

Xavier Dupré i Raventós

L'ARC ROMÀ DE BERÀ

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

◀ *Estereografia realitzada
per Josep Salvany,
l'any 1912, quan la
carretera encara
passava per sota l'arc
(clixé conservat a la
Biblioteca de Catalunya,
núm. inv. 10-49).*

L'ARC ROMÀ DE BERÀ

(Hispania Citerior)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MONOGRAFIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, III

Xavier Dupré i Raventós

L'ARC ROMÀ DE BERÀ
(*Hispania Citerior*)

BARCELONA

1994

This one

59G5-4AA-8HQ9

BIBLIOTECA DE CATALUNYA, DADES CIP:

Dupré i Raventós, Xavier

L'Arc romà de Berà

A la part superior de la portada: Institut d'Estudis Catalans.

– Bibliografia

ISBN 84-7283-274-0

I. Institut d'Estudis Catalans II. Títol III. Col·lecció

1. Arc de Berà 2. Arcs de triomf - Roda de Berà

904:725.941(467.1 Ta Roda de Berà)

L'AUTORITAT PORTUÀRIA DE TARRAGONA HA CONTRIBUÏT
A LA PUBLICACIÓ D'AQUESTA OBRA

Port de Tarragona

Autoritat Portuària de Tarragona

UN ALTRE TIRATGE D'AQUESTA OBRA HA ESTAT FET PEL
CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS
(dins la seva col·lecció "Bibliotheca Italica. Monografías de la
Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma", 20)

© Xavier Dupré i Raventós

© Institut d'Estudis Catalans i Consejo Superior de Investigaciones Científicas

Primera edició: desembre de 1994

Composició i Maquetació: Editorial AUSA

Apartat de correus 101. 08280 Sabadell

Impressió: L'Alzina, S.A.

ISBN: 84-7283-274-0

Dipòsit legal: B-43285-94

Tots els drets són reservats. De conformitat amb el que estableix l'article 534 bis del Codi Penal, poden ser castigats amb penes de multa i de privació de llibertat els qui reproduïxin o plagïïn, totalment o parcialment, una obra literària, artística o científica, fixada en qualsevol tipus de suport, sense l'autorització preceptiva.

Figura 56: s'ha utilitzat la base cartogràfica de l'Institut Cartogràfic de Catalunya

Figura 62: s'ha utilitzat la base cartogràfica del Servicio Geográfico del Ejército

Figura 91: s'ha utilitzat la base cartogràfica de l'Instituto Geográfico Nacional

A proposta d'una ponència formada pels membres de l'Institut, senyors Xavier Barral i Altet, Francesc Fontbona i de Vallescar i Josep Guitart i Duran, l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS acordà de concedir el Premi Puig i Cadafalch 1993 al senyor Xavier Dupré i Raventós pel seu estudi *Descripció, anàlisi i estudi comparatiu de l'arc de Berà*, tesi doctoral dirigida pel Dr. Miquel Tarradell i Mateu.

En la reunió del dia 12 de gener de 1994, la Secció Històrico-Arqueològica prengué l'acord de publicar aquest treball, l'edició del qual ha estat revisada pel senyor Josep Guitart i Duran, membre de la dita Secció.

Als protagonistes d'un dia de tardor...

ÍNDEX

PRÒLEG	15
1. INTRODUCCIÓ	17
2. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ	21
2.1. EL SEGLE XVI	23
2.2. EL SEGLE XVII	42
2.3. EL SEGLE XVIII	52
2.4. EL SEGLE XIX	64
2.5. EL SEGLE XX	80
2.6. APÈNDIX A: LA INSCRIPCIÓ	97
2.7. APÈNDIX B: LES REPRESENTACIONS GRÀFIQUES	108
3. LA CONSERVACIÓ DEL MONUMENT	123
4. DESCRIPCIÓ I ANÀLISI.	137
4.1. SITUACIÓ I CONTEXT GROGRÀFIC.	137
4.1.1. <i>La situació</i>	137
4.1.2. <i>El context geogràfic.</i>	137
4.1.3. <i>La toponímia</i>	141
4.2. DESCRIPCIÓ GENERAL	142
4.2.1. <i>Tècnica constructiva</i>	142
4.2.2. <i>Materials de construcció</i>	150
4.3. ELS ELEMENTS ARQUITECTÒNICS	151
4.3.1. <i>Les fonamentacions</i>	151
4.3.2. <i>El podi</i>	151
4.3.2.1. <i>El sòcol</i>	151
4.3.2.2. <i>El cos central.</i>	156
4.3.2.3. <i>El coronament del podi</i>	156
4.3.3. <i>El cos central</i>	157
4.3.4. <i>Les lesenes</i>	158
4.3.4.1. <i>La base</i>	158
4.3.4.2. <i>El fust.</i>	160
4.3.4.3. <i>El capitell.</i>	162
4.3.5. <i>L'arc</i>	166
4.3.5.1. <i>La volta.</i>	166
4.3.5.2. <i>L'arquivolta</i>	166
4.3.5.3. <i>La imposta</i>	166

4.3.6.	<i>L'arquitrau</i>	166
4.3.7.	<i>El fris</i>	169
4.3.8.	<i>La cornisa</i>	169
4.3.9.	<i>L'àtic</i>	170
4.3.10.	<i>La inscripció</i>	172
4.4.	LES LESIONS	180
4.5.	LES RESTAURACIONS	181
4.5.1.	<i>La intervenció de Joan Antoni Rovira</i>	182
4.5.2.	<i>La transformació de 1840</i>	187
4.5.3.	<i>La restauració de la Generalitat de Catalunya</i>	191
4.5.4.	<i>Indeterminades</i>	198
5.	ESTUDI METROLÒGIC	203
5.1.	LA UNITAT DE MESURA	203
5.2.	LA MODULACIÓ	203
5.3.	L'ORDRE APLICAT	206
6.	ESTUDI COMPARATIU	209
6.1.	ELS CAPITELLS	209
6.1.1.	<i>Talla en blocs diversos</i>	210
6.1.2.	<i>La flor entre volutes i hèlices</i>	213
6.1.3.	<i>Acant sota les volutes</i>	215
6.1.4.	<i>L'acant</i>	216
6.1.5.	<i>Conclusió</i>	218
6.2.	EL MONUMENT	219
6.2.1.	<i>Tècnica constructiva i materials</i>	220
6.2.2.	<i>Arquitectura</i>	221
6.2.3.	<i>Esquema compositiu</i>	229
6.2.4.	<i>Conclusió</i>	230
6.3.	LA INSCRIPCIÓ	231
6.3.1.	<i>Anàlisi paleogràfica</i>	231
6.3.2.	<i>Lucius Licinius Sura</i>	234
6.3.2.1.	<i>El senador hispànic</i>	234
6.3.2.2.	<i>Altres candidats</i>	237
6.3.2.3.	<i>Conclusió</i>	241
6.3.3.	<i>La integració de la part final de l'epígraf</i>	244
7.	LA SITUACIÓ	247
7.1.	L'ARC DE BERA	247
7.1.1.	<i>Aspectes geogràfics</i>	247
7.1.2.	<i>El territori de Tarraco</i>	249
7.1.3.	<i>Un fundus dels Licinii</i>	253
7.2.	ELS ARCS D'ÈPOCA AUGUSTAL	256

8.	ELS MOTIUS I L'OBJECTE DE L'ERECCIÓ DE L'ARC	259
8.1.	ELS MOTIUS	260
8.1.1.	<i>Els arcs hispànics en l'època d'August</i>	261
8.1.2.	<i>La reforma de la Via Augusta a Tarraco.</i>	264
8.1.3.	<i>Altres motivacions.</i>	266
8.2.	L'OBJECTE.	267
8.2.1.	<i>La inscripció</i>	267
8.2.2.	<i>La consagració a August.</i>	269
8.3.	EL DEDICANT	273
9.	CONCLUSIÓ FINAL	275
10.	RESUMEN	279
11.	ABSTRACT	283
12.	ADDENDA	287
I.	ABREVIACIONS	289
II.	BIBLIOGRAFIA	289
III.	MANUSCRITS CONSULTATS	318
IV.	ÍNDIX DE LES IL·LUSTRACIONS	321

PRÒLEG

Amb la publicació d'aquest llibre, els arqueòlegs del país ens hem tret un pes de sobre. Hem de donar-ne, doncs, les gràcies a Xavier Dupré.

Perquè certament era lamentable que un monument gairebé podríem dir-ne “emblemàtic” de la Catalunya romana com és l'arc de Berà fos, de fet, inèdit des del punt de vista de la investigació. Confesso que jo mateix no era prou conscient d'aquesta situació. Les circumstàncies de la meua vida professional havien fet que mai no m'hagués plantejat la qüestió. Fou d'una manera accidental, sense cap mèrit per la meua banda, que me'n vaig adonar. Era quan treballava en la redacció de les veus d'arqueologia de la Gran Enciclopèdia catalana. L'arc de Berà, d'entrada, em va semblar un dels temes fàcils, tenint present que es tractava d'un text molt breu, no pas d'investigació. Però aviat vaig constatar amb gran sorpresa les dificultats de la bibliografia, les repeticions de conceptes sense gaire base, els interrogants no resolts, que arribaven fins i tot a l'extrem de la inseguretat de les mides. Aquesta descoberta va coincidir amb l'època del meu trasllat de la Universitat de València a la de Barcelona. I en un esquema de programa de quins eren els buits que calia cobrir des de la nova càtedra vaig incloure el problema de l'arc de Berà. Per a fer aquesta llista vaig acudir al consell d'un dels arqueòlegs catalans dedicats al món romà que em mereixia més respecte: el Dr. Josep de C. Serra Ràfols. Naturalment, es mostrà d'acord amb aquesta urgència i m'explicà que l'escola Bosh-Gimpera ja s'ho havia plantejat, sobretot amb motiu de l'atemptat salvatge que sofri l'arc de Berà en els moments primers de la guerra del trenta-sis, i la reparació que immediatament efectuà el Servei de monuments de la Generalitat (que serví, de passada, per a fer la bifurcació de la carretera i evitar que la circulació rodada passés per sota de l'arc).

Com és lògic, la guerra i el seu desenllaç tirà a terra aquests projectes. També vaig parlar-ne amb l'equip de Madrid de l'Institut Arqueològic Alemany, atesa la dedicació que tenia envers l'àrea de Tarragona (Centelles, muralla de la ciutat, torre dels Escipions); em vaig voler informar de si hi havia en projecte cap estudi a fons sobre l'arc de Berà. Resultà que no, i recordo que el professor Schlunk em va dir, textualment, que l'arc de Berà era “un monumento conflictivo; más de lo que parece a primera vista”, i celebrà que algú de la Universitat de Barcelona s'hi volgués dedicar.

He explicat aquests antecedents per fer comprendre la meua satisfacció quan vaig trobar per fi “l'home de l'arc de Berà”. Un jove que molt aviat va destacar entre altres alumnes per la seva capacitat i la seva vocació. Com a director d'aquesta tesi, vull declarar que l'únic mèrit meu és que vaig inocular-li el “virus de l'arc de Berà”. El treball, després l'ha fet sol, i no ha passat com

altres vegades, que el director de la tesi hi fa una aportació important. Vaig anar seguint el seu procés: primer, la confirmació de l'època d'August del monument basada en la cronologia dels capitells (una vegada destriats quins eren els originals), això acabava d'una vegada amb la hipòtesi de la construcció en època de Trajà d'un monument que tenia tot l'aspecte de ser del canvi d'era i que es justificava com un estrany cas de perduració atribuïda al pes que havia tingut August en el món de Tàrraco, cosa que s'ha seguit dient fins fa molt poc.

Paral·lelament a l'estudi, Xavier Dupré es dedicava a fons a l'arqueologia de la ciutat de Tarragona, on creà i dirigí el Taller Escola d'Arqueologia, que sota l'ombra protectora de l'alcalde Recasens realitzà en equip la tasca arqueològica més important que s'ha fet a la ciutat imperial al llarg de la seva història. El final lamentable d'aquesta experiència només tingué, de retop, un aspecte positiu: que Dupré es pogué dedicar de ple a l'arc de Berà, estudiant-lo des del lloc ideal per a un treball d'arqueologia romana: la ciutat de Roma, on ha pogut passar molt de temps disposant dels tresors bibliogràfics de les seves biblioteques i del contacte amb els millors especialistes. És aquí que hem d'agrair al Consejo Superior de Investigaciones Científicas i al director de l'Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma, Prof. Javier Arce, les facilitats que Dupré hi ha trobat.

I acabo. Evito la temptació d'entrar a comentar un dels aspectes nous de l'estudi, la possibilitat que el Luci Licini Sura de la inscripció no sigui el famós personatge del temps de Trajà, sinó un de la mateixa família del moment que es construï l'arc, hipòtesi que presenta Dupré, crec que amb prou base, i que és una de les seves aportacions més inesperades i brillants.

MIQUEL TARRADELL

1. INTRODUCCIÓ

El present estudi, objecte de la nostra tesi de doctorat,¹ és el fruit d'aproximadament deu anys de recerques encaminades a una comprensió global, des d'una òptica científica, de l'arc de Berà.

El nostre interès per aquest monument va néixer de la nostra vinculació professional a la ciutat de Tarragona i de les fructuoses converses mantingudes amb el Prof. Miquel Tarradell, director d'aquesta tesi. L'arc de Berà és un exponent de l'arquitectura romana que forma part del nostre entorn quotidià, com a mínim per als habitants de Catalunya, però, en canvi, és un gran desconegut per al món científic. Desconegut perquè eren moltes les preguntes i poques les respostes que es podien donar a suggestius interrogants relatius als detalls de la seva arquitectura, a la causa de la seva erecció i a un llarg etcètera d'aspectes fonamentals per a la història. Calia, doncs, afrontar-ne l'estudi, partint d'una anàlisi minuciosa, per tal d'intentar la seva comprensió global.

L'arc de Berà és un dels monuments del nostre país que disposa d'una bibliografia més extensa, al qual han dedicat la seva atenció nombrosos homes de lletres, viatgers, erudits i també investigadors. Això és fruit, sens dubte, de la seva imposant presència i de la seva situació en una via de comunicació important des de l'antiguitat fins als nostres dies. Aquest és el motiu que ens ha portat a dedicar una part significativa del nostre treball a la història dels estudis relatius a aquest monument. Les successives transformacions de què ha estat objecte l'arc de Berà feien imprescindible, al nostre entendre, una anàlisi detallada de totes les mencions escrites i de totes les representacions gràfiques d'aquest edifici. Hem intentat, en tot moment, accedir a les fonts originals, especialment els manuscrits, que són les que ens proporcionen una sèrie de dades de vital significació i que constitueixen els primers puntals per a esbrinar, des del segle XVI, la vida relativament recent del monument. Aquesta tasca s'ha revelat de gran utilitat perquè en alguns casos es tractava de documents inèdits, en altres de lectura incorrecta i, en tots, de consulta obligada. Pel que fa a les fonts impreses, hem intentat la consulta de les primeres edicions, la qual cosa ens ha permès de demostrar que, fonamentalment pel que fa a la part gràfica, en molts casos s'havien atribuït erròniament a diversos autors dades incorporades per successius editors i que, per tant, no es podien assignar als primers.

La riquesa de dades relatives a la inscripció llatina que decorava el fris del monument i les nombroses representacions de què l'arc ha estat objecte, són les causes que ens han induït a recollir-les en dos apèndixs concrets. En l'elaboració d'aquests capítols hem tingut en compte la utilitat de les dades aportades pels diversos autors, de tal manera que no hem inclòs, pel que fa al segle XX, aquelles informacions que no feien més que reiterar coses ja sabudes ni moltes representacions fotogràfiques, especialment postals, que no aportaven res de nou a la comprensió de l'evolució formal de l'edifici.

L'aspecte actual de l'arc de Berà és força diferent del que presentava quan fou construït i, fins i tot, al principi del segle passat. En són les causes fonamentals la degradació a la qual es veu subjecte qualsevol edifici i les diverses restauracions de

1. Dirigida pel Prof. Miquel Tarradell, defensada el 14 d'octubre de 1992 a la Universitat de Barcelona, davant un tribunal constituït pels professors Mercè Roca, Javier Arce, Sandro De Maria, Josep Guitart i Marc Mayer, obtingué la qualificació d'apte *cum laude* per unanimitat.

què ha estat objecte el nostre monument. Per aquestes raons, ens ha semblat imprescindible estudiar a fons totes les dades disponibles per a comprendre el procés de transformació formal de l'arc de Berà des del final del segle XVI. En aquest sentit, un instrument preciós ha estat la documentació d'arxiu, especialment els informes dels arquitectes Joseph Prat (1780) i Joan Antoni Rovira (1788), que ens il·lustren les restauracions realitzades els anys 1788 i 1840 i, pel que fa a la intervenció de 1936, les fotografies del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments.

La recollida de totes aquestes dades ens ha permès d'afrontar la descripció i l'anàlisi detallada de l'edifici en el seu estat present, amb un coneixement suficient per a determinar el procés de transformació que justifica la seva realitat actual. Hem inclòs en aquest apartat un breu estudi de les característiques geogràfiques de la zona en què fou erigit l'arc i de la seva toponímia. En l'anàlisi dels diversos elements integrants de l'edifici hem intentat d'aprofundir en totes aquelles qüestions més significatives, com per exemple els capitells o la inscripció, i ens ha semblat també adient dedicar la nostra atenció a les diverses lesions i a les parts fruit de les restauracions anteriorment citades.

L'anàlisi detallada és el pas previ a la reconstrucció global, a la visió de conjunt del monument, a partir de la qual hem fet un breu estudi del disseny de l'edifici i dels paràmetres utilitzats en la composició d'aquest.

La cronologia tradicional del l'arc de Berà s'ha vist qüestionada arran de l'estudi comparatiu dels diversos elements que constitueixen aquest monument. En un dels capítols del nostre treball ens hem centrat, mantenint la visió de conjunt, en l'anàlisi d'aquells elements que, per les seves característiques o per l'evolució dels estudis, ens podien aportar les dades més fidedignes. Com a resultat d'aquesta confrontació del nostre monument amb altres exemples de l'arquitectura romana, hem pogut determinar amb una relativa precisió el marc cronològic en què fou construït l'arc i establir que la coneguda inscripció llatina de *Lucius Licinius Sura* és coetània al monument. Partint d'aquestes dades hem investigat les possibilitats d'identificació del dedicant de l'arc.

Ens ha semblat necessari plantejar-nos els motius que varen justificar que l'arc de Berà fos construït en el punt concret en què es troba, motiu pel qual hem analitzat les diverses hipòtesis que poden contribuir a donar una resposta adequada a aquesta qüestió, tenint en compte, també, la situació d'altres monuments similars.

L'elaboració de totes aquestes dades ens ha permès d'emmarcar la construcció de l'arc de Berà en el context històric que justificà la seva erecció. En aquest darrer capítol hem intentat esbrinar quines foren les possibles motivacions que portaren a la construcció d'aquest arc honorífic i, també, en honor de qui es va determinar la seva edificació.

Acompanyem el nostre treball de la documentació gràfica necessària per a il·lustrar de la millor manera possible les característiques formals d'aquest monument. El procés seguit en l'elaboració dels aixecaments de l'arc de Berà ha constatat dels passos següents: aixecament fotogramètric de tot l'edifici a escala 1:20 i d'alguns detalls a escala 1:10, caracterització de tot l'edifici sobre la base dels dibuixos realitzats mitjançant l'ús de la fotogrametria i l'anàlisi efectuada *in situ*. Per a la caracterització i l'amidament d'alguns elements puntuals de significativa importància, com la inscripció llatina, hem utilitzat un camió grua que ens ha permès elaborar una documentació suplementària.

En la presentació dels resultats de la nostra investigació hem optat, per a comoditat del lector, per acompanyar el text amb notes a peu de pàgina, en les quals s'inclouen notes explicatives i les referències bibliogràfiques. Aquestes citacions consten de tres parts: l'autor, l'any de publicació i les pàgines, números d'inventari o il·lustracions a les quals es fa referència. La llista de la bibliografia consultada es troba al final del nostre estudi ordenada alfabèticament pels cognoms dels autors i

cronològicament en els casos en què citem diversos treballs d'un mateix investigador. Les obres col·lectives es troben ordenades alfabèticament segons la paraula del títol que hem considerat clau i hem posat en evidència.

Les referències als dos apèndixs, les hem incloses en el text, entre parèntesis, tot i que, en algunes ocasions, diverses raons ens han aconsellat de col·locar-les en nota.

* * *

El procés seguit per les nostres recerques, al llarg d'aquests darrers deu anys, ha estat, per diversos condicionants, d'intensitat desigual. La fase final, la més activa, del nostre estudi ha estat possible gràcies al Consejo Superior de Investigaciones Científicas, institució que ens ha concedit dues beques, durant els anys 1991 i 1992, per a la realització d'aquesta tesi a la ciutat de Roma, concretament, a la Escuela Española de Historia y Arqueología. Aquest ha estat, doncs, el centre en el qual hem portat a terme la part més important dels nostres estudis, i per aquest motiu volem manifestar el nostre més sincer agraïment al seu director, el Prof. Javier Arce; el seu suport i els seus consells, fruit d'una detinguda lectura del nostre manuscrit, són d'una vàlua inestimable.

L'estada romana ens ha permès, no només de tenir accés a fons bibliogràfics com els del Deutsches Archäologisches Institut, de la American Academy at Rome o de la Biblioteca Apostolica Vaticana, sinó també de poder mantenir un contacte directe amb aquells professionals que millor coneixen la problemàtica dels arcs honoraris. Ens referim, especialment, al Prof. Sandro De Maria, professor de la Università di Bologna i autor d'un extraordinari volum dedicat als arcs honoraris de Roma i de la península Itàlica, al qual volem agrair la seva amistat i els seus interessants i savis suggeriments en relació amb la nostra recerca. El nostre més sincer agraïment al Prof. Fausto Zevi, catedràtic de la Università degli Studi di Roma «La Sapienza», que molt amablement ha escoltat les hipòtesis de treball que hem elaborat i que ens ha estimulat a aprofundir en aspectes que s'han revelat fonamentals.

Una part important d'aquest treball és la relativa a la inscripció que coronava el monument i que no hagués estat possible sense el suport, les justes opinions i la col·laboració de dos grans epigrafistes, els professors Marc Mayer (Universitat de Barcelona) i Géza Alföldy (Universitat de Heidelberg), als quals volem manifestar la nostra gratitud.

A la Prof. Mercè Roca, catedràtica d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Barcelona, volem fer palès el nostre reconeixement per haver-nos encoratjat, en tot moment, a portar endavant aquest estudi. No podem deixar de citar Mr. William J. Bryant, apassionat i gran benefactor de l'arqueologia hispànica, la generositat del qual ens ha permès de millorar els mitjans tècnics necessaris per a la realització del nostre treball.

El nostre reconeixement també al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, especialment al seu director, Sr. Francesc Tarrats, i a la conservadora, Sra. Pilar Sada, per les facilitats donades en tot moment; i al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, institució que finança la documentació del monument, mitjançant un aixecament fotogramètric, l'any 1985.

Una especial menció a Walter Pagnotta, pacient seguidor de la redacció d'aquest manuscrit, amb qui he discutit molts dels seus aspectes. Un sincer agraïment a Manuel Jaume Massó, objecte de constants consultes que només l'amistat justifica; a Martín García, bon amic i excel·lent fotògraf, i als nostres companys becaris de la Escuela Española de Historia y Arqueología (Fabiola Salcedo, Pedro Mateos i Juan Santos), per les llargues hores compartides amb una ambició comuna.

Molts han estat els col·legues i amics que ens han ajudat en el llarg procés seguit

per aquest estudi, bé discutint amb nosaltres aspectes concrets del monument, bé facilitant-nos dades que ignoràvem o responant afirmativament a les nostres sol·licituds de determinades informacions o documents. Citar-los a tots comportaria el risc d'algun oblit injustificable.

Dediquem la nostra més sentida gratitud al director d'aquest treball, el Prof. Miquel Tarradell. Ell va ser qui, des d'un primer moment, ens va estimular perquè ens endinséssim en l'estudi de l'arc de Berà. Al llarg d'aquests anys hem tingut moltes ocasions per discutir amb el Prof. Tarradell les diverses vessants d'aquesta recerca, i en tot moment ens ha fet palès el seu suport i ens ha donat consells preciosos sense els quals aquest estudi s'hauria vist incomplet.

Finalment, volem agrair a l'Institut d'Estudis Catalans —que va considerar el nostre estudi digne d'ésser guardonat amb el Premi Puig i Cadafalch 1993—, al Consejo Superior de Investigaciones Científicas i a l'Autoritat Portuària de Tarragona, que han destinat els fons necessaris per a fer possible aquesta publicació.

2. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

Nombrosos són els estudiosos i viatgers que, des del principi del segle XVI, ens han deixat constància de les seves impressions o dels seus estudis referents a l'arc de Berà. Evidentment, aquesta abundància de dades respon al fet que aquest monument es troba en una via de comunicació que, des de l'antiguitat fins als nostres dies, ha jugat un paper significatiu en la xarxa viària del nord-est peninsular. D'altra banda, no podem deixar de valorar l'impacte que la visió de l'arc de Berà ha produït i produeix en qualsevol viatger, tant actualment com al llarg de la seva història.

L'anàlisi de les fonts escrites i de la documentació gràfica relativa al monument que ens ocupa és un instrument de recerca de gran utilitat, no com a mer exercici acadèmic, sinó per el fet que ens permet d'aproximar-nos d'una manera força precisa a l'evolució que ha experimentat el monument al llarg dels últims quasi cinc segles. L'aspecte actual de l'arc de Berà és força diferent del que presentava en el segle XVI i, fins i tot, al principi del segle XIX; els elements constitutius de l'arc que actualment es conserven són molts menys dels que varen poder contemplar i descriure alguns dels viatgers del segle XVIII. Evidentment, l'arc de Berà, com tots els elements del nostre patrimoni arqueològic, ha seguit un procés de degradació fruit dels agents naturals, de la seva pròpia antiguitat i, lamentablement, de l'activitat dels nostres avantpassats. És doncs, davant d'una tal realitat, que la recopilació i l'anàlisi de totes aquelles dades significatives que ens han transmès aquells qui el visitaren o l'estudiaren en el passat es converteix en una tasca inel·ludible, font de tantes informacions precioses a l'investigador present.

En la nostra recerca hem seleccionat les dades proporcionades pels diversos autors intentant de destacar aquelles informacions que permeten reconstruir l'evolució del monument d'aquelles que són només anècdotes i que, sovint, dificulten la comprensió d'aquest procés evolutiu. En el marc d'aquesta problemàtica, hem considerat especialment importants les notícies relatives a l'inscripció que coronava l'edifici i les representacions gràfiques d'aquest; per aquesta raó ens ha semblat adient incloure, en aquest capítol, dos apèndixs monogràfics relatius a les esmentades qüestions.

* * *

Ni els escriptors llatins d'època clàssica,² ni els que ens parlen de la Tarragona de la fi de l'Imperi i d'època visigòtica³ ens han deixat cap notícia relativa a l'arc de Berà. Els historiadors àrabs que visitaren el Principat i que ens donen una imatge ínfima d'aquestes terres durant el període d'ocupació musulmana tampoc no ens faciliten cap informació respecte al monument en estudi.⁴ El silenci sobre l'arc perdura durant tota la resta del període medieval i, malgrat la seva proximitat a la línia de frontera establerta en el curs del Gaià, en el segle XI, entre els exèrcits català i sarraí, no hi ha cap document que en faci menció. Corresponen, però, a aquest moment les primeres notícies toponímiques relatives a Berà, com veurem més endavant.

Els primers erudits dels quals tenim notícia que varen dedicar la seva atenció a

2. Un recull de les fonts clàssiques referents a *Tarraco*, de Géza ALFÖLDY, a RE, s. *Tarraco*, supl. xv. Hi ha traducció castellana actualitzada a ALFÖLDY, 1991. Vegeu també MARTÍNEZ, 1987, i BEJARANO, 1987.

3. SERRA, 1936; VIVES, 1946; FRANCHI, 1959, i CONSENCI, 1987.

4. VIRGILI, 1984.

l'estudi de les antiguitats tarragonines, entenent ambdós termes d'una manera generosa, foren Francesc Vicenç, Joan de Sessé i Joan Armengol, l'obra dels quals, lamentablement, ens és pràcticament desconeguda.

El primer d'aquests personatges és Francesc Vicenç, humanista tortosí que, en la segona meitat del segle xv o, potser, al principi del xvi,⁵ escrigué un *Llibre en llaor de Tarragona*, actualment perdut, i del qual parla Lluís Pons d'Icart.⁶ En el capítol 4 del seu *Llibre de las grandesas*, en el que recull opinions de diversos historiadors sobre el fundador de Tarragona, Pons diu: «Misser Francisco Vicens, doctor en los drets, official y viccari general que fong de molta virtud y doctrina famosíssim del reverendíssimo senyor don Pere [Pere d'Urrea, arquebisbe de Tarragona de 1445 a 1489], patriarche Alexandrino, perpétuo administrador de la sancta sglésia de Tarragona, scrivint en llaor de aquesta ciutat, en tot i per tot fent-la secundina a Roma, diu que si myram y atenem lo principi y estat de Roma y la dignitat y glòria de aquella, no à tengut res de si mateyxa que aquesta noble, insigne, fortíssima, famosa y metropolitana ciutat de Tarragona en segon loch no u age tengut y que, ayxí com Roma és estada edificada per Ròmul, ayxí també Tarragona per lo segon Remo, y que si Roma à tengut principi lo primer any a Ròmul, Tarragona l'à tengut lo segon any a Remo».⁷ Com ha indicat Duran,⁸ aquesta referència de Pons permet fer-nos una idea de les característiques de l'obra de Vicenç. El mateix Pons, en una altra de les seves obres, *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*, diu haver utilitzat un recull d'inscripcions de Francesc Vicenç.⁹

Lleugerament posterior és la figura de Joan de Sessé, canonge de la catedral de Tarragona des del 1513 fins al 1546, autor d'una obra titulada *Memoriae urbis Tarraconensis*, la qual, lamentablement, s'ha perdut, i també d'una *Vida de sant Magí*, publicada al final del segle xix. Ha estat considerat, malgrat el desconeixement actual de la seva obra, el precursor dels estudis històrico-arqueològics tarragonins. Sabem que aprofità la construcció d'un nou baluard de la ciutat, encarregat pel Capítol catedralici, per a empotrar en els murs d'aquesta nova construcció una col·lecció de làpides llatines.¹⁰ S'ha considerat Lluís Pons d'Icart com el seu deixeble, però, com ha indicat Massó, això no és possible, perquè Sessé va morir el 1546, un any després que Pons tornés a Tarragona.¹¹ Pons d'Icart conegué l'obra de Sessé, i de fet parla tant de la seva personalitat com de la seva tasca, curiosament, a l'inici del capítol 21 del seu *Llibre de las grandesas de Tarragona*, en el qual es refereix a l'arc de Berà.¹² Pons defineix Sessé com a «home curiós y en letres sagrades y humanas molt erudit, versat en història» i afegeix «féu en son temps aquestas memòrias, dient que la torra que vuy se diu d'en Barra se à de dir d'en Vara, a Marco Varro romà o a Variato, home fortíssim de natió portuguesa».¹³ A l'edició de la traducció castellana de la obra de Pons trobem els mateixos conceptes sota una redacció diferent: «Unas breves memorias se hallan que hizo micer Ioan Cesce, canónigo que fue de la iglesia mayor de Tarragona, hombre docto, muy curioso, y en divinas y humanas letras versado, la doctrina e autoridad del qual me incita y mueve a poner algunas de ellas».¹⁴

Basant-nos en el text de Pons d'Icart, podem pensar que Joan de Sessé, si bé

5. DURAN, 1984, pàg. 69, situa l'obra de Vicenç a cavall dels segles xv-xvi. Si associem la figura de Vicenç a la de l'arquebisbe Pere d'Urrea, hauríem de situar la seva obra més aviat en la segona meitat del segle xv.

6. MORERA, 1894, pàg. 137.

7. DURAN, 1984, pàg. 134.

8. DURAN, 1984, pàg. 51.

9. DURAN, 1984, pàg. 42.

10. ARCO, 1915, pàg. 263-280; LABORDE, 1974, pàg. 244; MASSÓ, 1982, pàg. 5; DURAN, 1984, pàg. 51-52.

11. MASSÓ, 1982, pàg. 5.

12. DURAN, 1984, pàg. 254.

13. DURAN, 1984, pàg. 254.

14. PONS, 1981, pàg. 293.

potser no va ocupar-se de l'arc de Berà, sí que donà la seva opinió respecte dels orígens del topònim de Torredembarra, en indicar que s'ha de dir *Varra* i no *Barra*, en relació amb un tal «Marco Varro romà o a Variato».¹⁵

Un altre estudiós mal conegut d'aquest mateix període és Joan Armengol. Les referències relatives a aquest autor les trobem en la obra de l'arquebisbe Antoni Agustí, que cita Armengol com a font en un dels seus manuscrits,¹⁶ en un manuscrit de la Biblioteca Vaticana i en el CIL.¹⁷ El manuscrit de la Biblioteca Vaticana forma part d'un volum en el qual es recullen una sèrie d'escrits de Iohannes Metellus;¹⁸ als f. 438-443v hi ha un recull d'inscripcions tarragonines que, segons l'encapçalament de Metellus, és una còpia de la obra d'Armengol: «Inscriptiones Tarraconensium monumentorum collectae ex ipsis saxis ab Iohanne Hermangolio Tarraconensi». Probablement, Metellus conegué l'obra d'Armengol gràcies a Antoni Agustí, mentre que fou desconeguda per Pons d'Icart.¹⁹

En l'obra de Pons d'Icart trobem també altres fonts de documentació desconegudes per als investigadors presents. En el seu recull d'inscripcions parla d'haver utilitzat un recull precedent, obra d'un tal mossèn Comes, jurisconsult quasi desconegut, citat també per M. Accursio²⁰ i J. Pujades.²¹ En el *Llibre de las grandesas*, Pons fa referència a «un llibre molt vell de lletra de mà, que per la vellesa sua y antiquitat és digne de crèdit, que era la ciutat de Tarragona ans de la sua roïna de sexanta-quatre milia fochs», conservat aleshores «en la libreria de la Seu».²² En l'edició castellana de la mateixa obra, Pons parla d'un altre «quaderno viejo, donde havia mas de treynta piedras escriptas, y el que las escribió desía que eran en Tarragona».²³

2.1. EL SEGLE XVI

El primer document escrit relatiu a l'arc de Berà del qual tenim coneixement és obra de l'erudit italià Mariangelo Accursio, el qual viatjà al Principat l'any 1525. El text referent a l'arc, una brevíssima descripció i la transcripció de la inscripció, es conserva en dos manuscrits conservats a la Biblioteca Ambrosiana de Milà,²⁴ en els quals es recull la descripció dels viatges que Accursio va fer a Espanya i a altres països europeus.

Mariangelo Accursio, nascut a l'Aquila cap el 1489, destacà en el si dels cercles humanistes de la Roma de l'època pel seu interès per la literatura llatina i per l'epigrafia, i deixà, a la seva mort, una sèrie de treballs en ambdós camps.²⁵ Esdevingut preceptor de dos joves prínceps alemanys de la casa de Hohenzollern, els germans Joan Albert i Gumbert, marquesos de Brandenburg, els acompanyà en els seus viatges per diversos països europeus. En el període comprès entre 1525 i 1529 varen viatjar pels regnes peninsulars formant part del seguici de la cort imperial de Carles V.²⁶

En els citats manuscrits, «Inscriptiones rariis in Urbibus ac locis reperta ad descripta» (O 125 sup.) i «Marii Angeli Accursii Itinerarium et Collectio Inscriptionum

15. DURAN, 1984, pàg. 254.

16. Ms. *Adversariis* núm. 9913 de la Biblioteca Nacional de Madrid, citat per Massó, 1982, pàg. 5, nota 7.

17. CIL, II, pàg. X.

18. Còdex Vaticà, núm. 6039.

19. MASSÓ, 1982, pàg. 5.

20. DUPRÉ, 1992, pàg. 49-50.

21. DURAN, 1984, pàg. 42.

22. DURAN, 1984, pàg. 69 i 103.

23. PONS, 1981, pàg. 201; DURAN, 1984, pàg. 42 i 203.

24. Manuscrits O 125 sup. i O 148 sup. de la Biblioteca Ambrosiana. *Ceruti*, 1978, IV, pàg. 344 i 347; MONTEVECCHI, 1939, pàg. 62; KRISTELLER, 1963, pàg. 304-305. Volem agrair al Prof. L. Jordan, de la 'University of Notre Dame' (EU), que ens hagi facilitat el microfilm d'aquests documents.

25. Sobre la vida i obra d'Accursio, vegeu CAMPANA, 1960, pàg. 126-132.

26. CAMPANA, 1960, pàg. 126-128.

Veterum» (O 148 sup.), Accursio fa una descripció dels itineraris seguits en el curs d'aquests viatges i recull totes les inscripcions romanes a les quals tingué accés en visitar el nostre país. La seva visita a l'arc de Berà tingué lloc en el marc del primer viatge que, iniciat a Onolzheim (Baden-Württemberg) el 19 de setembre de 1525, el portà fins a Toledo —ciutat en la qual es trobava l'emperador— després de travessar la Savoia, el Llenguadoc, el Rosselló, el Principat i el regne de València.

Aquests documents són quasi inèdits i tan sols la part epigràfica fou ja recollida per Hübner;²⁷ posteriorment, només alguns autors els han dedicat la seva atenció (García y Bellido en estudiar l'arc de Cáparra;²⁸ Fabre, en relació amb les inscripcions de *Conimbriga*,²⁹ i Jiménez, en analitzar el mausoleu dels *Sergii* de Sagunt³⁰). Recentment ha estat publicada la part del viatge d'Accursio per terres catalanes.³¹ Aquesta obra es també citada en un estudi de la segona meitat del segle XIX, dedicat a l'arc de Berà.³²

L'existència dels dos manuscrits ha creat, però, una certa confusió en els autors que han estudiat l'obra d'Accursio. Així doncs, Hübner cita exclusivament el ms. O 125 sup., i Fabre, seguint el CIL, fa el mateix. García y Bellido fa referència a la paginació del manuscrit O 125 sup., segurament seguint també el CIL, però en realitat cita el manuscrit O 148 sup., que, evidentment, té una paginació diferent.

Basant-nos en les característiques dels dos manuscrits, ens inclinem a pensar que el manuscrit O 148 sup. fou escrit per Accursio durant els seus viatges, és a dir, que es tracta de la primera versió autògrafa. L'altra document (O 125 sup.) probablement correspon a la versió en net —de fet la cal·ligrafia és molt més bona i no hi ha correccions— dels seus itineraris i de la seva recopilació d'inscripcions llatines.³³ Segurament per aquest motiu, Hübner i Mommsen, autors del CIL, varen utilitzar aquest text com a manuscrit de referència, sense ni tan sols citar l'existència de l'altre.

Ens basarem, per al nostre estudi, en el manuscrit que considerem que fou escrit per Accursio al llarg del viatge, al qual, en la Biblioteca Ambrosiana, correspon la signatura O 148 sup.

Accursio va arribar a l'arc de Berà procedent de Barcelona, passant per Vilafranca del Penedès i el Vendrell. Curiosament, el nostre autor ens informa que estigué a Vilafranca del Penedès el dia 29 d'octubre de 1525,³⁴ i en conseqüència, podem pensar que va passar per l'arc de Berà aquell mateix dia o l'endemà. En la descripció que fa del monument, diu literalment:

Arcus antiquissimus, lapide molliore, quam Tyburtinus, ideoque maxime attrito, ut quae sunt utrinque in corona vix legi aliter quam in hunc modum possint.³⁵

Aquest breu comentari es complementa amb la transcripció de la inscripció (apèndix A, núm. 1) conservada al fris del monument, que, segons Accursio, és la següent:

EX.TESTAMENTO.L.Licinius SVRA.CON////³⁶

27. CIL, II, en especial les pàg. VII-VIII, pel que fa a les inscripcions hispàniques.

28. GARCÍA BELLIDO, 1972-1974, pàg. 45, fig. 2.

29. FABRE, 1984, pàg. 61-67.

30. JIMÉNEZ, 1989, pàg. 209-210, fig. 1-2.

31. DUPRÉ, 1992.

32. FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 306. Aquest autor, que es basà en les informacions recollides en el CIL, atribueix a Accursio una transcripció del text de la inscripció que no coincideix amb la realitat. Copiat posteriorment per RAMON, 1894, pàg. 517-518.

33. L'existència de correccions i afegits en el ms. O 148 sup. descarta, al nostre entendre, la hipòtesi plantejada per Campana, segons la qual aquest manuscrit (citat erròniament O 248 sup.) és una còpia parcial, posterior, del O 125 sup. Vegeu CAMPANA, 1960, pàg. 131.

34. F. 10v (lv de la numeració original).

35. Ms. O 148 sup., f. 10v (lv de la numeració original).

36. Ms. O 148 sup., f. 10v (lv de la numeració original).

Lamentablement, en el cas que ens ocupa, Accursio no va fer cap dibuix de l'arc, cosa que sí que va fer en altres monuments —especialment, davant dels arcs de Cáparra i de Medinaceli—³⁷ que va visitar en el curs de la seva estada als regnes hispànics. Malgrat això, ens parla de l'antiguitat de l'arc, de la mala qualitat de la pedra utilitzada per construir-lo, de la conservació deficient i de la conseqüent dificultat per llegir les lletres existents a ambdós costats de la part superior del monument. La seva transcripció de la inscripció està en lletres majúscules; el *nomen* *Licinius*, però, està, exceptuant-ne la primera lletra, en minúscules i subratllat. La lletra final de CON es una espècie de caràcter entre una *N* i una *H*, però una anàlisi detallada d'altres transcripcions fetes pel mateix Accursio permet afirmar que es tracta, sense cap mena de dubte, d'una *N*. Finalment, quatre ratlles obliqües ens indiquen que hi ha més signes, però que el seu mal estat impedeix de fer-ne una lectura correcta.

Es tracta, com hem ja indicat, del primer text relatiu a l'arc de Berà i, evidentment, de la primera transcripció conservada del text de la inscripció.³⁸ Atès que l'Accursio parla de l'existència de dues inscripcions, una a cada banda del monument, podríem pensar que el text que ell dóna és una síntesi del que es podia llegir sumant les lletres conservades a banda i banda.

En el seu camí cap al sud, Accursio dedica breument la seva atenció al monument funerari conegut per torre dels Escipions —la primera menció coneguda d'aquest monument—³⁹ abans de parlar de Tarragona, ciutat de la qual fa una breu descripció i recull una trentena d'inscripcions romanes.⁴⁰

El testimoni de Mariangelo Accursio ens permet conèixer, doncs, que, al principi del segle XVI, l'arc de Berà es trobava ja força degradat, que hi havia dues inscripcions llatines a la part superior del monument i, finalment, ens dóna la primera transcripció d'aquest text epigràfic.

Correspon a l'historiador Pere Anton Beuter el mèrit d'incloure per primera vegada en un text imprès una referència a l'arc de Berà. Beuter, en la primera edició de la seva *Primera part de la crònica del regne de València* —publicada a València el 1538— menciona la presència de l'arc en relatar els esdeveniments derivats de la revolta de l'any 205 aC de les tribus ilergetes contra Roma, destacant la intervenció en els fet d'un tal «Bara».

Tenint doncs Scipio en son poder a Bara feu en ell una gran sentència, per scarment de tots los romans: posant per memoria lo castig de la sua tracio, en lo lloch hon lo vence quant li dona batalla. Aquest es lo arc que es diu de Bara prop de Tarragona. De aci resta en Spanya la pratica ques te en les penes ques proposen als qui passaren los manaments del rey: dient a pena de Bar: o de traydor.⁴¹

L'autor valencià no es limita a mencionar l'existència del monument, sinó que ens indica que es troba prop de Tarragona, el perquè de l'elecció del lloc «en lo lloch hon lo vence» i el motiu de la seva construcció «posant per memoria lo castig de la sua tracio».⁴²

Pocs anys més tard, en la *Primera parte de la crònica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia* (València, 1546), Beuter ens dóna noves informacions relatives a l'arc de Berà, en relatar els mateixos fets històrics i destacar la presència d'un tal «Barro romano, o como los catalanes le nombran Bar».

37. Ms. O 148 sup., f. 48r i 136r.

38. En els reculls d'inscripcions anteriors a l'obra d'Accursio, amb alguns epigrames de Tarragona, no apareix la de l'arc de Berà. Vegeu CIL, II, pàg. 538-545.

39. Ms. O 148 sup., f. 10v (1v de la numeració original).

40. Ms. O 148 sup., f. 12r-16v (antics Lr-Pv); vegeu DUPRÉ, 1992.

41. BEUTER, 1538, llibre I, cap. 9, f. 40, col. 1.

42. Curiosament, en aquesta mateixa obra es troba la primera descripció de l'arc romà de Cabanes, vegeu ARASA i ABAD, 1989, pàg. 10-11, fig. 3.

Los prisioneros fueron llevados a Tarragona, y públicamente sentenciados como si fuesen hombres de baja suerte. Dicen los catalanes que Bar fue enterrado vivo, en un lugar donde morava primero, que está dos leguas de Tarragona, y se llama hasta hoy Bara. Entre esta población y Tarragona está el arco que se dice de Bara, donde se hizo justicia de Mandonio y de los otros príncipes españoles. Deste Bara quedó en Cataluña la pena de Bar y de traydor, quiere decir que se guarde al pregón so pena de ser castigado como lo fue Bar [...]⁴³

Beuter, que insereix l'arc de Berà en un discurs històric, en aquest nou text amplia la informació i especifica que Bar fou enterrat viu allí on vivia «y se llama hasta hoy Bara», que l'arc de Berà es troba entre aquest punt i Tarragona i que, on hi ha l'arc, foren ajusticiats Mandoni i els altres prínceps hispànics, vençuts per les tropes de *Lucius Cornelius Lentulus* i *Lucius Manlius Acidinus*.⁴⁴ Mentre que en el primer text Beuter diu clarament que l'arc és la memòria de la traïció i del càstig de Bar, en el text castellà sembla més moderat i no s'hi refereix directament; la seva primera opinió merescué comentaris desfavorables de part de Jeroni Pujades, que considerà que «no es costum, honrrar tant a un traydor. Y la propria inscripció del arch diu, de qui era. Y si Beuter, com avem vist en lo capitol 35 del llibre tercer escrigué, que aquest arch era la sepultura del Barà Romà: al bon segur, que nol avia vist».⁴⁵ Pujades, com veurem més endavant, s'estén llargament a analitzar les opinions donades per Beuter.

D'una manera indirecta, Beuter, en el text castellà, situa la construcció de l'arc en una data anterior a la fi del segle III, ja que, segons la nostra interpretació, parla de l'existència d'aquest monument en relatar uns fets que tingueren lloc l'any 205 aC; basant-nos en el text de 1538, l'erecció de l'arc s'hauria de situar en el mateix any 205 aC.

En realitat, Beuter segueix el discurs històric ja iniciat per Pere Tomic en la seva obra *Histories e conquistas de Cathalunya*,⁴⁶ en la qual aquest autor ens parla del capità romà «Barra» i de la seva rebel·lió contra els romans. Tal com destaca Pujades,⁴⁷ l'obra de Tomic fou durament criticada pel contemporani de Beuter, Pere Miquel Carbonell.⁴⁸

Acompanya l'edició castellana de l'obra de Beuter un petit gravat, situat al marge esquerre del foli, amb un peu que diu: «El arco de Bar do fueron sentenciados Mandonio y los otros príncipes españoles» (fig. 1; apèndix B, núm. 1). La imatge, de dimensions reduïdes, mostra l'alçat d'un arc d'una sola obertura, amb dues columnes, una a cada banda del buit central, que aguanten un cos superior, el qual inclou un àtic coronat per un frontó triangular. Aquesta figura es troba repetida en la mateixa obra acompanyant el text en el qual Beuter parla de l'arc romà de Cabanes.⁴⁹ És curiós que Beuter utilitzi la mateixa il·lustració en parlar d'aquests dos monuments, especialment si tenim en compte que aquest mateix autor, en l'edició original catalana de la seva *Primera part de la crònica del regne de València*, publicada vuit anys abans (1538), inclou un gravat de l'arc de Cabanes aparentment més fidel a l'aspecte real d'aquest monument.⁵⁰ El gravat de l'arc de Berà publicat per Beuter és molt senzill i, més que donar una imatge realista de l'estat de conservació de l'arc a mitjan segle XVI, il·lustra el lector sobre l'aspecte ideal d'un arc honorífic d'època romana.

Aquesta il·lustració de l'arc de Berà present en l'obra de Beuter fou citada i reproduïda per Pujades, sense estalviar crítiques: «lo qual per major demostració (encara que ab error) ell pinta de aquesta manera».⁵¹ Pujades inclou, a continuació del text transcrit, un gravat que representa en essència la figura de Beuter, però que, fet per una

43. BEUTER, 1546, llibre I, cap. XX, f. LXVv.

44. Livi, XXIX; HERMP, II.1, pàg. 47-50.

45. PUJADES, 1609, f. 174v.

46. TOMIC, 1495.

47. PUJADES, 1609, f. 88v.

48. CARBONELL, 1546.

49. Llibre I, cap. XVIII, f. LXv.

50. BEUTER, 1538, f. 39-40. Reproduïda a ARASA i ABAD, 1989, pàg. 11, fig. 3.

51. PUJADES, 1609, f. 88r.

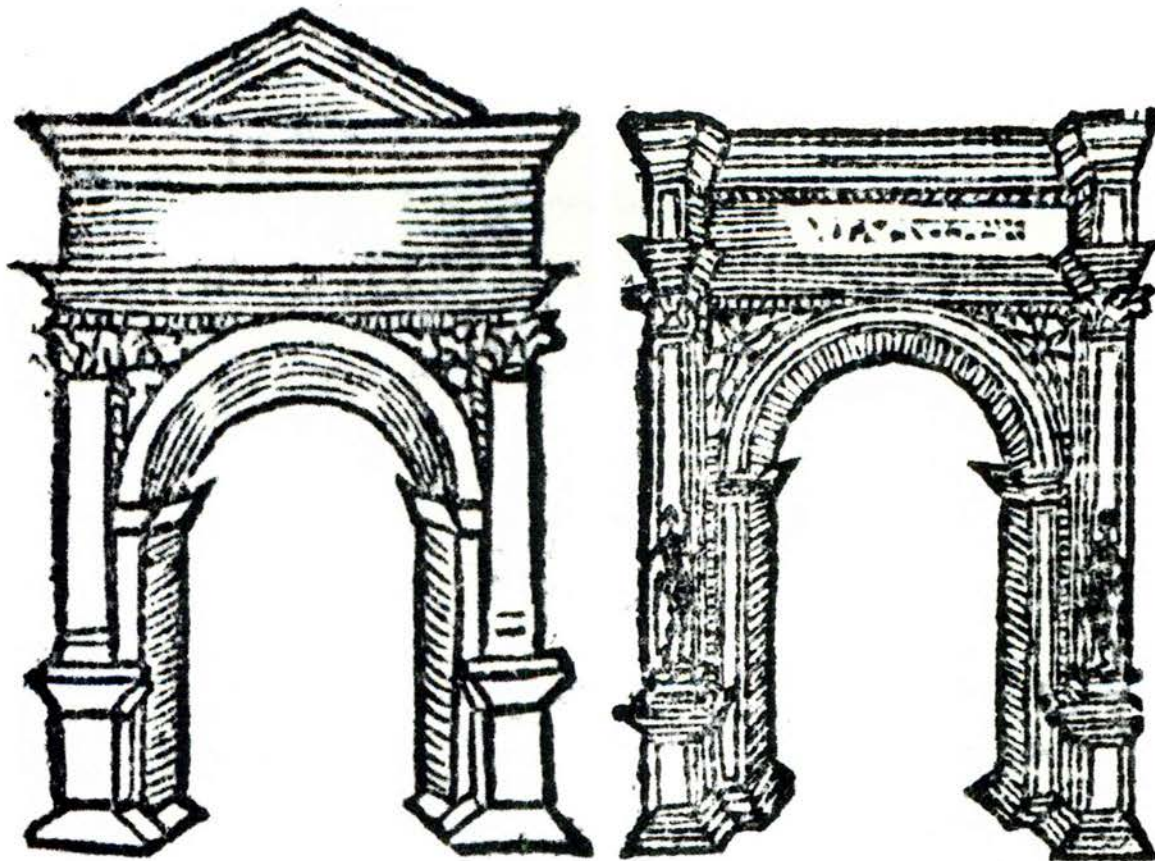

FIGURA 1. Xilografia de l'arc de Berà publicada per Pere Anton Beuter l'any 1546 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

FIGURA 2. Xilografia de la Torre dels Escipions, en la obra de Pere Anton Beuter, 1546 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

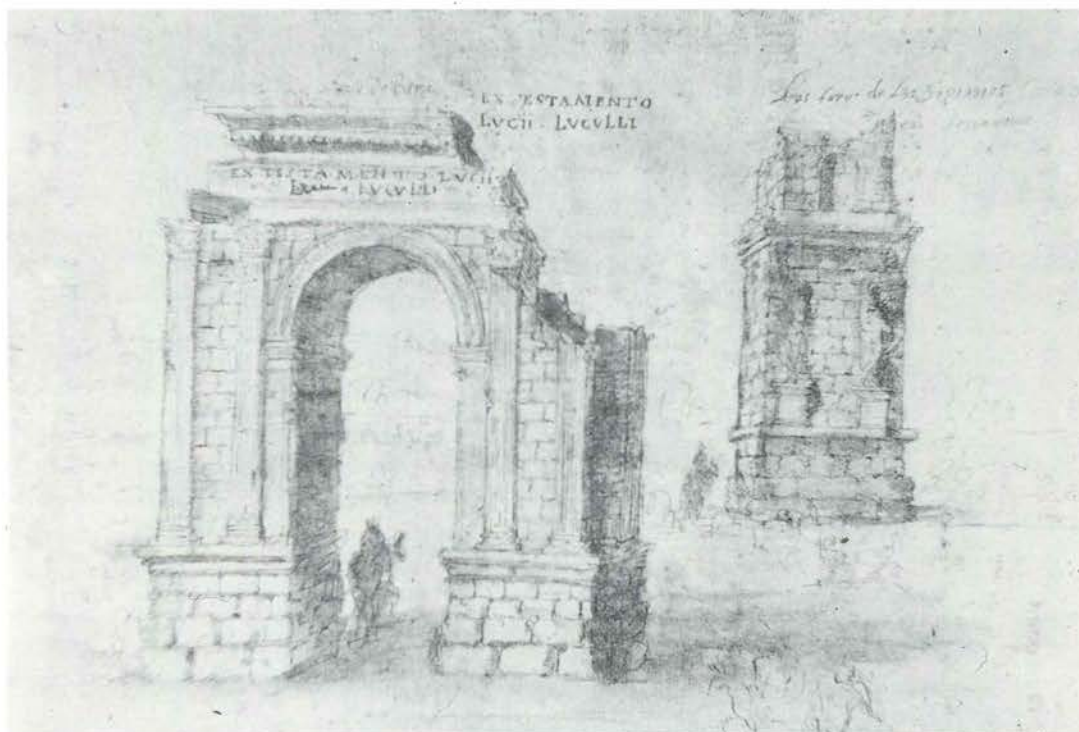

FIGURA 3. Dibuix de l'arc de Berà i de la Torre dels Escipions realitzat per Anton van den Wyngaerde el 1563 (fotografia Taller Escola d'Arqueologia, [TED'A]).

altra mà, presenta significatives diferències formals i estilístiques (fig. 4; apèndix B, núm. 3). Aquest gravat, publicat per Pujades en l'edició catalana de la seva obra, ha estat reproduït per diversos autors, que, erròniament, l'han considerat original de Beuter.⁵² Noves versions del gravat, inspirades en el mateix original de Beuter, les trobem en edicions posteriors de l'obra de Pujades (fig. 15 i 20; apèndix B, núm. 14 i 19).⁵³

Les il·lustracions de la *Crònica* de Beuter han generat altres problemes als erudits i investigadors posteriors. Ens referim, concretament, a la figura que acompanya, en dues ocasions, els textos relatius al monument funerari conegut per torre dels Escipions (fig. 2).⁵⁴ Aquesta figura representa l'alçat d'un arc d'una sola obertura, coronat per un àtic aguantat per dues pilastres corínties, al davant de les quals hi ha dues escultures exemptes, situades sobre els corresponents pedestals. Les característiques d'aquesta il·lustració, una espècie d'arc honorari amb les representacions d'*Atis* presents en la torre dels Escipions,⁵⁵ són una bona prova que Pere Anton Beuter no va veure cap dels dos monuments tarragonins dels quals ens parla en el seu treball.

Del mateix any 1546 és un manuscrit, conservat a la Biblioteca Vaticana, obra de Iohannes Metellus Sequanus,⁵⁶ que recull una menció a l'arc de Berà i una transcripció de la inscripció llatina existent en el monument (apèndix A, núm 2). En els folis 436-437 del manuscrit es recullen una sèrie d'inscripcions hispàniques sota el títol de «Inscriptiones aliquot Hispaniae, collectae ex ipsis saxis a[b] Ludovico Lucena Hispan Medico: ex quo descripsi» i la data de 1546. Dins d'aquest conjunt d'inscripcions recollides per Luís de Lucena i copiades per Metellus, es troba el text següent:

Tarraconae in arcu; quiquidem, Barchinonem versus, ipsa via, occurrit: post aliquod versus minorib. litteris scriptos, maiorib scriptum sic est

Ex testamento Lvcvli⁵⁷

Metellus es va limitar a copiar el que havia escrit Luís de Lucena, metge castellà nascut a Guadalajara el 1491,⁵⁸ i, tot i que desconexem el manuscrit original de Lucena, podem pensar que no hi va fer cap incorporació. Lucena visqué els darrers anys de la seva vida a Roma, ciutat on adquirí una gran notorietat i on va morir el 1552. Possiblement fou en aquesta ciutat on es va produir el contacte entre Lucena i Metellus arran del qual el primer facilità les seves dades al segon. Una altra possibilitat és que Metellus tingués coneixement del manuscrit de Lucena gràcies a Antoni Agustí. De fet, sabem que, de 1544 a 1554, Antoni Agustí i Iohanes Metellus estigueren junts a Roma i es varen dedicar a aplegar manuscrits inèdits i a fer estudis d'epigrafia i de filologia.⁵⁹ Sembla clar, doncs, que fou poc després de la data d'arribada a Roma d'Agustí i Metellus, l'any 1544, que es va produir la relació que permeté a Metellus de transcriure l'original de Lucena en el manuscrit conservat al Vaticà i que, com hem indicat més amunt, porta la data de 1546. Queda, doncs, per aclarir quin és el paper que, si el tingué, va jugar Antoni Agustí en la transcripció d'aquest text. Pel que fa a aquesta qüestió, hem de tenir en compte que en el mateix còdex en el qual es conserva el manuscrit citat, hi ha un altre manuscrit de Metellus que copia un original de Joan Armengol.⁶⁰

52. GRAMUNT, 1936, pàg. 79; MORANT, 1986, pàg. 37.

53. PUJADES, 1777, 1a part, tom III, llibre III, cap. XXXV, pàg. 3; PUJADES, 1831, 1a part, tom III, llibre III, cap. XXXV, pàg. 72.

54. BEUTER, 1546, f. LIXV i LXIIIIV.

55. HAUSCHILD, MARINER i NIEMEYER, 1966.

56. Còd. Vat., núm. 6039, f. 436-437.

57. Còd. Vat., núm. 6039, f. 437r, a l'extrem superior dret. La transcripció d'aquest text, donada pel CIL, II, núm. 4282, pàg. 576, presenta petites variants.

58. *Enciclopedia Espasa*, s. *Lucena*, tom 31, pàg. 468.

59. MASSÓ, 1982, pàg. 6.

60. *Vedi supra*.

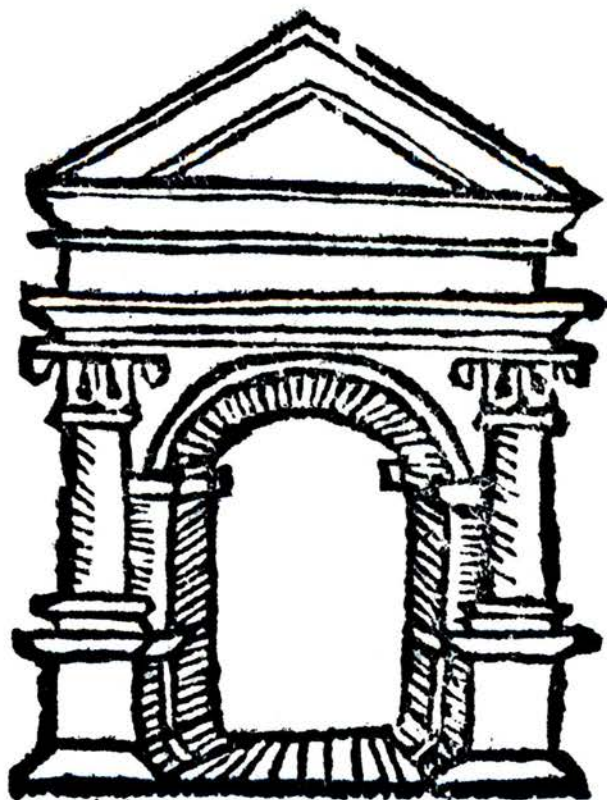

FIGURA 4. Aiguafort publicat en l'obra de Jeroni Pujades (1609) que reproduceix la xilografia de Beuter de 1546 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

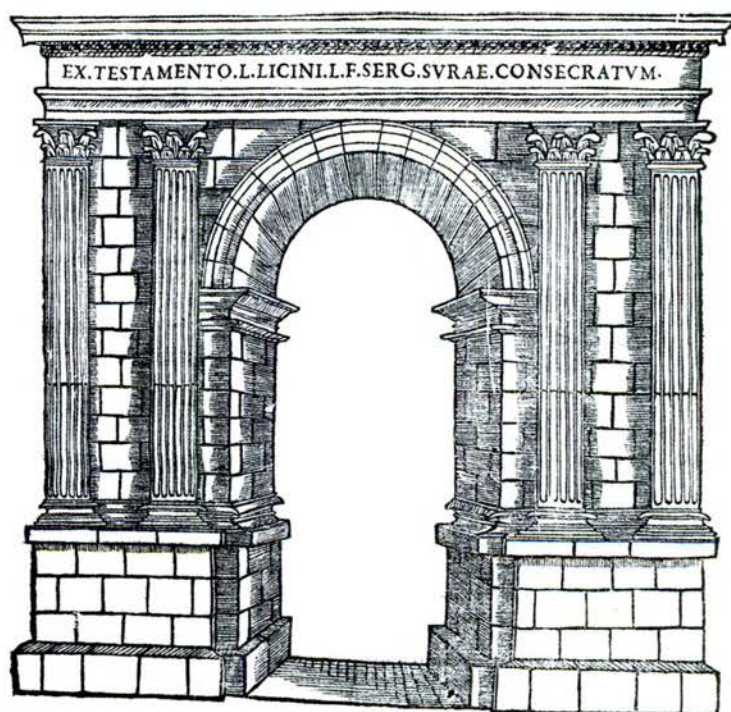

FIGURA 5. Aiguafort de l'arc de Berà, publicat en la *Crònica* de Jeroni Pujades de 1609 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

El text de Lucena ens parla de la situació del monument («Tarraconae in arcu; quiquidem, Barchinonem versus, ipsa via, occurrit»), de l'existència de dos tipus de lletra («post aliquod versus minorib[us] litteris scriptos, maiorib[us] scriptum sic est») i, finalment, ens dóna la seva lectura del que està escrit amb lletres més grans («Ex testamento Luculi»). Es interessant de destacar la menció de Lucena a l'existència d'un altre tipus de lletres, més petites, que precedien a la inscripció que inicia amb la fórmula «*Ex testamento*». Pot ser que es referís a una inscripció diversa o bé a una part prèvia de la mateixa inscripció. La manca de dades relatives a la situació d'aquestes inscripcions fa molt difícil avançar en aquesta qüestió.⁶¹ Pel que fa a la transcripció del que estava escrit amb lletres més grans, Lucena identifica la fórmula «*Ex testamento*» i la completa amb el genitiu *Luculi*.

La lectura donada per Lucena ens indica, entre altres coses, que l'estat de conservació del text escrit era, reafirmant l'opinió d'Accursio, de lectura difícil i que, en conseqüència, va llegir erròniament *Luculi* i no pogué interpretar cap altre signe d'una manera intel·ligible.

Que les impressions de Lucena siguin fruit d'una observació directa de les restes de l'arc queda confirmat per les paraules de Metellus, el qual ens diu que les inscripcions foren «collectae ex ipsis saxis a(b) Ludovico Lucena».⁶² La cosa no és gens estranya, si tenim en compte que Lucena —d'origen castellà— va viure també a Montpeller i a Tolosa de Llenguadoc i, probablement, va visitar Tarragona en algun dels seus viatges.

De la mateixa època, mitjan segle XVI, és la referència a l'arc de Berà i a la inscripció que s'hi conservava feta per Alessandro Bassiano, filòleg italià de la ciutat de Pàdua i persona interessada per les antiguitats.⁶³ L'obra de Bassiano, un recull d'inscripcions, es conserva com a part d'un còdex que recull una sèrie de notes i de papers d'Aldo Manucio.⁶⁴ Sembla que, al voltant dels anys 1566 i 1567, Aldo Manucio es va dedicar a preparar una col·lecció d'inscripcions romanes, tasca a la qual correspondria la documentació continguda en el manuscrit conservat a la Biblioteca Vaticana.⁶⁵ El manuscrit de Bassiano correspon els folis 202-223 del còdex vaticà⁶⁶ i recull poc més de dues-centes inscripcions, amb una grafia de difícil lectura, numerades i de procedència hispànica. Cronològicament, el ms. de Bassiano s'ha de situar entre el 1543, data que apareix en un dels folis, i els anys 1566-1567 en què Manucio féu la recollida d'inscripcions. És evident que el manuscrit ha estat restaurat recentment.

Al foli 204v, a la part inferior dreta del full, amb el número 25, hi ha el text següent (apèndix A, núm. 3):

ex testamento.L.Lu.Mem Sura cos ////⁶⁷
Videtur igitur in honorem L. Lu. erectum
fuisse monumentum, deliramenta et merae
nugae sunt, quaedam pulcherrimo illo Mausoleo
efferunt indigenae de nescio qui Barà proditore

Bassiano, que probablement no va veure el monument i en tingué notícia indirecta,⁶⁸ dóna una transcripció similar a les que donen els altres autors del segle XVI. Determina que fou erigit en honor d'un «L.Lu.» i s'oposa a una tradició local, sens dubte la mateixa que recull Beuter, que identifica l'arc amb el mausoleu del traïdor Barà.

61. Jaume Ramon i Vidales, que segueix Aurelià Fernández Guerra (FERNÁNDEZ, 1870), atribueix a Lucena, d'una manera gratuïta, l'afirmació que la inscripció amb lletres més petites «probablement expressaria'l motiu de la fundació». RAMON, 1894, pàg. 518.

62. Còd. Vat., núm. 6039, f. 436.

63. CIL, II, pàg. xv.

64. Còd. Vat., núm. 5237; sobre aquest còdex, vegeu CIL, II, pàg. xv.

65. CIL, II, pàg. xv.

66. Aquesta és la opinió de Hübner, CIL, II, pàg. xv; personalment ens inclinem a pensar que es pot atribuir a Bassiano des del f. 202r fins al f. 231v, per les característiques del paper, de la cal·ligrafia, etc.

67. Cinc barres verticals.

68. CIL, II, pàg. xv.

Aquest manuscrit es troba citat en el *Corpus*, però hi ha una sèrie de variacions substancials entre el que ens diu Hübner i el que nosaltres hem observat en aquest document. En primer lloc, el CIL cita dos folis del manuscrit de Bassiano, el 204v i el 208v.⁶⁹ Al foli 204v hi ha el text que acabem de transcriure, i no el que dóna Hübner: «In arcu prope turrim Scipionum»; d'altra banda, al foli 208v, no hi ha cap menció ni referència a l'arc de Berà. Pel que fa a la transcripció de la inscripció, Hübner dóna el text següent:

EX TESTAMENTO L. LV MEM SVRA COR ///

Les diferències entre la transcripció conservada en el manuscrit de Bassiano i la citada, consisteixen en el fet que en el manuscrit hi ha un punt després de «TESTAMENTO», un punt després de «LV», que la darrera paraula és «COS» i que les barres són cinc i estan disposades verticalment.

L'any 1563 el flamenc Anton Van den Wyngaerde —conegut també per «Antonio de las Viñas» i «Antonio de Bruselas»— va fer diversos dibuixos que representaven la ciutat de Tarragona i alguns monuments dels seus voltants. Wyngaerde, nascut a Ambers, entrà al servei de Felip II l'any de 1557; va fer diversos viatges per Espanya i va deixar una important col·lecció d'imatges, rellevants per la seva exactitud topogràfica, de les ciutats del regne en la segona meitat del segle XVI.⁷⁰ La seva estada a Tarragona⁷¹ fou una etapa d'un viatge que el portà de Madrid a Barcelona i des d'allí fins a València, Xàtiva i Almansa. La seva representació realista i força acurada de l'arc de Berà (fig. 3; apèndix B, núm. 2) constitueix un document de gran importància per a l'estudi d'aquest monument, ja que és la primera figura en què se'ns mostra l'estat de conservació de l'arc. La il·lustració de Wyngaerde, conservada a Oxford (Anglaterra), ha estat publicada fa pocs anys en un volum dedicat a les vistes de les ciutats hispàniques d'aquest autor.⁷² En el mateix full trobem representats el monument funerari conegut per torre dels Escipions i l'arc de Berà.

El dibuix —una vista de tres quarts coronada pel text «*Arco de Bara*»— representa la façana occidental de l'arc, la que mira a Tarragona, i el seu costat meridional. Un personatge a cavall passa per sota de l'arc; probablement la funció d'aquesta figura és servir d'escala gràfica. El terç meridional de la part superior del monument apareix completament destruït, des de la cota de la imposta de l'arc. En el costat oposat de l'entaulament també es pot observar que manquen alguns elements de la cornisa i del fris i que l'últim bloc de l'arquitrav es troba desplaçat cap a l'exterior. Un altre detall interessant és que s'aprecien dues filades del sòcol del podi del monument, la inferior de les quals actualment està enterrada.

En el fris del monument es pot llegir la inscripció següent (apèndix A, núm. 4-a):

EX TESTAMENTO LVCII
LV... LVCVLLI.

Al costat superior dret, fora del monument, hi ha una nova lectura de la mateixa inscripció (apèndix A, núm. 4-b):

EX TESTAMENTO
LVCII LVCVLLI.

69. CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

70. KAGAN, 1986, pàg. 10-12.

71. Una menció a la presència de Wyngaerde a Tarragona la trobem en el *Llibre de las grandeses* de Pons d'Icart: «[...]y ayxí poch dies ha, que juntament ab tota la ciutat que vuy és de Tarragona fonc per un pintor del rey deboxat[...]», DURAN, 1984, pàg. 214.

72. KAGAN, 1986; la làmina de l'arc es troba a la pàg. 180. El comentari a la il·lustració, a càrrec de Fernando Marías, no té cap valor especial.

De l'anàlisi d'aquesta transcripció de Wyngaerde, el fet més destacable que se'n desprèn és que representa la inscripció en dues línies; el final de la primera coincideix amb la línia de fractura del fris, i les dues paraules de la segona es troben centrades amb l'eix de l'arc. Evidentment, ens trobem davant una transcripció feta per una persona interessada en la imatge i que, probablement, no tenia coneixements epigràfics. De totes maneres, no hi ha gaires diferències respecte a la lectura feta per Lucena.⁷³

De pocs anys després (1575) és una nova menció, aquest cop de caràcter epigràfic, recollida per Justiniano. Fra Vicente Justiniano Antist (1544-1602), dominic valencià,⁷⁴ va recopilar una sèrie d'inscripcions llatines del regne de València, les quals havien ja estat recollides en un volum anterior, l'autor del qual ens és desconegut. L'obra de Justiniano, que porta la data de 1575, recull un total de 154 inscripcions, entre les quals hi ha la de l'arc de Berà.⁷⁵ La premissa del volum de Justiniano diu: «estos quadernos de las piedras que se hallan en el reyno de Valencia hize trasladar de otro libro de mano para V[uestra] P[aternalidad], y quisiera tener mas espacio para ver si ay algo que corregir, mas creo que estan bien sacadas».⁷⁶

No hem pogut consultar l'obra d'aquest autor i, en conseqüència, ens veiem obligats a seguir el CIL. Basant-nos en aquest *Corpus*, Justiniano situa la inscripció de l'arc de Berà, a la qual dóna el número 119, en el «Arcus S. Literionis [sic]»; és fa realment difícil comprendre el significat de l'error del dominic valencià. Pel que fa a la transcripció (apèndix A, núm. 5), sempre seguint el CIL, és:

EX TESTAMENTO.L.LITCO.S:ESURACONAR

Hübner, assenyalava una fractura entre la *A* i la *M* de «TESTAMENTO» i un nexa entre la *M* i la *E* de la mateixa paraula; d'altra banda, la *I* de «LITCO» no és ben bé una *I* sinó que és mitja *C* i està puntejada, i també ho està la *C* de la mateixa paraula.

Desconeixem l'autor i la cronologia del document en el qual es va basar Justiniano, però, malgrat els evidents errors de lectura, podem deduir que hi hagué una acurada observació del monument i que, en definitiva, es va obtenir una transcripció més completa que la dels autors que hem descrit anteriorment.

En aquest mateix període destaca, en el panorama humanista tarragoní, la figura de Lluís Pons d'Icart, autor que ens ha deixat una significativa obra, fonamental per a l'estudi de les antiguitats de Tarragona. Nascut en aquesta ciutat entre 1518 i 1520, la deixà per fer estudis de dret, i hi retornà el 1545 per desenvolupar l'activitat de jutge general. Des d'aquesta data fins a la seva mort (1578) desenvolupà una intensa activitat de recerca i d'estudi en el camp de la història romana, de l'arqueologia i de la història en general, fruit de la qual són una sèrie de treballs, quasi tots inèdits, de gran interès.⁷⁷ L'única obra publicada, el *Libro de las grandezas*,⁷⁸ és un bon exponent de la obra de Pons d'Icart i l'ha fet mereixedor del reconeixement dels investigadors posteriors. Els treballs que Pons no va aconseguir donar a conèixer són l'original català de l'obra que va publicar traduïda,⁷⁹ un catàleg dels arquebisbes de Tarragona,⁸⁰ un recull d'inscripcions *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*⁸¹ i un llibre de *Noms, prenomes i cognoms dels magistrats romans*.⁸²

73. *Vedi supra*.

74. *Enciclopedia Espasa*, s. Justiniano, tom 28, pàg. 3252.

75. CIL, II, pàg. 501, i núm. 4282, pàg. 576.

76. CIL, II, pàg. 501.

77. MASSÓ, 1982, pàg. 7-8; DURAN, 1984, pàg. 9-50; MASSÓ, 1986; ambdós autors recullen tota la bibliografia anterior.

78. PONS, 1572.

79. DURAN, 1984.

80. SÁNCHEZ REAL, 1954.

81. *Vedi infra*.

82. DURAN, 1984, pàg. 48-50; MASSÓ, 1986, pàg. 98-99.

Anterior a l'any 1569⁸³ és el manuscrit de Pons, *Llibre de las grandesas i cosas memorables de la antiquissima, insigne i famosa ciutat de Tarragona*, editat fa pocs anys, amb un aprofundit estudi, per E. Duran.⁸⁴ Aquesta obra, escrita en català, romangué inèdita, però se'n publicà la traducció castellana, obra del mateix Pons, l'any 1572;⁸⁵ traducció que, com ha destacat Duran, inclou una sèrie de modificacions i afegits substancials respecte del text català.

El *Llibre de las grandesas de Tarragona* està estructurat en vint-i-un capítols, el darrer dels quals està dedicat a parlar *De diversos edificis que són vehins a la ciutat de Tarragona*,⁸⁶ on, evidentment, Pons parla de l'arc de Berà. Reproduïm, a continuació, la transcripció del text de Pons feta per Duran:

Lo reverent missèr Joan Cessé, canonge que fonch de la seu de Tarragona, home curiós y en lletres sagrades y humanas molt erudit, versat en història, féu en són temps aquestas memòrias, dient que la torra que vuy se diu d'en Barra se à de dir d'en Vara, a Marco Varro romà o a Variato, home fortíssim de natió portuguesa. En assò me par convé millor que.s diga la torre d'en Bara, perquè segons diu Tito Livio en lo libre 6, capítol 17, dècada 3, parlant de Públio Cornèlio Scipiò, que fonc dit Africà, venint a Tarragona, la primera cosa que féu fonc que procurà de aver a Bar o Bara, que era un romà principal que s'era voltat ab los celtiberos e ilergetes y lligat ab Indibile, rei de Castellàsens, y tenint-lo en son poder, ne féu una gran sentència, que fonch càstich a ell y exemple a tots los romans que no.s rebellassen. Y ayxí ne deyxà memòria fent aquell gran arch en lo loch ont lo vencé, lo qual vuy se diu lo arch de Bara, a una llegua de la torra d'en Bara y a dos de la ciutat de Tarragona. Y per ço és restada en Spanya la pràtiga de posar en los manaments del rei y en les paus y treves que contrafahent algú, sie agut per bara y traïdor. Assò diu mestre Pere Beuter en la *Crònica* sua de València, en lo capítol 9, en cartas 40, columna 1.

Per ventura convindrie assò més que s'atribuís a la torra que.s diu are Bara que és prop del dit arch ont y ha vestigi y roïna de edifici antich que no a la població que vuy se diu la Torradenbara, ont no y veyg jo vestigis de cosas antigas.⁸⁷

Pons, tal com ell mateix ens indica, segueix Joan de Sessé i Pere Anton Beuter. Desconeixem, lamentablement, l'obra del primer, però, pel que fa al segon, és ben clar que Pons segueix el discurs de Beuter, que relaciona la construcció de l'arc de Berà amb la revolta ilergeta del 205 aC. De fet, Pons afirma clarament que «[...] ayxí ne deyxà memòria fent aquell arch en lo loch ont lo vencé».⁸⁸ Destaca l'associació que fa l'autor del topònim «Bara» amb la figura de «Marco Varro» i la de «Variato», tot i que demostrí inclinar-se per la hipòtesi de Beuter, si bé precisa que, davant la inexistència de restes romanes a Torredembarra, s'ha de pensar amb «[...] la torre que.s diu are Bara que és prop de dit arch ont y ha vestigi de roïna de edifici antich [...]», amb què es refereix probablement a l'ermita de Berà. En realitat, ens dóna molt poca informació del monument, i es limita —al marge del que ja hem destacat— a parlar de la distància que el separa de Torredembarra (una llegua) i de Tarragona (dues llegües).

Junt amb l'original del manuscrit català de l'obra de Pons es conservaven el manuscrit de la traducció castellana i una sèrie de notes de l'autor, entre les quals destaca un dibuix de la torre dels Escipions.⁸⁹ La part gràfica de la seva obra és mínima, i es limita a la il·lustració citada i a tres dibuixos inclosos en el manuscrit castellà que

83. Sabem que l'edició del text castellà s'inicià el 1569 (DURAN, 1984, pàg. 28-29); en conseqüència, el manuscrit original del text català —a partir del qual Pons va fer la traducció castellana— és anterior a aquesta data. Recordem que Pons cita en aquest manuscrit la presència a Tarragona d'un pintor del rei (DURAN, 1984, pàg. 214), identificat amb Anton van den Wyngaerde, que visità Tarragona el 1563. En aquesta data, doncs, Pons ja estava redactant el seu llibre (TED'A, 1990, pàg. 21). En opinió de Massó (MASSÓ, 1986, pàg. 90), el manuscrit estava gairebé enllestit entorn 1564.

84. DURAN, 1984.

85. PONS, 1572.

86. DURAN, 1984, pàg. 254-260.

87. DURAN, 1984, pàg. 254-256.

88. DURAN, 1984, pàg. 256.

89. DURAN, 1984, pàg. 27.

tenen per objecte l'aqüeducte de les Ferreres, una moneda de Cèsar i l'arbre genealògic dels Escipions; aquest últim és l'únic que es va publicar en l'edició castellana de 1572.⁹⁰

En el text imprès de l'obra de Pons, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, publicat a Lleida el 1572,⁹¹ el text relatiu a l'arc de Berà es troba en el capítol XLVII, l'últim de la nova divisió, *Que trata de algunos edificios que son vezinos a la ciudad de Tarragona*.⁹² En la versió publicada hi ha una sèrie de modificacions respecte de l'original català, que, pel que fa a l'arc de Berà, consisteixen en el fet que Pons va ampliar d'una manera substancial tota la qüestió relativa a qui eren «Marco Varrone» i «Variato» citant Polibi, Plini, Pau Orosi, Ciceró i altres autors antics.⁹³ Després d'analitzar l'obra d'aquests autors, Pons manté la seva opinió favorable a la teoria de Beuter:

[...] pörné aquí lo que escribe Pedro Beuter, en el capítulo nono, de aquel arco dicho de Bara: que está a una legua de la dicha villa de la Torre d'en Barra; que desembarcado que fué Scipión en la ciudad de Ampurias, viniendo de allí a la ciudad de Tarragona, la primera cosa que hizo fué procurar de aver a su mano a Bar o Bara capitán de los romanos, que se era rebelado e vuelto con los celtíberos e ilergetes a la voluntad de Indíbele, rei de un lugar que oy se dize Castillo de Asnos, y teniéndolo en su poder, hizo de tal sentencia que le fué castigo y a los otros dió exemplo muy grande porque no se rebelassen, y que assí dexó memoria de ello en aquel grande Arco dicho de Bará, y por esto dize Beuter⁹⁴ que quedó en España el uso de poner en las pazes, y treguas, y otros mandatos reales, que el que hará lo contrario de lo que en ellos se manda, o quebrara la paz o la tregua, ultra de la pena que se pone pecuniaria sea tenido por Bara y traidor, y assí de este Bara pueden aver tomado el nombre la dicha villa de la Torre d'en Barra, y el dicho arco de Bara, y la torre dicha de Bara que cerca del dicho arco está. Y de esta manera ternan el nombre y denominación de una causa o persona tomará el lector lo que mejor y mas verisimil le parecerá.⁹⁵

A continuació, afegeix l'autor un nou argument relatiu al topònim Berà citant Antonio de Nebrija:

También dize Antonio Nebrissense, en el libro *De las ciudades, montes y fuentes, rios*, que *Barea est oppidum in ora Tarraconensis Hispaniae* que quiere dezir que Barea es una villa o lugar que está por la orilla o costa de la mar, de la España de Tarragona, y asi como Bara sea a la orilla o costa de la mar, quitada la e, quedaría Bara o estaría corrompido el vocablo de Bara. Que se dixesse antiguamente Barea o otro nombre que se pueda aplicar antigo al moderno, en la orilla de la mar de la Tarraconense hasta aquí yo no hallo; el lector curioso que abrá leydo mas historiographos que yo, si sabe otro lugar mas vezino de Tarragona que se pueda aplicar a este nombre de la Torre d'en Barra o de Bara, podrá suplir la falta mía que a todos los que mejor lo saben y entienden me sujeto.⁹⁶

És una altra obra de Pons d'Icart la que ens dóna més informació sobre l'arc de Berà i, especialment, sobre la seva inscripció llatina; ens referim al manuscrit titulat *Epigrammata antiquae Urbis Tarraconensis*.⁹⁷ Aquesta obra inèdita de l'humanista tarragoní es conserva, dividida en dues parts, a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona i a la Herzog-August-Bibliothek de Wolfenbüttel (Brunsvic, Alemanya); hi ha un tercer manuscrit a la biblioteca d'El Escorial. La recopilació d'inscripcions tarragonines, que no conegué Hübner i no ha estat recollida pel CIL, tingué una primera versió anterior

90. DURAN, 1984, pàg. 26-27, 195, 211 i 279.

91. PONS, 1572. Hi ha una segona edició feta a Lleida el 1883, amb pròleg de J. Pleyán de Porta, (PONS, 1883) i una nova edició, a cura de J. Sánchez Real amb pròleg de P. Batlle Huguet, feta a Tarragona el 1981 (PONS, 1981).

92. PONS, 1572, f. 312v.

93. PONS, 1981, pàg. 293-296.

94. En el manuscrit català cita Titus Livi, i a Beuter, el cita al final del paràgraf (*vedi supra*).

95. PONS, 1981, pàg. 296.

96. PONS, 1981, pàg. 296.

97. MASSÓ, 1982, pàg. 10-20; DURAN, 1984, pàg. 41-48; MASSÓ, 1986, pàg. 92-93; MASSÓ, 1989, pàg. 84-86.

a 1572,⁹⁸ que apareix citada sovint en el *Libro de las grandezas...*; una segona versió va acabar-la Pons el 1576.⁹⁹

La primera part d'aquesta obra, conservada a la biblioteca alemanya,¹⁰⁰ recull més de dues-centes inscripcions, entre les quals hi ha la de l'arc de Berà. Al foli 83r del manuscrit (núm. 135 del volum) trobem el text següent (apèndix A, núm. 6-a i 6-b):

En lo arch de bara se mos
tren les lletres següents

EX TESTAMENTO L. LICI
NI. L. F. SERG
fractis lapidis EIS SVRAE. CON
SAC. *fractus*

EX TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE.
CONSAC+

Una mica més avall, a l'extrem dret del foli, una nota en llatí:

Licini L. F. ex coniectura p. bata ex
inscriptionibus barcinonencibus in cip. L.
Licinio Secundo.

La primera transcripció de la inscripció apareix ratllada amb tres línies oblíquies. La nota llatina és una referència a la segona part d'aquesta obra, la conservada a la Biblioteca de Catalunya,¹⁰¹ en la qual Pons va fer una explicació dels conceptes que apareixen en els epigrames (noms, ciutats, etc.) posats per ordre alfabètic.

En el mateix manuscrit de Wolfenbüttel, més endavant, trobem al foli 109v, posat en net i en castellà (apèndix A, núm. 7):

en el arco de Bara
EX. TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSACRATVM
tiene de alto el arco 7. can y media
de ancho 7. canas y dos palmos
el espacio del arco tiene tres canas menos palmo de ancho
las letras de la parte de levante son de un xeme/mio
las de poniente mas de palmo de cana.

Passem a analitzar les dades que ens ofereix Pons d'Icart en el foli 83r d'aquest manuscrit. En primer lloc, ens dóna la situació de la inscripció, per passar seguidament a una transcripció que inclou la indicació de les fractures existents en els blocs en els quals aquesta estava gravada: una fractura després de «SERG» i una altra després de «CONSAC». Evidentment, en una de les revisions que féu del seu treball entre 1572 i 1576,¹⁰² Pons es va adonar de l'error de lectura que havia fet, en situar els signes «EIS» entre la primera fractura i el *cognomen* «SVRAE», va ratllar la primera transcripció i en va fer una de nova, en la qual afegí també la nota en què fa referència a la segona part del seu treball. Aquesta nota en llatí confirma la identificació que fa Pons del dedicant de la inscripció, *Lucius Licinius Sura*, que ens aclareix que per a identificar la filiació s'ha basat en inscripcions barcelonines de *Lucius Licinius Secundus*. Correspon, doncs, a Pons d'Icart el mèrit d'ésser el primer a identificar clarament —ja que Accursio no va identificar la filiació—¹⁰³ el personatge present en el document epigràfic.

98. «així jo [...] he compilat [...] un llibre de tots los epigrammes [que] se són trobats en dita ciutat [Tarragona] en temps dels romans», SÁNCHEZ REAL, 1954, pàg. 44, citat per DURAN, 1984, pàg. 41.

99. MASSÓ, 1982, pàg. 10-12; DURAN, 1984, pàg. 41.

100. Ms. 20.11 Aug. de la Biblioteca de Wolfenbüttel; hem consultat la còpia microfilmada del mateix que té la Biblioteca de Catalunya (Inv. 752, rotlle C 254, signatura: ms. 1779).

101. Ms. 1779.

102. MASSÓ, 1982, pàg. 10; DURAN, 1984, pàg. 41.

103. *Vedi supra*.

La segona lectura de la inscripció feta per Pons i documentada en aquest manuscrit constitueix, tot i que no en completi el participi final, la base sobre la qual s'han fonamentat totes les transcripcions posteriors. Malgrat que sigui Pons d'Icart l'autor d'aquesta lectura, una sèrie d'esdeveniments que exposarem al llarg d'aquest capítol han fet que, erròniament, aquest mèrit s'hagi atribuït a l'arquebisbe Antoni Agustí. La devoció i admiració que Pons sentia per l'arquebisbe de Tarragona, al qual va dedicar aquesta obra —posant-la sota la seva protecció i demanant que la corregís—,¹⁰⁴ no era compensada amb l'estima del segon envers l'obra del primer. És molt il·lustratiu, pel que fa a aquesta qüestió, el que diu Agustí en el seu llibre dels *Diálogos de medallas* en evitar donar una opinió favorable al valor de la obra de Pons i, en especial, del llibre de les inscripcions.¹⁰⁵

En el text castellà del foli 109v trobem la transcripció completa de la inscripció amb la integració del participi «CONSACRATVM» que mancava en el text anterior.¹⁰⁶ Acompanyen a aquest text una sèrie de dades sobre les mesures del monument¹⁰⁷ i una interessant indicació sobre les mesures de les lletres de les dues inscripcions, les de la banda de ponent de «mas de palmo de cana»¹⁰⁸ i les de llevant de «un xeme/mio»; paraula aquesta que, lamentablement, no hem pogut identificar. Malgrat aquest inconvenient, queda clar que hi havia dues inscripcions i que les alçàries de les lletres d'aquestes eren diverses.

Es presenta, però, el problema de saber qui fou l'autor d'aquesta anotació. La grafia sembla indicar que no fou Pons d'Icart, que, d'altra banda, utilitzà en aquest manuscrit el català i el llatí, però no el castellà. Massó creu que podria tractar-se d'Antoni Agustí,¹⁰⁹ però també podria ser obra de Lluís Pons de Castellví, nét de Pons d'Icart, el qual sabem es va dedicar a corregir aquest treball inèdit, amb la intenció de donar-lo a l'impremta.¹¹⁰ Si bé les anotacions de Pons de Castellví es troben en el manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya, és difícil d'imaginar que la publicació prevista no inclogués la part de les inscripcions, que és la conservada a Alemanya, a la qual correspon el text de l'arc de Berà.

Un element favorable a l'autoria de Pons és el fet que, en opinió de Duran, recorregué els monuments «amidant les distàncies, el gruix de les parets amb un intent de reconstruir la Tarragona romana».¹¹¹ Una anàlisi del *Llibre de las grandesas* ens permet d'observar que Pons utilitzà com a unitat de mesura les «canas de Monpaller» i els «palms»,¹¹² que correspondrien a les «canas» i «palmos» que trobem en el nostre manuscrit. Curiosament, a l'edició castellana del *Libro de las grandezas*, totes aquestes mesures apareixen reconvertides en «varas».¹¹³

Evidentment, per a aclarir l'autoria d'aquest paràgraf caldria fer un estudi comparatiu de la grafia del text del f. 109v i de la dels manuscrits d'Antoni Agustí, de Lluís Pons d'Icart i de Fabrici Pons de Castellví. A falta d'aquesta anàlisi, preferim, per rigor metodològic, no optar, de moment, per cap de les possibilitats.

104. MASSÓ, 1982, pàg. 13.

105. AGUSTÍ, 1587, pàg. 468; MASSÓ, 1982, pàg. 15-16; DURAN, 1984, pàg. 17-18.

106. Com veurem més endavant, els diversos autors que han tractat el tema han optat per la fórmula «CONSACRATVM» o «CONSECRATVM».

107. Considerant que una cana equival a 1,555 m, que 8 pams equivalen a 1 cana i que 1 pam és igual a 0,194 m, podem calcular les dimensions de l'arc donades en el manuscrit en: alçària, 11,66 m; amplària, 11,27 m, i amplària de l'arcada, 4,47 m.

108. Més de 0,194 m.

109. Agraïm a l'amic Jaume Massó aquesta opinió.

110. El 1640 el manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya era propietat de Fabrici Pons de Castellví (1604-1672) (MASSÓ, 1982, pàg. 15; DURAN, 1984, pàg. 45-46; MASSÓ, 1986, pàg. 92-93).

111. DURAN, 1984, pàg. 16.

112. Pons utilitza aquestes unitats de mesura en descriure el circ, el fòrum, l'aqüeducte, etc. (DURAN, 1984, pàg. 180, 185 i 211). Per exemple, en parlar de l'aqüeducte, diu: «tenen de alt vuyt canas un palm y mig de Monpaller» (pàg. 211).

113. PONS, 1981, pàg. 165, 173, 213 i 216.

Antoni Agustí i Albanell mantingué, com hem vist, una estreta relació epistolar amb Lluís Pons d'Icart, del qual era contraparent,¹¹⁴ des del moment en què el primer ocupà el bisbat de Lleida (1561); l'arribada d'Agustí a Tarragona, després d'ésser nomenat arquebisbe d'aquesta arxidiòcesi el 1576, podria haver augmentat aquesta relació, però això no fou possible per la mort de Pons el 1578.

Antoni Agustí, una de les figures més destacades del món de les lletres del Renaixement espanyol, va néixer a Saragossa el 1517 i fou estudiant de dret a Alcalà, Salamanca i Bolonya i de grec a Pàdua. De 1544 a 1561 visqué a Roma, on actuà com a auditor de la Rota i on s'envoltà d'un cercle d'humanistes italians i europeus interessats en l'estudi de l'antiguitat. Va desenvolupar diverses missions diplomàtiques i assistí al Concili de Trento.¹¹⁵

En tornar a Catalunya el 1564, va impulsar una sèrie d'activitats importants, com la reforma de l'Estudi General de Lleida i el consolidament de la nova Universitat de Tarragona. A Lleida hi féu instal·lar una important impremta, la que edità el llibre de Pons d'Icart, i a Tarragona, la del valencià Felip Mey.

L'obra escrita d'Agustí està dedicada bàsicament als estudis històrico-jurídics, però va fer també comentaris filològics d'obres clàssiques i escrigué un *Diálogo de las armas* i uns *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, publicat a Tarragona, poc després de la seva mort, pel mateix impressor que ell havia cridat a aquella ciutat.

El llibre dels *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*,¹¹⁶ l'única obra «arqueològica» d'Agustí, està estructurat en onze capítols o diàlegs dedicats bàsicament a les monedes, si bé els diàlegs ix i x tracten «De las inscripciones...» i el darrer, l'xi, de les monedes i de les inscripcions falses.

L'obra, com el títol indica, està escrita en forma de diàleg entre l'arquebisbe (A) i dos interlocutors identificats com a Rodrigo Zapata (B), «sororis Archiepiscopi filius», i Joan Agustí i Albanell (C), «Antonii Archiepiscopi frater».¹¹⁷

Al quart dels diàlegs, que tracta «De los Roversos de los Edificios», l'autor parla extensament, en contestar les preguntes dels seus interlocutors, de les característiques formals i de l'ús dels edificis romans. Agustí respon les preguntes «Que arcos triumphales hai en ellas [les monedes], y en Roma?», «Hai alli alguna señal de la fe de Christo?» i «[...] querria saber si llamavan assi los antiguos Romanos los arcos triumphales, o si tenian otro nombre?», fetes per Rodrigo Zapata (B).¹¹⁸ Seguidament, el seu germà (C), li pregunta «Hai en España alguno destos arcos?» i l'arquebisbe respon:

Uno solo he visto a dos leguas de Tarragona muy bien labrado, y ahunque las letras no se leen bien, parece que fue hecho a un Lucio Licinio Sura, en honra del qual o de un liberto suyo hai muchas inscripciones en Barcelona: fue en tiempo de Traiano y tres vezes Consul, cosa rara en aquellos tiempos a los que no eran Emperadores.¹¹⁹

La menció d'Antoni Agustí a l'arc de Berà és, com podem veure, poc extensa. Ens en dóna la situació, ens diu que les lletres són de difícil lectura i identifica, sens dubte seguint Pons d'Icart,¹²⁰ el dedicant relacionant-lo amb les inscripcions barcelonines de *L. Licinius Secundus*. L'element substanciós és la identificació cronològica «fue en tiempo de Traiano» i la primera dada sobre el *cursus honorum* «tres vezes Consul» de Luci Licini Sura. Tot sembla indicar que Agustí incorpora els seus coneixements, més amplis que els

114. MASSÓ, 1986, pàg. 68-76; DURAN, 1988, pàg. 268-269.

115. GEC, s. *Agustí, Antoni*, vol. 1, pàg. 311-312.

116. AGUSTÍ, 1587.

117. Informació facilitada per Andreas Schott, en el pròleg de l'edició dels *Diálogos* de 1617 (AGUSTÍ, 1617); segons E. Duran, Joan Agustí i Albanell fou també un dels interlocutors de l'arquebisbe en el *Diálogo de las armas* (GEC, s. *Agustí, Antoni*, vol. 1, pàg. 311-312; DURAN, 1988, pàg. 263-264).

118. AGUSTÍ, 1587, pàg. 140-142.

119. AGUSTÍ, 1587, pàg. 142-143.

120. Sabem que Pons enviava a Agustí còpia de totes les inscripcions que trobava (MASSÓ, 1982, pàg. 11-12; DURAN, 1984, pàg. 41).

de Pons d'Icart, a les dades que aquest darrer havia registrat en el seu manuscrit de les inscripcions.

És interessant de destacar que, en la primera edició feta a Tarragona el 1587, per Felip Mey, l'arquebisbe no dona cap lectura de la inscripció de l'arc de Berà i que no hi ha cap il·lustració del monument.¹²¹ Aquesta edició tarragonina, de poc després de la mort de l'autor, de format petit (4t), té vint-i-sis làmines, en les quals exclusivament hi ha representacions de monedes.¹²² El llibre d'Antoni Agustí ha estat objecte de nombroses reedicions i traduccions;¹²³ la majoria dels autors que han parlat d'aquesta obra ho han fet sense utilitzar l'edició original i, conseqüentment, han comès l'error generalitzat d'atribuir a aquesta una transcripció del text de la inscripció i, fins i tot, un gravat amb l'alçat de l'edifici.

Davant d'aquest problema, hem considerat convenient fer una anàlisi de les diverses edicions dels *Diálogos de medallas*, per tal d'esbrinar les causes d'aquesta confusió.

Al manuscrit original d'aquesta obra, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid¹²⁴ i datat el 1578,¹²⁵ apareix el text següent:

[...] ay en españa alguno de estos arcos. A. uno solo evisto a dos leguas de Tarragona muy bien labrado y aunque las letras no se leen vienparece fue echo aun Lucio Licino Sura en onrra del qual ay muchas ynscripciones en Barcelona. fue en tiempo di Trajano y tres veces consul cosa rara en aquellos tiempos alos que no eran emperadores.¹²⁶

Al marge esquerre del foli apareix l'indicació «Arco en Tarragona». L'única variant significativa, al marge de qüestions ortogràfiques, que s'observa respecte del text imprès és que en aquest últim Agustí afegí «o de un liberto suyo».

L'any 1592 aparegueren les primeres traduccions italianes de l'obra, de les quals es coneixen tres edicions. La primera, feta a València,¹²⁷ indica en la portada que té «l'agiunta d'alcune annotationi e molti ritratti di belle e rare medaglie».¹²⁸ El text relatiu a l'arc de Berà és troba a la pàgina 71 i és la traducció literal de l'edició de Tarragona; en l'exemplar de la Biblioteca Vaticana que hem consultat no hi ha cap il·lustració de l'arc. Una altra traducció italiana fou publicada a Roma per Ascanio i Girolamo Donangeli, en mida foli. El text de l'arc de Berà es troba també a la pàgina 71, i en l'exemplar que hem consultat a la Biblioteca Vaticana de Roma no hi ha cap il·lustració del monument que ens interessa.¹²⁹ La tercera traducció, del mateix any, fou impresa també a Roma per Dionisio Octaviano Sada en mida foli. A la pàgina 71 trobem la referència a l'arc de Berà, però en l'exemplar conservat a la Biblioteca Vaticana¹³⁰ no hi ha cap representació d'aquest monument.

L'any 1617 apareix la primera traducció llatina dels *Diálogos*, a cura d'Andrea Schott, jesuïta flamenc molt relacionat amb Agustí; aquesta obra fou publicada per Henricum Aertssium a Ambers, en mida foli, i incorpora un nou diàleg (el xii) «De prisca religiones, Diisque gentium» i l'oració fúnebre d'Antoni Agustí «Vita Antonii Augustini Archiepisc. Taracon.», ambdós textos obra d'Andrea Schott. Schott indica en

121. Agraïm a l'amic Jaume Benaiges, de Tarragona, que ens hagi permès de consultar un dels pocs exemplars existents de l'edició original, volum que forma part de la seva biblioteca particular.

122. Una reedició facsímil de l'edició de 1587 ha aparegut fa pocs anys (AGUSTÍ, 1987); cal lamentar que no hi hagi cap pròleg, ni comentari de l'edició. La part gràfica consisteix en cinquanta-una làmines de monedes, ordenades alfabèticament de la A a la C, de la AA a la ZZ i de la AAA a la EEE.

123. ARCO, 1916, pàg. 244-249.

124. Manuscrit núm. 12167, f. 1-167v, de la numeració antiga, en tinta.

125. Ms. 12167, f. 167v.

126. Ms. 12167, f. 40v (41v de la numeració moderna, en llapis).

127. ARCO, 1916, pàg. 244.

128. AGUSTÍ, 1592a.

129. AGUSTÍ, 1592b. Aquesta edició és desconeguda per Luís del Arco (ARCO, 1916).

130. AGUSTÍ, 1592c.

aquesta edició qui són els interlocutors d'Agustí i, d'altra banda, fa una sèrie d'incorporacions significatives al text original.

Andrea Schott, professor de grec a les universitats de Toledo i Saragossa, fou cridat a Tarragona per Antoni Agustí el 1584. En aquesta ciutat es va publicar, per l'editor Felip Mei, el seu *Alphabetum Graecum* el 1585.¹³¹

A la pàgina 55 de l'edició d'Ambers trobem el text relatiu a l'arc de Berà i, al final d'aquest, un afegit (apèndix A, núm. 14):

Haec autem spectio legenda tandem eruta est:
EX TESTAMENTO L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSECRATVM

Ens trobem, doncs, davant la primera incorporació important al text original d'Agustí, pel que fa a l'arc tarragoní. La transcripció de la inscripció que dona Schott és fonamentalment idèntica a la que trobem en el manuscrit de Pons d'Icart,¹³² l'única diferència es troba en el participi final, reconstruït aquí sota la fórmula de «CONSECRATVM». Pocs són els autors —especialment Mayans, Finestres i Hübner—¹³³ que han atribuït correctament aquesta transcripció a Schott.

Un fet molt curiós és que en l'edició d'Ambers de 1617, Schott fa una nova incorporació en el text relatiu a la torre dels Escipions:

[...] litterae istae sunt, ut in extremo Dialogo IV. dicere memini: ut aegre tandem haec exsculpta:
EX TESTAMENTO L. LICINI L. F. SERG. SVRAE CONSECRATVM.¹³⁴

Evidentment, Schott va cometre el terrible error de confondre l'arc de Berà i l'anomenada torre dels Escipions en repetir, incomprensiblement, la mateixa transcripció, la qual cosa ens porta a pensar que aquest autor, tot i haver estat a Tarragona,¹³⁵ no coneixia els citats monuments o no els va prestar gaire atenció.

L'any 1625 aparegué una nova edició d'aquesta obra en mida foli,¹³⁶ feta a Roma per Andrea Fei: *Dialoghi di D. Antonio Agostini arcivescovo di Tarragona. Intorno alle Medaglie, Inscrittioni & altre Antichità. Tradotti di Lingua Spagnola in Italiano da Dionigi Ottaviano Sada e di nuovo accresciuti con diverse annotationi, et illustrati con disegni di molte Medaglie, e d'altre figure*.¹³⁷ Es tracta d'una reedició de la traducció italiana de 1592¹³⁸ que incorpora noves il·lustracions, una de les quals representa l'arc de Berà (fig. 7; apèndix B, núm. 6). A la pàg. 128, apareix la traducció italiana del text de l'edició tarragonina de 1587 —sense l'afegit de Schott— i, a sota, ocupant quasi tota la pàgina, un gravat que representa l'alçat reconstruït de l'arc i, a l'extrem inferior, la planta d'aquest. Al fris del monument hi ha la inscripció (apèndix A, núm. 15):

EX. TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSECRATVM

Segueixen noves edicions d'aquesta obra de l'arquebisbe de Tarragona, en italià (Roma, 1648;¹³⁹ Roma, 1650;¹⁴⁰ Roma, 1692;¹⁴¹ i Roma, 1736¹⁴²), en llatí (1653¹⁴³), en

131. DURAN, 1988, pàg. 273-274.

132. *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*, ms. 20.11 Aug. de la Biblioteca de Wolfenbüttel, f. 109v (vedi supra).

133. MAYANS, 1732, pàg. 154; FINESTRES, 1762, pàg. 163; CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

134. AGUSTÍ, 1617, pàg. 94.

135. DURAN, 1988, pàg. 273.

136. Del Arco diu que aquesta edició es en 4t (ARCO, 1916, pàg. 245), però nosaltres hem consultat un exemplar conservat a la Biblioteca Vaticana de Roma i és en mida foli.

137. AGUSTÍ, 1625.

138. AGUSTÍ, 1592c.

139. ARCO, 1916, pàg. 245.

140. Exemplar consultat a la Biblioteca Vaticana.

141. ARCO, 1916, pàg. 246.

142. Hem consultat un exemplar a la Biblioteca Vaticana.

143. Un exemplar, no consultat, a la Biblioteca Nacional de Madrid.

castellà (Madrid, 1744,¹⁴⁴ i Madrid, 1987¹⁴⁵) i bilingüe llatí-castellà (Lucca, 1774¹⁴⁶). D'aquestes edicions convé destacar només, pel que fa a l'arc de Berà, una nova variant representada en la impressió feta a Roma el 1650 (fig. 8; apèndix B, núm. 7). És similar a la de 1625, fins i tot en la numeració de les pàgines, però desapareix la planta de l'arc de Berà i queda només el text i l'alçat del monument amb la inscripció en el fris. La resta d'edicions són còpies de les anteriors i no aporten cap novetat significativa.

A la Biblioteca Nacional de Madrid es conserven una part dels fons, incloent-hi els manuscrits, que varen pertànyer a la biblioteca d'Antoni Agustí; la part més important, però, es conserva a la biblioteca d'El Escorial, ja que, a la mort de l'arquebisbe, varen passar a la biblioteca de Felip II. Del conjunt de manuscrits de la Biblioteca Nacional destaca un manuscrit titulat *Adversaria*, que recull una col·lecció de cartes d'erudits i papers diversos relatius a l'antiguitat clàssica que foren propietat d'Antoni Agustí.¹⁴⁷ Al f. 89v de la numeració antiga, en tinta, formant part d'una llista d'inscripcions, hi trobem (apèndix A, núm. 8):

in arcu Bara
ex testamento L. Licini L. F.
Serg. Surae. Consac..

La cal·ligrafia no és de molt bona qualitat i el text està escrit en minúscules, «L. LICINI L. F.» es troba sobre una línia de punts i, tot i ésser escrit per la mateixa mà i amb la mateixa tinta, és una correcció o integració. Com ens ha indicat Jaume Massó, l'ordre de les inscripcions conservades en aquest manuscrit és la mateixa del de Pons d'Icart que es conserva a Wolfenbüttel. Precedeix l'inscripció de l'arc de Berà una làpida de Guissona, i al darrere trobem la coneguda inscripció tarraconense de *Tutela* (CIL, II, 4091, i RIT, 52).

La transcripció és idèntica a la que dona Pons d'Icart en el segon text del foli 83r del seu llibre dels *Epigrammata*.¹⁴⁸ Per aquest motiu ens inclinem a pensar que aquest recull d'inscripcions inclòs en el manuscrit *Adversaria* de la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. 5781) és part de la documentació que Pons d'Icart enviava regularment a Antoni Agustí durant el procés d'elaboració del llibre dels *Epigrammata*. Això no obstant, no hi ha arguments sòlids per a excloure que es tracti d'una còpia parcial o fragmentària d'aquesta documentació, feta pel mateix arquebisbe o per alguna de les persones a les quals ell mostrà l'obra de Pons. En qualsevol cas, es tracta d'un manuscrit anterior a la mort de l'arquebisbe l'any 1586, ja que formava part de la seva biblioteca.

A la mateixa Biblioteca Nacional de Madrid es conserva un altre manuscrit, *Miscellanea*, procedent de la biblioteca d'Antoni Agustí, que consta de 264 folis de diverses mides, relligats en pergamí.¹⁴⁹ Al foli 64r, a la part superior del full, apareix el text següent (apèndix A, núm. 9-a):

En el arco de Barà
EX. TESTAMENTO L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSACRATVM.

Les dues últimes lletres de «SVRAE» estan subratllades; a sobre d'aquestes apareixen les dues lletres repetides però unides. De l'anàlisi d'aquest manuscrit, podem deduir el següent: el text està redactat en dues fases per una mateixa mà; la diferència resideix en la coloració de la tinta. Així doncs, en un primer moment es va escriure:

En el arco de Barà
EX. TESTAMENTO L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSA.

144. ARCO, 1916, pàg. 246; un exemplar al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

145. AGUSTÍ, 1987.

146. Exemplar consultat a la Biblioteca Nacional de Madrid.

147. Ms. 5781 de la Biblioteca Nacional de Madrid (*Inventario*, 1987, vol. XI, pàg. 22: CARBONELL, GIMENO I VARGAS, 1992).

148. Ms. 20.11 Aug. de la Biblioteca de Wolfenbüttel (*vedi supra*).

149. Ms. 12.639 de la Biblioteca Nacional de Madrid; la signatura antiga és Bb-183, però Hübner el cità erròniament com a Bb-187 (CIL, II, pàg. xv).

Posteriorment, es va afegir «AE», amb les lletres unides per un nexa, sobre «SVRAE», es van subratllar les dues últimes lletres d'aquesta paraula i es va completar l'última paraula afegint «CRATVM».

El que resulta més interessant és que, en el mateix manuscrit, al foli 82v, apareix la següent inscripció (apèndix A, núm. 9-b):

EX. TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSACRATVM

La numeració d'aquests dos folis (64r i 82v) pot portar a confusió perquè en realitat es tracta del mateix full de paper que, per qüestions d'enquadernació, té numeració discontinua. Aquesta nova transcripció està escrita amb la mateixa tinta que els afegits del foli 64r; en conseqüència, pensem que aquests dos folis eren les cobertes d'un lligall que contenia inscripcions i que l'autor, quan va donar una nova transcripció total de l'epigrama de l'arc de Berà, en no tenir espai a la portada, va escriure-la a la contraportada, a la mateixa altura, és a dir, a la part superior del foli.

El plec de folis en el qual es troben aquestes dues transcripcions de la inscripció de l'arc de Berà conté nombroses altres inscripcions de Tarragona, però no segueixen l'ordre del llibre de Pons d'Icart. Sembla, doncs, que es tracti d'una còpia en net, per la qualitat de la lletra, a la qual es varen afegir correccions posteriors.

La identificació de l'autor d'aquest plec presenta, però, una sèrie de problemes. En primer lloc, hi ha el text original i les correccions, però tot sembla indicar que les dues fases d'escriptura corresponen a una mateixa mà. Podríem descartar l'autoria de l'arquebisbe Antoni Agustí perquè, en una de les correccions, hi llegim «agora en el jardín del Arzobispo mi Señor», no podem pensar que l'arquebisbe es referís a si mateix en tals termes. A favor de Lluís Pons d'Icart, hi jugaria el fet que la transcripció de la inscripció és idèntica a la que trobem en el seu llibre dels epígrafs. En qualsevol cas, l'element fonamental ens el forneix la cal·ligrafia d'aquest manuscrit, que es pot identificar clarament amb la de Martín Vaylo o Bailo, que fou secretari d'Antoni Agustí.¹⁵⁰ Sembla lògic que el secretari d'Agustí es referís a l'arquebisbe utilitzant la fórmula «mi Señor». El problema queda, però, obert perquè, si bé sembla clar que fou escrit per Martín Vaylo, no sabem qui fou el responsable de dictar aquesta transcripció de la inscripció i en quines dades es va inspirar. Hübner, que conegué el manuscrit *Miscellanea*, n'atribueix l'autoria a Agustí.¹⁵¹

A la Biblioteca Universitària de Barcelona es conserva un manuscrit, *Inscriptiones in laudem antiquorum Imperatorum et aliorum virorum illustrium*,¹⁵² amb un important recull d'inscripcions romanes, entre les quals es troba la de l'arc de Berà (apèndix A, núm. 9 bis):

en el arco cerca de Tarragona
EX TESTAMENTO L.LICINI
L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.¹⁵³

Com ha estat demostrat fa uns quants anys, aquest manuscrit del segle XVI s'ha d'atribuir a l'arquebisbe Antoni Agustí¹⁵⁴ i, per tant, no pot ésser posterior al 1586. Ens trobem davant d'una nova variació en la transcripció, que consisteix en la forma del participi final, en aquest cas, «CONSECRATVM». Aquesta és, amb tota probabilitat, la font en la qual es va basar Andrea Schott en incorporar el text de la inscripció de l'arc de Berà a la seva edició llatina dels *Diálogos de las medallas* de l'arquebisbe Antoni Agustí.¹⁵⁵

150. Agraïm a l'amic Joan Carbonell aquesta informació.

151. CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

152. Manuscrit núm. 858 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, CIL, II, pàg. xv; MIQUEL, 1958, pàg. 400; MAYER, 1977, pàg. 890-891.

153. Ms. 858, f. 82v.

154. MAYER, 1977, pàg. 890-891.

155. AGUSTÍ, 1617, pàg. 55.

Un altre estudiós que tingué accés a l'obra de Lluís Pons d'Icart fou el belga Antonio Povillón, el qual visità Tarragona l'any 1584 i s'allotjà, pel que sembla, en el mateix palau de l'arquebisbe.¹⁵⁶ Povillón va conèixer i copiar el manuscrit dels *Epigrammata* de Pons, que li fou facilitat per Agustí. Una anàlisi de la obra de Povillón, *Antiqua vetera Monumenta ab Antonio Povillonio, Joa. Filio, Tarracone collecta. Anno MDLXXXV, seu potius Antiquae Urbis Tarraconae Epigrammata*,¹⁵⁷ permet confirmar que es tracta d'una còpia fins i tot en els més petits detalls; l'erudit belga es limità a posar en llatí el text que indica la situació de les peces. El text que dóna Povillón de la inscripció de l'arc de Berà (apèndix A, núm. 10) és idèntic al del manuscrit de Pons, conservat a Wolfenbüttel:¹⁵⁸

ibidem

EX TESTAMENTO L. LICINI. L. F.

SERG. SVRAE

CONSAC+.¹⁵⁹

Una dada interessant és que la inscripció anterior a la de l'arc, en ambdós manuscrits, és de Guissona (Lleida). Povillón, s'equivoca en copiar la situació de la inscripció de l'arc i posa, en llatí, «*ibidem*»; per tant, sembla que Povillón indiqui que la inscripció de Luci Licini Sura es troba a Guissona, com l'epígraf anterior, i no en el monument de tots conegut.

Hübner, en citar aquest manuscrit belga,¹⁶⁰ pensa que Povillón ha copiat un manuscrit d'Agustí, sense saber que ha copiat un manuscrit que tenia l'arquebisbe, però que, en realitat, era obra de Pons d'Icart. D'altra banda, Hübner dóna com a idèntiques les transcripcions del manuscrit *Miscellanea*, que atribueix a Agustí, i la de Povillón, mentre que hem pogut veure que són clarament diverses. La de Povillón és parcial i l'altra és completa.

2.2. EL SEGLE XVII

Poques són les cites referents a l'arc de Berà que trobem en els autors del segle XVII. El text més explícit d'aquesta centúria és obra de l'historiador i jurista català Jeroni Pujades (1568-1635), i el trobem en la seva *Cronica Universal del Principat de Cathalunya*. La primera part d'aquesta obra, l'acabà Pujades l'any 1606 i fou publicada pocs anys més tard, el 1609.¹⁶¹ Sabem pel mateix autor que visità i dibuixà l'arc de Berà l'any 1600,¹⁶² però no coneixem amb més detall les característiques d'aquesta visita, perquè el dietari de Pujades es conserva, només, a partir de l'any 1601.¹⁶³ Les fonts documentals existents per a estudiar l'obra de Pujades en relació amb el nostre arc són la primera edició barcelonina de la *Crònica*,¹⁶⁴ el manuscrit de la seva traducció castellana de la primera part d'aquesta obra,¹⁶⁵ una traducció castellana parcial publicada al final del segle XVIII¹⁶⁶ i la coneguda edició castellana de 1829-1832.¹⁶⁷

156. MASSÓ, 1986, pàg. 95; MASSÓ, 1989, pàg. 86-88.

157. Ms. 3821 de la Bibliothèque Royale de Brussel·les. Hem consultat la còpia microfilmada de la Biblioteca de Catalunya (inv. 741, microfilm rotlle C-217).

158. *Vedi supra*.

159. Ms. 3821, f. 24v.

160. CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

161. PUJADES, 1609.

162. PUJADES, 1609, f. 174.

163. CASAS-HOMS, 1975-76.

164. PUJADES, 1609.

165. «Mss. Espagnols» núm. 117-120 de la Bibliothèque Nationale de Paris. MOREL, 1892, pàg. 106, núm. 366-369.

166. PUJADES, 1777.

167. PUJADES, 1831.

No s'ha conservat o no es coneix el manuscrit original català de la *Crònica* de Pujades completat el 1606. En un recull de manuscrits de la Biblioteca Universitària de Barcelona es conserven uns fulls¹⁶⁸ que, en opinió de Francisco Miquel,¹⁶⁹ són una petita part del manuscrit català de Pujades, concretament la corresponent als f. 357r-360v de l'edició de 1609. Curiosament, en el mateix manuscrit de la Biblioteca Universitària es conserva un altre text, d'autor i cronologia desconeguts, en el qual hi ha una petita referència a l'arc de Berà.¹⁷⁰ En aquest document, que parla dels bisbats i de la seva història des de l'època pre-romana, en referir-se a Indíbil i Mandoni, hi trobem el text següent:

[...] entre estos diuen alguns autors fou lo Capità Barra y que aquest era Romá que dona nom a la torradembarra y que esta enterrat en lo Arch de Bará pero no es creible que un capitá deslleal a la Republica fos honrat ab tal sepulcre despues de esser mort tan deshonoradament la inscripció del Arc declara al que es.¹⁷¹

En la primera part de l'edició catalana de la *Crònica* de Pujades,¹⁷² publicada a Barcelona per Hieronym Margarit, l'arc de Berà és objecte d'atenció, en el tom III, en dues ocasions; en el capítol xxxv del llibre III, quan Pujades parla de «Bar o Barra» i del «Rey de Castell de Assens», i en el capítol xxx del llibre IV, en relatar «Com L. Licinio Sergio manà fer un Arch Triumphal en honor de Sura...».¹⁷³

En el primer dels dos capítols citats, Pujades analitza la teoria de Beuter, en la qual relacionava l'arc de Berà amb els esdeveniments derivats de la Segona Guerra Púnica i reproduïx la il·lustració de l'arc de Berà publicada per l'historiador valencià; segons el nostre cronista, Beuter seguí el que havia ja estat escrit per Tomic¹⁷⁴ i que havia suscitat les crítiques de Carbonell.¹⁷⁵ Pujades accepta l'existència d'un tal «Barra Romà» i la seva relació amb Indíbil i Mandoni, però es manifesta del tot contrari a relacionar l'arc de Berà amb aquests esdeveniments i defensa la cronologia imperial del monument. Pujades argumenta que Agustí no va fer menció de Bara o Barra, sinó que va dir que fou fet o dedicat per «Luci Licini a Sergi Sura» o per «Sura a Licini». Evidentment, aquí Pujades s'equivoca, perquè Antoni Agustí es va limitar a dir que havia estat erigit en honor de Luci Licini Sura.¹⁷⁶ En un exemplar de la traducció castellana del segle XIX de la obra de Pujades, que hem consultat a la biblioteca del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, hi ha una anotació manuscrita al marge de la pàgina, obra de Buenaventura Hernández Sanahuja, que diu: «Ni el Sr. Arzobispo ni el Sr. Pujades leyeron la inscripción como debían y como se verá en su lugar».¹⁷⁷

Pujades, com hem dit anteriorment, reproduïx el gravat de l'arc de Berà publicat per Beuter en la seva obra,¹⁷⁸ però, ateses les tècniques de reproducció de l'època, ens trobem davant d'un nou gravat de l'arc de Berà, inspirat en el de Beuter però amb variacions substancials, especialment pel que fa al frontó que corona el monument (fig. 4; apèndix B, núm. 3).¹⁷⁹ Per les mateixes causes, els gravats que trobem en les edicions

168. Manuscrit núm. 2029 («Papeles Varios») de la Biblioteca Universitària de Barcelona, 9, f. 32v-37r.

169. MIQUEL, 1969, pàg. 531-543.

170. Manuscrit núm. 2029, 24, f. 115r-126v.

171. Manuscrit de la Biblioteca Universitària de Barcelona, núm. 2029, 24, f. 122r (13r original, en tinta).

172. PUJADES, 1609. Hem utilitzat l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya (núm. inv. 37121, sign. 2-IV-46).

173. PUJADES, 1609, f. 88r-89v i 173r-174v.

174. TOMIC, 1495.

175. CARBONELL, 1546.

176. AGUSTÍ, 1587, pàg. 142-143.

177. PUJADES, 1831, anotació al marge de la pàgina 75 de l'exemplar conservat a la biblioteca del MNAT.

178. BEUTER, 1546, f. LXVv.

179. PUJADES, 1609, f. 88v.

castellanes de la *Coronica*,¹⁸⁰ són una nova versió, de 1777 i de 1831 (fig. 15 i 20; apèndix B, núm. 14 i 19), inspirades en el gravat de 1609 i, fins i tot, més allunyades del que Beuter va publicar (fig. 1; apèndix B, núm. 1). Aquest fet ha portat molts estudiosos a reproduir erròniament aquestes il·lustracions i a atribuir a Beuter el que en realitat era obra dels gravadors de les diverses edicions de la obra de Pujades.¹⁸¹

Acaba aquesta primera menció de Pujades defensant que el nom de l'arc de Berà no deriva del general traïdor romà, sinó que ho fa del topònim Berà: «lo arch, que es à Barà, o prop la Torre den Barra».¹⁸²

La segona menció, més específica, del monument en estudi es troba en el llibre iv del tom iii de la *Coronica*.

Cap. XXX. Com L.Licinio Sergio manà fer un Arch Triumphal en honor de Sura: explicant ahont es, y lo engany dels qui li diuhen arch de Barà.

Vivia en aquestes temporadas del mateix Emperador Traiano, [...] manà que fos fabricat y fet de pedra ab [f. 173v] acabada y total perfecció, un sumptuos arch Triumphal: que perpetuas la bona memoria de Sura: conforme aquell merexia y a ell lo tenis obligat. Los executors dels Testament, mort Lucio Licinio Sergio, donant compliment a la sua final disposició y voluntat, edificaren y construhiren lo Arch, conforme en lo testament de Sergio trobaren ordenat. De la manera que en prova de tot lo demunt dit, lo trobam vuy en Cathunya, en lo cami real, qui va de Barcelona a Tarragona, a dos lleguas de ella, entre los pobles del Vendrell y la Torre den Barra, al endret de una casa anomenada lo hostel de Barà, que li caui mes a la Marina, per la part Meridional. descubrintse parentment en aquesta propia figura:

[Gravat]

De la qual resulta la diferencia que y ha de aquesta, a la que en lo capitol 35, del llibre 3 avem vist li avia donada Beuter. Y axi no insistirè en averiguar qual sia mes verdadera. confiat, de que tots los qui anant y venint de Barcelona à Tarragona, Tortosa y Valencia, han fet aquell cami, havent perforça enconrat [f. 174r] ab aquest arch, coneixeran y testificaran la veritat, conforme la tinch posada assi.

Y si be vuy no efan les lletres tant censereres com les he posades assi: totavia les escriu axi lo mateix Don Antoni Agustí: fent memoria de aquest arch, en lo quart dels seus Dialagos. Y realment, encara que ab lo curs del temps lo ayre mari, que li pega del llevat a la part qui mira al Vendrell, las te gastades en demasia: tant que no es poden llegir sino aquestes EX: TESTAMENTO. Ab tota axo, com jo les viu en lo any 1600, a la part de Ponent, debes la Torre den Barra se podia llegir EX:TESTAMENTO...:LL...:SER...:SVRAE.CON...:TVM. indici manifest de que totes congrues sahian lo mateix que escriu lo ja citat Don Antoni Agustí. Y axi conclouhen bastantment, lo institut de aquest capitol. De que fos obra feta per disposició de L. Licinio Sergio, en honor de Sura.

Es empero de advertir. Que lo mateix doctissim Archabisbe, apres de aver pintades en aquest arch totes les sobredites lletres, de la manera que estava en ell, y les tinch posades assi: al volerles declarar, construeix y vulgarisa aquellas algun tant diferentment, del que les he interpretades en lo principi de aquest capitol..¹⁸³

Acompanya aquest text un gravat (fig. 5; apèndix B, núm. 4)¹⁸⁴ en el qual apareix una de les façanes principals de l'arc reconstruïda i en perspectiva cònica. Es tracta, sense cap mena de dubtes, d'un gravat fet sobre la base del dibuix que el mateix Pujades va fer l'any 1600. Elements característics d'aquesta il·lustració, que no corresponen amb la forma real del monument, són: el fet que en l'angle intern dels pilars de l'arc hi hagi un encaix que determina que la planta d'aquests no sigui perfectament quadrangular i, d'altra banda, la presència d'una motllura que, a l'altura de les bases de les pilastres, envolta els quatre costats dels pilars del monument. Aquesta figura ha estat el model en el qual es van inspirar, posteriorment, els autors dels gravats que il·lustren les edicions castelleses de l'obra (fig. 16 i 21, apèndix B, núm. 15 i 20). Destaca la presència de la transcripció de la inscripció en el fris del monument (apèndix A, núm. 12) perquè el text d'aquesta no coincideix amb el que l'autor ens dona en el mateix capítol.

180. PUJADES, 1777, tom 3, pàg. 3; PUJADES, 1831, pàg. 72.

181. Per exemple, GRAMUNT, 1936, pàg. 79, i MORANT, 1986, pàg. 37.

182. PUJADES, 1609, f. 89r.

183. PUJADES, 1609, f. 173r-174r.

184. PUJADES, 1609, f. 173v.

Abans de continuar analitzant el text de Pujades, volem referir-nos a l'existència d'un manuscrit que recull, en bona part, el mateix text d'aquest capítol de l'obra de Pujades, dedicat a l'arc de Berà. Aquest manuscrit, de procedència i localització desconegudes, es troba reproduït en una obra poc canònica, publicada a Vilanova i la Geltrú l'any 1965.¹⁸⁵ L'única menció a l'origen del document, reproduït en heliogravat, és: «Facsimil del original en el que se relata la erección del Arco de Bará, en época del emperador Trajano».¹⁸⁶ Es reproduïxen sis planes d'un manuscrit, les cinc primeres amb text i la darrera amb un dibuix de l'arc:

Aquest Arch fou fabricat en lo temps del Emperador Traiano, per ordre y disposició de, Lucio Licinio Sergio a honor de y memoria de Sura en lo any de cent y setze de Cristo

Arch de Bara¹⁸⁷

[pàg. 11] Avia en aquestes temporadas del mateix Emperador Traiano de Licinio Segundo y Sura, un home noble de la mateixa insigne familia dels Licinios, anomenat Lucio Licinio Sergio. Segons diu lo Lliteratissim Archebisbe Dn Antoni Agusti. Aquest, vist en quant se era señalat lo Emperador en mostras de voluntat en vers lo difunt Sura: qui per senals de verdader amor (qui durà apres de mort) li avia manat fer aquell sumptuos sepulcre, y que molts dels Barcelonesos à imitació de son Princep y Sor (pensavan agradarli així, ò perventura per adular a Licio Segon, qui avia succehit a Sura y privava ab lo Emperador) avian alçadas aquellast estatuas a Sura. Volent ell també [pàg. 12] complauren a son Princep, guanyar la voluntat a Licinio Segon, y mostrar que no estava olvidat de honorar als homens virtuosos de la sua familia o quíça per no ser ingrát a alguns beneficis que de mans de Sura avia rebuts: tement vinguessent los incerts ultims dies de la vida, ab la certa mort: abans que ell agues reconegut lo valor de Sura, y la propia obligacio: Ordenant lo seu ultim y final testament, manifestant la sua ultima voluntat: en cumpliment de las cosas sobre ditas maná: que fos fabricat y fet de pedra ab acabada y total perfecció, un sumptuos Arch triumphal: que perpetuas la bona memoria de Sura: conforme aquell merexia y a ell lo tenia obligat. Los executors del testament, mort Lucio Licinio Sergio, donant compliment a la sua final disposició y vo- [pàg. 13] luntat, edificarent y construhiren lo Arch conforme en lo testament de Sergio trobaren ordenat. De manera que en prova de tot lo demunt dit, lo trobam vuy en Cathalunya en lo Cami Real, qui va de Barcelona à Tarragona à dos Lleguas de ella, entre los Pobles del Vendrell y la Torre den Barra, al endret de una casa anomenada Posada o hostel de Bará que li cau mes a la Marina per la part meridional descrubrinse patentament en aquesta figura.¹⁸⁸

[pàg. 14] Considerant y confiat, de que tots los qui anant y venint de Bar[celo]na a Tarragona, Tortosa y Valencia, han fet aquell camí, havent per força encontrat ab aquest Arch, coneixeran y testificaran la veritat conforme la tinch posada assi.

y si be es veritat no estan las Lletas tant cenceras com las he posadas assi: totavia les escriu així lo mateix Dn Antoni Agusti: fent memoria de Aquest Arch, en lo quart dels seus Dialogos. Y realment, encara que ab lo curs del temps lo ayre mari, que li pega del llevant a la part qui mira al Vendrell, las te gastadas en demasia: tan, que nos poden llegir sino aquestas EX TESTAMENTO. Ab tot axo com jo les vi en lo any 1600 a la part del Ponent deves la Torre den Barra se podian llegir

EX TESTAMENTO LVCH.LICIN.

SER.SVRAE CONSECRATVM indici...¹⁸⁹

En el darrer full del manuscrit trobem un dibuix de l'arc de Berà (fig. 6; apèndix B, núm. 5). Es tracta d'una perspectiva cònica d'una de les façanes principals del monument, el qual es representa reconstruït, amb una cornisa motllurada i amb denticulats, i amb una inscripció en el fris. Si bé les proporcions generals de l'arc són bones, hi ha una sèrie de detalls arquitectònics no gaire correctes. En qualsevol cas, es tracta d'un intent —força aconseguit— de reconstruir l'aspecte original del monument.

Aquest manuscrit és pràcticament desconegut i, després de la seva publicació, ha estat només citat per Morant, que el considera obra de Pujades.¹⁹⁰ El primer problema,

185. PUIG, 1965.

186. PUIG, 1965, pàg. 7.

187. Primer full (pàg. 9). El text ocupa la part superior del full i el nom del monument apareix en lletres més grans al centre.

188. Una mica menys de la meitat inferior del full està en blanc.

189. La inscripció agafa de banda a banda del full, amb lletres més o menys grans.

190. MORANT, 1985, pàg. 24-26 i 83-88.

el planteja el fet que l'editor no doni cap referència de l'autor del text i que no citi, ni tan sols, la procedència del manuscrit. Donades les característiques del volum de Flocel Puig, dedicat bàsicament als turistes que visiten la zona, això no és gens estrany. El fet que l'autor morís fa uns quants anys i que vengués les seves propietats a Roda de Berà dificulta la possibilitat d'esbrinar la procedència del manuscrit. Les úniques vies a seguir per a una possible recerca es troben en la impremta de Vilanova i la Geltrú que va editar el volum.¹⁹¹

Al marge d'aquestes qüestions, el que podem afirmar és que el text del manuscrit es correspon quasi exactament amb el text de la primera part del capítol xxx del llibre iv de la obra publicada per Pujades el 1609. No sabem si Flocel Puig es va limitar a publicar una part del manuscrit o si només disposava d'aquests folis. És evident que, originalment, aquest manuscrit era més extens perquè el text publicat queda injustificadament interromput.¹⁹²

Les diferències entre els dos textos es troben bàsicament en qüestions de tipus ortogràfic i de poca importància. Les úniques diferències fonamentals es troben en dues qüestions. La primera, en el primer full del manuscrit, que substitueix el títol del capítol xxx, i que ens dóna la data de construcció de l'arc «en lo any de cent y setze de Cristo». La segona diferència significativa entre el text manuscrit i l'imprès és la transcripció de la inscripció conservada a la banda de ponent del monument (apèndix A, núm. 13-b): «EX TESTAMENTO LVCII.LICIN.SER.SVRAE CONSECRATVM».¹⁹³ Lectura amb força divergències respecte a la que es troba en el text imprès de 1609 (apèndix A, núm. 11-b). Una última variació es troba en el fet que el manuscrit no inclou la referència al capítol xxxv del llibre iii amb la figura reproduïda per Beuter, referència existent en el text imprès.

Basant-nos en el que hem exposat, ens inclinem a pensar que ens trobem davant la reproducció fotogràfica d'uns folis d'un manuscrit que és una còpia del manuscrit original de Pujades, probablement no del text definitiu perquè manca la referència al capítol xxxv del llibre iii i perquè tampoc no hi ha la numeració del capítol xxx del llibre iv, al qual correspon el text. A l'autor de la còpia es pot atribuir el text del primer foli, amb la indicació de l'any de construcció,¹⁹⁴ la transcripció de la inscripció (apèndix A, núm. 13-b)¹⁹⁵ i el dibuix de l'arc. Pel que fa a la il·lustració, és interessant destacar que el seu autor no reproduïx els errors existents en el dibuix publicat per Pujades el 1609,¹⁹⁶ però que, en copiar la inscripció del fris, es descuida una lletra.

L'única dada que pot aportar indicis per a establir la data d'aquesta còpia, sens dubte posterior a l'any 1600, ens l'ofereix el tipus de cal·ligrafia utilitzat; al marge d'un estudi paleogràfic que no ha estat efectuat, creiem que l'escriptura del document permet que se'l situï, aproximadament, en el segle XVIII.

Tornem, però, a l'anàlisi de l'obra de Pujades. Del que diu en el capítol xxx del llibre iv es desprèn que, tot i que cita en el seu text l'arquebisbe Agustí, ens dóna una sèrie de dades que no es poden atribuir a aquest estudiós, bé perquè no en parla, bé perquè Pujades, com hem vist més amunt, les malinterpreta. D'altra banda, ens parla de diversos personatges: d'un Lucio Licinio Sergio, de Licinio Segundo i d'un Sura. Lucio Licinio Sergio seria, segons Pujades, el que per disposició testamentària féu dedicar l'arc de Berà a un tal Sura. Resulta curiosa la confusió de Pujades si pensem que Agustí, al qual cita, identifica perfectament la figura del senador hispànic *Lucius*

191. El Prof. Udina, autor del pròleg, ens ha informat amablement que tampoc no coneix la procedència del document.

192. PUIG, 1965, pàg. 14.

193. La transcripció que el CIL atribueix a Pujades és errònia i no correspon a les que hem descrit; vegeu CIL, II, núm. 4282.

194. Sembla estrany que Pujades, si disposava d'aquesta dada, no la inclogués en l'edició de 1609.

195. Curiosament, similar a la publicada per CORTADA, 1841, pàg. 109. (apèndix A, núm. 36).

196. Com hem indicat anteriorment, el gravador d'aquesta il·lustració es degué inspirar en el dibuix del manuscrit original executat pel mateix Pujades el 1600.

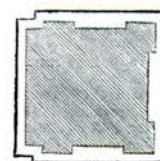
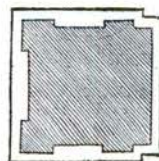
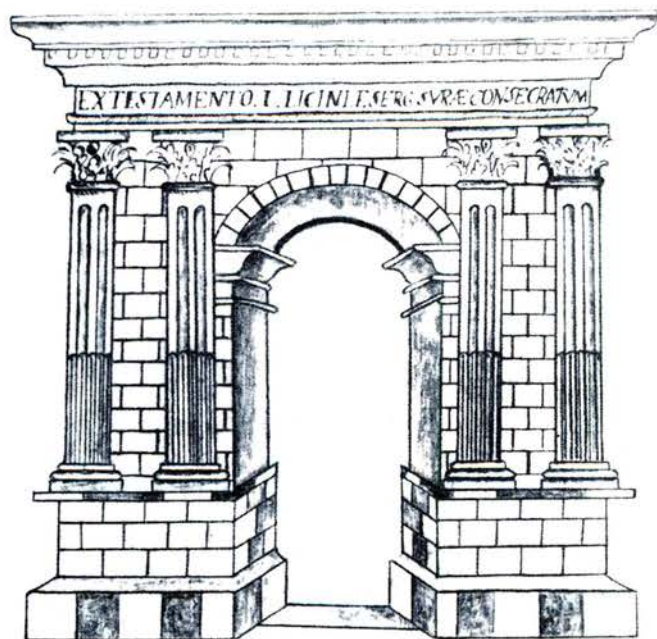

FIGURA 6. Dibuix de l'arc en un manuscrit anònim, probablement del segle XVIII (fotografia Juan Santos Velasco).

FIGURA 7. Aiguafort publicat en l'edició de 1625 dels *Diàlogos* d'Antoni Agustí (fotografia Biblioteca Apostòlica Vaticana [arxiu fotogràfic: Capponi, ii, 27]).

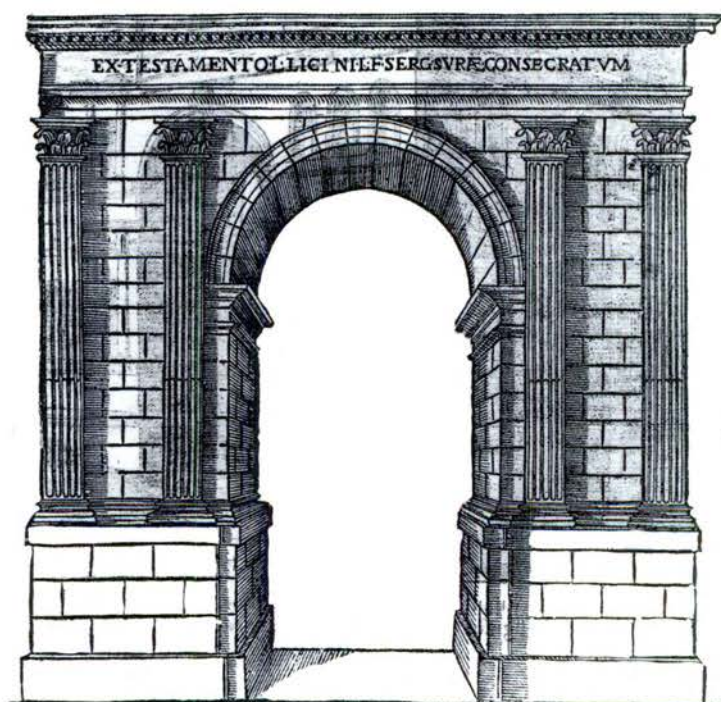

FIGURA 8. Reproducció parcial (sense la planta) del gravat anterior en una nova edició de la mateixa obra d'Antoni Agustí de 1650 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

Licinius Sura, que era, d'altra banda, coneguda d'altres historiadors de l'època com Francesc Diago.¹⁹⁷

Pel que fa a la situació de l'arc, Pujades ens diu que es troba en el «Camí Real», a dues llegües de Tarragona, i ens parla d'una «Posada o hostal de Bará». La descripció de la inscripció és també força interessant: descriu dues inscripcions, una a la banda de llevant (apèndix A, núm. 11-*a*), molt erosionada, de la qual només es pot llegir «EX.TESTAMENTO»; i l'altra, al costat de ponent, permet a Pujades de llegir (apèndix A, núm. 11-*b*): «EX.TESTAMENTO....L.I....SER.... SVRAE.CON...TVM». Finalment, dóna la seva transcripció, que utilitza per argumentar la pròpia traducció del text d'aquesta (apèndix A, núm. 11-*c*). La primera cosa que sorprèn és que, en el dibuix que inclou l'edició, hi trobem una nova transcripció (apèndix A, núm. 12), força diversa, de la donada en el text: «EX.TESTAMENTO.L.LICINI. L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM». Sembla, doncs, que la transcripció donada en el text és la que el mateix Pujades va fer el 1600, mentre que la que hi ha en el dibuix és la que «totavia les escriu axi lo mateix Don Antoni Agustí: fent memoria de aquest Arch, en lo quart dels seus Dialogos».

Com ja hem avançat, aquesta obra de Pujades planteja un problema complicat pel que fa a la seva menció a l'obra d'Antoni Agustí, concretament al seu llibre *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*.¹⁹⁸ Com hem vist anteriorment, Agustí no va donar el text de la inscripció conservada en l'arc ni en va publicar cap representació. La primera transcripció de la inscripció en la obra d'Agustí és obra de Schott i apareix en una edició de 1617;¹⁹⁹ la primera il·lustració és un afegit en una edició de 1625.²⁰⁰ Com podia, doncs, Pujades, els anys 1600 i 1609, fer referència a la transcripció i a la il·lustració? Pel que fa a aquesta qüestió, Pujades, en el manuscrit, ens diu: «y si be es veritat no estan las lletras tant cenceras com las he posades assi: totavia les escriu aixi lo mateix Dn. Antoni Agustí: fent memoria de Aquest Arch, en lo quart dels seus Dialogos»; i, en l'edició de 1609: «Es empero de advertir. Que lo mateix doctissim Archabisbe, apres de aver pintades en aquest arch totes les sobredites lletres, de la manera que estava en ell, y les tinch posades assi...»

Basant-nos en l'anàlisi de totes les edicions de l'obra d'Agustí, podem afirmar que no hi ha cap edició anterior a les citades que incorpori ni la transcripció ni la representació de l'arc; tampoc no podem posar en dubte la data de la primera edició de la primera part de l'obra de Pujades (1609). En conseqüència, ens inclinem a pensar que es tracta de fantasies d'aquest cronista que atribueix a Agustí una transcripció²⁰¹ i una figura aleshores inexistents. A favor d'aquesta possibilitat juga el fet que el mateix Pujades atribueix a Agustí altres qüestions falses com —ho hem vist anteriorment— l'afirmació segons la qual l'arc de Berà fou dedicat per «Luci Licini a Sergi Sura» o per «Sura a Licini».

És, doncs, lleugerament posterior a l'obra de Pujades la traducció llatina dels *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, edició a cura d'Andrea Schott, publicada a Ambers el 1617. Com hem destacat en parlar de l'obra de l'arquebisbe Agustí, és aquesta la primera edició dels *Diálogos* en la qual apareix la transcripció de la inscripció de l'arc de Berà. Probablement, Schott es basà en el text del manuscrit d'Antoni Agustí (apèndix A, núm. 9 *bis*). Pel que fa a la confusió de Schott entre arc de Berà i torre dels Escipions, vegeu el que hem dit en parlar d'Antoni Agustí.

A la Bibliothèque Nationale de Paris es conserva el manuscrit de la traducció al castellà que va efectuar el mateix Pujades de la primera part de la seva *Coronica* i de les parts restants que foren redactades directament en castellà.²⁰² A la mateixa biblioteca

197. DIAGO, 1603, llibre 1, cap. v, f. 16v-17r.

198. AGUSTÍ, 1587.

199. AGUSTÍ, 1617, pàg. 55.

200. AGUSTÍ, 1625, pàg. 128.

201. Pel que fa a la lectura de la inscripció, potser Pujades tingué accés al ms. 858 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (apèndix A, núm. 9 *bis*), en el qual Antoni Agustí havia transcrit el text de la inscripció.

202. «Mss. Espagnols», núm. 117-120.

es conserven, a més, dues còpies d'aquests manuscrits, també del segle XVII.²⁰³ Sabem, d'altra banda, que el manuscrit de Pujades, portat a França per Pere de Marca, fou manat copiar per Josep Taverner entre 1715 i 1720, i que aquesta transcripció fou copiada per Pere Serra Postius.²⁰⁴ A la Biblioteca Universitària de Barcelona es conserva la còpia de Serra Postius i una altra d'anterior, de 1619, que fou realitzada per encàrrec del canonge lleidetà Josep Jeroni Besora.²⁰⁵

Malgrat l'existència de tantes còpies, algunes parcials, d'aquest manuscrit de Pujades, una part d'aquest, com ha estat destacat recentment,²⁰⁶ és encara inèdita. El motiu resideix en el fet que la primera edició castellana de la *Crònica*²⁰⁷ es va fer a partir de l'edició de 1609 i que els autors de la segona edició castellana de 1829-1832 es basaren, per a la primera part, en aquesta última edició, mentre que per a la resta de l'obra seguiren el manuscrit de París.²⁰⁸

Les parts autògrafes de Pujades corresponents a l'arc de Berà es troben en els manuscrits núm. 117 i 118.²⁰⁹ En el primer dels dos manuscrits es conserva el text del capítol xxxv del llibre III, dedicat a «De como seria de entender lo que algunos escriben de Bara o de Barrá...»,²¹⁰ i en el núm. 118 hi ha el text del capítol xxx del llibre IV de l'edició de 1609, però que correspon al capítol xxxvi del manuscrit «De como Lucio Licinio Sergio mandó fabricar Arco Triumphal en honor de Sura...».²¹¹ Aquesta variació en la numeració dels capítols respon a les modificacions i incorporacions que, com ha indicat Mayer, va fer Pujades mentre traduïa el text.²¹²

No hem tingut oportunitat de consultar directament el manuscrit de París, motiu pel qual no sabem si hi ha algunes modificacions en el text que aportin altres dades sobre l'arc que estudiem. Sí que hem obtingut una còpia de les dues il·lustracions que acompanyen aquest manuscrit;²¹³ es tracta de les figures de l'edició catalana de 1609 retallades i enganxades en el manuscrit, la primera (fig. 4, apèndix B, núm. 3) a la meitat del foli 369r del manuscrit núm. 117, i la segona (fig. 5, apèndix B, núm. 4) ocupant la meitat inferior del foli 107r del manuscrit núm. 118.

La primera edició en castellà de la *Crònica* fou publicada a Barcelona l'any 1777 en el *Semanario Histórico Erudito*, amb el títol de *Cronica General del Principado de Cataluña*.²¹⁴ La traducció, obra de Pedro Ángel Tarazona, es va fer a partir del text publicat a Barcelona el 1609. Aquesta primera part de l'obra de Pujades està publicada en diversos toms, i els capítols en què es parla de l'arc de Berà corresponen a la mateixa numeració de l'edició catalana i es troben en els toms III i IV.²¹⁵ Pel que fa al text, és una traducció literal de l'edició de 1609 i les úniques novetats les trobem en la part gràfica. L'edició de 1777 està il·lustrada amb dos gravats (fig. 15 i 16, apèndix B, núm. 14 i 15) que reproduïen les figures de l'edició catalana de 1609 (fig. 4 i 5, apèndix B, núm. 3 i 4). El que crida més l'atenció és el que representa l'arc de Berà segons Pujades (fig. 16) perquè manté alguns dels errors del gravat antic, tot i que no respecta les proporcions del monument. Al fris de l'arc s'ha representat la inscripció,

203. «Mss. Espagnols», núm. 18-29 i 14-17. MOREL, 1892, pàg. 106, núm. 370-381 i 382-385.

204. MADURELL, 1975, pàg. 14-15.

205. MADURELL, 1975, pàg. 15.

206. MAYER, 1980, pàg. 101; MAYER, 1984, pàg. 41.

207. PUJADES, 1777.

208. MAYER, 1984, pàg. 41.

209. «Ms. Espagnols» de la Bibliothèque Nationale de Paris.

210. «Ms. Espagnol», núm. 117, f. 369r.

211. «Ms. Espagnol», núm. 118, f. 107r.

212. MAYER, 1984, pàg. 41.

213. Volem agrair a Ana Rodríguez que ens hagi facilitat la documentació gràfica conservada a la Bibliothèque Nationale de Paris.

214. PUJADES, 1777.

215. Hem consultat un exemplar del tom III conservat a la Biblioteca de Catalunya i un del IV que forma part dels fons de la biblioteca del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

però en aquest cas no es reproduïx la publicada per Pujades el 1609, sinó que la fórmula utilitzada és «EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SURAE COSECRATU» (apèndix A, núm. 24). Les variacions consisteixen en haver unit amb un nexa les dues últimes lletres de «SURAE», en l'ús de la *U* substituint la *V*, i en haver abreviat la *N* i la *M* de «CONSECRATUM».

La *Crónica Universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII por Gerónimo Pujades*, publicada a Barcelona en quatre volums apareguts els anys 1829-1832, a cura de Torres Amat i altres, i impresa per Josep Torner, reproduïx, en la primera part, la traducció de 1777. Les parts restants, estan basades en els manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Paris. Pel que fa al monument en estudi, les úniques novetats són els nous gravats que il·lustren l'obra (fig. 20 i 21; apèndix B, núm. 19 i 20).²¹⁶ Es tracta, evidentment, de gravats inspirats, quasi idèntics, en els de l'edició de 1609, si bé s'observa una menor qualitat en el gravat de la pàgina 27 —el que representa l'arc de Berà segons Pujades—, respecte del de la primera edició (fig. 5, apèndix B, núm. 4). Una altra variació es troba en el text de la inscripció representada en el fris del monument que apareix sota la forma «EX. TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSECRATVM.» (apèndix A, núm. 33). La variant respecte de la transcripció del gravat de l'edició original de 1609 (apèndix A, núm. 12) consisteix en la presència d'un nexa d'unió entre les dues últimes lletres de «SVRAE», la qual cosa fa que la fórmula utilitzada sigui idèntica a la publicada per Schott el 1617 (apèndix A, núm. 14).

Del primer quart del segle *xvii* són també unes breus mencions indirectes al nostre arc que trobem en Gaspar Escolano i Francesc Diago, quan tracten del també romà arc de Cabanes: «[...] y algunos le llaman el Arco de Bará, como otro que tienen en Tarragona»²¹⁷ i «[...] como el de Tarragona que tiene nombre de Barà, que se suele dar en los bandos Reales al traydor [...]».²¹⁸ Les paraules d'Escolano i Diago responen al fet que, en una sèrie de textos relatius a l'arc de Cabanes, datats entre els anys 1560 i 1786, aquest monument valencià rep el nom de «Arch de Berá» o «Arco de Bera». Com han destacat recentment Arasa i Abad, es podria tractar simplement d'un fenomen de mimetisme, ja que no es coneix a la zona de Cabanes cap nom similar.²¹⁹

De la mateixa època és una nova lectura de la inscripció llatina conservada en el fris de l'arc, obra d'Abraham de Bibran, que estava de viatge per la península Ibèrica els anys 1602-1605. L'obra de Bibran, un manuscrit de caràcter epigràfic,²²⁰ es conserva a la Biblioteca Pública d'Hamburg i la coneixem, indirectament, gràcies a les informacions recollides en el CIL.²²¹ La lectura d'Abraham de Bibran, sempre basant-nos en el CIL, és molt reduïda: «EX TESTAMENTO SVRANA» i indica una fractura entre «SVRA» i «NA» (apèndix A, núm. 43-g). De l'anàlisi del text donat per Bibran es poden afirmar dues coses: que la inscripció estava ja molt deteriorada i que no es va esforçar gaire per donar una lectura que respectés, com a mínim, els espais buits entre «EX TESTAMENTO» i el *cognomen*.

L'any 1625 apareix a Roma una nova edició en italià de l'obra de l'arquebisbe Agustí, que, com hem exposat anteriorment, incorpora una imatge de l'arc de Berà (fig. 7; apèndix B, núm. 6).²²² Es tracta d'un gravat en el qual es representa una de les façanes principals de l'arc, en perspectiva cònica, completada, a la part inferior, amb la planta del monument. Al fris de l'edifici, que apareix reconstruït, hi ha la inscripció. De l'anàlisi de les característiques formals d'aquest gravat es desprèn que ens trobem davant d'una còpia del gravat publicat per Pujades en la primera edició de la seva

216. PUJADES, 1831, pàg. 71-77 i 26-30. Gravats a les pàgines 72 i 27.

217. ESCOLANO, 1611, col. 623-624.

218. DIAGO, 1613, f. 73.

219. ARASA i ABAD, 1989, pàg. 11-12; ARASA, 1990.

220. «Inscriptiones aut meliores aut nunquam hactenus editae, quarum maiorem partem nactus sum a nob. A. de Bibran equite Silesio a MDCIV, VI Kal Sept.», manuscrit conservat en un còdex, sense numerar, amb el nom de *Lindenbrogio*. La inscripció de l'arc de Berà es troba en el f. 240.

221. CIL, II, pàg. XVIII-XIX, núm. 48.

222. AGUSTÍ, 1625, pàg. 128.

Crònica (fig. 5; apèndix B, núm. 4).²²³ El gravat italià s'assembla molt, en línies generals, al de Pujades i, fins i tot, podríem dir que n'és una millora. Això no obstant, el fet que aquest gravat representi l'arc amb dos errors característics de la figura de Pujades —l'angle en la part interna dels pilars i la motllura correguda a la altura de les bases de les pilastres— no permet tenir cap mena de dubte respecte de la font en la qual s'inspirà el gravador italià. La planta que completa la figura està elaborada a partir de l'alçat i repeteix l'error de donar una planta dels pilars del monument no totalment quadrangular. Un altre element característic d'aquest gravat de l'edició romana de l'obra d'Agustí és que, en el text de la inscripció, les dues últimes lletres de «SVRAE» es representen unides, contràriament al que veiem en la figura de Pujades de 1609. Aquestes lletres unides apareixen de nou en la figura que acompanya l'edició castellana de Pujades.²²⁴

Com hem indicat en parlar d'Antoni Agustí, aquesta il·lustració de l'edició italiana de 1625 dels seus *Diálogos* s'anirà repetint —generalment sense la planta— en successives edicions d'aquesta obra.

Durant la primera meitat d'aquesta mateixa centúria, visqué Christof Adamo Rupertus (1612-1647), l'obra del qual, en relació amb l'arc de Berà, la coneixem mitjançant una cita de Josep Finestres:

[...] nam L. Licinius Sura, non *Lucii* Filius, sed *Caii* affertur ab Adamo Ruperto in Fast. ad. A. V. C. 854. quo Sura fuit Consul II. atque ita inscripsit: *L. Licinius C. F. Sura II.*²²⁵

Sembla doncs que, a partir del que diu Finestres, Adamo Rupertus va dubtar del nom del pare de Licini Sura i, per això va proposar una nova transcripció (apèndix A, núm. 19-c). Malgrat els molts intents realitzats, no hem aconseguit d'identificar ni consultar la citada obra de Rupertus, que, pel que sembla, ha d'estar relacionada amb els *Fasti Consulares Ab Urbe Condita*. Adamo Rupertus no apareix, però, en els capítols dedicats a la historiografia dels *Fasti Consulares* i no es troba en el diversos volums del CIL.²²⁶ Tampoc no hem trobat dades relatives a la vida d'aquest personatge, del qual coneixem només les dates de naixement i de defunció, i el títol de quatre obres pòstumes, publicades a la ciutat de Nüremberg.²²⁷

La pobresa de dades relatives a l'arc de Berà que trobem en els textos del segle XVII, fent excepció de Pujades, es completa amb les dues referències existents en dos historiadors de final de segle: Esteban de Corbera i Pere de Marca. Corbera, en la seva *Cataluña ilustrada*, publicada a Nàpols el 1678, ens diu:

Dizen deste Romano Barro, que dio nombre al lugar que se llama la Torre Denbarra, y que está enterrado en el arco que llaman Barà, cerca de Tarragona; y que del, quedó el renombre Bara, que dan en catalunya a los traydores, en oprobio de su unfedelidad. Todo esto es sin ningún fundamento de verdad. El llamar Bara a traydores en Cataluña, tiene muy diferente principio, y del se tratará en su lugar. El arco de Bara la misma inscripción que ay en el declara lo que es.²²⁸

Pere de Marca, en la seva obra llatina publicada pocs anys més tard a París, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, segueix fonamentalment Pujades; no oblidem que Pere de Marca, el 1644, va recollir els manuscrits i les notes de Pujades i se'ls endugé cap a França, i que els va utilitzar per a la seva obra. El text relatiu a l'arc de Berà és

223. PUJADES, 1609, f. 173v.

224. PUJADES, 1831, pàg. 27.

225. FINESTRES, 1762, pàg. 164.

226. DEGRASSI, 1947, pàg. XVII-XXXI; DEGRASSI, 1955, pàg. 3-8.

227. Desconegut per totes les enciclopèdies biogràfiques que hem consultat; a la Biblioteca Vaticana i a la Biblioteca Nacional de Madrid es conserven quatre obres d'aquest autor (*Dissertationes mixtae ad Valerii Maximi; Mercurii epistolares; Observationes ad historiae universalis synopsis besaldianam minorem...* i *Observationes politicae, morales, historicae, philologicae anticae ad L. Annii Flori rerum Romanorum...*), publicades a Nüremberg (*Noribergae*) entre 1659 i 1663.

228. CORBERA, 1678, llibre IV, cap. III, pàg. 223-224.

una bona mostra de com Pere de Marca no fou gens crític amb Pujades, i també ens parla d'un Sergio Sura.

Huyus autem Licinii Secundi, ut hoc quoque addem, fortasse memoria servatur in inscriptione arcus illius Sergio Surae consecrati qui non procul ab oppido Vendrelio Tarraconem tendentibus occurrit, quem Pujadesius ait vocavi vulgo *Arc de Bara* (Puj. Lib. 4. cap. 30).²²⁹

2.3. EL SEGLE XVIII

Les primeres dades que ens ofereix l'estudi de la documentació del segle XVIII relativa al nostre monument es troben en l'obra de Narcís Feliu de la Peña i en dos manuscrits, conservats a la Biblioteca de Catalunya i al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, respectivament.

Narcís Feliu de la Peña, advocat barceloní dedicat a la història, en els seus *Anales de Cataluña*²³⁰ ens parla de passada de l'arc de Berà. En el capítol VIII dels seu llibre IV "De los Barceloneses Lucio Licinio Sura, Lucio Licinio Secundo, y Publio Licinio: Guerras de Ampurias contra Roma, y muerte de Trajano", Feliu aporta les informacions següents:

Lucio Licinio Sergio, noble Barcelonès, y de la misma familia de los dos Licinios, para credito de su Patria, y gloria de su familia. dispuso en su Testamento que de su caudal se fabricasse un Arco Triunfal, para la memoria de las proezas de la familia, que pusieron en obra los Testamentarios, formándole en el camino que va de Barcelona à Tarragona, y entre las dos primeras ciudades, para que con el continuado passage de los caminantes se eternizase á su parecer la memoria de su Ilustre familia, y se vè claro en la inscripcion, que dize.

EX.TESTAMENTO.LLI-
CINI.L.F.SERG.SVRAE.
CONSECRATVM.

De que se infiere, quan errados van los que à este Arco llaman Arco de Barà por el Romano, ó por el primer Governador Conde de Barcelona: y và mas fuera de camino quien dize que Sura fue esclavo y que fue Liberto de Lucio Licino que le consagrò el Arco; porque no es creible que para un esclavo huviesse fabricado Licino tan ostentoso Arco, si solo por lo que devia à su familia.²³¹

Feliu de la Peña segueix Pujades en la identificació d'un Luci Licini Sergi, el qual hauria disposat la construcció de l'arc «para la memoria de las proezas de la familia». En la transcripció de la inscripció (apèndix A, núm. 16) segueix també a Pujades i dona el text publicat per aquest en el gravat de l'edició de 1609 (apèndix A, núm. 12).

A la Biblioteca de Catalunya es conserva un manuscrit anònim que porta per títol *Colección de transcripciones de lápidas romanas y dibujos de monumentos romanos de Tarragona*.²³² En aquest document, que, com indica el seu títol, recull una sèrie d'inscripcions romanes i de dibuixos de monuments romans tarragonins, hi trobem tres imatges que representen diverses parts de l'arc de Berà.

El primer dibuix (fig. 9; apèndix B, núm. 8) ens mostra una perspectiva cònica d'un dels costats principals del monument acompanyada, en la part inferior, de la planta i d'una escala gràfica en «Pies».²³³ Es tracta d'una reconstrucció ideal del monument que s'ha completat amb una cornisa motllurada, acabada per una filada de carreus llisos. És un dibuix de bona qualitat i de gran fidelitat. Al fris del monument s'entreveuen, a l'extrem esquerre, les lletres «EX TEST», però sembla que han estat esborrades per l'autor del dibuix (apèndix A, núm. 17-a).

229. MARCA, 1688, llibre II, col. 155-156.

230. FELIU, 1709.

231. FELIU, 1709, pàg. 115-116.

232. Ms. núm. 742 de la Biblioteca de Catalunya.

233. F. 106 (112 de la nova numeració).

En el foli successiu²³⁴ trobem una nova representació de l'arc, «Arco de Vará o Bara tiene de alto 40 Pies y 10 Pulgares»,²³⁵ un alçat d'un dels costats principals del monument acompanyat de la planta i de la mateixa escala gràfica (fig. 10; apèndix B, núm. 9). Hi destaca el fet que s'han anotat una sèrie de mesures concretes, globals i de detall, tant en la planta com en l'alçat. En el fris del monument apareix una part de la inscripció: «EXTESTA.....CSVPA....ONVS», i s'indica que la resta està erosionada (apèndix A, núm. 17-*b*). D'altra banda, una sèrie de blocs dels extrems de la cornisa, de la filada superior i de la pilastra del extrem dret del monument, presenten una coloració més fosca, com si l'autor hagués volgut posar-los en evidència, probablement per a indicar que eren les parts reconstruïdes en el seu dibuix. Això no obstant, sabem que els blocs destacats pel dibuixant no es conservaven en l'època, però molts altres blocs tampoc no es conservaven i no foren colorats.

El darrer dibuix, «Arco de Bara mirado por el Perfil»,²³⁶ consisteix en un alçat reconstructiu d'un dels costats menors del monument acompanyat de la planta corresponent (fig. 11; apèndix B, núm. 10).²³⁷

S'ha escrit força al voltant d'aquest manuscrit, del qual no es coneixia ni l'autor ni la seva data precisa.²³⁸ En qualsevol cas, abans d'entrar en aquesta qüestió, passem a analitzar l'altre manuscrit citat, obra de Josep Boy.

Conservat al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, el manuscrit porta per títol *Recopilacion Sussinta De las antigüedades Romanas se allan del tiempo de los Emperadores Romanos en la Ciudad de Tarragona y sus sercanias Copiadas y escritas de las mesmas antigüedades por Ioseph Boy Ingeniero en dicha Ciudad Año 1713*.²³⁹ Aquest manuscrit conté una recopilació de 113 inscripcions i 16 dibuixos de monuments romans de Tarragona; entre aquests, en el foli 181, un dibuix de l'arc de Berà (fig. 12; apèndix B, núm. 11).

La figura de l'arc de Berà, obra de l'enginyer Josep Boy, és una perspectiva cònica d'un dels costats del monument,²⁴⁰ completada a la part inferior amb la planta d'un dels pilars de l'edifici. El dibuix es troba emmarcat per una cinta ondulada, acabada amb borles, en la qual es pot llegir «PERFIL.DEL.ARCO.DE.BARA». A la part superior esquerra del monument manquen alguns blocs del fris, de la cornisa i d'una filada de carreus que es troba sobre la cornisa. Per sobre d'aquesta filada de carreus es veuen uns altres blocs de pedra desplaçats, que es podrien interpretar com a corresponents a una segona filada de carreus d'un possible àtic.

No hi ha cap mena de dubte respecte a la relació existent entre el dibuix de Boy i els del manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. Hi ha una sèrie d'elements que són idèntics, com el tractament dels capitells, l'especejament de la base dels pilars o la cornisa motllurada. Això no obstant, altres elements són diversos, com l'alçada dels bordons que reomplen els acanalats de les pilastres i l'especejament dels blocs del cos central del monument.

Recentment, ha estat plantejada per Massó, d'una manera totalment convincent, la hipòtesi segons la qual aquest dos manuscrits serien dues còpies, més o menys en net, d'un treball de col·laboració realitzat entre dues persones: els enginyers Juan Grül i Josep Boy.²⁴¹ Aquest dos estudiosos haurien fet les respectives còpies d'un treball de recopilació efectuat en comú. A favor d'aquesta hipòtesi, com indica Massó, hi juga el

234. F. 107 (113 de la nova numeració).

235. Indicat a l'índex del manuscrit, f. 4v.

236. Indicat a l'índex del manuscrit, f. 4v.

237. F. 108 (114 de la nova numeració).

238. Massó, 1982, pàg. 48-66; Massó, 1989, pàg. 88-90.

239. Ms. del MNAT [signatura: R. 508 IV -16 (13)].

240. Es tracta, en la nostra opinió, del costat septentrional, perquè la part superior del costat de mar del monument havia estat destruïda abans que es fes el dibuix de Wyngaerde, de 1563.

241. Massó, 1982, pàg. 60-62; Massó, 1989, pàg. 88-90.

fet que en el manuscrit de Boy, probablement català, les mesures es troben en pams, i en el de Grül, d'origen anglès o alemany, en peus i polzades.

Ambdós enginyers varen treballar junts a Tarragona en les obres de conducció d'aigua a la ciutat des del Lorito, fins al 1713, en què, primer un i després l'altre, marxaren cap a València. Pel que fa a la data d'arribada a Tarragona, l'únic element disponible el forneix el fet que en els seus manuscrits es recullen inscripcions que el 1710 foren portades a Anglaterra.²⁴² Atès que de la seva descripció es desprèn que tingueren una visió directa d'aquestes, cal pensar, doncs, que la seva presència a Tarragona és, com a mínim, anterior al 1710.²⁴³ Podem, doncs, considerar que els dos manuscrits es poden datar del 1713 i que l'elaboració correspon a un període de pocs anys abans d'aquesta data.

L'any 1731 el jurisconsult i home de lletres Josep Finestres va enviar al canonge valencià Gregori Mayans i Siscar²⁴⁴ dos dibuixos de l'arc de Berà, actualment perduts. La realització d'aquests documents i la seva tramesa les coneixem gràcies al fet que s'han conservat i publicat una part important de les cartes d'aquests dos erudits.

El 26 d'agost de 1731 el Dr. Pere Finestres, germà de Josep Finestres, escrigué a Gregori Mayans en aquests termes:

Muy señor mio: Tarde, mal y nunca, es, según refrán, la paga de malos deudores; el arco que Vm. mandó delinear con puntualidad a mi hermano el Dr. Joseph²⁴⁵, para dar a su pinzel los aplausos que ha merecido al maestro Llobera, está dibuxado por mi hermano según su figura en el año de 1600, poco más o menos, en que le vió y copió con cuydado nuestro curioso chronista el Dr. Pujadas, y antes el Illmo. Antonio Agustín: y por haver entendido que de día en día se iba ruinando, o por mejor dezirlo, le ruinavan los pescadores para fabricar algunas barracas, pareció dever satisfacer a la curiosidad de Vm. con otro dibuxo que representasse puntualmente su estado en este tiempo: y, para lograrlo quan perfecto debía ser, ha sido preciso tardar, hasta que uno de aquellos de quienes dezía con verdad Horacio *pictoribus, atque poëtis*, haya tenido el gusto de desempeñar mi hermano, delineando el arco como aora está y representa el papel pintado con lápiz. No dude Vm. que el dibuxo sea puntual, pues la persona a quien lo encargó mi hermano es amigo, y collega de profesión, y vezino de la villa que tiene en sus lindes esse gran testimonio de la antigüedad, y ha sido gran parte para impedir su total ruina. Pero aunque ha sido posible el cumplir con el dibuxo, no lo es el cumplir con la averiguación del destino del arco, y solo podía satisfacer, en parte, la inscripción que antes del año 1600 ocupava el friso de la cornisa de dicho arco a la investigación de los eruditos antiquarios, pero no a los deseos con que mi hermano se halla de poder servir a Vm. en este y otros encargos [...]²⁴⁶

Josep Finestres, que havia encarregat al seu germà d'enviar els dibuixos a Mayans, es va limitar a escriure una petita nota al final de la carta. Cinc dies després, l'1 de setembre, ell mateix va escriure a Mayans tot dient-li:

Muy señor mío y especial amigo: Por no aver hasta el correo passado llegado a mis manos el disseno del arco que llaman de Bará, que demuestra la forma en que oy se encuentra maltratado del tiempo y de la barbarie de los pescadores, no pude antes remitirlo: y aun por falta de tiempo no pude acompañarlo con carta mía, sino con una copia del mismo arco entero y como se encontraba al principio de la centuria passada; que tenía ya prevenida para quando llegasse la otra que recomendé luego de aver recibido la de Vm. en que me encargó la diligencia [...]²⁴⁷

242. Sobre aquesta qüestió, vegeu SÁNCHEZ REAL, 1950, pàg. 341-343.

243. MASSÓ, 1982, pàg. 62.

244. Catedràtic de la universitat valenciana, bibliotecari de la cort de Felip V i personatge important del món de les lletres catalanes.

245. No es conserva la carta en la qual Mayans sol·licità a Josep Finestres un dibuix de l'arc.

246. CASANOVAS, 1933, carta 213, pàg. 105-106.

247. CASANOVAS, 1933, carta 214, pàg. 106. L'existència d'aquestes dues cartes es troba recollida per Josep de Vega i Claramunt, en el seu *Libro de cosas curiosas* (desconeixem l'any de publicació, citat per CASANOVAS, 1931, pàg. 270, nota 1), i pel pare Lluçà Gallissà, biògraf de Finestres, a *De vita et scriptis Josephi Finestres et de Monsalvo*, publicat a Vic el 1802 i reeditat per Ignasi Casanovas (vegeu CASANOVAS, 1931, pàg. 269-270, també pàg. 89).

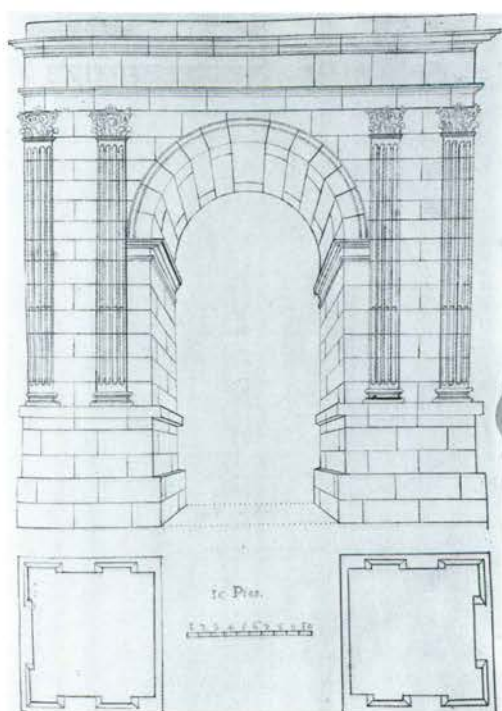

FIGURA 9. Dibuix de Juan Grül conservat en un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, dels anys 1710-1713 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

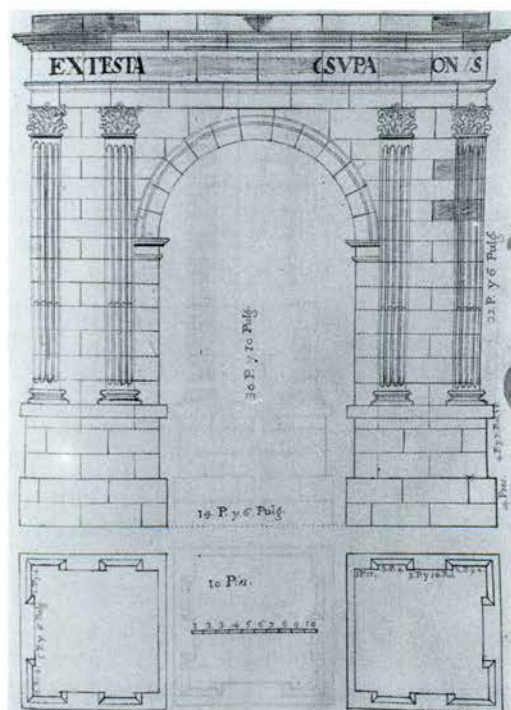

FIGURA 10. Dibuix similar a l'anterior, obra del mateix autor (fotografia Biblioteca de Catalunya).

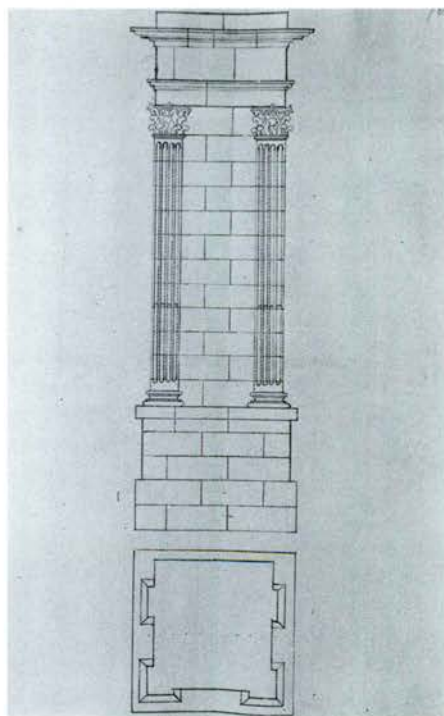

FIGURA 11. Alçat lateral del monument, obra de Juan Grül (fotografia Biblioteca de Catalunya).

El mateix any, rebuts els dibuixos, Gregori Mayans els va enviar al baró de Schomberg acompanyats d'una carta que el mateix Mayans va publicar, el 1732, en el seu *Epistolarum*.²⁴⁸

Redeo ad meum *Finestrestium*. Vir exactissimus delineavit etiam manu sua Arcum vulgo de *Barà* secundum figuram quam habebat anno 600. aut circiter. Quo tempore Arcum illum vidit descripsitque *Hieronimus Pujadesius* Barcinonensis, vir diligentissimus in patriis rebus sermone patrio illustrandis [...] Ut vero redeam ad Arcum, cum *Josephus Finestresius* intellexisset, eum ruinosum esse, & in dies a barbaris piscatoribus deformari, ut exinde lapides eruant ad suas casas aedificandas, denuo describi curavit, nova, delineatione, quae repraesentaret illius monumenti superstitem faciem. Ex qua descriptione liquet, periisse jam inscriptionem illam, quae *Antonii Augustini* tempore jam erat valde corrupta, cum in *Dialogo 4, pag. 142.* dixerit vir eruditissimus, literas non bene legi, videri tamen arcum positum *L. Licinio Surae* cuidam, in cujus honorem, aut ejusdem liberti, memorat esse Barcinone multas inscriptiones. Vixit Traiani tempore, ac ter consul fuit: quod illis temporibus praeter Caesares, paucis & non nisi raro contigit. Huc usque *Augustinus*. Cujus interpretes Latinus *Andreas Schottus* vir eruditissimus, ejusdemque *Augustini* quondam, non solum amicus, sed etiam familiaris, haec addidit. *Haec autem inspectio legendo tamen eruta est.*

L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM

An haec addiderit *Schottus* ex aliqua schedula *Ant. Augustini*, an vero de suo, ut saepe solet, mihi non liquet. Certe constat lectionem illam conjecturalem esse. Et quanquam mihi probabilis videtur, tamen in rem esse puto, Inscriptionem subjicere, qualis eo tempore legebatur.

EX TESTAMENTO..LI....SERG...SVRAE CON.....TVM

Si forte putaveris ad epigramma restituendum conducere legere Inscriptiones Barcinonenses, quarum *Augustinus* meminit, quasque non descripsit, invenies eas, quae quam plurimae sunt, apud *Pujadesium*.

Ut vero redeam ad Arcus delineationem, ea quidem est exactissima: nam is cui hoc negotium commisit *Finestresius*, est homo doctus, praetera habitator oppidi habentis in suo territorio praeclarum illud antiquitatis monumentum. Denique unus in paucis cui debemus, ne penitus interierit ille Arcus. Situs est in ipsa via praetoria, quae Tarracone Barcinonem ducit, distatque a Tarracone VI. Pass. mill. Cui rei destinatus fuerit, non nisi divinando, dici potest. Duas habet facies. Unam Orientem versus, in qua erat inscriptio, quam supra memoravi. Altera Occidentem versus, in qua nulla fuit inscriptio. Utraque facies ejusdem structurae est. Amplitudo Arcus constat viginti quator palmis. Altitudo constabat sexaginta ante annos centum & triginta.²⁴⁹

D'aquestes cartes treiem una sèrie de dades de gran utilitat. Se'ns informa d'una còpia del dibuix de Pujades del 1600 feta «etiam manu sua» per Josep Finestres. D'altra banda, ens dóna a conèixer l'existència d'un nou dibuix de l'arc que, realitzat també a principis del segle XVIII, Josep Finestres va encarregar a un «homo doctus» tarragoní que documentés les restes del monument. Lamentablement, desconeixem aquestes dues representacions de l'arc de Berà. És evident, però, que la primera, la que va fer Finestres era una còpia del dibuix publicat per Pujades el 1609 (fig. 5, apèndix B, núm. 4). Una altra dada significativa és la referència a la utilització pels pescadors de la zona de les restes del monument com a pedrera per a fer les seves cases. L'afirmació és, potser, una mica exagerada, però reflecteix una tradició d'espoli dels carreus que conformaven l'arc.

Pel que fa als autors anteriors, Mayans cita Pujades, Agustí i Schott. El fet més remarcable és que Mayans cita correctament Agustí i no li atribueix coses que l'arquebisbe no digué ni publicà. En parlar de Schott, l'autor especifica que aquest afegí, en la seva traducció llatina dels *Diálogos* el text de la inscripció de l'arc. En reproduir el text afegit per Schott, Mayans comet dos errors: en primer lloc, substitueix els termes «spectio legenda» de Schott per «inspectio legendo»; d'altra banda, en donar la transcripció de Schott, es descuida de posar l'inici de la inscripció «EX TESTAMENTO», que el flamenc havia transcrit correctament (apèndix A, núm. 19-a).

Mayans especifica que no sap si la transcripció de Schott s'ha d'atribuir a aquest

248. MAYANS, 1732, llibre III, epístola XXVII.

249. MAYANS, 1732, pàg. 153-155.

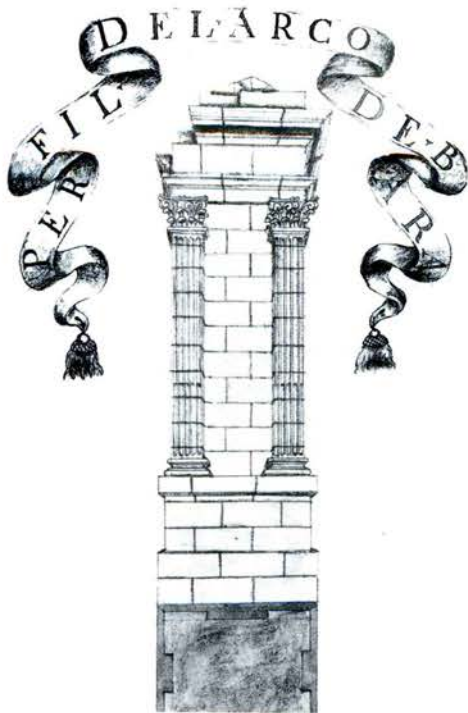

FIGURA 12. Dibuix de Josep Boy, de 1713, conservat en un manuscrit del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 801/2).

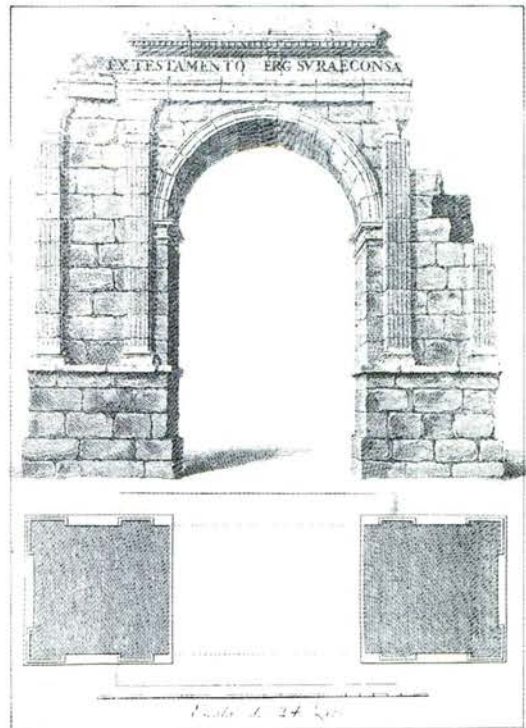

FIGURA 13. Aiguafort publicat per Enrique Flórez, el 1769, a partir d'un dibuix de Francesc Bonifàs (fotografia Biblioteca de Catalunya).

FIGURA 14. Aiguafort, amb la imatge invertida, publicat per Henry Swinburne, el 1779 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

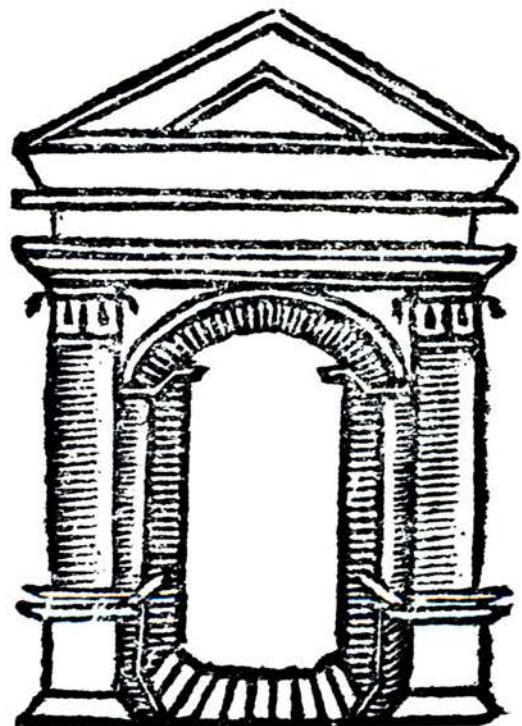

FIGURA 15. Xilografia de l'arc publicada en l'edició castellana de la *Crònica* de Jeroni Pujades de 1777. Inspirada en la figura 4 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

estudiós o si la va trobar entre manuscrits propietat de l'arquebisbe. Nosaltres, basant-nos en el que hem exposat anteriorment, ens inclinem a pensar que Schott va copiar la transcripció existent en el manuscrit d'Antoni Agustí que actualment es conserva a la Biblioteca Universitària de Barcelona.²⁵⁰

Considera Mayans aquesta lectura una hipòtesi, que creu raonable, però dóna el text tal com es conservava (apèndix A, núm. 18-*b*):

EX TESTAMENTO..LI....SERG...SVRAE CON.....TVM

Mayans es basa aquí en els dibuixos que li envià Josep Finestres i ens dóna la mateixa lectura publicada per aquest el 1762 (apèndix A, núm. 19-*a*), amb l'única diferència que el primer uneix amb un nexa les dues últimes lletres de «SVRAE». Finalment, Mayans ens informa que la inscripció es trobava només a la façana oriental de l'arc de Berà i que, a la banda de ponent, no hi havia cap inscripció.²⁵¹

Malgrat saber que Josep Finestres es va interessar per l'arc de Berà ja l'any 1731, en copiar el dibuix de Pujades i encarregar-ne, fins i tot, la realització d'un nou dibuix, cal esperar fins al 1762 per a trobar una referència escrita d'aquest autor al monument citat.²⁵²

Josep Finestres (1688-1777), professor de la Universitat de Cervera, es va dedicar a l'epigrafia, al marge de la seva formació i la seva obra com a juriconsult. L'obra en què parla del nostre arc, *Sylloge Inscriptionum Romanarum...*, publicada a Cervera el 1762, és un treball de gran importància. Evidentment, pel caràcter de l'obra, Finestres s'interessa especialment per la inscripció, que inclou en la «Classis IV, Magistratum Maiorem ac Minorem, Officinarumque» del seu llibre, i de la qual ens dóna la transcripció següent (apèndix A, núm. 19-*a*):

In arcu prope turrim de Embarra, quem vulgus Arcum de barà appellat. *Pujades* fol. 173. *A. Agust.* Dial. 4. de las Medall.

(22)

EX. TESTAMENTO. LI... SERG... SVRAE. CON...TVM.²⁵³

Segons Hübner,²⁵⁴ les lletres que Finestres va veure i que no havia vist Accursio no es poden interpretar com a fruit d'una anàlisi del monument feta per Finestres, ja que aquest es va inspirar en la transcripció de Schott.²⁵⁵ En realitat, creiem que Finestres es va basar en el que Pujades va veure el 1600 (apèndix A, núm. 11-*b*) ja que manté el text d'aquest, incorporant-hi només la *G* de «SERG».

Finestres ens proporciona, però, altres dades força interessants de l'arc de Berà:

Nisi nomen *Suræ* satis distincte in hac Inscriptione legeretur, nulla conjectura assequi potuissemus, cui tanti sumptus arcus deberetur. Verum quum quæ superstites erant litterae aetate Ant. Augustini, & P. Andreae Schotti ejus familiaris congruant L. Licinio Suræ, credi par est ex pecunia ab ipso testamento relicta arcum fuisse exstructum, fortassis procurante ejusdem liberto L. Licinio Secundo.²⁵⁶

Després de parlar breument de Luci Licini Sura i citar un fragment de Juvenal, Finestres afegeix:

Sed ut ad arcum redeamus, exstat via Praetoria, quæ Tarracone Barcinonem ducit, cujus descriptionem dedit doctissimus amicus meus D. Gregorius Majansius *epist.* 27. *lib.* 3 &

250. Ms. 858, al foli 82v. (*vedi supra*).

251. En realitat, la inscripció més ben conservada era a la banda de ponent.

252. FINESTRES, 1762, núm. 22, pàg. 163-164.

253. FINESTRES, 1762, núm. 22, pàg. 163.

254. CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

255. AGUSTÍ, 1617, pàg. 55.

256. FINESTRES, 1762, núm. 22, pàg. 163.

orthographiam Pujadesius. Ego Inscriptionem hoc loco solum curo, in arcus peristilio positam, quam Andr. Schottus suc supplevit. *Ex testamento L. Licinii L. F. SERG. SVRAE CONsecraTVM*. An omnino recte, non audeo affirmare: nam L. Licinius Sura, non *Lucii* Filius, sed *Caii* affertur ab Adamo Ruperto in *Fast. ad. A. V. C. 854*. quo Sura fuit Consul II. atque ita inscripsit: *L. Licinius C. F. Sura II*. Quod vero credit Feliu *Serg.* significare *Sergii*, falsum est, nam significat *Sergia*, hoc est, Suram fuisse e tribu Sergia. Denique an *consecratum*, an *constructum* interpretari debeat mutilum verbum *con...tum*, aliis examinandum, vel potius divinandum relinquo. Hodie ita vitio salsuginosis aeris vicina mari Inscriptio corrosa est, ut litterae non modo evanescentes sint, sed & penitus corruptae.²⁵⁷

Josep Finestres fa referència als autors anteriors que s'han ocupat de l'arc i fa confiança al que digueren Agustí, Pujades, Schott i Mayans,²⁵⁸ però corregeix Rupertus i Feliu. En reproduir la transcripció de Schott, sobre l'exactitud de la qual es mostra molt caut, el text de Finestres és quasi literal (a excepció de la doble *π* final de «LICINII» i la manca de nexa d'unió de AE), però fa un joc entre majúscules, minúscules i cursiva de difícil comprensió (apèndix A, núm. 19-*b*). Finalment, Finestres es mostra indecís pel que fa a l'última paraula de l'epigrama i no es defineix per la forma «CONSECRATVM» o «CONSTRVCTVM», possibilitat, aquesta última, encara no plantejada per cap autor anterior.

Finestres esmenta la lectura que fa Christof Adam Rupertus (1612-1647) de la inscripció de l'arc de Berà (apèndix A, núm. 19-*c*) i indica la font bibliogràfica de forma abreujada «Fast. ad. A. V. C. 854». Aquest autor apareix només citat per Finestres, en relació amb l'arc de Berà, i malgrat les recerques realitzades no hem pogut identificar quina és l'obra de Rupertus referenciada per Finestres. Les úniques quatre obres que hem pogut consultar d'aquest autor foren publicades, després de la seva mort, a la ciutat de Nuremberg, entre els anys 1659 i 1663. Cap d'aquests treballs no correspon a l'abreviació de Finestres.²⁵⁹

Altres dades proporcionades per aquest autor són la situació de la inscripció —«in arcus peristilio positam»— i el comentari que fa del mal estat de conservació «sed & penitus corruptae» de les lletres d'aquesta.

Pocs anys després de la publicació de la obra de Finestres, aparegué el tom xxiv, dedicat a *Antigüedades tarraconenses*, de l'*Espana sagrada* escrita pel pare Enrique Flórez (1702-1773).²⁶⁰ Aquesta magna obra del frare agustí fou publicada amb l'ajut de Ferran VI i del propi orde religiós, i el primer volum aparegué el 1747. A la mort de Flórez, el 1773, havien sortit vint-i-nou toms, i la resta de la obra fou completada posteriorment per altres autors.²⁶¹ El tom dedicat a Tarragona, fruit del viatge que realitzà Enrique Flórez a terres catalanes l'any 1762, aparegué en una primera impressió el 1769 i en una segona el 1804.

Al capítol 21 del tractat 62, relatiu a les «Obras públicas profanas», hi trobem un interessant estat de la qüestió referent a l'arc de Berà acompanyat d'un dibuix de Francesc Bonifàs, gravat per Gil (fig. 13; apèndix B, núm. 12).²⁶²

Comença Flórez fent una extensa lloança de la bellesa del monument i donant una sèrie d'indicacions generals, entre les quals destaca una referència cronològica: «Prevenido el animo con noticia de su remota antigüedad (de mas de mil y seiscientos años)...»²⁶³ L'autor passa seguidament a fer un breu repàs de les teories dels diversos

257. FINESTRES, 1762, pàg. 164.

258. És curiós que Finestres remeti, per a la descripció del monument, a Gregori Mayans, si tenim en compte que les dades de què disposava Mayans li havien estat proporcionades l'any 1731 pel mateix Finestres.

259. Vegeu nota 227

260. FLÓREZ, 1769.

261. *Enciclopedia Espasa*, s. Flórez, tom 24, pàg. 151-152.

262. FLÓREZ, 1769, pàg. 231-235.

263. FLÓREZ, 1769, pàg. 232.

estudiosos que s'havien ocupat de l'arc, i cita Beuter,²⁶⁴ Pujades²⁶⁵ i Agustí,²⁶⁶ i també dóna una transcripció de la inscripció «el letrero», a la part inferior de la pàgina 232, que és la del gravat de l'edició catalana de l'obra de Pujades²⁶⁷ (apèndix A, núm. 20).

Flórez continua el seu discurs parlant extensament de la figura de Luci Licini Sura i de les inscripcions que a Barcelona hi ha d'aquest personatge²⁶⁸ per retornar a la inscripció de l'arc de Berà, la qual declara «haberse consagrado aquel Arco *por Testamento de L. Licinio Sura*».²⁶⁹ Passa tot seguit a criticar els errors de Pere de Marca en la identificació del personatge dedicant i en la invenció de personatges inexistents, i respecte d'aquest autor diu que «no merece atención, sino prevenirle estudie mas, en punto de Antigüedades».²⁷⁰ El darrer paràgraf del pare Flórez ens dóna una sèrie de dades força interessants:

El Consul Licinio Sura era hombre amante de gloria, y muy rico, como afirma Dion sobre Trajano: *Adeo dives fuerat, & gloriae cupidus, ut gymnasium aedificaverit P. Romano*. Con esto no es de extrañar mandase hacer à sus Testamentarios este Arco, y algo mas. Pero importará mucho ver el Testamento, para saber el fin de la erección; ¿y por qué le mandó hacer, en aquel sitio? ¿Si fué ordenado à perpetuar memoria antigua acontecida allí? ò si era el suelo propio? Sin ver el Testamento puede ser que el mismo Arco Triunfal nos respondiese, en caso de perseverar como se acabó de hacer, teniendo encima Estatua ò Inscriccion del fin por el qual se consagró. Hoy solo podemos afirmar lo que nos dice el letrero, esto es que fué *Consagrado por testamento de L. Licinio Sura, hijo de Lucio, de la Tribu Sergia*. Sobre lo demás congeture cada uno lo que mejor le parezca. El Cl. D. Antonio Augustin se contentó con decir, que *aunque las letras no se leen bien, parece que fué hecho à un Lucio Licinio Sura*.²⁷¹

Al marge dels interrogants respecte del motiu de l'erecció del monument, és interessant la menció de Flórez a l'existència d'estàtues que coronessin l'arc o a una inscripció que expliqués el motiu de la seva construcció. Aquest autor també té el mèrit d'atribuir a Antoni Agustí el que realment va dir de l'arc de Berà.

Acompanya aquest text un gravat que porta el número de pàgina 232, però que en realitat es troba relligat entre les pàgines 232 i 233. Es representa d'una manera realista la façana de ponent de l'arc, la del costat de Tarragona, vista en forma de perspectiva cònica i completada amb una planta del monument i una «Escala de 24 Pies», a la part inferior. D'aquesta il·lustració ens diu el seu autor: «El modo con que existe es el propuesto à la vista en la estampa adjunta, para que si el tiempo le destroza en el campo, perseverare en mi libro».²⁷² Es tracta d'un gravat molt interessant perquè representa d'una manera realista l'estat de conservació del monument l'any 1762, quan Flórez passà per Tarragona. Pocs anys després d'aquesta data, el 1766, es va fer el primer intent de restaurar el monument, però no es va arribar a portar a terme.²⁷³

En aquesta figura es pot observar com manca una part important de la part superior del costat meridional del monument, l'extrem septentrional de l'arquitrav, el fris i la cornisa, i només es conserven alguns pocs blocs d'un possible àtic. La inscripció es troba en el fris de l'arc, i el text que es pot llegir és (apèndix A, núm. 21):

EX TESTAMENTO....ERG SVRAE CONSA.

Es tracta, evidentment, d'un text més aviat decoratiu, i no creiem que representi

264. BEUTER, 1546.

265. PUJADES, 1609.

266. AGUSTÍ, 1587.

267. PUJADES, 1609, f. 173v. (vegeu l'apèndix A, núm. 12).

268. FLÓREZ, 1769, pàg. 233-234.

269. FLÓREZ, 1769, pàg. 234.

270. FLÓREZ, 1769, pàg. 235.

271. FLÓREZ, 1769, pàg. 235.

272. FLÓREZ, 1769, pàg. 232.

273. Vegeu el capítol 3.

el que realment va poder llegir Flórez en visitar l'arc; de fet, no hi ha espai suficient per a la part central de l'epígraf.

Respecte de la degradació del monument, evident en el gravat, Flórez ens diu que: «Yo sentí [...] el estrago de los siglos que le van consumiendo: pues desde el 1600 en que le reconoció Pujades (Y ya le halló maltratado) hay mucha diferencia, faltando hoy parte de lo que Pujades estampó en el fol. 173. b.»²⁷⁴ En aquest cas, l'autor no s'adona que el dibuix de Pujades és reconstructiu i que, en conseqüència, no representa l'estat en què es trobava l'arc el 1600.²⁷⁵

Resulta molt interessant fer una comparació entre el gravat de Flórez i el dibuix de Wyngaerde (fig. 3),²⁷⁶ perquè ens permet de conèixer que, a mitjan segle XVI, l'arc es trobava ja força malmès. Els dos dibuixos representen la façana occidental de l'arc des de perspectives diverses, i la primera impressió és que l'estat del monument era el mateix el 1563 i el 1762. És molt curiós d'observar una sèrie de detalls idèntics que podrien fer pensar que Flórez conegués el dibuix de l'artista flamenc, però sembla bastant inversemblant. Ens referim, concretament, al bloc de l'extrem esquerra de l'arquitrau, que, en ambdues figures, es troba lleugerament desplaçat i a la meitat inferior dreta del capitell de la pilastra interior del costat de mar, que també falta en les dues il·lustracions. Observant aquestes imatges, sembla una mica exagerada la frase de Mayans que acusava als pescadors de l'espoli de l'arc;²⁷⁷ els únics blocs que es troben representats per Wyngaerde, però que manquen en el dibuix de Flórez, són alguns carreus de la pilastra exterior del costat de mar. Una altra diferència significativa es troba en els blocs de l'àtic, representats per Flórez però inexistents per a Wyngaerde.

El gravat reproduït per Flórez es pot considerar de gran importància perquè és la representació realista més acurada anterior a qualsevol intervenció de restauració feta en el monument, la qual cosa no vol dir que no hi hagi uns quants errors.

L'any 1775 Henry Swinburne, un viatger anglès de visita pel nostre país, va passar per l'arc de Berà i ens deixà en la seva obra *Travels through Spain, in the years 1775 and 1776* una breu descripció del monument i un gravat força curiós.²⁷⁸

En el text de Swinburne poques són les informacions d'interès; pel que fa a l'inscripció, ens diu que «All I could read of the inscription was EX TEST» (apèndix A, núm. 23-a) i afegeix la transcripció de Flórez, al qual cita, però s'equivoca en el text (apèndix A, núm. 23-b). Acaba comentant:

Some think it was the entrance of the Campus of Tarraconensis, and that a wall ran from the sea, wich is about half a mile distant to the south-east, through the olive-ground quite up to the hills. There appear some remnants of a wall in the direction, but I won't pretend to say they are of so ancient date.²⁷⁹

L'existència d'una muralla ens sembla que no mereix cap comentari, però, d'altra banda, cal destacar la seva menció que l'arc indiqui el límit del territori de *Tarraco*, segons el nostre autor anglès «Campus of Tarraconensis».

El gravat que acompanya el text citat es troba a la làmina IV, està firmat pel mateix Swinburne, datat el 1775, i porta el títol següent: «Arch of Torre den Barra in Catalonia» (fig. 14; apèndix B, núm. 13). La imatge representa una perspectiva cònica del costat occidental del monument, sota una òptica realista, i amb un fons de camps de conreu i vegetació; un personatge —un pagès— passa per sota de l'arc. Es tracta de la primera representació del monument amb un fons paisatgístic, característica que serà típica dels gravats del segle XIX. L'aspecte a destacar d'aquesta figura és que es troba invertida, és

274. FLÓREZ, 1769, pàg. 232.

275. PUJADES, 1609, f. 173v.

276. KAGAN, 1986, pàg. 180.

277. MAYANS, 1732, pàg. 153.

278. SWINBURNE, 1779, pàg. 72-73, làm. LV; ABELLÓ, 1977.

279. SWINBURNE, 1779, pàg. 73.

a dir que, en el procés de convertir el dibuix de Swinburne en un gravat per a l'edició, es va cometre l'error de gravar la imatge sense invertir-la; en conseqüència, el resultat de la impressió és una representació diferent de la realitat. L'únic element que no apareix invertit és el text de la inscripció (apèndix A, núm. 24). Superat aquest inconvenient, es pot dir que el gravat presenta un arc de Berà molt similar al de Flórez, però sota una forma de menor qualitat; potser el dibuix de Swinburne era més bo, però el gravat no és gaire detallat. Hi destaca el fet que falten alguns blocs més del costat de mar del monument, la qual cosa porta a pensar que va continuar l'espoli, i que els blocs de l'arquitrà i del fris que apareixen desplaçats en representacions anteriors també es troben en aquesta il·lustració. El bloc de l'extrem septentrional del fris apareix només desplaçat en aquest gravat i en el de Flórez, mentre que el de l'arquitrà apareix en aquesta posició ja en la il·lustració de Wyngaerde²⁸⁰ i en totes les que representen l'arc de manera realista, des d'aquest autor fins a la restauració de mitjan segle XIX.

Un altre viatger, en aquest cas espanyol, parla breument del nostre arc. Ens referim a Antonio Ponz, que en el tom XIII, publicat el 1785, del seu *Viage de España*²⁸¹ ens dóna algunes informacions generals sobre l'arc, seguint bàsicament Flórez, i publica la transcripció acceptada per aquest darrer, obra d'Andrea Schott (apèndix A, núm. 25).²⁸²

Contemporani del viatge de Ponz, és el que va fer el francès Jean-François de Bourgoing, que visità l'arc de Berà els primers dies del mes de març de 1793, del qual es limita a dir quatre generalitats.²⁸³ L'única cosa interessant és la menció de la restauració dels capitells de l'arc, realitzada en el decurs de la intervenció de l'arquitecte Joan Antoni Rovira (1788), cinc anys abans de la visita de Bourgoing.

Al final del segle XVIII, s'edità a Madrid la *Historia crítica de España* del jesuïta Joan Francesch de Masdeu (1744-1817); aquesta obra, de la qual s'havien publicat els dos primers toms en italià,²⁸⁴ aparegué traduïda al castellà en una edició de vint toms; en ella l'autor es refereix dues vegades a la inscripció de l'arc de Berà. En el tom VI, dedicat a l'*España romana* i publicat el 1789, Masdeu recull, amb el número 867, la inscripció següent (apèndix A, núm. 26):

EX.TESTAMENTO
L.LICINI.L.F.
SERG.SVRAE
CONSECRATVM

Yendo de Tarragona a Barcelona, a tres leguas y media de camino, se encuentra un arco antiguo con la presente inscripción. Es obra de buena arquitectura del tiempo de Trajano Emperador, y lo mandó hacer Lucio Licinio Sura, hijo de Lucio, de la Tribu Sergia, aquel Licinio riquísimo, que fué consul tres veces, y amó tanto (como se dixo en otro lugar) a su Liberto Barcelonés Licinio Secundo.²⁸⁵

Masdeu es limita, doncs, a donar la transcripció de Schott i a dir quatre generalitats. El fet curiós és que en el tom XIX d'aquesta mateixa obra, dedicat a suplements i publicat el 1800 a Madrid, trobem de nou la inscripció de l'arc de Berà, amb el número 1740, i amb un text força diferent del que hem transcrit. Sembla, doncs, que en aquest període d'onze anys Masdeu va aprofundir el seu estudi d'aquesta inscripció i va arribar a noves conclusions.

Cerca de Torre-dem-Barra, en Cataluña [1. Finestres *Sylloge*, Clase 4, n.º 22, pag.163].

EX.TESTAMENTO.LI[CIN.]SERG[IA.]SURAE.CON[FEC]TUM

280. KAGAN, 1986, pàg. 180.

281. PONZ, 1785, tom XIII, carta VI, núm. 72; PONZ, 1947, pàg. 1213.

282. AGUSTÍ, 1617, pàg. 55.

283. BOURGOING, 1952, pàg. 1062; FARINELLI, 1921, pàg. 273-274.

284. MASDEU, 1782-1787. De fet, Masdeu, nascut a Palermo, va passar la major part de la seva vida a Itàlia.

285. MASDEU, 1789, núm. 867, pàg. 190.

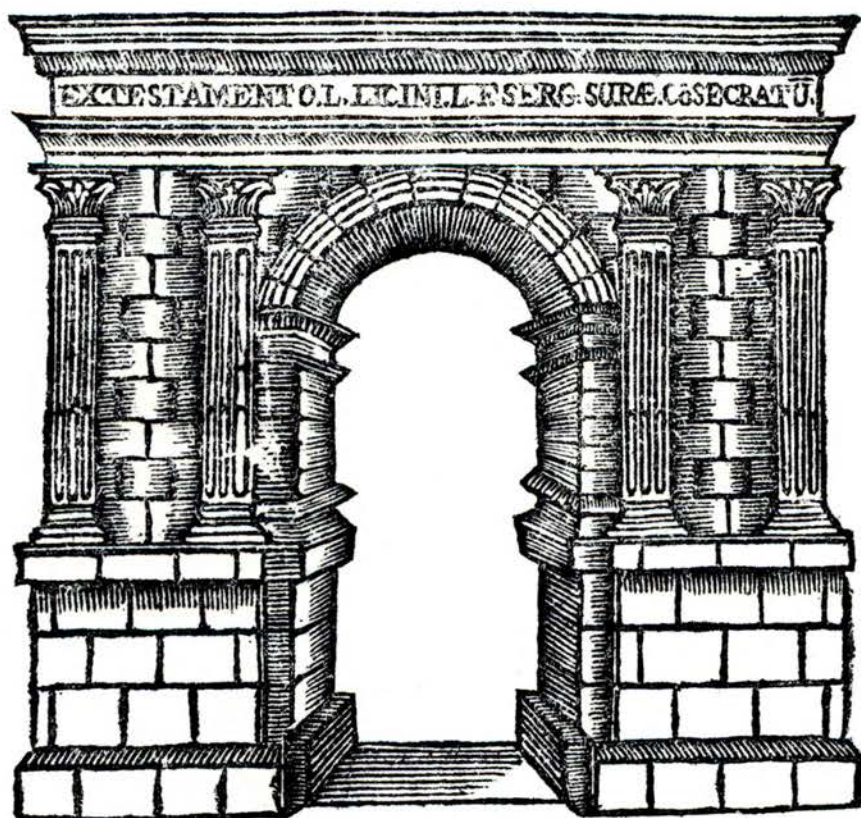

FIGURA 16. Xilografia publicada en l'edició de 1777 de l'obra de Jeroni Pujades. Basada en la figura 5 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 805/10).

Cerca de Torre-dem-Barra, a tres leguas y media de Tarragona, camino para Barcelona, se encuentra un magnífico arco romano con la presente inscripción en una sola línea. El P. Andrés Eschotto suplió sus faltas en la forma siguiente, que es la misma que copié sobre su palabra en el número 867 de mi primera colección: EX-TESTAMENTO.[L.]LI[CINI.L.F.]SERG. SURAE.CON[SECRA]TUM. pero considerando ahora los vacíos de la inscripción, como los representa Don Josef Finestres, veo claramente que Eschotto se equivocó: 1º porque supuso un vacío que no hay, después de la palabra TESTAMENTO: 2º porque después de LI puso seis letras, y tres puntos, donde no hay lugar sino para tres letras solas: 3º porque después de SERG, donde faltan tres letras, o dos letras y un punto, no añadió cosa alguna: 4º porque entre CON y TUM, donde no caben sino tres letras puso cinco, escribiendo CONsecraTUM. Añádase una sabia reflexión del Antiquario Finestres: y es que el padre de Licinio Sura no se llamó Lucio, como dice Eschotto, sino Cayo. A vista de todo esto, he llenado los vacíos de la inscripción con las letras puestas entre paréntesis que tienen (me parece) la ventaja de corresponder al número de las que faltan; y de conformarse al contexto con la mayor verosimilitud: pues es muy natural que en una inscripción limitada a una sola línea no se pusiese el prenombre de Licinio Sura, ni se hiciese memoria de su padre, como no se hace en otras muchas aún de mayor espacio; y es asimismo más verosímil el verbo confectum que el consecratum, tratándose no de un voto, ni de un templo, sino de un arco. El sentido pues de la inscripción es este: *Obra executada (o hecha o acabada) segun el testamento de Licinio Sura, de la Tribu Sergia*. Este Consul Romano, siendo uno de los mas ricos hombres de su tiempo, amando entrañablemente a su Liberto Barcelonés Lucio Licinio Secundo, y sabiendo quanto habían honrado a este su Liberto las dos Ciudades de Tarragona y Barcelona, como consta por las inscripciones, que copié más arriba; es muy natural que emplease una porción de su mucho dinero en la construcción del famoso arco de Torre-dem-Barra.²⁸⁶

Aquest segon text de Masdeu és força explícit i, en conseqüència, no necessita gaires comentaris. És evident que Masdeu no va veure l'arc de Berà i que, en tenir coneixement de la obra de Finestres,²⁸⁷ es va dedicar a reinterpretar la transcripció de Schott. Es va equivocar en pensar que els punts existents en la obra de Finestres, entre les paraules, corresponien amb exactitud a espais; a partir d'aquí va organitzar una nova transcripció que parteix d'una base errònia (apèndix A, núm. 27). També s'equivoca en dir que Finestres afirma que el pare de Luci Licini Sura es deia *Caius* i no *Lucius*; en realitat, Finestres es limita a citar Adamo Ruperto.

Cal destacar la nova proposta que fa aquest autor en relació amb el participi final de la inscripció: *confectum*. Aquesta nova forma se suma a les proposades anteriorment per altres autors: *consacratum*, *consecratum* o *constructum*. L'argument contrari a la forma tradicional, segons Masdeu, és que es tracta «no de un voto, ni de un temple, sino de un arco». Finalment, pel que fa a la causa de l'erecció de l'arc, sembla una mica insòlit que aquesta fos per a agrair el tracte donat per *Tarraco* i *Barcino* a *Lucius Licinius Secundus*.

2.4. EL SEGLE XIX

De molt al principi del segle XIX és una aportació significativa a l'estudi del monument que ens ocupa; ens referim a l'obra del polític i historiador francès Alexandre de Laborde (1773-1842). En la primera part del primer volum del seu *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, publicat a París el 1806, Laborde dedica dues làmines, amb els textos explicatius corresponents, a l'arc de Berà.²⁸⁸

La primera làmina de l'arc de Berà és la número XXXIX i porta per títol «Vue pittoresque de l'arc de Barra», l'autor del dibuix és Jean Liger o Ligier («Dessiné par

286. MASDEU, 1800, núm. 1470, pàg. 347-348.

287. FINESTRES, 1762, pàg. 163.

288. LABORDE, 1806, pàg. 24-25, làm. XXXIX i XL. Atesa l'existència d'una traducció catalana de la part que ens interessa d'aquesta obra, en el nostre estudi ens referirem també a aquesta acurada i recent edició (LABORDE, 1974), amb notes de Josep Massot i Muntaner. Un interessant comentari crític, a HAUSCHILD, 1984, pàg. 20-23. Vegeu, també, CHEVALLIER, 1993.

FIGURA 17. Aiguafort publicat per Alexandre de Laborde el 1806 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

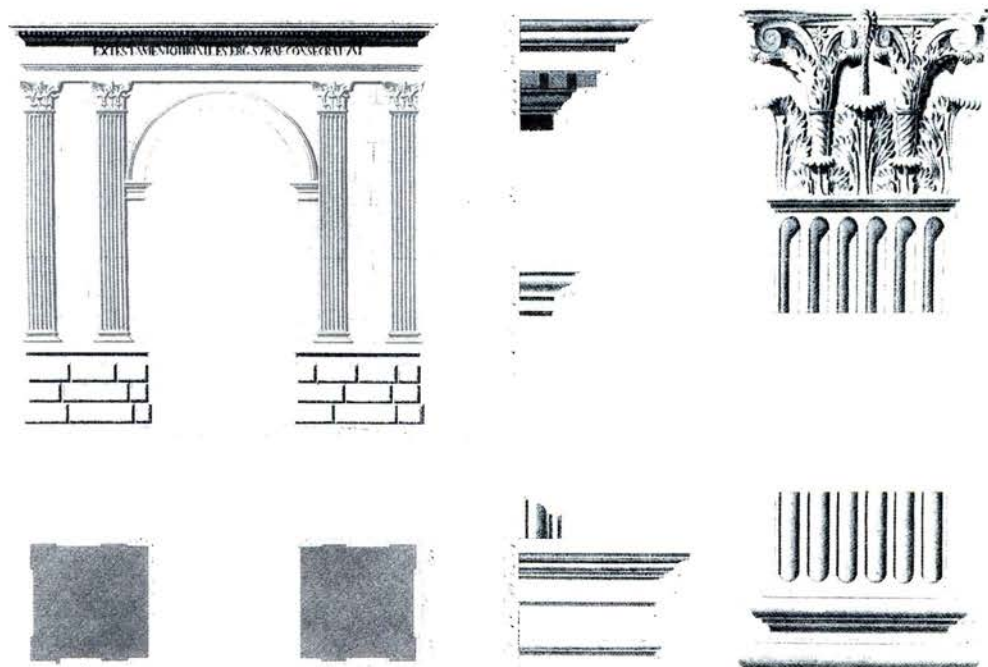

FIGURA 18. Aiguafort amb l'alçat, la planta i diversos detalls arquitectònics de l'arc, publicat per Alexandre de Laborde (fotografia Biblioteca de Catalunya).

Liger») i del gravat, Malbeste («Gravé par Malbeste») (fig. 17; apèndix B, núm. 16).²⁸⁹ Es tracta d'una làmina apaïsada en la qual es veu l'arc de tres quarts, des de ponent; el monument ocupa la meitat esquerra de la làmina; hi ha una rica vegetació i, a la part dreta, al fons, es veu el mar i un edifici, possiblement l'ermita de Berà. Diversos personatges circulen pel camí. A la part inferior esquerra hi ha, entre les herbes, un capitell i un fragment de cornisa.

En el text explicatiu d'aquesta làmina, després de parlar de Vilafranca i del Vendrell, Laborde ens diu:

[...] Es un arc de triomf de gran bellesa, i un dels més elegants que hi ha a Espanya. Està aïllat al mig del camp, i servia per a adornar l'antiga carretera romana que passava per sota la seva volta. El temps ha fet desaparèixer els angles del seu entaulament. A cada una de les cares principals està adornat per quatre pilastres d'ordre corinti. Les del costat de la mar són completament modernes: foren refetes, fa deu anys, per Vicenç Roig, escultor de Tarragona. Les cares laterals, més estretes que les altres, només en tenen dues. Seria de desitjar que hom acabés de restaurar un monument tan bell. Joan Antoni Rovira, arquitecte remarcable, va començar aquesta empresa, però la manca de diners l'obligà a deixar-la inacabada. La societat acadèmica de Tarragona s'ocupa d'aquesta peça tan important per a l'art; si així ho fa, adquirirà el dret al reconeixement dels afeccionats a la bona arquitectura.²⁹⁰

L'altra il·lustració, la làmina número XL, porta per títol «Détails géométriques de l'arc de Bara» i és obra del dibuixant Jacques Moulinier («Moulinier del») i del gravador Benoist («Benoist Sculp.») (fig. 18; apèndix B, núm. 17). A l'edició original, a la mateixa pàgina hi ha dues il·lustracions d'Olèrdola, i per tant el dibuix de l'arc de Berà és més petit, la meitat, que el de la làmina xxxix. A la meitat esquerra de la làmina trobem l'alçat reconstruït d'una de les façanes principals del monument i, a sota, la planta. A la meitat dreta, una sèrie de detalls arquitectònics: un capitell corinti, els extrems d'una pilastra, la base, la secció de l'entaulament i la de la motllura de la imposta de l'arc. Completen els dibuixos una sèrie de mesures en peus.

Segueix l'explicació que acompanya a aquesta il·lustració de caire arquitectònic:

Aquest arc està construït amb pedra de talla, i els capitells són d'un treball excel·lent. El seu entaulament s'assembla a alguns dels que hi ha a Roma, on no es veu cap escultura; les motllures estan unides perfectament, a excepció d'una que és denticulada; no hi ha permòdol. En el fris, hi ha gravada una inscripció romana que el temps quasi ha esborrat. Avui només se'n poden llegir els primers mots, *ex testamento*, i algunes lletres dels altres. Sortosament, autors antics que l'havien vista en més bon estat ens n'han conservat el text sencer. Heus-la ací tal com la reporta el P. Flórez en el volum xxiv de la seva *España sagrada*, pàg. 232:

EX TESTAMENTO. L. LICINI L. F. SERG. SVRAE
CONSECRATVM

Aquesta inscripció ens fa saber que l'arc de Berà fou aixecat en virtut de l'ordre que, en el seu testament, havia donat Luci Licini Sura, de la tribu Sèrgia i fill de Luci.

Ignorem el motiu de la seva erecció. És possible que estigués expressat en alguna inscripció col·locada a la base de l'estàtua d'aquest Licini que potser coronava la construcció, però no en queda cap vestigi. És possible que aquest espanyol, que havia pagat la construcció d'un gimnàs per al poble romà i del qual l'historiador Dió proclama les riqueses, hagués volgut eternitzar el seu nom embellint una de les principals carreteres de la seva pàtria. Podria ésser que aquest camí passés per una part dels seus dominis, i que el sepulcre conegut amb el nom *dels Escipions*, que no n'és gaire lluny i que també es troba sobre la via romana, pertanyés a la seva família. Hom sap com els romans desitjaven sempre de deixar a la posteritat els records de llur glòria i llur magnificència. Després d'haver il·lustrat llur vida amb càrrecs públics, senyalaven llur mort amb monuments. les carreteres estaven plenes d'aquestes ofrenes, i les més severes lleis sobre les herències feien complir fidelment pels fills, o pels hereus, les voluntats del testador.

L'època de la construcció d'aquest arc de triomf és fàcil de fixar. Licini Sura, que visqué

289. LABORDE, 1806, pàg. 24, làm. xxxix; LABORDE, 1974, pàg. 113.

290. LABORDE, 1806, pàg. 24; LABORDE, 1974, pàg. 112.

sota el regnat de Trajà, fou tres vegades cònsol, la primera l'any 102, la segona el 104, i la tercera el 107 després de Jesucrist, segons els fastos consulars. Aquest fet es troba confirmat per algunes inscripcions de Barcelona, copiades per Gruter i Marca, que parlen d'aquest Licini i els seus consols. Alguns monuments semblants aixecats sota Trajà tenen analogia amb aquest arc; es troben entre aquests el d'Ancona i el que decora el pont d'Alcàntara; tots dos són d'un sol arc, sense fris a l'entaulament i sense portes laterals. M. de Marca conegué aquest arc de triomf, però en lloc d'atribuir-ne la construcció a Licini Sura, creu que el seu autor fou Licini, llibert de l'anterior, del qual les mateixes inscripcions fan menció. Però aquest parer és completament oposat a la inscripció, que aquest distingit savi segurament no coneixia. Hom cauria en un altre error si prenia les quatre lletres *Serg.* per un dels sobrenoms de Licini, ja que només expressen el nom de la tribu del qui aixecà el monument, i devien trobar-se després del *praenomen* del seu pare i abans del seu propi *cognomen*. Quant a la raó que fa anomenar aquest monument *arc de Berà*, és versemblantment la mateixa que ha donat a una casa de pagès dels voltants el nom de Torredembarra, que remunta al temps dels gots o dels moros, i de la qual és poc interessant de fixar l'època.²⁹¹

Laborde, en el primer dels textos, ens dóna una sèrie de dades força interessants en relació amb la degradació soferta pel monument al llarg dels segles —«el temps ha fet desaparèixer els angles del seu entaulament»— i a les restauracions que, pocs anys abans del seu viatge, s'hi havia efectuat. D'una banda, fa menció d'una restauració de les pilastres del costat de mar, obra de l'escultor tarragoní Vicenç Roig, que tingué lloc deu anys abans del seu viatge, és a dir, vers el 1792;²⁹² d'altra banda, parla d'una restauració iniciada per l'arquitecte Antoni Rovira que, segons Laborde, no es portà a conclusió per manca de recursos econòmics. No ens diu, però, en què va consistir la tasca iniciada per Rovira.²⁹³

Aquestes informacions que apareixen en el text del viatger francès coincideixen perfectament amb l'aspecte del monument que ofereix la il·lustració adjunta (fig. 17). De l'anàlisi d'aquesta representació de l'arc es desprèn que, com veiem en el text, la meitat superior de la lesena externa del costat de mar de la façana de la banda de Tarragona ha estat restaurada, i també una part del capitell de la lesena veïna. Recordem que aquests elements mancaven en les representacions de Wyngaerde, Flórez i Swinburne.²⁹⁴ Pel que fa a l'entaulament del monument, no s'observa cap variació respecte d'il·lustracions anteriors: hi ha restes de la cornisa i d'una filada de carreus superior, en el fris hi ha el text de la inscripció (apèndix A, núm. 29) i el bloc de l'extrem esquerre de l'arquitrau es troba desplaçat. Una dada interessant és que manca la part superior de la lesena i el capitell de ponent de la façana que dóna al Vendrell. Aquesta part del monument només havia estat representada, prèviament, en el dibuix de Boy, i aleshores, principi del segle XVIII, encara es conservaven els dos capitells. Finalment, volem destacar que s'observa una fractura en un dels angles de la motllura de base de les lesenes, del pilar septentrional de l'edifici, i que la filada inferior de carreus dels pilars del monument es troba quasi coberta, a excepció d'un petit sector. Partint d'aquesta dada, podem interpretar que la cota d'ús de la carretera que passava per sota l'arc havia augmentat lleugerament. De fet, si observem les il·lustracions immediatament anteriors (Flórez i Swinburne), veurem que aquest procés ja havia començat. Per acabar, la presència d'un capitell i d'un fragment de cornisa, caiguts, han estat ja advertits. La representació d'aquests elements s'ha de considerar com una nota decorativa, ja que sabem que no hi havia elements arquitectònics caiguts al voltant del monument.²⁹⁵

D'aquesta làmina, se'n conserva el dibuix original, obra de Jean Liger, a partir del qual, probablement, Malbeste va fer el gravat publicat. Val a dir que no hi ha cap divergència entre ambdues il·lustracions.²⁹⁶

291. LABORDE, 1806, pàg. 24-25; LABORDE, 1974, pàg. 112-114.

292. Sabem que els col·laboradors de Laborde i potser ell mateix estigueren a Tarragona el 1802. Vegeu RUIZ, 1914, pàg. 131, i LABORDE, 1975, pàg. 250-251.

293. Es refereix a la restauració de 1788 (vegeu el capítol 3).

294. KAGAN, 1986, pàg. 180; FLÓREZ, 1769, pàg. 232, i SWINBURNE, 1779, làm. IV.

295. Si tenim en compte l'informe redactat per l'arquitecte Prat el 1780 (vegeu el capítol 3).

296. Conservat en una col·lecció particular (LABORDE, 1975, dibuix núm. 20, pàg. 247).

El text que acompanya la segona làmina de Laborde és més extens i més ric en dades. Continua parlant d'aspectes arquitectònics del monument: lloa la qualitat dels capitells i comenta la manca de decoració figurada i la presència d'una motllura denticulada, la cornisa, de la qual destaca la manca de permòdol. Laborde compara l'arc de Berà amb l'arc d'Ancona²⁹⁷ i amb el que hi ha en el pont d'Alcàntara,²⁹⁸ ambdós de l'època de Trajà. Pel que fa a la inscripció, aquest autor comenta el grau de degradació d'aquesta i que només es pot llegir «els primers mots, *ex testamento*, i algunes lletres dels altres» (apèndix A, núm. 28-*a*), transcriu el text donat per Flórez, que cita (apèndix A, núm. 28-*b*), i critica Pere de Marca per la interpretació errònia que en féu. És interessant el comentari que fa Laborde de la possible presència d'una inscripció que expliqués el motiu de l'erecció del monument i d'una estàtua de Licini Sura. També comenta, en parlar del personatge, la possibilitat que l'arc estigués situat en terres de la seva propietat, i insinua una hipotètica relació amb el monument funerari conegut per torre dels Escipions.

La làmina XL del *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* és, sense cap mena de dubte, un dels elements que aporten dades més precioses per a l'estudi d'aquest monument (fig. 18). Aquesta il·lustració, que porta per títol «Détails géométriques de l'arc de Bara», ens proporciona una sèrie de detalls arquitectònics d'una part del monument que, lamentablement, fou destruïda a mitjan segle XIX; la meticulositat del dibuix de Moulinier, tot i que fa una reconstrucció ideal dels elements arquitectònics, és de gran utilitat.

De la meitat esquerra de la làmina, on apareix l'alçat reconstruït d'una de les façanes de l'arc i la planta del monument, els elements més útils són les mesures que completen la figura. En el fris, Moulinier es limita a posar la mateixa transcripció de la inscripció que hi ha en el text, això sí, sense massa cura en els espais que separen les lletres (apèndix A, núm. 30). La part més important, però, és la meitat dreta de la làmina en la qual trobem els següents elements: una secció de l'entaulament de l'edifici, un alçat d'un capitell amb la part superior de la lesena, una secció de la motllura de la imposta de l'arc, incloent-hi l'arquivolta, i un alçat de la part inferior d'una lesena —completada amb una secció— amb la base corresponent. Una gran quantitat de mesures permeten acotar perfectament cadascun dels elements compostius d'aquest conjunt de detalls arquitectònics. Les dades més interessants són, en la nostra opinió, les relatives a la cornisa denticulada i al fris, definitivament perduts l'any 1840.²⁹⁹

De pocs anys després de la obra de Laborde, és la publicació del viatge que va fer per Espanya l'anglès Edward Hanke Locker, els anys 1811-1813.³⁰⁰ Locker fa una breu descripció de l'arc, en la qual destaca un comentari referent al fet que durant molts anys la via principal no passava per sota de l'arc³⁰¹ i que alguns entesos consideren que el monument marcava el límit del «Campus Tarraconensis».³⁰² Acaba el seu comentari donant la transcripció de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 31) i fent una crítica a la restauració efectuada l'any 1788 perquè «profanó la pureza del original». Acompanya el text de Locker una litografia de C. Hullmandel, basada en un dibuix del mateix autor, en la qual es veu l'arc de Berà de tres quarts, en el marc d'una rica vegetació (fig. 19, apèndix B, núm. 18). Dos personatges, un dret i l'altre assegut en un carreu, ocupen el centre de la part inferior de la il·lustració, en la qual destaca el fet que no hi hagi restes del camí que passava sota l'arc. L'estat de conservació del monument reflecteix la intervenció de Joan Antoni Rovira de 1788; hi falta, però, un capitell d'angle del costat

297. DE MARIA, 1988, núm. 1, pàg. 227-228.

298. BLANCO, 1977; LIZ, 1988.

299. Vegeu el capítol 3.

300. LOCKER, 1824, pàgines sense numerar. Hem consultat una edició facsímil, traduïda al castellà, publicada per Ediciones El Museo Universal, Madrid, 1984.

301. Notícia força curiosa, i que creiem equivocada.

302. Una clara referència a Henry de Swinburne (vegeu més amunt).

FIGURA 19. Litografia de C. Hullmandel, a partir d'un dibuix d'E. H. Locker, 1824 (fotografia Juan Santos Velasco).

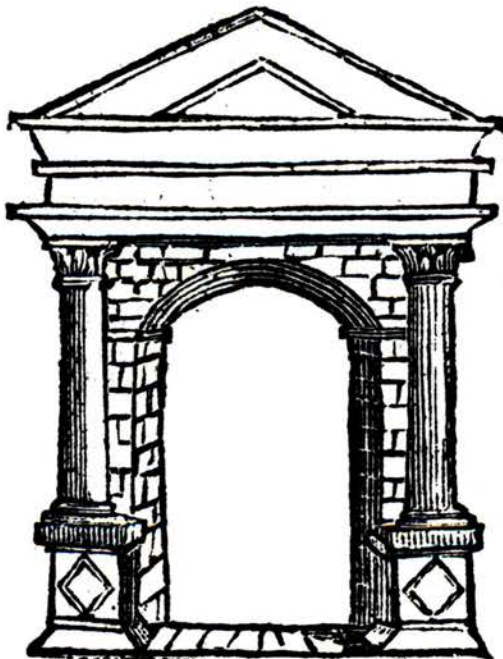

FIGURA 20. Nova representació, realitzada el 1831, inspirada en la de Beuter (1546), reproduïda el 1609 per Jeroni Pujades (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 805/2).

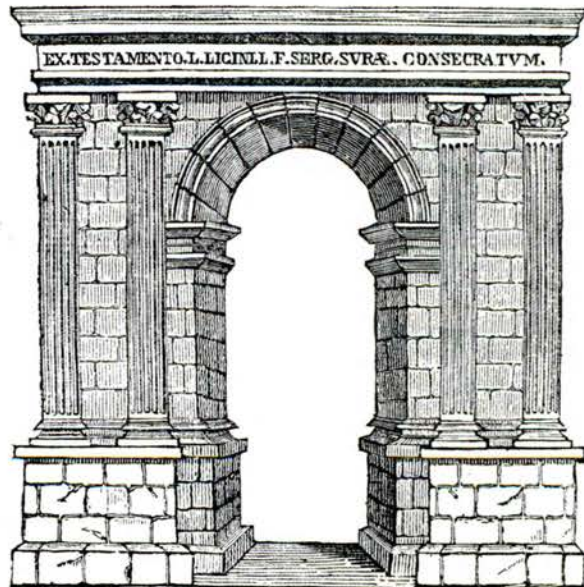

FIGURA 21. Nova versió, de 1831, del gravat de la figura 5 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 805/5).

del Vendrell i es conserven les restes de l'entaulament original. Alguns blocs de l'arquitrau i del fris, com en altres figures, es troben lleugerament desplaçats.

L'any 1828 la inscripció de l'arc de Berà fou inclosa en un recull epigràfic fet per Iohannes Caspar Orellius (apèndix A, núm. 32),³⁰³ el qual seguí la lectura publicada pocs anys abans per Ponz.³⁰⁴

Lleugerament posterior és un nou gravat de l'arc, publicat en una descripció d'un viatge a Espanya, Portugal i al nord d'Àfrica, efectuat per J. Taylor (fig. 22, apèndix B, núm. 21).³⁰⁵ La xilografia, basada en un dibuix de l'autor, representa un arc de Berà molt estrofolari, de proporcions completament errònies, situat a pocs metres del mar i amb un fons d'arbres. Un carruatge passa per sota del monument i un viatger està assegut a pocs metres d'aquest. Per la situació del mar, hem d'interpretar que el gravat ens mostra la façana que mira al Vendrell però en realitat es representa un capitell que no fou restaurat fins a 1840. A l'angle inferior esquerre de la figura, entre unes herbes, hi ha dos elements arquitectònics caiguts. Aquesta il·lustració, per les nombroses irregularitats que presenta, aporta molt poques dades per a l'estudi de l'evolució del monument.

En el *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, publicat per Juan Agustín Cean-Bermúdez,³⁰⁶ trobem una breu menció al nostre arc amb la transcripció de la inscripció (apèndix A, núm. 34), en la qual l'autor segueix al cronista Pujades (apèndix A, núm. 12). L'any anterior a la publicació d'aquesta obra havia aparegut el volum de la traducció castellana de la *Crònica* de Pujades, llibre en el qual parla de l'arc de Berà.³⁰⁷

Paral·lelament a aquestes obres, aparegué a Itàlia el primer estudi monogràfic dedicat als arcs honoraris italians; l'obra, de Luigi Rossini, constitueix un precedent en l'estudi d'aquest tipus de monuments i destaca, també, per la gran qualitat dels gravats dels diversos arcs que inclou el citat volum.³⁰⁸

Al voltant de 1840, any en què es va efectuar una nova restauració de l'arc,³⁰⁹ aparegueren una sèrie de publicacions que estan clarament influenciades per el viatge d'Alexandre de Laborde. El 1839 es va publicar a París, sota el títol de *La Mosaïque*, una revista que es subtitulava «pintoresca i universal». La notícia relativa a l'arc de Berà, acompanyada d'un petit gravat, està clarament copiada del text del diplomàtic francès.³¹⁰ El gravat (fig. 23, apèndix B, núm. 22) és una còpia de mala qualitat, sense el fons paisatgístic, del que va fer Malbeste, basat en un dibuix de Jean Ligier, i publicà Laborde (fig. 17, apèndix B, núm. 16). Inspirat en la mateixa figura, és un nou gravat que, realitzat per Guillaumot i Lemaitre, aparegué publicat en una nova revista francesa titulada *L'Univers* (fig. 24, apèndix B, núm. 23).³¹¹ Aquesta obra fou traduïda, un any més tard, al castellà amb el títol de *Panorama universal*.³¹² Els gravats són els mateixos, però en l'edició espanyola, a sota del títol «Arch de Bara», es va afegir «Arco de Bará».

Es tracta d'una il·lustració clarament copiada de la de Laborde (fig. 17, apèndix B, núm. 16) (apèndix A, núm. 37), a la qual, però, s'ha canviat l'entorn paisatgístic, el format i alguns altres petits detalls. S'ha mantingut la representació d'una sèrie d'elements arquitectònics caiguts, en la mateixa posició en què es troben en el gravat copiat. La cosa més curiosa és que, quan aparegué aquest gravat (1844, per a l'edició francesa, i 1845, per a l'espanyola), l'aspecte de l'arc era molt diferent, a causa de la restauració promoguda pel comandant Juan Van-Halen, l'any 1840.³¹³

303. ORELLIUS, 1828, vol. 1, pàg. 435, núm. 2496.

304. PONZ, 1785, tom XIII, carta VI, núm. 72.

305. TAYLOR, 1832.

306. CEAN, 1832, pàg. 7-8.

307. Vegeu el que hem dit anteriorment en parlar d'aquest autor.

308. ROSSINI, 1836.

309. Vegeu el capítol 3.

310. *La Mosaïque*, 1839, pàg. 183-184.

311. *L'Univers*, 1844, vol. xxx, pàgines sense numerar.

312. *Panorama universal*, 1845, vol. 33, entre les pàg. 294-295.

313. Vegeu el capítol 3.

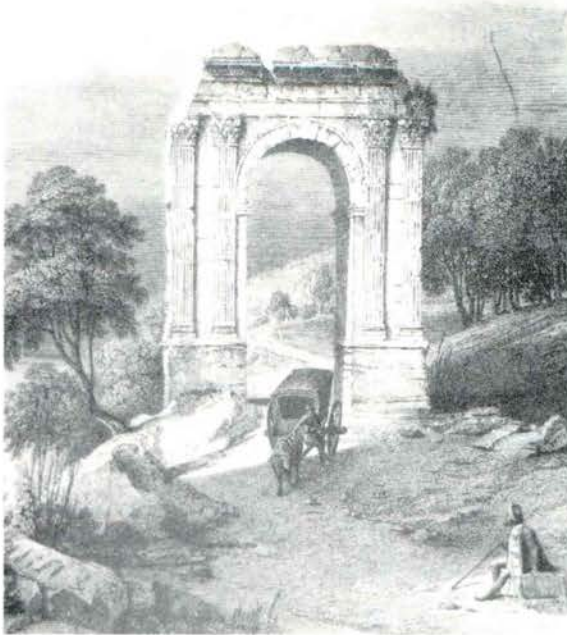

FIGURA 22. Xilografia apareguda a *La Mosaïque*, de 1839 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

(*Ar. de Bara.*)

FIGURA 23. Aiguafort publicat a *L'Univers* (1844) i a *Panorama Universal* de 1845 (fotografia Juan Santos Velasco).

FIGURA 24. Litografia de D. Soberano, publicada el 1849 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

FIGURA 25. Xilografia publicada per J. Taylor, el 1832 (fotografia Juan Santos Velasco).

Pablo Piferrer, en la seva obra *Recuerdos y bellezas de España*, ens parla també de l'arc de Berà, i lloa la seva bellesa i la seva antiguetat.³¹⁴ En l'obra citada, que recull la transcripció de l'epígraf llatí (apèndix A, núm. 35), destaca una menció a la possibilitat que «Talvez antiguamente remató este bello trozo de arquitectura con una estatua, que indicaría el objeto y destino del monumento, como se nota en algunas de semejantes obras; pero hoy en día ningún vestigio queda que nos permita presentar esta suposición como cierta». Piferrer inaugura la llarga sèrie de crítiques a la restauració de 1840, que, des d'aquest moment, trobarem en gairebé tots els autors que s'han ocupat de l'arc de Berà. El fet que aquest autor parli d'aquesta intervenció és, sens dubte, una prova que la data que figura en aquesta publicació (1839) no és real i que el volum aparegué, com a mínim, després de 1840.

Com Piferrer, Joan Cortada fa referència a la intervenció de 1840 i transcriu el text de la inscripció que es va posar, en aquella data, a ambdós costats del fris de l'arc.³¹⁵ L'autor nodreix l'esperança que «el tiempo y las lluvias le volverán á lo menos como ya lo van haciendo aquel color venerable que le habían dado los siglos». Cortada també dóna la lectura de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 36), que, curiosament, és molt similar a la que apareix en el manuscrit còpia de l'original català de Pujades (apèndix A, núm. 13-b).

L'any 1849 apareix el volum dedicat a Tarragona del *Diccionario* de Pasqual Madoz,³¹⁶ en el qual —en el capítol dedicat a Roda de Berà— trobem una breu descripció del monument, la crítica de la restauració de pocs anys abans i una nova còpia de la transcripció que Pujades donà de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 38). Contemporàniament, en la coneguda *Tarragona monumental* de Joan Francesc Albinyana i Antoni de Bofarull,³¹⁷ apareix una descripció molt similar a la dels autors anteriors (apèndix A, núm. 39). El fet més rellevant d'aquesta obra, en relació amb l'arc de Berà, és una litografia (fig. 25, apèndix B, núm. 24). Inspirada clarament en el gravat de Guillaumot i Lemaitre (fig. 24, apèndix B, núm. 23), les variacions fonamentals cosisteixen en l'entorn del monument i en la presència d'una diligència que passa per sota de l'arc. Soberano, autor del dibuix i de la litografia, va representar també la restitució hipotètica de l'entaulament de l'edifici i, en el fris, va reconstruir el text de la inscripció de *Lucius Licinius Sura* (apèndix A, núm. 40).

Anterior a l'any 1867 és la primera representació fotogràfica de l'arc de Berà, obra del fotògraf J. Laurent (fig. 26, apèndix B, núm. 25). Una còpia d'aquesta aparegué publicada en un volum, editat a Madrid al voltant de 1867, amb el títol de *Obra pública en España*.³¹⁸ Un clixé d'aquesta foto es conserva a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i un altre a l'Archivo Ruiz Vernacci de Madrid.³¹⁹ Es tracta d'una visió frontal de la façana del costat de Tarragona; dos personatges estan recolzats en els pilars del monument —un a cada pilar—, uns altres dos es troben al costat oposat de l'arc i, al fons de la carretera, es veu un carruatge que es dirigeix cap al monument. També es pot observar la presència dels pals de la xarxa telegràfica elèctrica, instal·lada a Espanya en la dècada dels anys cinquanta del segle XIX. Una sèrie de monticles de grava permeten de pensar que, quan es va fer la foto, s'estava treballant en la reparació de la carretera; a la base interna dels pilars hi ha unes pedres troncocòniques, colocades per a protegir el monument del pas dels carruatges. Aquesta fotografia constitueix un document de gran interès pel fet d'ésser la primera representació del monument després

314. PIFERRER, 1839, pàg. 210-212.

315. CORTADA, 1841, pàg. 108-110.

316. MADOZ, 1849, pàg. 651.

317. ALBINYANA i BUFARULL, 1849, pàg. 185-187.

318. *Obra*, 1867. Hem consultat un exemplar d'aquesta publicació conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid.

319. MNAT, Arxiu Fotogràfic (c. 411). Archivo Ruiz Vernacci, Madrid (inv. 2841). Recentment publicada a *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar.

FIGURA 26. Fotografia de J. Laurent, anterior a 1867 (clixé conservat al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, núm. inv.: c. 411).

de la restauració de 1840 i, no menys important, pel fet d'ésser la primera representació no condicionada per la subjectivitat de l'artista.³²⁰

A l'angle inferior esquerre de la foto conservada a la Biblioteca Nacional de Madrid hi ha una sigla (JM) que, probablement, correspon a José Martínez Sánchez. A la fotografia del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i a la del Archivo Ruiz Vernacci, a la part inferior esquerra, hi ha un requadre en el qual apareix el text següent: «TARRAGONA. 411. Arco de Bará. J. Laurent y Cia. Madrid. Es propiedad. Déposé». J. Laurent va treballar a Tarragona i, com ha estat recentment posat en relleu, donà a la seva obra un marcat caire comercial. A més de les seus de Madrid i París, tenia per tot l'Estat una xarxa de dipositaris que li feien de distribuïdors.³²¹

A la mateixa Biblioteca Nacional de Madrid es conserva una altra fotografia, de 24,4 x 31 cm, de la qual no es coneix l'autor ni la data.³²² De l'anàlisi comparativa entre aquesta imatge i la de Laurent, creiem que no hi ha cap dubte que es tracta d'una fotografia realitzada el mateix dia, amb pocs minuts de diferència, i pel mateix Laurent. La nostra afirmació es basa en les apreciacions següents: l'enquadrament és el mateix, la vegetació és idèntica, i també les ombres produïdes pels arbres i pel mateix monument, les piles de grava es troben en la mateixa disposició i, fins i tot, coincideixen algunes de les marques que hi ha en el paviment de la carretera. L'única diferència que s'hi percep consisteix en el fet que els personatges i el carruatge han desaparegut. Només un home apareix a l'interior d'una rasa existent al costat de mar de la carretera. Sembla força lògic pensar que Laurent disparés la seva càmera més d'una vegada i que, d'altra banda, volgués documentar el monument amb persones i, també, sense. Una de les dues fotografies fou copiada, sense cap mena de dubte, per Ramon Costa, autor del gravat publicat al *Itinerari artístic. Catalunya*, en data indeterminada.³²³

Després d'un cert silenci de quasi vint anys, trobem una nova referència a l'arc en *El indicador arqueológico de Tarragona*.³²⁴ L'únic element remarcable d'aquesta breu descripció, que inclou la transcripció de l'epígraf (apèndix A, núm. 41-a), és la menció del fet que a l'arquitrav del costat del Vendrell es conservaven encara alguns elements de la inscripció original, i de les lletres que s'hi podien llegir (apèndix A, núm. 41-b). Aquesta és, sens dubte, una bona mostra de les dots d'observació de Buenaventura Hernández; calgué esperar vint-i-set anys perquè algú destaqués que, malgrat les transformacions de 1840, es conservava una part de la inscripció original.

De dos anys més tard, és en la publicació de les obres completes de Bartolomeo Borghesi que, tot parlant de *Lucius Licinius Sura*, l'autor fa una petita referència al nostre monument i reproduïx la transcripció de la inscripció (apèndix A, núm. 42) seguint Orellius, autor al qual cita (apèndix A, núm. 32).³²⁵

L'aparició del segon volum del *Corpus inscriptionum latinarum*, l'any 1869, constitueix un pas important en la història dels estudis relatius a l'arc de Berà i, molt especialment, pel que fa a la seva inscripció llatina.³²⁶ Hübner, seguint el seu esquema descriptiu, ofereix un resum dels textos més antics, fonamentalment manuscrits, relatius a l'arc de Berà, que completa amb dues mencions —errònies— a una restauració de 1820 i a una altra de 1845. A continuació, dóna el text reconstruït de la inscripció (apèndix A, núm. 43-a) basant-se en Mariangelo Accursio i Andrea Schott.

320. Aquesta fotografia ha estat posteriorment reproduïda per diversos autors: PIFERRER i PI, 1884, pàg. 489; FROTHINGHAM, 1915, pàg. 172, fig. 5; *Enciclopedia Espasa*, tom 7, pàg. 611; recentment, per MORANT, 1986, pàg. 73, que l'atribueix erròniament a un tal Bairet, i, finalment, al catàleg de l'exposició *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar.

321. «Introducció», a càrrec de Pilar Sada, al catàleg de l'exposició *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar.

322. Foto 17-13, núm. 112, de la Fototeca de la Biblioteca Nacional de Madrid.

323. RAFOLS, pàg. 12. Reproduït per MORANT, 1986, pàg. 55.

324. HERNÁNDEZ i TORRES, 1867, pàg. 157-158.

325. BORGHESI, 1869, pàg. 35.

326. CIL, II, 4282, pàg. 576.

FIGURA 27. Litografia publicada per Aurelià Fernández Guerra, el 1870 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

FIGURA 28. Litografia, amb la imatge del monument invertida, publicada per A. Castillo el 1871 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

FIGURA 29. Aiguafort aparegut en la obra d'Antoni de Bofarull, de 1876 (fotografia Juan Santos Velasco).

FIGURA 30. Fotografia d'Eduard Tamaro, publicada el 1879 (fotografia Biblioteca de Catalunya).

En realitat, però, el que Hübner atribueix a Schott és, segons hem explicat anteriorment, el que aquest autor va copiar d'un manuscrit d'Antoni Agustí. A les referències bibliogràfiques dels autors que han donat lectures de la inscripció, des de Mariangelo Accursio fins a Alexandre de Laborde,³²⁷ segueix la transcripció de les lectures donades per bona part d'aquest autors: Antoni Agustí i Antonio Povillon (apèndix A, núm. 43-b), Luís de Lucena (núm. 43-c), Alessandro Bassiano (núm. 43-d), Vicente Justiniano (núm. 43-e), Mariangelo Accursio (núm. 43-f), Abraham de Bibran (núm. 43-g), Jeroni Pujades (núm. 43-h), Josep Finestres (núm. 43-i), Henry Swinburne (núm. 43-j) i Alexandre de Laborde (núm. 43-k).³²⁸ Hübner acaba la seva fitxa de la inscripció tot dient: «Litteris inclinatis dedi quae iam Accursius non vidit; unde ex parte certe supplementa habenda sunt ab Augustino Schottore facta, eaque recta; nam quae Puj. et Fin. amplius viderunt quam Acc., iis noli confidere, cum usi sint exemplis Augustini Schottore. Ad Licinium Suram Traiani legatum et amicum rettulit Borghesius opp. 5 p. 35; cfr. n. 4508.»

L'aparició del CIL fou fonamental per a deixar clar el procés seguit per l'estudi de la inscripció. En qualsevol cas, pocs autors posteriors —especialment del segle XIX— varen utilitzar aquest corpus i, en conseqüència, la majoria dels estudiosos que s'han ocupat de l'arc han seguit repetint errors que Hübner havia ja aclarit.³²⁹ Emili Hübner desconeixia l'obra epigràfica de Pons d'Icart i, conseqüentment, no cita aquest autor. Desconeixem per quina causa Hübner va acceptar la fórmula «CONSACRATVM» i no la de «CONSECRATVM», destacada ja per Agustí, Pujades i Schott (apèndix A, núm. 9 bis, 12 i 14).

Altament interessant és l'article que Aurelià Fernández Guerra publicà, el 1870, a *La Ilustración Española y Americana*, sota el títol de «El arco de Bará. Los pueblos ilergetes y los cossetanos en la provincia tarraconense».³³⁰ La primera cosa que sorprèn d'aquest treball és la menció que fa l'autor d'Emile Hübner i el seu coneixement de l'aleshores recent volum del CIL dedicat a les inscripcions hispàniques. Fernández fa un breu però seriós comentari dels autors que s'han ocupat de l'arc,³³¹ començant per Mariangelo Accursio, per passar a tractar el tema que realment l'interessa: el motiu que justificà l'erecció en aquell punt concret, del monument en qüestió. L'autor es manifesta partidari de considerar que l'arc de Berà és «uno de tantos monumentos bellísimos terminales, como señalaban en España el fin de una región y el principio de otra, levantado en la *Via Augusta*, nada menos que para separar y dividir la marina de los *Cossetanos* y la de los *Ilérgetes*».³³² Destaca, en relació amb aquesta qüestió, la coincidència del límit de la diòcesi tarragonina amb la situació del monument. La resta de l'estudi està dedicada a fer un repàs de les fonts clàssiques en relació amb les dues tribus ibèriques citades, per tal de demostrar la validesa de la hipòtesi anteriorment plantejada.

Il·lustra l'article citat un aiguafort d'un tal García, en el qual es veu la façana del monument del costat de Tarragona, tal com quedà després de la restauració de 1840 (fig. 27, apèndix B, núm. 26). En el fris de l'arc, en el qual s'observa l'empremta de les plaques de marbre de la inscripció dedicada al general Espartero, s'ha reproduït parcialment el text de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 45). Una parella, de proporcions massa petites respecte al monument, passa per sota de l'arc.

Al llarg de la dècada dels anys setanta apareixen tres nous treballs, dos de caire històric i un de difusió, en els quals es parla de l'arc de Berà i es reproduceix de nou la seva imatge. L'obra de Rafael del Castillo³³³ és una mera repetició de coses ja dites

327. Un comentari més extens de les fonts documentals utilitzades per Hübner, a les pàgines de la introducció del volum, numerades amb xifres romanes, CIL, II.

328. Un comentari a les lectures transcrits pel CIL, a l'apèndix A, núm. 43.

329. Per exemple, atribuir al llibre dels *Diálogos de medallas* de l'arquebisbe Antoni Agustí la primera lectura completa de la inscripció.

330. FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 306-308, 320, 326-327 i 339-341.

331. Inclou la transcripció de la inscripció (Apèndix 2-A, núm. 44).

332. FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 307.

333. CASTILLO, 1871, cap. XXXV.

i, pel que fa a la inscripció (apèndix A, núm. 46), segueix a Buenaventura Hernández Sanahuja.³³⁴ La litografia que acompanya el text, obra de Serra (fig. 28, apèndix B, núm. 27), és de gran qualitat i ofereix una visió de tres quarts de la façana de l'arc que mira a Tarragona (la imatge està invertida), en la qual es poden observar amb força detall els trams restaurats l'any 1788. La fidelitat d'aquesta litografia fa pensar que estigui inspirada en una fotografia, però no disposem d'elements per a poder afirmar-ho. Lleugerament posterior és la publicació d'una història de Catalunya, en la qual l'autor dedica la seva atenció al nostre monument en parlar de l'època de Trajà.³³⁵ Bofarull parla de la *gens Licinia* i fa una sèrie de comentaris del monument, dels autors que l'han estudiat, de la inscripció (apèndix A, núm. 47) i, també, critica la restauració portada a terme a mitjan segle. Acompanya el text d'un gravat de no gaire qualitat en el qual apareix l'arc, vist de tres quarts (fig. 29, apèndix B, núm. 28). És curiós que intenti reconstruir la imatge original del monument representant una cornisa similar a la d'abans de la restauració de 1840 i indicant, amb uns signes inintel·ligibles, la presència d'una inscripció en l'arquitrau.

L'any 1879 apareix la segona col·lecció de fotografies de l'*Album pintoresch monumental de Catalunya*,³³⁶ en la qual trobem una instantània de l'arc de Berà, la segona foto coneguda del monument (fig. 30, apèndix B, núm. 29).³³⁷ En el text que acompanya la il·lustració, l'autor parla d'una manera global del monument, i repeteix les idees ja consolidades per altres estudiosos, sense oblidar la lectura de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 48). També repetitiu resulta el text redactat per Pau Piferrer i Francesc Pi Margall,³³⁸ il·lustrat amb la foto de J. Laurent, anteriorment citada.

Força curiós és el contingut dels apunts llegits per Leandre Serrallach en el decurs d'una excursió realitzada a Tarragona el 1885, que foren publicats l'any següent.³³⁹ Serrallach fa algunes comparacions amb altres monuments similars de l'Imperi i passa a fer una exaltació dels valors arquitectònics del monument amb un to molt característic de la seva època. Lleugerament posterior, de 1888, és una breu menció a l'arc inclosa en un volum dedicat a l'arqueologia espanyola, obra de Hübner.³⁴⁰ D'aquest mateix moment és la publicació, a cura de A. Baumeister, de la *Denkmäler des Klassischen Altertums*, en la qual en la veu *Triumph und Ehrenbogen*, escrita per Paul Graef, es parla de l'arc de Berà.³⁴¹ La inclusió del monument tarragoní en aquesta magna obra és especialment interessant i significa, en certa manera, la seva inclusió des del punt de vista científic en el conjunt d'arcs honoraris romans. Graef dóna una sèrie de dades bàsiques del monument, la construcció del qual situa a l'any 107 dC.

L'any 1892 veié la publicació del primer volum de la *Historia de Tarragona*, escrit per Buenaventura Hernández Sanahuja, que, a causa de la seva mort (1891), fou continuat i corregit per Emili Morera i Llauredó.³⁴² Els autors d'aquest volum es refereixen a l'arc de Berà fent-ne una breu descripció, en la qual inclouen la transcripció de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 50) i un breu comentari relatiu a *Lucius Licinius Sura*. Consideren que aquest «de fijo que en el sitio donde se levanta el monumento tendría grandes posesiones».³⁴³ Continuen els autors fent una breu referència a la manca de dades relatives a l'origen del topònim *Bará*, i passen, finalment, a comentar les diverses

334. HERNÁNDEZ i TORRES, 1867, pàg. 158.

335. BOFARULL, 1876, pàg. 112-113 i 157.

336. TAMARO, 1879, pàg. 83. Lleugerament posterior és una altra notícia referent a l'arc de Berà (vegeu MASSÓ, 1883, pàg. 47-48).

337. Reproduïda també per PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 90, fig. 89, i pàg. 211, fig. 236; RUIZ, 1930, pàg. 23; ROVIRA, 1922, pàg. 113.

338. PIFERRER i PI, 1884, pàg. 489-492.

339. SERRALLACH, 1886, pàg. 35-38.

340. HÜBNER, 1888, pàg. 246.

341. GRAEF, 1888, núm. 45, pàg. 1888, i núm. 27, pàg. 1898.

342. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892.

343. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 72.

intervencions de restauració de què havia estat objecte. Hi ha una menció a una restauració de 1820, amb la intervenció de Vicenç Roig;³⁴⁴ a una segona restauració de 1840, en la qual destaquen la participació de Bernat Verderol i Roig, nét de l'anterior,³⁴⁵ i a una última, de menor importància, datada el 1848.³⁴⁶

Il·lustra aquesta obra una fotografia, obra de Ramon Roig Rodon, en la qual es pot observar una panoràmica general de la façana del costat del Vendrell (fig. 31, apèndix B, núm. 30). La foto ha estat retocada de tal manera que s'ha difuminat el fons de la imatge, sobre el qual destaca la silueta de l'arc i alguns elements de la vegetació de la base del monument. A l'angle inferior esquerre de la fotografia hi ha la firma de l'autor. Aquesta és la tercera fotografia de l'arc de Berà, però la primera de la façana que mira al Vendrell.³⁴⁷ Destaquen els quatre blocs centrals de l'arquitrau, en els qual s'aprecia perfectament, tot i trobar-se molt degradada, part de la inscripció llatina que, fins a la restauració de 1840, es conservava al fris de l'altra banda del monument. De 1893 és una fototípia, de Hauser y Menet, que mostra, des d'una òptica quasi idèntica, el mateix costat de l'arc de Berà.³⁴⁸ En aquest cas, però, les restes de la inscripció s'aprecien amb molt menys nitidesa.

Poques variacions respecte al treball descrit trobem en una altra obra de Morera, de 1894, en la qual es refereix breument al monument que ens interessa.³⁴⁹

Els estudis vuitcentistes relatius al monument que ens ocupa, conclouen amb un important treball de Jaume Ramon i Vidales, una monografia dedicada a l'arc de Berà,³⁵⁰ que guanyà el premi ofert per la Diputació Provincial de Tarragona en els Jocs Florals de 1894. El treball de Jaume Ramon, notari del Vendrell, està estructurat en sis capítols. En el primer, l'autor fa una descripció del monument, comenta la possible presència d'una estàtua en la seva part superior —seguint altres estudiosos— i planteja el problema de la identificació de la pedrera de la qual es varen extreure els blocs per a l'esmentada construcció. Ramon està convençut que la primera matèria del monument procedeix d'una de les pedreres de Roda de Berà, i planteja la hipòtesi que els carreus siguin de la pedrera «den Elias», situada prop del cementiri de la localitat. L'afirmació es basa en informacions facilitades per persones enteses en la matèria, després d'analitzar la pedra de l'arc. L'autor, en el segon capítol, passa a fer una història dels estudis relatius a l'arc, començant per l'italià Mariangelo Accursio.³⁵¹ Ramon transcriu, erròniament, les lectures de la inscripció llatina donades per alguns autors anteriors (apèndix A, núm. 52). Conclou aquest segon capítol parlant del personatge *Lucius Licinius Sura* i fixant la data de la seva mort i, en conseqüència, la de construcció de l'arc, en la segona dècada del segle II dC. El tercer apartat de la monografia està dedicat a la situació del monument, Ramon parla de la relació de l'arc amb la via, que considera més antiga, i defensa la possibilitat, ja avançada per altres autors, que *Lucius Licinius Sura* tingués una propietat, una vil·la, a la zona propera al monument. Comenta també la teoria d'Aurelià Fernández Guerra,³⁵² segons la qual l'arc marcava el límit entre dues tribus ibèriques.

Força interessant resulta la descripció que fa l'autor, en el capítol quart, d'una sèrie de tradicions populars, en relació amb l'arc de Berà. Tradicions que, probablement, han desaparegut ja de la memòria dels habitants de la zona. Continua Ramon plantejant el

344. Es tracta de la restauració de 1788 (vegeu el capítol 3).

345. Els autors transcriuen, erròniament, el text de la inscripció dedicada al general Espartero (vegeu el capítol 3).

346. Aquesta és l'única dada relativa a aquesta actuació. Desconeixem en què es basen els autors per a fer aquesta afirmació (vegeu el capítol 3).

347. Posteriorment reproduïda per ARCO, 1906, pàg. 160, i MORERA, 1910, pàg. 194.

348. Fototípia conservada a l'Arxiu F. Escatllar, publicada per MORANT, 1986, pàg. 74.

349. MORERA, 1894, pàg. 188-191, especialment les pàg. 190-191. Pel que fa a la inscripció llatina, vegeu l'apèndix A, núm. 51.

350. RAMON, 1894, pàg. 515-534.

351. És evident que Jaume Ramon segueix Aurelià Fernández Guerra, coneixedor del volum II del CIL, en aquestes qüestions (vegeu FERNÁNDEZ, 1870).

352. FERNÁNDEZ, 1870.

problema del topònim Berà, i recorda la teoria de Pere Anton Beuter i en defensa l'origen medieval. Recorda que el primer document conegut en què apareix aquest topònim és un testament del principi del segle xi, d'un tal Adalbert³⁵³. El testador va deixar al monestir de Sant Cugat del Vallès, unes propietats que tenia a Albinyana, que, segons el document, confronta amb «[...] Rodas, Bera, [...]» i altres termes. Una altra dada força interessant és la notícia del fogatge de 1359, realitzat per Pere el Cerimoniós, en el qual apareixen censats, conjuntament, «Roda e Bara» amb setze focs.³⁵⁴

Gràcies a la documentació conservada a l'Ajuntament del Vendrell, que l'autor va consultar i reproduceix en part, Ramon fa una interessant explicació, en el capítol cinquè, de la restauració del final del segle XVIII i de la del segle XIX.³⁵⁵ Malgrat l'existència d'algunes imprecisions, aquest text és fonamental per a la comprensió dels esdeveniments que portaren a la realització d'aquestes intervencions en el monument. No hem d'oblidar, d'altra banda, que el fet d'ésser del Vendrell li permeté d'obtenir una sèrie d'informacions de primera mà, especialment pel que fa a la restauració de 1840, cinquanta anys abans de la publicació de la seva obra. Acaba, la monografia, amb una valoració dels pros i els contres d'aquesta última restauració i lamenta el poc interès de les diverses institucions (el Govern central i la Comissió de Monuments de la província de Tarragona) en la protecció del monument. Ramon, que considera l'arc de Berà una «joya d'art», lamenta que no hagi estat encara declarat «monument nacional».

En resum, creiem que la monografia de Jaume Ramon i Vidales és el primer estudi seriós del monument, que sintetitza d'una manera força coherent les informacions relatives a aquest. Es troba a faltar, però, una mínima documentació gràfica que il·lustri el contingut de l'estudi realitzat.

FIGURA 31. Fotografia de R. Roig Rodon, publicada el 1892 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 805/7).

353. Ramon no va veure aquest document i cita una obra de Manuel Milà i Fontanals (vegeu MILÀ, 1868).

354. RAMON, 1894, pàg. 527-528.

355. Vegeu el capítol 3.

2.5. EL SEGLE XX

Abans d'entrar a analitzar la història dels estudis dedicats a l'arc de Berà realitzats en la nostra centúria, voldríem fer un breu comentari relatiu a l'existència d'una abundant documentació fotogràfica que, a cavall del canvi de segle, apareix com a resultat de la divulgació d'aquesta tècnica. A les fotografies de J. Laurent (fig. 26, apèndix B, núm. 25), a la publicada per Eduard Tamaro (fig. 30, apèndix B, núm. 29) i a la de Ramon Roig Rodon (fig. 31, apèndix B, núm. 30), segueixen una sèrie d'imatges que, al marge de les de caràcter documental o privat, es destinen, bàsicament, a l'edició de postals. L'anàlisi d'aquestes fotografies no aporta noves dades per a l'estudi de l'arc de Berà, però sí que ens permet de conèixer amb una certa precisió l'evolució de l'entorn del monument i alguns detalls secundaris d'aquest.³⁵⁶

En la mateixa línia que els autors del segle XIX s'expressa Luís del Arco en la seva *Guía artística de Tarragona y su provincia*, publicada el 1906,³⁵⁷ que repeteix idees ja exposades i recollides pels autors anteriors. Segueix a aquest treball la publicació a Roma d'un estudi especialitzat sobre els arcs honoraris romans de l'Imperi;³⁵⁸ aquest catàleg de Curtis, que inclou una breu descripció de l'arc de Berà, és lleugerament posterior a un altre article de Frothingham de característiques similars.³⁵⁹ Immediatament posterior és la publicació del formidable treball realitzat per Josep Puig i Cadafalch, Josep Falguera i

FIGURA 32. Estereografia realitzada per Josep Salvany, l'any 1912 (clixé conservat a la Biblioteca de Catalunya, núm. inv.: 10-49).

356. Vegeu MORANT, 1986, pàg. 73-82, i *Effigies tarraconenses*, 1990.

357. ARCO, 1906, pàg. 158-162. Reprodueix la fotografia de Ramon Roig Rodon (fig. 31) (vegeu l'apèndix B, núm. 30). Hi ha una edició posterior a Arco, 1912, pàg. 355-358.

358. CURTIS, 1908, núm. 30, pàg. 50.

359. FROTHINGHAM, 1904, núm. 179, pàg. 23. Aquest autor segueix, en bona part, l'obra de GRAEF, 1888.

Antoni Goday sobre l'arquitectura romànica catalana, el qual dedica un primer volum a l'arquitectura romana.³⁶⁰ Els autors destinen una especial atenció a l'arc de Berà en el capítol dedicat als «Archs triomfals», en el qual en fan una descripció i en destaquen alguns aspectes importants.³⁶¹ Una menció especial mereix la coincidència de la situació del monument amb els límits de les diòcesis de Tarragona i Barcelona o el fet de destacar que «falta a la part superior un àtich que degué terminarlo».³⁶² Una especial atenció a les característiques arquitectòniques de l'arc apareix en el capítol dedicat als ordres arquitectònics, en el qual s'associa amb el del temple romà de Vic. Els autors reiteren la cronologia del principi de segle II dC. i il·lustren la seva exposició amb ampliacions de la fotografia publicada el 1879 per Eduard Tamaro.³⁶³ Comenten també l'existència de dos fragments de marbre amb inscripció, conservats a Barcelona, atribuïbles a un monument construït per disposició de Luci Licini Sura.³⁶⁴

D'aquest mateix moment és la publicació de la *Geografia general de Catalunya*, dirigida per Francesc Carreras Candi, que, en el volum dedicat a la província de Tarragona, obra d'Emili Morera, parla de l'arc de Berà.³⁶⁵ Morera reitera el que havia dit ja en altres publicacions anteriors,³⁶⁶ i destaca la crítica que fa de les teories d'Aurelià Fernández Guerra³⁶⁷ respecte a la causa que justifica la situació precisa del monument.

Aquesta qüestió, el valor de límit de l'arc de Berà, quedà definitivament establerta per Frothingham, que l'incloué en el seu interessant estudi «The Roman Territorial Arch», publicat el 1915 a l'*American Journal of Archaeology*.³⁶⁸ L'autor considera que «It may well mark the boundary of the colony of Tarraco» i que «While this arch is not in good condition it is architecturally more interesting than the Alcantara arch and stands at the natural boundary of a stream». Frothingham, que no fa un estudi estilístic del monument, accepta la cronologia trajana, reproduïx el text de la inscripció donat pel CIL (apèndix A, núm. 43-a) i la fotografia de J. Laurent (fig. 26, apèndix B, núm. 25).

De la segona dècada del segle són una sèrie de mencions a l'arc de Berà, que no aporten cap novetat, en dos treballs sobre la Tarragona romana d'Adolf Schulten³⁶⁹ i Joaquín M. de Navascués,³⁷⁰ en la *Història nacional de Catalunya* d'Antoni Rovira i Virgili³⁷¹ i en dues obres de síntesi de José Ramón Mélida.³⁷² D'aquest mateix període, en què l'arc fou declarat *Monumento Nacional*,³⁷³ és la publicació de l'enciclopèdia Espasa, que dedica una especial atenció al nostre monument i inclou una extensa bibliografia.³⁷⁴ Un bon exemple de l'exaltació del monument amb finalitats turístiques el trobem en les paraules de Joan Ruiz i Porta, en un volum dedicat a Tarragona en el qual defineix l'arc de Berà com el «retablo del Altar Mayor de Cataluña».³⁷⁵

L'aparició, l'any 1931, d'una petita monografia dedicada a l'arc de Berà constitueix, en canvi, una aportació important a l'estudi d'aquest. Es tracta d'un volum, que tingué

360. Volum reeditat, amb algunes variacions, l'any 1934 amb el títol *L'arquitectura romana a Catalunya* (PUIG, FALGUERA i GODAY, 1934).

361. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 89-92, fig. 89; també pàg. 30-31, 55, 183 i 210, fig. 236.

362. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 91.

363. TAMARO, 1879, entre les pàgines 84 i 85.

364. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 31. Argument reprès per ROVIRA, 1922, pàg. 117.

365. MORERA, 1910, pàg. 195 i 883.

366. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, i MORERA, 1894.

367. FERNÁNDEZ, 1870.

368. FROTHINGHAM, 1915, pàg. 172-173, fig. 5.

369. SCHULTEN, 1920. Hi ha traduccions catalanes de 1921 i 1934, i una traducció al castellà de 1948, aquesta última reeditada en forma facsímil el 1976.

370. NAVASCUÉS, 1929, pàg. 41 i 44-45. Edició feta en ocasió del IV Congrés Internacional d'Arqueologia, celebrat a Barcelona el 1929.

371. ROVIRA, 1922, pàg. 114-118.

372. MÉLIDA, 1925a, pàg. 126, i MÉLIDA, 1929, pàg. 314. Vegeu també MÉLIDA, 1935, pàg. 643-644, fig. 434.

373. *Real orden* del 28 de juliol de 1926, *Gaceta de Madrid* del 30 de juliol de 1926. L'informe per a la declaració, a càrrec de José Ramón Mélida, fou publicat en dues ocasions: MÉLIDA, 1925b, i MÉLIDA, 1927.

374. *Enciclopedia Espasa*, tom 7, pàg. 611-612. Inclou una fotografia.

375. RUIZ, 1930, pàg. 21-24.

poca difusió, escrit per dos arquitectes, R. Reventós i Nicolau M. Rubió, en el qual es fa un estudi arquitectònic de l'edifici, acompanyat d'una bona documentació fotogràfica i planimètrica, i es fan algunes propostes força interessants.³⁷⁶ Els autors pretenen, senzillament, fer una bona documentació arquitectònica de l'arc de Berà i, amb tal intenció, presenten una sèrie de fotografies de l'estat del monument i d'alguns dels seus detalls arquitectònics.³⁷⁷ El breu capítol tercer és, sense dubte, l'essència d'aquest estudi i, per aquest motiu, creiem interessant de transcriure'l.

RESUM DELS ESTUDIS FETS SOBRE AQUESTS DOCUMENTS

De l'observació dels documents, mides i del mateix Arc se'n dedueix en resum:

1. Que la proporció actual de l'arc que veiem està afectada per l'elevació del nivell de la carretera, notablement superior al de la via romana, o sigui al del peu del basament de l'arc.
2. Que l'arc actual ha conservat l'antiga estructura i forma (amb renovacions calcades sobre l'antic) des del pla de terreny fins al pla de damunt del fris.
3. Que l'actual canal que termina l'arc, afegida, com és conegut, a la primera meitat del segle passat, ocupa indegudament el lloc de la cornisa romana que apareix en la litografia de Soberano.
4. Que en aquesta litografia consta una filada de carreus incompleta, reste d'un àtic més o menys simple.
5. Que del que pogués haver-hi més amunt d'aquesta filada de carreus no en queda vestigi conegut pels autors.
6. Que, com a conseqüència de l'observació anterior, la terminació superior de l'àtic de l'Arc de Berà ha de fer-se per conjectures a base d'estudis purament teòrics. Els veurem al capítol següent.³⁷⁸

Seguint aquestes argumentacions els autors fan un estudi comparatiu del monument, prenent com a paral·lels l'arc dels *Sergii* a Pola (Croàcia) i el de Susa (Itàlia).³⁷⁹ Arriben a la conclusió que la solució «acadèmica» és hipotetitzar la presència d'un àtic que coroni el monument. Il·lustra aquesta afirmació un dibuix comparatiu de l'arc de Berà (segons la litografia de Soberano, en l'estat actual i reconstruït) i els esmentats arcs itàlics (fig. 36, apèndix B, núm. 35), completat per un fotomuntatge de l'arc de Berà amb l'àtic que els autors anomenen «acadèmic» (fig. 37, apèndix B, núm. 36). Reventós i Rubió dubten, però, que fer arquitectura acadèmica sigui fer arquitectura romana, i es pregunten: «¿Fins a quin punt pot afirmar-se que tota l'Arquitectura romana és un producte de formulari, de repetició i d'estricta rutina?» En conseqüència, plantegen també la possibilitat de que l'arc estigués completat per un «àtic-dau», com el que es veu en la litografia de Soberano, sense definir-se per una de les dues solucions.

Completen aquesta obra els aixecaments planimètrics del monument (fig. 39-41, apèndix B, núm. 38-40) i una proposta il·lustrada (fig. 38, apèndix B, núm. 37) de desviament del trànsit rodat que, aleshores, encara passava per sota de l'arc. Els autors plantegen el perill que constitueixen els «autocamions. Aquestes grans màquines del gros tràfec són un perill per la permanència i la integritat del monument».

L'obra de Reventós i Rubió és important perquè constitueix el primer estudi arquitectònic contemporani del monument i ens n'ofereix uns bons aixecaments. L'error consisteix en el fet de pensar que la litografia de Soberano representa amb fidelitat l'estat del monument abans de la restauració de 1840. Com hem vist anteriorment, aquesta litografia de 1849 (fig. 25, apèndix B, núm. 24) no reflecteix d'una manera precisa l'aspecte original del monument; sense dubte hauria estat molt més útil que els autors s'haguessin basat en el gravat publicat per Laborde (fig. 18, apèndix B, núm. 17), amb un major detall arquitectònic. Pensen, d'altra banda, que les restes originals es conserven fins a la part superior del fris. També s'equivoquen en considerar que el nivell original de la base del monument es trobava, només, 30 cm per sota del de la carretera; en realitat, el 1931 quedava enterrada tota la filada inferior dels pilars.

376. REVENTÓS I RUBIÓ, 1931.

377. Hem reproduït bona part d'aquesta documentació gràfica (fig. 33-41, apèndix B, núm. 32-40).

378. REVENTÓS I RUBIÓ, 1931, pàg. 19-20.

379. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252, i núm. 110, pàg. 329-330.

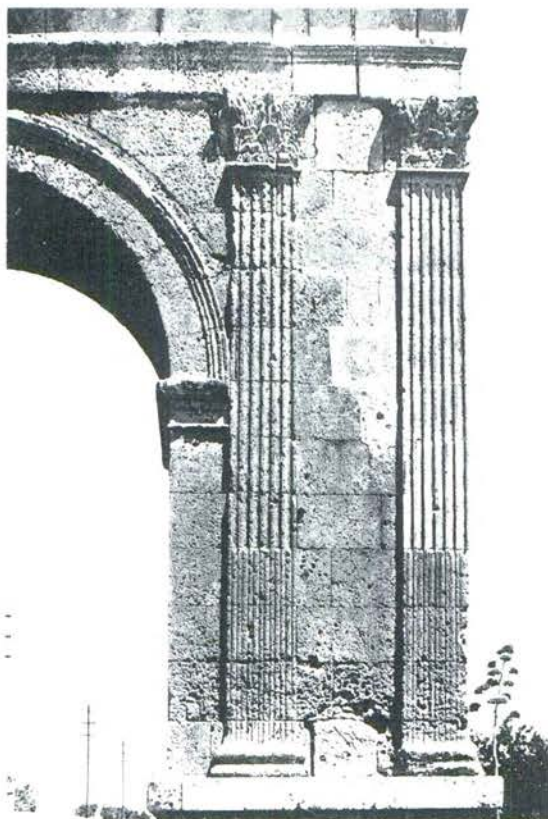

FIGURA 33. Detall de la façana que mira a Tarragona, publicat per Reventós i Rubió l'any 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/2).

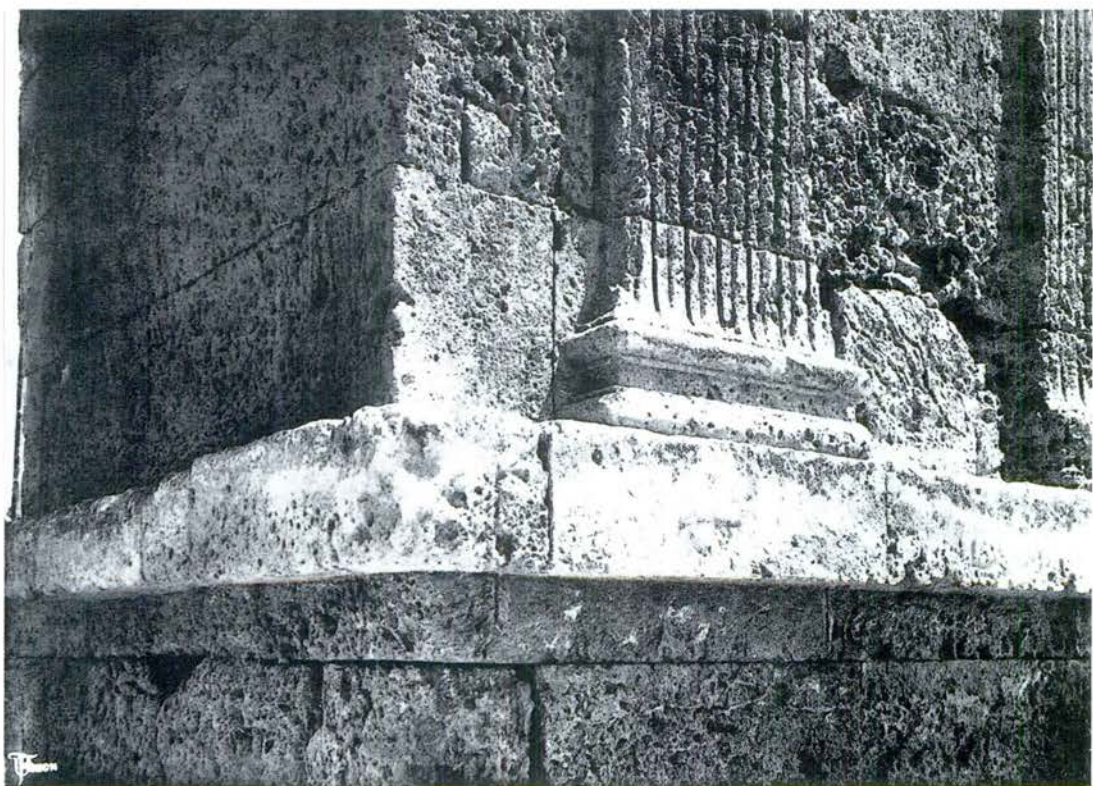

FIGURA 34. Detall de la base d'una lesena, de Reventós i Rubió (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/4).

Resulta molt interessant l'estudi comparatiu que permet als autors de plantejar l'existència d'un àtic que coronava el monument, en escollir com a paral·lels dos exemples d'arcs honorífics, estilísticament similars al de Berà, construïts al final del segle I aC, el de Susa,³⁸⁰ i a principis del segle I dC, el de Pola.³⁸¹ Finalment, però, Reventós i Rubió no es defineixen clarament per aquesta proposta i deixen, també, oberta la possibilitat que, en lloc de l'àtic, hi hagués una simple filada, el que anomenen un «àtic-dau», que coronés la construcció.

Immediatament posterior és una petita monografia dedicada a l'arc de Berà, publicada a Tarragona, que mereix ésser mencionada, només, per la ignorància del seu autor.³⁸² Rosalino Rovira, doctor en medicina, es dedica a criticar persones com Josep Puig i Cadafalch, i cau en inexactituds tan colossals que són inexcusables per a un autor que pretén corregir a tothom. Contemporània d'aquesta publicació és l'edició d'una guia turística³⁸³ que, evidentment, parla de l'arc de Berà.

La nit del 20 al 21 de juliol de 1936, immediatament després de la insurrecció militar del general Franco, l'arc de Berà fou objecte d'un atemptat que va provocar la destrucció de tota la part interna del pilar del costat de mar i que va posar en perill l'estabilitat del monument.³⁸⁴ L'incidència sobre l'arc dels greus esdeveniments polítics que varen transformar el nostre país de 1936 a 1939 no es limitaren, però, a aquest únic fet. Són ben clares les opcions polítiques dels diversos autors que, en aquest període, es refereixen a l'arc de Berà.

Al *Diari de Tarragona* del 30 d'octubre de 1936 aparegué un article relatiu a l'arc de Berà en què es fa especial atenció a les obres de restauració i de bifurcació del trànsit engegades per la Generalitat de Catalunya el mateix any.³⁸⁵ Trobem en aquest treball una breu i ben documentada història del monument i una descripció acompanyada de tres instantànies de l'estat en que quedà després de les explosions, completada amb uns aixecaments planimètrics (fig. 52, apèndix B, núm. 51) i el projecte de variació de la carretera. En relació amb el que exposàvem anteriorment, ens ha semblat interessant de transcriure la descripció dels fets de juliol de 1936 feta per aquest autor.

Si aquesta obra no hagués trobat l'oposició esmentada,³⁸⁶ no hauria tingut lloc l'intent de destrucció que en uns moments de pànic uns ciutadans gelosos de les llibertats pàtries executaren tantost va ésser oït el toc d'alarma donat per les emissores catalanes, tot anunciant la sortida de forces armades cap a Catalunya.³⁸⁷

L'opinió d'Oliva respecte dels autors de l'atemptat és força diversa de la donada per Luís Climent que, en un article titulat «Rojos en Tarragona y su provincia»,³⁸⁸ els descriu com «un grupo de imbéciles de Vendrell y alrededores».

Els aixecaments planimètrics publicats per Cosme Oliva, probablement pertanyents al projecte de bifurcació de la carretera, tenen una clara relació amb els realitzats per R. Reventós i Nicolau M. Rubió (fig. 39-41, apèndix B, núm. 38-40), autors que també defensaren aquesta solució. Les diferències entre ambdues col·leccions de plànols, tot i existir, són mínimes.³⁸⁹

D'aquest mateix conflictiu període són dos articles, ben diversos, però ambdós interessants. En el primer, J. Gramunt, fa un suggestiu estudi de la iconografia de l'arc

380. Datat els anys 9-8 aC. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

381. Cronològicament atribuït als darrers anys d'August o als primers de Tiberi. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

382. ROVIRA, 1933.

383. ANTONIO, 1934, pàg. 192-193. Hi ha una traducció al castellà de 1955.

384. Vegeu el capítol 3.

385. OLIVA, 1936.

386. Es refereix a l'oposició d'un dels propietaris veïns al projecte de bifurcació de la carretera promogut, al principi dels anys trenta, pel Sindicat de Turisme de Tarragona (vegeu el capítol 3).

387. OLIVA, 1936, pàg. 1.

388. CLIMENT, 1942, pàg. 185-186. En la mateixa línia, Batlle, 1942, pàg. 31-32.

389. Vegeu l'apèndix B, núm. 51.

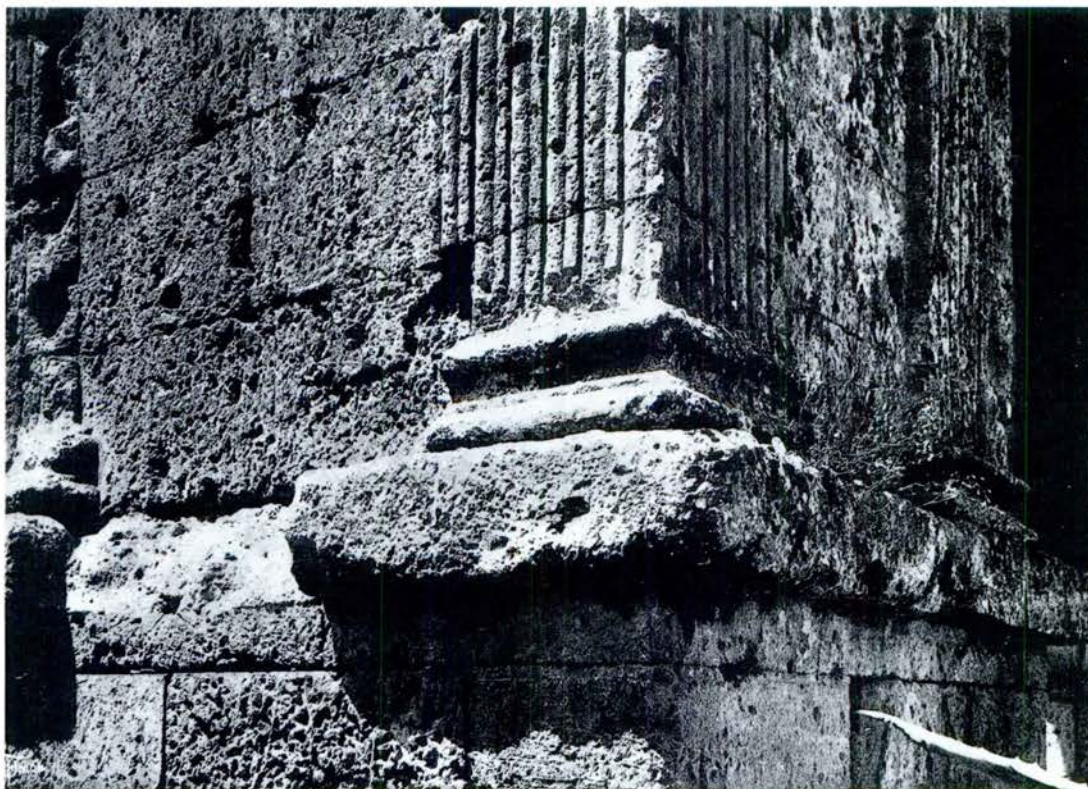

FIGURA 35. Detall de la base d'una lesena d'angle, publicat per Reventós i Rubió l'any 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/6).

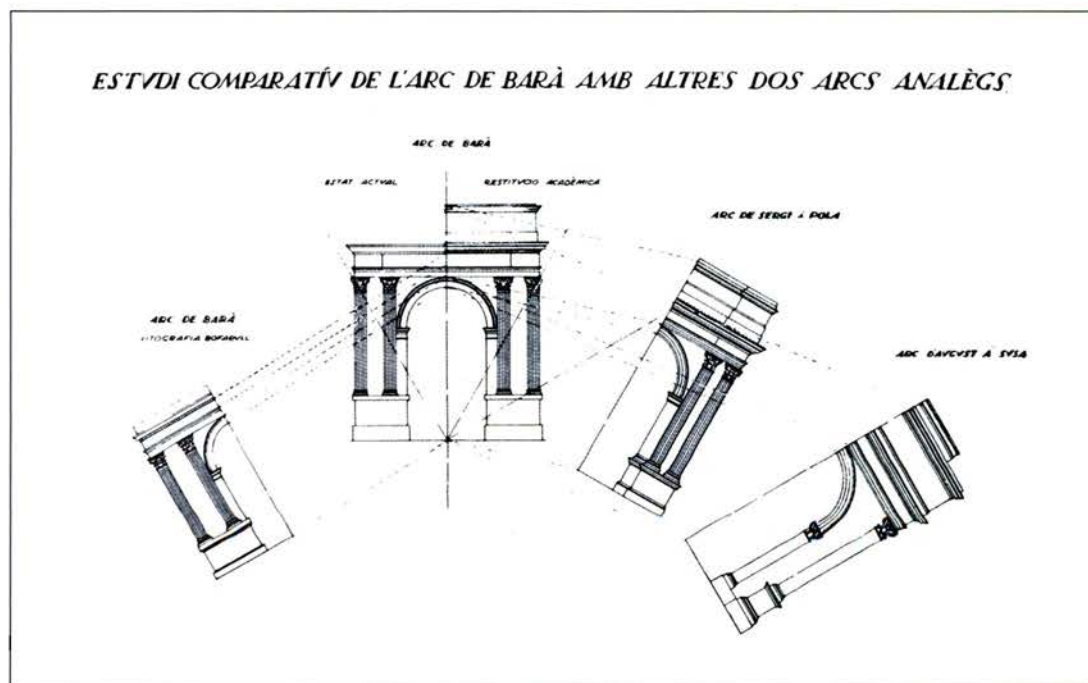

FIGURA 36. Comparació de les proporcions de l'arc de Barà amb les dels arcs dels *Sergii* a Pola i d'August a Rimini, a càrrec de Reventós i Rubió, 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/8).

de Berà a partir de la bibliografia.³⁹⁰ Gramunt reproduïx deu il·lustracions del monument, des del gravat de Pere Anton Beuter fins a la litografia de Rafael del Castillo, cometent però alguns errors significatius com atribuir a Beuter el gravat que en realitat és de l'obra de Pujades (fig. 4, apèndix B, núm. 3), datar el 1587 el gravat de l'arc publicat en l'edició de 1650 dels diàlegs d'Antoni Agustí (fig. 8, apèndix B, núm. 7), dir que la figura publicada per Pujades el 1609 (fig. 5, apèndix B, núm. 4) és idèntica a la de l'edició d'Antoni Agustí de 1625 (fig. 7, apèndix B, núm. 6) i atribuir a la sèrie *L'univers* un gravat que és obra de Taylor (fig. 22, apèndix B, núm. 21). L'altre treball, obra de H. Kähler, és la veu *Triumphbogen (Ehrenbogen)* de l'enciclopèdia Pauly-Wissova, aparegut el 1939.³⁹¹ L'autor dóna un breu text relatiu al nostre arc, però parla erròniament de les restauracions de 1820 i 1845 i dona el text de la inscripció publicat pel CIL. També ens diu «Es ist möglich, das der von dem Freunde Traians errichtete Bou auf der verlorenen Attika eine Statue des Kaisers und eine sich auf diese beziehende Inschrift trug». Kähler fa, al final del seu article, un intent de classificació tipològica dels arcs honorífics de l'occident romà; tipologia segons la qual l'arc de Berà correspondria al número 10 d'aquesta.³⁹²

En ocasió de l'exposició organitzada a Roma per tal de commemorar el bimil·lenari del naixement d'August, inaugurada el 1938, es va fer i es va exposar una maqueta de l'arc de Berà, actualment al Museo della Civiltà Romana.³⁹³ El breu text relatiu al nostre arc publicat en el catàleg no aporta cap dada d'interès.³⁹⁴

Quasi dos dècades més modern³⁹⁵ és l'article de Guido Achille Mansuelli, en el qual, amb gran autoritat, estudia els arcs honorífics en el context de l'arquitectura romana. L'autor parla de l'arc de Berà en tractar els arcs d'època trajana,³⁹⁶ destacant el seu paper de límit i la seva relació formal amb els arcs de Saint Chamas³⁹⁷ i de Canosa³⁹⁸. Considera també que «Este monumento, que está relacionado aún con la lejana tradición augústea, es testimonio de una sensibilidad fina y mesurada, propia de una provincia de antigua romanización y que fué uno de los focos culturales de más vitalidad del imperio». Mansuelli continua la seva exposició insinuant que alguns d'aquests arcs hispànics d'època trajana podrien ésser «la fermentación de una vieja práctica oriunda de la primera época augústea, la época de la ordenación de las provincias ibéricas, que quedó naturalizada en la sensibilidad artística local». Pel que fa al de Berà, creu que expressa el mateix concepte de pas a través d'una paret, amb retorn al precís i primitiu valor de límit, visible també en arcs com els dels *fora* trajans de Timgad i Maktar.³⁹⁹

Lleugerament posterior és l'article redactat per Massimo Pallottino per a l'*Enciclopedia dell'Arte Antica*, per a la veu *Arco onorario e trionfale*.⁴⁰⁰ En aquest treball, l'arc de Berà apareix inclòs en la llista d'arcs, i se li atribueix una cronologia trajana.⁴⁰¹ Contemporània de l'estudi de Pallottino, és la publicació, sense data, d'una guia de Tarragona en la qual, en parlar breument de l'arc de Berà, s'afirma que «Se sabe que un arco semejante se encontraba a la entrada de Barcino, en la misma *Via Augusta*, y es muy probable que otro similar se hallara en la entrada de Tarraco».⁴⁰² Desconeixem en quines dades es basà Juan Eduardo Cirlot per a escriure en tals termes.

390. GRAMUNT, 1936.

391. KÄHLER, 1939b, tom vii, A1, núm. IV.3, col. 424.

392. KÄHLER, 1939b, tom vii, A1, col. 485-486.

393. Maqueta realitzada l'any 1933 per G. Branca Rossi (MCR 394, MA 814, sala XII.22). Volem agrair a la directora d'aquest museu, Dott.ssa Giuseppina Sartorio, la seva cordial col·laboració.

394. *Mostra augustea*, 1938, núm. 132, pàg. 353, làm. LXVI.

395. D'aquest període només cal destacar dues petites notes de Blas TARACENA (TARACENA, 1947, pàg. 46 i 142, fig. 25) i de José M. de Azcárate (AZCÁRATE, 1954, núm. 1042, pàg. 169).

396. MANSUELLI, 1954, pàg. 139-141, fig. 32.

397. ROTH, 1982.

398. DE MARIA, 1988, núm. 9, pàg. 236-237.

399. MANSUELLI, 1954, pàg. 135-137, fig. 28-29.

400. PALLOTTINO, 1958, pàg. 588-599.

401. PALLOTTINO, 1958, núm. 224, pàg. 596.

402. CIRLOT, pàg. 40-42.

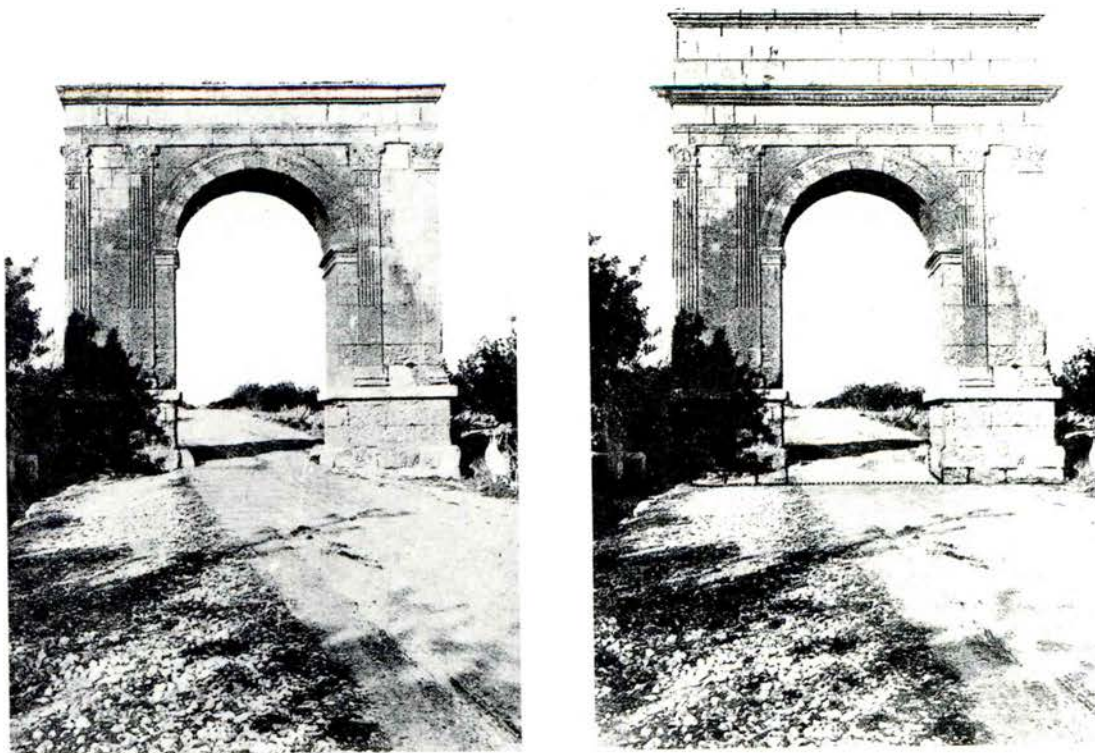

FIGURA 37. Fotomuntatge amb una proposta de restitució de l'arc de Berà elaborada per Reventós i Rubió l'any 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/10).

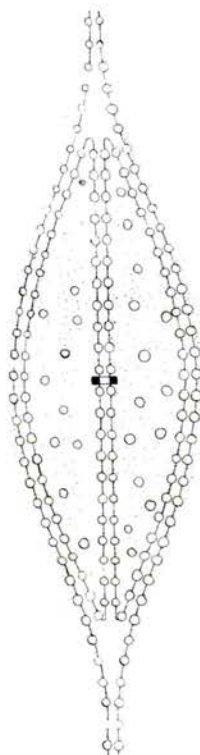

FIGURA 38. Projecte de desdoblament de la carretera, a càrrec de Reventós i Rubió (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 855/12).

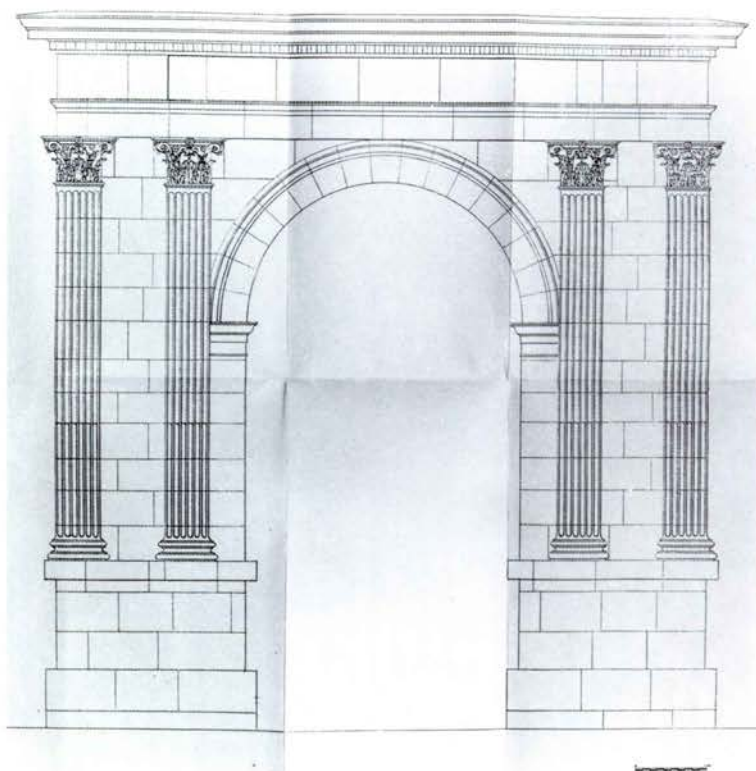

FIGURA 39. Alçat reconstructiu d'una de les façanes principals de l'arc, obra de Reventós i Rubió (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 856/3).

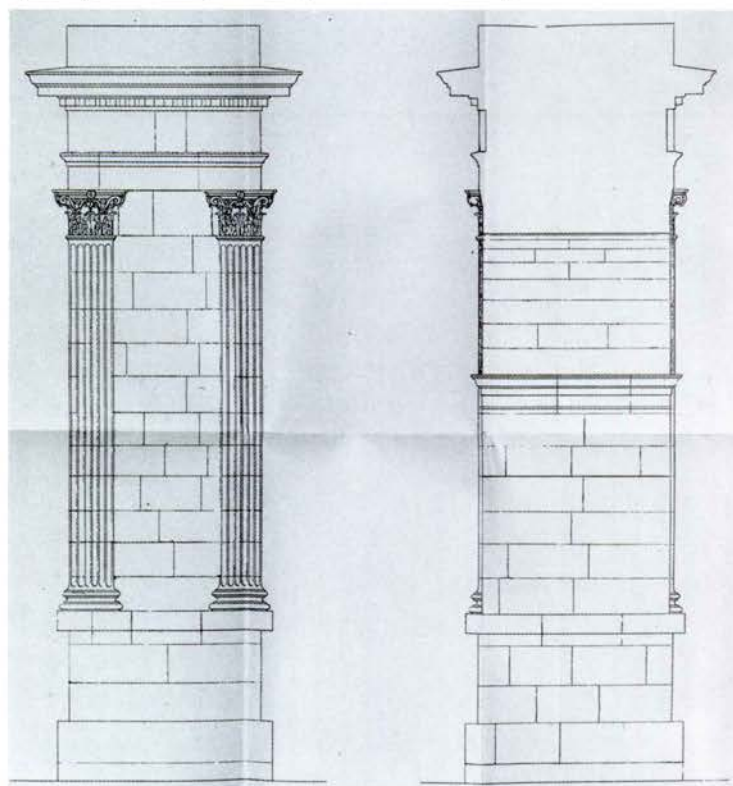

FIGURA 40. Alçat reconstructiu d'un dels laterals i secció del monument, realitzats per Reventós i Rubió l'any 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 856/5).

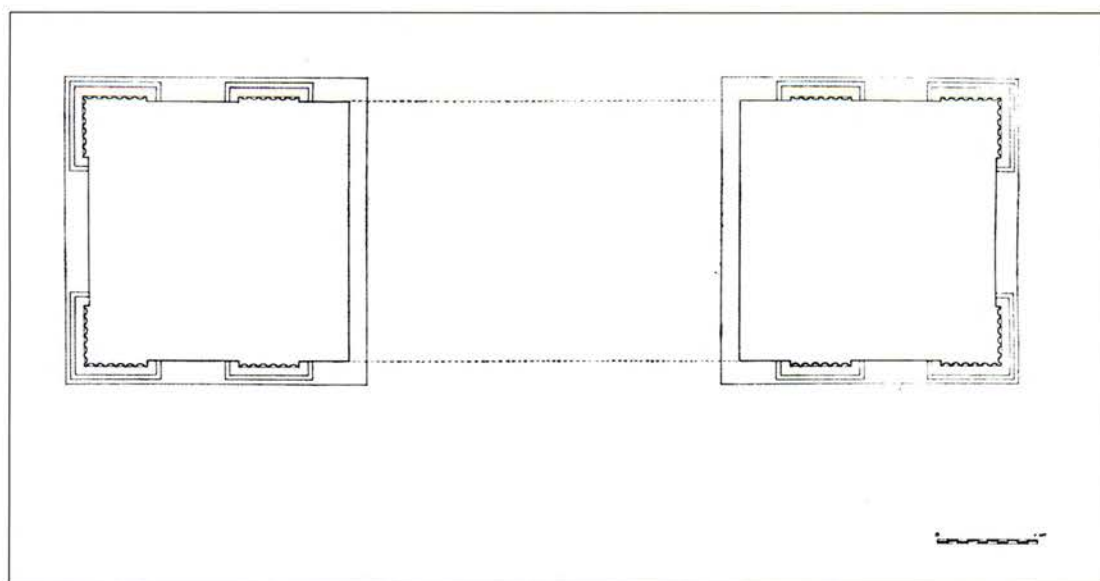

FIGURA 41. Planta del monument, publicada per Reventós i Rubió, l'any 1931 (fotografia Museu Nacional Arqueològic de Tarragona [Pasqual Serres], núm. neg.: 856/2).

FIGURA 42. L'arc de Berà al principi dels anys trenta (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.:32.792).

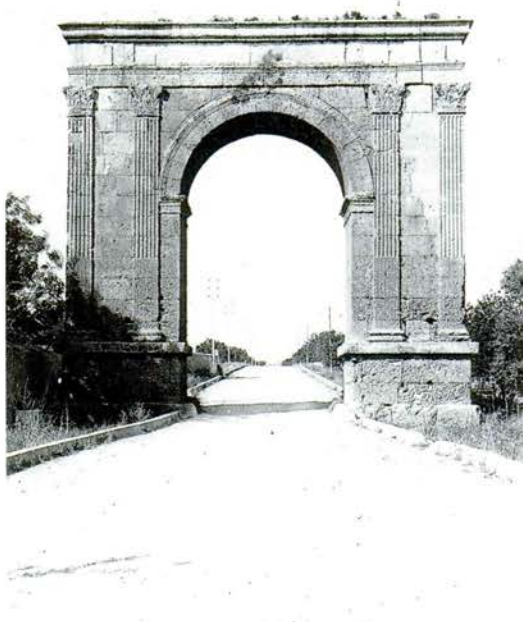

FIGURA 43. L'arc de Berà al principi dels anys trenta. Observeu, però, les modificacions en el paviment de la carretera, la vorera i l'enterrament definitiu de la filada inferior dels pilars (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.799).

FIGURA 44. L'arc de Berà, entre el 1930 i el 1936 (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.793).

FIGURA 45. Estat en què va quedar l'arc de Berà després d'ésser objecte d'un atemptat la nit del 20 de juliol de 1936 (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.811).

FIGURA 46. El monument durant les tasques de restauració portades a terme el 1936 pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.795).

FIGURA 47. Treballs de restauració de l'arc, efectuats l'any 1936 (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clíxé núm.: 32.796).

FIGURA 48. Restauració del monument (1936) realitzada pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clíxé núm.: 32.797).

FIGURA 49. L'arc de Berà després de la restauració de 1936 i del desdoblament de la carretera (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clíxé núm.: 32.798).

Interessant és l'article publicat per R. Nierhaus sobre el territori del *Conventus Cordubensis* i que també parla de l'arc de Berà.⁴⁰³ En aquest estudi, l'autor defensa que l'arc tarragoní marcava el límit nord/nord-est del *territorium* de la capital de la Tarraconense. Nierhaus critica, amb fonament, la teoria segons la qual l'arc de Berà seria un clar exemple d'arc honorari associat a un riu, teoria defensada per Holland, que, desconeixedora de la geografia de la zona, situava l'arc a poca distància del curs del Gaià.⁴⁰⁴ L'autor alemany fa un repàs a les dades relatives a la frontera medieval del Gaià, al límit de la diòcesi, analitza l'extensió del *territorium* de *Barcino* i, ignorant les característiques geogràfiques del punt en el qual es troba l'arc, arriba a la conclusió que l'arc de Berà marcava el límit del *territorium* o *pertica* de *Tarraco*, com ho feia el del pont de Martorell en relació a *Barcino*.

L'any 1965 es va publicar a Vilanova i la Geltrú un petit opuscle en diverses llengües dedicat a Roda de Berà.⁴⁰⁵ Aquest treball, editat pel propietari de l'ermita de Roda de Berà, no mereixeria ésser citat si no fos pel fet que reproduïx diversos folis d'un manuscrit inèdit, relatiu a l'arc de Berà.⁴⁰⁶ Les característiques de la publicació fan que ni tan sols es citi la procedència d'aquest document ni el lloc en el qual es conserva, i es limita a dir, a l'índex, «Facsimil del original en que se relata la erección del Arco de Bará (reproducción en heliograbado)». De l'anàlisi d'aquest manuscrit, que inclou un dibuix de l'arc de Berà (fig. 6, apèndix B, núm. 5), hem arribat a la conclusió que es tracta d'una còpia del manuscrit original català de la *Crònica* de Jeroni Pujades publicada a Barcelona el 1609. El manuscrit, reproduït per Flocel Puig, correspon a la primera part del capítol xxx del llibre iv de l'obra de Pujades.⁴⁰⁷ Puig comenta també que, en el decurs de les obres de restauració de l'ermita de Roda de Berà, aparegueren carreus i basaments de factura romana, que atribueix a una «construcció més o menys sumptuosa i notable, segurament del temps de l'Imperi».⁴⁰⁸

En un congrés celebrat a Roma l'any 1972 sobre la *Hispania romana*, el professor Antonio García y Bellido va presentar una ponència sobre els arcs honorífics romans del nostre país.⁴⁰⁹ L'autor, en parlar del «Arco de Lucius Licinius Sura en Bará», considera que la seva situació respon al fet que, com els arcs de Cabanes⁴¹⁰ i Medinaceli,⁴¹¹ era una senyal o fita fronterera entre dues tribus o territoris. Procedeix García y Bellido a la descripció arquitectònica del monument, que acompanya de dues il·lustracions (fig. 53-54, apèndix B, núm. 52-53), i fa un breu estudi de la modulació d'aquest. L'autor comet l'error de considerar original tot el que fou restaurat els anys 1788 i 1840 i, en conseqüència, la seva modulació ha d'ésser revisada; fins i tot creu que la inscripció llatina es trobava, originàriament, en l'arquitrau del monument.

El volum de Geza Alföldy dedicat a l'epigrafia romana de Tarragona, publicat el 1975, recull, evidentment, la inscripció de l'arc de Berà⁴¹² i dóna la primera lectura completa d'aquest epígraf (apèndix A, núm. 53), seguint el text publicat per Hübner el 1869 (apèndix A, núm. 43-a).⁴¹³ Alföldy data la construcció de l'arc, en funció de la inscripció, a partir del 110 dC; fixa la distància que separa el monument de la ciutat de *Tarraco* en 14,5 milles romanes i s'esten a tractar dues qüestions fonamentals: el motiu de l'erecció del monument i la relació de *Lucius Licinius Sura* amb *Tarraco*. L'autor

403. NIERHAUS, 1964; pel que fa a l'arc de Berà, pàg. 203 i 206-211.

404. HOLLAND, 1961, pàg. 295.

405. PUIG, 1965. De l'estil d'aquesta obra és un altre opuscle de 1951, *El Arco...*, 1951.

406. PUIG, 1965, pàg. 9-15.

407. PUJADES, 1609, f. 173r-174r. Vegeu el que hem dit més amunt, en parlar d'aquest autor.

408. PUIG, 1965, pàg. 39.

409. GARCÍA BELLIDO, 1974. L'arc de Berà, a les pàg. 19-20.

410. ABAD i ARASA, 1988, pàg. 81-117; ARASA i ABAD, 1989.

411. GARCÍA BELLIDO, 1972, pàg. 22-23; ARCE, 1987, pàg. 82.

412. RIT, 930, pàg. 406-407, lám. xxiii.

413. També seguint el CIL, parla de dues restauracions de 1820 i 1845, que, en realitat, es varen realitzar els anys 1788 i 1840 (vegeu el capítol 3).

FIGURA 50. El monument, un cop finalitzada la restauració realitzada per la Generalitat de Catalunya el 1936 (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.790).

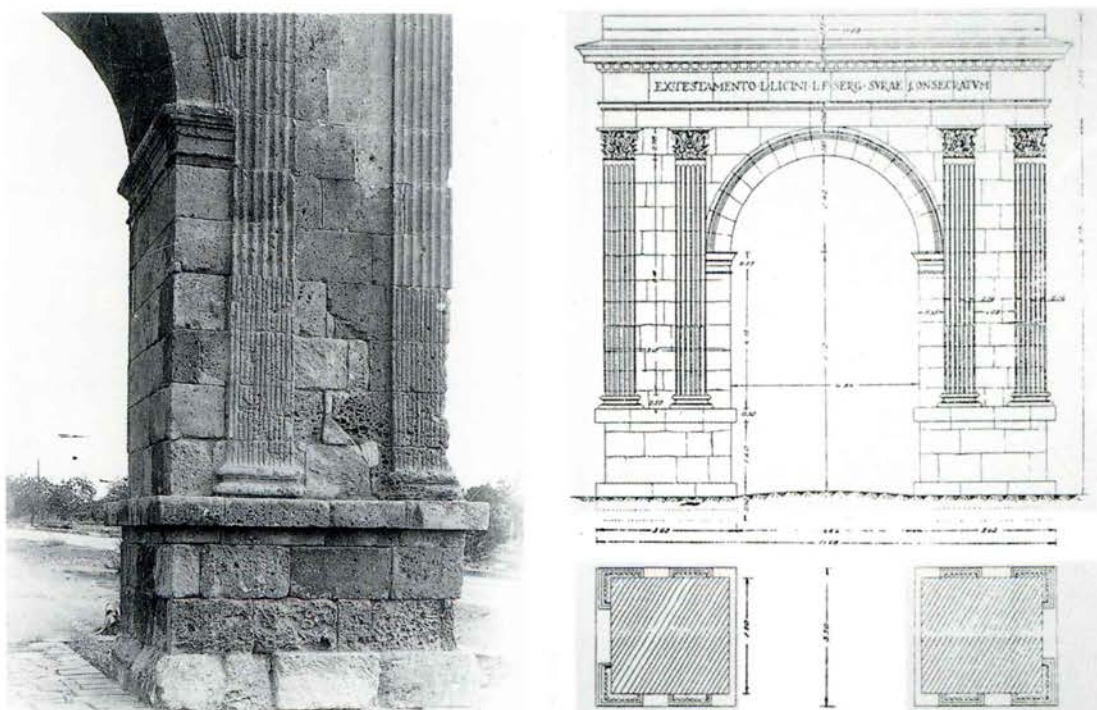

FIGURA 51. Detall d'un dels pilars de l'arc després d'èsser restaurat l'any 1936 (Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, clixé núm.: 32.791).

FIGURA 52. Planta i alçat de l'arc, publicats per Cosme Oliva en la premsa local l'any 1936 (fotografia Juan Santos Velasco).

considera que els arguments esgrimits per Nierhaus⁴¹⁴ per a considerar que l'arc de Berà marcava el límit del *territorium* de la colònia són força sòlids, però també destaca una sèrie d'elements contraris a aquesta suposició. En primer lloc, a quina ciutat correspondria la jurisdicció sobre les terres que quedarien compreses entre Martorell i l'arc de Berà? Alföldy recorda l'existència de documentació epigràfica a Vilanova i a Vilafranca d'individus documentats epigràficament també a *Tarraco*⁴¹⁵ i qüestiona el valor territorial del monument. Considera més probable que l'arc de Berà es trobés en el punt en què la *Via Augusta* s'endinsava en una propietat del senador hispànic.

A partir d'aquesta hipòtesi, Alföldy planteja el problema de la manca de documentació que permeti parlar d'una vinculació clara de *Lucius Licinius Sura* amb *Tarraco*. Pendent de resolució la qüestió de l'origen del senador,⁴¹⁶ la relació d'aquest amb la ciutat es limita al sevirat del seu llibert *Lucius Licinius Secundus*, a les estàtues que dedicaren a aquest darrer dos membres del *corpus sevirorum Augustalium Tarraconensium*⁴¹⁷ i a l'erecció del mateix arc. L'autor pensa que l'adquisició, per part de *Lucius Licinius Sura* d'una propietat rural a l'extrem nord-est del camp de Tarragona podria ser l'element que expliqués la seva relació amb la capital provincial i amb la veïna ciutat de *Barcino*.⁴¹⁸

De gran interès per a l'estudi del monument és l'opinió de l'arquitecte Alfonso Jiménez, expressada en dos articles coetanis,⁴¹⁹ segons la qual la construcció de l'arc, estilísticament, s'hauria de situar en una data anterior al segle II dC. L'importància d'aquests dos breus articles en justifica, al nostre entendre, la transcripció:

El llamado arco de Bará contiene casi todos los elementos que estudiamos: se fecha habitualmente por la inscripción de Lucio Licinio Sura, de época de Trajano. Constituye para nosotros este ejemplo un difícil escollo, como ya lo fue para Mansuelli: todos sus elementos, incluidos los capiteles, abogan por una decidida datación temprana, pero la inscripción tampoco ofrece dudas, al parecer.⁴²⁰

Vegem també el que Jiménez aclareix en una nota a peu de pàgina:

La inscripción solo demuestra que el arco estaba construido en tiempos de Trajano; el problema reside en saber cuánto tiempo antes. No hay que olvidar el «furor epigráfico» del liberto de *L. Licinius Sura*, *L. Licinius Secundus*. También resulta extraño que el arco señalara (ya principios del siglo II!) la frontera entre dos tribus ibéricas. Por último no queremos dejar de señalar como edificios fechados tradicionalmente por inscripciones que se ven hoy ubicadas en época anterior, gracias a los progresos realizados por la Historia del Arte.⁴²¹

Dos anys més tard, Alfonso Jiménez escriu en relació amb l'arc de Berà:

[...] sus características son típicas de una moda arquitectónica que, a partir del siglo IV a. C., tiene su punto álgido en los decenios anteriores al cambio de Era, para desaparecer rápidamente, de tal manera que sólo dos o tres ejemplares se datan tras el principado de Calígula; el arco de Bará es el más reciente de todos.⁴²²

L'autor es pregunta quina era la situació original de la inscripció i, en veure l'empremta de les plaques de marbre col·locades el 1840, dubte que fos aquest

414. NIERHAUS, 1964, pàg. 206-211.

415. RIT, 932 i 933.

416. Descarta *Tarraco* i *Barcino*; planteja la possibilitat de *Carthago Nova*, *Osca*, *Labitolosa* o *Celsa*.

417. RIT, 418; CIL, II, 4542.

418. Les argumentacions d'aquest autor respecte de l'arc de Berà, també a ALFÖLDY, 1978, col. 570-644, redactat l'any 1972; vegeu-ne una traducció castellana revisada i actualitzada a ALFÖLDY, 1991, especialment les pàg. 50-52 i 73.

419. JIMÉNEZ, 1975, i JIMÉNEZ, 1977.

420. JIMÉNEZ, 1975, pàg. 283.

421. JIMÉNEZ, 1975, pàg. 283, nota 167.

422. JIMÉNEZ, 1977, pàg. 31-32.

l'emplaçament original. Aquest dos treballs de Jiménez representen la primera crítica decidida a la cronologia tradicionalment atribuïda al monument. L'autor, insinuant la datació en època augustiana, marca un punt decisiu en la història dels estudis relatius a l'arc de Berà.⁴²³ Hem de pensar que alguns autors han utilitzat l'arc de Berà com un exemple inqüestionable de la perduració, al nostre país, de certs gustos arquitectònics clarament augustians. Il·lustren clarament aquesta qüestió, unes paraules d'Antonio Blanco:

A pesar de su introducción retrasada en Hispania, la arquitectura augústea hechó en ella unas raíces profundas, hasta el extremo de que edificios como el Arco de Bará, de indudable fecha trajanea, parezcan por su estilo, mucho más antiguos [...].⁴²⁴

Un estudi dels capitells corintis peninsulars d'època romana, publicat fa pocs anys, inclou en el seu catàleg els capitells de lesena de l'arc de Berà.⁴²⁵ L'autor, que no té clar si els capitells que estudia són originals o no ho són, analitza els dos capitells del costat de muntanya de la façana que mira al Vendrell. Un d'aquests capitells és original, però el de l'angle, el que prefereix Díaz Martos tot i que dubta de la seva autenticitat, fou realitzat l'any 1840. La conclusió a què arriba aquest estudiós és que tots els elements porten a datar el capitell en un moment anterior a l'època de Trajà i, per tant, «Las piezas del Arco de Bará o son arcaizantes o debemos colocarlas cronológicamente como mucho en la primera mitad del siglo I d.C.» Qualsevol comentari respecte d'això és innecessari. Lleugerament anterior és el discurs que pronuncià Theodor Hauschild, en ésser nomenat Doctor *honoris causa*.⁴²⁶ Hauschild fa una breu anàlisi dels dos gravats de l'arc de Berà publicats per Alexandre de Laborde el 1806 (fig. 17-18, apèndix B, núm. 16-17), anàlisi en què destaca el paper de límit que juga el monument i que cal relacionar —així ho considera— amb la figura de Licini Sura.

Immediatament posterior és l'aparició d'una monografia dedicada a l'arc de Berà, obra de Jordi Morant.⁴²⁷ Aquest llibre, dirigit a un públic no especialitzat, té el mèrit de recollir una abundant documentació relativa a la història de les investigacions i a la iconografia del monument, però es troba mancat d'esperit crític i, per tant, repeteix molts dels tòpics tradicionalment acceptats i barreja informacions de caràcter científic amb altres de completament anecdòtiques i, fins i tot, fantasioses. Resulta interessant el recull de postals de l'arc.⁴²⁸

L'estudi comparatiu dels capitells corintis de les lesenes de l'arc de Berà realitzat els anys 1983-1984 i publicat el 1986 ens va permetre de proposar la datació del darrer quart de segle I aC per als esmentats capitells i, en conseqüència, per a la construcció del monument.⁴²⁹ En el citat treball defensàvem la tesi favorable a dissociar la construcció de l'arc, augustiana, de la coneguda inscripció de *Lucius Licinius Sura*, identificat amb l'influent senador hispànic. La distinció de tres sèries diverses de capitells, la reafirmació de la presència d'un àtic que coronava el monument i la relació existent entre la construcció de l'arc i la reforma de la *Via Augusta*, foren les conclusions principals d'aquest treball, en el qual vàrem plantejar que la coneguda inscripció commemorava una restauració del monument, realitzada per disposició testamentària de *Lucius Licinius Sura*, el senador mort al principi del segle II dC.⁴³⁰

423. Argument citat, anys més tard, per Theodor Hauschild (HAUSCHILD, 1984, pàg. 21, nota 26).

424. BLANCO, 1981, pàg. 103; repetida a Blanco, 1982, pàg. 610.

425. DÍAZ, 1985, C-21, pàg. 71-72, fig. 212.

426. HAUSCHILD, 1984.

427. MORANT, 1986.

428. MORANT, 1986, pàg. 73-82.

429. DUPRÉ, 1986. Per tal de donar major difusió a aquest treball, fou publicat també a la revista *Ampurias*. Malgrat que és aquesta reedició posterior a l'edició original, correspon al número de la revista dels anys 1983-1984.

430. Vegeu també DUPRÉ, 1988. Aquests nous plantejaments han estat posteriorment acceptats per diversos investigadors: ARCE, 1987, pàg. 82 i 87; KLEINER, 1989, pàg. 206; BENDALA, 1990a, pàgs. 215-216; NÜNNERICH, 1993, pàg. 137-139 i 320, fig. 64, lám. 97.

Un estat de la qüestió relativa als arcs honoraris romans del nostre país, amb una interessant introducció, ha estat publicat recentment per Javier Arce.⁴³¹ L'autor, en parlar de l'arc de Berà, accepta la cronologia augustiana del monument i l'inclou dins del grup d'arcs municipals, grup al qual també correspondria l'anomenat «Arco de Trajano» de Mèrida.

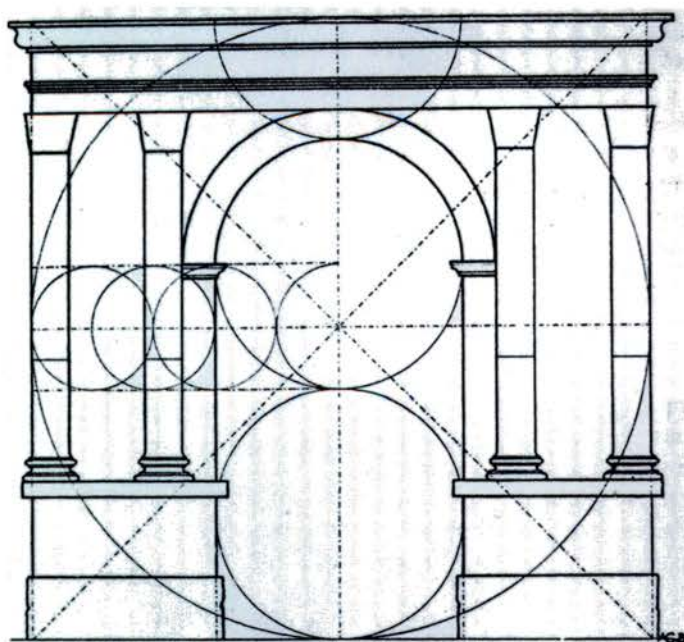
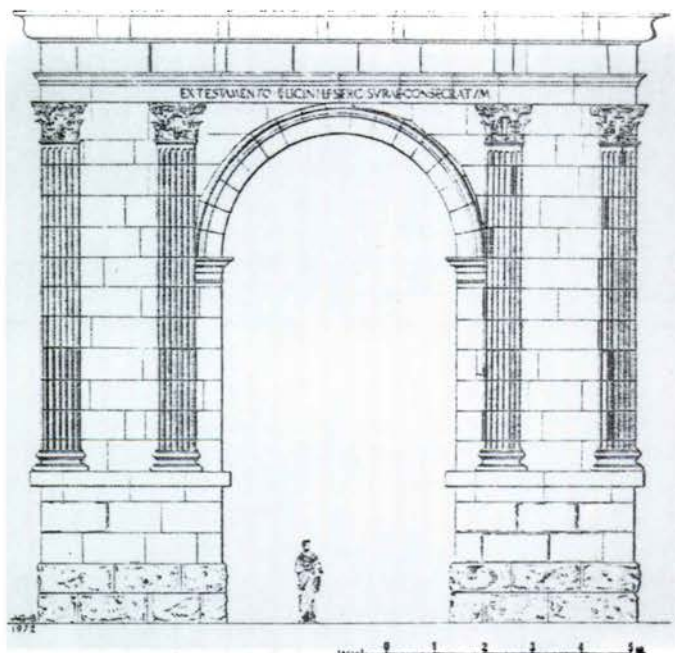

FIGURA 53. Alçat de l'arc de Berà, realitzat per Antonio García y Bellido el 1972 (fotografia Juan Santos Velasco).

FIGURA 54. Modulació de l'arc de Berà, segons Antonio García y Bellido (fotografia Juan Santos Velasco).

431. ARCE, 1987, pàg. 73-88. Pel que fa a l'arc de Berà, vegeu les pàg. 82 i 87.

2.6. APÈNDIX A: LA INSCRIPCIÓ

Hem considerat oportú incloure un apèndix dedicat a les diverses transcripcions de la inscripció de Luci Licini Sura donades pels diferents autors. Aquest recull és exhaustiu fins al final del segle XIX; a partir d'aquesta data, en la qual s'imposa una mateixa transcripció, hem inclòs només aquells autors que aportaven noves dades o que, per la qualitat dels seus estudis epigràfics, no podien ésser deixats de banda.

Cadascuna de les fitxes d'aquest apèndix, ordenades cronològicament, consta de la transcripció, en la qual hem respectat els criteris i els caràcters utilitzats per l'autor, el nom de l'autor, la cronologia del document o de la publicació, la font bibliogràfica i un comentari explicatiu.

Núm. 1

EX.TESTAMENTO.L.Licinius SVRA.CON/////

Autor: Mariangelo Accursio.

Cronologia: 1525.

Bibliografia: Ms. O 125 Sup. (Hisp. XXV ante nº1) i O 148 Sup. (f. 10v) de la Biblioteca Ambrosiana de Milà.

Comentari: Aquesta és la primera referència escrita a l'arc de Berà i, conseqüentment, la primera transcripció de la inscripció. L'autor indica que les lletres són difícils de llegir i que es troben als dos costats del monument. Les lletres en minúscula i subratllades són integració d'Accursio; tot i que la darrera lletra transcrita podria semblar una *H*, basant-nos en l'anàlisi de la grafia de l'autor es pot afirmar que és una *N*, a la qual segueixen quatre barres inclinades.

Núm. 2

Ex testamento Lvcvli

Autor: Luís de Lucena; copiat per Iohannes Mettelus.

Cronologia: 1546.

Bibliografia: Còdex Vaticà, núm. 6039 (f. 437r).

Comentari: És evident que la transcripció de Lucena demostra que no es va esforçar gaire en la lectura de la inscripció o que no va voler arriscar-se i, per tant, va llegir menys signes dels que va veure Accursio el 1525. Destaca, en el breu comentari que acompanya la inscripció, la indicació de dos tipus de lletra: unes de més petites, no llegides, que precedien el text transcrit, aquest en caràcters d'una mida més gran.

Núm. 3

ex testamento.L.Lu.Mem sura cos/////

Autor: Alessandro Bassiano.

Cronologia: 1546-1566/67.

Bibliografia: Còdex Vaticà, núm. 5237 (f. 204v, núm. 25).

Comentari: La lectura de Bassiano, que probablement no veié el monument i en tingué notícia indirecta, incorpora nous elements pel que fa a la part central de la inscripció. La nostra lectura del manuscrit de Bassiano no coincideix amb la feta pels autors del CIL (núm. 43-d) que uneixen, per exemple, «LVMEM». El mateix Bassiano determina, en el text que acompanya la transcripció, que el monument fou construït en honor d'un tal «L.Lu», perquè, com hem indicat, situa un punt entre «Lu» i «Mem».

Núm. 4 (fig. 3)

a) EX TESTAMENTO LVCII
LV... LVCVLLI

b) EX TESTAMENTO
LVCII LVCVLLI

Autor: Anton van den Wyngaerde.

Cronologia: 1563.

Bibliografia: KAGAN, 1986, pàg. 180.

Comentari: La primera transcripció (a) es troba representada en el fris del monument, en dues línies. A la segona línia, després de «LV», hi trobem una ratlla irregular. Sembla que la segona transcripció (b), a la part superior dreta del monument, sigui la integració feta per l'autor a partir del primer text. Aquesta segona lectura, també en dues línies, presenta les dues primeres lletres de «TESTAMENTO» («TE») unides per un nexa. És evident que Wyngaerde, un artista, no es va preocupar gaire de descriure amb precisió les característiques de la inscripció. Això no obstant, la seva lectura és molt pròxima a la de Lucena (núm. 2).

Núm. 5

EX TESTAMENTO.L.LITCO.S:ESURACONAR

Autor: Desconegut; copiat per Vicente Justiniano.

Cronologia: 1575.

Bibliografia: CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

Comentari: No hem pogut consultar l'original d'aquest autor i, en conseqüència, ens hem limitat a copiar la transcripció existent en el CIL (núm. 43-e). Hübner assenyala una fractura entre la A i la M de «TESTAMENTO» i un nexa d'unió entre la M i la E d'aquesta mateixa paraula. La I de «LITCO» no és ben bé una I, sinó que, més aviat, és una mitja C i es troba puntejada, i també ho està la C de la mateixa paraula.

Núm. 6

a) EX TESTAMENTO L.LICI
N.I.L.F.SERG
fractis lapis EIS SVRAE.CON
SAC. fractus

b) EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE
CONSAC+

Autor: Lluís Pons d'Icart.

Cronologia: 1572-1576.

Bibliografia: Ms. 20.11 Aug. (f. 83r), de la Biblioteca de Wolfenbüttel.

Comentari: L'autor ens ofereix una primera versió (a) de la inscripció, en la qual ens indica l'existència d'una fractura després de la tribu i d'una altra al final de «CONSAC». Posteriorment, ratllada la primera versió, n'escrigué una segona (b) en la qual, amb una creu, indica la fractura final del text. El fet més interessant és la identificació del personatge i de les diverses paraules que componen el text. Pel que fa a la identificació de *Lucius Licinius Sura*, cal destacar la nota, en llatí, que acompanya el text, en la qual Pons indica que, per transcriure «LICINI L.F.», ha consultat inscripcions barcelonines de *Lucius Licinius Secundus*.

Núm. 7

EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSA CRATVM

Autor: Lluís Pons d'Icart, Antoni Agustí o Lluís Pons de Castellví.

Cronologia: posterior a 1576.

Bibliografia: Ms. 20.11 Aug. (f. 109v), de la Biblioteca de Wolfenbüttel.

Comentari: Transcripció total del text de la inscripció, copiada probablement de la del manuscrit *Miscellanea* (núm. 9-b). El fet de no poder determinar-ne l'autor crea greus problemes per a fixar la seva cronologia (com a mínim, posterior a l'any en què Pons acabà el seu llibre d'inscripcions) i per treure les corresponents conclusions respecte del procés seguit en l'estudi de la inscripció. El text castellà que acompanya aquesta transcripció és molt interessant, perquè ens dona les mesures de les lletres de la inscripció de la banda de llevant «un xeme/mio» i de les de ponent «mas de palmo de cana». Sembla, doncs, clar que hi havia dues inscripcions iguals, però que les lletres eren de diferent mida.

Núm. 8

ex testamento L.Licini L.F.
Serg.Surae.Consac..

Autor: Probablement, Lluís Pons d'Icart.

Cronologia: Anterior a 1586, probablement de 1572-1576.

Bibliografia: Ms. *Adversaria* núm. 5781 (f. 89v) de la Biblioteca Nacional de Madrid.

Comentari: Transcripció quasi idèntica a la de Pons (núm. 6-b). La cal·ligrafia no és de gaire bona qualitat i està escrita en minúscules; «L.LICINI L.F.» està sobre una línia de punts i, tot i estar escrit per la mateixa mà i amb la mateixa tinta, és una correcció o integració. Es tracta, sense cap mena de dubte, d'una còpia de treball parcial del llibre de les inscripcions de Pons d'Icart. Nosaltres, ens inclinem a pensar que aquest manuscrit forma part de la documentació que Pons enviava a Antoni Agustí i que és anterior a la transcripció núm. 6-b d'aquest apèndix, obra del mateix estudiós.

Núm. 9

a)

EX.TESTAMENTO L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSA~~CR~~ATVM

b)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSA~~CR~~ATVM

Autor: Martín Vaylo (o Bailo).

Cronologia: Anterior a 1578.

Bibliografia: Ms. *Miscellanea* núm. 12.639 (a: f. 64r; b: f. 82v).

Comentari: La primera transcripció (a) ha estat escrita en dues fases, evidenciades per dos tipus de tinta de coloració diversa, però per la mateixa mà. En un primer moment es va escriure EX. TESTAMENTO L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSA i, posteriorment, es va afegir «AE» —unides per un nexa—, sobre «SVRAE», es varen subratllar les dues últimes lletres de «SVRAE» i es va completar l'última paraula afegint «CRATVM».

La segona transcripció (b), feta amb la mateixa tinta de les correccions de l'anterior, creiem que s'ha d'interpretar com la transcripció en net, un cop efectuades les correccions esmentades. Tot i que els folis en què es troben aquestes inscripcions tenen numeració separada, en realitat corresponen al mateix foli que està doblegat per motius d'enquadernació.

Aquest manuscrit, que atribuïm al secretari d'Antoni Agustí, conté la primera transcripció completa de la inscripció de l'arc de Berà, que probablement fou copiada, no sabem per qui, en l'afegit al llibre de les inscripcions d'aquell autor (núm. 7).

Núm. 9 bis

EX TESTAMENTO L.LICINI
L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Antoni Agustí.

Cronologia: Anterior a 1586.

Bibliografia: Ms. núm. 858 (f. 82v) de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

Comentari: Aquesta lectura de la inscripció incorpora la novetat de la forma del participi del verb *consecro*, «CONSECRATVM». Sense cap mena de dubte, aquest manuscrit és el que va utilitzar Andrea Schott en la seva edició llatina de l'obra de l'arquebisbe Antoni Agustí, núm. 14 d'aquest apèndix.

Núm. 10

EX TESTAMENTO L.LICINI.L.F.
SERG.SVRAE
CONSAC+

Autor: Antonio Povillón.

Cronologia: 1585.

Bibliografia: Ms. núm. 3821 (f. 24v) de la *Bibliothèque Royale* de Brussel·les.

Comentari: Es tracta d'una còpia del llibre de les inscripcions de Pons d'Icart (núm. 6-b), al qual l'autor, a Tarragona el 1584, tingué accés mitjançant l'arquebisbe Antoni Agustí.

Núm. 11

- a) EX.TESTAMENTO
- b) EX.TESTAMENTO...L.L...SER...SVRAE.CON...TVM
- c) EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SER.SVRAE

Autor: Jeroni Pujades.

Cronologia: 1609.

Bibliografia: PUJADES, 1609, f. 174; PUJADES, 1777, pàg. 212-214; PUJADES, 1831, pàg. 28-29.

Comentaris: El primer text (a) correspon a la part d'inscripció que va poder veure l'autor, el 1600, al fris del costat del Vendrell; el segon (b), al fris del costat de Tarragona (en aquest cas, les dues últimes lletres de «SVRAE» estan unides per un nexa). Finalment, Pujades dóna la seva transcripció (c) en la qual destaca l'oblit del participi final del text. Aquest testimoni confirma la presència d'una doble inscripció, a banda i banda de l'arc, però, pel que fa a la lectura d'aquesta, no aporta cap novetat i, en la nostra opinió, no és de fiar.

Núm. 12 (fig. 5)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Jeroni Pujades.

Cronologia: 1609.

Bibliografia: PUJADES, 1609, f. 173v.

Comentaris: Transcripció de la inscripció de l'arc incorporada al fris del monument del gravat que il·lustra aquesta edició. L'única diferència respecte a la transcripció del manuscrit *Miscellanea* (núm. 9-b) es troba en la forma del participi que, en aquest cas, és «CONSECRATVM».

Ens inclinem a pensar que Pujades fou assessorat per Andrea Schott a l'hora de fer aquesta transcripció, que, curiosament, no mostra el nexa d'unió entre «AE», present a les altres lectures donades pel mateix Pujades en el text que acompanya a aquesta il·lustració (núm. 11-b i c). També podria ser que Pujades hagués tingut accés al manuscrit d'Antoni Agustí, que dóna la mateixa transcripció (núm. 9 bis).

Núm. 13 (fig. 6)

- a) EX TESTAMENTO
- b) EX TESTAMENTO LVCH.LICIN.SER.SVRAE CONSECRATVM
- c) EX TESTAMENTO.L.LICINI.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM

Autor: Anònim.

Cronologia: Posterior a 1600, probablement del final del segle XVII o el començament del segle XVIII.

Bibliografia: PUIG, 1965, pàg. 14-15.

Comentaris: Aquest manuscrit anònim, probablement una còpia de l'original català de la *Crònica* de Pujades, reproduceix el mateix text per a l'inscripció del costat del Vendrell (a), però dóna un nou text per a la de l'altre costat (b), força divers del publicat pel mateix Pujades (núm. 11-b). Aquesta transcripció és quasi idèntica a una de publicada a mitjan segle XIX (núm. 36). El dibuix de l'arc que inclou el manuscrit reproduceix la inscripció c en el fris del monument. Aquesta darrera transcripció és idèntica a la núm. 9 bis i a la de Pujades (núm. 12), però el dibuixant es va oblidar la L de *Luci*.

Núm. 14

EX TESTAMENTO L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM

Autor: Andrea Schott.

Cronologia: 1617.

Bibliografia: AGUSTÍ, 1617, pàg. 55.

Comentari: Es tracta d'un afegit que Schott, en la seva qualitat de traductor, va incloure en l'edició llatina dels *Diálogos* d'Antoni Agustí. Schott, deixeble d'Agustí, tingué accés a la documentació d'aquest i, probablement, al manuscrit que contenia la transcripció acabada amb la fórmula «CONSECRATVM» (núm. 9 bis). Aquesta transcripció és idèntica a la publicada per Pujades en el gravat de l'arc de Berà (núm. 12), amb l'única diferència que, en aquest cas, les dues últimes lletres de «SVRAE» estan unides per un nexa. Atesos els coneixements epigràfics del jesuïta, ens inclinem a pensar que fou ell qui aconsellà Pujades respecte del text de la transcripció publicada en el gravat, curiosament, ben diversa de les donades en el text annex pel mateix autor (núm. 11). No podem descartar, però, que Pujades hagués tingut accés al manuscrit de l'arquebisbe (núm. 9 bis).

Núm. 15 (fig. 7)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM

Autor: Anònim.

Cronologia: 1625.

Bibliografia: AGUSTÍ, 1625, pàg. 128.

Comentari: La mateixa transcripció de Schott (núm. 14) incorporada en el fris de l'arc de Berà, reproduït en el gravat de l'edició italiana de l'obra d'Agustí. L'alçat de l'arc, amb la mateixa inscripció en el fris, fou publicat en posteriors edicions d'aquesta obra 1650, 1692 ?, 1698 i 1736.

Núm. 16

EX.TESTAMENTO.L.LI-
CINI.L.F.SERG.SVRAE.
CONSECRATVM.

Autor: Narcís Feliu de la Peña.

Cronologia: 1709.

Bibliografia: FELIU, 1709, pàg. 115.

Comentari: L'autor dóna la mateixa lectura que apareix en el gravat de Pujades (núm. 12), tot i que, per qüestions de l'edició, aparegui aquí escrita en tres línies.

Núm. 17 (fig. 9-10)

a)

EX TEST

b)

EXTESTA.....CSVPA....ONVS

Autor: Juan Grül.

Cronologia: 1710-1713.

Bibliografia: Ms. núm. 742 (a: f. 106; b: f. 107) de la Biblioteca de Catalunya.

Comentari: El primer text apareix d'una manera molt tènue en el dibuix, sembla que hagi estat esborrat pel mateix autor. El segon es troba clarament indicat en el fris del monument, i representa que els espais buits (aquí puntejats) estan erosionats. L'autor va interpretar la *G* de «SERG» com una *C*, i la *R* de «SVRA» com una *P*. Cal destacar que la situació de «ONVS», a l'extrem dret del fris, no permetria incloure el text del participi «CONSACRATVM» o «CONSECRATVM». Es fa difícil de saber fins a quin punt Grül fou fidel amb la realitat pel que fa a la inscripció; probablement estava més interessat per les característiques arquitectòniques del monument.

Núm. 18

a)

L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

b)

EX TESTAMENTO..LI....SERG...SVRAE CON.....TVM.

Autor: Gregori Mayans.

Cronologia: 1732.

Bibliografia: MAYANS, 1732, pàg. 154.

Comentari: El primer text, l'atribueix l'autor a Andrea Schott, però en realitat hi ha un error de còpia o d'impremta, perquè no coincideix amb el publicat pel flamenc (núm. 14): manca «EX TESTAMENTO» i el nexa d'unió de les dues últimes lletres de «SVRAE». La segona lectura és la que es conservava en el monument, i aquí l'autor es basa en el dibuix que li va enviar Josep Finestres el 1731. És idèntica a la que publicà més tard Finestres (núm. 19-a), però Mayans indica el nexa d'unió entre «AE».

Núm. 19

a)

EX.TESTAMENTO.LI...SERG...SVRAE.CON...TVM

b)

Ex testamento L.Licinii L.F.SERG.SVRAE CONsecraTVM

c)

L.Licinius C.F.Sura II

Autor: Joseph Finestres.

Cronologia: 1762.

Bibliografia: FINESTRES, 1762, pàg. 163-164.

Comentaris: La primera lectura donada per Finestres (a) coincideix amb la que veié Pujades el 1600 (núm. 11-b), amb l'única diferència que no presenta unides per nexa les dues darreres lletres de «SVRAE» i que afegeix la *G* de «SERG»; els signes de puntuació són també diversos. El segon text (b), el dona l'autor reproduint la transcripció de Schott (núm. 14), però en realitat hi ha una sèrie de variacions: la doble *II* de «LICINII» i la manca de nexa d'unió entre «AE». A part d'això, Finestres indica una sèrie de variacions mitjançant l'ús de minúscules, majúscules i cursives, el significat de les quals no hem pogut esbrinar. El tercer text epigràfic (c) correspon a la lectura que, segons l'autor, va fer Christof Adam Rupertus, única menció a l'obra epigràfica d'aquest escriptor que dona una curiosa filiació.

Núm. 20

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Enrique Flórez.

Cronologia: 1769.

Bibliografia: FLÓREZ, 1769, pàg. 232.

Comentaris: Es tracta de la mateixa transcripció publicada per Pujades en el gravat de l'edició catalana de la seva obra (núm. 12).

Núm. 21 (fig. 13)

EX TESTAMENTO..ERG SVRAE CONSA

Autor: Francisc Bonifàs.

Cronologia: 1769.

Bibliografia: FLÓREZ, 1769, pàg. 232.

Comentaris: Creiem que es tracta d'un text epigràfic més aviat decoratiu, fet en funció del gravat en què es troba.

Núm. 22

a)

EX TEST

b)

EX TESTAMENTO L.LICINII.L.F.SERGII.SURAE
CONSECRATUM

Autor: Henry Swinburne.

Cronologia: 1775.

Bibliografia: SWINBURNE, 1779, pàg. 72.

Comentaris: La primera lectura (a) és la que va fer l'autor: «All I could read of the inscription was». La transcripció b és la de Flórez (núm. 20), però amb alguns errors.

Núm. 23 (fig. 14)

EX TEST (i altres signes indesxifrables)

Autor: Henry Swinburne.

Cronologia: 1775.

Bibliografia: SWINBURNE, 1779, làm. LV.

Comentaris: En aquest text, inclòs en un gravat, l'autor transcriu el que ell va llegir (núm. 22-a) seguit per signes indesxifrables.

Núm. 24 (fig. 16)

EXTESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SURAE.COSECRATU

Autor: Anònim.

Cronologia: 1777.

Bibliografia: PUJADES, 1777, tom IV, pàg. 211.

Comentaris: L'autor del gravat de l'edició de Pujades de 1777 es va inspirar en la inscripció representada en el gravat de l'edició catalana original (núm. 12). Es va permetre, però, una sèrie de llicències, tals com unir amb un nexa els signes «AE» de «SURAE» i substituir les lletres *N* i *M* de «CONSECRATUM» per guions a sobre de les lletres *O* i *U* que les precedien.

Núm. 25

EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.
SURAE CONSECRATUM

Autor: Antonio Ponz.

Cronologia: 1785.

Bibliografia: PONZ, 1785, tom XIII, carta VI, núm. 72; PONZ, 1947, pàg. 1213.

Comentaris: Còpia de la transcripció de Pujades (núm. 12). S'ha imprès en dues línies, i el signe *V* s'ha substituït per *U*.

Núm. 26

EX.TESTAMENTO
L.LICINI.L.F.
SERG.SVRAE
CONSECRATVM

Autor: Joan Francesch de Masdeu.

Cronologia: 1789.

Bibliografia: MASDEU, 1789, núm. 867, pàg. 190.

Comentaris: Tot i que l'autor indiqui que segueix Andrea Schott (núm. 14), en realitat, en no representar el nexa d'unió entre «AE», el que fa és copiar la transcripció del manuscrit d'Antoni Agustí (núm. 9 *bis*) i de Pujades (núm. 12), distribuïda en quatre línies.

Núm. 27

a)

EX.TESTAMENTO.LI[CIN.]SERG[IA.]SURAE.CON[FEC]TUM

b)

EXTESTAMENTO.[L.]LI[CINI.L.F.]SERG.SURAE.CON[SECRA]TUM

Autor: Joan Francesch de Masdeu.

Cronologia: 1800.

Bibliografia: MASDEU, 1800, núm. 1740, pàg. 347.

Comentaris: Ens trobem davant d'una nova hipòtesi de l'autor, respecte del que havia publicat anteriorment (núm. 26). El primer text (a) és la integració que fa Masdeu segons el que havia vist Finestres (núm. 19-a). El fet més significatiu és l'eliminació del *praenomen* i de la filiació i la substitució del participi «CONSECRATVM/CONSACRATVM», per «CONFECTVM». El segon text (b) és la interpretació que fa Masdeu del que va integrar Schott (núm. 14), i imagina que a l'època d'aquest darrer es conservava el mateix que veié Finestres (núm. 19-a).

Núm. 28

a)

EX TESTAMENTO

b)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE
CONSECRATVM

Autor: Alexandre de Laborde.

Cronologia: 1806.

Bibliografia: LABORDE, 1806, pàg. 24-25.

Comentaris: El que va poder llegir l'autor és el primer text (a). La segona lectura (b), la dóna Laborde citant Flórez (núm. 20), que copià Pujades (núm. 12).

Núm. 29 (fig. 17)

X TESTAMENTO.....L SURA SCONSA

Autor: Jean Liger (o Ligier).

Cronologia: 1802.

Bibliografia: LABORDE, 1806, lám. XXXIX.

Comentaris: Lectura feta per l'artista i, en conseqüència, creiem que amb poc valor epigràfic.

Núm. 30 (fig. 18)

EXTESTAMENTOIIICINILFSERGSVRAECONSECRATVM

Autor: Jacques Moulinier.

Cronologia: 1802.

Bibliografia: LABORDE, 1806, lám. XL.

Comentaris: Representació gràfica del text de la inscripció publicat pel mateix Laborde (núm. 28), amb una sèrie d'errors obra de Moulinier.

Núm. 31

EX.TESTAMENTO.L.LICINII.L.L.SERGII.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Edward Hanke Locker.

Cronologia: 1824.

Bibliografia: LOCKER, 1824, pàgines sense numerar.

Comentaris: Tot i que l'autor cita Flórez, la seva lectura de la inscripció està clarament inspirada en la de Henry Swinburne (núm. 22-b), però comet l'error de substituir la F de la filiació per una L.

Núm. 32

EX TESTAMENTO L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE CONSECRATVM

Autor: Iohannes Caspar Orellius.

Cronologia: 1828.

Bibliografia: ORELIUS, 1828, vol. 1, núm. 2496, pàg. 435.

Comentaris: Còpia de la lectura de Ponz (núm. 25), que seguí Pujades (núm. 12). Destaca el fet que la darrera lletra de «LICINI» és molt més alta que les restants.

Núm. 33 (fig. 21)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Anònim.

Cronologia: 1831.

Bibliografia: PUJADES, 1831, pàg. 27.

Comentaris: L'autor d'aquest gravat, inspirat en el de la primera edició de l'obra de Pujades (núm. 12), reproduïx el text de la inscripció amb l'única curiositat que, en unir amb un nexa les lletres «AE», la fórmula resultant és idèntica a la d'Andrea Schott (núm. 14).

Núm. 34

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.
SERG.SURAE CONSECRATUM

Autor: Juan Agustín Cean-Bermúdez.

Cronologia: 1832.

Bibliografia: CEAN, 1832, pàg. 7-8.

Comentaris: Còpia de la lectura donada per Pujades (núm. 12).

Núm. 35

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Pablo Piferrer.

Cronologia: 1839.

Bibliografia: PIFERRER, 1839, pàg. 211.

Comentaris: Còpia del text publicat per Pujades (núm. 12).

Núm. 36

EX TESTAMENTO LUCII LICINI SER: SURAE CONSECRATUM

Autor: Juan Cortada.*Cronologia:* 1841.*Bibliografia:* CORTADA, 1841, pàg. 109.*Comentaris:* Les dues últimes lletres de «SURAE» estan unides per un nexa. Curiosament, aquesta lectura de la inscripció és quasi idèntica a la d'un manuscrit, segurament còpia de l'original català de l'obra de Pujades (núm. 13-b).**Núm. 37** (fig. 24)

X TESTAMENTO. LLICINI L.....CRA...

Autor: Guillaumot i Lemaitre.*Cronologia:* 1844.*Bibliografia:* *L'Univers*, 1844; *Panorama universal*, 1845, entre les pàg. 294-295.*Comentaris:* Text inclòs en un gravat de l'arc i, per tant, amb un valor més decoratiu que epigràfic.**Núm. 38**EX TESTAMENTO.L LICINI.L.F.SERG.SURAE
CONSECRATUM.*Autor:* Pascual Madoz.*Cronologia:* 1849.*Bibliografia:* MADOZ, 1849, pàg. 651.*Comentaris:* Còpia del text publicat per Pujades (núm. 12), dividit en dues línies.**Núm. 39**EX. TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.
CONSECRATVM*Autor:* Juan Francisco Albinyana i Antoni de Bofarull.*Cronologia:* 1849.*Bibliografia:* ALBINYANA i BOFARULL, 1849, pàg. 186.*Comentaris:* Nova còpia de la lectura donada per Pujades (núm. 12).**Núm. 40** (fig. 25)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE CONSECRATVM.

Autor: D. Soberano.*Cronologia:* 1849.*Bibliografia:* ALBINYANA i BOFARULL, 1849, pàg. 186 i làm. 24.*Comentaris:* Còpia de la lectura de Pujades (núm. 12), inclosa també en la litografia de Soberano.**Núm. 41***a)*

EX.TESTAMENTO L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CON...TVM.

b)

AMENTO.L.LICIN

Autor: Buenaventura Hernández Sanahuja i José M. Torres i Sedó.*Cronologia:* 1867.*Bibliografia:* HERNÁNDEZ i TORRES, 1867, pàg. 158.*Comentaris:* Els autors no es defineixen sobre la forma del participi final i es limiten a donar l'inici i el final de la paraula, en parlar de quin era el text de la inscripció *a*. Transcriuen també el que ells pogueren observar, després de les restauracions, a l'arquitrav del costat de Barcelona (*b*).**Núm. 42**

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Bartolomeo Borghesi.*Cronologia:* 1869.*Bibliografia:* BORGHESI, 1869, pàg. 35.*Comentaris:* Nova còpia de la lectura de Pujades (núm. 12), que segueix Orellius (núm. 32).

Núm. 43

a)	EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSA CRATVM
b)	EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSA CRATVM
c)	EX TESTAMENTO LVCVLI
d)	EX TESTAMENTO L.LVMEM SVRA COR// /
e)	EX TESTAMENTO.L.LITCO.S:ESVRA CONAR
f)	EX.TESTAMENTO.L.Licinius SVRA.CON/////
g)	EX TESTAMENTO SURANA
h)	EX.TESTAMENTO....ERG SVRAE CONSA.....
i)	EX.TESTAMENTO.LI....SERG..SVRAE..CON...TVM
j)	EX TEST.....
k)	X TESTAMENTO.P.....L SVRA SCONSA.....

Autor: Emile Hübner.

Cronologia: 1869.

Bibliografia: CIL, II, núm. 4282, pàg. 576.

Comentaris: La primera lectura (a) presenta dues parts: les lletres verticals corresponen al que va llegir Accursio (núm. 1) i les inclinades a les integracions que Hübner considera, segurament, obra d'Andrea Schott. Hübner es basa en el manuscrit 12639 de la Biblioteca Nacional de Madrid (antiga signatura Bb-183, citada erròniament Bb-187 pel CIL) i considera que les integracions són obra de Schott; com hem explicat, creiem que en realitat cal atribuir la transcripció al secretari d'Antoni Agustí, Martín Vaylo (o *Bailo*). Això no exclou que el secretari estigués copiant un text de l'arquebisbe o un dels que li enviava Pons de l'cart (núm. 9). L'única diferència respecte a la lectura del CIL es troba en el nexa d'unio d'«AE» existent en el manuscrit. Segueix el text atribuït a Agustí i a Povillón (b); pel que fa a Povillón, no va donar cap lectura completa de la inscripció (núm. 10). Al text de Luís de Lucena (c) (núm. 2), acompanya el d'Alessandro Bassiano (d). La consulta del Còdex vaticà 5237, on es conserva el manuscrit de Bassiano, ens permet d'apreciar una sèrie d'errors de lectura en el CIL (núm. 3). A continuació, la lectura donada per Vicente Justiniano (e) (núm. 5), la de Mariangelo Accursio (f) (núm. 1) i la de Abraham de Bibran (g) que indica una fractura entre «SVRA» i «NA». El text atribuït a Pujades (h) no es correspon amb el donat pel cronista català en l'obra citada pel CIL (núm. 11 i 12), però és idèntic al del gravat de Bonifàs (núm. 21). Segueix la lectura de Josep Finestres (i) (núm. 19-a), la de Henry Swinburne (j) (núm. 22-a) i la de Laborde (k), en la qual també es percep algun error (núm. 29).

Núm. 44

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CONSECRATVM

Autor: Aurelià Fernández Guerra.

Cronologia: 1870.

Bibliografia: FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 306.

Comentaris: Tot i atribuir la transcripció a Accursio (núm. 1) i citar el CIL (núm. 43), en realitat l'autor reproduceix la lectura de Pujades (núm. 12).

Núm. 45 (fig. 27)

X....ENTO.L.LICINI.L.F.SER.....

Autor: García.

Cronologia: 1870.

Bibliografia: FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 320.

Comentaris: Text que apareix en el gravat que il·lustra l'edició de Fernández Guerra (núm. 44).

Núm. 46

- a) EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.
SVRAE CON...TVM.
- b) AMENTO.L.LICIN

Autor: Rafael del Castillo.

Cronologia: 1871.

Bibliografia: CASTILLO, 1871, cap. XXXV.

Comentaris: Còpia de la lectura de Hernández Sanahuja (núm. 41).

Núm. 47

- a) EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SURAE.CONSECRATUM
- b) EX TESTAMENTO.....ERG.SVRAE CONSA.....

Autor: Antoni de Bofarull.

Cronologia: 1876.

Bibliografia: BOFARULL, 1876, pàg. 113.

Comentaris: L'autor atribueix, correctament, la primera transcripció (a) a Pujades (núm. 12) i la segona (b) a Enrique Flórez (núm. 21).

Núm. 48

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.CON...TVM

Autor: Eduard Tamaro.

Cronologia: 1879.

Bibliografia: TAMARO, 1879, pàg. 83.

Comentaris: Còpia de la lectura d'Hernández Sanahuja (núm. 41) amb una sola variació: el nexa d'unió de les dues darreres lletres de «SVRAE».

Núm. 49

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SURAE.CONSECRATUM

Autor: Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall.

Cronologia: 1884.

Bibliografia: PIFERRER i PI, 1884, pàg. 491.

Comentaris: Els autors publiquen una nova còpia de la lectura de Pujades (núm. 12), però precisen que les lletres que queden del participi final són «CON...TVM» i que, en conseqüència, pot llegir-se també *constructum* o *confectum*.

Núm. 50

EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE
CONSECRATVM

Autor: Buenaventura Hernández Sanahuja i Emili Morera Llauredó.

Cronologia: 1892.

Bibliografia: HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 72.

Comentaris: Una nova còpia del text publicat per Pujades (núm. 12). En la fotografia que il·lustra aquesta obra trobem la primera imatge gràfica de la façana oriental de l'arc (apèndix B, núm. 30, fig. 31), en la qual es pot observar els quatre blocs amb restes de la inscripció, aleshores ja col·locats a l'arquitrav del monument.

Núm. 51

EX TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.
SERG.SVRAE.CONSECRATVM.

Autor: Emili Morera Llauredó.

Cronologia: 1894.

Bibliografia: MORERA, 1894, pàg. 191.

Comentaris: L'autor cita i reproduïx el text del gravat de l'edició de Pujades de 1831 (núm. 33), lectura idèntica a la d'Andrea Schott (núm. 14).

Núm. 52

a)

EX.TESTAMENTO.L.LICINI.L.F.SERG.SVRAE.
COSECRATVM.

b)

EX.TESTAMENTO...ERG.SVRAE.CONSE...

Autor: Jaume Ramon i Vidales.

Cronologia: 1894.

Bibliografia: RAMON, 1894, pàg. 518.

Comentaris: El primer text (a), l'atribueix l'autor, incorrectament, a Accursio (núm. 1); l'altre (b), a Flórez (núm. 21), també amb algun error. En ambdós casos uneix els signes «AE» amb un nexa.

Núm. 53

Ex testamento L(uci) Licini L(uci) f(ili) Serg(ia tribu) Surae consecratum

Autor: Géza Alföldy.

Cronologia: 1975.

Bibliografia: ALFÖLDY, 1975, núm. 930, pàg. 406-407.

Comentaris: La lectura efectuada per l'autor, respon a les noves normes epigràfiques, i representa la primera lectura global de la inscripció. Alföldy es basa en el text publicat pel CIL (núm. 43-a) que, com hem vist, coincideix amb el del manuscrit *Miscellanea* (núm. 9). Alföldy s'equivoca en dir que la inscripció es conserva a l'arquitrà del costat que mira a Tarragona, ja que, si bé fins a 1840 es trobava al fris d'aquest costat del monument, ara es troba a l'arquitrà del costat oposat.

Al llarg del segle xx, moltes han estat les publicacions que han fet referència a la inscripció de l'arc de Berà; a grans trets, però, podem afirmar que la majoria dels autors de tipus local han reproduït els textos donats per Jeroni Pujades (núm. 12) i Andrea Schott (núm. 14), al principi del segle xvii.⁴³² L'única diferència existent entre ambdues lectures es troba en el nexa d'unió entre els dos últims signes de «SVRAE». Per tant, és molt probable que l'elecció d'una fórmula o una altra hagi estat deguda, només, a motius tipogràfics. Paral·lelament, els autors que han citat la inscripció de l'arc, sota una òptica científica més àmplia han seguit el CIL (núm. 43-a).⁴³³

2.7. APÈNDIX B: LES REPRESENTACIONS GRÀFIQUES

L'arc de Berà ha estat, al llarg de la seva història, objecte de nombroses representacions gràfiques; ens ha semblat adient de recollir-les en un apèndix, ja que, en molts casos, aquestes il·lustracions ens aporten informacions fonamentals per a la comprensió de les característiques formals i, fins i tot, del procés de transformació seguit pel monument al llarg dels segles. Les representacions més o menys realistes de l'arc, anteriors al final del segle xviii, ens mostren el monument abans d'ésser objecte de cap restauració i, per tant, són de gran importància. Els gravats posteriors a aquesta data però anteriors a 1840 ens permeten conèixer també quina era la realitat del monument abans de la lamentable «restauració» que el malmeté en aquella data. Les fotografies de la segona meitat del segle xix constitueixen la primera representació objectiva de l'arc, tot i que ja hagués sofert importants transformacions. En conseqüència, hem inclòs en aquest apèndix totes les representacions conegudes anteriors al final del segle xix. Després d'aquesta data, ens hem limitat a recollir aquelles imatges que tenen un especial interès de tipus científic, tals com els aixecaments planimètrics del monument, o aquelles que il·lustren esdeveniments importants, com els efectes de l'atemptat del qual fou objecte l'arc en els primers dies de la insurrecció militar de 1936.

432. ARCO, 1906, pàg. 160; MORERA, 1910, pàg. 195; ARCO, 1912, pàg. 355; *Enciclopedia Espasa*, tom 7, pàg. 612; ROVIRA, 1933, pàg. 12, entre altres.

433. CURTIS, 1908, pàg. 50; PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 91; FROTHINGHAM, 1915, pàg. 173; NAVASCUÉS, 1929, pàg. 45; KÄHLER, 1939b, pàg. 424; CIRLOT, pàg. 41; NIERHAUS, 1964, pàg. 206; RODÀ, 1970, pàg. 170, i VIVES, 1971, pàg. 244, núm. 2065.

Les representacions de l'arc de Berà al llarg del segle xx són incalculables; un interès especial tenen les diverses fotografies i postals, de les quals nosaltres hem recopilat només alguns exemples, atès que ja han estat recollides, d'una manera parcial però suficient, per altres autors.⁴³⁴ La popularitat, quasi emblemàtica, del monument ha fet que esdevingués element publicitari i reclam gràfic de moltes activitats comercials, especialment a la ciutat de Tarragona i als pobles veïns. A tall d'exemple, podem comentar que la seva imatge aparegué representada en segells (valor 4 Pts.) de la sèrie «Roma-Hispania», l'any 1974, i en els bitllets de la Lotería Nacional del sorteig efectuat l'11 de juliol de 1977.

Les fitxes de cadascuna de les figures que componen aquest apartat inclouen l'autor de la il·lustració, la tècnica utilitzada, les mesures de la figura, l'any d'execució, la font bibliogràfica i, finalment, un comentari de les característiques i del valor documental de la imatge corresponent.

Núm. 1 (fig. 1)

Autor: Anònim.

Tècnica: Xilografia.

Mesures: 2,1 x 3,1 cm.

Cronologia: 1546.

Bibliografia: BEUTER, 1546, f. LXV

Comentaris: Es tracta d'una petita il·lustració que ens mostra l'alçat d'un arc, coronat per un àtic i un frontó. Malgrat que hagi estat considerada la primera representació de l'arc de Berà i que Jeroni Pujades —i altres autors— hagin criticat el seu autor per la poca fidelitat respecte a l'original, en realitat ens trobem davant d'una representació teòrica d'un arc honorífic romà. La prova del que diem es troba en el fet que Beuter, en la mateixa obra (llibre 1, cap. XVIII, f. LXV), utilitza la mateixa figura per a il·lustrar l'arc de Cabanes. Aquest gravat de Beuter, fou reproduït posteriorment en les diverses edicions de l'obra de Jeroni Pujades.⁴³⁵

Núm. 2 (fig. 3)

Autor: Anton van den Wyngaerde.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 82,7 x 28,2 cm.

Cronologia: 1563.

Bibliografia: KAGAN, 1986, pàg. 180.

Comentaris: Es pot considerar, sense cap mena de dubte, la primera representació gràfica de l'arc de Berà. Es tracta d'una vista de tres quarts de la part sud-occidental del monument, dibuixat d'una manera força acurada i realista, i coronat pel text «Arco de Bara». El terç meridional de la part superior de l'edifici està completament destruït, des de la cota de la imposta de l'arc. També hi manquen elements de l'altra banda de l'entaulament i l'últim bloc de l'arquitrau es troba desplaçat cap a l'exterior. Es pot observar també la filada inferior del sòcol del podi, actualment enterrada. Dues transcripcions de la inscripció completen el dibuix (apèndix A, núm. 4).

Es tracta d'un document, inèdit fins fa molts pocs anys, de gran importància per al coneixement del procés evolutiu del monument i que ens demostra que, ja a mitjan segle XVI, es trobava força deteriorat.

Núm. 3 (fig. 4)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 2,5 x 3,3 cm.

Cronologia: 1609.

Bibliografia: PUJADES, 1609, f. 88v.

Comentaris: Gravet de reduïdes dimensions utilitzat en l'edició catalana de l'obra de Pujades per a representar la figura de l'arc de Berà publicada per Pere Anton Beuter. L'element característic d'aquesta figura és la presència d'un frontó que corona el monument, similar al del gravat de Beuter.

434. MORANT, 1986; *Effigies tarraconenses*, 1990.

435. PUJADES, 1609, f. 88v; PUJADES, 1777, tom III, pàg. 3; PUJADES, 1831, pàg. 72.

Núm. 4 (fig. 5)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 14,8 x 14,2 cm.

Cronologia: 1609.

Bibliografia: PUJADES, 1609, f. 173v.

Comentaris: Perspectiva cònica reconstructiva d'una de les façanes principals de l'arc de Berà. Aquest gravat està inspirat en un dibuix realitzat pel mateix Pujades l'any 1600, tal com l'autor indica en el text corresponent. Elements característics d'aquesta figura són dos errors: l'angle intern dels pilars de l'arc, que determina que la planta d'aquests no sigui quadrangular, i la presència d'una motllura que, a l'alçària de les bases de les lesenes, envolta els quatre costats dels pilars del monument. Al fris hi ha la transcripció de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 12).

Com veurem més endavant, aquesta il·lustració, d'una relativa fidelitat arquitectònica, és la base sobre la qual s'inspiraran els editors de diverses edicions pòstumes de l'obra de l'arquebisbe Antoni Agustí.⁴³⁶

Núm. 5 (fig. 6)

Autor: Anònim.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 13,4 x 12,8 cm (en la reproducció de PUIG, 1965).

Cronologia: Posterior a 1600, probablement del segle XVIII.

Bibliografia: PUIG, 1965.

Comentaris: Perspectiva cònica reconstructiva d'una façana de l'arc, amb la inscripció en el fris (apèndix A, núm. 13-c). Si bé guarda una certa relació amb la figura anterior, destaca la correcció dels errors citats en aquell exemple i la presència d'una cornisa prominent i d'un arquitrau molt baix. Altres elements a remarcar són la filada existent entre l'arquitrau i l'arquivolta i la presència de només dues estries en les pilastres.

El desconeixement de l'autoria d'aquest dibuix i, fins i tot, de la seva cronologia el converteixen en un document a analitzar amb cautela. En qualsevol cas, és posterior a l'any 1600, data en què Pujades visità l'arc de Berà, ja que aquest dibuix acompanya un manuscrit que recull el text del capítol xxxv del llibre III de la *Crònica* de Pujades. Probablement es tracta d'una còpia del manuscrit original català de l'obra citada d'aquest autor.

Núm. 6 (fig. 7)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 15 x 22 cm.

Cronologia: 1625.

Bibliografia: AGUSTÍ, 1625, pàg. 128.

Comentaris: Ens trobem, sense cap mena de dubte, davant d'una figura inspirada en la publicada per Pujades (Núm. 4), complementada, a la part inferior, amb una planta del monument. La prova del que hem dit es troba en el fet que, al marge de la similitud general, aquesta representació de l'arc de Berà repeteix els mateixos errors existents en la de Pujades (l'angle intern dels pilars i la motllura entre les bases de les lesenes). Creiem, doncs, que aquest gravat fou encarregat per l'editor italià d'Agustí i que l'autor que el realitzà s'inspirà en el gravat de Pujades, l'obra del qual —apareguda el 1609— es trobava a la seva disposició. Al fris del monument hi ha la inscripció (apèndix A, núm. 15).

Cap edició posterior del llibre d'Antoni Agustí no reproduïx completament aquesta figura. Parcialment, la trobem en les edicions de 1650, 1692?, 1698 i 1736.

Núm. 7 (fig. 8)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 15 x 14,4 cm.

Cronologia: 1650.

Bibliografia: AGUSTÍ, 1650, pàg. 128.

Comentaris: Il·lustració idèntica a l'anterior. Es tracta de la mateixa planxa, de la qual, però, s'ha eliminat la planta del monument. Pel que fa a la inscripció, vegeu l'apèndix A, núm. 15. Es troba reproduïda en les edicions d'aquesta mateixa obra de 1698 i 1736; no podem afirmar que es trobi en la de 1692 perquè no n'hem pogut consultar cap exemplar.

436. AGUSTÍ, 1625, pàg. 128; AGUSTÍ, 1650, pàg. 128.

Núm. 8 (fig. 9)

Autor: Juan Grül.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 19 x 27,4 cm.

Cronologia: 1710-1713.

Bibliografia: Ms. núm. 742 (f. 106) de la Biblioteca de Catalunya.

Comentaris: Perspectiva cònica d'una de les façanes principals, reconstruïda, de l'arc de Berà. Dibuix de bona qualitat i precís en els detalls, exceptuant-ne la cornisa, en la qual no s'ha representat el denticulat. A la part esquerra del fris, esborrades, les primeres lletres de la inscripció (apèndix A, núm. 17-a). A la part inferior hi ha la planta del monument acompanyada d'una escala gràfica en peus castellans.

Núm. 9 (fig. 10)

Autor: Juan Grül.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 19 x 27,4 cm.

Cronologia: 1710-1713.

Bibliografia: Ms. núm. 742 (f. 107) de la Biblioteca de Catalunya.

Comentaris: Similar a l'anterior, presenta una sèrie de mesures de les diverses parts del monument en peus i polzades. Al fris s'han representat tres fragments de la inscripció i els espais intermedis estan colorejats (apèndix A, núm. 17-b). Alguns elements de l'àtic, de la cornisa i de la lesena dreta presenten una coloració més fosca, el significat de la qual se'ns escapa. Aquesta figura, juntament amb l'anterior, constitueixen els primers aixecaments planimètrics acotats del monument en estudi.

Núm. 10 (fig. 11)

Autor: Juan Grül.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 7 x 27,1 cm.

Cronologia: 1710-1713.

Bibliografia: Ms. núm. 742 (f. 108) de la Biblioteca de Catalunya.

Comentaris: Alçat lateral reconstructiu i planta d'un dels pilars de l'arc. Aquest dibuix, juntament amb els dos anteriors, formen una unitat i són obra de l'enginyer Juan Grül.

Núm. 11 (fig. 12)

Autor: Joseph Boy.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 17,4 x 27 cm.

Cronologia: 1713.

Bibliografia: Ms. R. 508 IV-16 (f. 181) de la biblioteca del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Comentaris: Perspectiva cònica d'un dels costats del monument, completat per la planta d'un dels pilars i emmarcat, en la part superior, per una cinta en la qual es llegeix «Perfil del Arco de Bara». Es tracta, probablement, del costat nord-occidental de l'arc, ja que, al principi del segle XVIII, l'altra banda ja s'havia ensulsi en bona part, com es pot veure en la figura de Wyngaerde (núm. 2). Curiosament, Wyngaerde ens mostra un bloc de l'arquitrav desplaçat, element que apareix en altres gravats posteriors, però que no apareix en el dibuix de Boy. Destaca, d'altra banda, la existència d'una segona filada de blocs en l'àtic del monument.

Núm. 12 (fig. 13)

Autor: Francesc Bonifàs, del dibuix; Gil, del gravat.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 14 x 18,7 cm.

Cronologia: 1762, el dibuix; 1769, el gravat.

Bibliografia: FLÓREZ, 1769, tom 24, pàg. 232.

Comentaris: Gravat realitzat per Gil a partir d'un dibuix de Francesc Bonifàs, en el qual es veu l'estat de conservació de la façana sud-occidental de l'arc de Berà, acompanyada per una planta acotada d'aquest. Al fris hi ha la inscripció llatina (apèndix A, núm. 21). És altament interessant l'anàlisi comparativa d'aquest gravat amb el dibuix de Wyngaerde (núm. 2), perquè ens permet de conèixer el procés de degradació sofert per el monument al llarg de quasi dos-cents anys (1563-1762).

Pel que fa a la filada inferior del sòcol del podi, completament visible al segle XVI, apareix només en part, sens dubte, per haver-se elevat el nivell del terreny circumdant. A grans trets podríem dir que l'estat de l'arc és el mateix i que les diferències radiquen en el fet que, al marge dels criteris dels diversos artistes, Bonifàs va representar alguns blocs de l'àtic, i que l'últim bloc del costat esquerre del fris es troba també desplaçat, com el bloc inferior ja representat en aquesta posició per Wyngaerde.

Núm. 13 (fig. 14)

Autor: Henry Swinburne.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 15,4 x 21 cm.

Cronologia: 1775.

Bibliografia: SWINBURNE, 1779, làm. LV.

Comentaris: Aquesta il·lustració, que ens mostra la façana sud-occidental, destaca pel fet de ser la primera en què es representa el monument en el seu entorn paisatgístic —el camí, alguns arbres i camps conreats— i, evidentment, pel fet que el gravador no va invertir la imatge, a excepció de les lletres de la inscripció (apèndix A, núm. 23), i per tant el resultat final és al revés de la realitat. Una figura —sembla un pagès amb barretina— que passa sota l'arc fa les funcions d'escala gràfica. La qualitat no és gaire bona i presenta una sèrie d'errors evidents. Cronològicament està molt a prop del publicat per Flórez (núm. 12) però, malgrat això, ens mostra un monument que, en la banda de mar —l'esquerra del gravat—, ha perdut diversos blocs. Malgrat les característiques d'aquesta figura, el fet que els blocs desapareguts es corresponguin amb les parts restaurades ens fa pensar que, entre 1762 i 1775, es varen espoliar els carreus de la pilastra d'angle per sota de la cota de la imposta de l'arc. Com en el dibuix de Bonifàs, els blocs de l'extrem del fris i de l'arquitrau es troben desplaçats.

Núm. 14 (fig. 15)

Autor: Anònim.

Tècnica: Xilografia.

Mesures: 2,3 x 3,3 cm.

Cronologia: 1777.

Bibliografia: PUJADES, 1777, tom III, pàg. 3.

Comentaris: Ens trobem davant d'una nova versió, atribuïda a Beuter, però que en realitat és un gravat inspirat en el publicat per Pujades (núm. 3), basat en el de Beuter (núm. 1).

Núm. 15 (fig. 16)

Autor: Anònim.

Tècnica: Xilografia.

Mesures: 7,1 x 6,7 cm.

Cronologia: 1777.

Bibliografia: PUJADES, 1777, tom IV, pàg. 211.

Comentaris: Gravat realitzat, com l'anterior, per a il·lustrar la primera edició en castellà de la *Crònica* de Pujades. Mostra una de les façanes principals de l'arc, reconstruït i amb la inscripció en el fris (apèndix A, núm. 24), i està basat en el gravat de l'edició catalana de 1609 (núm. 4). Malgrat que les proporcions són força diferents de les del gravat citat, l'element que ens permet de fer aquesta afirmació és la repetició dels errors de la figura de 1609, a excepció de la motllura existent entre les lesenes.

Núm. 16 (fig. 17)

Autor: Jean Liger (o *Ligier*), del dibuix; Malbeste, del gravat.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 35,9 x 23,5 cm.

Cronologia: 1802, el dibuix; 1806, el gravat.

Bibliografia: LABORDE, 1806, làm. XXXIX. Vegeu també HAUSCHILD, 1984, pàg. 20-23.

Comentaris: Imatge realista que ens mostra una vista de tres quarts, des de ponent, de l'arc de Berà en un ric i detallat entorn paisatgístic que inclou el mar i un edifici que creiem que s'ha d'identificar amb l'ermita de Berà. Tres personatges es troben al costat del monument i un quart camina en direcció a Tarragona. A la banda de muntanya de l'arc, al costat del camí, hi ha diversos elements arquitectònics caiguts, entre els quals es pot reconèixer un capitell i un fragment de cornisa. Aquesta il·lustració és força interessant perquè, al marge de la seva qualitat, ens permet documentar una primera restauració

de l'arc de Berà, a la qual fa menció Laborde en el text annex. Aquesta intervenció, a partir del gravat de Malbeste, consistí en la reparació del costat de mar del monument fins a l'alçària dels capitells. Un altre detall interessant, és la fractura que s'observa en l'angle esquerre del coronament del podi del pilar del costat de muntanya. Altres elements a destacar són el bloc de l'arquitrau desplaçat, la inscripció del fris (apèndix A, núm. 29) i el fet que la filada inferior del sòcol dels pilars es troba completament tapada pel camí, mentre que encara s'observa en un dels extrems del monument.

Curiosament, es conserva en una col·lecció particular de Barcelona un dibuix, lavat i a la ploma, que és quasi idèntic al gravat i que, en conseqüència, ha estat atribuït a Ligier.⁴³⁷

Núm. 17 (fig. 18)

Autor: Jacques Moulinier, del dibuix; Benoist, del gravat.

Tècnica: Gravat al burí.

Mesures: 24,4 x 17,2 cm.

Cronologia: 1802, el dibuix; 1806, el gravat.

Bibliografia: LABORDE, 1806, lám. XL. Vegeu també HAUSCHILD, 1984, pàg. 20-23.

Comentaris: Làmina de gran importància per a l'estudi del monument, especialment pel que fa a les seves característiques arquitectòniques. Dividida en quatre parts, a la superior esquerra trobem l'alçat reconstruït d'una de les façanes principals de l'edifici amb la inscripció (apèndix A, núm. 30); a la dreta, la secció de l'entaulament i l'alçat d'un capitell i de la part superior d'una lesena. A la part inferior, a l'esquerra, la planta de l'arc, i, a la dreta, un detall arquitectònic de la imposta i l'alçat d'una base i de la part inferior d'una lesena. Es troben indicades les mesures del monument i dels diversos elements arquitectònics que el componen. Tot i que, en realitzar aquesta figura, l'arc havia estat parcialment restaurat; és fonamental perquè, gràcies a la precisió de Moulinier, podem conèixer les característiques formals dels elements arquitectònics de l'entaulament que, l'any 1840, fou en bona part destruït.

Núm. 18 (fig. 19)

Autor: Edward Hanke Locker, del dibuix; C. Hullmandel, del gravat.

Tècnica: Litografia.

Mesures: 20,5 x 13,5 cm.

Cronologia: 1811-1813, el dibuix; 15 de setembre de 1824, el gravat.

Bibliografia: LOCKER, 1824, pàgines sense numerar.

Comentaris: Vista de tres quarts de l'arc, des del sud-oest, en un entorn ric de vegetació. Destaca el fet que no es representa el camí que passava per sota del monument, i també la presència de dos personatges, un dels quals està dibuixant. Aquest gravat ens mostra l'aspecte de l'arc de Berà després de la restauració dirigida per Joan Antoni Rovira el 1788. Com en el gravat publicat per Laborde (núm. 16), s'observa que el capitell occidental de la banda que mira al Vendrell no fou restaurat en aquella data.

Núm. 19 (fig. 20)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 3,4 x 4,5 cm.

Cronologia: 1831.

Bibliografia: PUJADES, 1831, pàg. 72.

Comentaris: Il·lustració inspirada en el gravat publicat en l'edició catalana de l'obra de Pujades (núm. 3), basat en el de Beuter (núm. 1). Molts autors han atribuït, erròniament, aquest gravat a Pere Anton Beuter.

Núm. 20 (fig. 21)

Autor: Anònim.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 10,8 x 10,9 cm.

Cronologia: 1831.

Bibliografia: PUJADES, 1831, pàg. 27.

Comentaris: Gravat que reproduïx el publicat en l'edició catalana de 1609 de la *Crònica* de Pujades (núm. 4). Al marge d'una sèrie de petites variacions estilístiques, fruit de la diversa mà del gravador,

437. LABORDE, 1975, pàg. 247, núm. 20.

destaca la diferència en la forma de la cornisa i el fet que la inscripció (apèndix A, núm. 33) presenta una petita variació respecte a la reproduïda en el gravat del segle XVII (apèndix A, núm. 12). En la còpia s'han representat les dues últimes lletres de «SVRAE» unides per un nexa.

Núm. 21 (fig. 22)

Autor: J. Taylor, del dibuix; Pye, del gravat.

Tècnica: Xilografia.

Mesures: 12,4 x 19,2 cm.

Cronologia: 1832.

Bibliografia: TAYLOR, 1832.

Comentaris: Es tracta d'una representació de l'arc força fantasiosa pel que fa a les proporcions del monument, a la seva situació i al seu estat de conservació. Pensem que l'autor no va veure el monument i es va limitar a copiar, amb absurdes modificacions, algun dels gravats anteriors. A l'angle inferior esquerre de la imatge es poden observar alguns elements arquitectònics caiguts. El valor d'aquesta il·lustració, pel que fa a l'estudi de l'evolució del monument, és nul.

Núm. 22 (fig. 23)

Autor: Anònim.

Tècnica: Xilografia.

Mesures: 7,5 x 9 cm.

Cronologia: 1839.

Bibliografia: *La mosaïque*, 1839, pàg. 184.

Comentaris: Gravat de mala qualitat que creiem que es pot considerar una mera còpia del publicat per Laborde (núm. 16), en què s'ha substituït la rica decoració paisatgística per una senzilla representació d'uns turons. El text que acompanya aquesta il·lustració està també clarament basat en el que escrigué Alexandre de Laborde.

Núm. 23 (fig. 24)

Autor: Guillaumot i Lemaitre.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 9,6 x 14,5 cm.

Cronologia: 1844.

Bibliografia: *L'Univers*, 1844; *Panorama universel*, 1845, entre les pàg. 294 i 295.

Comentaris: Ens trobem davant d'una nova còpia del gravat d'Alexandre de Laborde (núm. 16); fins i tot la vegetació que és veu des de l'interior de l'arc és idèntica. Canvia el format de la il·lustració, l'entorn paisatgístic i la situació i forma dels personatges. Malgrat que és una còpia, la qualitat del gravat és molt bona. El fet més curiós és que, en el moment que es va publicar aquest gravat (1844 i 1845), l'aspecte del monument era diferent perquè havia estat objecte d'una profunda transformació l'any 1840. L'edició francesa porta, com a peu de figura, el text «Arc de Bara», l'espanyola «Arc de Bara (i a sota) Arco de Bara».

Núm. 24 (fig. 25)

Autor: D. Soberano, del dibuix i de la litografia.

Tècnica: Litografia.

Mesures: 10,6 x 15,4 cm.

Cronologia: 1849.

Bibliografia: ALBINYANA i BOFARULL, 1849, làm. 24.

Comentaris: Aquesta litografia, realitzada per Lit. Alegret y C^a de Reus, es basa en un dibuix del mateix D. Soberano, copiat del gravat de Guillaumot i Lemaitre (núm. 23). La similitud entre els dos gravats és molt evident. Les variacions consisteixen en l'entorn paisatgístic, en la presència d'un carruatge que passa per sota de l'arc i en el fet que s'ha completat la part superior del monument representant en el fris el text complet de la inscripció (apèndix A, núm. 40). Resulta molt interessant l'intent de Soberano de distingir les parts que es conservaren fins al 1840 del que era la seva hipòtesi de reconstrucció, ben diversa de com es va restaurar. Intervenció que els autors critiquen en el text que acompanya la figura.

Núm. 25 (fig. 26)

Autor: J. Laurent.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 10,9 x 15,2 cm.

Cronologia: Anterior a 1867.

Bibliografia: *Obra*, 1867, núm. 38; PIFERRER i PI, 1884, pàg. 489; FROTHINGHAM, 1915, pàg. 172, fig. 5; *Enciclopedia Espasa*, tom 7, pàg. 611; MÉLIDA, 1935, pàg. 644, fig. 434; MORANT, 1986, pàg. 73; *Effigies tarraconenses*, 1990.

Comentaris: Primera representació fotogràfica de l'arc de Berà, vist des del costat de Tarragona. Clixés d'aquesta fotografia es conserven a l'Archivo Ruiz Vernacci de Madrid (inv. 2841) i al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (c. 411). Mentre que en aquests exemplars figura un peu amb el text «TARRAGONA. 411. Arco de Bará. J. Laurent y Cia. Madrid. Es propiedad. Deposé.», en la còpia publicada el 1867, al marge inferior esquerre, hi ha les inicials «JM,» atribuïdes a José Martínez Sánchez. Com ha estat recentment exposat, l'autor de la fotografia és J. Laurent.⁴³⁸ Jordi Morant l'atribueix a Bairet.

Es tracta de la primera imatge de l'arc de Berà després de la profunda transformació de la que fou objecte l'any 1840, i ja han desaparegut les plaques de marbre de la inscripció que es va col·locar en aquell moment. A la part interna de la base dels pilars de l'arc es veuen unes pedres de forma troncocònica col·locades per a evitar que els carruatges malmetessin, en passar, el monument. Dos personatges estan recolzats en els pilars del monument; uns altres dos es troben al costat oposat de l'arc i, al fons de la carretera, es veu un carruatge. Es molt interessant la presència, al fons de la carretera, de dos pals verticals que cal associar a dos cables que es poden observar al costat dret de l'arc. Es tracta, sens dubte, de la xarxa telegràfica elèctrica que es va instal·lar, al nostre país, en la dècada dels anys cinquanta del segle passat.

A la Biblioteca Nacional de Madrid es conserva una altra fotografia, d'autor desconegut, que ens mostra una imatge quasi idèntica de l'arc de Berà. De l'anàlisi comparativa d'aquesta imatge i la de Laurent, es desprèn que ambdues fotografies són obra del mateix autor i que foren realitzades el mateix dia i amb poca diferència de temps.⁴³⁹

Núm. 26 (fig. 27)

Autor: García.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 16 x 24 cm.

Cronologia: 1870.

Bibliografia: FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 320.

Comentaris: Gravat que ens mostra l'aspecte de l'arc de Berà, del costat de Tarragona, tal com va quedar després de la transformació de 1840. Dos personatges passen per sota del monument, i en el fris, en l'espai deixat per les plaques de marbre retirades el 1843, s'ha reproduït parcialment el text de la inscripció llatina (apèndix A, núm. 45).

Núm. 27 (fig. 28)

Autor: Serra, de la litografia; Casals, de la impressió.

Tècnica: Litografia.

Mesures: 14 x 19,8 cm.

Cronologia: 1871.

Bibliografia: CASTILLO, 1871, cap. xxxv.

Comentaris: Vista de tres quarts invertida del costat que mira a Tarragona. Es tracta d'una litografia de gran qualitat copiada directament d'una fotografia, motiu pel qual el resultat és invertit. La qualitat de la representació permet d'observar amb detall la intervenció de 1788 i la de 1840.

Núm. 28 (fig. 29)

Autor: Floris.

Tècnica: Aiguafort.

Mesures: 7 x 9 cm.

Cronologia: 1876.

Bibliografia: BOFARULL, 1876, pàg. 157.

Comentaris: Vista de tres quarts del monument reconstruït. Es tracta d'un gravat de poca qualitat en el qual, a l'arquitrav, s'ha indicat d'una manera inintel·ligible la presència de la inscripció llatina.

438. *Effigies tarraconenses*, 1990, introducció de Pilar Sada, pàgines sense numerar.

439. Fototeca de la Biblioteca Nacional de Madrid, foto 17-13, núm. 112. Sobre aquesta qüestió, vegeu el que hem dit en el capítol 2.

Núm. 29 (fig. 30)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 11 x 15 cm.

Cronologia: 1879.

Bibliografia: TAMARO, 1879, entre les pàg. 84 i 85; PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 90, fig. 89, i pàg. 211, fig. 236; ROVIRA, 1922, pàg. 113; RUIZ, 1930, pàg. 23.

Comentaris: Aquesta és la segona representació fotogràfica del monument, vist des del mateix costat que la foto anterior (núm. 25), però des d'una òptica lleugerament desplaçada. L'única diferència remarcable és la presència d'una fita quilomètrica, col·locada al costat del pilar septentrional del monument. Ampliacions parcials d'aquesta fotografia foren publicades en l'obra de Josep Puig i Cadafalch, Antoni Falguera i Josep Goday.

Núm. 30 (fig. 31)

Autor: Ramon Roig Rodon.

Tècnica: Fotografia retocada.

Mesures: 10,5 x 15,1 cm.

Cronologia: 1892.

Bibliografia: HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 72; ARCO, 1906, pàg. 160; MORERA, 1910, pàg. 194.

Comentaris: Vista frontal de la façana principal del costat que mira al Vendrell. La fotografia ha estat retocada de manera que ha desaparegut el paisatge i s'ha destacat la silueta del monument. Aquesta és la primera imatge fotogràfica d'aquest costat de l'arc, en el qual es pot observar, al centre de l'arquitrav, quatre blocs amb restes de la inscripció llatina. La presència d'aquests blocs havia estat ja destacada per Buenaventura Hernández Sanahuja i Josep M. Torres el 1867 (apèndix A, núm. 41-b). De l'anàlisi de la fotografia es desprèn que l'estat de conservació de la inscripció era, més o menys, el mateix que presenta actualment. Destaca la fractura d'un dels angles interns de la motllura existent a la base de les lesenes. Una fotografia de Hauser y Menet, quasi idèntica a aquesta però sense retocar, es data el 1893.⁴⁴⁰

Núm. 31 (fig. 32)

Autor: Josep Salvany Blanch.

Tècnica: Estereografia.

Mesures: 13 x 6 cm.

Cronologia: Juny de 1912.

Bibliografia: SALVANY, 1992, núm. 44.

Comentaris: Clixé conservat a la Biblioteca de Catalunya. Vista del monument des del costat que mira a Tarragona. Un automòbil està parat a sota de l'arc. És curiós destacar que la fita quilomètrica ha estat desplaçada i que s'ha construït un mur a la banda de ponent del monument, seguint el límit de la carretera. Aquest mur, construït a cavall del canvi de segle, apareix en totes les fotografies d'aquesta època, fins al 1936.

Núm. 32 (fig. 33)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 11,7 x 17 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Detall de la meitat oriental del cos central del costat que mira a Tarragona. Es poden apreciar amb força claredat els límits de la intervenció de 1788. També es veuen els pals per a la instal·lació telefònica, presents en altres fotografies de l'època; la xarxa del telègraf elèctric corria paral·lela al costat de mar de la carretera i la del telèfon, pel costat oposat. El valor d'aquesta fotografia i les successives resideix en el fet d'ésser les primeres imatges de detall de l'arc. En l'obra de Reventós i Rubió hi ha altres fotografies que, com que no tenen un interès especial, no han estat reproduïdes.

⁴⁴⁰. Publicada per MORANT, 1986, pàg. 74. Posteriorment fou editada en forma de postal (vegeu *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar).

Núm. 33 (fig. 34)

Autor: F. Unión.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17 x 12,2 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Detall de la base de la lesena interna del costat oriental de la façana que mira a Tarragona.

Aquesta foto és altament interessant perquè ens documenta l'estat d'una part del monument que, lamentablement, fou destruïda l'any 1936.

Núm. 34 (fig. 35)

Autor: F. Unión.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17 x 12,2 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Detall de la base de les lesenes de la façana secundària del costat de mar del monument.

S'observa com la motllura sobre la que recolzen les lesenes presenta una fractura important.

Núm. 35 (fig. 36)

Autor: R. Reventós i Nicolau Maria Rubió.

Tècnica: Dibuix a dues tintes.

Mesures: 14 x 8,7 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Interessant dibuix que, sota el títol d'«Estudi comparatiu de l'arc de Barà amb altres dos arcs analègs», ens presenta l'alçat de l'arc de Berà en comparació amb altres monuments similars. En primer lloc, es representa la restitució de l'arc, a partir de la litografia publicada per Albinyana i Bofarull (fig. 25, apèndix B, núm. 24), seguida per la que reflecteix l'estat del moment (1931) i la proposta de restitució «acadèmica» que fan els autors, és a dir, completant el monument amb un àtic. Completa la figura la comparació de la restitució amb la de l'arc dels *Sergii* a Pola i la de l'arc d'August de Susa. Les parts restituïdes estan en vermell.

Núm. 36 (fig. 37)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia retocada.

Mesures: 15,8 x 11 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Figura formada per dues imatges fotogràfiques, la del costat esquerre mostra l'estat de la façana que mira a Tarragona tal com estava el 1931; la del costat dret, retocada, mostra la imatge hipotètica de l'arc amb l'entaulament i l'àtic reconstruïts, i amb la filada inferior dels pilars, amagada pel progressiu augment de cota del paviment de la carretera. El peu de la figura presenta el text següent: «L'arc actual i l'arc restituït a la proporció acadèmica».

Núm. 37 (fig. 38)

Autor: R. Reventós i Nicolau Maria Rubió.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 8 x 28 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Planta del projecte de desviament del trànsit de la carretera per tal d'evitar el pas dels vehicles per l'interior de l'arc. Títol: «Desviament del tràfec feixuc pels dos costats de l'arc de Barà».

Núm. 38 (fig. 39)

Autor: R. Reventós i Nicolau Maria Rubió.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 30 x 36,5 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Alçat reconstruït d'una de les façanes principals del monument. La realització d'aquest dibuix és fruit d'una sèrie d'amidaments realitzats pels autors pel que fa a les parts originals que es conservaven el 1931. La resta, especialment l'entaulament, està inspirada, com especifiquen els autors, en la reconstrucció realitzada per D. Soberano el 1849 (núm. 24).

Núm. 39 (fig. 40)

Autor: R. Reventós i Nicolau Maria Rubió.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 30 x 36,5 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Alçat reestructiu d'una de les façanes laterals de l'arc de Berà i secció longitudinal reestructiva. Aquest dibuix, com l'anterior, és fruit d'una sèrie d'amidaments, obra dels autors, i, per a les parts reconstruïdes, es basa en la litografia de D. Soberano (núm. 24). Aquesta és l'única secció coneguda del monument, en la qual destaca l'espai per a les inscripcions col·locades el 1840, no representades, però, en la litografia de 1849.

Núm. 40 (fig. 41)

Autor: R. Reventós i Nicolau Maria Rubió.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 17 x 10,2 cm.

Cronologia: 1931.

Bibliografia: REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

Comentaris: Planta de l'arc de Berà, realitzada a partir dels amidaments presos pels autors.

Núm. 41 (fig. 42)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 23,9 x 17,8 cm.

Cronologia: 1930-1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.792 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Vista frontal de la façana del costat que mira a Tarragona, interessant perquè ens mostra l'estat del monument poc abans que fos objecte d'un atemptat, el juliol de 1936. A l'esquerra de la carretera hi ha la fita corresponent al quilòmetre 60.

Núm. 42 (fig. 43)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: 1930-1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.799 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Fotografia similar a l'anterior però que destaca pel fet que observem que s'ha procedit a reformar el paviment de la carretera i se l'ha dotat d'una vorera que, en arribar a l'arc, es més estreta. Correspon al moment d'aquesta reforma, del principi dels anys trenta, l'enterrament definitiu de la filada inferior dels blocs dels pilars de l'arc. Després d'aquesta data, sense que puguem precisar quan —però abans de 1936—, la carretera fou asfaltada, tal com es pot veure en una fotografia de Zercowitz.⁴⁴¹

441. Reproduïda per MORANT, 1986, pàg. 77, costat dret.

Núm. 43 (fig. 44)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: 1930-1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.793 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Vista de tres quarts de la façana que mira a Tarragona i del costat de mar. Aquesta fotografia, contemporània de l'anterior, permet observar amb força claredat la zona afectada per la restauració de 1788 i una sèrie de desperfectes en el costat de mar del monument.

Núm. 44 (fig. 45)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: juliol de 1936.

Bibliografia: OLIVA, 1936, pàg. 4; CLIMENT, 1942, pàg. 184.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.811 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Instantània que ens mostra l'estat en què va quedar l'arc de Berà després d'ésser objecte d'un atemptat la nit del 20 de juliol de 1936. La fotografia correspon al moment en què ja s'havien instal·lat uns primers puntals per a evitar l'ensulsiament del monument. A pocs metres de l'arc hi ha un FIAT Balilla amb la indicació «Servei Generalitat», institució que assumí la reparació de les destrosses i, mesos més tard, la restauració dels desperfectes. Aquesta imatge és un document fonamental per a poder determinar els sectors del monument afectats per l'atemptat, però també constitueix la prova per a determinar que la construcció de l'edifici fou realitzada completament, interior i exterior, amb carreus. A la part dreta de la foto, es veu part d'un monòlit que tenia una inscripció amb informació per als visitants.⁴⁴² Coneixem també dues fotografies immediatament posteriors a l'explosió, d'abans de la col·locació dels puntals;⁴⁴³ un altra del mateix moment que la que nosaltres reproduïm, perquè hi ha el mateix cotxe de la Generalitat i en la mateixa posició,⁴⁴⁴ i, finalment, una imatge, presa per Josep Gudiol, dels efectes produïts a l'altre costat del monument.⁴⁴⁵

Núm. 45 (fig. 46)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: octubre-desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.795 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Vista del costat de l'arc que mira al Vendrell, durant els treballs de restauració realitzats pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya. Una sèrie de bastides i puntals asseguren l'estabilitat de l'arc i, al voltant, es poden observar diversos carreus i una pila de pedra petita preparats per a ésser utilitzats en la reparació del monument.

442. Monòlit que degué col·locar-se poc abans de juliol de 1936, perquè no es veu en fotografies anteriors. Actualment encara es conserva.

443. OLIVA, 1936, pàg. 1; MORANT, 1986, pàg. 50.

444. OLIVA, 1936, pàg. 1; MORANT, 1986, pàg. 51.

445. Arxiu Mas de Barcelona (Neg. G/cc-203), publicada a *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar.

Núm. 46 (fig. 47)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: octubre-desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.796 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Vista de tres quarts del costat de l'arc que mira a Tarragona, durant els treballs de restauració dels mesos d'octubre-desembre de 1936. S'hi observen els blocs preparats per a la vorera de l'illa que, des d'aquell moment, va dividir el trànsit rodat. Una foto contemporània, en la qual s'observa clarament aquesta modificació de la carretera, és obra d'Hermen Vallvé.⁴⁴⁶

Núm. 47 (fig. 48)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: octubre-desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.797 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Fotografia similar a l'anterior però que ens mostra el monument des d'una altra òptica.

Núm. 48 (fig. 49)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 23,9 x 17,8 cm.

Cronologia: Desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.798 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Vista del monument un cop acabats els treballs de restauració i el desviament de la carretera, deixant l'arc al centre d'una illa que divideix els dos sentits de la circulació rodada. Aquesta actuació va comportar el desplaçament de nombrosos elements annexos a l'arc (pals telefònics i telegràfics, blocs de pedra troncocònics, fita quilomètrica —Km 77—, monòlit informatiu, etc.). Es pot apreciar clarament la coloració diversa del sector del monument acabat de restaurar.

Núm. 49 (fig. 50)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 23,9 x 17,8 cm.

Cronologia: Desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.790 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Fotografia similar a l'anterior però que mostra el monument amb un major detall. Es pot observar com, a la base interna de l'arc, es va instal·lar un paviment de lloses de pedra que encara es conserva actualment.

Núm. 50 (fig. 51)

Autor: Anònim.

Tècnica: Fotografia.

Mesures: 17,8 x 23,9 cm.

Cronologia: Desembre de 1936.

Bibliografia: Inèdita.

Comentaris: Còpia del clixé núm. 32.791 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona. Fotografia de detall del pilar afectat per les explosions, un cop acabada la restauració; observeu el detall de l'enllosat.

⁴⁴⁶. Arxiu Cine-Foto Vallvé, Tarragona, reproduïda a *Effigies tarraconenses*, 1990, pàgina sense numerar.

Núm. 51 (fig. 52)

Autor: Anònim.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 17,5 x 19 i 11 x 12 cm.

Cronologia: 1930-1936.

Bibliografia: OLIVA, 1936, pàg. 4.

Comentaris: Alçat reconstruït d'una de les façanes principals de l'arc, d'una de les laterals, secció transversal i planta del monument. Acompanya a aquestes planimetries el text «L'arc tal com es veu en la titografia [sic] de Soberano». L'alçat de la façana principal i la planta estan acotats i, en el fris, s'ha representat el text complet de la inscripció llatina. És evident que aquests dibuixos tenen una clara relació amb els realitzats, l'any 1931, per R. Reventós i N. M. Rubió (núm. 38-40). Les diferències més significatives, al marge de les esmentades, es troben en l'especejament del monument, la morfologia de la cornisa i la cota de base, que, en l'alçat principal, és més alta del que era en realitat el 1936. Creiem, basant-nos en el que hem exposat, que es tracta d'uns plànols realitzats a partir dels de Reventós i Rubió, probablement relacionats amb el projecte de desviament del trànsit rodat del que s'estava parlant en l'època.

Núm. 52 (fig. 53)

Autor: Antonio García y Bellido.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 11,5 x 11,1 cm.

Cronologia: 1972.

Bibliografia: GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 20, fig. 13.

Comentaris: Alçat reconstruït d'una de les façanes principals de l'arc de Berà. En el peu de figura hi apareix: «Arco de Bará. Dibujo analítico». Aixecament que ens mostra l'estat del monument els anys setanta, al qual s'ha afegit la filada inferior dels pilars de l'arc, aleshores soterrada, i, a l'arquitrav, la transcripció de la inscripció llatina. L'autor comet l'error de representar el monument sota la forma derivada de les restauracions de 1788 i 1840, que desconeix o no cita en el text que acompanya la il·lustració, i es limita a afegir la filada inferior.

Núm. 53 (fig. 54)

Autor: Antonio García y Bellido.

Tècnica: Dibuix.

Mesures: 9,7 x 9,1 cm.

Cronologia: 1972.

Bibliografia: GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 21, fig. 14.

Comentaris: Alçat esquemàtic d'una de les façanes de l'arc de Berà amb una proposta de modulació d'aquest. El monument es representa sota la forma actual, és a dir, amb la part superior reconstruïda el 1840, i l'única variació és la incorporació de la filada inferior dels pilars. García y Bellido comet l'error d'estudiar la modulació de la restauració vuitcentista, que desconeix, motiu pel qual aquesta figura està, en bona part, mancada de cap valor científic.

3. LA CONSERVACIÓ DEL MONUMENT

L'arc de Berà, com tots els edificis construïts per la mà de l'home, ha sofert un procés de transformació al llarg dels segles, procés que ha estat marcat, fonamentalment, per una progressiva degradació i per algunes intervencions de restauració esporàdiques. Al normal envelliment de l'edifici, accentuat per l'acció dels agents atmosfèrics, cal sumar-hi algunes actuacions molt concretes, com l'espoli de part dels seus elements arquitectònics per tal de reaprofitar-los per a altres usos i, ja en el nostre segle, un atemptat. També cal tenir present que algunes de les intervencions de què ha estat objecte per tal de millorar el seu estat s'han convertit en autèntiques agressions a l'integritat del monument.

No hem d'oblidar que la primera imatge gràfica que ha arribat fins a nosaltres i que reflecteix l'estat de conservació de l'arc de Berà, és de 1563 (fig. 3, apèndix B, núm. 2); això vol dir quasi setze segles després de la seva construcció. Tenint en compte algunes de les representacions de l'arc, les notícies escrites, la documentació relativa a les intervencions de restauració i l'anàlisi de l'estat actual del monument, creiem que és possible d'intentar reconstruir cadascuna d'aquestes actuacions en el monument i inserir-les en el context que les va generar.

Com hem pogut veure en el capítol anterior, la majoria dels autors que s'han interessat per l'arc de Berà han fet breus comentaris relatius al mal estat de conservació del monument o, més especialment, de les lletres de la inscripció, la qual cosa en dificultava la lectura. Això no obstant, el primer comentari específic de la problemàtica global de conservació del monument la trobem en Gregori Mayans, que cita Josep Finestres: «Ut vero redeam ad Arcum, cum *Josephus Finestresius* intellexisset, eum ruinosum esse, & in dies a barbaris piscatoribus deformari, ut exinde lapides eruant ad suas casas aedificandas, denuo describi curavit, nova delineatione, quae rapraesentaret illius monumenti superstitem faciem».⁴⁴⁷ Mayans ens parla, no ja només de l'estat de l'arc, sinó que ens documenta, al principi del segle XVIII, un espoli dels elements arquitectònics, a mans dels habitants de la zona, per tal de reaprofitar-los. La documentació disponible per a intentar esbrinar a quins elements es refereix Mayans consisteix en el dibuix de Wyngaerde (fig. 3), de 1563, i el gravat publicat per Flórez (fig. 13), a partir d'un dibuix de 1762. Les dues figures representen el mateix costat del monument i, a grans trets, podem dir que reflecteixen un estat de conservació de l'arc que és, aproximadament, el mateix. Conseqüentment, o bé Mayans es refereix a l'espoli d'una manera genèrica o els blocs robats eren en realitat uns pocs carreus de la part superior de la lesena del costat de mar, a l'alçària de la imposta de l'arc.

La primera actuació institucional documentada encaminada a la conservació del monument en estudi correspon a la segona meitat del segle XVIII, en època de la monarquia il·lustrada de Carles III.⁴⁴⁸ Desconeixem quines foren les vies per les quals arribà al Real Consejo la preocupació per l'estat de conservació de l'arc de Berà, potser mitjançant algun dels estudiosos que s'havien ocupat del monument (Gregori Mayans o Josep Finestres) o per l'interès d'alguna entitat local.⁴⁴⁹ El fet és que, al final de 1766

447. MAYANS, 1732, pàg. 153.

448. No sabem si aquesta actuació estigué relacionada amb la restauració del pont i de l'arc de Martorell, citada per Laborde i executada el 1768 per disposició de Carles III (LABORDE, 1974, pàg. 60).

449. No podem pensar en la Sociedad Económica de Amigos del País, de Tarragona, perquè fou fundada uns anys més tard (SÁNCHEZ REAL, 1972).

o 1776,⁴⁵⁰ el Real Consejo «Haviendo atendido, que se han arruinado los dos ángulos superiores de la fachada del Arco⁴⁵¹ llamado vulgarmente de Vará inmediato á la Villa del Vendrell, y que los Cimientos tienen necesidad de recalzarse, y estimando por combeniente que se repare para conservar un Monumento digno de memoria por su antigüedad, y primor del Arte», va acordar «que V. S. [Juan Antonio Ochoa, *Gobernador de la Plaza de Tarragona*] y la Junta de Propios de esta Ciudad informe el estado en que se halla el referido Arco, haciendole reconocer por Arquitecto de su satisfacción, y que declare la obra que necesita, y el coste de ella, proponiendo, á costa de que fondos se deberá hacer, con presencia de los que tubiere esta Ciudad, de que hará V. S. manifestación de los que la referida Villa del Vendrell, y demás Pueblos inmediatos».⁴⁵² Aquest acord fou comunicat (11.XII.1766 — o 1776 —) per Manuel Becerra, *Contador Principal del Reyno*, a Juan Antonio Ochoa, *Gobernador de la Plaza de Tarragona*, el qual n'acusà recepció el dia 18 del mateix mes. Sembla que el governador es limità a deixar passar el temps i a no seguir les instruccions que li arribaren de Madrid. Per aquest motiu, el 7 d'octubre de 1780 el *Contador Principal del Reyno* es va tornar a adreçar al governador, que aleshores era Agustín de Iraola, recordant-li les gestions anteriors i insistint que «El Consejo [...] ha resuelto se repita a V. S. como lo ejecuto con encargo particular de que disponga se evacue inmediatamente lo que está mandado sin mas detención, ni dar lugar a nuevo recuerdo».⁴⁵³ El nou governador, pel que sembla, més interessat per l'arc o, si més no, més obedient que l'anterior, es va adreçar el 13 d'octubre a l'Ajuntament de Tarragona per transmetre-li el contingut de la carta de Becerra i afegir que «Lo traslado literal a V. S. para su inteligencia y tenga efecto el reconocimiento, é informe que se pide como correspondiente a la Junta de Propios y Arbitrios o se exponga lo que se le ofrezca sobre el contenido de este oficio con la posible brevedad, y de su recibo me dará aviso».⁴⁵⁴

Immediatament després de rebre la carta del governador, es va reunir la Junta de Propios y Arbitrios i designà una comissió formada per dos regidors de l'Ajuntament i l'arquitecte Joseph Prat, que fou l'encarregat de fer el reconeixement del monument i el pressupost de la restauració.⁴⁵⁵ Joseph Prat era un arquitecte, nascut a Barcelona el 1726, que adquirí una gran notorietat; considerat com un dels millors arquitectes espanyols del segle XVIII, fou nomenat el 1774 acadèmic de San Fernando. Treballà a Tarragona de 1760 fins a 1783 dirigint el projecte de la capella de Santa Tecla de la catedral de Tarragona, la restauració de l'aqüeducte romà (1777-1783) i moltes altres obres.⁴⁵⁶

Disposem d'una còpia de l'informe que Joseph Prat va presentar a l'Ajuntament de Tarragona el 2 de novembre de 1780 i que, pel seu indiscutible interès, transcrivim a continuació.

En virtud de la Comision que VS. se sirvio hazerme para el reconocimiento del Arco llamado vulgarmente de Vará, para que declarase la obra que necessita para su reparo y el coste de ella, me conferí a dicho paraje los días 24 y 25 del pasado, y en su vista tomé sus dimensiones y figura para formar su cálculo, y en su cumplimiento digo lo siguiente. = Dicho Arco es triunfal, socolo y pedestal toscano, Basas Aticas sin plinto, lo demas de orden Corinthio, el Modulo de un pie, y 4 pulgadas, que repartí en 18 partes, columnas estriadas

450. La divergència de dates està motivada pel fet que disposem de dos documents que citen la mateixa carta del *Contador General del Reyno*, adreçada al *Gobernador de la Plaza de Tarragona*. El document conservat a l'Arxiu Històric Comarcal del Baix Penedès data la carta l'11 de desembre de 1766, citat també per RAMON, 1894, pàg. 528-529; el document de l'Arxiu Històric de Tarragona la data l'11 de desembre de 1776.

451. Com hem vist, es trobaven ja arruïnats, com a mínim, des de mitjan segle XVI.

452. *Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 328 (9-10), *Llibre d'ordes del Ajuntament de la vila del Vendrell comensant en 1768*, Arxiu Històric Comarcal del Baix Penedès.

453. Vegeu la nota anterior.

454. *Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 328 (9-10).

455. *Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 322v.

456. MARTINELL, 1945, pàg. 58-62, i HERRERA, 1978, pàg. 103.

disminuidas por la parte superior del somoscapo tres partes en forma de, capiteles mui aproximados a la figura, y proporcion de dicha orden, Architrave de 1 modolo y 1/2 de alto, friso 1 modolo y 14 partes y la Cornisa 1 modolo y 6 partes de proyectura con dentellones, los machones tienen de grueso al neto del pedestal 11 pies y 10 pulgadas, Luz del ancho del Arco 17 pies 2 pulgadas proporcion dupla; su altura total comprendido el Banquillo superior 43 pies 3 pulgadas. = Es trabajado de piedra de sillería por lo exterior y interior, juntas y lechos a esquadra, mui bien unidas sin ninguna especie de material, está arruinado de los angulos superiores a la parte de Tarragona, que da la fachada azia el Poniente, falta un capitel del angulo de la parte de Mar, y parte de su Pilastra, su colateral dislocado, y mui comido del salobre los otros menos gastados. A la parte del Vendrell faltan tres Capiteles los dos de los angulos exteriores y parte de sus Pilastras, a una parte, y otra hay muchas esparcidos, y alguna Basa rompida con muchos hoios, y roturas faltan parte de dichas Pilastras Alquitrava Friso, y Cornisa, y todo el Banquillo Superior, y se conoce, que los muchos sillares que faltan los han sacado a pura fuerza, pues sin embargo de su mucha antigüedad, no habrian caido porque son de bastante magnitud, y su misma gravedad, y travazon los huviera mantenido a su lugar, y no se halla ninguno de ellos en todo su contorno. Con lo que buuelto a rehedificar conforme indica la obra de la suerte que estava poniendo la Inscripcion, que antes tenia al friso, que decia (segun el sapientissimo Dn. Agustin al Lib. 4º de sus Dialogos) Ex testamento. L. licini. L. F. Sergio. Surae. consecratum. Mudando todos los sillares, que están sumamente corroidos del salobre de los aires Marinos, y en especial el Soculo, y pedestal; rehedificando de piedra de la Cantera del Pueblo de Roda o de la del de Crexell, que distan, el primero media hora, y el segundo tres quartos, que es de qualidad muy buena y semejante a la de dicho Arco, calculado prudencialmente, arrenderá su costo a 5500 reales de arditos poco mas o menos. = Todo lo que digo saber por haverlo visto atentamente reconocido, medido, y calculado. Tarragona y Noviembre 2 de 1780. = Joseph de Prat Arquitecto.⁴⁵⁷

En la sessió de la Junta de Propios y Arbitrios de Tarragona, que es va celebrar el dia 8 de novembre a la sala de les «Casas Capitulares» (l'Ajuntament), i en la qual es va presentar l'informe de Prat, es va acordar enviar-ne còpia al governador, que estava present a la reunió, «avisando a Su Señoria, que en el caso de haver de contribuir en la esta recomposición, no tiene la Junta de que poderlo satisfacer, sino de sus propios y arbitrios».⁴⁵⁸ Sembla clar, doncs, que, davant la negativa de l'Ajuntament de Tarragona a pagar el cost de la restauració, el governador Iraola va intentar trobar noves fonts de finançament, adreçant-se als altres ajuntaments de la rodalia de l'arc.

El 13 de novembre el governador va escriure a Pedro Valenciano, *Corregidor* de Vilafranca del Penedès, per transmetre-li les mateixes instruccions que havia donat a l'Ajuntament de Tarragona i afegir que «[...] para que pueda tener efecto el informe que se pide, y darlo con todo arreglo, y expresión de los fondos, que tenga la Vila del Vendrell, San Vicente de Calders, Roda, Pobra de Montornés, y la Nou, que són los Pueblos más inmediatos a dicho Arco correspondientes a este Corregimiento [el de Vilafranca]; se hace preciso que Vm. se sirva passar sus oficios á los referidos Pueblos pidiendoles le remitan testimonio que acredite los fondos que tengan los Comunes de dichos Pueblos, y remitírmelos, para que juntamente con los que habré recogido de los inmediatos a dicho Arco de este Corregimiento [el de Tarragona] pasarles con el Informe al Consejo».⁴⁵⁹ Tres dies més tard, el 16 de novembre, el *Corregidor* de Vilafranca va escriure a l'Ajuntament del Vendrell, per transmetre les instruccions i afegir que «Lo traslado literal á las Justicias, y Ayuntamientos de los Pueblos de la Margen, y mando que dentro de 6 dias de como reciban esta mi orden pongan en mi poder un testimonio que acredite los fondos que vengán en sus respectivos Comunes para remitirlos inmediatamente a dicho Sr. Gobernador de Tarragona y este pasarlos al Real Consejo como assí me lo previene. Y de quedar en esta inteligencia para su

457. Copiat pel secretari de l'Ajuntament de Tarragona, Ignasi Prats, el 8 de novembre de 1780. L'original el va enviar al governador Agustín de Iraola (*Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 330).

458. *Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 323 (4).

459. *Llibre d'Ordres del Ajuntament de la Vila del Vendrell comensant en 1768*, Arxiu Històric Comarcal del Baix Penedès.

cumplimiento, y de haver recibido esta mi orden firmarán á su continuaci3n dichas Justicias el correspondiente recibo que lo verifique».⁴⁶⁰

Jaume Ramon i Vidales considera que la restauraci3n es va portar a terme i que fou finançada pels ajuntaments del Vendrell, Sant Vicenç de Calders, Roda, la Pobla de Montornés, la Nou de Gaià i altres municipis del corregiment de Tarragona.⁴⁶¹ En realitat, però, les obres no es varen portar a terme immediatament per la manca de finançament dels pobles esmentats, incloent-hi la ciutat de Tarragona.

Malgrat que no s'iniciés la restauraci3n de l'arc, gràcies a les gestions realitzades disposem d'un informe, el de l'arquitecte Prat, que és un document de gran interès, tant per la data en què fou escrit com pel detall de la descripci3n del monument. És evident que Prat va fer un dibuix del monument que, lamentablement, no s'ha conservat. L'informe inclou una detallada descripci3n de les característiques tècniques de l'edifici i de les mesures, en peus i polzades, dels diversos elements arquitectònics. Hi trobem també la primera menció al fet que la tècnica constructiva utilitzada és «por lo exterior y interior» l'*opus quadratum*.

Del document de Prat destaca la seva acurada descripci3n de l'estat de conservaci3n en què es trobava l'arc el 1780, descripci3n que coincideix amb el que reflecteix el gravat de Bonifàç (fig. 13), fet seguint un dibuix de 1762, i el de Swinburn de 1775 (fig. 14). Però aquests gravats no ens permeten de conèixer quina era la situaci3n de la façana del costat de llevant i, afortunadament, Prat ens diu que hi faltaven tres capitells, incloent-hi els dos dels angles i part de les lesenes corresponents. Finalment, l'arquitecte ens diu que falta bona part del coronament del monument, que els blocs que falten no han pogut caure sols i que, per tant, han estat espoliats i que no hi ha elements arquitectònics al voltant de l'arc. Aquesta darrera afirmaci3n de Prat ens porta a pensar que els elements arquitectònics representats per Laborde (fig. 17) no són un reflex de la realitat, sinó que formen part de l'ambientaci3n romàntica en què es va voler inserir el monument.⁴⁶² Un altre element que es desprèn de l'anàlisi de l'informe de Joseph Prat és que no va veure la inscripci3n i que, en conseqüència, es trobava molt erosionada. Prat es refereix a la inscripci3n «que antes tenia al friso». Finalment cal destacar també la substituci3n de part dels carreus de la base dels pilars del monument i la utilitzaci3n, prevista, de materials de les pedreres de Roda de Berà o de Creixell.

L'informe de Prat constitueix el primer document, podríem dir «professional», que ens fa una descripci3n detallada del monument des del punt de vista arquitectònic. Aquesta testimoniança i la de Laborde⁴⁶³ són la base per a conèixer les característiques formals del monument abans de la modificaci3n de què fou objecte a mitjan segle XIX.

El tema de la restauraci3n de l'arc de Berà va quedar administrativament bloquejat durant quasi sis anys (1780-1786) per la manca de diners. Finalment, el Real Consejo, va determinar ordenar que s'efectués la intervenci3n projectada per Joseph Prat. El *Contador General de Propios y Arbitrios*, Juan de Membiela, va escriure el 22 de febrer de 1786 al governador de Tarragona perquè s'iniciessin les obres i perquè els 5.500 rals fossin pagats per diferents viles i pobles del corregiment de Tarragona.⁴⁶⁴ El governador-corregidor de Tarragona, Gaspar Bracho, es va adreçar als diferents ajuntaments — coneixem la carta que va enviar a Tarragona—⁴⁶⁵ per tal que es fixés quines eren les aportacions econòmiques de cadascun dels municipis. Aquesta carta va originar una extensa correspondència entre l'Ajuntament de Tarragona, el governador-corregidor de Tarragona, Gaspar Bracho, i l'*Intendente General* de Catalunya, Baró de la Linde.⁴⁶⁶

460. Vegeu la nota anterior.

461. RAMON, 1894, pàg. 529.

462. Element decoratiu copiat per TAYLOR, 1832 (fig. 22), *Panorama universal*, 1845 (fig. 24) i ALBINYANA i BOFARULL, 1849 (fig. 25), i que confirma fins a quin punt aquestes il·lustracions s'han basat en la publicada per Laborde.

463. LABORDE, 1806, làm. XXXIX i XL; LABORDE, 1974, pàg. 112-114.

464. *Libro de acuerdos municipales 1786*, AHT, document núm. 48.

465. Vegeu la nota anterior.

466. Documents recollits per HERRERA, 1978, pàg. 109-111.

El consell municipal tarragoní va considerar, el 3 de desembre de 1787, que les obres, atès que Prat ja no vivia a Tarragona, les havia de dirigir un arquitecte de reconeguda vàlua, i proposà Joan Antoni Rovira. Segons consta en l'acta de la reunió, el citat arquitecte era «sujeto de los más hábiles e inteligentes en punto de antigüedades».⁴⁶⁷ El nomenament oficial de Rovira no es va fer però fins uns mesos més tard, quan es comptà amb l'acord de les autoritats superiors.

Joan Antoni Rovira, nascut a Tarragona el 1731, fou mestre d'obres i arquitecte i mantingué una relació constant amb l'Ajuntament de Tarragona i amb l'Església. En certa manera, se l'ha considerat el deixeble de Joseph Prat i en la seva activitat professional destaquen, entre d'altres, les actuacions a les esglésies del Vendrell i de Vallmoll, el disseny del pont sobre el Francolí, els plànols de les cases de la rambla de Tarragona i la seva intervenció en l'aqüeducte romà.⁴⁶⁸

Rovira va fer una primera inspecció del monument i plantejà davant l'Ajuntament de Tarragona (28 de febrer de 1788) el problema que constituïa el transport dels materials necessaris per a l'obra des de Tarragona fins al monument, calculant el temps del desplaçament en tres hores i mitja. En conseqüència, va proposar que els materials fossin subministrats pel Vendrell i Torredembarra, les dues viles més properes a l'arc. L'Ajuntament de Tarragona va acordar que «se hagan los medios para el logro de los referidos andamios, como y también por unas piedras que se tiene entendido podrán aprovecharse de una ermita inmediata a dicho Arco llamada de Ntra. Sra. de Vará».⁴⁶⁹

El dia 4 d'abril de 1788 Joan Antoni Rovira acceptà formalment la seva designació per a la restauració de l'arc de Berà,⁴⁷⁰ però les obres encara es varen retardar perquè Rovira no tenia «bienes raíces ni fiadores» que avalessin la seva intervenció.⁴⁷¹ Mentre l'Ajuntament esperava resposta als problemes que es plantejaven, a proposta del regidor Salvador de Llorach, es va prendre l'acord (30 de juny de 1788) d'iniciar, sense més demora, les obres que havia ordenat el Real Consejo.⁴⁷² Finalment, el dia 14 de juliol de 1788 es varen iniciar les tasques de restauració l'origen de les quals es trobava en un acord del Real Consejo de 1766 o 1776.⁴⁷³

Al cap d'un mes de començar la restauració, el 22 d'agost, l'arquitecte va presentar un primer informe a l'Ajuntament, en el qual exposava amb tot detall la necessitat d'ampliar el pressupost de l'obra per tal de poder completar-la.

Muy Ilustre Señor.= A consecuencia del encargo de V. S. sobre la rehedificación del Arco antiguo Romano llamado de Bará, fiandome a mi direccion aquella obra, que se empezó el día 14 de Julio proximo pasado, recuerdo a V. S. ante todo tenga presente que en 10 de Diciembre del año Ochenta y Siete pasé de Orden de V. S. a tomar las vistas de dicho Arco a fin de como debía darse principio a aquella reparacion recomendada del Real y Supremo Consejo de Castilla. En efecto presenté papel a V. S. manifestandole que la dotacion de los cinco mil y quinientos reales no bastarian en nucho a su entera conclusion. Pero no obstante V. S. en cumplimiento de la Real Orden quiso emplearse dicha cantidad en continuacion de dicha obra. = El Arquitecto Joseph Prat en el año 1780, quando visitó el Arco no pudo subir a inspeccionar las magnitudes de los sillares de la Cornisa, y demás, figurandose podían avanzarse de su tizon, o entrada, y contadas en las mismas sus molduras, podrian servir el mismo efecto; pero reconocidas no pueden servir por falta de cola, que solo tienen la conveniente a su Bolada. Ni menos al parecer tuvo presente el numero de sillares, que faltavan a la obra, que pasarán de trescientos. Ni el coste de los Andamios, que debian circular el Arco, en altura de Noventa palmos, vetas de esparto, transporte desde Tarragona por el Mar los Palos o antenas, y demás Madera, arrastre de esta hasta la obra, y al tiempo para construhirlos, que consta a V. S. que pasa de Mil y trescientos reales. Mas es de notar, que en el tiempo, que se calculó el Coste de la obra ganavan los Canteros de seis a siete

467. 3 de desembre de 1787. *Libro de acuerdos municipales 1787*, AHT, f. 147-148.

468. HERRERA, 1978, pàg. 103-106.

469. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, f. 24v-25r.

470. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, f. 38r-40r.

471. Documents recollits a HERRERA, 1978, pàg. 110-111.

472. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, f. 88v-89r.

473. Respecte el problema de la data, vegeu el que hem dit anteriorment.

reales; al dia se pagan a diez. Los Carros de dos mulas a seis pesetas, al dia ocho, no mas que a cinco viages y lo que es mas el destorbo de los Canteros para subir los sillares a la obra, que por estar lexos de poblado, se pierde mucho en la construccion como V. S. ha sido testigo. = Paraque (siendo del agrado de V. S.) pueda hacer ver a la Superioridad mas clara la demostracion de lo que expongo, presento a V. S. dos dibuxos del Arco, esto es, visto por la parte del Oriente, y de la parte de Occidente, para que se pueda hacer juhicio del estado en que se hallava antes de empezar la obra y la calculase dicho Joseph Prat. = Con la dotacion de los cinco mil, y quinientos reales, solo quedará perfeccionado el lado A,B,C de la parte de Occidente, y su opuesto D,E,F, de la de Oriente con sus respectivos Chapiteles de los Angulos, y otro de la pilastra, incluso el revestimiento de Sillares de sus dos Pedestales, obra de mucho Coste. = Faltan para su conclusion Ciento y Cinquenta y quatro palmos lineales de Cornison: noventa y siete de Friso: Setenta y Siete de Architrave; y Ciento y quarenta y ocho de Banquillo. Con el bien entendido, que cada hilada de las sobredichas contiene 7548 palmos cúbicos de solidez por estar todo maciso de Sillares. = Atendido lo suso dicho, y lo demás, que necessariamente debe rehedificarse, y recomponerse (segun demuestran los dibujos) hasta la perfeccion, que se merece la Obra, faltarán siete mil reales. Que es quanto debo demostrar a V. S. en cumplimiento de mi obligacion. Obra del Arco a 19 de Agosto de 1788. = Juan Antonio Rovira.⁴⁷⁴

No sabem amb exactitud fins quan varen durar els diners inicialment previstos, però és segur que el mes de setembre ja s'havien acabat i que la restauració havia quedat paralitzada. El 3 d'octubre l'Ajuntament de Tarragona i la Junta de Propios y Arbitrios es varen adreçar al baró de la Linde, *Intendente General del Principado de Cathalunya*, per trametre-li un extens escrit en el qual s'exposava tot el procés administratiu seguit i la mancança de 7.000 rals d'ardit, i es sol·licitava que «sirva disponer lo que tenga por conveniente, dignandose comunicar a este Ayuntamiento y Junta de Propios las ordenes y disposiciones que se sirva tomar, para poder obrar como es de su obligacion, conforme a ellas».⁴⁷⁵ El dia 14 del mateix més, el baró de la Linde va acusar recepció d'aquest escrit i informà que el remetia al *Contador General de Propios y Arbitrios del Reyno*.⁴⁷⁶

A partir d'aquest moment, paralitzades les obres, s'inicià un dilatat compàs d'espera que, en no rebre's cap resposta del Real Consejo, motivà que el 14 de gener de 1791 l'Ajuntament de Tarragona designés un comissionat per tal que «pasando a dicho Arco de Vará recoja o venda como mejor halle por conveniente dichas maderas [les refereix a les fustes de les bastides muntades per Rovira] y de cuenta de sus resultados».⁴⁷⁷

De la documentació administrativa derivada de la intervenció de Joan Antoni Rovira, se'n poden extreure una sèrie de dades força interessants pel que fa a comprendre la magnitud real dels treballs executats. Altres dades interessants, però des d'un altre aspecte, són les relatives a l'augment de costos i al sistema de transport utilitzat. Volem destacar també la notícia relativa a la reutilització de carreus de l'ermita de Roda de Berà⁴⁷⁸ i la menció a la quantitat de carreus necessaris per a la restauració: més de 300.⁴⁷⁹ En qualsevol cas, els elements més importants de l'informe de l'arquitecte Rovira són la menció de dos dibuixos i la descripció dels treballs realitzats.

Rovira adjuntà al seu informe dos dibuixos de l'arc que no es conserven amb la documentació existent a l'Axiu Històric de Tarragona perquè foren tramesos a Madrid, juntament amb l'informe original. Aquest dibuixos, de la façana oriental i de la occidental, representaven l'estat en què es trobava el monument abans de la restauració.⁴⁸⁰ D'altra banda, en el seu informe, Rovira explica quina part de l'obra es

474. El document consultat és la còpia que va fer el secretari de l'Ajuntament de Tarragona, Ignasi Prats, de l'original de Rovira que fou enviat a Madrid. No s'hi inclou la còpia dels dos dibuixos citats en el text, que, sens dubte, es varen enviar a la Cort. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 119.

475. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 130.

476. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 140.

477. *Libro de acuerdos municipales 1791*, AHT, f. 8v-9r.

478. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, f. 24v-25r.

479. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 119.

480. Aquesta documentació tampoc forma part dels fons de l'Archivo Histórico Nacional, a Madrid.

podrà portar a terme amb la quantitat aprovada. Basant-nos en el que diu Rovira, creiem que es pot interpretar que la restauració consistí a refer els dos extrems meridionals de les dues façanes del monument («el lado A,B,C de la parte de Occidente, y su opuesto D.E.F. de la de Oriente»), amb els respectius capitells d'angle («con sus respectivos Chapiteles de los Angulos»), i l'altre que faltava al costat oriental («y otro de la pilastra»). Rovira afegeix: «incluso el revestimiento de Sillares de sus dos Pedestrales»; es refereix als pilars de l'arc.

La documentació gràfica que ens mostra l'estat de l'arc abans de la restauració consisteix en el gravat publicat per Flórez, a partir d'un dibuix de 1762 (fig. 13),⁴⁸¹ i en el gravat de Swinburne, seguint un dibuix de 1775 (fig. 14).⁴⁸² Després de la intervenció de Rovira, disposem del gravat publicat per Laborde (fig. 17) el 1806.⁴⁸³ Aquesta il·lustració, basada en un dibuix de Jean Ligier de 1802, és de pocs anys després de la restauració realitzada per Rovira, i confirma les dades facilitades per l'arquitecte. En el gravat apareix reconstruït l'angle del costat de mar del monument, fins a l'alçària dels capitells, incloent-los-hi. Manca només el capitell de l'extrem septentrional de la façana que mira al Vendrell. Sabem que, abans de començar les obres, mancaven quatre capitells, Rovira en va refer tres i, per tant, en quedà un sense fer.

Disposem, però, d'altres dades relatives a la intervenció de restauració realitzada al final del segle XVIII. La primera notícia ens l'ofereix un viatger francès, el baró de Bourgoing, que visità l'arc el 1793, i ens indica que el monument «Está bastante bien conservado, excepto sus capiteles, que parecen haber sido de orden corintio y que se ha tratado de remozar».⁴⁸⁴ Al breu, però interessant, comentari citat, segueix una menció força més explícita d'Alexandre de Laborde, que, tot parlant de les lesenes d'ordre corinti, ens diu: «Les del costat de la mar són completament modernes: foren refetes fa deu anys per Vicenç Roig, escultor de Tarragona», i afegeix: «Seria de desitjar que hom acabés de restaurar un monument tant bell. Joan Antoni Rovira, arquitecte remarcable, va començar aquesta empresa, però la manca de diners l'obligà a deixar-la inacabada».⁴⁸⁵ Dos autors immediatament posteriors que, sens dubte, es varen inspirar molt, potser massa, en Laborde recullen també aquesta notícia.⁴⁸⁶

Laborde introdueix una nova dada important: la intervenció de Vicenç Roig en la restauració de l'arc, al final del segle XVIII (uns deu anys abans de la seva visita a Tarragona el 1802). Vicenç Roig, conegut amb el renom de Vicentó, fou un escultor i pintor tarragoní, nascut el 1765 i mort el 1826. Realitzà diversos treballs a la catedral de Tarragona (1801-1826) i fou director de la Escuela de Dibujo de la Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona.⁴⁸⁷

A la notícia de Laborde, seguida per Locker i *La Mosaïque*, cal afegir dues noves aportacions: un comentari recollit per Hübner —«Arcus primum restauratus est a. 1820 sub comité *de España*, qui tum Cataloniam regebat»—⁴⁸⁸ i el que ens diuen Hernández Sanahuja i Morera: «Por fortuna el general Conde de España,⁴⁸⁹ en un viaje de Tarragona a Barcelona, fijó su atención en 1820 en el estado ruinoso del monumento, ordenando su restauración, así como que se recogieran todos los restos dispersos por sus alrededores para colocarlos en su debido lugar. Para ello confió la obra al distinguido escultor de Tarragona, D. Vicente Roig, conocido por *Vicentó*, entendido arqueólogo,

481. FLÓREZ, 1769, tom 24, pàg. 232.

482. SWINBURNE, 1779, lám. LV.

483. LABORDE, 1806, lám. XXXIX; LABORDE, 1974, pàg. 112-114.

484. BOURGOING, 1952, pàg. 1062.

485. LABORDE, 1974, pàg. 112.

486. LOCKER, 1824; *La Mosaïque*, 1839, pàg. 184.

487. SÁNCHEZ REAL, 1972, pàg. 53.

488. CIL, II, 4282, pàg. 576.

489. Es refereix a Carlos José Enrique de España (1775-1839), nomenat *Conde de España* per Ferran VII (Vegeu GARCÍA, 1928, pàg. 80).

quien la llevó a cabo de una manera eficaz y cumplida, de modo que no hubo de desmerecer en lo más mínimo del sello artístico y arqueológico que le caracteriza».⁴⁹⁰

Analitzant les dades disponibles, ens inclinem a pensar que la intervenció de restauració de 1820 és una invenció.⁴⁹¹ D'una banda, és impossible que Vicenç Roig restaurés els capitells de l'arc el 1820 i que Bourgoing, de visita a Catalunya l'any 1793,⁴⁹² Laborde, que publicà el seu llibre el 1806,⁴⁹³ i Locker, que visità el monument els anys 1811-1813,⁴⁹⁴ en puguin donar la notícia. D'altra banda, sabem per l'informe de Joan Antoni Rovira, de 1788,⁴⁹⁵ que en aquella data es varen refer tres capitells. L'únic capitell que quedava per restaurar era el de l'angle septentrional de la façana del costat del Vendrell. Hem de recordar també que, el 1820, el *Conde de España* era només el segon caporal de Catalunya i que, aquell mateix any, fou enviat a les Balears. El càrrec de capità general de Catalunya, l'ocupà entre els anys 1827 i 1832.⁴⁹⁶ Sembla difícil que, en tal situació, pogués promoure, el 1820, una restauració de l'arc. No sabem en quines dades es va basar Hübner per citar aquesta restauració de 1820, però el que és clar és que Hernández Sanahuja va confondre la intervenció de 1788, de la qual no parla, amb la del principi del segle XIX.

Creiem, doncs, que Vinceç Roig realitzà els capitells que es varen utilitzar en la restauració de Rovira, que, evidentment, degué necessitar la intervenció d'un escultor per a tal fi. D'altra banda, la cronologia que Laborde atribueix, d'una manera una mica vaga, a l'actuació de Roig, pot perfectament adaptar-se a la restauració de Rovira de 1788.

Al llarg de la primera meitat del segle XIX, l'aspecte del monument es va mantenir estable, tal com havia quedat després de la restauració de Joan Antoni Rovira. Al marge de les il·lustracions de Laborde i Locker, ja citades, la resta de representacions gràfiques que tenim de l'arc de Berà d'aquesta època no ens aporten cap nova dada.⁴⁹⁷

L'any 1840, una sèrie d'esdeveniments de caire polític varen repercutir d'una manera ben directa en el monument. La fi de la primera guerra carlina mitjançant la signatura del Conveni de Vergara (31 d'agost de 1839) constituí l'inici d'una breu etapa de relativa estabilitat en l'agitada vida política espanyola de mitjans del segle XIX. Arran d'aquests esdeveniments, el seu principal protagonista, Joaquín Baldomero Fernández —el general Espartero— rebé el títol de *Duque de la Victoria*. L'any 1840, encara sota la regència de Maria Cristina de Borbó, Espartero aconseguí reduir els darrers nuclis carlins de Catalunya i Aragó, la qual cosa li va comportar una gran popularitat.

Són, sense cap mena de dubte, aquests fets els que varen encoratjar al *comandante general* de la província de Tarragona, brigadier Juan Van-Halen, a promoure la restauració de l'arc de Berà, per tal de batejar-lo amb el nom de «Arco de la Paz».⁴⁹⁸ L'oportunitat d'aquesta proposta del governador residia en la visita que Isabel II, acompanyada d'Espartero, havia de fer a Tarragona.

A l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès es conserva una interessant documentació relativa a aquesta intervenció que fou finançada per l'Ajuntament del Vendrell.⁴⁹⁹ El primer d'aquests documents és un acord de l'Ajuntament del 16 de maig de 1840 en el qual es fa referència a «la invitación oficiosa que se ha servido hacer el M. I. Brigadier Comandante General de esta provincia para que se repare y conserve el arco de triunfo

490. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 73.

491. És curiós que no en parli Josep Ramon Vidales, força ben informat sobre aquesta qüestió. Vegeu RAMON, 1894.

492. BOURGOING, 1952, pàg. 1062.

493. LABORDE, 1974, pàg. 112.

494. LOCKER, 1824.

495. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 119.

496. GARCÍA, 1928, pàg. 80; *Enciclopedia Espasa*, tom 22, pàg. 2-3.

497. El gravat de Taylor (fig. 22) és tan fantasiós que no mereix ésser objecte d'anàlisi.

498. RAMON, 1894, pàg. 530.

499. Recollida en bona part per RAMON, 1894, pàg. 530-532. Agraïm a l'amic Jaume Ruat que ens hagi facilitat còpia d'aquesta documentació. Vegeu, al respecte, RUAT, 1993, pàg. 168-170.

romano llamado de Bará y a fin de que se haga con toda la presteza que se siguiese aquella obra»,⁵⁰⁰ i en el qual s'obliga a dos paletes (Francisco Baldrís i Ramon Llorens) a «la completa recomposició del mencionado arco, siguiendo la misma forma de su construcción». L'Ajuntament es va fer càrrec del transport de la pedra fins al monument i del material per a les bastides. El cost de la obra fou de 5.500 rals de billó i una gratificació de 100 rals més, que s'havien de rebre un cop acabada la intervenció.⁵⁰¹

Els treballs de restauració varen començar el 28 de juliol i acabaren el 3 de setembre del mateix 1840, data en què es varen acabar les làpides inscrites que havien d'adornar el monument.⁵⁰² A partir d'aquest moment s'iniciaren una sèrie de contactes entre l'Ajuntament del Vendrell i el comandant general per tal de resoldre una qüestió relativa al finançament dels treballs. El municipi del Vendrell havia assumit des d'un principi el finançament de les obres, però hi havia un acord pel qual el cost de la nova inscripció en marbre s'havia de repartir entre les viles de l'Arbós, Torredembarra i el Vendrell.⁵⁰³ La documentació conservada no permet saber qui pagà finalment el cost de la inscripció.

Aquesta actuació, que va transformar d'una manera significativa l'aspecte de l'arc i que va comportar la destrucció de quasi tots els elements originals de l'entaulament del monument, va generar una sèrie de reaccions negatives que es troben reflectides en els autors de l'època. Això no obstant, hi ha una sèrie important de contradiccions entre els diversos autors que fan força difícil poder esbrinar les característiques reals de la intervenció i els esdeveniments mateix. Malgrat els anys que separen la seva obra de la restauració, creiem que l'autor més fidedigne, sobre aquesta qüestió, és el vendrellenc Jaume Ramon i Vidales. Aquest autor, en el seu interessant estudi de l'arc de Berà, dóna una sèrie d'informacions força fiables del que passà realment a mitjan segle XIX.

La inscripció's posà en les dues fatxades, y agafava la part del fris compresa entre les dues pilastres interiors, a qual fi al reconstruhirse's deixà dita part quelcom més fonda, com avuy encara pot comprobarse, per empotrarhi la làpida; la qual constava de dotze peces de màrmol blanch, sis per cada fatxada, d'un metre d'alçada per mig d'amplada poch més o menys cada peça, qu'en lletres de prop d'un decímetre, repujades sobre la pedra, deya lo següent:

EN EL REINADO DE ISABEL II Y LA REGENCIA DE SU AUGUSTA MADRE MARIA CRISTINA, EN CELEBRIDAD DE LA PACIFICACION DE ESPAÑA / DEBIDA AL TRIUNFO DE LOS EJERCITOS REUNIDOS BAJO EL MANDO DE BALDOMERO ESPARTERO DUQUE DE LA VICTORIA / FUE RESTAURADO ESTE MONUMENTO POR DISPOSICION ESPRESA DE JUAN WAN-HALEN COMANDANTE GENERAL DE LA PROVINCIA DE TARRAGONA Y A EXPENSAS / DEL AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE VENDRELL EN AGOSTO DE MIL OCHOCIENTOS CUARENTA

Poch temps degué soportar aquest disfrès polítich l'elegant y sever monument, puix en l'any 1843, després de la cayguda d'Espartero com a Regent del regne, foren manats retirar los marbres que contenien dita inscripció y aquesta esborrada dels matexos a tall d'escarpa, exceptuant lo nom de la reyna, porque may més poguessen tornar a servir, transportantlos a la vila del Vendrell, hont estigueren arreconats una pila d'anys en la casa comunal, fins que observant algú qu'allí feyen nosa, foren traslatats a un recó del fossar de dita vila, hont encara avuy *descansen* de llur fatiga.⁵⁰⁴

L'explicació donada per Ramon sembla força coherent i versemblant, especialment fidedigne perquè, essent fill del Vendrell, coneixia una sèrie de detalls desconeguts pels autors forans. Sembla, doncs, que l'any 1843, coincidint amb la fugida a Anglaterra del general Espartero, aquest fou objecte d'una *damnatio memoriae* i les làpides foren desmuntades, repicades i arraconades en un magatzem municipal.

La primera crítica a la restauració promoguda per Van-Halen la trobem ja en Pau

500. *Acords municipals de 1840 a 1861*, Arxiu Municipal del Vendrell, f. 14v.

501. *Acords municipals de 1840 a 1861*, Arxiu Municipal del Vendrell, f. 15r.

502. *Acords municipals de 1840 a 1861*, Arxiu Municipal del Vendrell, f. 18v i 20 (4).

503. *Acords municipals de 1840 a 1861*, Arxiu Municipal del Vendrell, f. 20 (1-3).

504. RAMON, 1894, pàg. 531-532.

Piferrer, qui utilitza paraules de gran duresa.⁵⁰⁵ Joan Cortada, en la seva *Historia de España*, també critica clarament aquesta intervenció; reproduïx el text de la inscripció, però diu que una de les dues inscripcions, la col·locada a la banda de Tarragona, era una còpia de l'epígraf llatí.⁵⁰⁶ Pocs anys més tard, Pascual Madoz parla de dues dedicatòries, una primera a Espartero i una segona a Maria Cristina de Borbó, que el 1848 ja havien desaparegut.⁵⁰⁷ Albinyana i Bofarull es limiten a fer una sentida crítica de l'atemptat causat al monument i a la inscripció llatina, i lamenten que «un estrangero gobernante» la substituís per una dedicada a «un hombre de armas».⁵⁰⁸ Un dels pocs arguments en què coincideixen tots els autors és la crítica per haver arrebossat el monument amb una capa de color groc clar, restes de la qual encara es conserven, en alguns punts, actualment.

Les característiques reals de la intervenció realitzada el 1840 en l'arc de Berà es poden extreure de les dades que fins ara hem exposat i, evidentment, de l'anàlisi de l'estat actual del monument. Si bé encara es poden observar les diferències existents entre els elements originals i els d'aquesta intervenció, això és molt més evident en les primeres fotografies de l'arc, algunes de les quals són de pocs decennis després de la restauració (fig. 26 i 30).⁵⁰⁹

Interessant resulta el fet, destacat per Buenaventura Hernández,⁵¹⁰ que l'inspector de les obres, Bernat Verderol i Roig, era un escultor de Tarragona, nét de Vicenç Roig, l'escultor que va fer els capitells de la restauració de 1788. Desconeixem, però, en quina font es basa l'afirmació d'Hernández, perquè el nom de Bernat Verderol no apareix en cap dels documents conservats a l'Arxiu Municipal del Vendrell ni és citat per Jaume Ramon Vidales.⁵¹¹

Aquest mateix autor ens parla d'una nova restauració, que data el 12 de novembre de 1848, sota les ordres del nou governador de Tarragona, José Montalvo. Segons Hernández, els treballs realitzats consistiren a «restablecer el monumento a su debida forma, volviéndole al primitivo estado y restaurándole tan solo en lo que había sido sustituido, así como en las obras de necesaria solidez».⁵¹² Difícilment es podia retornar a l'edifici el seu estat primitiu, i, d'altra banda, les làpides de marbre ja s'havien retirat el 1843.

En relació amb les làpides de marbre en què hi havia les inscripcions col·locades el 1840, Jaume Ramon ens diu que, en retirar-se del monument, passaren a l'Ajuntament del Vendrell i, anys més tard, al cementiri de la localitat «hont encar avuy [1894] *descansen* de llur fatiga».⁵¹³ L'any 1929 la Comisión de Monumentos de Tarragona fou informada que aquestes làpides encara es trobaven al Vendrell i acordà fer gestions per traslladar-les al Museu Arqueològic de Tarragona; no se'n va tornar a parlar fins al 1951, data en què el Dr. Sánchez Real, informà que havia localitzat part de la citades làpides.⁵¹⁴

L'any 1984, atès que el Dr. Sánchez Real ens va informar que les plaques de marbre es trobaven reutilitzades a les peixateries del mercat del Vendrell, ens vam

505. PIFERRER, 1839, pàg. 211-212, nota 102. Tot i que la primera edició d'aquesta obra porta la data de 1839, el fet que parli de la restauració de 1840 és una prova que, en realitat, la data d'aparició del volum és lleugerament posterior a la que consta impresa.

506. CORTADA, 1841, pàg. 108.

507. MADOZ, 1849, tom XIV, pàg. 651.

508. ALBINYANA i BOFARULL, 1849, pàg. 187. Altres crítiques similars a HERNÁNDEZ i TORRES, 1867, pàg. 158; FERNÁNDEZ, 1870, pàg. 306; CASTILLO, 1871, cap. xxxv; BOFARULL, 1876, pàg. 113-114; TAMARO, 1879, pàg. 83; PIFERRER i PI, 1884, pàg. 491-492; SERRALLACH, 1886, pàg. 36; HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 73-74, i MORERA, 1894, pàg. 191. Els autors posteriors no aporten cap dada nova.

509. La primera fotografia, obra de J. Laurent, és anterior a 1867 (fig. 26, apèndix B, núm. 25).

510. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 73.

511. RAMON, 1894.

512. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 74.

513. RAMON, 1894, pàg. 532. Vegeu, també, RUART, 1993, pàg. 173.

514. Agraïm al Dr. Sanchez Real que ens hagi facilitat la transcripció dels acords relatius a l'arc de Berà existents al llibre d'actes de la Comisión de Monumentos de Tarragona, corresponent als anys 1929-1957, conservat a l'Arxiu Històric de Tarragona.

interessar per aquesta qüestió. El resultat de la nostra recerca fou la constatació que aquestes làpides es varen utilitzar a les peixateries fins als anys 1965-1970, data en què es va fer un reforma del mercat i les làpides foren substituïdes. El paleta Daniel García, qui va executar l'obra, és l'únic que potser encara sap quina fou la fi d'aquestes plaques marmòries.⁵¹⁵

A grans trets, podem afirmar que, des d'aquella data fins al 1936, l'arc de Berà es mantingué estable i no fou objecte de transformacions significatives. Això no obstant, de l'anàlisi de la documentació disponible es poden reconstruir una sèrie de variacions menors en l'entorn del monument.

La primera imatge gràfica de l'arc de Berà, després de la restauració de 1840 i de la petita intervenció de 1843, consisteix en la fotografia de J. Laurent, la primera fotografia del monument, publicada poc abans de 1867 (fig. 26, apèndix B, núm. 25). Aquesta instantània ens permet documentar la col·locació de quatre pedres de forma troncocònica per a evitar que el pas de carruatges malmetés el monument,⁵¹⁶ la realització de treballs de manteniment de la carretera (es veuen dues rases i nombrosos monticles de pedra petita o grava) i la instal·lació, encara recent, de la xarxa telegràfica al llarg d'aquesta. L'excel·lent litografia de Serra, publicada per Rafael del Castillo el 1871 (fig. 28, apèndix B, núm. 27), ens permet de conèixer que ja, en aquella data, es trobava malmesa la part central de la motllura de coronament del podi del costat de mar de l'arc. No podem precisar des de quina data es trobava trencat aquest element, perquè no disposem de documentació gràfica d'aquest, anterior a la litografia de Serra. L'any 1931 encara es trobava en el mateix estat (fig. 35, apèndix B, núm. 34) i fou restaurat l'any 1936. D'aquest mateix període, la dècada dels anys setanta, és la col·locació d'una fita quilomètrica, documentada en la foto publicada per Eduard Tamaro el 1879 (fig. 30, apèndix B, núm. 29).

En la fotografia de Ramon Roig Rodon, publicada el 1892 (fig. 31, apèndix B, núm. 30), s'observa, en el pilar de muntanya pel costat que mira al Vendrell, una fractura de l'angle intern de la motllura existent a la base de les pilastres. Aquest element es troba fracturat encara actualment.

Anteriorment a 1912, data en què apareixen documentats aquests canvis en l'estereografia de Salvany (fig. 32, apèndix B, núm. 31), es va procedir a desplaçar la fita quilomètrica que hi havia a la base de l'arc i es va construir un mur, probablement el tancament d'una de les propietats que limiten amb l'arc, que apareix en nombroses fotos i postals, fins poc abans de l'any 1936.⁵¹⁷

L'any 1926 l'arc de Berà fou finalment declarat *Monumento Nacional*, d'acord amb els informes preparats per José Ramón Mélida.⁵¹⁸ Probablement, fou aquest el motiu que va generar la campanya per a la bifurcació de la carretera i, en conseqüència, per a protegir el monument dels desperfectes que pogués provocar el cada cop més elevat trànsit de vehicles. De fet, sabem que l'any 1928 o 1930 es va celebrar, promogut per ciutadans del Vendrell, un acte de «Consagració de l'Arc de Barà». Arran d'aquest acte, el *Diari de Tarragona* inicià una campanya a favor de la modificació del traçat de la carretera, campanya a la qual es sumaren la mateixa Comissió de Monuments i altres organismes tarragonins.⁵¹⁹ No sabem amb certesa qui fou l'autèntic promotor del projecte, perquè els responsables de l'Exposició Universal (Barcelona, 1929) es varen adreçar, al principi d'aquell any, a l'*Ingeniero del Circuito Nacional de Firms Especiales*, per tal de proposar-li que s'efectués una desviació bilateral de la carretera,

515. Agraïm aquesta informació al Sr. Jaume Prats, marmolista del Vendrell.

516. Aquestes pedres es mantingueren en ús fins al 1936.

517. La desaparició d'aquest mur s'ha de posar en relació amb el projecte de bifurcació del trànsit rodat.

518. *Real Orden* del 28 de juliol de 1926, *Gaceta de Madrid* del 30 de juliol. Per a l'informe previ a la declaració, vegeu MÉLIDA, 1925*b* i MÉLIDA, 1927.

519. OLIVA, 1936, pàg. 1. Cosme Oliva era, aleshores, secretari de l'esmentada Comissió de Monuments.

a l'altura de l'arc de Berà.⁵²⁰ L'existència d'aquest projecte no impedia que la Comissió es seguís preocupant pel manteniment del monument; uns quants anys abans de 1929 s'havia recobert la part superior del monument amb una capa de morter per a evitar infiltracions de l'aigua de pluja; la degradació d'aquesta protecció obligà a repetir l'operació el mateix any 1929.⁵²¹

El projecte de bifurcació de la carretera trobà, però, l'oposició d'un dels quatre propietaris afectats per les expropiacions, l'advocat de Barcelona J. Mateu, el qual, malgrat els esforços que es van fer en aquest sentit, impedí l'execució del projecte.⁵²² El projecte estava elaborat i es disposava de les fonts de finançament necessàries, facilitades per la Jefatura del Circuito Nacional de Firms Especiales, «però en el moment de l'execució topà amb la irreductible oposició del propietari de les finques veïnes, qui no va voler atendre les atinades observacions fetes per les autoritats locals i les de la Generalitat, com tampoc les de les entitats arqueològiques que es varen interessar vivament per la millora».⁵²³ L'any 1932 l'advocat Mateu, després de perdre un primer recurs, es va adreçar al Tribunal Contenciós, va mantenir la seva oposició al projecte i, conseqüentment, va bloquejar-ne l'execució.⁵²⁴ Aquesta situació es veuria desbloquejada, finalment, l'any 1936.

Desconeixem si el projecte esmentat tenia alguna relació amb la proposta dels arquitectes Reventós i Rubió, inclosa en la seva monografia sobre l'arc de Berà.⁵²⁵ El capítol sisè d'aquesta obra conté una proposta d'«Arranjament dels volts de l'arc», acompanyada d'una planta del projecte de «Desviament del tràfec feixuc pels dos costats de l'arc de Barà» (fig. 38, apèndix B, núm. 37). El projecte d'aquests arquitectes era força ambiciós, perquè proposava una desviació dels dos sentits de circulació que començava a uns cent quaranta metres de distància de l'arc i que, en conjunt, formava una espècie d'illa de respecte d'uns tres-cents metres de llargària per cent d'amplària. Només es proposava la bifurcació del trànsit de camions, i deixava lliure un carril central —que passava sota l'arc— per als automòbils.

Del principi dels anys trenta, probablement del període 1930-1936, són unes fotografies del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona⁵²⁶ que ens mostren l'aspecte del monument durant aquest període (fig. 42-44, apèndix B, núm. 41-43). En aquestes imatges es pot observar la instal·lació de la xarxa telefònica, seguint el límit occidental de la carretera, i la delimitació de la calçada d'aquesta amb una vorera. Aquesta vorera, a l'altura del monument, feia una ziga-zaga per tal d'adaptar-se a l'obertura de l'arc (fig. 43).

Poc abans de l'any 1936⁵²⁷ es varen col·locar, al costat del monument, dues fites de pedra amb un text esculpit —en català i en castellà— que deia el següent: «Monuments de la Tarragona Romana. Arc de Barà (B. O. 28-VII-1926). Aqueix arc triomfal fou erigit en l'antiga Via Augusta a la memòria del general de l'emperador Trajà, Luci Licini (*sic*) Sura, de la tribu Sèrgia, en el II segle de la Era Cristiana». Aquestes mateixes fites actualment encara formen part del mobiliari que envolta l'arc.

«A un quart de deu de la nit del 20 al 21 de juliol [1936], varen trencar el silenci camperol dues explosions, una més forta que l'altra, les quals explosions llançaren rebles fins a 180 metres lluny del lloc d'origen, que l'endemà vàrem recollir incrustats al peu

520. Recollit en l'acta de la sessió del 10 de gener de 1929 de la Comissió de Monuments de Tarragona.

521. Acta de la sessió de 10 d'abril de 1929 de la Comissió de Monuments de Tarragona.

522. No hi ha acord respecte del nom, Joan o Josep, de l'advocat propietari dels terrenys annexos a l'arc.

523. OLIVA, 1936, pàg. 1.

524. Acords de la Comissió de Monuments de Tarragona de les sessions del 10 de novembre de 1931 i de l'11 d'abril i el 10 de novembre de 1932.

525. REVENTÓS I RUBIÓ, 1931.

526. Institució a la qual, l'any 1939, passaren els fons del corresponent Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya.

527. Documentat per primera vegada en una fotografia de juliol de 1936 (fig. 45, apèndix B, núm. 44).

de la finestra del Mas Pilas, propietat de l'advocat barceloní Josep Mateu. Tot l'estrep de la banda de migjorn quedà malmès, enderrocats uns trenta carreus, deixant l'arcada en situació compromesa, extremadament perillosa d'una complet ensulciament».⁵²⁸ Amb aquestes paraules descriu Cosme Oliva els esdeveniments que, amb la fi de bloquejar la carretera i impedir l'avanç de les tropes insurrectes, varen comportar la destrucció d'un sector important de l'arc i que arriscaren de provocar la seva definitiva desaparició.

Els efectes detallats d'aquest atemptat a la integritat formal del monument es poden apreciar en diverses fotografies que ens mostren l'estat en què quedà l'arc i l'acció immediata de la brigada del Departament d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya que, en un primer moment, apuntalà l'edifici (fig. 45, apèndix B, núm. 44).⁵²⁹ Les explosions varen provocar la destrucció de la meitat interna del pilar del costat de mar, des del nivell del ferm de la carretera fins a la motllura de la imposta de l'arc.

Tres mesos després dels fets, s'inicià la restauració del monument i es va aprofitar l'oportunitat per a executar el projecte de bifurcació de la carretera. La situació política que vivia Catalunya en aquells moments va permetre una acció decidida de la Generalitat sense haver de tenir en compte l'oposició del propietari dels terrenys annexes a l'arc.⁵³⁰ De fet, la Generalitat de Catalunya va promoure, immediatament després del 18 de juliol, una sèrie de disposicions legals destinades a garantir la integritat del patrimoni arqueològic del país.⁵³¹ Al Decret de confiscació de museus, col·leccions i jaciments arqueològics i monuments (BOGC de l'1 d'agost de 1936), seguí el de confiscació d'edificis i monuments de Tarragona (DOG de l'1 de desembre de 1936).⁵³² Les característiques del projecte en les explica el secretari de la Comissió de Monuments de Tarragona. «La variació comprèn exactament els punts quilomètrics 299,85 al 300,104, és a dir, una longitud de 209 metres⁵³³ [...] Consisteix en dues desviacions simètriques de l'actual calçada [...] El ferm serà, per ara, de macadam corrent, sobre el qual serà establert, més tard, un regatge asfàltic, limitat per un encintat de pedra. Les corbes de desviació en els punts de contacte amb la recta actual, són d'un radi major de 150 metres [...] Malgrat ésser de set metres actualment l'amplada de la carretera, la modificació en tindrà vuit: set destinats al ferm i un als dos passeigs, preveient el cas de restar freqüentment parats en aquella zona cotxes de turisme, que forçosament han de reduir la latitud de la superfície de rodatge [...] Per altra part, els directius dels afers arqueològics a les comarques tarragonines, prendran pel seu compte decorar amb taques de verd i plantes de poc desenrotllament els macisos que forçosament han de resultar entre les noves rames de la carretrea i l'actual.» Acompanya l'article de Cosme Oliva,⁵³⁴ una planta del projecte de bifurcació i una sèrie de planimetries del monument (fig. 52, apèndix B, núm. 51). Aquests dibuixos, malgrat que hi hagi diverses diferències, tenen una clara relació amb els aixecaments realitzats pels arquitectes Reventós i Rubió el 1931 (fig. 39-41, apèndix B, núm. 38-40).

La restauració del monument fou realitzada pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat i, per sort, disposem de diverses fotografies de l'arxiu d'aquest Servei, en les quals es pot observar, amb força detall, les característiques de la labor executada (fig. 46-48, apèndix B, núm. 45-47). La restauració de l'arc i la bifurcació

528. OLIVA, 1936, pàg. 1. Amb tres fotografies de l'estat en què quedà el monument. Vegeu, també, RUART, 1993, pàg. 166.

529. Imatges de l'arc abans de l'apuntalament a OLIVA, 1936, pàg. 1, MORANT, 1986, pàg. 50, i RUART, 1993, pàg. 169.

530. El Decret que establia una zona de respecte de vint metres entorn als monuments declarats, promulgat per la Generalitat pocs mesos abans (BOGC del 30 d'abril de 1936), donava cobertura legal a aquesta actuació (DUPRÉ i RAFEL, 1991, pàg. 175).

531. RAFEL i DUPRÉ, 1989, i DUPRÉ i RAFEL, 1991.

532. DUPRÉ i RAFEL, 1991, pàg. 176.

533. El projecte executat era menys ambiciós del que havien proposat Reventós i Rubió pocs anys abans (fig. 38, apèndix B, núm. 37). REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

534. OLIVA, 1936, pàg. 1.

de la carretera es varen realitzar els mesos d'octubre-desembre de 1936. Els treballs consistiren a refer tota la part afectada per l'explosió, reutilitzant —on era possible— els elements originals del monument. També es va fer un enllosat a la base de l'obertura de l'arc, enllosat que intentava suggerir la pavimentació de l'antiga via romana. Pel que fa a la desviació de la carretera, fou necessari el trasllat de la xarxa telefònica i telegràfica, i també d'altres elements com la fita quilomètrica i les dues fites amb el text relatiu a la declaració de l'arc; foren definitivament retirades les quatre pedres troncocòniques situades a la base interna dels pilars. L'aspecte del conjunt, un cop acabada l'intervenció, ens el documenten unes fotografies del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (fig. 49-51, apèndix B, núm. 48-50).

Finalitzada la guerra, en ocasió d'una visita a Tarragona de Galeazzo Ciano, conegut com *Conte Ciano*, les autoritats feixistes decidiren d'organitzar un acte en honor dels soldats italians caiguts al nostre país en defensa del feixisme. A tal efecte, es va aixecar a pocs metres de l'arc una ara, amb els corresponents emblemes del *fascio*, en la qual s'esculpí el text següent: «Commilitonibus legionariis in Hispania decessis praesentes».⁵³⁵ Com a record de l'acte, al qual participaren Galeazzo Ciano i el ministre Serrano Suñer i que es va celebrar l'11 de juliol de 1939, quedà l'ara esmentada.⁵³⁶ Aquest símbol es va col·locar dins de l'illa de respecte de l'arc, davant de la façana que mira a Tarragona.

Des dels anys cinquanta fins ara, poques són les transformacions que ha experimentat el monument, tot i que ha vist, però, successives remodelacions del seu entorn i de la vegetació que l'envolta. Al llarg d'aquests anys la preocupació constant ha estat trobar diners per a mantenir el monument i el seu entorn en condicions; el problema perenne ha consistit a lluitar contra una figuera que, nascuda a la part superior de la cornisa, es nega a rendir-se a les successives brigades de manteniment que, més o menys periòdicament, intenten eliminar-la.⁵³⁷

L'any 1953, el periodista Luís Mezquida, conegut amb el pseudònim de *Petrófilo*, inicià una campanya, des del *Diario Español de Tarragona*, a favor del trasllat de l'arc de Berà, des del seu emplaçament original fins a la plaça Imperial Tarraco de la capital tarragonina.⁵³⁸ L'iniciativa, que no trobà suport, és un bon exemple del perill que constitueixen alguns amants de les pedres en certs ambients provincians, en el cas de Tarragona, agrupats entorn de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense.

Al principi de 1982, restaurada ja la Generalitat de Catalunya, es despreguà un carreu de la part interna del pilar del costat de muntanya. Gràcies a la immediata actuació de Francesc Tarrats, director del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, els tècnics del Servei de Patrimoni Arquitectònic procediren, no d'una manera tan immediata, a la reparació del desperfecte.

La transformació més important que ha viscut l'arc de Berà en els darrers anys és la del seu entorn. El creixement turístic de la zona en què es troba situat ha estat la causa que un monument que es veia envoltat de natura, estigui ara envoltat de construccions. Preocupats per aquesta qüestió, l'any 1984, vàrem redactar, amb l'arquitecte Ramon Aloguin, el Pla Especial de Protecció de l'Arc de Berà.⁵³⁹ Aquest instrument de la legislació urbanística estava i està encaminat a evitar un major creixement de les edificacions a l'entorn del monument, per tal de, dins del possible, intentar frenar la seva immersió en un paisatge quasi urbà.

535. MORANT, 1986, pàg. 78.

536. L'ara fou definitivament demolida l'any 1949 per la brigada de la Jefatura de Obras Públicas. Això consta en l'acta del 9 de desembre de 1949 de la Comisión de Monumentos.

537. Problemes reflectits en les actes de la Comisión Provincial de Monumentos. L'excel·lent estat de conservació de l'illa de respecte de l'arc, sorprenent si pensem en altres monuments tarragonins, és mèrit de l'atenció que hi dedica, des de fa més de trenta anys, el Sr. Mercader, propietari d'una botiga de venda de ceràmiques que es troba davant de l'arc.

538. MORANT, 1986, pàg. 68.

539. Aprovat inicialment el 10 d'octubre de 1984 (DOGC, núm. 492, del 7 de desembre de 1984, pàg. 3467).

4. DESCRIPCIÓ I ANÀLISI

4.1. SITUACIÓ I CONTEXT GEOGRÀFIC

4.1.1. *La situació* (fig. 55-56)

L'arc de Berà es troba en el terme del municipi de Rodà de Berà, que correspon a l'extrem nord-oriental de l'actual comarca del Tarragonès. Situat fora del nucli urbà de Roda, l'arc presideix una petita plana lleugerament descendent vers el sud-oest travessada per l'actual carretera nacional núm. 340 (Cadis-Barcelona). La carretera, hereva de l'antiga *Via Augusta*, presenta una bifurcació dels dos sentits de marxa, al centre de la qual, concretament en el punt quilomètric 1183, sorgeix el monument.⁵⁴⁰

La situació precisa de l'arc, és a dir, les seves coordenades geogràfiques són 1° 29' 14" de longitud est i 41° 10' 29" de latitud nord,⁵⁴¹ i la base del monument es troba, en l'adequació actual, a 13,50 metres sobre el nivell del mar,⁵⁴² que està a uns 750 metres de distància. L'eix longitudinal de l'edifici està orientat NO-SE.

Situat en un punt intermedi respecte dels dos nuclis de població existents en el terme municipal, el poble de Roda de Berà, a l'interior, i el nucli turístic desenvolupat a redós de l'ermita i del castell de Berà, en els darrers decennis. L'entorn de l'arc, transformat d'una manera vertiginosa en els darrers anys, conserva en part terres de conreu i plantacions d'oliveres i garrofers, especialment a la part nord-occidental de la carretera, on encara hi ha el mas de Pites. Aquest tipus d'ocupació tradicional del sòl va deixant lloc, progressivament, a establiments de tipus comercial i turístic (restaurant, botiga de *souvenirs*, *garden-center*, etc.) que, lentament, van envoltant el monument.⁵⁴³

4.1.2. *El context geogràfic* (fig. 91)

El Camp de Tarragona forma, juntament amb l'Empordà i el delta i la vall immediata de l'Ebre, la trilogia de planes litorals catalanes que estan envoltades per un arc de muntanyes que les aïllen de les terres veïnes. El Camp és, en certa manera, un eixamplement de la Depressió Prelitoral en el seu extrem meridional i es troba delimitat a ponent per la Serralada Prelitoral. La desaparició de la Serralada Litoral permet el contacte directe entre el Camp i el Mediterrani, raó per la qual és una comarca natural eminentment marítima.

La forma de la comarca és la d'un quadrilàter irregular, els angles del qual es troben als extrems marítims d'aquesta (el cap del Terme al municipi de Vandellòs i la punta del Roc de Sant Gaietà, a Roda de Berà) i als termes de Querol (565 m s. el n. del m.) i Prades (951 m s. el n. del m.), a l'interior. Els límits estan definits per una sèrie de muntanyes els cims de les quals delimiten la comarca i la separen, al llevant, del Penedès (el coll de Bou, de 335 metres, i el Montmell, de 861 metres d'altitud); al

540. La numeració dels quilòmetres és recent i no es troba reflectida en la cartografia.

541. Vegeu el full 34-17 (446), corresponent a Valls del *Mapa general* (1:50.000), editat pel Servicio Geográfico del Ejército, 2a edició, 1988. Vegeu també el full 446-IV (Roda de Barà) del *Mapa topográfico nacional de España* (1:25.000), editat per la Dirección General del Instituto Geográfico Nacional, 2a edició, 1987.

542. Altitud referida al nivell mitjà del Mediterrani a Alacant.

543. Aquestes foren les causes que portaren a la redacció del Pla Especial de Protecció de l'Arc de Berà l'any 1984.

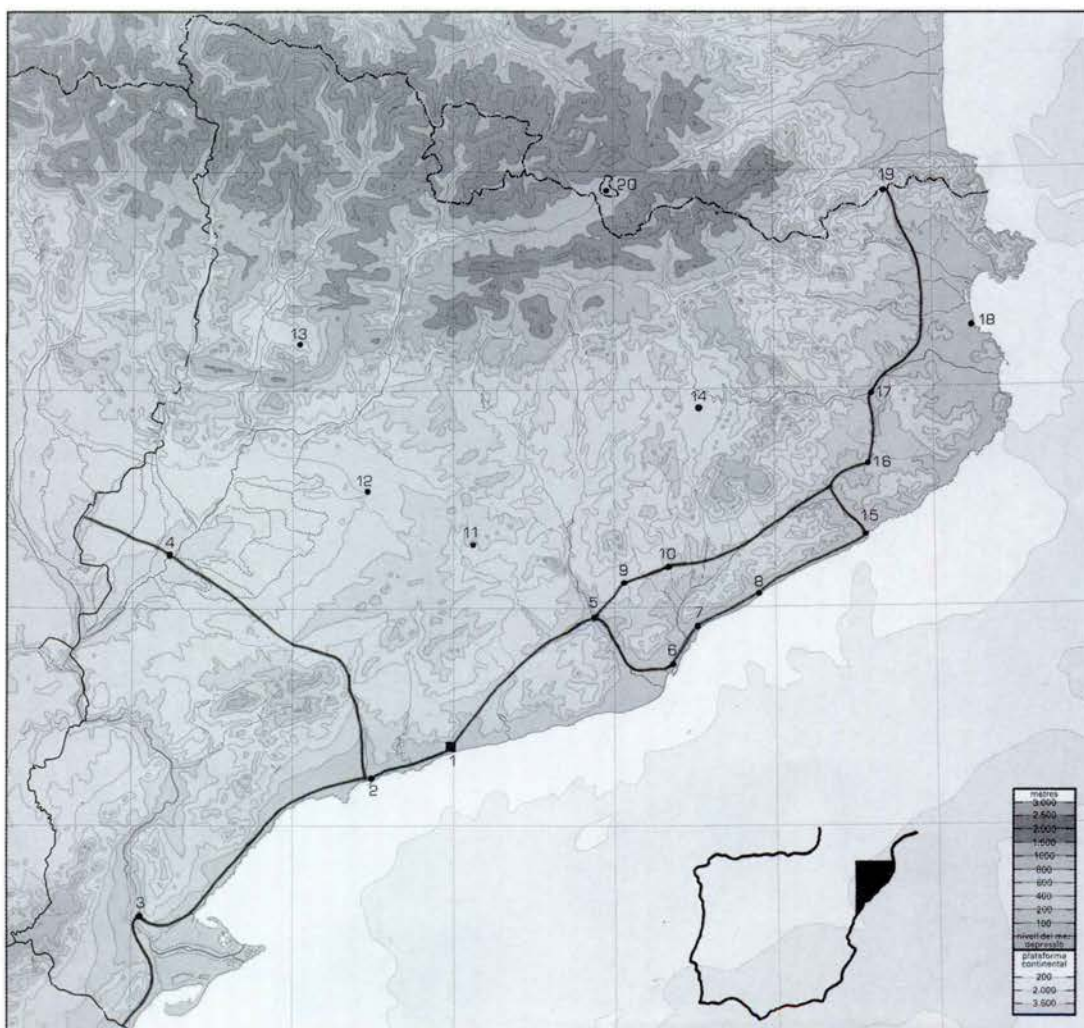

FIGURA 55. Mapa de situació de l'arc de Berà en relació amb les principals ciutats romanes i algunes *mansiones* del nord-est peninsular: 1) Arc de Berà, 2) *Tarraco*, 3) *Dertosa*, 4) *Ilerda*, 5) *Ad Fines*, 6) *Barcino*, 7) *Baetulo*, 8) *Iluro*, 9) *Egara*, 10) *Aquae Calidae*, 11) *Sigarra*, 12) *Iesso*, 13) *Aeso*, 14) *Ausa*, 15) *Blandae*, 16) *Aquis Voconis*, 17) *Gerunda*, 18) *Emporiae*, 19) *Summum Pyreneum*, 20) *Iulia Lybica*.

FIGURA 56. Fotografia aèria del terme de Roda de Berà, amb la indicació del punt en el qual s'aixeca l'arc (Ortofotomapa de Catalunya [1:5.000], full 446-12-8 [Roda de Berà], Institut Cartogràfic de Catalunya, 1986).

nord, de la Conca de Barberà i del Priorat (les muntanyes de Prades amb el tossal de la Baltasana, de 1201 metres, i les serres de Miramar i de Comaverd, amb 784 i 900 metres d'altitud, respectivament), i, al ponent, de la Ribera d'Ebre (les serres de Llaberia i de Vandellòs, amb pics de 914 i 498 metres d'alçària). La divisió administrativa, en alguns casos, no es correspon exactament amb l'estructura morfològica del terreny. El resultat és, segons Josep Iglésies, «un gran pla a menys de 200 metres sobre el mar, semicircumscrit per encinglerats redreçaments que voregen o sobrepassen els mil metres d'altitud».⁵⁴⁴ La superfície del Camp de Tarragona és de 1.565,49 Km²⁵⁴⁵ i, si bé la divisió tradicional és en dues comarques (Alt Camp i Baix Camp), es troba dividit en tres comarques administratives: l'Alt Camp, el Baix Camp i el Tarragonès.⁵⁴⁶

544. IGLÉSIES, 1966, pàg. 72. El nostre agraïment al geògraf i amic Mario Bañeres.

545. IGLÉSIES, 1966, pàg. 75; 1.567,6 Km² segons LÓPEZ, 1984, pàg. 14.

546. IGLÉSIES, 1966.

Les terres fèrtils del pla del Camp de Tarragona es troben estructurades en una franja costanera que, des d'una cota d'uns 200 metres d'altitud, a la base de les serres perimetrals, baixa suaument fins al mar, que la limita pel sud. A l'Alt Camp, l'extrem nord de la comarca geogràfica, les planes fèrtils es troben entre els 500 i els 200 metres d'altitud, i són l'apèndix interior i més elevat de la plana costanera.

El Camp està travessat per una sèrie de cursos fluvials, fonamentalment torrents, i pels dos principals rius de la comarca, el Francolí i el Gaià.

L'origen geològic del territori del Camp de Tarragona correspon a èpoques diferents i, per tant, els materials són de composició heterogènia. La part més important, en superfície, correspon a les roques sedimentàries, que ocupen el 90 % de la comarca. De tipus sedimentari, de formació quaternària —concretament de l'holocè—, són les terres en què es troba l'arc de Berà.⁵⁴⁷ Les característiques geològiques d'aquests terrenys, dipòsits torrencials, grossos, mitjanament rodats i de ciment calcari, determinen que se'ls designi com a *depósitos de piedemonte*.⁵⁴⁸

El terme de Roda de Berà, de 16,23 Km², es troba en el límit marítim oriental de la comarca del Camp, i fa de frontera amb el terme del Vendrell, que correspon ja a la comarca del Baix Penedès, de la qual és la capital. La part nord-oriental del terme és la que presenta un relleu més accidentat determinat per la presència dels estreps sud-occidentals de la Serralada Prelitoral. La franja nord del municipi es troba per sobre de la cota de 100 metres, i les màximes elevacions són els turons dels Quatre Termes (275 m), el Bocarrò (239 m) i el Gibràs (213 m), que marquen el límit amb el terme de Bonastre. La part meridional, que s'estén fins al mar, està ocupada per una plana fèrtil en la qual només destaca el promontori costaner de Berà, la cota màxima del qual es troba a 58 metres d'altitud. De fet, s'observa que aquest promontori costaner és la darrera elevació d'un estrep de la Serralada Prelitoral, estrep format pel turo dels Quatre Termes (275 m), la coma d'en Gall (200 m) i el promontori de Berà (58 m). És, sens dubte, aquest el límit geogràfic oriental de la comarca natural del Camp de Tarragona i, per tant, del Tarragonès.⁵⁴⁹

Aquesta declinació del relleu envers el mar presenta una petita depressió, situada al voltant dels 30 metres d'altitud i a 1.000 metres de la costa, per la qual la carretera actual i la via antiga accedien al Camp de Tarragona. És precisament en aquest punt on la carretera fa una inflexió cap al sud-oest per passar dels 30 als 7-8 metres sobre el nivell del mar. Al centre d'aquest tram descendent, d'un quilòmetre de distància, es troba l'arc de Berà.

El turó de Berà és un petit promontori, situat al costat del mar, actualment ocupat per una urbanització. A l'extrem sud-occidental del turó, a uns quinze metres sobre la platja, es troben el castell i l'ermita de Berà.

Els únics cursos d'aigua que travessen el terme de Roda en direcció al mar són el barranc de l'Aguilera de Bonastre i el torrent de Cal Setró, ambdós al costat occidental del municipi. Prop del nucli urbà de Roda de Berà hi ha dues pedreres que corresponen a afloracions de calcarenites miocèniques. De fet, al terme de Roda de Berà hi ha materials l'origen geològic dels quals correspon a tres períodes concrets: al cretàcic inferior pertanyen les calcàries que configuren els elements més elevats del relleu; al miocè, les calcarenites existents a la base de les anteriors, i a l'holocè, els materials sedimentaris que ocupen tota la plana costanera.⁵⁵⁰

Un element interessant, que ha estat destacat per diversos autors, és la

547. LÓPEZ, 1984, pàg. 19-28; SOLÉ, 1981; vegeu el full 42 (Tarragona) del *Mapa geológico de España* (1:200.000), publicat per l'Instituto Geológico y Minero de España (Madrid, 1981).

548. SOLÉ, 1981, pàg. 13.

549. «El turonet de l'ermita de Berà sembla el més apropiat per a fer aquest servei [es refereix al límit comarcal] i ofereix la coincidència de trobar-se a la ratlla de l'Arc de Berà, que faria de porta entre les dues comarques», IGLÉSIES, 1966, pàg. 75.

550. SOLÉ, 1981.

coincidència de la situació de l'arc de Berà amb el límit de les diòcesis de Barcelona i Tarragona.⁵⁵¹ La història de les comarques meridionals de Catalunya durant l'edat mitjana i el clar *hiatus* que va constituir la presència musulmana en aquest zona impedeixen, al nostre entendre, de pensar en possibles reminiscències d'un límit administratiu d'època romana.

4.1.3. La toponímia

El nom oficial del terme en el que es troba l'arc de Berà és, actualment, Roda de Barà.⁵⁵² El nucli de població més important, el que dóna nom al terme, es troba a l'interior i s'ha desenvolupat a redós de l'estació del ferrocarril de la línia que uneix Sant Vicenç de Calders amb Valls. Un segon nucli de població és el situat en un petit promontori, tocant al mar, en el qual es troba l'ermita de Santa Maria de Berà i les restes del castell de Berà.

El nom de l'arc, que trobem ja documentat en el segle *xvi* fonamentalment sota la forma de *Barà*, respon, no a la identificació de l'arc amb un personatge homònim, sinó que, ben segur, significa l'arc que es troba a Berà, contràriament al que defensava Pere Anton Beuter, i amb ell molts altres autors posteriors, que associaven l'arc a la figura d'un *Bar* o *Bara*, romà i traïdor.⁵⁵³

La primera documentació del topònim *Bera* és del principi del segle *xi* i es troba en el testament d'un tal Adalbert, que féu donació de les seves possessions al monestir de Sant Cugat del Vallès. Adalbert, mort l'any 1010 a la batalla d'Akabat al-Bakr durant l'expedició cordovesa del comte Ramon Borrell, va disposar, abans de la seva partença, que deixava la torre de Moja i les seves propietats en el terme d'Albinyana al monestir de Sant Cugat; en la delimitació d'aquestes darreres propietats apareixen Bera i Roda separatament.⁵⁵⁴ Aquest document prova la coexistència i aparent independència inicial dels dos nuclis, que el 1359, en el fogatge de Pere el Cerimoniós, apareixen sota la fórmula de «Roda e Bara» però amb un únic càlcul de població, establert en 16 focs.⁵⁵⁵

Sobre l'origen etimològic del topònim, l'opinió general es decanta cap a pensar que deriva del nom de persona *Berane*, que és la forma del cas oblic del nom propi d'home, d'origen germànic, *Bera*.⁵⁵⁶ També s'ha pensat que pot derivar del nom llatí *Varius*.⁵⁵⁷ Pel que fa a una possible relació amb Bera, comte de Barcelona del 801 al 820, creiem que cal acceptar la prudència recomanada per Joan Coromines, el qual destaca la gran difusió que tingué aquest nom durant l'edat mitjana.⁵⁵⁸

En la nostra opinió, tenint en compte la realitat històrica del Camp de Tarragona durant l'alta edat mitjana, la hipòtesi més versemblant és que el topònim sigui d'origen medieval i que el nom amb què coneixem el monument indiqui senzillament 'l'arc que es troba a Berà'.

Resulta altament curiosa la denominació *arc de Berà* que va rebre, des del final del segle *xvi* fins al segle *xviii*, l'arc romà de Cabanes (Castelló de la Plana).⁵⁵⁹ Aquest apel·latiu, que no apareix en la documentació d'època medieval, es troba en l'obra de

551. Vegeu, per exemple, NIERHAUS, 1964, pàg. 207-208.

552. Acceptat oficialment per la Generalitat de Catalunya, a proposta de l'Ajuntament de Roda de Berà, malgrat la polèmica existent i el parer contrari dels lingüistes, unànimement partidaris de la forma *Berà*. En el nostre estudi hem optat pel topònim que l'Institut d'Estudis Catalans considera correcte.

553. BEUTER, 1538, llibre I, cap. 9, f. 40, col. 1.

554. MILÀ, 1868, pàg. 518-519; RAMON, 1894, pàg. 527.

555. RAMON, 1894, pàg. 528.

556. DCVB, II, pàg. 438, s. *Bera*; COROMINES, 1965, pàg. 246; GEC, s. *Bera*.

557. MOREU, 1982, pàg. 138.

558. MARTORELL, 1990. A propòsit d'una hipòtesi no convincent que associa el topònim amb el verb *varar*, vegeu MÉNDEZ, 1990.

559. ARASA i ABAD, 1989.

Gaspar Escolano,⁵⁶⁰ de Francesc Diago⁵⁶¹ i en documents locals,⁵⁶² fins al 1786. Com ha destacat Ferran Arasa, tot i que l'origen d'aquesta denominació ha d'ésser erudit, la seva presència en documents de caire municipal és una prova irrefutable de l'arrelament que el nom *arc de Berà*, referit a l'arc de Cabanes, tingué en aquella zona de la Plana, com a mínim, fins al final del segle XVIII.⁵⁶³

4.2. DESCRIPCIÓ GENERAL (fig. 57, làm. I-VIII)

L'arc de Berà és, quant a la seva composició i aspecte, un monument de gran sobrietat i de formes molt senzilles, i s'inclou dins del grup d'arcs amb una sola obertura, per la qual, en aquest cas, discorria la *Via Augusta*. L'edifici, de planta rectangular, recolza sobre dos podis amb sòcol; la línia de divisió que separa els podis del cos central de l'edifici està remarcada per una motllura correguda, que fa, a la vegada, de plint de les lesenes superiors. El cos central està presidit per l'arc, destacat per una arquivolta motllurada que neix de les impostes i que, en la part superior, quasi assoleix l'arquitrau. Emmarquen l'arc dues lesenes, a la part interna, i dues lesenes d'angle en els extrems de les façanes principals de l'edifici. Aquestes lesenes, amb bases àtiques, fusts acanalats i capitells corintis, recolzen sobre una motllura correguda que fa les funcions de plint. La motllura de les impostes i la part inferior de l'extradós de l'arquivolta es troben en contacte directe amb el fust de les lesenes internes; totes les lesenes tenen les parts inferiors de les estries reomplertes amb baquetons (*rudenturae*). L'entaulament de l'edifici estava format per un arquitrau, motllurat a la part superior, un fris, també motllurat i amb una inscripció, i una cornisa amb denticulats. Actualment, només alguns elements de l'arquitrau i del fris originals es conserven; no ha arribat fins a nosaltres cap element de la cornisa romana. En la situació present, el fris és llis i la cornisa està formada per una gola, ambdós elements fruit de la restauració de 1840. Amb tota probabilitat, coronava l'edifici un àtic del qual, lamentablement, no es conserva cap element. Als costats menors del monument, dues lesenes d'angle ocupen el cos central de la construcció.

4.2.1. Tècnica constructiva

La tècnica constructiva utilitzada en la construcció de l'arc de Berà fou la de l'*opus quadratum*. Desconeixem si les fonamentacions de l'edifici, en relació amb les quals no disposem de cap informació, foren realitzades també mitjançant l'ús de carreus o si, contràriament, es varen executar amb una altra tècnica, potser l'*opus caementicium*. De l'anàlisi de l'estat actual del monument es desprèn que fou construït amb carreus de pedra local. Basant-nos en la documentació escrita relativa a la restauració del final del segle XVIII⁵⁶⁴ i a les fotografies que documenten l'atemptat de 1936,⁵⁶⁵ podem afirmar que les parts internes de l'edifici foren realitzades amb la mateixa tècnica, la qual cosa ens permet d'excloure la possibilitat que els carreus de pedra dels paraments de l'edifici estiguessin folrant un nucli en *opus caementicium*.

Pel que fa al tipus d'aparell utilitzat en la construcció del monument, es poden distingir dues parts ben precises (làm. v-viii). D'una banda, en la part central de la base dels pilars i en l'entaulament l'aparell és isòdom, del tipus nomenat *grec*, en el qual les

560. ESCOLANO, 1611, col. 623-624.

561. DIAGO, 1613, f. 73.

562. ARASA, 1990, pàg. 34.

563. ARASA, 1990, pàg. 33-36; vegeu també ARASA i ABAD, 1989, pàg. 11-12.

564. «[...] Es trabajado de piedra de sillería por lo exterior y interior [...]», segons consta en l'informe de Joseph Prat, elaborat l'any 1780 (Vegeu el capítol 3).

565. Vegeu l'apèndix B, núm. 44, fig. 45.

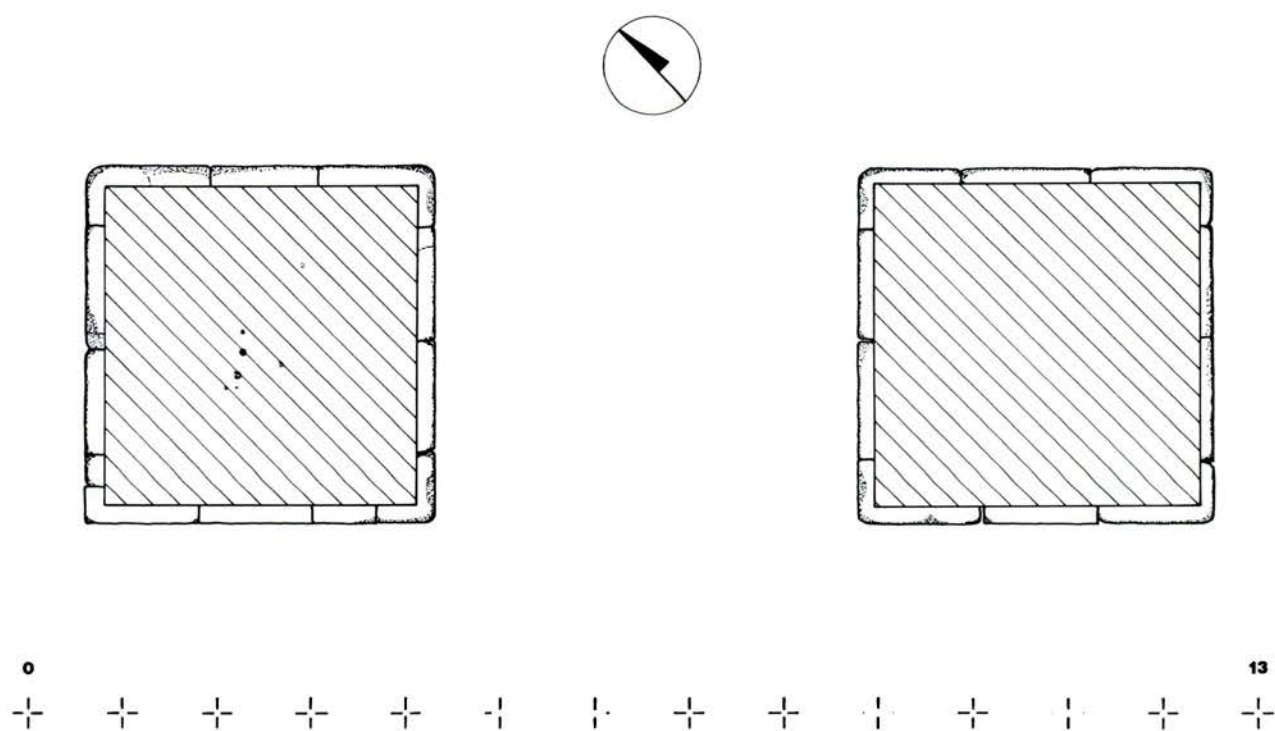

FIGURA 57. Planta de l'arc de Berà, en el seu estat actual.

LÀMINA 1. Arc de Berà, façana meridional (fotografia Martín García).

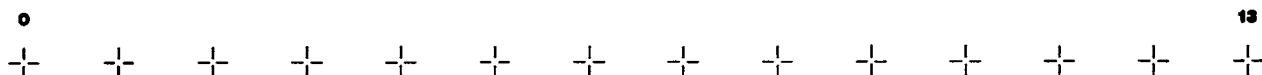
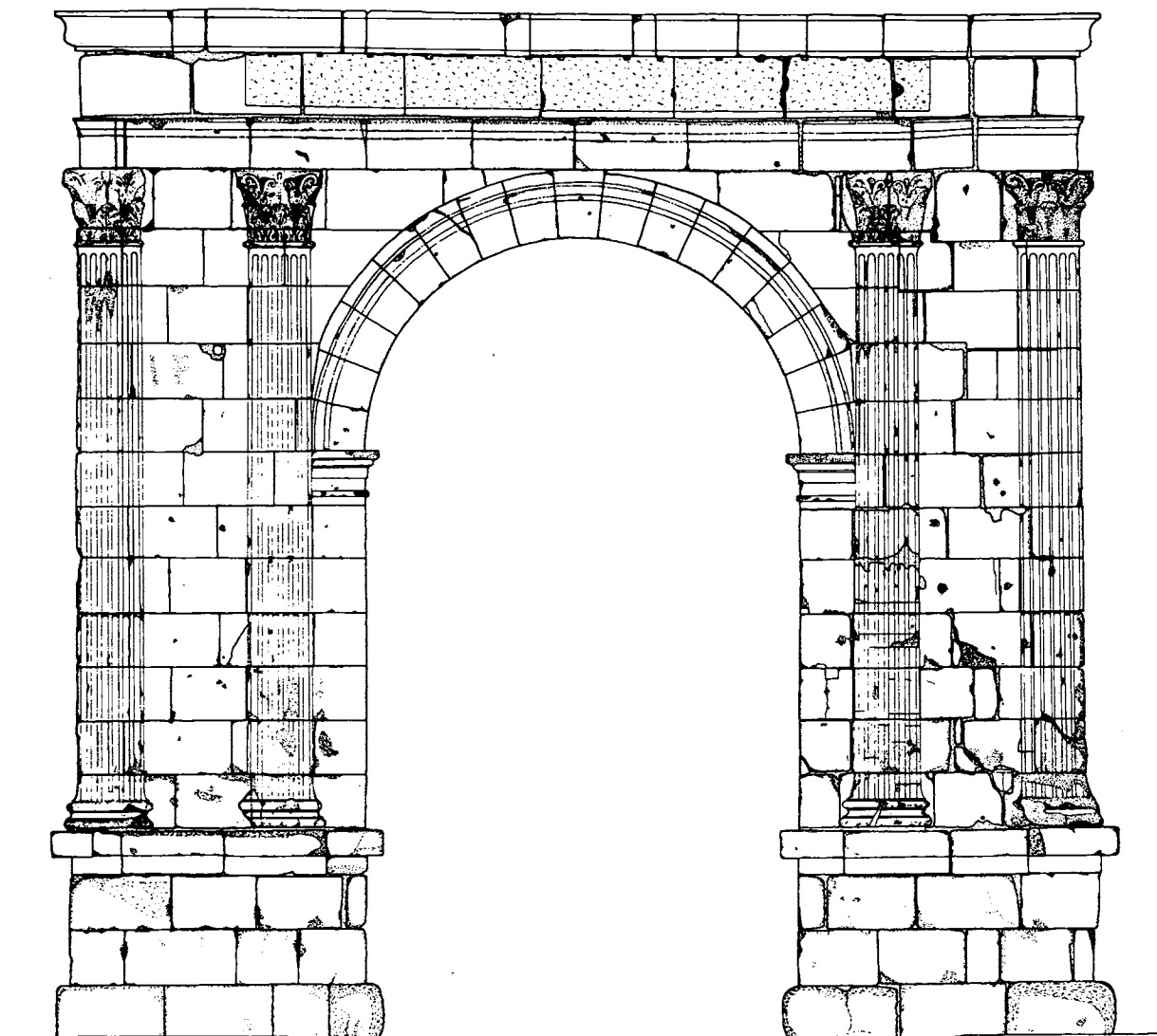
LÀMINA II. L'arc de Berà, vist des del sud (fotografia Martín García).

LÀMINA III. Arc de Berà, façana septentrional (fotografia Martín García).

LAMINA IV. L'arc de Berà, vist des de ponent (fotografia Martin Garcia).

LÀMINA V. Arc de Berà. Alçat de la façana meridional.

juntes dels carreus són perfectament simètriques.⁵⁶⁶ En el cos central de l'edifici, l'aparell utilitzat és també isòdom però del tipus nomenat *etrusc*, caracteritzat pel fet que les juntes no són simètriques, és a dir, amb els blocs col·locats a trencajunt però amb peces de llargària desigual.⁵⁶⁷ En realitat, la llargària dels blocs, siguin carreus o mitjans, no és mai idèntica en cap de les parts del monument, però en unes parts la diferència és mínima i, per tant, creiem que es pot qualificar d'aparell isòdom perfecte; en el cos central del monument la diferència entre les longituds dels blocs, carreus o mitjans, és més significativa. Sens dubte, un element determinant per a aquesta diferència és la presència de diversos elements compositius en aquesta part de l'edifici (lesenes, capitells, imposta, etc.).

566. LUGLI, 1957, pàg. 177, fig. 17.1.

567. LUGLI, 1957, pàg. 177, fig. 17.4.

La regularitat de les juntes entre els diversos blocs, evidents en les parts originals conservades, és un excel·lent exponent de la precisió, tradicionalment destacada i reconeguda, dels picapedrers romans en la realització d'edificis mitjançant aquesta tècnica. De fet, la qualitat i regularitat de les juntes és un dels elements que hem tingut en compte, també, a l'hora d'identificar les parts originals de l'edifici de les restaurades.

Només en el podi dels pilars de l'edifici, els carreus presentaven un encoixinat. Els carreus del cos central de la base dels pilars presenten un encoixinat amb superfície plana, molt acurat i amb molt poc relleu, i amb *anathyrosis* externa, que es pot observar en els pocs blocs originals que encara es conserven d'aquesta part del monument (fig. 60-61).⁵⁶⁸ D'altra banda, els blocs de les dues filades del sòcol de la base de l'edifici, presenten un acabat groller que es pot qualificar com a encoixinat rústic.⁵⁶⁹ Aquest blocs del sòcol de l'edifici tenen, però, també restes d'una *anathyrosis* externa; en aquest cas, la franja esculpida que emmarca els blocs és de majors dimensions que la documentada en els blocs superiors. La diferència fonamental entre els blocs d'aquestes dues parts de l'edifici resideix en el fet que, en el primer cas, es tracta de carreus ben esquadrats en els quals s'ha esculpit un encoixinat pla amb una funció estètica o decorativa, en el segon, en canvi, es tracta de blocs que només s'han esquadrat en els plans i en els fils —les superfícies de contacte amb els blocs annexos—, en els quals s'ha fet una *anathyrosis* externa, i la superfície vista dels blocs s'ha deixat sense treballar. En aquest darrer cas, la raó no respon a arguments estètics sinó pràctics; el sòcol era la part més exposada de l'edifici i un encoixinat rústic era el tractament més adequat.

Dos dels blocs utilitzats en la restauració de 1840, l'un a l'arquitrau del costat est i l'altre al fris del costat nord de l'arc, presenten unes marques rectangulars al centre dels paraments. Per les característiques d'aquestes marques i la seva col·locació en la superfície dels carreus, ens inclinem a pensar que es tracta dels típics encaixos per als *ferrei forfices* utilitzats en l'elevació dels blocs.⁵⁷⁰ En conseqüència, ens inclinem a creure que es tracta de dos carreus originals de l'edifici que foren reutilitzats, girats, en la restauració de mitjan segle XIX. En la disposició original d'aquests blocs aquestes marques es feien coincidir amb els plans o fils dels carreus, de tal manera que mai no quedessin en els paraments i no es veiessin, precaució que no varen prendre els paletes del segle passat. És evident que en aquesta restauració del segle XIX es varen reaprofitar una part dels carreus de l'edifici romà —fonamentalment, els del fris, la cornisa i el poc que quedava de l'àtic— per tal d'estalviar el cost que comportava aconseguir nova pedra, traslladar-la de la pedrera al monument i, des de la base d'aquest, elevar-la fins a la part superior. Sembla lògic, doncs, que es reaprofités una part dels blocs que encara quedaven *in situ* i que no s'adaptaven a la reforma de l'edifici prevista.

La presència dels encaixos per a les estenalles (*ferrei forfices*), documentats en dos blocs, ens permet d'esbrinar que el sistema utilitzat per a l'elevació dels carreus en la construcció de l'arc de Berà fou el conegut sistema del qual ens parla Vitruvi (10, 1, 1 s.) basat en la preparació d'una estructura formada per tres bigues de fusta (*rechamum*), del vèrtex de la qual penjava una politja fixa (*trochlea*) per la qual girava la corda (*ductarius funis*) que, en un dels seus extrems, tenia els *ferrei forfices* que subjectaven els blocs, i, des de la base, els elevaven fins al punt desitjat.⁵⁷¹ En qualsevol cas, l'alçària de l'arc ens permet de pensar que en la seva construcció no es va utilitzar un senzill *rechamum*. Sabem, també gràcies a Vitruvi (10, 2, 1), que la mecànica estava força desenvolupada ja en època augustiana i que, en la construcció d'edificis, es varen utilitzar una sèrie de màquines que eren autèntiques grues.⁵⁷² Cal pensar, doncs, en l'ús d'algun d'aquests mecanismes en la construcció de l'arc de Berà.

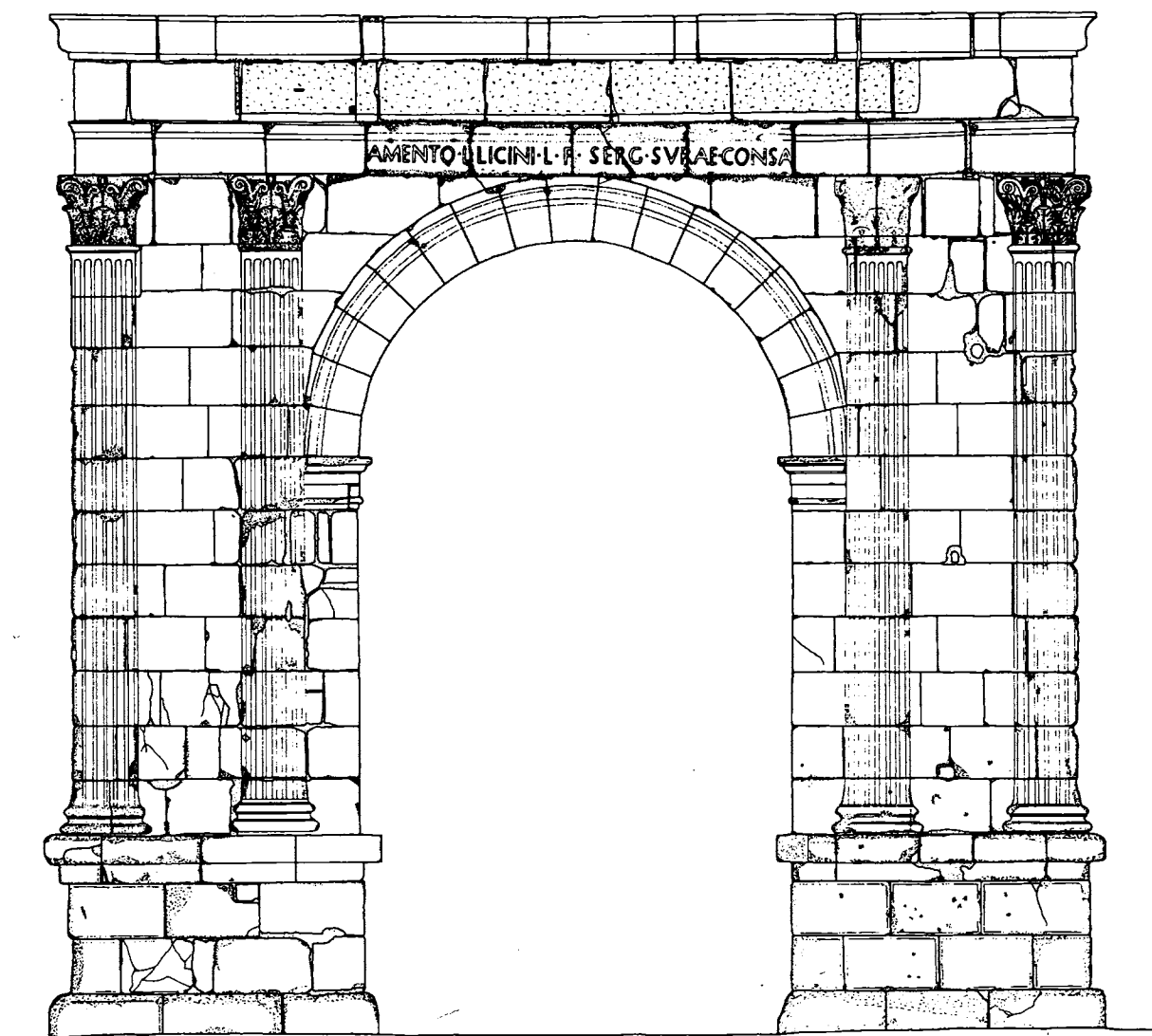
568. LUGLI, 1957, pàg. 212-213, tipus C. Aquesta tècnica apareix a Roma i a Itàlia, en general, en època d'August i perdura fins al Baix Imperi.

569. LUGLI, 1957, pàg. 209-210, tipus A.

570. LUGLI, 1957, pàg. 223-228; GIULIANI, 1990, pàg. 197-198, fig. 8.2-8.3.

571. LUGLI, 1957, pàg. 223-228; GIULIANI, 1990, pàg. 199, fig. 8.4.

572. Sobre aquesta qüestió, vegeu GIULIANI, 1990, pàg. 199-205, figs. 8.4-8.6.

0

13

LÀMINA VI. Arc de Berà. Alçat de la façana septentrional.

Un altre element a tenir en compte és el fet que els capitells originals de les lesenes foren realitzats en tres carreus diferents; d'aquest detall constructiu es desprèn que els capitells foren esculpits *in situ*, un cop s'havien col·locat els blocs en el seu lloc (fig. 58). Els capitells realitzats durant la restauració del final del segle XVIII foren esculpits en un sol carreu, mentre que l'únic capitell de lesena d'angle fet el 1840 es va tallar en quatre blocs diferents, seguint —en certa manera— el sistema utilitzat en època romana. L'ús d'aquesta tècnica, documentat en els capitells de les tres lesenes senzilles i en l'únic capitell de lesena d'angle conservat, és molt freqüent en capitells d'època republicana i, fins i tot, augustiana, tant al nostre país com a la resta de l'Imperi. Aquesta solució, documentada ja en època hel·lenística, permetia de mantenir les correctes proporcions

del capitell tot i que s'hagués de tallar en distintes filades de carreus, dues filades diverses en el cas del nostre arc.⁵⁷³

Un element que creiem ha d'ésser posat en relleu és la tècnica utilitzada en l'elaboració de les bases de les lesenes de l'arc (fig. 59). Aquesta tècnica, ben visible en les dues bases de lesena senzilla originals que es conserven, consisteix en el fet que la part externa de la base de la lesena s'adossa al carreu annex i cobreix parcialment la part vista del carreu, de tal manera que la junta entre els dos blocs, que coincideix amb el límit del fust de la lesena, queda tapat per la basa. D'aquesta manera, sense trencar el ritme dels carreus del parament del monument, la base de la lesena està tallada en un sol bloc, i així s'evita l'efecte negatiu que una base no monolítica donaria a qui observés el monument. El criteri utilitzat en les bases contrasta amb el documentat en els capitells, que, com hem dit, estaven tallats en tres carreus; probablement aquesta variació respon al fet que els capitells es troben a una altura respectable i, per tant, aquest detall s'escapa de la vista; d'altra banda, la base de la lesena ha de donar una sensació de solidesa pel fet d'ésser un punt estructuralment fonamental sobre el qual recolzen, ni que només sigui teòricament, el fust, el capitell i, en conseqüència, l'entaulament de l'edifici. En realitat, però, es tracta d'un ordre arquitectònic estructuralment fals perquè les lesenes, anomenades també *falses pilastres*, són un mer element decoratiu esculpit a la façana de l'edifici i no compleixen una veritable funció de suport. Les lesenes de l'arc de Berà, com les de molts altres edificis, han perdut la seva funció estructural per a convertir-se en mers elements decoratius.

La tècnica utilitzada en la construcció de l'arc, pròpiament dit, mereix també alguns comentaris. L'arc, format per 17 elements (1 clau, 14 dovelles i 2 salmers), és extradossat, és a dir que el perfil de l'extradós és, gairebé, paral·lel al de l'intradós;⁵⁷⁴ motiu per el qual podem considerar que no hi ha una veritable relació estructural entre l'arc i la resta de l'edifici.⁵⁷⁵ Volem destacar, però, una sèrie de característiques interessants: la part superior de la clau de l'arc és completament horitzontal i es troba en contacte directe amb el bloc de l'arquitrau que se li superposa; els salmers que es troben a banda i banda no són extradossats, en aquest cas els salmers estan tallats en el mateix bloc en el qual hi ha part del fust de la lesena annexa. En conseqüència, els blocs no tenen la típica forma de coixins d'un arc extradossat, sinó que la part superior presenta una part inclinada, en contacte amb la dovella immediata, i una part horitzontal en contacte amb els blocs del parament del monument, concretament del fust de la lesena annexa. Curiosament, però, l'extradós de l'arquivolta es troba en contacte amb el fust de la lesena a l'arrancament de l'arc, però en el vèrtex d'aquest no toca l'arquitrau; això és la conseqüència del fet que l'extradós de l'arquivolta no coincideixi amb el dels blocs que conformen l'arc.

4.2.2. Materials de construcció

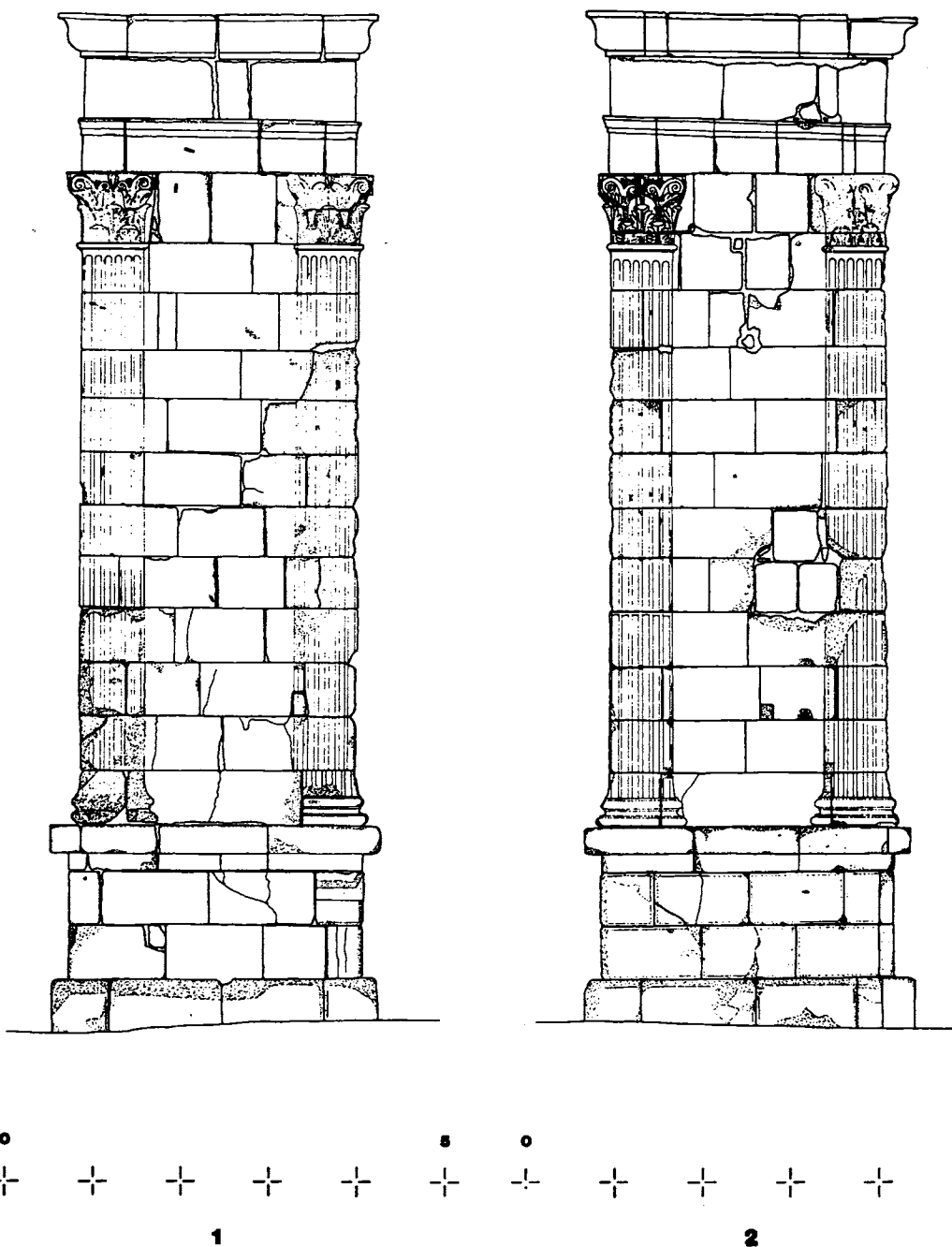
L'arc de Berà fou construït, basant-nos en l'anàlisi del seu estat actual, enterament amb materials petris; això no obstant, el desconeixement que tenim de les característiques de les fonamentacions de l'edifici no ens permet de saber quins foren els materials utilitzats en la construcció de la base sobre la qual recolza l'edifici.

Dos són els tipus de pedra utilitzats en la realització del monument: la calcària miocènica local, de color grogenc, tradicionalment anomenada *pedra del Mèdol* o *sauló*, i un altra tipus de calcària, més compacta i consistent, de color grisós. Basant-

573. STRONG i WARD-PERKINS, 1960, pàg. 12-13; WARD-PERKINS, 1967, pàg. 25.

574. L'única excepció es troba en les dues dovelles, una de cada costat, immediatament superiors als coixins de l'arc de la façana sud del monument. En aquest cas, la junta entre la dovella i el carreu annex és inclinada per tal d'adaptar-se al poc espai existent entre l'extradós de l'arquivolta i el fust de la lesena immediata.

575. GIULIANI, 1990, pàg. 76-77, fig. 3.17.

LÀMINA VII. Arc de Berà. 1) Alçat de la façana oriental; 2) Alçat de la façana occidental.

nos en el que fins ara es conserva de l'edifici, podem afirmar que tota l'obra fou realitzada amb la pedra més tova, el sauló, i que l'altra tipus petri, de més qualitat i consistència, només es va utilitzar en les dues filades del sòcol dels pilars de l'edifici.

La justificació del canvi de material en el sòcol de la construcció, en què s'utilitzà una pedra calcària de més qualitat i resistència, respon a la necessitat de dotar l'edifici d'una base sòlida. Aquesta solidesa, però, no és limita a una major resistència davant les agressions exteriors (agents atmosfèrics, pas de carruatges per la via, etc.) sinó que també respon a la mateixa estabilitat de l'obra. Malgrat que no haguem pogut realitzar estudis geològics dels materials petris utilitzats en la construcció del monument, és evident que la calcària escollida per al sòcol de l'arc té una major resistència i un major

pes. Utilitzar el soldó a tot l'edifici hauria comportat problemes d'estabilitat; utilitzar la pedra calcària més bona significava un esforç més gran en la talla dels blocs i un pes global major del monument. En conseqüència, es va optar per una solució intermèdia, limitant els blocs de més qualitat al sòcol del monument.⁵⁷⁶

La calcària utilitzada fonamentalment pels constructors de l'arc de Berà, és una *lumaquel·la* d'època miocènica molt freqüent al Camp de Tarragona i que es coneix popularment amb el nom de *soldó* ('sauló'). Amb aquesta pedra es varen construir bona part dels edificis romans i medievals de la ciutat de Tarragona. Només a tall d'exemple, podem esmentar la muralla republicana, l'aqüeducte de les Ferreres, el Fòrum Provincial o la mateixa catedral tarragonina. És evident, però, que aquesta pedra procedia de diverses pedreres i no d'una única explotació. Malgrat el buit que significa en la investigació local la manca d'un estudi de les pedreres existents als voltants de *Tarraco*, en coneixem unes quantes de situades a poca distància de la ciutat.⁵⁷⁷ L'explotació més coneguda és la pedrera del Mèdol, a uns sis quilòmetres al nord-est de la capital, de la qual es calcula que foren extrets uns 50.000 metres cúbics de pedra.⁵⁷⁸ Altres pedreres de menor importància són les que es troben en diverses platges de Tarragona (la de la Savinosa i la que hi ha davant la torre dels Escipions), la dels Munts (entre els termes d'Altafulla i Torredembarra)⁵⁷⁹ i les que hi ha entre Vilaseca de Solcina i Salou. L'únic exemple estudiat fins ara de pedrera d'explotació en galeria, l'única romana d'aquest tipus al nord-est peninsular, és la que es troba prop de l'aqüeducte i que es coneix amb el nom de *coves de la Pedrera*.⁵⁸⁰

Dos són els materials geològics presents en les pedreres citades; d'una banda, materials calcaris compactes i/o detrítics fossilífers, d'aquí el nom de *lumaquel·la*, documentats al Mèdol, a la Savinosa i al Miracle; de l'altra, materials sorrencs poc compactes, amb ciment calcari, els de les coves de la Pedrera. Una de les diferències fonamentals entre ambdós tipus de pedra és la seva duresa i, per tant, la seva diversa resistència al pas del temps.⁵⁸¹

Al mateix terme de Roda de Berà, a uns dos quilòmetres de distància cap al nord-oest en línia recta des de l'arc de Berà, hi ha una pedrera —anomenada «de n'Elies»— mai no estudiada, de dimensions considerables i que és un cas evident d'explotació a l'aire lliure (fig. 62). Alguns autors han considerat que provenen d'aquesta pedrera els blocs utilitzats en la construcció de l'arc de Berà, basant-se en l'aparent similitud existent entre l'aspecte dels carreus de l'arc i les afloracions visibles a la pedrera,⁵⁸² però la manca d'anàlisis geològiques dels blocs utilitzats en la construcció del monument i la manca d'estudis relatius a les característiques geològiques d'aquesta explotació no permeten avançar en un sentit ni en l'altre.⁵⁸³

Una dada relativa a les pedreres ens la proporciona l'informe que va presentar a l'Ajuntament de Tarragona, l'any 1780, l'arquitecte Joseph Prat, que estava encarregat

576. Sobre el pes per metre quadrat dels diversos tipus de pedra, vegeu GIULIANI, 1990, pàg. 151, taula 7.1.

577. *Guia*, 1991, pàg. 92-94.

578. CARRERAS i GARRIGA, 1991.

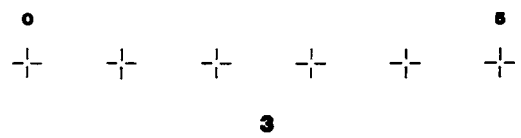
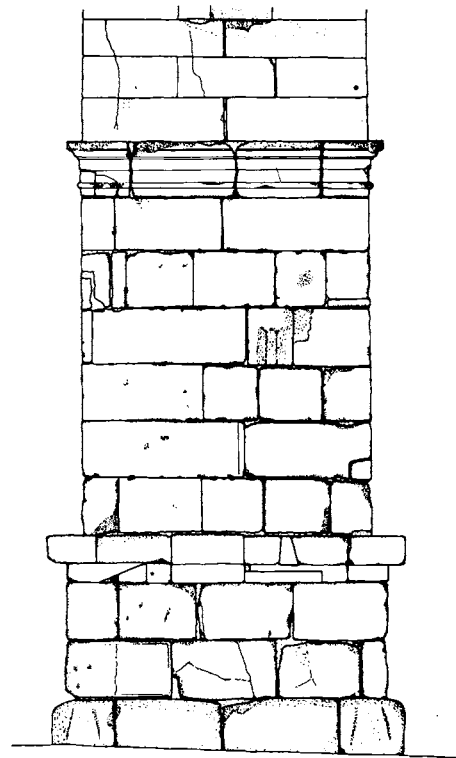
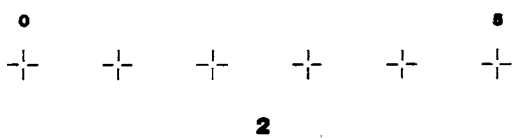
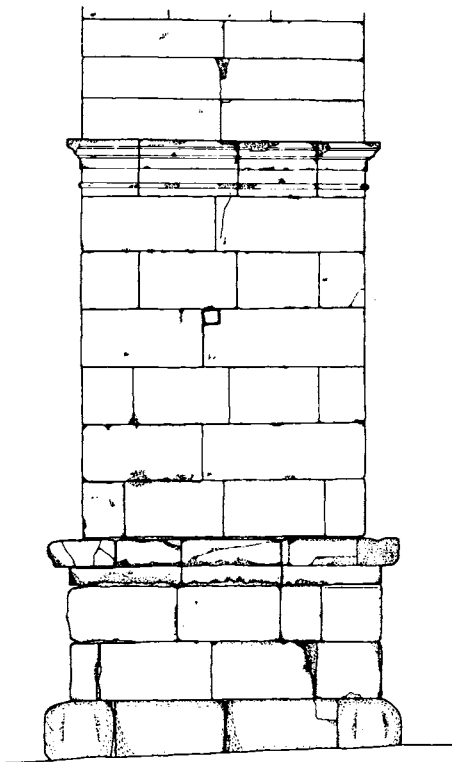
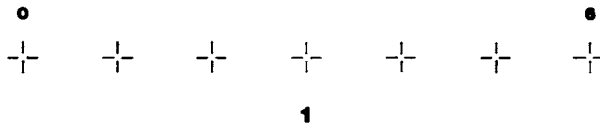
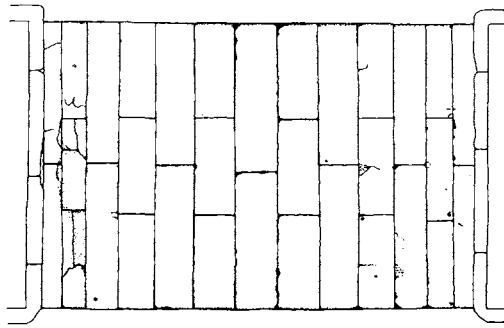
579. DEL AMO, 1981.

580. ÀLVAREZ i BRU, 1984.

581. ÀLVAREZ i BRU, 1984, pàg. 48.

582. RAMON, 1894, pàg. 517.

583. En la fase final de redacció del nostre treball, hem tingut coneixement dels resultats d'un recent estudi, inèdit, realitzat per el Departament de Petrologia, Geoquímica i Prospecció Geològica de la Universitat de Barcelona. Els autors d'aquest estudi han analitzat la composició dels materials petris de l'arc de Berà i els de la pedrera «de n'Elies» del mateix terme de Roda de Berà, i han arribat a la conclusió que els blocs utilitzats en la construcció del monument foren extrets de l'esmentada explotació. A primera vista, les diverses anàlisis efectuades permeten pensar que d'aquesta pedrera provenen els carreus utilitzats en l'erecció de l'edifici i, també, els de les restauracions. Avancem aquestes dades mentre esperem poder consultar amb detall aquest estudi geològic i poder extreure'n unes conclusions definitives pel que fa a la procedència de la pedra utilitzada en la construcció de l'arc de Berà.

LAMINA VIII. Arc de Berà. 1) Intradós de la volta; 2) Alçat del parament intern del pilar occidental; 3) Alçat del parament intern del pilar oriental.

de restaurar el monument.⁵⁸⁴ Prat, en plantejar-se el problema de la pedra necessària per a la restauració, diu: «[...] Rehedificando de piedra de la Cantera del Pueblo de Roda o de la del de Crexell, que distan, el primero media hora, y el segundo tres cuartos, que es de calidad muy buena y semejante a la de dicho Arco [...]».⁵⁸⁵

4.3. ELS ELEMENTS ARQUITECTÒNICS

4.3.1. *Les fonamentacions*

La situació actual del monument i el fet que no s'hagin efectuat fins al moment prospeccions arqueològiques en la seva base, no ens permet de conèixer quines són les característiques formals de les estructures de fonamentació de l'arc de Berà. A tal efecte, seria molt interessant poder realitzar una sèrie de sondeigs arqueològics que permetessin de conèixer aquesta part del monument. En qualsevol cas, podem pensar que la fonamentació de l'arc ha d'estar formada per una estructura única, de planta rectangular, que doni cohesió als dos pilars que constitueixen la meitat inferior del monument. Pel que fa a la tècnica utilitzada, hem de pensar en una estructura de grans carreus o en l'ús de l'*opus caementicium*, si bé aquesta darrera possibilitat ens sembla menys probable pel fet que no ha estat utilitzada en la part coneguda del monument. En qualsevol cas, l'ús d'aquesta tècnica constructiva per a les fonamentacions de l'edifici no pot ésser descartada *a priori*.

4.3.2. *El podi* (fig. 63)

4.3.2.1. *El sòcol*

La base de l'edifici està formada pel sòcol del podi dels dos pilars, del qual només es pot veure, en la seva situació actual, la filada superior. Gràcies a l'anàlisi de la documentació gràfica antiga, sabem, però, que aquesta part del monument estava formada per dues filades de carreus, visibles, en part, fins a l'any 1936. El sòcol dels pilars del monument constava, doncs, de dues filades de blocs, de pedra calcària més consistent que la utilitzada en la construcció de la resta de l'edifici. Actualment, no es pot determinar amb precisió l'alçària d'aquesta part de l'edifici, ni tan sols la de la filada superior, ja que queda soterrada la juntura d'unió de les dues filades. Això no obstant, basant-nos en l'anàlisi de la documentació gràfica anterior a 1936,⁵⁸⁶ creiem que es pot establir que l'alçària de la filada superior era de 0,60-0,70 m, la de la inferior de 0,60-0,70 m, i, per tant, l'alçària total del sòcol era de 1,20-1,40 m; més alt, per tant, que les dues filades, immediatament superiors, del cos central del podi dels pilars. Desconeixem les causes per les quals els arquitectes Reventós i Rubió varen proposar, per a la filada inferior del sòcol, una alçària d'uns 0,30 m.⁵⁸⁷

Una part dels blocs de la filada superior del sòcol del pilar occidental del monument, concretament els de la façana sud, no són originals, i corresponen a la restauració efectuada l'any 1788. Les característiques formals d'aquests blocs i el tipus de pedra utilitzat són dos elements que permeten la seva identificació. D'altra banda, el bloc central de la filada superior del parament sud del pilar oriental fou substituït

584. Prat no va arribar a fer aquesta intervenció. El seu projecte fou executat, en part, per Joan Antoni Rovira el 1788 (vegeu el capítol 3).

585. Vegeu el capítol 3. La pedrera del poble de Roda a què es refereix l'arquitecte és, sens dubte, la que hem citat anteriorment.

586. Fonamentalment el dibuix de Grül, ms. núm. 742 de la Biblioteca de Catalunya, f. 107 (fig. 10), LABORDE, 1806, lám. XL (fig. 18), REVENTÓS I RUBIÓ, 1931 (fig. 39-40), OLIVA, 1936, pàg. 1 (fig. 52), i les fotografies del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona (fig. 42 i 51).

587. REVENTÓS I RUBIÓ, 1931; seguint aquests autors, OLIVA, 1936, pàg. 1.

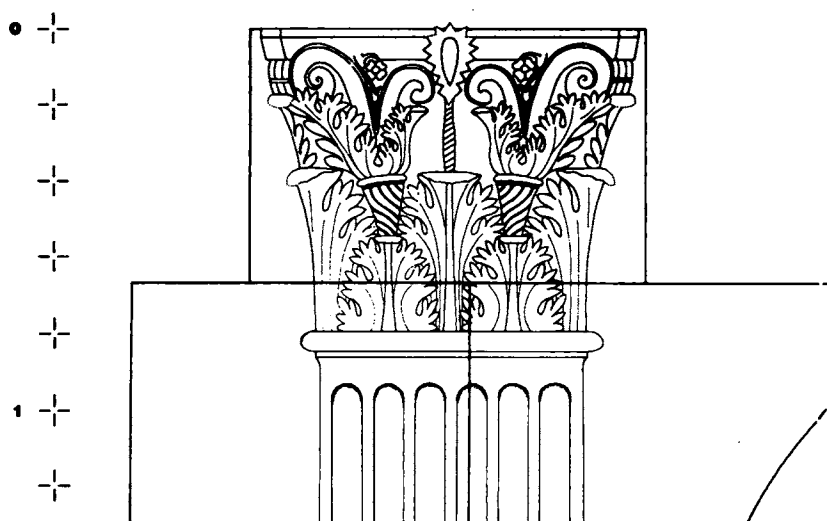

FIGURA 58. Detall de la tècnica utilitzada en la talla dels capitells de l'arc de Berà, cadascun dels quals ha estat esculpit en diversos blocs.

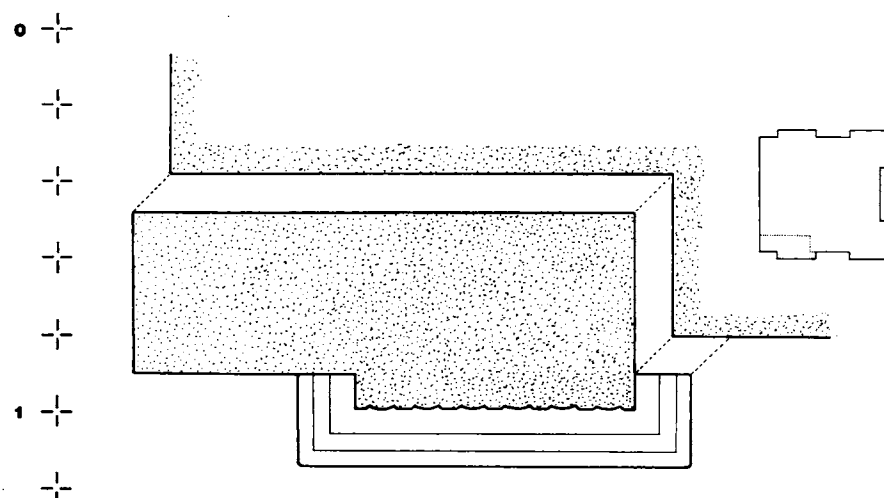

FIGURA 59. Detall de la tècnica utilitzada en la talla de les bases.

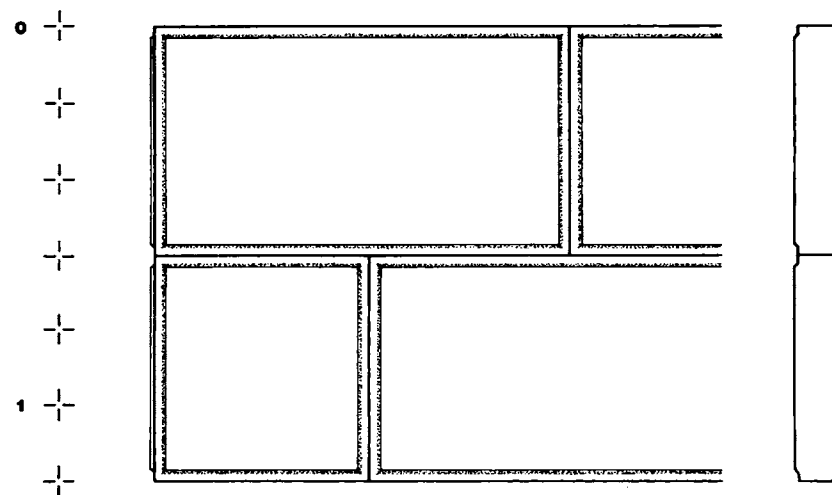

FIGURA 60. Detall de l'*anathyrosis* externa present en els carreus del cos central del podi del monument.

durant la restauració de 1936. Les característiques formals del carreu i el fet que la pedra sigui idèntica a la utilitzada en els blocs del sòcol originals, ens fa pensar que l'any 1936 es varen limitar a girar el bloc, deixant la part externa, la que estava més degradada, a l'interior del parament.

El número total de blocs utilitzats per a la construcció dels paraments del sòcol dels pilars l'estimem en 40 unitats, 20 per cada pilar, dividits en 10 per filada. No sabem, però, si a l'interior dels pilars es va utilitzar el mateix tipus de pedra.

Al marge de la diversitat de qualitat de pedra utilitzada, els blocs utilitzats en el sòcol de l'edifici es distingeixen de la resta de carreus del monument pel fet de presentar una superfície no allisada i força irregular, un encoixinat rústic, típic del sòcol d'un edifici, la part més exposada a ésser objecte d'una ràpida degradació —en el cas del monument que ens ocupa, la degradació provocada pel pas dels carruatges que circulaven per la via. Malgrat que l'encoixinat sigui rústic, s'observa en una quantitat notable de blocs originals les restes d'una *anathyrosis* externa que delimitava els carreus.

Aquesta part de l'edifici està construïda amb aparell isòdom, de gran precisió, de tal manera que en els angles dels pilars es poden veure, alternativament, els capcers i els fils dels blocs.

4.3.2.2. *El cos central*

La part central del podi dels pilars de l'arc està formada per dues filades de blocs de pedra lumaquèl·lica, que recolzen directament sobre el sòcol. Aquesta part dels pilars és de menor superfície, i, per tant, en la línia d'unió entre aquest cos i el sòcol la secció del podi fa un angle: el plom del cos central del podi coincideix amb el plom dels paraments interns dels pilars i, en conseqüència, amb el punt d'arrancada de l'arc. L'alçària de les filades és de 0,60 m i l'alçària total del cos central del podi és d'1,41 m, ja que a les dues filades esmentades cal sumar una part del coronament del podi, que, tot i estar elaborat en una filada superior, té la part inferior a plom amb l'estructura que ens ocupa.

El número de blocs utilitzat en la construcció dels paraments d'aquest part de l'edifici és de 40, 20 a cada pilar i 10 per filada, seguint una disposició isòdoma de tipus grec, idèntica a la del sòcol.

Aquesta és una de les parts de l'edifici més afectada per les diverses restauracions, ja que és la part més inferior de les elaborades amb soldó, i, per tant, menys resistent. Bona part dels carreus del cos central del podi dels pilars de l'arc foren substituïts en el decurs de la restauració de 1788, moment en què es varen repicar els carreus degradats i es varen folrar amb un aplacat de pedra similar. Aquest aplacat no va respectar l'estructura del parament, i per aquest motiu és relativament senzill identificar les parts restaurades. Aquest sector de l'edifici es va veure afectat també per l'explosió de 1936 i la successiva restauració.⁵⁸⁸

En les parts del cos central del podi originals es pot observar la disposició regular dels carreus i el fet que la seva superfície plana estigué delimitada per una *anathyrosis* externa, de menors dimensions de la que s'ha documentat al sòcol del podi. La presència d'aquest element contribuï a crear un efecte de contrast i a destacar la disposició regular dels blocs del podi del monument.

4.3.2.3. *El coronament del podi*

La part superior del podi de l'edifici està formada per una filada de carreus que

588. En alguns casos, el que es va restaurar el 1936 foren elements de la restauració de 1788.

FIGURA 61. Restes de l'anathyrosis externa encara visible en els blocs del cos central del podi (fotografia Martín García).

presenten una motllura simple de secció quadrangular que delimita clarament el podi del cos central del monument. Els blocs d'aquesta filada (10 a cada pilar), que mantenen l'aparell isòdom de tot el podi, tenen una alçària lleugerament inferior a la dels carreus inferiors, és a dir, 0,51 m. La part inferior dels blocs manté el plom dels paraments dels cos central del podi, tot i que no presenta cap tipus d'anathyrosis. A la part superior hi ha la motllura citada que sorprèn per la seva senzillesa. Aquesta motllura compleix la funció de plint corregut de les lesenes del cos central de l'edifici que s'hi recolzen.

Aquesta part del monument és una de les més exposades a una possible degradació. Per aquest motiu, una part significativa dels blocs existents no són originals, i, de fet, actualment manca una part del bloc de l'angle nord-oriental del pilar del costat de muntanya.

4.3.3. El cos central

La part central de la construcció, la que ocupa l'espai delimitat pel podi i l'entaulament, és de planta rectangular i es troba dividida pel buit de l'arc, ressaltat per l'arquivolta i emmarcat per dues lesenes corínties a cadascuna de les façanes principals. Els quatre angles del cos central del monument presenten quatre lesenes d'angle.

Els paraments externs d'aquest cos estan estructurats en dotze filades, que, si bé en general tenen una alçària similar, presenten també algunes variacions en les alçàries corresponents. L'aparell utilitzat és també isòdom, però en aquest cas del tipus anomenat *etrusc*, pel fet que la longitud dels carreus no es constant i les juntes dels blocs d'una filada no coincideixen exactament amb la línia equidistant de les juntes dels carreus de les filades immediates. Evidentment, aquesta disposició dels blocs respon a la problemàtica que degué comportar el manteniment d'un aparell isòdom perfecte amb la

combinació de la presència d'una sèrie d'elements decoratius que, com la motllura de la imposta, de l'arquivolta o les mateixes lesenes, es troben en aquesta part del monument.

El cos central de l'edifici, lògicament el de més volum i superfície, s'ha vist també afectat per les diverses intervencions de què ha estat objecte l'arc de Berà i, en conseqüència, bona part dels seus elements compositius no són d'època romana, sinó que han estat elaborats en els dos darrers segles de vida del monument.

4.3.4. *Les lesenes* (fig. 64)

De les vuit lesenes originals que estructuraven el cos central de l'arc de Berà, quatre de senzilles i quatre d'angle, només se'n conserva íntegrament una de senzilla. Les lesenes restants han estat en part refetes en el decurs de les diverses intervencions de restauració de les quals ha estat objecte l'edifici (1788, 1840 i 1936). Les lesenes ocupen les dotze filades de carreus que configuren el cos central del monument, des del podi fins a l'entaulament.

4.3.4.1. *La base* (fig. 65-66)

Les bases de les lesenes són bases àtiques amb dos tors separats per una escòcia i recolzen directament sobre la motllura de coronament del podi, que funciona com a plint d'aquestes. Les bases ocupen la meitat inferior del carreu de la filada inferior del cos central de l'edifici; mentre que les bases de les lesenes d'angle estan elaborades en dos carreus diferents, les de les lesenes senzilles estan esculpides en un únic bloc. Curiosament, però, tenint en compte les dues úniques bases de lesena originals conservades, podem determinar que tota la base està elaborada en un únic bloc, però que la part externa d'aquesta supera la junta del bloc en què està esculpida i, per tant, se sobreposa al bloc immediat. Sens dubte, això respon a la necessitat de mostrar una base monolítica. Aquest mateix criteri ha estat seguit també en les bases d'angle, ja que la junta entre els dos blocs que la configuren s'ha deixat a la part lateral de l'arc, de tal manera que no és visible en les façanes principals del monument, les que veia qui circulava per la via. D'aquest plantejament deriva que, en les façanes laterals del monument, els extrems de les dues bases de les lesenes d'angle estiguin esculpides en un únic carreu que s'estén de lesena a lesena.

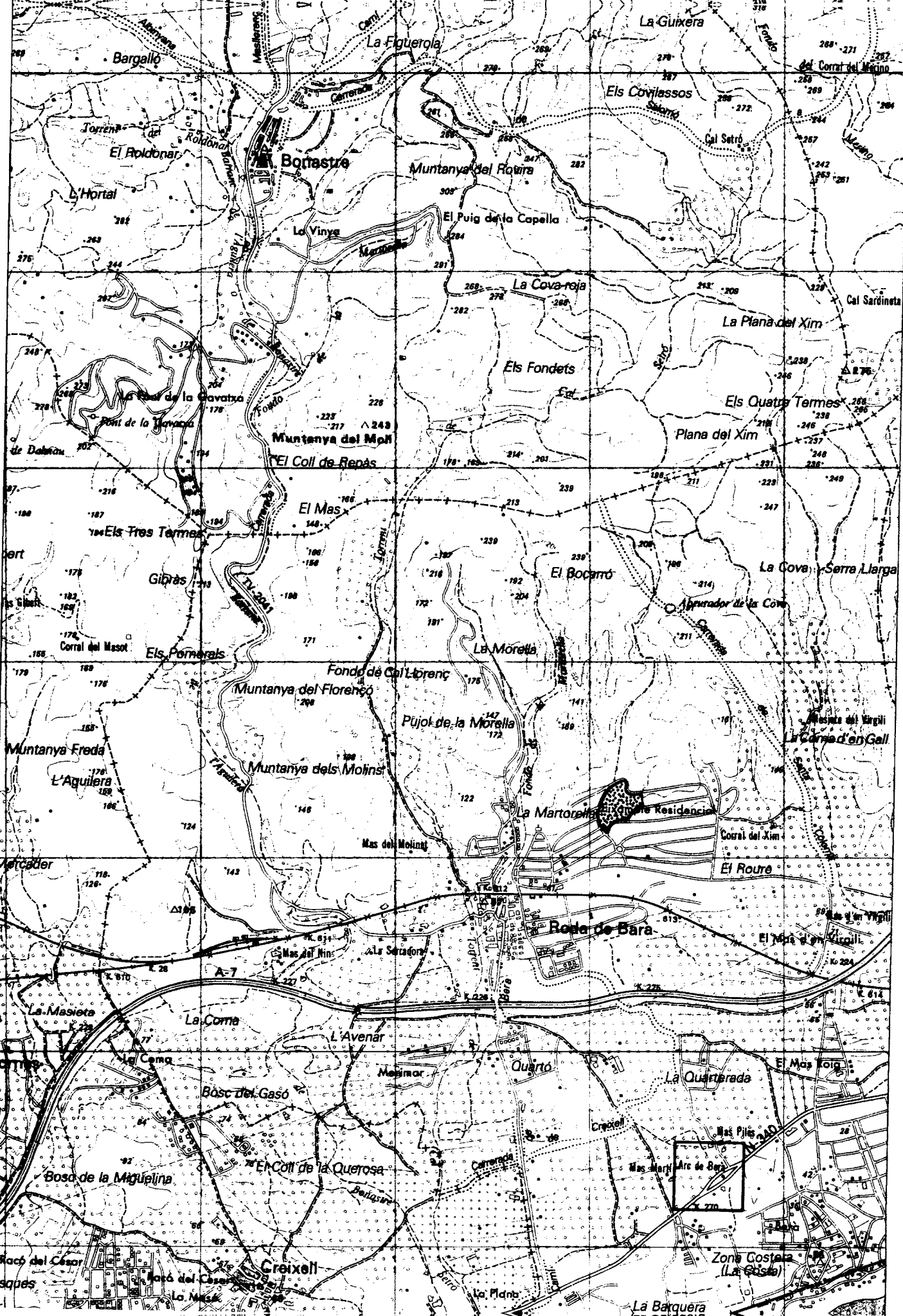
Un detall que creiem interessant destacar⁵⁸⁹ consisteix en el fet que les bases no toquen directament la part superior del coronament del podi, sinó que queda un espai lliure entre base i motllura. Probablement aquesta és una prova de la presència d'una capa d'estuc que recobria l'edifici en la seva configuració original.

4.3.4.2. *El fust* (fig. 67)

Els fusts de les lesenes presenten sis estries filetejades que, en la part més baixa —coincidint amb les quatre filades inferiors d'aquesta part del monument—, es converteixen en estries massisses, reomplertes amb baquetons o *rudenturae*. Els fusts de les lesenes s'inicien a la meitat de la primera filada de blocs del cos central del monument i acaben, coronades per un bocell (astràgal superposat a una apòfige), a la

FIGURA 62. Mapa de situació de l'arc de Berà i de la pedrera de n'Elies, en el terme de Roda de Berà (Reproducció parcial del *Mapa General* [1:50.000], full 34-17 [446][Valls], Servicio Geográfico del Ejército, 1988).

589. Que va passar per alt el dibuixant de Laborde en il·lustrar els detalls arquitectònics de l'edifici (LABORDE, 1806, lám. XI).

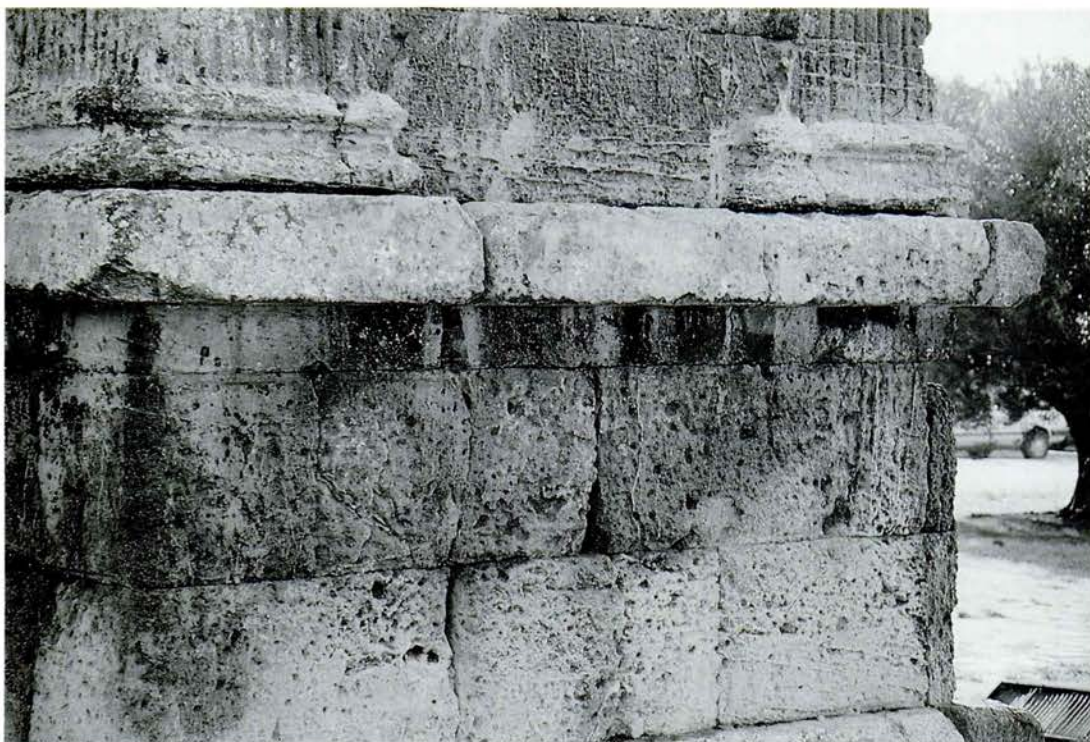

FIGURA 63. Detall del podí de l'arc (fotografia Martín García).

part superior de l'onzena filada de carreus, en els mateixos blocs en els quals es troben esculpides les parts inferiors dels capitells. Els fusts de les lesenes senzilles toquen internament la motllura de la imposta de l'arc i la part inferior de l'arquivolta.

És evident que els filets externs dels fusts de les lesenes d'angle es troben molt degradats perquè són les arestes dels quatre vèrtexs de la construcció.

4.3.4.3. *El capitell* (fig. 58, 68-70)

Actualment, dels vuit capitells corintis que originàriament coronaven les lesenes, només es conserven dos capitells de lesena senzilla complets, un d'incomplet i un de lesena angular, sencer. La resta havien desaparegut ja abans del segle XVI i foren refets en els segles XVIII, tres exemplars, i XIX, un exemplar. L'única documentació detallada de les característiques dels capitells és la que es troba en la làmina publicada per Alexandre de Laborde, en la qual recull una sèrie de detalls arquitectònics de l'arc de Berà (fig. 18).⁵⁹⁰

Una de les característiques més remarcables d'aquests capitells és el fet que estan esculpits en tres carreus diferents; la part inferior està, en tots els exemplars conservats, esculpida en dos blocs contigus de la filada número onze del cos central de l'edifici, la part superior dels capitells està feta en un únic bloc de la filada immediatament superior. La línia divisòria horitzontal passa per la meitat de les fulles d'acant de la primera corona, mentre que la situació de la junta vertical varia segons els diversos casos.

Per a la descripció de les característiques dels capitells del monument que ens ocupa, ens hem basat en una reconstrucció teòrica d'aquest tenint en compte els diversos elements compositius del capitells que es poden observar en els quatre exemplars

⁵⁹⁰. Malgrat una sèrie de inexactituds en alguns dels elements compositius del capitell, aquesta il·lustració és força fidedigna (LABORDE, 1806, lám. XI.).

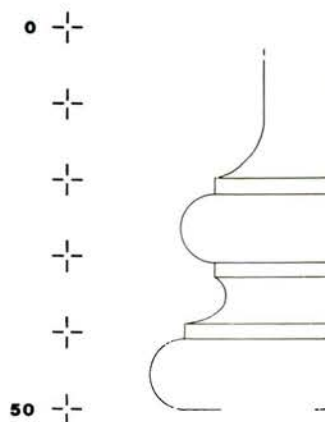
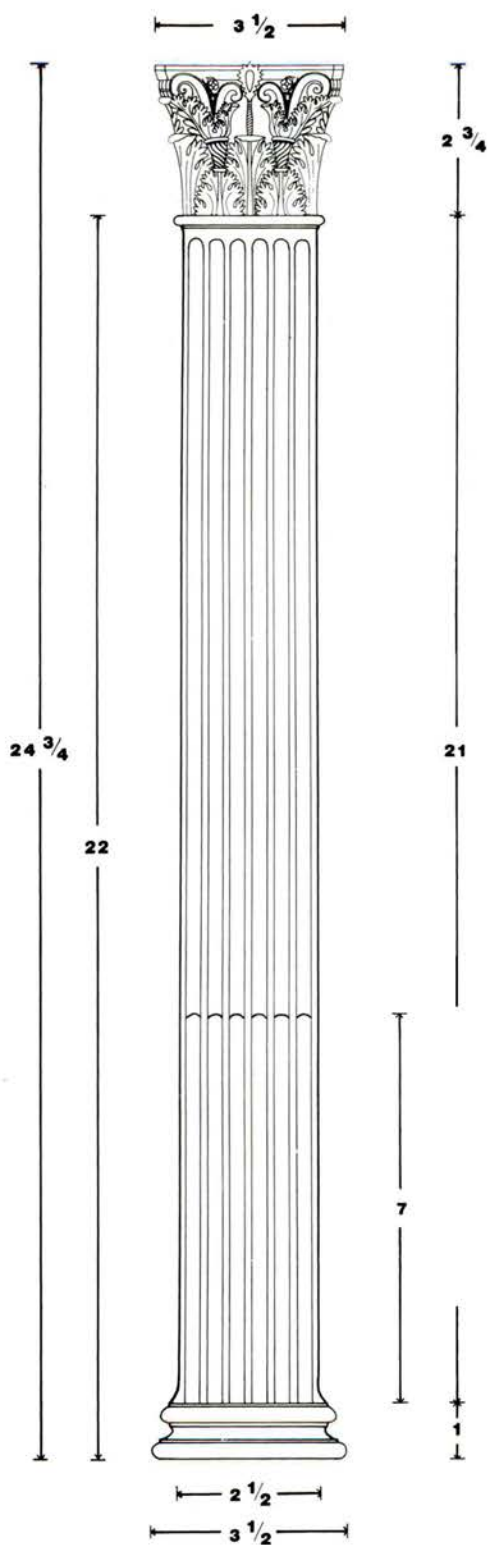

FIGURA 65. Secció de les bases de les lesenes.

FIGURA 66. Detall de les bases de les lesenes (fotografia Martín García).

FIGURA 64. Alçat d'una de les lesenes de l'ordre aplicat, amb la indicació de les mesures en peus romans.

originals existents a hores d'ara. No podem oblidar que aquesta és una de les parts més vulnerables de l'edifici, per les seves pròpies característiques formals i per la seva situació en un punt que, amb la pèrdua dels elements superiors (cornisa, etc.), ha estat més fàcil la degradació.

Els capitells de l'arc de Berà són d'estil corinti, concretament del tipus nomenat *corinti normal*; les dues corones de fulles d'acant ocupen la meitat inferior del capitell i superen, lleugerament, aquesta línia teòrica divisòria. La primera corona, la inferior, consta de dues fulles d'acant de set lòbuls cadascuna; la segona corona té tres fulles d'acant de les mateixes característiques, una de central i dues de laterals, que coincideixen amb els angles del capitell. Els lòbuls centrals de les fulles de la segona corona presenten un relleu més pronunciat i superen de poc l'alçària dels caulicles. Les fulletes dels lòbuls són de forma lanceolada i les zones d'ombra són, fonamentalment, en forma de llàgrima, tot i que n'hi ha algunes de triangulars. Els lòbuls inferiors de les fulles d'acant de la segona corona i les fulletes immediates del lòbul superior queden tapats per les fulles d'acant de la primera corona. Els caulicles recolzen directament sobre la part superior de les fulles d'acant de la primera corona, de tal manera que els lòbuls de les fulles de la segona corona no es toquen. Els caulicles apareixen lleugerament inclinats cap als costats i presenten una decoració a base de cintes curvilínies en espiral; la coronació del caulicle està formada per un bocell sense decorar.

Dels caulicles neixen les fulles del calze, que són fulles d'acant de set lòbuls de quatre fulletes. Les fulles exteriors del calze, ostensiblement més grans que les internes, estan representades d'una manera naturalista en la meitat que cobreix la part frontal de la voluta; contràriament, a la meitat que folra la part inferior de la voluta, els lòbuls de la fulla del calze s'han representat d'una manera esquematitzada, sense fulletes, de tal manera que cada lòbul apareix representat com una fulleta lanceolada. En conseqüència, l'espai triangular a la base de les volutes està decorat per les dues mitges fulles del calze, esquematitzades, de la voluta frontal i la lateral. Les zones d'ombra de les fulles del calze són també en forma de llàgrima, però menys estilitzades que en les dues corones.

De l'interior del calze neixen les hèlices i les volutes, formades per cintes planes, lleugerament còncaves, amb una incisió que ressalta el seu límit extern. La diferència de mesura entre les volutes i les hèlices és força remarcable; la part superior de l'hèlice només arriba a l'alçada del centre de l'espiral de la voluta. Als angles del capitell, les dues volutes, la frontal i la lateral, estan unides amb un bastonet horitzontal. En l'espai del *kalathos* que queda entre les hèlices i les volutes, hi ha una petita flor de quatre pètals cordiformes i botó central. Aquesta flor està envoltada per una tija que neix d'un petit calze, format per dues fulletes de costat; una petita tija uneix aquest calze amb el punt d'unió de les volutes i les hèlices. De la tija que envolta la flor, entre aquesta i la voluta, neix un segon element vegetal, avui perdut, que cobria part de la superfície de l'àbac.

Molt poc podem dir de l'àbac i del llavi del *kalathos* ja que, pel fet d'ésser les parts més exposades, es troben molt deteriorades. La flor de l'àbac presenta una llarga tija vertical, amb un engrossiment central i amb una decoració *a tortiglione*, neix directament del lòbul superior de la fulla d'acant central de la segona corona, sense que hi hagi restes de cap tipus de petit calze. Les hèlices no s'arriben a tocar mai i estan perfectament separades per la flor de l'àbac. Aquest últim element consta d'un nucli en forma de pinya, envoltat per una corona de fulles de perfil dentat que, en la part superior, sobresurten pel damunt del límit de l'àbac.

4.3.5. L'arc

L'estructura de cobriment del buit que separa l'estructura del monument en dues parts simètriques és, en realitat, una volta cilíndrica o de mig punt que, en els dos extrems, apareix en forma d'arc. L'estructura arquitectònica que veiem en les façanes

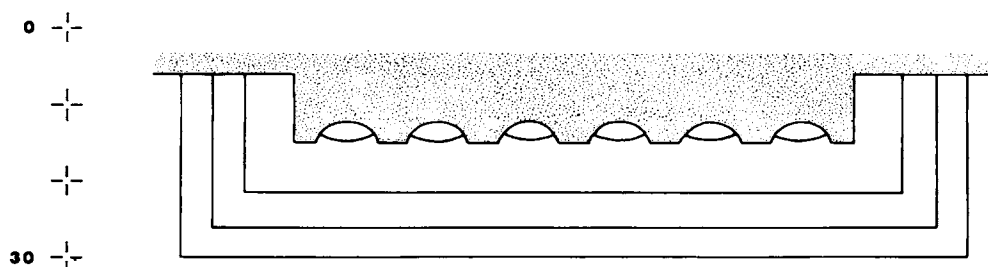

FIGURA 67. Planta de les bases amb el fust de la lesena seccionat.

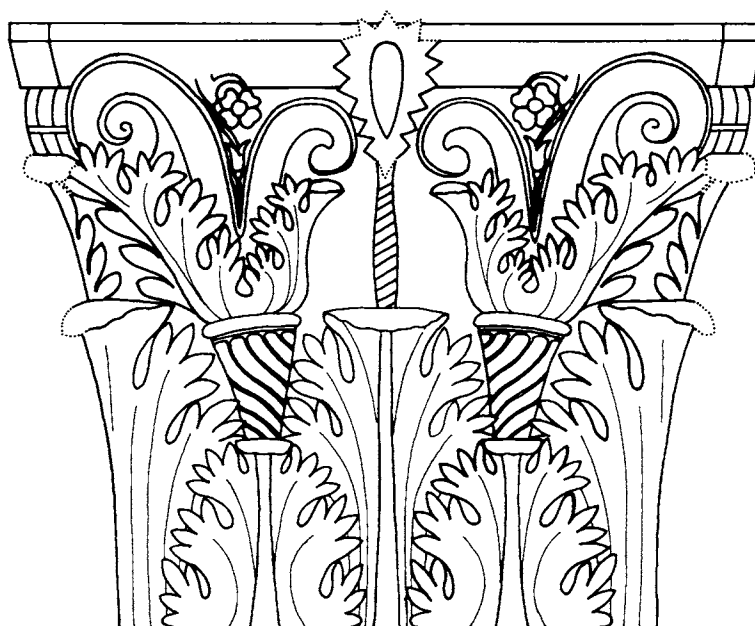

FIGURA 68. Dibuix reconstructiu dels capitells corintis de l'arc de Berà.

principals del monument no és, doncs, un arc sinó els extrems d'una volta de mig punt. Malgrat això, continuarem utilitzant la denominació d'*arc* per referir-nos als extrems de la volta.

Per tal de conèixer les característiques constructives d'aquesta part del monument, ens hem de guiar, doncs, pels arcs, ja que la part extradossada de la volta queda coberta per les estructures que se li sobreposen.

L'arc està format per disset elements que, segons la seva disposició i les seves característiques formals desenvolupen una funció diferenciada en el complex de l'estructura de suport. A la part inferior, dos salmers —un a cada banda del buit— es troben integrats en l'estructura dels paraments de l'edifici i, per tant, es distingeixen de la resta dels blocs pel fet de no ésser extradossats. Segueixen catorze dovelles —set per banda— separades per la clau central. Mentre que les dovelles són extradossades, la clau presenta una cara superior completament horitzontal, sobre la qual recolza l'arquitrav. Una motllura, esculpida en els disset blocs, constitueix l'arquivolta.

FIGURA 69. El capitell original que presenta el millor estat de conservació (fotografia Raymond).

FIGURA 70. Capitell corinti de lesena d'angle original (fotografia Raymond).

FIGURA 71. Imatge de detall de les flors existents entre les volutes i les hèlices dels capitells de l'arc de Berà (fotografia Xavier Dupré).

FIGURA 72. Detall de l'acant del calze, a sota de les volutes del capitell (fotografia Xavier Dupré).

Curiosament, aquesta part del monument —fonamental per a la seva estabilitat— no ha estat mai objecte de restauració, i tots els seus elements compositius són d'època romana.

4.3.5.1. *La volta* (fig. VIII-1)

És constituïda per disset filades de carreus, té forma de semi-cilindre i recolza sobre les dues impostes. L'estructura orgànica de la volta presenta una alternança de filades de dos i tres blocs, de tal manera que la clau de la volta i els salmers estan formats per dos blocs de longitud similar. L'alternança de filades de dos o tres blocs fa que les juntes es trobin, aproximadament, a la meitat de les peces de les filades immediates. El total d'elements utilitzats per a la construcció de la volta es situa en vint-i-dos carreus.

Els carreus dels ronyons del costat oriental presenten una sèrie de lesions i esquerdes i, en alguns casos, una pèrdua de part de la superfície dels blocs, motivades per les càrregues explosives col·locades el juliol de 1936. Aquest atemptat va provocar una forta alteració de la part interna del pilar oriental de l'edifici, que, evidentment, va afectar la part superior de la volta que s'hi recolza. Els responsables de la restauració successiva es varen limitar a reomplir algunes de les juntes amb morter.

4.3.5.2. *L'arquivolta* (fig. 74 i 76)

Els dos arcs formats pels extrems de la volta estan destacats, en el parament de les façanes principals del monument, per una motllura que configura l'arquivolta. Es tracta d'una motllura de taló que, en els seus extrems inferiors, toca els fusts de les lesenes que emmarquen l'arc i que recolza directament sobre les impostes. El relleu màxim de l'arquivolta coincideix amb el del fust de les lesenes.

L'extradós de l'arquivolta no coincideix amb el de les dovelles de l'arc, per la qual cosa es pot observar a l'exterior d'aquella les juntes de l'arc extradossat. Aquesta és la causa també que la part central de l'arquivolta no toqui l'arquitrau immediatament superior, sinó que queda un petit espai entre arquivolta i arquitrau.

4.3.5.3. *La imposta* (fig. 75 i 77)

La línia d'arrencament de la volta, que coincideix amb la junta que separa els carreus de les filades setena i vuitena del cos central de l'edifici, és evidenciada per una motllura d'imposta que ocupa quasi tota la superfície dels carreus en què ha estat esculpida. La imposta està formada per un bocellet coronat per una motllura de taló —similar a la de l'arquivolta— sobre una faixa llisa. La imposta cobreix tota la base de la volta, a la part interna dels pilars, i segueix a la base dels arcs de la façana fins a tocar els fusts de les lesenes immediates.⁵⁹¹

Cadascuna de les impostes es troben treballades en quatre carreus, dos de centrals de major longitud i dos de més curts als extrems. Els dos carreus centrals de la imposta del costat oriental foren completament destruïts el 1936, i es veieren afectats també els blocs annexos. Contràriament, la imposta de l'altra banda és íntegrament original.

4.3.6. *L'arquitrau* (fig. 78)

Pocs són els elements que es conserven de l'arquitrau original del monument, bona part d'aquest blocs varen desaparèixer en el decurs de la restauració de 1840, i

591. L'única descripció antiga d'aquest element (fig. 18), a LABORDE, 1806, làm. XL.

FIGURA 73. Imatge de detall de les fulles d'acant de les corones del capitell (fotografia Xavier Dupré).

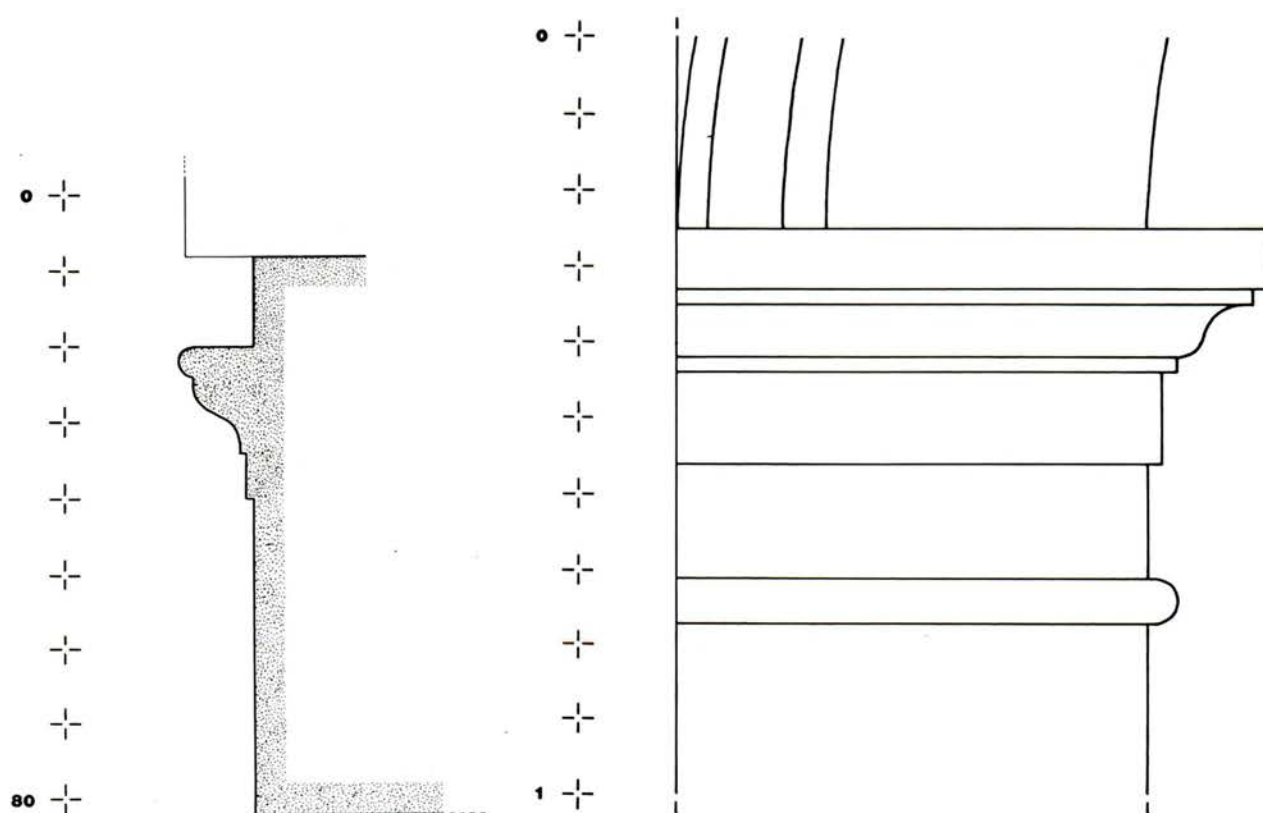

FIGURA 74. Secció de la motllura de l'arquivolta de l'arc.

FIGURA 75. Alçat de les motllures de la imposta de l'arc.

FIGURA 76. Detall de l'arquivolta de la façana meridional (fotografia Martín García).

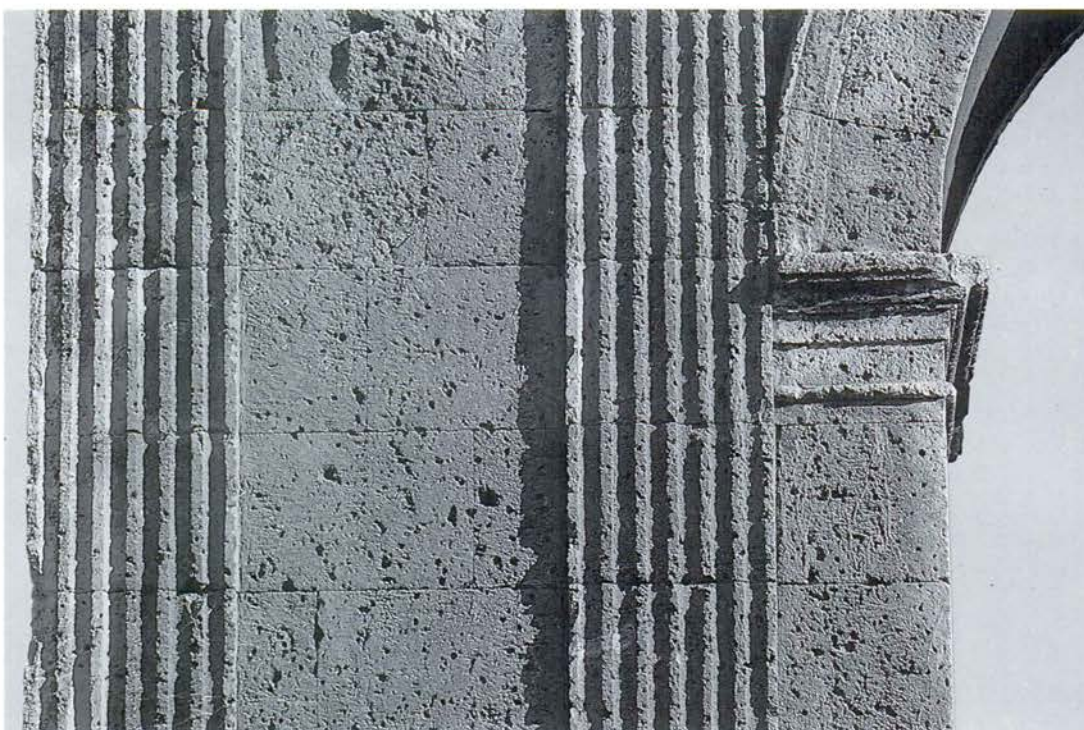

FIGURA 77. Detall del punt de contacte entre la imposta de l'arc, el fust de la lesena annexa i la base de l'arquivolta (fotografia Martín García).

ensem que foren reutilitzats en la mateixa intervenció. Actualment, els únics elements originals de l'arquitrau són set blocs que es troben a la façana sud del monument, manquen doncs els quinze blocs restants, ja que —en principi— creiem que l'arquitrau estava format per un conjunt de vint-i-dos carreus de dimensions similars. L'arquitrau de l'arc de Berà era fonamentalment llis i només presentava a la part superior una motllura, en forma de taló, il·lustrada en detall ja per Laborde (fig. 18).⁵⁹²

4.3.7. *El fris* (fig. 79)

Els únics elements originals del fris que formava part de l'entaulament de l'arc de Berà es troben, des de 1840, formant part de la part central de l'arquitrau de la façana que mira al Vendrell. Aquests quatre blocs foren traslladats des del fris del costat sud fins a l'arquitrau del costat nord, arran de la restauració de mitjans del segle XIX. La prova que ens permet d'identificar aquests elements arquitectònics és la presència d'una part de la inscripció llatina que, fins a la citada intervenció, estava esculpida en els blocs del fris de l'edifici.⁵⁹³ L'argument que ens permet afirmar que els blocs que són actualment a l'arquitrau nord són els mateixos que hi havia al fris sud, ens la proporciona l'existència d'una fractura en un dels blocs, fractura que coincideix plenament amb la que ja s'havia documentat en l'epígraf abans del seu desplaçament.⁵⁹⁴ Dos blocs més del fris, els dels extrems de la part conservada, amb les primeres lletres de la inscripció i part del text final, documentats abans de la intervenció del segle XIX,⁵⁹⁵ per raons que se'ns escapen no foren col·locats amb els altres blocs citats.

El fris tenia una part llisa coronada per una motllura de taló, similar a la de l'arquitrau però lleugerament més petita.⁵⁹⁶ En la part llisa del fris hi havia esculpida una inscripció que, efectuat l'estudi de les seves característiques i de les mesures dels carreus conservats, ocupava els set blocs centrals de les dues façanes principals del monument.

Analitzant els elements conservats i l'estructura del monument, creiem que el fris estava format per vint-i-dos carreus, nou a cadascuna de les façanes principals, mentre que a les laterals hi havia dos carreus i els capcers dels blocs extrems de les façanes principals.

4.3.8. *La cornisa* (fig. 80)

Per tal de conèixer les característiques formals de la cornisa que coronava l'entaulament de l'arc de Berà, ens hem de conformar amb la documentació que ens han deixat alguns dels estudiosos que varen visitar el monument abans del 1840, data en la qual es varen retirar les restes d'aquesta part del monument,⁵⁹⁷ i el preciós informe de l'arquitecte Joseph Prat, de 1780.⁵⁹⁸ Actualment, doncs, no es conserva cap bloc de la cornisa, però des del 1563 fins al 1840 es va mantenir la seva part central, entre les lesenes internes, a la façana sud.

592. LABORDE, 1806, lám. XL.

593. Vegeu el capítol 2. El primer en observar el desplaçament dels blocs fou Buenaventura Hernández Sanahuja (HERNÁNDEZ I TORRES, 1867).

594. Apèndix A, núm. 6-a. D'altra banda, hi ha una clara coincidència entre les parts que ja no pogueren llegir, perquè estaven deteriorades, els estudiosos anteriors al 1840 i les que actualment són difícils de llegir.

595. Aquests dos blocs es poden veure en algunes il·lustracions anteriors a 1840. Vegeu l'apèndix B, especialment els núm. 2, 12, 13, 16 i 18, fig. 3, 13, 14, 17 i 19.

596. Ben documentada per Laborde (fig. 18) al final del segle XVIII (LABORDE, 1806, lám. XL).

597. Vegeu l'apèndix B, especialment els núm. 2, 12, 13, 16 i 18, fig. 3, 13, 14, 17 i 19.

598. «[...] La Cornisa 1 modolo y 6 partes de proyectura con dentellones [...]» (vegeu el capítol 3).

La documentació gràfica més fiable és, en la nostra opinió, el gravat publicat per Alexandre de Laborde al principi del segle XIX (apèndix B, núm. 17, fig. 18).⁵⁹⁹ Gràcies a aquest gravat, podem determinar que la cornisa que coronava l'arc estava formada per un dentell en el qual s'havia esculpit una successió regular de dentellons, un llistell i, a la part superior, una gola.

No tots els autors que han documentat aquesta part del monument coincideixen plenament en les característiques formals de la cornisa;⁶⁰⁰ malgrat tot, ens inclinem per considerar que el gravat publicat per Laborde, realitzat sobre el dibuix de Moulinier, és la font més fidedigna i detallada.⁶⁰¹

4.3.9. L'àtic

Per parlar de l'existència d'un àtic en l'arc de Berà, ens hem de basar en estudis comparatius i en la presència d'una sèrie d'elements arquitectònics documentats en diverses il·lustracions del monument, realitzades abans de la restauració de mitjan segle XIX.⁶⁰² D'altra banda, un element de pes a favor de la presència d'un àtic coronant l'arc de Berà respon a criteris d'estàtica. La volta que cobreix el buit pel qual passava la *Via Augusta* desplaça les càrregues cap als laterals del monument, concretament cap als pilars. En conseqüència, aquestes forces tenen la tendència a separar les dues meitats de l'edifici. Per a una bona estabilitat de l'estructura arquitectònica, és necessària la presència d'un cos construït, d'un volum i d'un pes tals que cohesioni les dues meitats de l'edifici i n'eviti el moviment. Atès que sabem que l'arc de Berà estava construït en *opus quadratum*, és a dir, que podem descartar la presència d'un nucli intern en *opus caementicium* que lligués les dues parts del monument i contrarrestés les forces provocades pel normal funcionament de la volta, l'única solució possible és l'acceptació de l'existència d'un àtic que, pel pes dels seus elements compositius, contribuís a lligar superiorment el monument i evités un desplaçament, cap a l'exterior, dels dos pilars d'aquest.

La manera com s'ha anat degradant el monument al llarg dels segles és també una prova de la presència d'aquesta estructura de coronament. Com hem ja indicat anteriorment, al marge d'alguns casos concrets, els arcs honoraris d'època romana estan coronats per un àtic. Un altre element a tenir en compte és la reduïda volada de la cornisa del monument; això s'explicaria pel fet que aquesta no era la cornisa de coronament de l'edifici, sinó una cornisa que separava l'entaulament de l'àtic.

Els primers d'argumentar la presència d'un àtic que coronava l'arc de Berà foren els arquitectes Reventós i Rubió, al principi dels anys trenta.⁶⁰³ Malgrat l'estudi comparatiu realitzat i, fins i tot, un fotomuntatge, els autors, en les conclusions del seu estudi no acaben de definir-se per aquesta proposta o per l'existència d'una única filada que, sobre la cornisa, coronaria l'edifici.

Tots els elements semblen, doncs, favorables a pensar en l'existència d'un àtic, també en l'arc de Berà. L'únic argument en contra seria el fet que no es conserva, però, per raons òbvies, aquest no és un element determinant.

De l'anàlisi de totes les representacions del monument anteriors a 1840, es

599. LABORDE, 1806, làm. XL.

600. La cornisa amb dentellons es pot observar en les imatges de Wyngaerde (fig. 3), Pujades (fig. 5), Agustí (fig. 7), Flórez (fig. 13), Swinburne (fig. 14) i Locker (fig. 19). Una cornisa motllurada, però sense dentell, apareix als dibuixos de Grül (fig. 9-11) i de Boy (fig. 12) (il·lustracions recopilades a l'apèndix B).

601. No sabem si els ajudants de Laborde varen pujar fins a la part superior del monument per tal de fer un acurat aixecament dels elements de la cornisa o si es varen limitar a representar les seves formes basant-se en l'observació des de la base, potser ajudats per algun instrument òptic. El detall de les mesures reproduïdes en la làmina semblaria indicar la primera opció.

602. Vegeu l'apèndix B, concretament els núm. 8-13, 16-18, 21 i 23-24, fig. 9-14, 17-19, 22, 24-25.

603. REVENTÓS I RUBÍO, 1931.

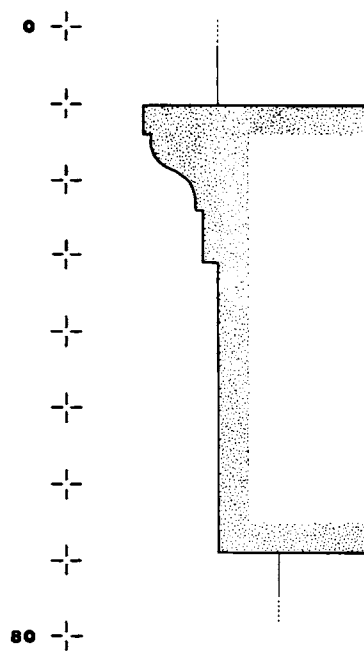

FIGURA 78. Secció de l'arquitrau de l'arc.

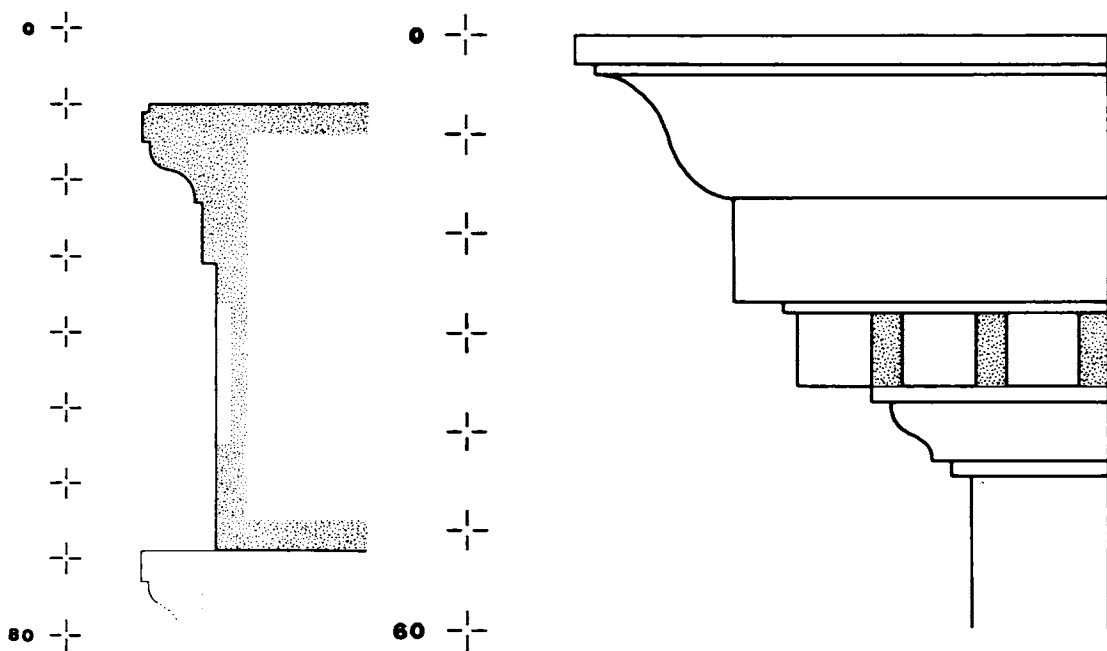

FIGURA 79. Secció del fris de l'arc.

FIGURA 80. Reconstrucció de la cornisa de l'arc de Berà, basant-nos en el gravat publicat per Alexandre de Laborde.

desprèn que, en el segle XVI, ja només es conservava una sola filada d'aquest cos superior de l'edifici.⁶⁰⁴ L'única representació d'elements d'una segona filada, la trobem en un dibuix del principi del segle XVIII (fig. 12).⁶⁰⁵ A aquest element arquitectònic, la filada inferior de l'àtic, es refereixen els dos informes realitzats pels arquitectes que intervingueren en la restauració del final del segle XVIII. Joseph Prat, el 1780, parla d'un «Banquillo Superior»⁶⁰⁶ i Joan Antoni Rovira, en el seu informe de 1788, d'un «Banquillo».⁶⁰⁷

4.3.10. *La inscripció* (fig. 81-85)

Hem vist en el capítol segon i, especialment, en l'apèndix A la història dels estudis relatius a la inscripció que es trobava en el fris del monument que ens ocupa.⁶⁰⁸ En aquest apartat ens dedicarem a documentar la situació actual de l'epígraf, a descriure'l i a fer-ne l'estudi corresponent.

El procés seguit en la documentació de la part conservada de la inscripció ha consistit en diverses fases. La primeres dades procedeixen de l'aixecament fotogramètric del monument; per als blocs en què es conserva l'epígraf, es va realitzar una fotorestitució a escala 1:10.⁶⁰⁹ Atès que aquesta tasca no va permetre una lectura global de tots els signes del document, posteriorment, vàrem fer una lectura i una medicció directes de la inscripció, la qual cosa ens va permetre identificar tots els signes inscrits en els quatre blocs conservats.⁶¹⁰

Aquesta darrera actuació ens permet afirmar que el procés de degradació del document epigràfic és realment intens. La part més deteriorada és la que correspon als dos darrers blocs conservats;⁶¹¹ l'erosió de la superfície d'aquests carreus és la causa que bona part dels signes siguin il·legibles des de la base del monument, fins i tot amb l'ajuda d'aparells òptics. Això no obstant, tots aquests signes es poden identificar sense cap mena de dubtes a poca distància de l'epígraf. Per aquest motiu, en el nostre estudi, donem per segurs una sèrie de signes que, aparentment, sembla que no es puguin llegir, però que, gràcies al fet d'haver accedit a la part superior del monument, podem donar per bons.

Les restes de la inscripció es troben en quatre blocs de l'arquitrav de la cara nord del monument. Sabem, però, que fins al 1840 aquests quatre carreus estaven al fris de la façana sud. L'estat de conservació de la superfície dels blocs i de les lletres que formen l'epígraf és força deficient, i ho era ja al segle XVI, centúria a la qual pertanyen les primeres mencions conegudes al monument;⁶¹² aquesta ha estat la

604. Vegeu el dibuix d'Anton Van den Wyngaerde de 1563 (fig. 3; KAGAN, 1986, pàg. 180).

605. Apèndix B, núm. 11. Atès que tots els autors que han representat el monument amb un cert detall abans del 1840 han dibuixat una sola filada, creiem que el dibuix de Boy, en aquest punt, no és fidedigne. Com tampoc no ho és en el número de filades del cos central del monument o en les característiques de la cornisa.

606. *Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781)*, AHT, vol. 230, f. 330 (vegeu el capítol 3).

607. *Libro de acuerdos municipales 1788*, AHT, document núm. 119 (vegeu el capítol 3).

608. CIL, II, 4282 = RIT 930.

609. El responsable de la restitució, un enginyer austríac, desconeixia el text de la inscripció i, per aquest motiu, la seva lectura no estigué influenciada per les lectures tradicionalment donades.

610. La lectura i medicció dels caràcters de la inscripció ha estat realitzada mitjançant l'ús d'un camió grua que ens ha permès d'assolir la cota en què es troba el document. Volem agrair al Prof. Marc Mayer la seva participació i el seu assessorament en la realització d'aquesta actuació.

611. Sens dubte pel fet que, en la situació anterior a 1840, aquests carreus es trobaven en la part que havia perdut la cornisa i, per tant, estaven de molt antic exposats als agents atmosfèrics.

612. Recordem les paraules de Mariangello Accursio, que visità l'arc el 1525: «Arcus antiquissimus, lapide molliore quam Tyburtinus ideoque maxime attrito, ut quae sunt utrimque in corona vix legi aliter quam in hunc modum possint» (DUPRÉ, 1992, pàg. 55); o les del mateix arquebisbe Antoni Agustí: «[...] y ahunque las letras no se leen bien, [...]» (AGUSTÍ, 1587, pàg. 142).

causa fonamental que ha motivat les diverses lectures donades a la inscripció pels diversos autors.⁶¹³

Els quatre blocs tenen una longitud global de 4,80 m⁶¹⁴ (A, 1,18 m; B, 1,14 m; C, 1,29 m, i D, 1,18 m, respectivament). El camp epigràfic està delimitat per la motllura de la part superior del fris i la base dels blocs, amb què queda una franja de 0,38 m d'alçària. Les lletres, d'una altura mitjana de 0,19 m, no es troben centrades verticalment en relació amb els límits de l'espai reservat per a la inscripció. En conseqüència, els signes es troben a 0,05 m de la motllura superior i a 0,14 m del límit inferior dels blocs. Els traços de les lletres tenen una amplària que varia entre els 0,02 i els 0,03 m. En les parts més ben conservades s'observa que el traç de les lletres és de secció curvilínia, sense cap tipus de bisellat, i d'una profunditat que no arriba als 0,02 m. L'amplada dels signes varia, evidentment, segons la seva morfologia.

La distribució del text en els diversos blocs és:

Bloc A:	<i>amento.L</i>
Bloc B:	<i>.Licini.L.f</i>
Bloc C:	<i>.Serg.Sur</i> ⁶¹⁵
Bloc D:	<i>ae.consa</i>

En conseqüència, la lectura global del text conservat és:

amento.L.Licini.L.f.Serg.Surae.consa

Gràcies a la documentació que ens han facilitat els autors que han dedicat la seva atenció a l'arc de Berà des del segle XVI, sabem que fins a la restauració de mitjan segle XIX es conservaven dos blocs més de la inscripció, que s'han de col·locar un a cada extrem de la part que ha arribat fins als nostres dies. En el carreu que antecedia al que s'ha conservat, visible en diverses il·lustracions, hi havia el començament del text de la inscripció. Atès que tots els autors coincideixen plenament en la lectura d'aquesta part de l'epígraf, creiem que es pot acceptar tranquil·lament el text: «*Ex.test*». Més complicada resulta la lectura dels signes existents en el bloc final de la part d'inscripció conservada fins al 1840. Donades les variables existents en les lectures que els diversos autors ens han transmès, creiem que és difícil acceptar un text o un altre, i que, per tant, el que és inqüestionable és l'existència d'un carreu amb signes epigràfics a continuació de la part que s'ha conservat fins ara. Aquest bloc es troba també documentat gràficament en diverses il·lustracions.

Per les raons esmentades, considerem del tot segur que, fins al 1840, es varen conservar sis carreus del fris del costat sud del monument en els quals hi havia una inscripció llatina; en ocasió d'aquella restauració, es varen perdre els dos blocs dels extrems.

Un argument fonamental per a l'estudi d'aquesta inscripció és poder determinar amb precisió quina era la situació original concreta d'aquests carreus en el fris de la façana sud. Un estudi detallat de les característiques d'aquests blocs, dels de l'arquitrav i de la documentació antiga permet arribar a una solució que considerem definitiva.

La longitud de l'arquitrav és d'11,20 m;⁶¹⁶ els set únics blocs antics conservats, tots

613. Cal, evidentment, distingir entre els estudiosos que donaren lectures fruit d'una observació directa del monument i els que es limitaren a copiar lectures anteriors. Com hem observat en el capítol 2, a partir d'una certa data podríem dir que es va imposar una lectura determinada.

614. De la qual hem restat els 0,01 m que separen els blocs C i D en la seva disposició actual.

615. La *R* es troba gravada entre els blocs C i D, i, per tant, està dividida per la junta.

616. Aquesta és la longitud de l'arquitrav actual. Atès que no disposem de cap element original d'aquesta part de l'edifici en els dos extrems, podríem posar en dubte que, originàriament, tingués les mateixes dimensions. La relació dels blocs d'arquitrav col·locats el 1840 amb el parament del cos central de l'edifici és la mateixa que hi ha entre els blocs antics de l'arquitrav i el parament del cos central. En conseqüència, hem de considerar que la longitud de l'arquitrav original, a les façanes principals, era també d'11,20 m.

FIGURA 84. Vista de conjunt dels carreus amb restes de la inscripció llatina (fotografia Raymond).

ells a la façana sud, ocupen una longitud de 8,80 m⁶¹⁷ i no presenten cap lesió ni esquerra en la superfície vista, a excepció de la junta que separa els dos carreus centrals. Manquen, doncs, un carreu de través a la part occidental, amb una longitud de 0,50 m, i dos carreus a l'extrem oriental, un de per llarg i un de través a l'angle; atès que la distància lliure és d'1,90 m, podem pensar en un carreu de 1,40 m i mig carreu (un carreu de través) de 0,50 m.⁶¹⁸ Per tant, l'arquitrau estaria format, en les dues façanes principals, per vuit blocs col·locats de per llarg i dos, als extrems, de través.

Per tal de situar amb precisió els blocs del fris, hem de tenir en compte l'estructura dels blocs de l'arquitrau i el seu estat de conservació. Com hem vist anteriorment, l'aparell de l'edifici és isòdom, i, per tant, hem de pensar que les juntes dels blocs de l'arquitrau han de correspondre, aproximadament, a la part central dels carreus del fris, i viceversa.⁶¹⁹ Ens interessa, però, conèixer d'una manera precisa aquesta relació, i una

617. El primer carreu comença a 0,50 m del límit occidental de l'arquitrau; el darrer acaba a 1,90 m del límit oriental. La longitud dels blocs és, d'esquerra a dreta: 1,39 / 1,30 / 1,20 / 1,15 / 1,26 / 1,26 / 1,24 metres. El desplaçament de 0,04 m que s'observa en el darrer bloc fou realitzat en el decurs de la restauració de 1840, i l'hem restat de la distància total del segment d'arquitrau original.

618. La longitud hipotètica d'aquest carreu (1,40 m) és quasi idèntica a la del bloc original que es conserva en disposició simètrica a l'altre extrem de l'arquitrau: 1,39 m.

619. Alguns detalls de les representacions antigues del monument, com per exemple el nombre de filades o les juntes entre blocs, s'han d'utilitzar amb molta cautela, perquè, en general, no responen a la realitat del monument. Malgrat això, moltes de les imatges conegudes ens mostren que el darrer bloc del costat occidental de l'arquitrau i el bloc del fris que se li superposava es trobaven desplaçats (apèndix B, núm. 2, 12, 13, 16 i 18, fig. 3, 13, 14, 17 i 19). Tots els dibuixants que han representat aquest detall coincideixen a representar el límit del bloc del fris amb la meitat del carreu de l'arquitrau. Creiem que, en aquest cas, es pot utilitzar com a prova de l'aparell isòdom d'aquesta part del monument.

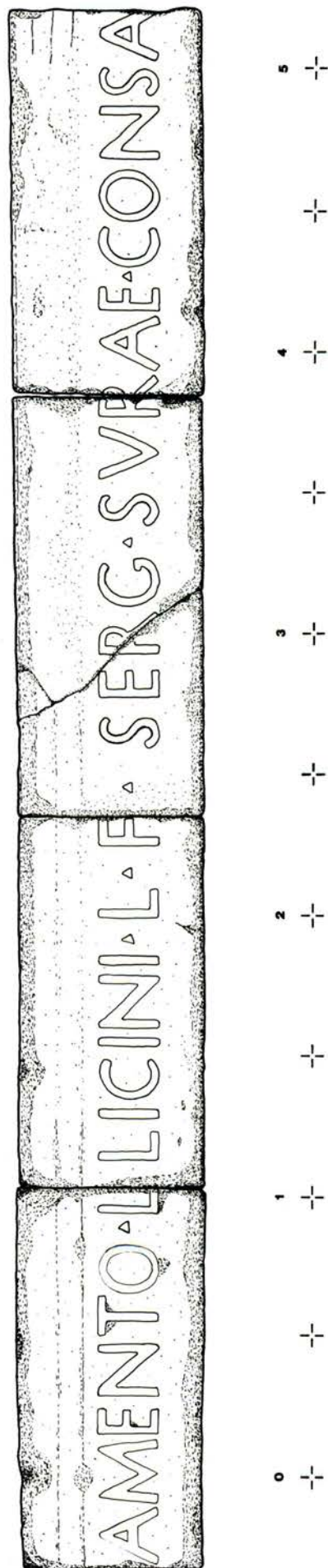

FIGURA 82. Detall dels dos primers carreus de la inscripció conservats (fotografia Raymond).

FIGURA 83. Detall dels carreus amb la resta de la inscripció conservada (fotografia Raymond).

FIGURA 81. Elements de la inscripció llatina conservada, actualment, a l'arquitrau del costat nord del monument. Fins al 1840, al fris del costat sud.

dada ens la proporciona la fractura existent en el tercer bloc conservat del fris. Sabem que aquesta fractura és anterior al desplaçament dels elements del fris, perquè es troba documentada ja en el segle XVI.⁶²⁰ Atès que les superfícies vistes dels blocs de l'arquitrau no presenten cap lesió, hem de pensar que la fractura del bloc del fris ha de coincidir, en la seva base, amb una de les juntes dels blocs de l'arquitrau. Aquesta és l'única explicació raonable possible per a justificar una fractura tan significativa en el bloc del fris sense que s'hagi lesionat la part central de cap carreu de l'arquitrau.

A l'hora de col·locar teòricament el bloc fragmentat sobre una junta de l'arquitrau hem optat per la central, la que coincideix aproximadament amb l'eix de simetria del monument,⁶²¹ perquè es troba sobre de la clau de la volta que, com és sabut, és un dels punts més sensibles de l'estructura i, per tant, té tendència a presentar lesions. La part superior de la junta que separa aquests dos blocs de l'arquitrau es troba lleugerament deteriorada, motiu pel qual, quan es va fer la restauració del segle XIX, es va col·locar un petit cuny o tascó de pedra, encara visible. L'angle inferior esquerre del bloc que es troba a la dreta de la juntura presenta una pèrdua de la superfície del seu parament. És evident, doncs, que aquesta part del monument es trobava lleugerament lesionada. Col·locats els blocs del fris sobre els de l'arquitrau, fent coincidir la base de la lesió del carreu del fris sobre la junta dels blocs centrals de l'arquitrau, veiem que les juntes dels blocs superiors coincideixen aproximadament amb els centres dels blocs inferiors, i viceversa. Atès que el fris d'aquest costat del monument devia estar format per nou carreus, els quatre blocs conservats s'haurien de situar en les posicions 3, 4, 5 i 6.⁶²² Creiem, doncs, que la nostra proposta de situació és raonable i no presenta cap problema (fig. 85-a).

Es pot, però, qüestionar el nostre raonament argumentant que també es podria desplaçar lateralment, cap als dos costats, els blocs del fris, fent coincidir la base de la lesió amb les juntes immediates dels blocs de l'arquitrau. Veiem-ne els resultats.

Si desplaçem els quatre blocs del fris cap a la part occidental i els col·loquem en les posicions 2-5, l'espai lliure que queda entre el primer bloc conservat i el límit del fris és d'1,37 m, espai en el qual hauríem de col·locar el carreu amb el començament de la inscripció, avui perdut. Això voldria dir que l'epígraf hagi de començar quasi a l'angle del fris. La documentació gràfica antiga ens permet de saber que el primer carreu de l'extrem occidental del fris de la façana sud ja havia desaparegut el 1563; d'altra banda, els mateixos autors que han documentat gràficament aquest buit ens han transmès el text del primer bloc amb inscripció, que, com ja hem dit, es va conservar fins al 1840. En conseqüència, el primer bloc de l'extrem occidental del fris era anepígraf, perquè és inacceptable pensar que es pogués llegir el text gravat en un bloc que havia desaparegut. Aquest argument descarta, doncs, aquesta hipòtesi (fig. 85-b).

L'altra possibilitat és desplaçar els blocs inscrits cap al costat oriental i situar-los en les posicions 4-7, fent coincidir la base de la fractura amb la junta existent entre els blocs situats immediatament a l'est de l'eix del monument. Aquesta situació dels carreus presenta una sèrie de problemes. És evident que el text de la inscripció es trobava col·locat en una disposició simètrica respecte de l'estructura del monument, és a dir que el centre de l'epígraf coincidia amb l'eix de simetria del fris i de l'edifici. El desplaçament dels blocs epigràfics cap al costat oriental del fris comportaria, basant-nos en el criteri de simetria esmentat, que la inscripció es trobaria repartida en només cinc blocs. Aquesta és una hipòtesi indefensable, perquè bona part dels autors antics han donat lectures fragmentàries d'una part de la inscripció que es conservava en un bloc que ja no es conserva i que es trobava a la dreta de l'últim carreu conservat. D'altra banda, si la inscripció constés només de cinc blocs, ens trobaríem que no hi

620. Apèndix A, núm. 6-a.

621. La junta dels blocs centrals de l'arquitrau es troba a 0,06 m a l'oest de l'eix de simetria de la clau de volta, i, per tant, del monument.

622. Donem una numeració teòrica als blocs del fris, en la qual el número 1 correspon al carreu de l'extrem occidental i el 9, al de l'extrem oposat.

hauria espai suficient per a la fórmula verbal que explicaria el que es va fer per disposició testamentària del dedicant del monument (fig. 85-c).

Aquestes són, doncs, les argumentacions que ens permeten d'afirmar que els quatre blocs conservats amb una part del text de la inscripció llatina es trobaven, originàriament, en el fris de la façana sud del monument i, concretament, ocupant l'espai dels blocs números 3, 4, 5 i 6 del fris.⁶²³ Els altres dos carreus amb inscripció, perduts en la restauració de 1840, devien ocupar els llocs 2 i 7.

A partir d'aquestes dades, podem esbrinar la longitud total de l'epígraf, sempre partint de la base que el camp epigràfic estigués col·locat simètricament en el fris del monument. Acceptada la col·locació dels blocs, veiem que el signe que es troba en l'eix de simetria del fris és la lletra g, última de «Serg», que es troba en el bloc col·locat en la posició 5 del fris. La distància entre l'eix i la primera lletra conservada, la *a* de «amento», és de 3,05 m.

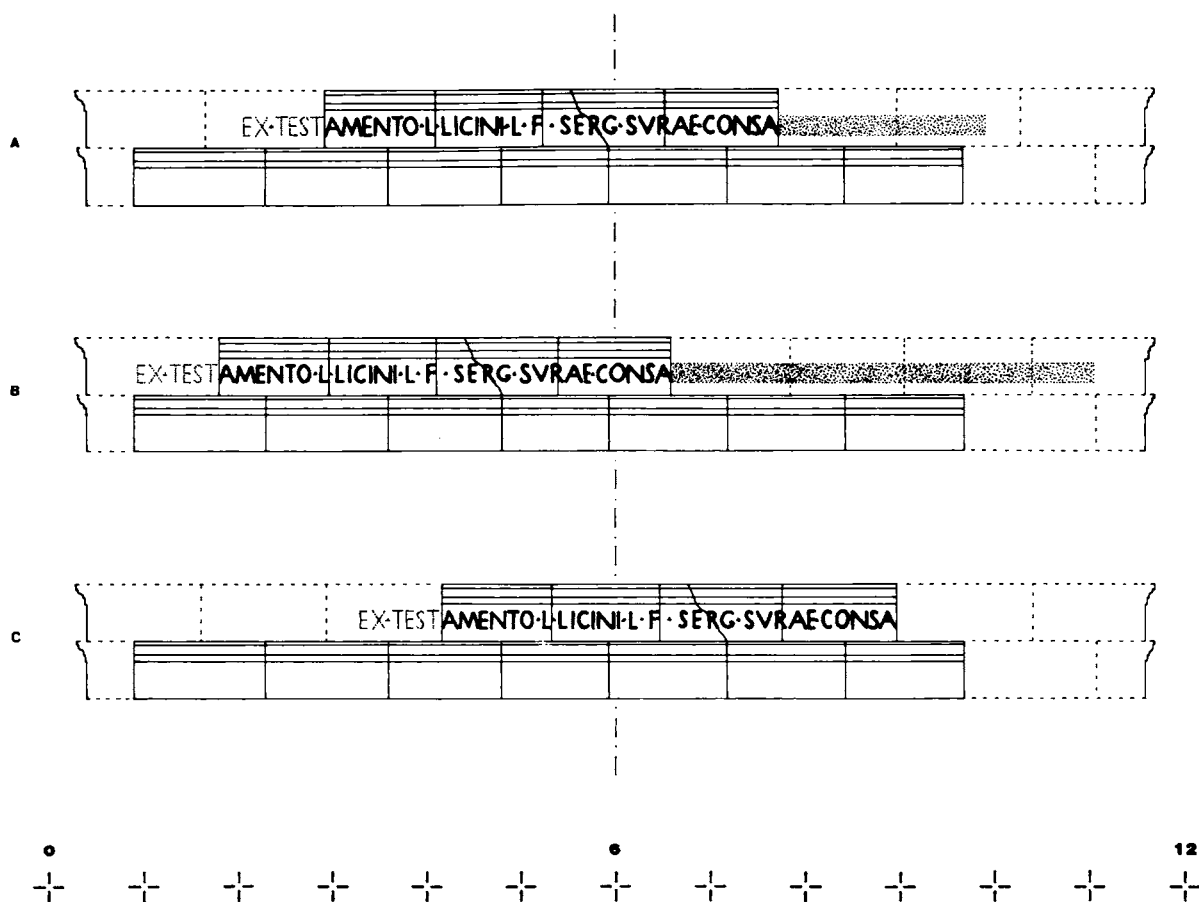

FIGURA 85. Assaig de reconstrucció de la situació originària en el fris de l'arc dels blocs amb restes de la inscripció llatina.

623. Aquesta numeració respon al fet de donar una numeració correlativa als nou carreus que, en principi, configuraven el fris d'aquest costat de l'edifici.

Desconeixem les mesures precises del primer bloc de la inscripció, no conservat; però, com hem vist anteriorment, sabem que el text que portava era «*Ex.test*». A partir de les mesures de les lletres avui visibles i dels espais entre elles, hem calculat que aquesta part de la inscripció, la que precedia «*amento*», tenia una longitud aproximada de 0,88 m.⁶²⁴ En conseqüència, la distància entre l'inici de l'epígraf i l'eix central d'aquest era de $3,05 + 0,88 = 3,93$ m; la longitud total de la inscripció era, doncs, $3,93 + 3,93 = 7,86$ m.

El text epigràfic conservat, des del centre de la inscripció fins a l'última lletra identificable⁶²⁵ té una longitud d'1,73 m. En conseqüència, la part final de l'epígraf que manca tenia una longitud de $3,93 - 1,73 = 2,20$ m. Per tal de conèixer quants caràcters hi havia en la part final perduda de la inscripció, hem realitzat dos tipus de còmputos diferents: el primer, basat en les mesures de les lletres, i el segon, en la quantitat de caràcters existents en cadascun dels blocs conservats.

La longitud de la part perduda d'inscripció és de 2,20 m; si calculem la quantitat de signes que hi ha en la part conservada de l'epígraf en un segment d'igual longitud, veiem que el resultat és de 14 caràcters i 4 signes de puntuació.⁶²⁶ En conseqüència, podem pensar que a partir de l'última lletra conservada, la *a*, la inscripció devia tenir uns 14 caràcters més.⁶²⁷

Mirem-ho, també, des d'una altra òptica. Els quatre blocs conservats tenen una mitjana de 7 caràcters per carreu (7 el bloc A; 8 el B; 6,5 el C i 7,5 el D), i el primer bloc de la inscripció, desaparegut, tenia 6 caràcters, perquè, probablement, aquesta no començava immediatament després de la junta del carreu. Per tant, els caràcters que ens manquen, a partir de la *a* de «*consa*», són: els set caràcters que devien correspondre al bloc que estava en la posició 7 del fris, i les lletres del darrer bloc de la inscripció, a col·locar en la posició 8 del fris, que podem calcular que eren 6, tenint en compte el que hem dit més amunt.⁶²⁸ El resultat d'aquest càlcul ens porta a establir que el nombre de lletres que manquen, a partir de la *a*, és 13.

Per les raons esmentades, considerem que, en efectuar la lectura del text de la inscripció que hi havia al fris de la façana sud de l'arc de Berà, s'ha de tenir en compte que la longitud del camp epigràfic era de 7,86 m i que, per tant, a partir de la última lletra conservada, la *a*, s'ha de preveure la presència de 13/14 caràcters, que devien configurar la part final de l'epígraf.

Com a conseqüència de tot el que hem exposat fins aquí, la lectura i la integració de la inscripció que ocupava l'espai central del fris de la façana meridional de l'arc de Berà és:

Ex testamento L (uci) Licini L (uci) f (ili) Serg (ia tribu) Surae consa [13/14 *vv.*]⁶²⁹

Ens trobem, doncs, amb un text epigràfic, mancat de la seva part final, que ens informa d'una acció, les característiques de la qual dependran de com s'integri la forma

624. El còmput ha estat efectuat calculant una distància mitjana dels espais entre les lletres de 0,03 m, i sumant la longitud de les lletres. Sabem que les *E* tenien 0,075 m; les *T*, 0,125 m; la *S*, 0,9 m. L'únic signe sense paral·lels en la mateixa inscripció és la lletra *X*, per a la qual hem donat una longitud de 0,15 m. Per a l'espai intermedi entre les dues paraules, amb un signe de puntuació, hem calculat 0,09 m. Detall de les mesures: $0,075 + 0,03 + 0,15 + 0,09 + 0,125 + 0,03 + 0,075 + 0,03 + 0,09 + 0,03 + 0,125 + 0,03 = 0,88$ m.

625. La *a* de «*consa*» que es troba al final del darrer bloc, situat en la posició 6 del fris, calculant la part final de la cua dreta de la lletra, perduda.

626. Per efectuar aquest còmput hem calculat els nombre de signes existents en 2,20 m, a partir de l'inici de la part conservada; el resultat és: «*amento.L.Licini.L.*»

627. És evident que aquestes dades són relatives i estarien en funció de les característiques reals dels signes gravats; l'amplada d'una *m* no té cap relació amb la d'una *i*, per exemple.

628. Ens referim al fet que el primer signe de la inscripció començava després de la junta del primer bloc i que aquest només tenia 6 caràcters. Això, doncs, podia repetir-se en el darrer carreu de la inscripció.

629. Tot i que actualment no es conservi la primera part de la inscripció («*Ex.test*»), la unanimitat de quasi tots els autors anteriors al 1840 permet que considerem aquesta part del text inqüestionable.

verbal parcialment conservada, realitzada per disposició testàmentària d'un personatge *Lucius Licinius Sura*, fill de *Lucius*, i que pertanyia a la tribu *Sergia*.⁶³⁰ Un personatge, doncs, que apareix amb el seu nom complet (*tria nomina*), la filiació i la tribu, i que, en conseqüència, podem deduir que era un ciutadà romà. Desconeixem, però, el tipus d'activitat que *Lucius Licinius Sura* va encomanar de fer en el seu testament i que, evidentment, estava en relació amb l'arc de Berà, la qual cosa justificà la situació d'aquest epígraf en el fris del monument.

Les diverses hipòtesis plantejades pels autors que s'han ocupat anteriorment d'aquest epígraf, en relació amb la fórmula verbal a què correspondria l'última paraula parcialment conservada, són fonamentalment quatre: *consecratum*⁶³¹ o *consacratum*⁶³², *confectum*⁶³³ i *constructum*⁶³⁴. La comprovació que, encara actualment, es conserven els signes *consa*, permet descartar tres d'aquestes hipòtesis i decantar la balança vers el verb *consecro*, no sota la fórmula *consacratum* proposada per Pujades⁶³⁵ sinó, més aviat, *consacravit* o *consacraverunt*.⁶³⁶

Podem pensar, doncs, que la part final d'una forma verbal de *consecro* (probablement la tercera persona —singular o plural— del pretèrit perfecte) ocupava el bloc del fris col·locat en la posició 7 (i, potser, part del col·locat en la 8). A favor d'aquesta hipòtesi, hi jugaria la lectura donada per Lluís Pons d'Icart a les lletres que hi havia en aquest bloc, que sabem que es va conservar fins al 1840.⁶³⁷

Diversos autors antics ens parlen de la presència d'una segona inscripció al fris de la façana nord del monument. No disposem de cap il·lustració d'aquest costat de l'arc de Berà anterior a la restauració del segle XIX, motiu pel qual ens hem de basar exclusivament en aquestes poques dades. El primer autor que fa referència a l'existència d'una inscripció a ambdós costats del monument és l'italià Mariangelo Accursio.⁶³⁸ L'autor que parla d'una manera més explícita d'aquesta inscripció és Jeroni Pujades, qui, fins i tot, ens indica les parts que en va poder llegir l'any 1600.⁶³⁹ També en aquest cas, Pujades és una font, en part, poc veraç, perquè és impossible que pogués llegir el 1600 l'inici de la inscripció de la part septentrional de l'edifici, ja que, com a mínim, des de 1563⁶⁴⁰ no es conservaven els blocs on aquesta part de l'epígraf es podia haver gravat. Els autors que, posteriorment, fan referència a la doble inscripció es limiten a copiar el cronista Pujades. D'acord amb aquestes dades, especialment d'Accursio, creiem que és perfectament acceptable l'existència de dues inscripcions idèntiques al fris de cadascuna de les façanes principals del monument.

Una altra dada relativa a les restes epigràfiques presents a l'edifici que estudiem ens la proporciona, a la primera meitat del segle XVI, Luís de Lucena.⁶⁴¹ Aquest autor

630. Tradicionalment, des del segle XVI, identificat com l'influent senador d'origen hispànic, que fou tres vegades cònsol i que morí al principi del segle II dC. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat 6.3.2.

631. Apèndix A, núm. 9 bis.

632. Apèndix A, núm. 9.

633. Apèndix A, núm. 27-a.

634. FINESTRES, 1762, pàg. 164.

635. Forma verbal que no correspon amb l'estructura sintàctica del text epigràfic conservat i que, d'altra banda, per ésser un nominatiu de gènere neutre difícilment podria concordar amb substantius com *arcus*, *fovmx* o *ianus*, tots ells de gènere masculí. Pel que fa a la fiabilitat de les dades proporcionades per Pujades, vegeu el que hem dit en l'apartat 2.2.

636. Diversos exemples d'aquest verb sota la forma *consacravit/consacratus*, a LTL, II, pàg. 405.

637. Pons d'Icart va llegir «*consac*» (vegeu l'apèndix A, núm. 6).

638. «[...] ut quae sunt utrinque in corona [...]», DUPRÉ, 1992, pàg. 48 i 55, fig. 1; recollit també per RAMON, 1894, pàg. 517-518.

639. Pujades especifica «Y realment, encara que ab lo curs del temps lo ayre mari, que li pega de llevant a la part qui mira al Vendrell, las te gastades en demasia: tant que no es poden llegir sino aquestes EX.TESTAMENTO.» (PUJADES, 1609, f. 174r).

640. Vegeu el dibuix d'Anton Van den Wyngaerde (apèndix B, núm. 2, fig. 3).

641. Coneixem el text de Lucena mitjançant una còpia de Iohannes Metellus, (Còd. Vat., núm. 6039, f. 437r; vegeu l'apèndix A, núm. 2). La frase de Lucena és: «[...] post aliquod versus minorib(us) litteris scriptos, maiorib(us) scriptum sic est [...]».

ens parla de la presència de lletres més petites que precedien el text ja conegut, sense indicar-ne, però, la lectura ni la situació precisa.⁶⁴²

Una dada similar, lleugerament més explícita, ens la proporciona una anotació al manuscrit dels epigrames de Lluís Pons d'Icart. Aquest afegit, d'autor desconegut (Lluís Pons d'Icart, Antoni Agustí o Lluís Pons de Castellví), especifica clarament que «las letras de la parte de levante son de un xeme/mio, las de poniente mas de palmo de cana».⁶⁴³ La impossibilitat d'identificar a quina mesura es refereix «un xeme/mio» no ens permet de saber si les lletres conservades en aquell moment⁶⁴⁴ al costat de llevant, el del Vendrell, eren més grans o més petites que les de la façana oposada, que són les que han arribat fins a nosaltres. L'autor no parla de la situació precisa de les lletres, i tampoc no especifica si els textos eren idèntics o diferents.

4.4. LES LESIONS (làm. v-viii)

L'arc de Berà, com totes les estructures construïdes, té un comportament orgànic enfront dels agents exteriors que afecten la seva realitat formal. Per aquesta raó, hem considerat útil dedicar un capítol d'aquest estudi a l'anàlisi de les lesions que es poden observar en els paraments del monument, lesions que són la conseqüència d'alteracions que ha sofert l'edifici al llarg de la seva història. Un exemple del grau de degradació sofert per l'arc de Berà, ens el forneix un informe de l'arquitecte Joan Antoni Rovira, de 1788, on calcula que el nombre de carreus que s'havien perdut era superior a tres-cents.⁶⁴⁵

La primera observació, evident però que cal fer, és que el monument es troba deteriorat per l'acció dels agents atmosfèrics que han actuat sobre la seva superfície durant molts segles. En relació amb la superfície dels paraments de l'edifici, volem destacar la diferència de coloració que presenten les diverses parts. Mentre la façana sud, amb més hores d'insolació, presenta una coloració ataronjada, típica de la pedra calcària amb què fou construït l'edifici, envellida pels anys; la façana oposada, la que mira al nord, té un color grisós i presenta una transformació de tipus químic en la superfície dels carreus. Es detecta també en aquest sector més ombrívol la presència d'una sèrie de taques que, mancats de l'estudi corresponent, creiem que es poden atribuir a l'existència de fongs o altres elements de tipus biològic.

L'intradós de la volta i la part interna dels pilars del monument estan força ennegrits, pel fet de trobar-se plenament protegits de l'acció de la pluja, que, en certa manera, renta els paraments externs de la construcció. Atès que el trànsit rodat deixà de passar per l'interior de l'arc l'any 1936, no creiem que es pugui parlar de la contaminació dels motors com una de les causes d'aquesta degradació.

La dada més significativa en relació amb el procés d'envelliment i de degradació de l'arc de Berà, ens la proporciona la primera il·lustració de tipus realista que ens mostra l'estat en què es trobava l'any 1563.⁶⁴⁶ El dibuix del pintor flamenc ens mostra les restes d'un arc que ha perdut l'àtic, l'extrem occidental del seu entaulament i, al costat de mar, l'entaulament i tot l'angle superior del cos central de l'edifici, des del nivell de la imposta. No disposem de dades anteriors a aquesta data que ens il·lustrin el procés de degradació anterior, però ens sembla força probable que aquesta imatge fos la que presentava el monument des de força segles abans; la nostra opinió és basa en el fet que observem que la transformació de l'arc de Berà, almenys fins aquella data, no sembla fruit de la mà de l'home, sinó del normal procés que segueix un edifici amb una determinada estructura arquitectònica. La degradació soferta per l'arc de Berà és,

642. Jaume Ramon atribueix gratuïtament a Lucena que aquest text en lletres menors expressaria, probablement, el motiu de la construcció del monument (RAMON, 1894, pàg. 518).

643. Apèndix A, núm. 7 (vegeu el capítol 2.1).

644. Posterior a 1576.

645. Vegeu el capítol 3.

646. Apèndix B, núm. 2, fig. 3.

tipològicament, similar a la que han patit altres arcs honoraris romans, estructuralment semblants: pèrdua de l'àtic i dels angles de l'entaulament.⁶⁴⁷ La volta és l'element de major resistència i es troba perfectament conservada.

Per tot l'edifici es poden observar petites esquerdes que, generalment, afecten només a un únic carreu i que són perfectament normals en un edifici amb tants anys de vida. Destaquen, però, una sèrie d'esquerdes existents en els carreus del parament occidental del pilar de muntanya, des de la base actual del monument fins al nivell de les bases de les lesenes. Un altre fet que s'ha de destacar és la degradació de les bases de les lesenes, que, en alguns casos, han perdut part de la seva decoració.

No disposem de documentació gràfica del costat nord de l'edifici fins a la segona meitat del segle XIX (fig. 30),⁶⁴⁸ però observant algunes de les làmines que il·lustren el costat sud, i gràcies a l'informe de Joeph Prat,⁶⁴⁹ es pot deduir que la part que mira al Vendrell es trobava en pitjors condicions, és a dir, havia perdut un volum major d'elements arquitectònics.

El conjunt més important de fractures i desperfectes significatius es troba concentrat en la meitat oriental de l'edifici, i és, evidentment, el resultat de les explosions que varen afectar el monument el mes de juliol de 1936. Aquesta actuació, que va posar realment en perill l'estabilitat de l'arc, tingué uns efectes devastadors. Al marge de les parts que quedaren completament destruïdes, les explosions varen provocar el moviment de tot el pilar de la banda de mar, moviment que creà una gran quantitat d'esquerdes, encara visibles, i el desplaçament de bona part dels carreus que no foren destruïts. El blocs de la meitat inferior del parament est del cos central d'aquest pilar han perdut les seves alineacions i presenten nombroses lesions, de tal manera que el parament d'aquest sector de l'edifici és completament irregular. La prova que aquests desperfectes foren produïts el juliol de 1936, ens la proporcionen dues fotografies, una d'elles de 1936, en les quals veiem que aquesta part de l'edifici aleshores es trobava, no direm en òptimes condicions, però si en un estat estructuralment adequat (fig. 35).⁶⁵⁰

Al mateix esdeveniment corresponen les lesions existents a l'intradós de la volta —pèrdua de la superfície d'una part dels carreus i algunes esquerdes verticals—, provocades per la destrucció dels blocs centrals de la imposta del costat de mar.

Dins d'aquest apartat, volem comentar també l'existència de nombrosos grafitis en diverses parts de la superfície dels carreus del monument, bàsicament als paraments dels podis dels pilars. Aquestes inscripcions, que no hem representat en la part gràfica que acompanya aquest estudi, consisteixen en creus, les més abundants, i en lletres, aquestes últimes atribuïbles a inicials de persones que varen voler deixar constància del seu pas pel monument. Les creus apareixen ja documentades en la foto de 1867⁶⁵¹ i, per tant, són anteriors a aquella data. Una de les inicials, una *S* de gran qualitat en el traç, apareix ja documentada el 1931.⁶⁵²

4.5. LES RESTAURACIONS

En el capítol tercer hem analitzat la documentació de què disposem relativa a les intervencions de restauració que s'han efectuat en els darrers dos-cents anys en el monument que ens ocupa. Basant-nos en aquesta important documentació i en l'anàlisi

647. Ens referim, per exemple, als arcs de *Glanum* (Saint Rémy de Provence) o de Carpentras, ROLLAND, 1977, especialment làm. 77; KLEINER, 1985b, làm. x.2.

648. Apèndix B, núm. 29.

649. Vegeu el capítol 3.

650. REVENTÓS i RUBIÓ, 1931; de 1936 és una fotografia conservada a la fototeca del Deutsches Archäologisches Institut de Roma (inst. neg. 70951), realitzada per H. Kaliber.

651. Apèndix B, núm. 25, fig. 26.

652. Apèndix B, núm. 33, fig. 34. Aquesta lletra es trobava, fins a l'atemptat de 1936, a l'angle sud-oriental de la motllura del podi del pilar est del monument. Afectada per la restauració successiva, actualment forma part d'un petit bloc existent a la part interna d'aquest mateix pilar.

del monument en el seu estat actual, volem proposar la identificació de les característiques formals de cadascuna de les restauracions realitzades, des de 1788 fins als nostres dies.

Els elements fonamentals per a identificar quines són les parts de l'edifici que foren refetes en cadascuna d'aquestes intervencions són les característiques de la pedra, les mesures dels carreus i la qualitat de les juntes d'unió dels diversos blocs; els carreus de la fase romana no presenten cap tipus de morter en les juntes (contràriament, en les intervencions més modernes es van utilitzar morters de diversa composició i coloració).

4.5.1. *La intervenció de Joan Antoni Rovira* (fig. 86-87, làm. IX-XII)

La primera intervenció de restauració de l'arc de Berà de què tenim coneixement —es fa difícil pensar en una restauració anterior— vingué imposada des de Madrid; si bé els tràmits es varen iniciar el 1766 o el 1776,⁶⁵³ una sèrie de problemes administratius varen retardar l'inici dels treballs fins al juliol de 1788. En un principi, la restauració l'havia de fer l'arquitecte Joseph Prat, però el retard esmentat va provocar que, finalment, l'obra fos dirigida per un altre arquitecte, Joan Antoni Rovira. Els diners es varen acabar ben aviat (setembre de 1788) i, esperant rebre una nova provisió de líquid, l'obra quedà definitivament abandonada el mes de gener de 1791, quan l'Ajuntament de Tarragona acordà de desmuntar la bastida i vendre'n les fustes. La documentació que va generar el llarg expedient administratiu relatiu a aquesta intervenció és de gran interès i ens aporta dades molt útils, especialment els informes presentats pels arquitectes Prat i, més tard, Rovira.⁶⁵⁴

La restauració de l'arc de Berà efectuada al final del segle XVIII consistí en dues activitats ben diverses: substituir els carreus que es trobaven degradats i refer amb nous blocs una part del monument que havia desaparegut.⁶⁵⁵

La substitució de carreus, detallada ja en l'informe de Prat,⁶⁵⁶ es va portar a terme a la part baixa de l'edifici, concretament en els paraments dels podis dels pilars del monument. Aquesta actuació va consistir en el repicament de les superfícies degradades dels carreus; posteriorment, la part vista dels blocs fou folrada amb altres carreus de menor profunditat. Un bon exemple de la tècnica utilitzada, ens el forneix un dels blocs del parament intern del pilar occidental, concretament el de l'extrem septentrional de la filada inferior del cos central del podi. En aquest punt, es pot observar que una part del carreu es conserva perfectament, mentre que la part esquerra d'aquest fou repicada, folrant-la amb un nou bloc de pedra més tova.

Aquesta part de la intervenció de Joan Antoni Rovira es va efectuar en els paraments meridional i oriental del podi dels pilars de l'edifici. Al parament sud del pilar occidental es varen substituir tots els carreus del cos central del podi i tres de la filada superior del sòcol.⁶⁵⁷ Al costat oriental del mateix pilar es varen reemplaçar quasi tots els carreus del cos central del podi i dos de la motllura de coronació. Al pilar oriental els carreus substituïts foren, al parament oriental, la quasi totalitat dels del cos central del podi i dos blocs de la motllura de coronació; a la cara meridional, tots els

653. Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol 3.

654. En relació amb aquesta documentació, vegeu l'exposició detallada del capítol 3.

655. L'arquitecte Rovira explica en un informe el que es podia fer amb els diners destinats a la restauració: «[...] solo quedará perfeccionado el lado A, B, C de la parte de Occidente, y su opuesto S, E, F, de la de Oriente con sus respectivos chapiteles de los Angulos, y otro de la pilastra, incluso el revestimiento de Sillares de sus dos Pedestales [...]» (vegeu el capítol 3).

656. «Mudando todos los sillares, que están sumamente corroidos del salobre de los aires Marinos, y en especial el Soculo, y pedestal [...]» (vegeu el capítol 3).

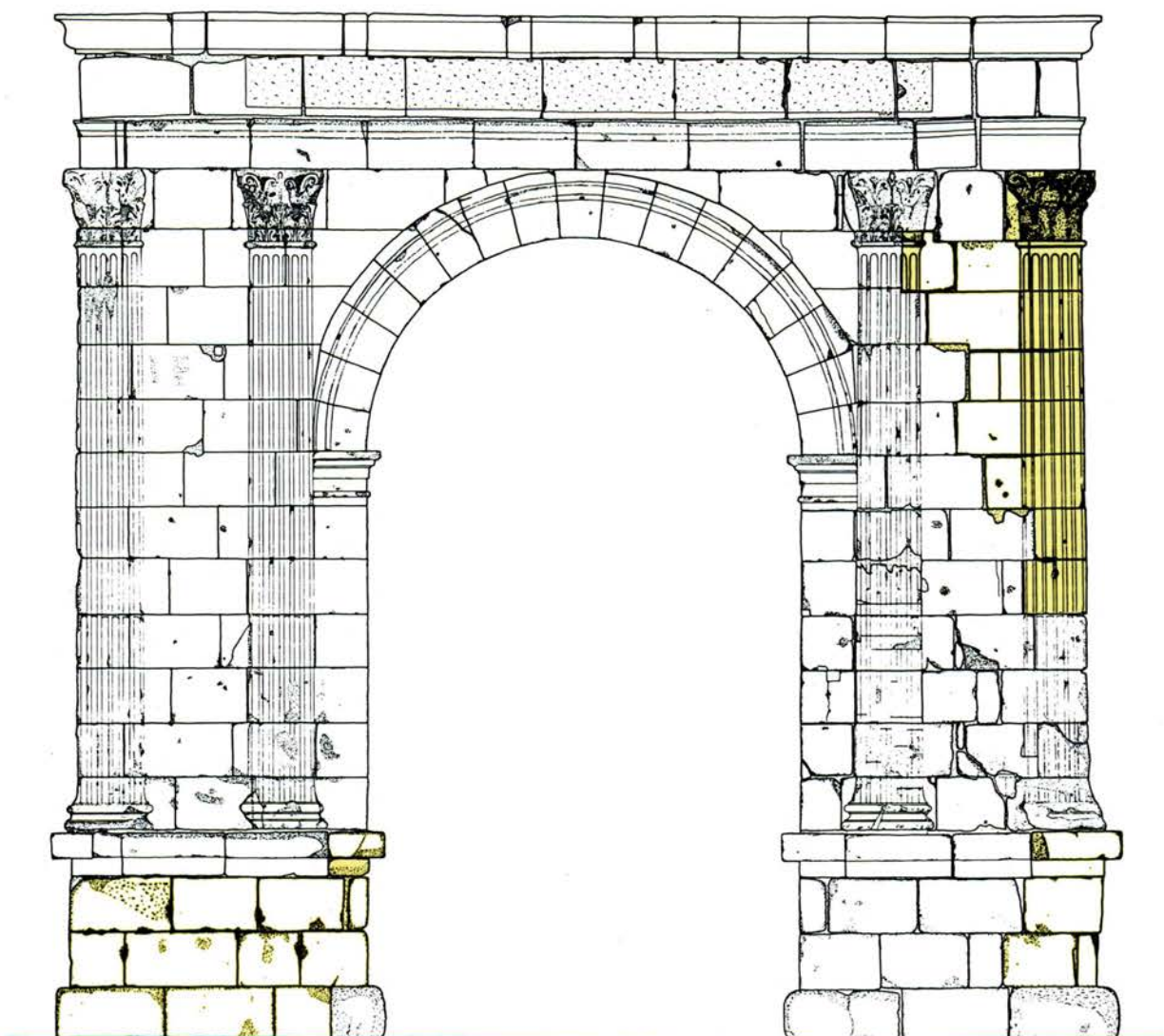
657. En el parament occidental d'aquest pilar s'observa amb tota claredat la línia de contacte entre la part original i la restaurada, la qual cosa ens permet de saber que el gruix de l'aplaçat és, al cos central, de 0,16 m i al sòcol, de 0,38 m.

FIGURA 86. Imatge de detall d'un capitell de lesena d'angle de l'arc de Berà elaborat l'any 1788 (fotografia Raymond).

FIGURA 87. Detall d'un capitell de lesena elaborat el 1788 (fotografia Raymond).

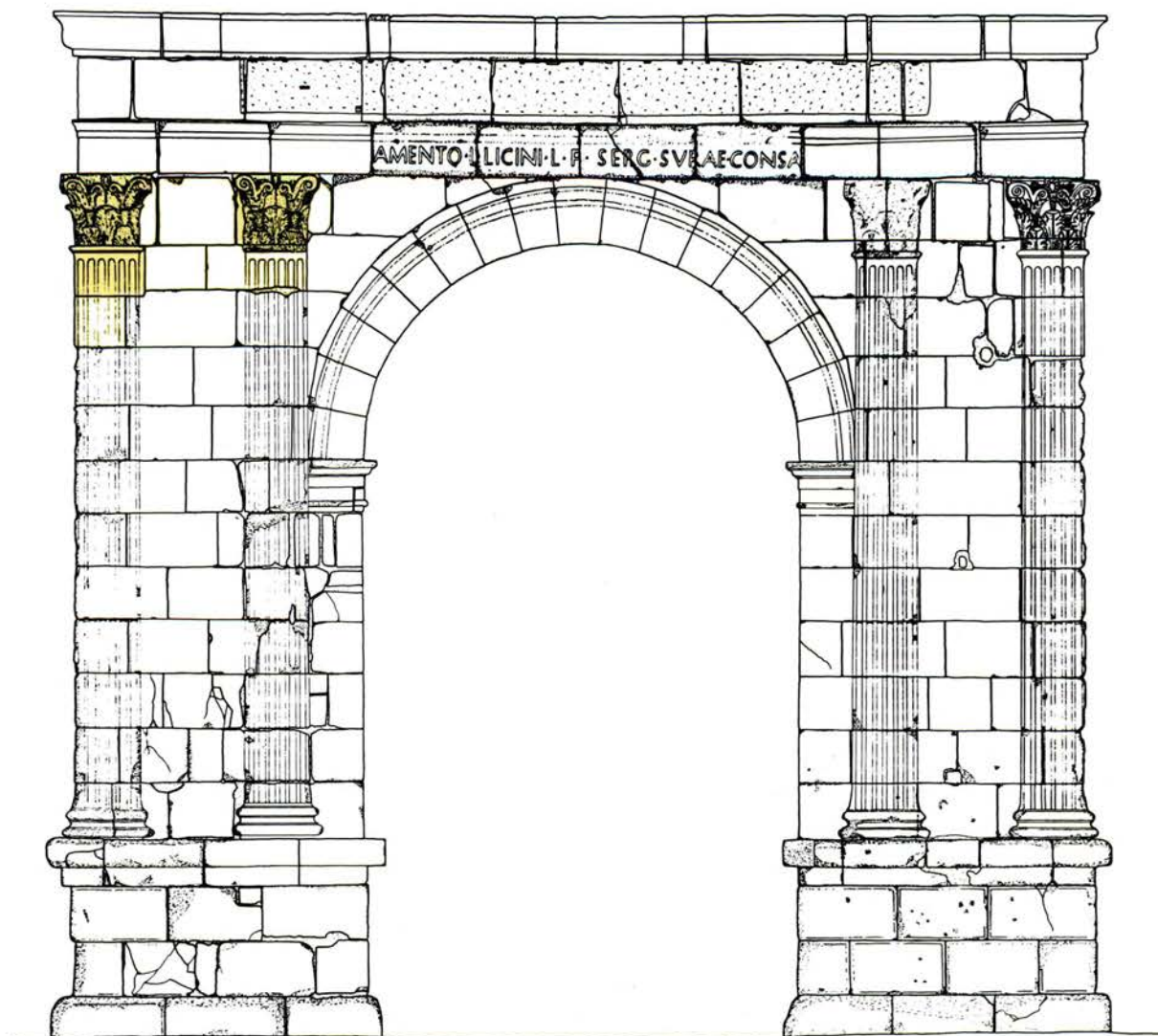
LÀMINA IX. Arc de Berà. Alçat de la façana meridional amb indicació dels elements corresponents a la restauració de 1788.

del cos central i de la motllura de coronació.⁶⁵⁸ No sabem si uns quants blocs del parament intern, l'occidental, del pilar oriental foren també substituïts per Rovira.⁶⁵⁹

Els blocs de folre d'aquesta intervenció es caracteritzen perquè han estat tallats amb una pedra tova de poca qualitat, perquè no presenten cap tipus d'encoixinat i perquè tenen unes mesures irregulars, tant pel que fa a la longitud dels blocs com pel que fa al seu gruix. Els diversos carreus, amb juntes força irregulars, estan units amb morter i no respecten l'estructura isòdoma dels paraments originals.

658. Aquesta part del monument fou restaurada l'any 1936 i, per tant, l'anàlisi de l'estat actual no ens permetria de fer aquestes afirmacions. Això no obstant, l'observació detallada de l'especejament dels blocs que es conservaven abans d'aquella data, visibles en diverses fotografies -especialment les de l'apèndix B, núm. 41-43, fig. 42-44-, ens permet d'afirmar que aquesta carreus foren restaurats ja l'any 1788.

659. No disposem de documentació gràfica anterior al 1936 que il·lustri aquesta part del monument.

LÀMINA X. Arc de Berà. Alçat de la façana septentrional amb indicació dels elements corresponents a la restauració de 1788.

Al marge d'aquesta intervenció, que podríem qualificar de «reparació», l'arquitecte Rovira féu construir tot l'angle superior del costat oriental del cos central de l'edifici.⁶⁶⁰ L'actuació va consistir a refer amb obra nova tots els blocs que mancaven fins a la línia d'unió teòrica del cos central de l'edifici amb l'arquitrau. La part més degradada era l'angle sud-oriental del monument, i calgué refer des de la cinquena filada del cos central; a l'altre angle, només calgué reconstruir des de la filada número 10. Rovira reproduí més de la meitat superior del fust d'una lesena d'angle, la part superior de l'altra lesena angular, els dos blocs superiors de la lesena senzilla del parament septentrional i una petita part de la lesena del costat oposat. La connexió entre la part

660. L'estat en què es trobava el parament meridional d'aquesta part del monument, poc abans de la reconstrucció, ens el mostra Francesc Bonifaç en el seu gravat (apèndix B, núm. 12, fig. 13).

original i la moderna es va fer aprofitant els límits dels blocs romans i, en alguns casos, aquests es varen tallar per tal de poder adaptar-hi els nous carreus.

Un fet curiós és que es deixés sense refer el carreu que es trobava entre els dos capitells de la façana meridional del sector en què es va intervenir;⁶⁶¹ probablement, no es va tractar d'un oblit, sinó que fou el resultat dels problemes econòmics, la manca de fons per a la restauració, que queden ben patents en la documentació d'arxiu conservada.⁶⁶²

Una menció especial mereix, al nostre entendre, la gran qualitat dels capitells que es varen esculpir en ocasió d'aquesta intervenció.⁶⁶³ Aquests capitells són una còpia molt bona dels originals, probablement aleshores en millor estat de conservació que avui; la sensibilitat, que suposem de Rovira, el portà a fer tractar amb àcid la superfície d'aquests capitells, de tal manera que la seva modernitat no contrastés excessivament amb la patina que, sense dubte, havien adquirit ja els originals.⁶⁶⁴ Un altre element a destacar és el fet que cadascun dels tres capitells fou esculpit en un únic carreu, ben diversament de la tècnica utilitzada ens els exemplars d'època romana. Gràcies a Alexandre de Laborde sabem que els capitells són obra de l'escultor tarragoní Vicenc Roig (fig. 86-87).⁶⁶⁵

Els blocs utilitzats en aquesta intervenció presenten juntes força regulars recobertes amb morter d'una manera molt discreta. Aquest mateix morter, de coloració groguenca, fou utilitzat en les línies de contacte entre l'obra nova i els elements originals. La irregularitat de les parts autèntiques fou la causa que, en alguns punts, la superfície amb morter sigui significativament evident. Aquesta intervenció no va respectar l'estructura de les filades conservades i, per tant, bona part dels blocs construïts de nou tenen una alçària inferior a la dels elements romans. La longitud dels carreus és també desigual i, en alguns casos, es poden observar blocs de menys de 0,40 m de llargària.

El tipus de pedra utilitzat per Rovira és diferent de la originària, però també de la utilitzada per ell mateix en la actuació de folre dels pilars. En aquest cas, es tracta d'una pedra calcària de bona qualitat i d'una coloració més clara i rosada, la qual cosa fa que les parts reconstruïdes es puguin observar al primer cop de vista. Un altre element que permet definir els límits d'aquesta intervenció és l'estat de conservació de les arestes laterals, els filetons d'angle de les lesenes, del monument. Les arestes dels blocs del segle XVIII, tot i que presenten alguna fractura, estan ben conservades; les dels carreus originals mostren clarament l'efecte del pas dels segles.

Com hem comentat anteriorment, sabem que Rovira no pogué acabar la seva intervenció per manca de diners, i això explica que no completés alguns detalls, com el bloc que hem esmentat abans, o no refés l'únic capitel·l que mancava, el de l'angle nord-occidental. Sabem, però, que es van respectar els elements originals de l'entaulament i de l'àtic, parts en les quals no es documenta cap intervenció en aquell moment. La sensibilitat que s'observa en l'actuació d'aquest arquitecte i en la col·laboració amb Vicenç Roig —la seva intervenció crec que s'ha de jutjar positivament, fins i tot des de l'òptica dels nostres dies— ens fa pensar que, si hagués intervingut en la part superior de l'edifici, probablement encara es conservaria aquest sector tan important de l'edifici, la qual gràcies a la «restauració» del segle XX, hem perdut definitivament.

La primera restauració de l'arc de Berà respongué a un interès de conservar un

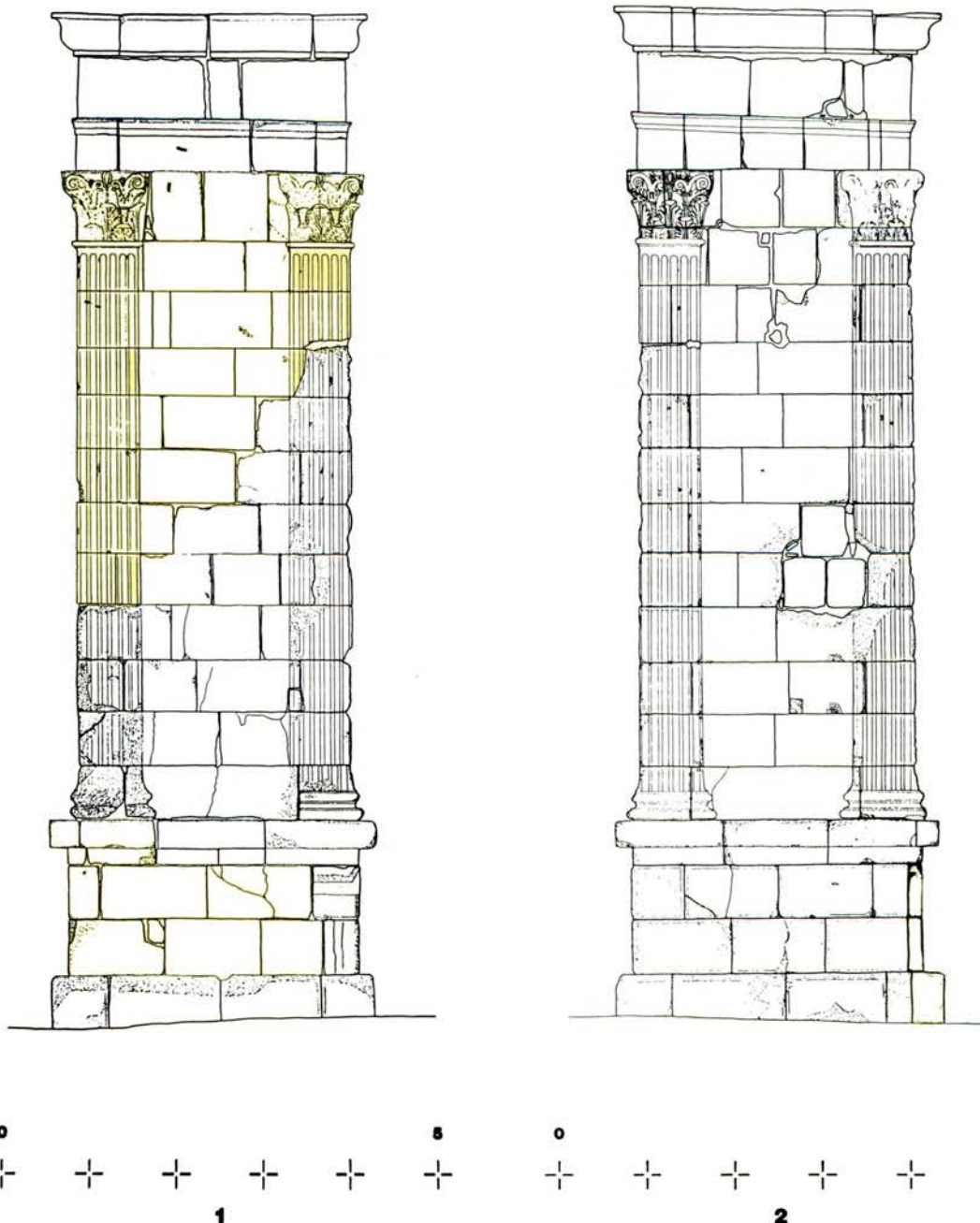
661. Detall perfectament documentat en un gravat immediatament posterior a la restauració (apèndix B, núm. 16, fig. 17).

662. Vegeu el capítol 3.

663. Els dos capitells de les lesenes d'angle, el de la lesena de la cara nord i una part del de la façana sud.

664. L'observació detinguda de la superfície dels capitells i la comparació amb l'estat de conservació d'altres elements elaborats en aquesta intervenció no permet tenir cap mena de dubte respecte de l'aplicació d'un producte abrasiu sobre aquests elements ornamentals.

665. LABORDE, 1974, pàg. 112; seguint aquest autor LOCKER, 1824, que valora negativament la intervenció, i *La Mosaïque*, 1839, pàg. 184.

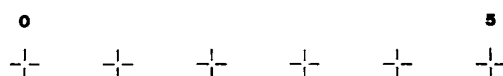
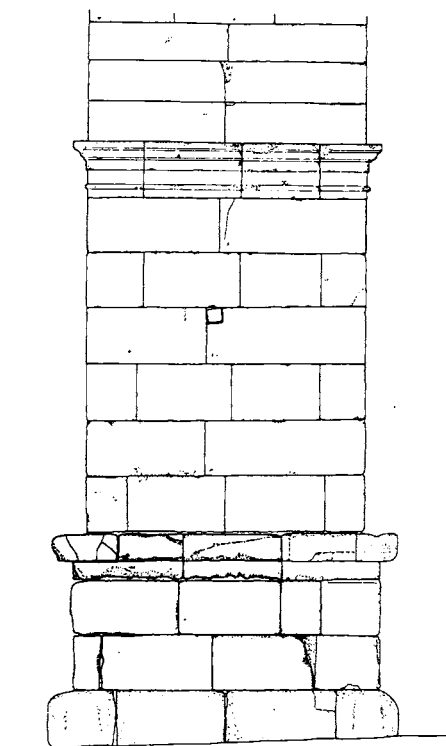

LÀMINA XI. Arc de Berà. 1) Alçat del costat oriental amb indicació de les parts restaurades l'any 1788; 2) Alçat del costat occidental amb indicació de les parts restaurades l'any 1788.

monument antic, i fou executada per bons professionals —un arquitecte i un escultor— motius que, al nostre entendre, justifiquen per què la intervenció no fou destructiva i contribuí realment a millorar i a preservar l'edifici per a les generacions futures.

4.5.2. La transformació de 1840 (fig. 88, làm. XIII-XV)

En el període comprès entre els mesos de juny i setembre de 1840 l'arc de Berà fou objecte d'una important intervenció que va malmetre bona part dels elements originals de l'entaulament de l'edifici. L'obra, promoguda pel governador de Tarragona,

LÀMINA XII. Arc de Berà. Alçat del parament intern del pilar occidental amb indicació dels elements corresponents a la restauració de 1788.

Juan Van-Halen, tingué per objectiu dedicar el monument, reestructurat, a la reina Isabel II i al general Baldomero Espartero, i rebatejar-lo amb el nom de «Arco de la Paz».⁶⁶⁶

L'actuació promoguda pel governador de Tarragona es va centrar bàsicament en la part superior del monument, l'entaulament, però també en l'extrem superior de l'angle nord-occidental del cos central de l'edifici. A aquesta intervenció correspon l'aspecte actual del coronament de l'edifici, tota la cornisa i tot el fris, una part de l'arquitrau i la part superior de la lesena de l'angle nord oest. La restauració va seguir un procés complex, ja que no tan sols va comportar la incorporació de nous elements, sinó que també consistí en la destrucció de parts originals de l'edifici i en el desplaçament de diversos carreus. Intentarem de reconstruir quin fou el procés seguit pels autors d'aquesta actuació.

Cal tenir present que la intervenció que descrivim no estigué motivada, vists els resultats, per un interès de recuperar un element patrimonial per a les generacions futures, criteri que, almenys teòricament, regeix les restauracions que actualment es porten a terme. Més aviat ens inclinem a pensar que el que es pretenia fer era acondicionar el monument per donar-li una nova significació, la de «Arco de la Paz». Es volia, doncs, completar el monument, i això explica per què la intervenció es va realitzar d'una manera determinada.

666. Vegeu el capítol 3.

En primer lloc, es va procedir a completar les parts que mancaven del cos central de l'edifici: el bloc que faltava entre els dos capitells del costat oriental de la façana sud i la part superior de l'angle nord-occidental de la construcció.

La col·locació del bloc mancant entre els dos capitells va comportar també el desplaçament cap a la dreta del bloc superior del capitell de la lesena interna. Aquest desplaçament, evidenciat per la presència de dos petits blocs units amb morter a l'esquerra del capitell, és la causa de la falta de simetria del conjunt d'aquest element arquitectònic; d'altra banda, és evident la desconexió entre les diverses parts de les fulles d'acant de la primera corona. Així doncs, aquest capitell presenta tres parts ben diferenciades: el bloc inferior esquerre, l'únic que es troba *in situ*, és original; el bloc inferior dret forma part de la restauració de 1788, i el bloc superior és original, però fou desplaçat uns 0,07 m cap a la dreta en el decurs de la restauració de 1840.⁶⁶⁷

A l'angle sud-oest de la part superior del cos central del monument es varen refer les tres filades superiors, que mancaven, seguint l'alineació de les filades originals i esculpint-hi el coronament de la lesena i el corresponent capitell d'angle. En aquest cas, el capitell està elaborat en quatre blocs diferents, i és una representació esquemàtica no gaire precisa dels capitells originals. A l'hora de fer aquesta intervenció no es va tenir cura de regularitzar prèviament les superfícies laterals dels carreus romans, i les franges de contacte, entre antic i modern, són molt irregulars i presenten importants masses de morter. Tant pel que fa a la disposició dels carreus com a les juntes existents entre aquests, es pot afirmar que fou una intervenció molt poc acurada.

Refet el coronament del cos central del monument amb aquestes dues actuacions, es va procedir a desmuntar els elements que encara es conservaven del fris, de la cornisa i de l'àtic original. Observant detingudament la documentació gràfica anterior a aquesta intervenció, podem saber quins elements de l'entaulament romà de l'edifici es conservaven al costat meridional, el preferit pels dibuixants a l'hora de representar l'edifici.⁶⁶⁸ Divers és el coneixement que tenim de l'estat de la façana nord abans de 1840; per aquest motiu, ens hem de basar en aquesta intervenció per a intentar esbrinar quina era la situació d'aquesta part del monument. Una dada significativa respecte d'aquesta última qüestió, ens la proporciona l'informe de 1780, de l'arquitecte Joseph Prat, quan, en referir-se a les parts degradades del costat nord del monument, diu: «[...] faltan parte de dichas Pilastras, Alquitrava, Friso, y Cornisa y todo el Banquillo Superior [...]».⁶⁶⁹

L'actuació realitzada a l'entaulament de l'arc de Berà, en aquesta ocasió, consistí en el desmuntatge dels blocs del costat sud de l'àtic, els de la cornisa i els del fris. Dels sis blocs del fris, amb restes de la inscripció, que es conservaven, dos —els dels extrems— no sabem quina fou la seva utilització, però els quatre centrals foren col·locats al centre de l'arquitrau del costat septentrional del monument.⁶⁷⁰ Hem de pensar que, per raons d'economia d'esforços, tots els blocs que es varen desmuntar foren reaprofitats en la nova sistematització de l'entaulament.⁶⁷¹

Seguidament es va procedir a construir el nou entaulament, per a la qual cosa es varen aprofitar set blocs de l'arquitrau de l'edifici romà, conservats a la façana meridional de l'arc. D'aquest conjunt de set carreus, els cinc centrals es troben *in situ*

667. El moviment de la part superior del capitell va comportar també un desplaçament similar del bloc original de l'arquitrau que se li superposava. El moviment del bloc de l'arquitrau queda documentat per la presència d'una capa de 0,03 m de morter en la junta d'unió amb el bloc d'arquitrau original situat immediatament a la seva esquerra.

668. A propòsit de les restes conservades, vegeu els apartats 4.3.6.-4.3.9.

669. El «Banquillo Superior» de l'informe de Prat és la part conservada de l'àtic (vegeu el capítol 3).

670. Aquesta és -ho creiem- una prova que no s'havien conservat els blocs originals de l'arquitrau d'aquesta banda del monument. Si s'haguessin conservat, haurien estat reaprofitats com a la façana meridional.

671. A favor d'aquesta hipòtesi, mentre no hi hagi una comprovació directa, la presència de encaixos per als *ferrei forfices* en alguns dels blocs (vegeu l'apartat 4.2.1).

FIGURA 88. Capitell de lesena d'angle realitzat en el decurs de la restauració de l'any 1840 (fotografia Raymond).

i els dos dels extrems, lleugerament desplaçats.⁶⁷² La resta de l'arquitrau es va completar amb blocs nous de longituds dispars i, fins i tot, amb una alçària desigual,⁶⁷³ en els quals es va reproduir una motllura similar a la de l'arquitrau romà. El fris, sense cap tipus de motllura, estigué destinat a allotjar dues inscripcions sobre plaques de marbre, col·locades al centre dels costats principals del monument.⁶⁷⁴ S'observen amb tota perfecció els dos rectangles en negatiu, de 7,70 x 0,58/0,60 m, i els encaixos per a les nombroses grapes metàl·liques que subjectaven les dotze plaques marmòries.⁶⁷⁵ Finalment, una senzilla cornisa en forma de gola coronà l'edifici.

L'element més característic d'aquesta important transformació del monument és la mala qualitat de la talla dels blocs, la poca destresa a l'hora de col·locar-los i, en general, una mala execució que es reflecteix en la irregularitat de les mesures dels elements compostius de cadascuna de les parts i en les juntes irregulars reomplertes amb morter. Es fa difícil parlar de la intervenció de 1840 sense considerar que fou un significatiu atemptat a la integritat de l'edifici i que comportà la destrucció d'elements únics, com els blocs de la cornisa, o la desaparició de dos carreus de la inscripció llatina que adornava el fris de l'arc, en època romana. Per acabar-ho d'arrodonir, tot el monument fou repintat amb una capa de color ocre, molt criticada ja aleshores,⁶⁷⁶ que encara es conserva en alguns punts de l'edifici.

672. El bloc de l'extrem esquerre es trobava desplaçat, com a mínim des del segle XVI, tal i com ens mostren diverses il·lustracions antigues (apèndix B, núm. 2, 12, 13, 16, 18 i 22-24, fig. 3, 3, 14, 17, 19 i 23-25); en aquest cas, es limitaren a tornar-lo al seu lloc. Contràriament, al carreu de l'extrem oposat es va efectuar -com hem exposat més amunt- un petit desplaçament lateral.

673. Les variacions en l'alçària dels blocs del nou arquitrau, que oscil·la entre els 0,54 i els 0,64 m, respon a diverses qüestions: al fet que els blocs del fris col·locats a l'arquitrau de la banda nord eren més alts que els de l'arquitrau original, conservat a la banda sud, i a la poca cura i professionalitat dels qui efectuaren aquesta intervenció, lamentablement patent en diversos punts.

674. En relació amb la inscripció, vegeu el capítol 3.

675. Sis a cada costat (RAMON, 1894, pàg. 531).

676. Vegeu l'apartat 2.4.

Analitzant la documentació relativa a aquesta actuació, s'observa que en cap moment va intervenir un arquitecte, sinó que es van realitzar els treballs a càrrec d'una sèrie de paletes. Això permet d'entendre algunes de les qüestions exposades anteriorment.⁶⁷⁷

Per tal d'ésser al més objectius possible, hem de valorar també els efectes positius d'aquesta intervenció; en la nostra opinió, l'única cosa positiva és que es va donar una major consistència a la construcció; es va dotar d'una coberta i, probablement, es va evitar que el procés de degradació tingués efectes irreparables. En qualsevol cas, però, se'n fa difícil de pensar que els agents atmosfèrics, si s'hagués deixat tal com estava, haguessin causat tants desperfectes com la mateixa «restauració».

Segons ens explica Jaume Ramon,⁶⁷⁸ l'any 1843 foren retirades les plaques de marbre amb les dues inscripcions col·locades tres anys abans. Hernández Sanahuja parla d'una nova intervenció, l'any 1848, en la qual, segons aquest autor, els treballs consistiren a «restablecer el monumento a su debida forma»,⁶⁷⁹ la qual cosa, vista la intervenció de 1840, ens sembla impossible.

4.5.3. *La restauració de la Generalitat de Catalunya* (lâm. XVI-XVIII)

A conseqüència de les càrregues explosives col·locades en l'arc de Berà el mes de juliol de 1936, que malmeteren l'edifici, el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya portà a terme la restauració dels desperfectes provocats per aquest atemptat i aprofità per a executar el projecte de desdoblament de la carretera nacional, que deixà l'arc al centre d'una illa de respecte de forma ovalada. Aquest projecte feia anys que havia estat elaborat, però diverses causes n'havien impedit l'execució.⁶⁸⁰ Els treballs de restauració i la bifurcació de la carretera es varen realitzar en el període comprès entre els mesos d'octubre i desembre del 1936.

Aquesta intervenció de restauració, que seguí a un primer apuntament provisional del monument,⁶⁸¹ fou altament respectuosa amb la realitat de l'edifici, i es limità a refer les parts destruïdes per les explosions i intentà, sempre que fou possible, la reutilització dels elements originals. Com hem indicat anteriorment, alguns dels carreus afectats per l'atemptat no eren originals, sinó que pertanyien a la restauració de Joan Antoni Rovira. Al marge de la part refeta, bàsicament la part interna del costat oriental de l'arc⁶⁸² i les meitats dels pilars annexos, incloent-hi les lesenes i les bases, la intervenció de 1936 va consistir també a rejuntar totes les esquerdes que les explosions varen crear a la part oriental de l'edifici. Aquesta tasca es veu clarament en alguns blocs, que, tot i ésser originals, estan completament fracturats i presenten morter en les lesions.

Correspon a aquest moment la substitució del carreu central de la filada superior del sòcol del podi del pilar oriental de la façana sud. Aquest carreu presenta actualment una secció en angle recte ben diversa de la que tenen els blocs annexos. Analitzant la documentació fotogràfica anterior a 1936,⁶⁸³ s'observa que el carreu que es trobava en aquesta situació presentava unes característiques formals similars als dels costats. Atès que les característiques de la pedra són les mateixes, pensem que el 1936 es varen limitar a girar aquest bloc i van deixar a l'exterior una de les parts que, fins aleshores, no eren vistes i, per tant, es trobaven ben conservades.

677. Hernández Sanahuja diu que els treballs foren inspeccionats per un tal Bernat Verderol i Roig, nét de l'escultor Vicenç Roig, que havia intervingut en la restauració de 1788. Aquest fet, però, no consta en la documentació de l'època. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 73.

678. RAMON, 1894, pàg. 532.

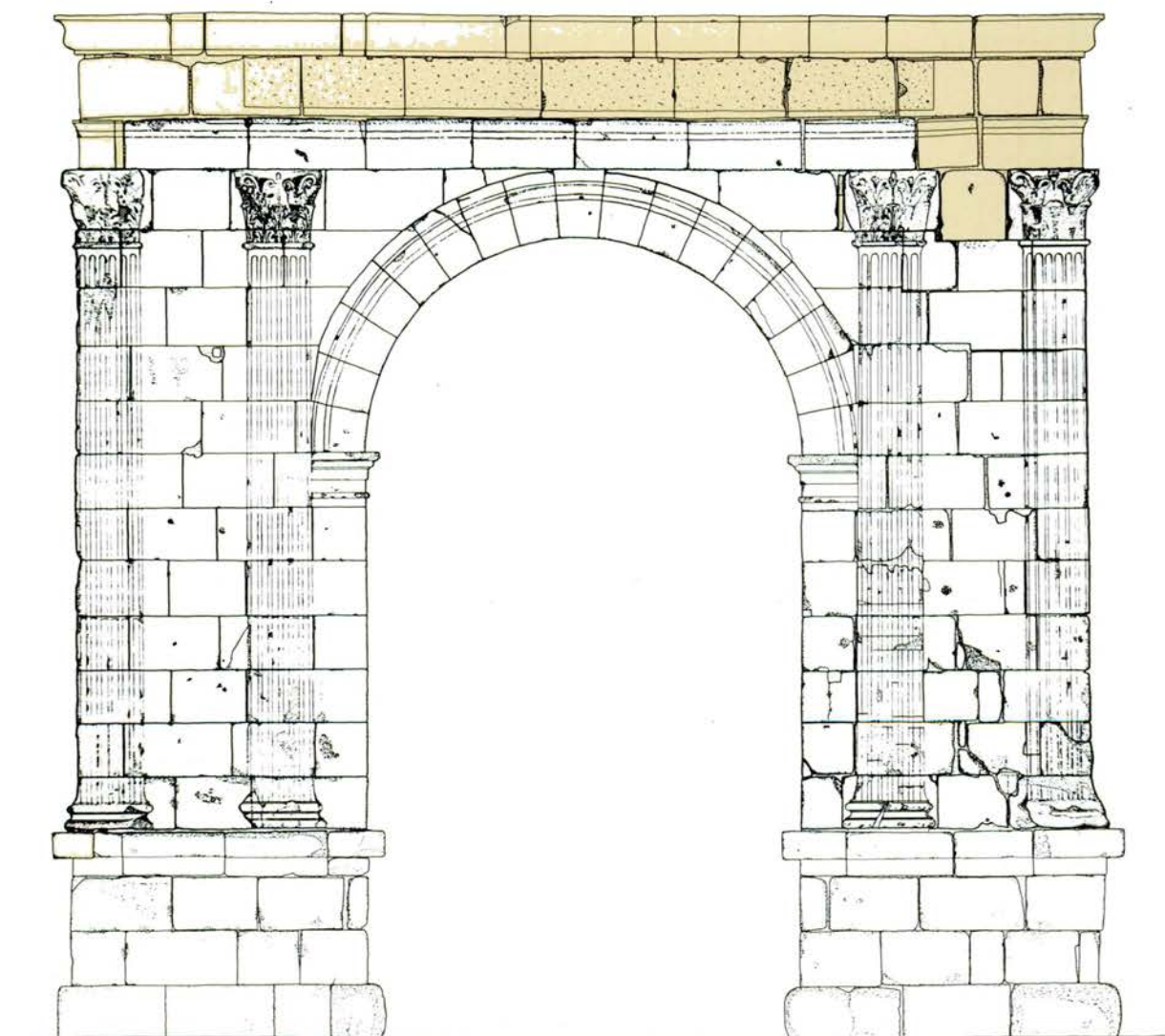
679. HERNÁNDEZ i MORERA, 1892, pàg. 74.

680. Vegeu el capítol 3.

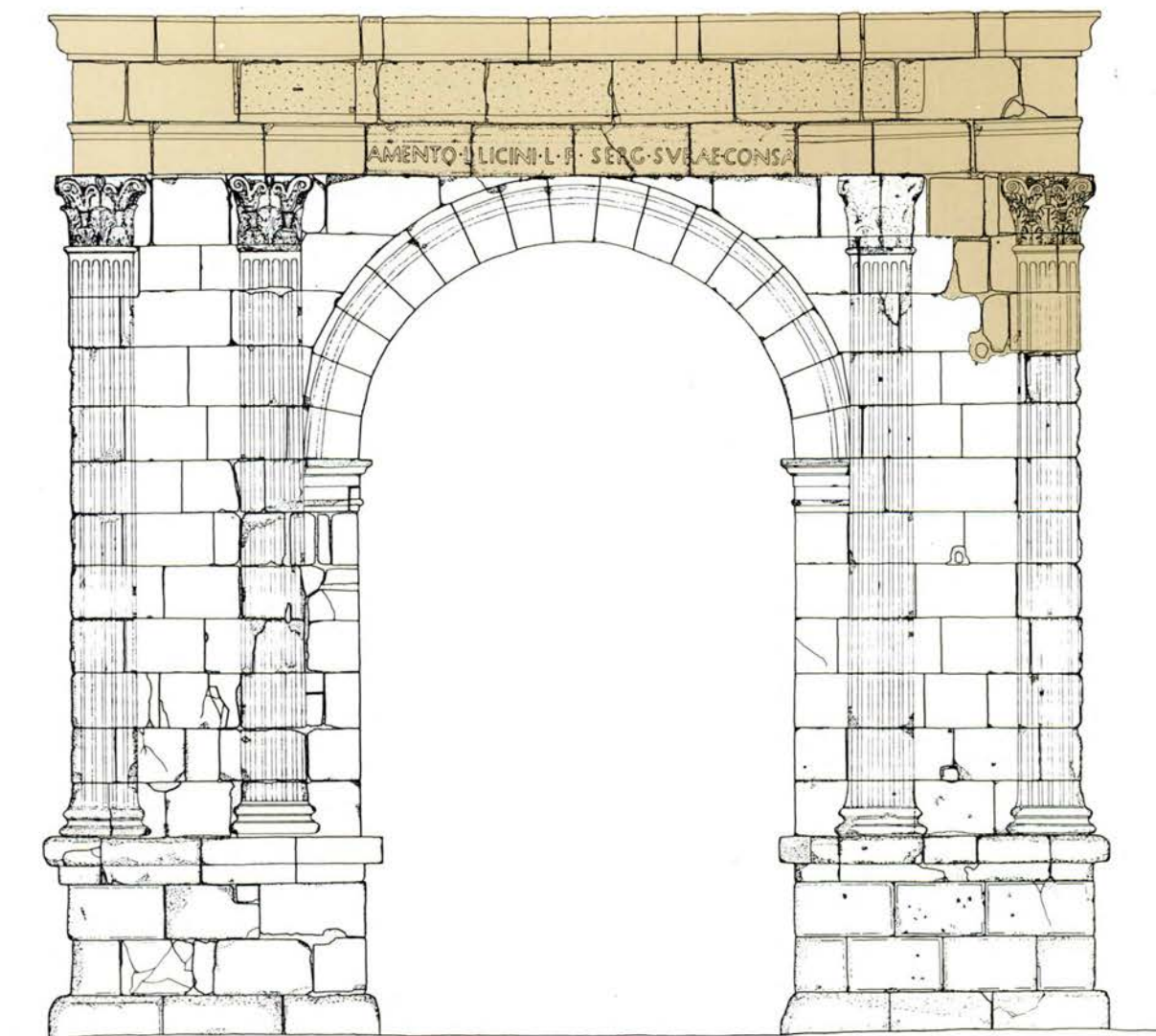
681. A càrrec del Servei d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

682. Els dos blocs centrals de la imposta i tots els elements que es troben per sota d'aquesta, exceptuant-ne els elements del sòcol.

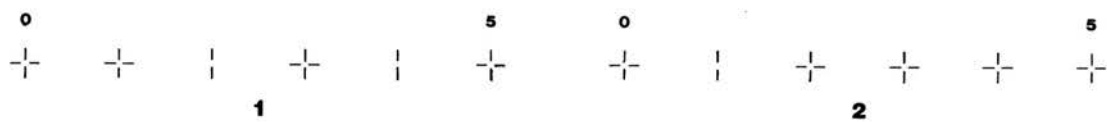
683. Vegeu l'apèndix B, núm. 41-43, fig. 42-44.

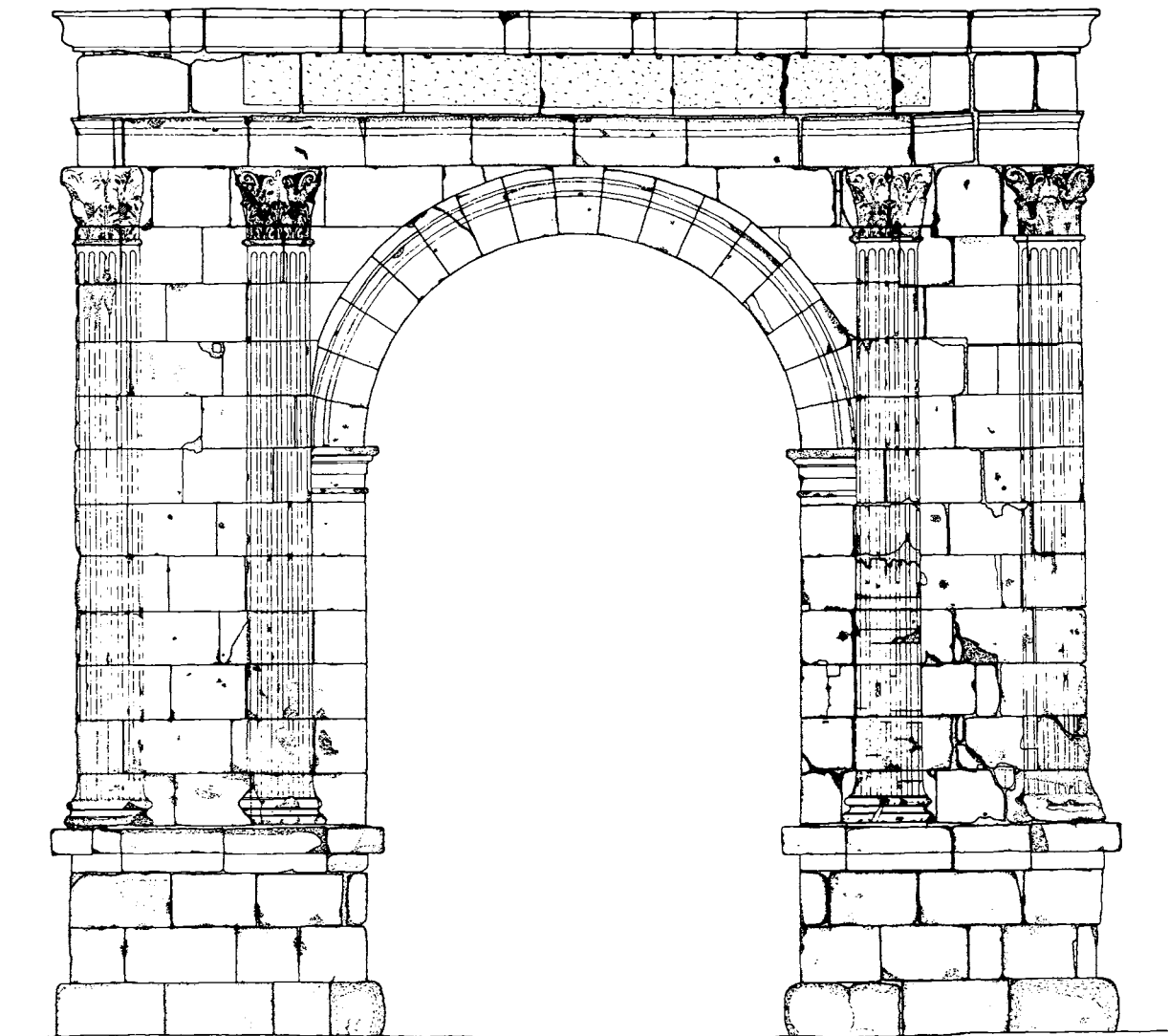
LÀMINA XIII. Arc de Berà. Alçat de la façana meridional amb indicació de les parts afectades per la intervenció de 1840.

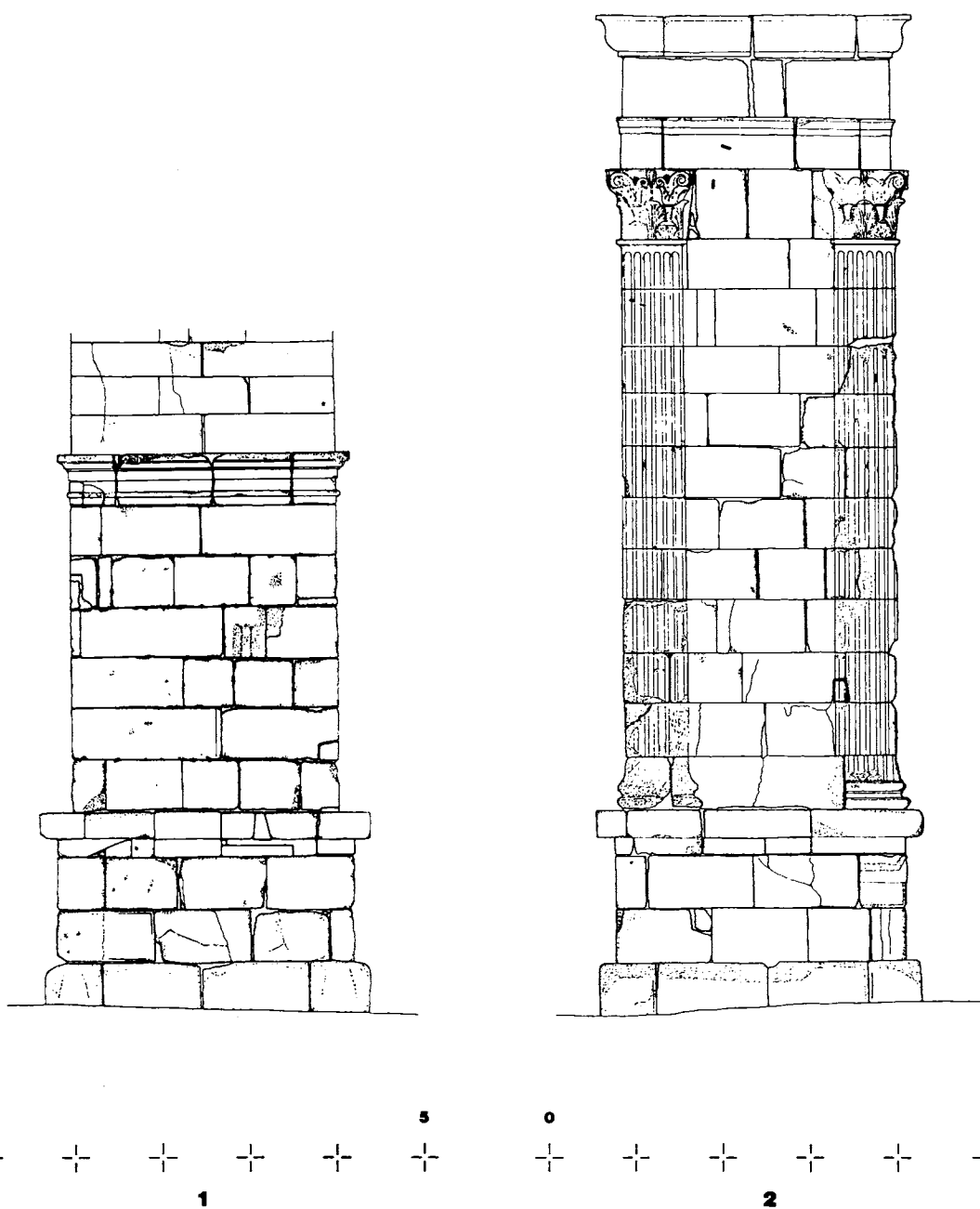
LÀMINA XIV. Arc de Berà. Alçat de la façana septentrional amb indicació dels elements corresponents a la intervenció de 1840. Els quatre blocs de la inscripció, si bé són originals, es trobaven fins aleshores en el fris de la façana oposada.

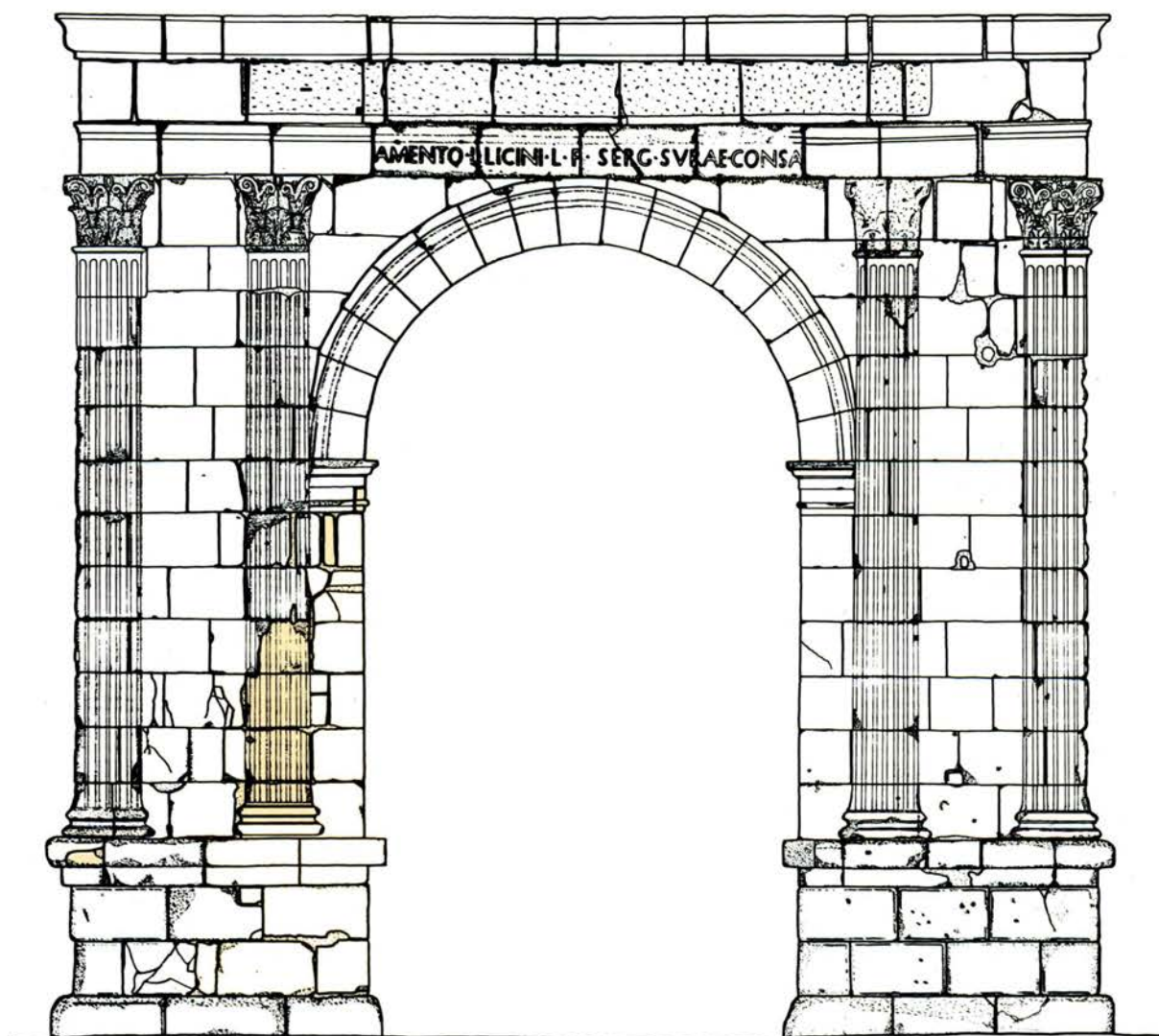
LÀMINA XV. Arc de Berà. 1) Alçat del costat oriental amb indicació dels elements afectats per la intervenció de l'any 1840; 2) Alçat del costat occidental amb indicació dels elements afectats per la intervenció de l'any 1840.

LÀMINA XVI. Arc de Berà. Alçat de la façana meridional amb indicació de les parts afectades per l'atemptat de 1936 i la successiva restauració.

LÀMINA XVII. Arc de Berà. 1) Alçat del parament intern del pilar oriental amb indicació de les parts afectades per l'atemptat de l'any 1936 i la successiva restauració; 2) Alçat del costat oriental amb indicació de les parts afectades per l'atemptat de 1936 i la restauració consegüent.

LÀMINA XVIII. Arc de Berà. Alçat de la façana septentrional amb indicació de les parts afectades per l'atemptat de 1936 i la successiva restauració.

A l'actuació realitzada durant la guerra correspon també la col·locació de dos petits blocs a la lesena septentrional del costat est del monument, blocs que mancaven ja abans de l'atemptat,⁶⁸⁴ i altres dos petits fragments a la base de la lesena oriental de la façana meridional. D'aquest mateix moment és l'afegit existent en la motllura de coronament del podi del costat oriental, al bloc més exterior de la façana nord. En aquest punt es va col·locar un dels puntals de fusta que reforçaven l'edifici⁶⁸⁵ i, acabada la restauració, es va tapar el buit amb un petit bloc.

La reutilització dels elements originals, ja citada, és ben visible en alguns elements, com, per exemple, un dels blocs del cos central del podi, amb restes d'*anathyrosis* externa. Els blocs utilitzats per a aquesta intervenció respecten l'alçària de les filades del monument i estan rejuntats amb morter, i també amb ciment del tipus pòrtland.

4.5.4. *Indeterminades* (lâm. XIX-XXI)

L'arc de Berà, en el seu estat actual, presenta altres petits elements compositius que no són originals i que, per tant, són fruit de petites intervencions de restauració. És probable que algunes d'aquestes petites reparacions s'haguin efectuat en el decurs de les restauracions descrites, però, atès que no tenim arguments per a defensar tal hipòtesi, les presentem separatament.

Al cos central del costat occidental de l'arc es pot observar un conjunt de tres blocs, units amb morter i no gaire ben esquadrats, que omplen un buit que afectava també part del fust de la lesena més meridional, a l'altura de la cinquena i sisena filada d'aquesta part de l'edifici. Per sota d'aquesta reparació, es poden observar alguns encaixos retallats en els carreus de l'arc. No sabem a quin moment correspon aquesta actuació i, atès que no disposem de documentació gràfica antiga d'aquesta banda del monument, creiem que és més correcte deixar aquesta qüestió oberta.

Un altre element afegit es troba a l'angle sud-occidental de la motllura de coronament del podi del pilar occidental de l'arc. Aquesta peça manca, per primera vegada, en el gravat de Laborde (final del segle XVIII) i apareix ja reparada en la foto de J. Laurent de 1867; en conseqüència, la fractura d'aquest element s'ha de situar entre 1762 i l'última dècada del segle XVIII, i la seva reparació entre la darrera d'aquestes dates i el 1867. És probable, doncs, que aquest bloc d'angle es col·loqués en el decurs de la intervenció de 1840.

Al pilar occidental del costat nord de l'edifici s'observen també una sèrie de petites intervencions⁶⁸⁶ de difícil atribució cronològica pel fet d'ésser aquesta part de l'edifici la que no apareix gràficament documentada fins al 1892.⁶⁸⁷ Totes aquestes intervencions apareixen ja en la fotografia citada i, per tant, només podem afirmar que són anteriors a 1892. A aquest mateix sector de l'edifici, concretament a l'angle nord-oriental d'aquest pilar, manca actualment el bloc d'angle de la motllura que separa el podi del cos central; aquest element arquitectònic apareix ja fracturat en la primera foto d'aquest sector de l'edifici, de 1892, motiu pel qual aquesta fractura es degué produir abans d'aquella data.

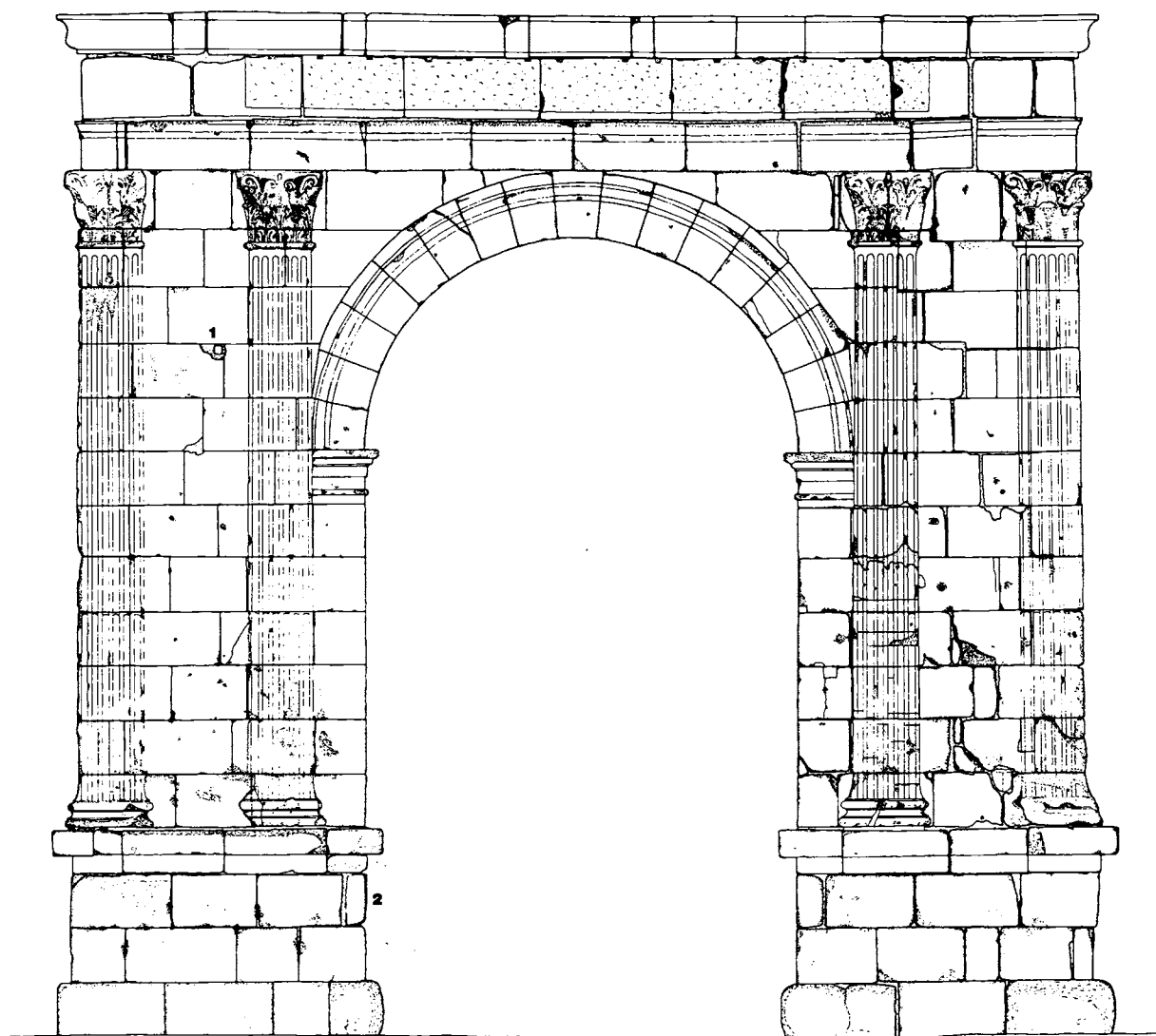
L'any 1982 el Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya procedí a reposar un dels blocs del folre de la base dels pilars, col·locat el 1788, que havia caigut i s'havia fragmentat poc temps abans.

684. Com es pot observar en una fotografia del principi dels anys trenta (fig. 44).

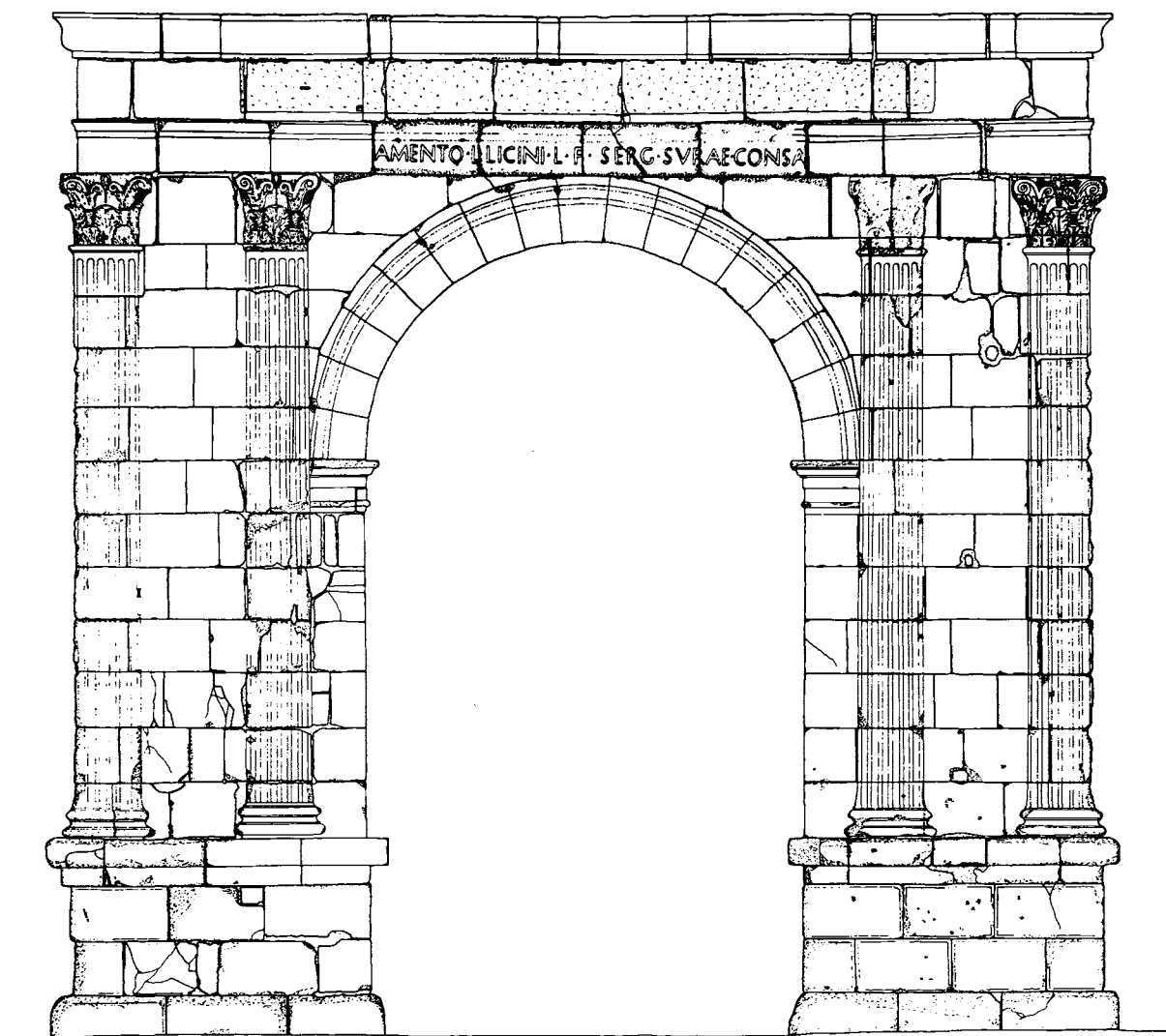
685. La situació del puntal s'observa amb detall en una fotografia feta durant la intervenció (fig. 48).

686. La substitució d'un dels blocs central de la motllura de coronament del podi, la col·locació de dues petits pedres entre carreus del cos central del pilar i una reparació a la part superior del fust de la lesena senzilla.

687. Apèndix B, núm. 30, fig. 31.

LÀMINA XIX. Arc de Berà. Alçat de la façana meridional amb indicació d'una intervenció de cronologia indeterminada (1) i d'una modesta restauració de 1982 (2).

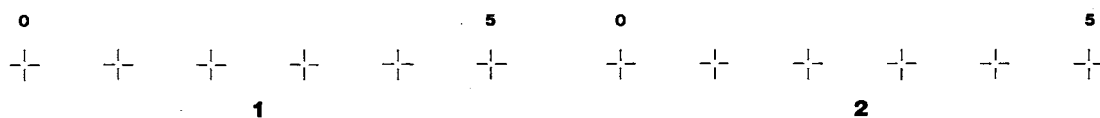
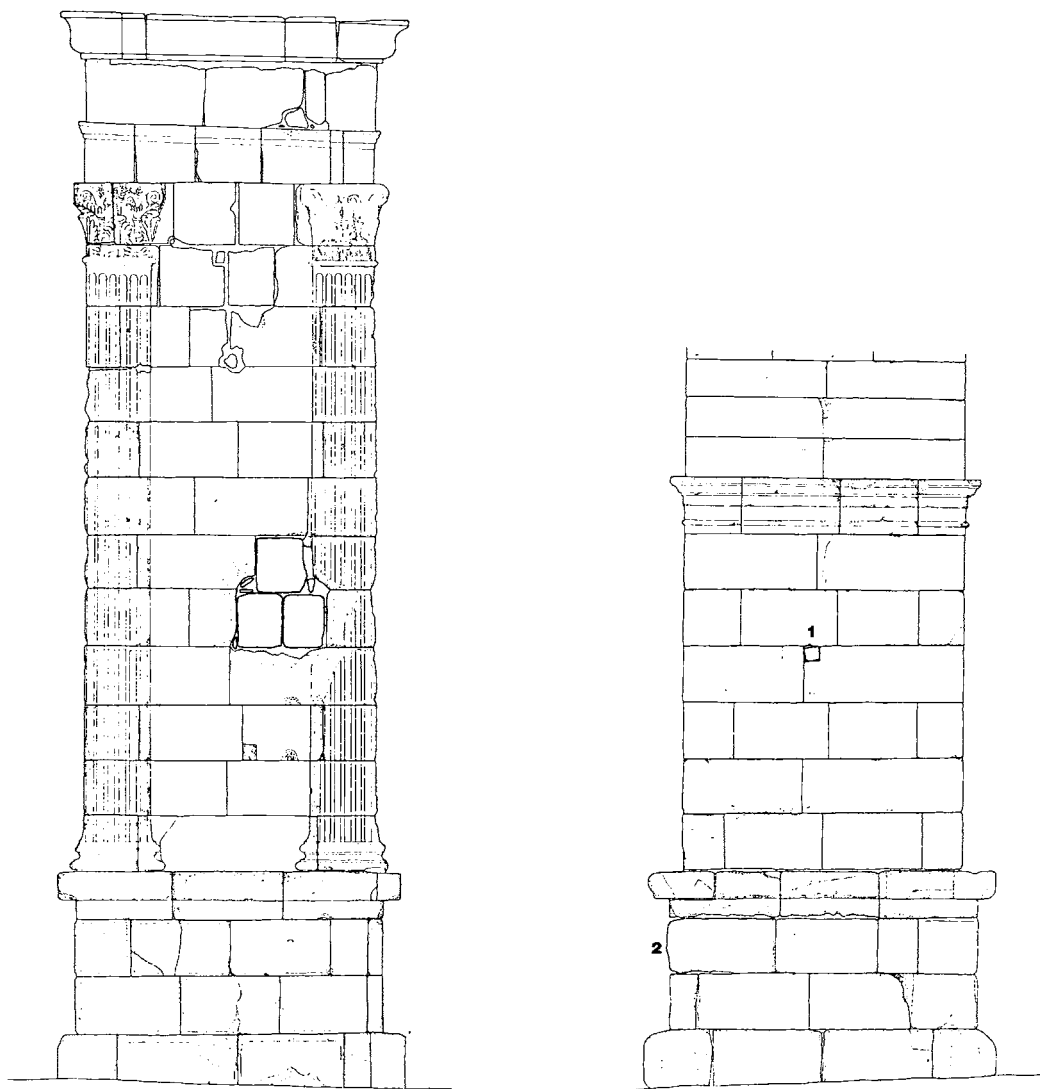

o

13

LÀMINA XX. Arc de Berà. Alçat de la façana septentrional amb indicació de diverses intervencions de cronologia indeterminada.

LÀMINA XXI. Arc de Berà. 1) Alçat del costat occidental amb indicació dels elements corresponents a una intervenció de cronologia indeterminada; 2) Alçat del parament intern del pilar occidental amb indicació de les parts afectades per una intervenció indeterminada (1) i per una petita restauració de 1982 (2).

5. ESTUDI METROLÒGIC

Analitzades les característiques arquitectòniques de l'arc de Berà, creiem interessant intentar esbrinar quines foren les unitats de mesura utilitzades en el seu disseny i elaboració. Per tal d'aproximar-nos al procés seguit en la composició i plantejament de les dimensions i de la forma definitiva del monument, també intentarem estudiar les relacions entre les mesures i les proporcions dels seus diversos elements compositius.

A part de les moltes mencions que els diversos autors han fet al llarg dels anys a les dimensions de l'arc de Berà,⁶⁸⁸ només dos treballs mereixen ser destacats pel que fa a aquest capítol. En primer lloc, l'estudi arquitectònic que va esbossar la possibilitat que el monument estigués coronat per un àtic, tot i que, al final, els autors no es definissin clarament per cap de les opcions plantejades.⁶⁸⁹ D'altra banda, l'estudi de la modulació del monument realitzada fa uns vint anys; aquest darrer treball partí del pressupòsit erroni de considerar que la imatge actual de l'arc corresponia a la de l'edifici projectat en època romana, sense conèixer els efectes produïts per les restauracions, especialment la de 1840.⁶⁹⁰

5.1. LA UNITAT DE MESURA

La unitat de mesura utilitzada per a l'elaboració del projecte de l'arc de Berà fou el peu romà de 0,296 m.⁶⁹¹ Aquesta afirmació és possible després d'analitzar les dimensions dels diversos cossos i dels seus elements arquitectònics, si tenim en compte que en la quasi totalitat dels casos ens trobem davant de mesures que corresponen a múltiples o a divisors del peu romà.⁶⁹² Les divisions d'aquesta unitat de mesura que hem pogut documentar són en meitats ($1/2$ p. r. = 0,148 m), en terços ($1/3$ p. r. = 0,098 m; $2/3$ p. r. = 0,196 m) i en quarts ($1/4$ p. r. = 0,074 m; $3/4$ p. r. = 0,222 m).

Pel que fa a les dimensions dels blocs utilitzats en la construcció de l'edifici, aquests presenten una alçària mitjana de 2 p. r. (també hi ha filades en les quals els carreus superen aquesta alçària i altres en les quals no l'assoleixen), mentre que la llargària d'aquests pot variar des dels $1 \frac{2}{3}$ p. r. fins als 5 p. r.; en un únic cas hem pogut documentar un bloc de $6 \frac{1}{2}$ p. r. de llargària. Aquestes variacions depenen de les característiques de les diverses parts de l'edifici a les quals corresponen els carreus; les variacions són més freqüents en les parts més elaborades, motllures, etc.

5.2. LA MODULACIÓ (fig. 89, làm. XXII)

La planta del monument a la base, al nivell del sòcol del podi, presenta la forma d'un rectangle de $40 \times 12 \frac{1}{2}$ p. r., de la qual cosa es desprèn que el mòdul utilitzat per a la creació de la planta de l'edifici és de $2 \frac{1}{2}$ p. r.; la llargària està formada per 16 mòduls (40 p. r.), dividits de tal manera que 5 mòduls ($12 \frac{1}{2}$ p. r.) corresponen a

688. Vegeu el capítol 2.

689. REVENTÓS i RUBIÓ, 1931.

690. GARCÍA BELLIDO, 1974, fig. 14.

691. LUGLI, 1957, pàg. 189; JONES, 1989, pàg. 37.

692. A partir d'ara esmentat abreujat: p. r.

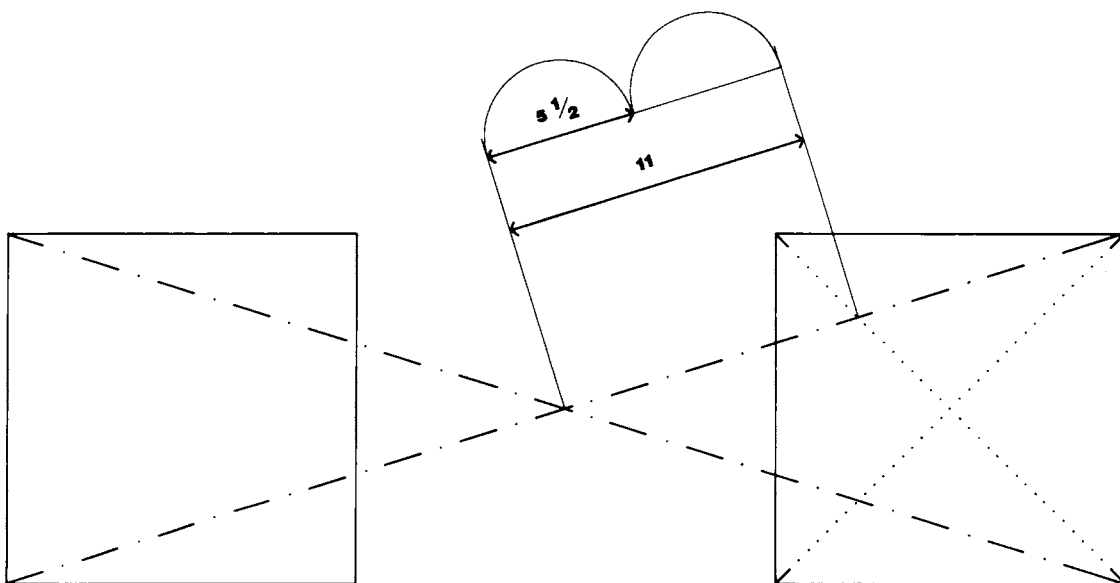

FIGURA 89. Proposta de modulació de la planta de l'arc de Berà.

LÀMINA XXII. Proposta de modulació d'una de les façanes principals de l'arc de Berà.

cadascun dels pilars i 6 mòduls (15 p. r.) al buit de l'arc. Aquests 5 mòduls són també els utilitzats per a establir l'amplària de l'edifici, de tal manera que cada pilar té una planta quadrada de 5 mòduls de costat, és a dir, de $12 \frac{1}{2} \times 12 \frac{1}{2}$ p. r. Aquest esquema compositiu és el del podi del monument, concretament, del sòcol i de la motllura de coronament del podi; el cos central del podi és de menor superfície, i resulta que aquesta part de l'edifici, a cada pilar, té una planta quadrada d' $11 \frac{1}{4}$ p. r. de costat, o sigui, de 4,5 mòduls.

En conseqüència, en el podi, el buit de l'obertura central ocupa el 37,5 % de la llargària total de monument i cadascun dels pilars el 31,75% d'aquesta; l'amplària del monument és igual al 31,75 % de la seva llargària.

Si tracem les diagonals de la planta i dels diversos cossos de la base del monument, observarem que aquestes s'intersequen en molts punts. La intersecció de diverses diagonals ens defineix uns segments d'11 p. r.; aquesta és una mesura important perquè la meitat ($5 \frac{1}{2}$ p. r.) és el mòdul utilitzat en el disseny de l'alçat de l'arc de Berà.

Si analitzem una de les façanes principals de l'edifici que ens ocupa, veurem que un punt fonamental en el disseny és el centre del semicercle que dibuixa l'arc

componen les columnes d'ordre corinti, però hem de tenir present el fet que l'ordre de l'arc de Berà no té plint.⁶⁹³

H: h	=	1,16
H: D	=	9,9
h: D	=	8,47
H Base: D	=	0,4
H: H Base	=	24,75
H Cap: D	=	1,1
H: H Cap	=	9

La relació existent entre l'altura de la lesena (H) i l'altura del fust (h) es troba a 1,16, a només 0,04 punts de la proporció ideal de 1,20; és a dir, de 5/6.⁶⁹⁴ La proporció entre l'amplària del fust de la lesena (D) i l'alçària total de l'ordre (H) és de 9,9, que coincideix quasi exactament amb la relació teòrica d'1/10.⁶⁹⁵ Menys coincident és la relació (8,47) entre l'alçària del fust (h) i el diàmetre (D), si tenim en compte que es troba, generalment, entre 8 i 8,50 punts.⁶⁹⁶ Plenament discordant és la proporció de 0,4 que resulta de relacionar D amb l'altura de la base (H Base), la manca de plint és, sense dubte, la causa que allunya la proporció d'aquests elements de l'arc amb la mitjana, que es situa en 1/2 o també en 5/9; el mateix succeeix en relació amb la proporció entre H i H Base, amb un resultat de 24,75, mentre que cal situar-lo entre els 18 i 20 punts.⁶⁹⁷

Les proporcions del capitell respecte de la resta de l'ordre podríem dir que són plenament canòniques. L'alçària del capitell (H Cap) correspon a 1,1 (11/10) del diàmetre de la lesena (D) i a 1/9 de l'alçària total de l'ordre (H).⁶⁹⁸

693. JONES, 1989.

694. JONES, 1989, pàg. 38.

695. JONES, 1989, pàg. 39.

696. JONES, 1989, pàg. 39.

697. JONES, 1989, pàg. 40.

698. JONES, 1989, pàg. 41.

6. ESTUDI COMPARATIU

Analitzades les característiques formals de l'arc de Berà, restituïdes a partir de les parts originals de l'edifici conservades i tenint present totes les alteracions que ha sofert el monument, destinem aquest capítol a l'estudi comparatiu d'aquells elements que ens permetran d'inserir aquesta construcció en el seu context cronològic i, per tant, en el marc cultural i històric que en va justificar l'erecció i en determinà la morfologia i la dels diversos elements compositius.

En primer lloc, ens ha semblat adient analitzar les característiques dels capitells corintis que coronen les lesenes del monument, fent una especial atenció a la tècnica amb la qual foren esculpits i als criteris estilístics que es varen seguir en la seva execució.

L'aspecte formal de l'edifici, la tècnica amb què fou construït, la disposició dels elements que el componen..., són aspectes que ens permeten de col·locar l'arc de Berà dins d'un grup determinat d'arcs honorífics erigits arreu de les províncies de l'Imperi i, per aquest motiu, hi dediquem, en aquest capítol, una atenció especial.

L'element que ha determinat la història de la investigació relativa al monument que ens ocupa és, sense cap mena de dubte, la inscripció que estava, originàriament, en el fris de l'edifici. La nova lectura que nosaltres proposem per a aquest epígraf va acompanyada d'una anàlisi comparativa, fonamentalment paleogràfica, dels signes que la conformen. Afrontar l'estudi d'aquesta inscripció sense condicionaments previs, porta, com veurem, a plantejar qüestions innovadores i de gran transcendència per a la comprensió del significat històric de l'arc de Berà.

Els resultats de les esmentades anàlisis comparatives són la base en la qual es recolza la nostra proposta de datació del moment en què fou erigit l'arc de Berà, a cavall de la via de comunicació que unia els principals nuclis costaners de la antiga província *Hispania citerior*.

6.1. ELS CAPITELLS (fig. 68-70)

De tots els elements formals que configuren l'arc de Berà, són els capitells els que, per les seves característiques, ens poden aportar el major nombre de dades a l'hora d'efectuar un estudi estilístic del monument. La gran tradició en l'estudi d'aquests elements arquitectònics i el grau d'especialització que han assolit alguns investigadors⁶⁹⁹ permeten que l'anàlisi dels capitells d'un edifici sigui, en moltes ocasions, un dels arguments clau per a establir-ne la cronologia.

Els capitells de l'arc de Berà han estat poc tractats pels diversos estudiosos que s'han ocupat d'aquest monument; a la primera descripció d'Alexandre de Laborde,⁷⁰⁰ segueix l'estudi de Josep Puig i Cadafalch, qui, per criteris estilístics, els associà amb els del temple de Vic.⁷⁰¹ Les característiques d'aquests elements han estat les que han motivat que alguns investigadors, en època recent, hagin cridat l'atenció sobre la seva aparent antiguitat respecte de la data de construcció de l'edifici, tradicionalment situada

699. Grau d'especialització que ha permès l'elaboració de treballs fonamentals (vegeu, especialment, KÄHLER, 1939a; HEILMEYER, 1970; PENSABENE, 1973). Un exemple del grau de detall amb què pot ésser analitzat un capitell, a BAUER, 1969.

700. En realitat, una descripció gràfica (apèndix B, núm. 17, fig. 18).

701. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 210, i 1934, pàg. 324.

al principi del segle II aC.⁷⁰² Normalment, però, s'ha fonamentat en l'aspecte global de l'edifici —incloent-hi els capitells— la identificació d'una tendència a l'arcaisme en l'arquitectura hispànica de l'època de Trajà.⁷⁰³

Un primer estudi dels capitells de l'arc de Berà que efectuàrem fa uns quants anys,⁷⁰⁴ ens permeté d'establir la seva atribució al tipus conegut per «grup del segon triumvirat», i datar-los en època augustiana.⁷⁰⁵ Independentment, M. Angeles Gutiérrez ha arribat a unes conclusions similars,⁷⁰⁶ i la bibliografia més recent ha acceptat la nostra datació.⁷⁰⁷ En l'estudi dels capitells romans hispànics d'Arturo Díaz Martos, escrit fa molts anys però publicat recentment, es proposa per a aquests una cronologia de la primera meitat del segle I dC.⁷⁰⁸

L'anàlisi de conjunt dels capitells de l'arc de Berà permet de veure la relació d'aquestes manufactures amb el grup de capitells de l'estil del «segon triumvirat»; es tracta de produccions que es caracteritzen fonamentalment pel tipus d'acant i per la presència de decoració floral en l'espai lliure del *kalathos*, entre les volutes i les hèlices.⁷⁰⁹ La denominació de «grup del segon triumvirat» no coincideix plenament, des del punt de vista cronològic, amb la durada en el temps d'aquesta forma de govern (43-32 aC). En realitat, es parla d'estil del segon triumvirat, ja que, si bé a Roma és probable que aparegués ja en època de Cèsar i es mantingué en ús fins al principi de l'època augustiana,⁷¹⁰ tant a la *Gallia* com a *Hispania* l'ús d'aquest estil va perdurar durant tota l'època d'August.⁷¹¹ La perduració d'alguns dels elements que caracteritzen aquestes produccions no impedí, però, la incorporació en els capitells hispànics d'altres motius propis de l'època augustiana.

Alguns dels diversos elements compositius dels capitells de l'arc de Berà són ben característics, i mereixen una anàlisi detallada per tal d'enquadrar-los amb precisió en un context ben definit. D'altra banda, l'estat de conservació dels capitells de l'arc de Berà no permet de fer estudis gaire detallats d'alguns dels seus elements, que, com la flor de l'àbac, es troben molt degradats.

6.1.1. Talla en blocs diversos (fig. 58)

Com hem ja destacat en parlar de la tècnica utilitzada en la construcció de l'edifici,⁷¹² els capitells romans de l'arc de Berà foren treballats en diversos blocs. La part inferior del capitell es troba esculpida en dos blocs contigus, en els quals hi ha també la part superior de la lesena, i la superior en un únic carreu, passant la línia divisòria horitzontal per la meitat de les fulles d'acant de la primera corona.

Aquesta és una tècnica de talla de capitells corintis ben documentada en època

702. JIMÉNEZ, 1975, pàg. 283; HAUSCHILD, 1984, pàg. 21, nota 26.

703. Per exemple, «Für das Nachleben älterer Formen im 2. Jahrhundert n. Chr. sei auf die Kapitelle das unter Traian errichteten Bogens von Barà hingewiesen» (KÄHLER, 1939a, pàg. 117); «La arquitectura augústea echó en ella [Hispania] unas raíces profundas, hasta el extremo de que edificios como el Arco de Barà, de indudable fecha trajánea, parezcan por su estilo, mucho más antiguos» (BLANCO, 1981, pàg. 103). En el mateix sentit, vegeu BLANCO, 1982, pàg. 610.

704. DUPRÉ, 1986.

705. Concretament, en el darrer quart del segle I aC. (DUPRÉ, 1986, pàg. 312).

706. GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15, notes 71-72.

707. ARCE, 1987, pàg. 87; KLEINER, 1989a, pàg. 206; BENDALA, 1990a, pàg. 215-216; HESBERG, 1990, pàg. 362, nota 196.

708. DÍAZ, 1985, pàg. 71-72, lám. C.21. Les cronologies proposades per aquest autor mereixen, molt sovint, una certa reserva. Vegeu, també, GIMENO, 1991, núm. 1324-1328, pàg. 915-921.

709. KÄHLER, 1939a, pàg. 7-9; HEILMEYER, 1970, pàg. 36-39.

710. Ha estat proposada una cronologia per a aquest estil entorn dels anys 30-20 aC (HEILMEYER, 1970, pàg. 39).

711. GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15. Aquesta autora considera que alguns capitells poden ser, fins i tot, lleugerament posteriors a aquesta data.

712. Vegeu l'apartat 4.2.1.

romana,⁷¹³ tant en exemplars corintis itàlics com del tipus anomenat *corinti normal*, i que té els seus antecedents en produccions d'època hel·lenística.⁷¹⁴ Els capitells de columna, per raons òbvies,⁷¹⁵ estan elaborats en dos bloc, un de superior i un de inferior; quan es tracta, però, de capitells de pilars o lesenes, incorporats a l'estructura de l'edifici, el nombre de carreus augmenta fins a tres, generalment dos a la base i un únic bloc superior.⁷¹⁶ Els arguments que justifiquen aquesta actuació són, fonamentalment, de tipus pràctic i estan relacionats amb l'organització del treball en la pedrera, amb el transport i amb la seva col·locació definitiva. Les característiques de la part superior d'un capitell corinti, on es troba la part més sobresortint (volutes, hèlices, flor de l'àbac), fan que les dimensions del carreu en el qual s'han d'esculpir aquests elements siguin significativament superiors. Tallar el capitell en diversos blocs permet una reducció de les dimensions dels carreus, en general, i, especialment, dels de la part inferior del capitell, la decoració de la qual presenta un relleu molt poc significant. Aquestes serien les raons que justificarien la situació de la línia divisòria que separa horitzontalment els diversos elements compositius d'un capitell d'aquestes característiques i que, en la majoria dels casos documentats, es troba just per sobre dels caulicles.⁷¹⁷

Nombrosos són els exemples que documenten aquest sistema d'elaboració dels capitells corintis presents a Roma i a les províncies, tant en exemplars elaborats en pedres locals com en marbre. A la capital, aquesta tècnica la trobem utilitzada en els capitells del temple Circular (temple B) de l'àrea sacra del Largo Argentina,⁷¹⁸ del temple d'Hercules Olivarius,⁷¹⁹ del temple de la Magna Mater al Palatí,⁷²⁰ del temple d'Apol·lo al Palatí,⁷²¹ del temple d'Apol·lo *in circo*,⁷²² del temple de Mars Ultor,⁷²³ del temple d'Apol·lo Sosiano⁷²⁴ i del temple de Saturn.⁷²⁵ Altres exemples són els del fòrum de Cèsar,⁷²⁶ de la basílica Júlia⁷²⁷ i un capitell de procedència desconeguda conservat al Palazzo dei Conservatori.⁷²⁸ Aquest sistema d'elaboració dels capitells es troba també documentat en un fragment de capitell de pilastra de l'arc d'August al fòrum.⁷²⁹

713. Des d'època republicana fins a mitjan segle I dC, moment en el qual es deixa d'utilitzar. A partir de l'època d'August, aquesta tècnica no es troba documentada en l'arquitectura en marbre; és possible que perdurés esporàdicament en construccions realitzades en pedres de menor qualitat, de la qual cosa en són un exemple dos capitells de travertí, d'època julioclaudia, conservats prop del temple de Vespasià, al fòrum de Roma (STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 12-13; GROS, 1976, pàg. 181, nota 216). En l'àmbit provincial, l'exemple més tardà són els capitells de l'arc d'Orange (20-26 dC) (GROS, 1979, pàg. 82; AMY i GROS, 1979, pàg. 138, nota 167).

714. VERZAR, 1983, pàg. 209.

715. Una divisió vertical dels blocs en un capitell de columna el convertiria en un element estructural extremament fràgil i inútil per a desenvolupar la funció que li pertoca.

716. L'excepció que confirma la norma són els capitells de columna del temple d'August de Barcelona, la part superior dels quals està esculpida en dos blocs contigus (GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 10-14, pàg. 15-18).

717. Sobre aquesta qüestió, vegeu STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 12. Dos interessants estudis de les tècniques d'elaboració de capitells, amb excel·lents exemples de peces *non finite*, a LAUTER, 1972 i DE MARIA, 1981, pàg. 589-603. Als capitells de l'arc de Berà, però, la línia divisòria es troba a la meitat de les fulles d'acant de la primera corona.

718. KÄHLER, 1939a, pàg. 6, annex 1.4; HEILMEYER, 1970, pàg. 36, làm. 3.1; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13.

719. STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13; RAKOB, 1969, pàg. 275-284, fig. 4; COARELLI, 1988, pàg. 180-204.

720. KÄHLER, 1939a, pàg. 8-10; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13; GROS, 1976, pàg. 232-234.

721. KÄHLER, 1939a, pàg. 7-8, annex 2.4; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13; BAUER, 1969; HEILMEYER, 1970, pàg. 36-37, làm. 6.1 i 6.3;

722. STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13; GROS, 1976, pàg. 227.

723. KÄHLER, 1939a, pàg. 9-10; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13.

724. KÄHLER, 1939a, pàg. 10, annex 3.3 i 3.5; HEILMEYER, 1970, pàg. 82-83, làm. 8.2.

725. WARD-PERKINS, 1967; PENSABENE, 1984, pàg. 75-77, fig. 78-80.

726. KÄHLER, 1939a, pàg. 7, annex 2.9; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13.

727. WARD-PERKINS, 1967, pàg. 25, làm. XII-b; HEILMEYER, 1970, pàg. 36-37, làm. 6.2.

728. HESBERG, 1981, pàg. 21, fig. 4.

729. KÄHLER, 1939a, pàg. 11-12; STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 13; HEILMEYER, 1970, pàg. 47-48, làm. 9.1 i 9.3; KLEINER, 1985a, pàg. 25-28; DE MARIA, 1988, núm. 59, pàg. 269-272.

A la península Italiana, aquesta mateixa tècnica, present al temple tetràstil d'Ostia,⁷³⁰ al fòrum de Cumas,⁷³¹ al mausoleu d'Obulaccus de Sarsina⁷³² i a Aquileia,⁷³³ la trobem utilitzada en la construcció dels capitells de quatre arcs honorífics; en capitells de mitges columnes dels arcs de Rimini⁷³⁴ i d'Aosta,⁷³⁵ i de columnes d'angle a Aquino⁷³⁶ i Susa.⁷³⁷

Una sèrie de capitells de monuments de la *Gallia* estan també treballats en diversos carreus, seguint aquesta mateixa tècnica: els del teatre d'Arle,⁷³⁸ del temple del fòrum d'aquesta mateixa ciutat,⁷³⁹ dels dos temples geminats de Glanum,⁷⁴⁰ del temple de Vernègues,⁷⁴¹ del temple d'Apol·lo d'Avenches,⁷⁴² un de Langres⁷⁴³ i els dels arcs d'Avinyó⁷⁴⁴ i d'Orange.⁷⁴⁵

A la península Ibèrica l'ús d'aquest sistema de talla es troba perfectament documentat en diversos capitells, els més antics dels quals són dos exemplars conservats al Museu Arqueològic Nacional de Madrid, procedents d'Andalusia.⁷⁴⁶ Completen aquest grup els capitells del temple de Barcelona,⁷⁴⁷ del temple de Diana de Mèrida,⁷⁴⁸ un exemplar de Clúnia,⁷⁴⁹ un de Còrdova,⁷⁵⁰ dos de Saragossa⁷⁵¹ i tres de Carteia.⁷⁵²

A Tarragona, l'únic exemplar conegut és la part inferior d'un capitell de columna, amb la meitat inferior de les fulles d'acant de la primera corona i part del fust acanalat, que actualment forma part del mobiliari urbà, concretament a la plaça Prim.⁷⁵³

730. PENSABENE, 1973, núm. 198-199, pàg. 52-53; HESBERG, 1981, pàg. 21, fig. 3.

731. HESBERG, 1981, pàg. 24, fig. 13.

732. DE MARIA, 1981, pàg. 604.

733. CAVALIERI, 1978, núm. 25, pàg. 58-60; VERZAR, 1983, pàg. 209-210, fig. 7.

734. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

735. En aquest cas, s'alternen les mitges columnes amb 3/4 de columnes en els angles (DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230).

736. En aquest cas, es tracta de la juxtaposició de dues mitges columnes de diàmetre diferent, la qual cosa determina que els capitells siguin de gran interès, DE MARIA, 1988, núm. 4, pàg. 231; HEINRICH, 1991, pàg. 600-606.

737. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

738. KÄHLER, 1939a, pàg. 15, annex 4.5.; HEILMEYER, 1970, pàg. 113, làm. 7.3.

739. ROTH, 1983, pàg. 129, fig. 34.

740. ROTH, 1983, pàg. 126, fig. 29-31.

741. GROS, 1981, pàg. 144-148; ROTH, 1983, pàg. 124-125, fig. 26-27.

742. KÄHLER, 1939a, pàg. 27, làm. 2, C-16.

743. KÄHLER, 1939a, pàg. 16, fig. 3.

744. KÄHLER, 1939a, pàg. 15, annex 4.1; ROTH, 1983, pàg. 121, fig. 19. En aquest cas, la línia que separa els dos carreus es troba a la meitat de les fulles de la segona corona, lleugerament per sota de la situació normal de la línia divisòria.

745. AMY *et alii*, 1962; GROS, 1979, pàg. 73.

746. Un exemplar de capitell de lesena i l'altre de columna, de la primera meitat del segle I aC, DÍAZ, 1985, pàg. 30-32, làm. A.3 i A.4.

747. KÄHLER, 1939a, pàg. 17, annex 5.6. i 5.7; DÍAZ, 1985, pàg. 36-37 i 42, làm. A.12, A.13 i A.27; GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15-18, núm. 10-14. Aquests capitells tenen la particularitat que la part superior està esculpida en dos blocs, separats per una línia que divideix el capitell en dues parts simètriques.

748. BARRERA, 1984, núm. 1 i 20, pàg. 27, 33-34, làm. 1 i 20a-k; HESBERG, 1990, pàg. 343-344, làm. 33-f. Un detall destacable d'aquests capitells de columna és que estan elaborats en tres blocs diferents, superposats (BARRERA, 1984, pàg. 71, nota 15). Segons ens ha informat aquest investigador, la data de construcció del temple de Diana, tradicionalment situada al principi del segle I dC, s'ha d'endarrerir fins al final del segle I aC.

749. TRAPOTE, 1964, pàg. 173, làm. 2.1; DÍAZ, 1985, pàg. 53, làm. B.14.

750. DÍAZ, 1985, pàg. 50-51, làm. B.5.

751. Un de columna, BELTRÁN, 1990, pàg. 200, làm. 14-g; i l'altre de lesena, DÍAZ, 1985, pàg. 60, làm. B.32 i B.33.

752. HESBERG, 1990, pàg. 344, làm. 33g-i. Com els exemplars del temple de Diana de Mèrida, elaborats en tres blocs superposats.

753. Antigament utilitzat com a pila baptismal de l'església dels Mongons, és lògic pensar que procedeixi de Tarragona (ARCO, 1894, núm. 90, pàg. 15). El tambor de columna estriada que actualment es troba a la base d'aquest fragment de capitell és de procedència diversa (ARCO, 1894, núm. 91, pàg. 15). Una fotografia d'aquest exemplar, no inclòs en l'estudi dels capitells del MNAT (RECASENS, 1979), a PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 204, fig. 220.

De l'anàlisi d'aquesta sèrie d'exemples en els quals es documenta l'ús d'aquesta tècnica es desprèn que fou àmpliament utilitzada a la fi de la república i en època augustiana, tant a Roma com a la resta dels territoris occidentals de l'Imperi, sense que se'n conegui l'ús després d'aquesta data.⁷⁵⁴ Un element interessant, que volem posar en relleu, és la presència d'aquest sistema en diversos arcs honoraris d'època preaugustiana (Aquino) i augustiana (fòrum de Roma, Aosta, Susa, Rimini i Avinyó).

6.1.2. *La flor entre volutes i hèlices* (fig. 68 i 71)

Un altre element caracteritzador, probablement el més evident, dels capitells de l'anomenat *estil del segon triumvirat*, el constitueix la presència de decoració floral, *Zwickelblüte* o *rosettes d'écoinçons*, en l'espai existent entre les volutes i les hèlices.⁷⁵⁵ Es tracta, però, d'un motiu que no és exclusiu d'aquest tipus de manufactures i que apareix també en capitells del tipus corinti itàlic, especialment en aquells coneguts com a mixtos, perquè testimonien la transició d'aquest estil a l'anomenat *corinti normal*.⁷⁵⁶

La tipologia d'aquests elements florals presenta algunes variants;⁷⁵⁷ el tipus més difós és la roseta amb una petita tija que neix de la unió entre les volutes i les hèlices. Els pètals de les rosetes poden variar en nombre (de tres a deu) i la seva forma presenta també diverses modalitats. En alguns casos, la tija és petita; en d'altres, presenta un perfil sinuós, i en alguns exemplars envolta l'element floral, que també pot ésser doble. Es coneixen alguns exemplars en els quals la flor es troba molt esquematitzada. Una variant d'aquest tipus es troba en alguns capitells que, per comptes de la flor, incorporen unes fulles que, més o menys esquematitzades, ocupen l'espai entre volutes i hèlices.

Capitells amb decoració floral entre les volutes i les hèlices els trobem a Roma al temple d'Apol·lo al Palatí,⁷⁵⁸ al temple de Saturn,⁷⁵⁹ al temple del Divus Iulius,⁷⁶⁰ al fòrum de Cèsar⁷⁶¹ i al temple d'Apol·lo Sosiano.⁷⁶² Altres exemples italians procedeixen d'Aquileia⁷⁶³ i dels arcs de Rimini,⁷⁶⁴ Aosta⁷⁶⁵ i Susa.⁷⁶⁶ A França, aquest element decoratiu es troba representat en diversos exemplars procedents d'Autun,⁷⁶⁷ Saintes,⁷⁶⁸ Nîmes,⁷⁶⁹ Langres,⁷⁷⁰ del Mausoleu dels Iulii de Glanum⁷⁷¹ i del teatre d'Arle.⁷⁷² Un exemplar de

754. Els exemples més tardans, amb cronologies fiables, tant a *Hispania* com a la *Gallia*, són de l'època de Tiberi.

755. STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 14; BAUER, 1969, pàg. 202; KLEINER, 1977, pàg. 679; AMY i GROS, 1979, pàg. 132; ROTH, 1983, pàg. 121.

756. GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 13.

757. Flor tancada de perfil, per exemple, KÄHLER, 1939a, pàg. 22-23, làm. I, A.1, o pàg. 16, fig. 3.

758. Flor de quatre pètals cordiformes amb botó central que neix d'una tija, amb una petita fulla que l'envolta parcialment, KÄHLER, 1939a, pàg. 7-8, annex 2.4; HEILMEYER, 1970, pàg. 36-37, làm. 6.1 i 6.3.

759. WARD-PERKINS, 1967; PENSABENE, 1984, pàg. 75-77, fig. 78-80.

760. KÄHLER, 1939a, pàg. 8, annex 2.8; WARD-PERKINS, 1967, pàg. 25, làm. XI-a.

761. KÄHLER, 1939a, pàg. 7, annex 2.9.

762. Roseta amb botó central que neix d'una tija que l'envolta, KÄHLER, 1939a, pàg. 10, annex 3.3-3.5.

763. Un amb una roseta de doble corona de quatre pètals i botó central, un altre amb una roseta senzilla i el darrer amb una fulla esquematitzada (SCRINARI, 1952, núm. 16-17, pàg. 28-29; CAVALIERI, 1978, núm. 25 i 27, pàg. 58-61; VERZAR, 1983, pàg. 209-210, fig. 7).

764. KÄHLER, 1939a, pàg. 8-9, annex 1.6; HEILMEYER, 1970, pàg. 43, làm. 10.3; DE MARIA, 1979, pàg. 73-91; DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

765. Roseta (DE MARIA, 1979, pàg. 78, nota 17; DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230).

766. DE MARIA, 1977, pàg. 44-52; DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

767. Flor de petites dimensions en un capitell del Museu d'Autun (KÄHLER, 1939a, pàg. 15, annex 4.4).

768. Flor de quatre pètals i botó central que neix d'una tija que l'envolta (KÄHLER, 1939a, pàg. 17, annex 5.1).

769. Flor de les mateixes característiques de l'anterior (KÄHLER, 1939a, pàg. 16, annex 5.2).

770. KÄHLER, 1939a, pàg. 16, fig. 3.

771. ROTH, 1983, pàg. 121, fig. 18.

772. Petita roseta de quatre pètals cordiformes (KÄHLER, 1939a, pàg. 15, annex 4.5-4.6; HEILMEYER, 1970, pàg. 112, làm. 7.1-2; ROTH, 1983, pàg. 129-130, fig. 35-36).

capitell de lesena d'angle, conservat al museu d'Avinyó i atribuït a un arc, presenta una flor de tres pètals cordiformes i botó central que neix d'una petita tija ondulada.⁷⁷³

Al nostre país disposem de nombrosos capitells corintis que incorporen elements vegetals en l'espai lliure del *kalathos*, entre volutes i hèlices. Aquest exemplars provenen de Celsa,⁷⁷⁴ Saragossa,⁷⁷⁵ Sagunt,⁷⁷⁶ Pamplona,⁷⁷⁷ Sòria,⁷⁷⁸ *Clunia*,⁷⁷⁹ Barcelona i Tarragona. Tres tipus diferents procedeixen de Barcelona: el primer, una flor de pètals radials, amb botó central, que neix d'una tija rectilínia, forma part dels capitells de l'anomenat temple d'August;⁷⁸⁰ el segon, està representat per un capitell de columna amb una roseta de tres pètals cordiformes i botó central amb tija recta i curta;⁷⁸¹ el tercer es troba en un capitell de columna i consisteix en dues rosetes de quatre pètals cordiformes i botó central amb tiges curvilínies que neixen d'un calze format per dues petites fulles de costat. La tija envolta la primera flor i es bifurca poc abans de la part final, en la qual hi ha les rosetes respectives. Es tracta d'un interessant exemple per l'originalitat d'incorporar dues flors.⁷⁸²

Una bona part dels capitells corintis de columna d'aquesta època, conservats a Tarragona, presenten també aquests elements vegetals. Dels quatre capitells procedents del teatre, l'exemplar més antic té una roseta de cinc pètals, força esquemàtics, amb botó central i tija curta i ondulada.⁷⁸³ Un altre capitell, amb aquesta part força deteriorada, mostra una tija ondulada que devia envoltar un element central desaparegut. A la part superior de la tija, tocant a la hèlice, hi ha una bifurcació de la qual neix una petita palmeta, que es devia trobar per sobre de l'element floral no conservat.⁷⁸⁴ De característiques diverses és la flor de quatre pètals cordiformes i botó

773. KÄHLER, 1939a, pàg. 15, annex 4.1; ROTH, 1983, pàg. 121, fig. 19.

774. Flor de quatre pètals cordiformes amb botó central, en un exemplar neix d'una petita tija; en el de la «Casa de Hércules» la tija envolta parcialment l'element floral. En ambdós casos la flor es sobreposa a l'àbac (BELTRÁN, 1990, pàg. 195, làm. 14 a i b). Si bé aquest autor descriu la flor com de set pètals, en les mateixes fotografies es pot observar clarament que tenen quatre pètals amb forma de cor.

775. Un exemplar amb una roseta de tres pètals i dos amb una fulla, sense flor (DÍAZ, 1985, pàg. 59-60, làm. B.31 i 33; BELTRÁN, 1990, pàg. 200, làm. 14f); Al Museu Arqueològic Provincial de Saragossa hi ha una sèrie de capitells amb una roseta de quatre pètals cordiformes i botó central, amb una tija ondulada que l'envolta (DÍAZ, 1985, pàg. 100-101, làm. E.51-59); i també un exemplar, procedent de «Las Cuatro Villas», amb una roseta de cinc pètals rectilinis i perforació central completament esquematitzada (DÍAZ, 1985, pàg. 98-100, làm. E.50). Díaz Martos atribueix a aquests dos darrers tipus una cronologia de segle II dC, datació ja qüestionada per M. Angeles Gutiérrez, qui els considera lleugerament posteriors a l'època augustiana (GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15). Segons Miguel Beltrán, la sèrie de capitells seria d'època juli-clàudia, i el de «Las Cuatro Villas» del final del segle I dC (BELTRÁN, 1990, pàg. 201). Aquest autor considera que l'element vegetal entre volutes i hèlices és una curiosa persistència; atès que no s'exposen els criteris que han portat a l'autor a datar els capitells en un moment tan avançat, mantenim les nostres reserves sobre la cronologia proposada.

776. Exemplar de capitell de pilastra amb una flor de tres pètals de disposició radial, molt estilitzats; datat en els darrers anys del segle I aC (DÍAZ, 1985, pàg. 55, làm. B.19; CHINER, 1990, núm. CP.4, pàg. 22 i 82-83).

777. Dos exemplars datats en època augustiana o lleugerament posterior, l'un amb una flor de quatre pètals i l'altre amb una doble fulla, sense flor, que ocupa l'espai entre volutes i hèlices (DÍAZ, 1985, pàg. 56, làm. B.21-22; GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 31; GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15).

778. Flor de cinc pètals i botó central (TRAPOTE, 1964, núm. 8, pàg. 178-179, làm. 1.2; GUTIÉRREZ, 1981, pàg. 302-303, làm. I.2).

779. Flor similar a l'anterior (GUTIÉRREZ, 1981, pàg. 301-302, làm. I.1).

780. La tipologia de la flor, fins i tot el nombre de pètals, varia en els diversos exemplars conservats. En alguns casos, es poden observar pètals molt elaborats i cordiformes; en altres, molt esquematitzats i, fins i tot, amb zones trepanades (PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 197-203, fig. 214; KÄHLER, 1939a, pàg. 17, annex 5.6-5.7; GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 28; DÍAZ, 1985, pàg. 36-37 i 42, làm. A.12-13 i A.27; GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 10-14, pàg. 15-18).

781. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 31; DÍAZ, 1985, pàg. 43, làm. A.29; GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 16, pàg. 19.

782. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 31; DÍAZ, 1985, pàg. 43, làm. A.28; GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 15, pàg. 18-19.

783. «Por sus rasgos tipológicos es datable en época tardo-republicana» (RECASENS, 1979, núm. 16, làm. 14). El conjunt de capitells del teatre ha estat datat, recentment, entre els anys 30-10 aC (HESBERG, 1990, pàg. 346).

784. Datat al final del segle I aC (RECASENS, 1979, núm. 17, làm. 15).

central que neix d'una curta tija recta, present en un altre capitell de columna.⁷⁸⁵ El darrer exemplar procedent del teatre és molt interessant pel fet de presentar elements florals de variada tipologia en les seves diverses cares. Es tracta de flors de quatre pètals i botó central, envoltades quasi completament per una tija de la qual neixen dues petites fulletes; en les dues flors d'una de les cares del capitell no s'ha esculpit la divisió dels pètals. L'única flor conservada, d'un dels altres costats del capitell, apareix sustentada per una petita tija rectilínia.⁷⁸⁶ El major o menor grau d'elaboració dels diversos elements d'un capitell d'aquestes característiques s'ha de relacionar, indubtablement, amb la seva col·locació final en l'edifici, en aquest cas el teatre; algunes parts dels capitells no varen quedar mai a la vista dels espectadors i, per tant, els artesans es podien permetre certes llibertats.

Un altre capitell corinti de columna de Tarragona, de procedència desconeguda, presenta una roseta de quatre pètals cordiformes i botó central que neix d'una petita tija ondulada.⁷⁸⁷ Finalment, hem de fer menció de la presència d'una flor entre les volutes i les hèlices d'un capitell corinti de pilastra, elaborat en calcària local, datat al final del segle III dC.⁷⁸⁸ Si acceptéssim aquesta cronologia, qüestionable pel mal estat de conservació de la peça, ens trobaríem davant de l'exemple més tardà i esporàdic de la utilització d'aquest element decoratiu en la talla de capitells.⁷⁸⁹

De l'anàlisi de la tipologia de l'element floral, que ocupa l'espai lliure del *kalathos* entre les volutes i les hèlices, es desprèn que els capitells de l'arc de Berà presenten un tipus ben definit, caracteritzat per una flor de quatre pètals envoltada per una tija amb una certa riquesa d'elements vegetals, com, per exemple, les fulletes a la base de la tija. Flors de les mateixes característiques són les dels capitells dels temples d'Apol·lo al Palatí (36-28 aC),⁷⁹⁰ de Saturn (restauració del 42-31 aC),⁷⁹¹ del Divus Iulius (36-29 aC)⁷⁹² i d'Apol·lo Sosiano (restauració del 34 aC)⁷⁹³ de Roma, dels exemplars dels museus de Saintes i de Nîmes (augustians),⁷⁹⁴ i, a *Hispania*, de Celsa (tardoaugustà),⁷⁹⁵ Saragossa,⁷⁹⁶ Barcelona⁷⁹⁷ i Tarragona (30-10 aC).⁷⁹⁸ Es tracta, doncs, d'un tipus de flor, ben definit, que trobem a Roma en capitells que corresponen al grup del segon triumvirat, però que a les províncies occidentals es documenta plenament en produccions de l'època d'August.

6.1.3. *Acant sota les volutes* (fig. 68 i 72)

Un dels elements que caracteritza els exemplars en estudi és la presència d'una esquematització de les fulles d'acant del calze, en la part inferior de les volutes. Mentre

785. Datat al final del segle I aC o a l'inici del segle I dC (DÍAZ, 1985, pàg. 41, làm. A.24; RECASENS, 1979, núm. 21, làm. 19).

786. De la mateixa cronologia que l'anterior (RECASENS, 1979, núm. 20, làm. 18).

787. Conservat al jardí de la catedral (DÍAZ, 1985, pàg. 70-71, làm. C.19).

788. RECASENS, 1979, núm. 28, làm. 26.

789. Una fulleta abultada present en algunes produccions hispàniques del principi de l'època julioclàudia ha estat interpretada com una reminiscència d'aquest element decoratiu (GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 17).

790. BAUER, 1969.

791. PENSABENE, 1984.

792. GROS, 1976, pàg. 66.

793. COARELLI, 1974, pàg. 244.

794. KÄHLER, 1939a, pàg. 16-17.

795. BELTRÁN, 1990, pàg. 195.

796. Capitells datats al final del segle I dC (BELTRÁN, 1990, pàg. 201); anteriorment atribuïts al segle II (DÍAZ, 1985, pàg. 100-101, làm. E.51-59). Desconeixem els arguments que porten a fixar aquesta cronologia, que, evidentment, qüestionem.

797. «Su cronología se puede establecer en época tardo-republicana o a comienzos de la augustea» (GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 15, pàg. 18-19).

798. Del final del segle I aC (RECASENS, 1979, núm. 17 i 20, làm. 15 i 18; HESBERG, 1990, pàg. 346).

la meitat de la fulla del calze que folra la part frontal de la voluta presenta unes característiques formals idèntiques a les de l'acant de les dues corones, l'altra meitat de la fulla està representada, a la part inferior de la voluta, d'una manera esquematitzada; cada un dels lòbuls apareix representat com una petita fulla de forma lanceolada. El resultat és que la superfície inferior fruit de la unió de les dues volutes està decorada amb aquestes fulles esquematitzades, la del calze que folra la voluta frontal i la del calze de la voluta lateral.

El concepte d'esquematització de la meitat inferior de la fulla del calze que folra les volutes, el trobem, a Roma, en els capitells del temple de Mars Ultor;⁷⁹⁹ exemples més propers als de l'arc de Berà, en un capitell de la ciutat d'Avenches⁸⁰⁰ i en un altre de Saintes.⁸⁰¹ A la península Ibèrica, una sèrie de capitells presenten també aquest tipus de decoració a la part inferior de les volutes;⁸⁰² ens referim, concretament, als exemplars de *Chunia*,⁸⁰³ de Sòria,⁸⁰⁴ de Saragossa⁸⁰⁵ i als de Barcelona i Tarragona. A Barcelona, els capitells atribuïts al temple d'August,⁸⁰⁶ presenten una decoració en la part inferior de les volutes que consisteix en dues fulles esquematitzades separades per zones d'ombra triangulars. En aquest cas, doncs, no es tracta de la representació de les dues meitats dels calzes de les volutes, sinó d'un altre motiu similar.

A Tarragona, el conjunt de capitells corintis procedents del teatre romà presenten una decoració de les mateixes característiques que la descrita en els capitells de l'arc de Berà; cadascun dels lòbuls de la meitat inferior de la fulla del calze ha estat simplificat en forma de petita fulla, similar a les dels lòbuls de l'acant de les corones.⁸⁰⁷

Un nou element que, com hem vist, apareix en produccions del final del segle I aC i es troba ben representat en exemplars hispànics.

6.1.4. *L'acant* (fig. 68-70 i 73)

Les característiques de les fulles d'acant esculpides en els capitells de l'arc de Berà corresponen a un estadi de l'evolució que s'observa en el disseny i en la talla d'aquests elements decoratius. Es tracta de fulles d'acant de set lòbuls, formats per quatre fulletes de forma lanceolada, *à feuilles d'olivier*, que defineixen unes zones d'ombra en forma de llàgrima i, en alguns casos, triangulars.⁸⁰⁸ El nervi central de les fulles és de secció quadrangular i la nervadura dels lòbuls està representada per una lleugera concavitat, sense cap incisió, que fa que la superfície d'aquests no sigui plana. Les fulletes dels lòbuls presenten una superfície convexa, fet característic perquè generalment tendeixen a la concavitat per la presència d'algun tipus d'incisió central. Aquesta és

799. HEILMEYER, 1970, pàg. 27-29, annex 2.1.

800. Del principi del segle I dC (HEILMEYER, 1970, pàg. 27, làm. 2, C-16).

801. HEILMEYER, 1970, pàg. 17, làm. 5.1.

802. A dos capitells augustians conservats a Pamplona, l'espai inferior de les volutes està decorat amb una palmeta (DÍAZ, 1985, pàg. 56, làm. B.21-22).

803. Dos capitells de columna (TRAPOTE, 1964, núm. 7 i 10, pàg. 177-180; DÍAZ, 1985, pàg. 51 i 53, làm. B.8 i B.15).

804. Un capitell de columna de procedència desconeguda conservat al Museu Numantí de Sòria (GUTIÉRREZ, 1981, núm. 1, pàg. 301-302).

805. Capitells de pilastra augustians (DÍAZ, 1985, pàg. 60, làm. B.33; BELTRÁN, 1990, pàg. 200 [NIG 7618 i 7621], làm. 14f).

806. GUTIÉRREZ, 1986b, núm. 10-14, pàg. 15.

807. Capitells datats per M. Recasens a cavall del canvi d'era (RECASENS, 1979, núm. 17-22, pàg. 56-59, làm. 15-20; DÍAZ, 1985, pàg. 39, 41 i 57, làm. A.18, A.24 i B.24); segons Henner von Hesberg, dels anys 30-10 aC (HESBERG, 1990, pàg. 346).

808. Zones d'ombra lleugerament inclinades i en forma de llàgrima, típiques de les produccions del final del segle I aC (PENSABENE, 1973, pàg. 208).

una de les causes que ens porta a discrepar dels paral·lelismes establerts, en un recent estudi, entre l'acant dels capitells de l'arc de Berà i altres produccions orientals.⁸⁰⁹

Els paral·lels més directes, basant-nos en l'aspecte global de les fulles d'acant i en la forma de les fulletes dels lòbuls, els trobem en els capitells del temple de Mars Ultor i del fòrum d'August de Roma,⁸¹⁰ els capitells de lesena del temple de la Fortuna Augusta de Pompeia,⁸¹¹ els de la *scaenae frons* del teatre de Verona,⁸¹² en dos capitells dels museus de Nîmes i Autun⁸¹³ i en un dels capitells de la porta d'August de Nîmes.⁸¹⁴ A la nostra Península, fulles d'acant similars apareixen en capitells de Còrdova,⁸¹⁵ *Chunia*,⁸¹⁶ Saragossa⁸¹⁷ i Tarragona.⁸¹⁸

L'estructura de la fulla d'acant, que presenta molt poc relleu i està molt adherida al *kalathos*,⁸¹⁹ excepte en l'extrem del lòbul superior, correspon al que s'ha denominat *acant de talla asimètrica*.⁸²⁰ Aquesta tipologia es basa en la relació existent entre les fulletes de dos lòbuls contigus i la morfologia de les zones d'ombra que existeixen en aquest punt concret de la fulla d'acant. Com ha demostrat Anne Roth, el valor d'aquesta tipologia resideix en el fet que té connotacions cronològiques, contràriament a la tradicional, basada en l'estil de la fulla i no en la seva disposició.⁸²¹ L'acant asimètric, que apareix a la *Gallia Cisalpina* al principi del Principat, va imposant-se progressivament fins al canvi d'era, quan, pràcticament, el seu ús esdevé exclusiu.⁸²² A Roma, la seva aparició es documenta, per primera vegada, al temple de Mars Ultor, la qual cosa no impedeix una implantació lleugerament anterior.⁸²³

A la *Gallia Narbonensis* l'acant de talla asimètrica apareix en la penúltima dècada del segle I aC i s'imposa, exclusivament, a partir de l'última dècada d'aquesta centúria.⁸²⁴ A aquest darrer moment corresponen, entre altres, els capitells dels arcs del pont de Saint-Chamas.⁸²⁵ A *Hispania*, la manca de capitells amb cronologies ben precises dificulta poder precisar el moment d'introducció d'aquest sistema de talla, però, en qualsevol cas, és impensable que hagi aparegut al nostre país en una data anterior a la del sud de França. D'altra banda, les intenses i ben documentades relacions existents entre ambdues zones fan pensar en un mínim o inexistent decalatge cronològic.⁸²⁶ En conseqüència, creiem que la talla asimètrica no pot aparèixer al nostre país abans dels anys 20/10 aC.

Un paral·lel interessant, ens el forneixen dos capitells de la porta d'August a Nîmes, construcció que, gràcies a una inscripció, sabem que fou dedicada el 16/15 aC.⁸²⁷ El motiu de la diferència tipològica existent entre aquests dos capitells ha estat

809. Les fulletes dels lòbuls de l'acant d'una sèrie de capitells grecs, citats per Gutiérrez (GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 15, nota 72), presenten una nervadura central i una superfície còncava, inexistent a l'arc de Berà.

810. HEILMEYER, 1970, pàg. 27-29, làms. 2 i 3.2-4.

811. KÄHLER, 1939a, pàg. 8-10, annex 3.1; HEILMEYER, 1970, pàg. 43, làm. 10.5; AMY i GROS, 1979, pàg. 134.

812. KÄHLER, 1939a, pàg. 13, annex 3.4.

813. KÄHLER, 1939a, pàg. 19 i 31, annex 6.8 i 7.8.

814. KÄHLER, 1939a, pàg. 18, annex 6.5; ROTH, 1983, pàg. 111, fig. 13.

815. DÍAZ, 1985, pàg. 49-50, làm. B-5.

816. DÍAZ, 1985, pàg. 53, làm. B-14.

817. DÍAZ, 1985, pàg. 59, làm. B-31; BELTRÁN, 1990, pàg. 200, làm. 14f.

818. Fragment de capitell, procedent del fòrum de la colònia, datat per Díaz en època augustiana i per Recasens a mitjan segle I dC (DÍAZ, 1985, pàg. 57-58, làm. B-25; RECASENS, 1979, núm. 23, làm. 21).

819. Característic dels capitells de lesena (AMY i GROS, 1979, pàg. 132).

820. «Découpage dissymétrique de l'acanthé» (ROTH, 1983, pàg. 104-106).

821. La relació entre les digitacions dels lòbuls respon a criteris tècnics i no estètics (ROTH, 1983, pàg. 105).

822. L'origen d'aquesta tècnica es troba a l'Àsia Menor (ROTH, 1983, pàg. 107-109).

823. ROTH, 1983, pàg. 110.

824. ROTH, 1983, pàg. 113-116.

825. ROTH, 1983, pàg. 114, fig. 14.

826. GUTIÉRREZ, 1986a, pàg. 9 i 14.

827. ROTH, 1983, pàg. 111.

argumentat en una sèrie de problemes constructius que portaren a la realització, en moments diferents, d'aquestes peces. El primer ha estat datat contemporàniament a la inscripció i el segon lleugerament posterior, probablement al voltant de l'any 10 aC.⁸²⁸ El capitell més tardà presenta dos elements idèntics als exemplars de l'arc de Berà: la forma de les digitacions de les fulles d'acant i la talla asimètrica.

Els capitells tarragonins d'època augustiana presenten un sistema de talla simètrica que, en els exemplars del teatre, apareix sota les formes denominades *à flèches* i *à barpons*.⁸²⁹ Un únic exemplar del teatre presenta una talla asimètrica;⁸³⁰ la diferència tipològica entre capitells d'un mateix edifici no és cap problema i, com hem vist, és freqüent.⁸³¹ Altres exemples de l'ús d'aquesta nova tècnica, els trobem, per exemple, en capitells ja citats de Saragossa i *Celsa*.⁸³²

És evident, doncs, que els capitells de l'arc de Berà, d'acord amb el que acabem d'exposar, no poden datar-se en un moment anterior a l'inici de la penúltima dècada del segle I aC i que, probablement, el *terminus post quem* per a la seva realització s'hauria de situar a cavall del final d'aquesta dècada.

6.1.5. Conclusió

Els capitells de l'arc de Berà presenten, al marge del que hem analitzat fins ara, alguns altres elements que mereixen un petit comentari. Les volutes i les hèlices estan formades per unes cintes planes, lleugerament còncaves, delimitades per la part exterior per una incisió, similars a les que trobem en un dels capitells del teatre de Tarragona,⁸³³ d'altra banda, el bastonet que uneix l'extrem de les dues volutes que apareix en els exemplars de l'arc de Berà és un element difícil de comparar, ja que, en la majoria de capitells, aquesta part es troba molt degradada o falta completament. En qualsevol cas, trobem aquest element en els capitells de la Maison Carrée de Nîmes, imitant parcialment, segons P. Gros, els del temple de Mars Ultor.⁸³⁴ La decoració dels caulicles i la seva lleugera inclinació ens porta també cap a paral·lels tardorepublicans i augustians, com els dels capitells del temple d'Apol·lo *in circo*.⁸³⁵

Un altre element, força degradat en els capitells que estudiem, és la flor de l'àbac. Analitzant els pocs elements disponibles, sabem, però, que es tracta d'una flor amb una llarga tija que neix directament de la part superior de la fulla central de la segona corona i que presenta un nucli en forma de pinya o gota allargada envoltat per una sèrie de pètals de perfil dentat.

Els capitells corintis de l'arc de Berà corresponen a aquest moment concret, en què les produccions de l'estil del segon triumvirat incorporen una sèrie de novetats que alteren l'esquema precedent. Tenint present l'estudi comparatiu dels diversos elements compositius d'aquests capitells, ens sembla clar que la cronologia que s'ha de proposar per a l'elaboració d'aquestes peces hauria de ser la de darrer quart del segle I aC. Les característiques de les fulles d'acant i, especialment, la presència de la talla asimètrica, ens ajuden a precisar la cronologia, si tenim en compte el procés evolutiu que es produeix a la *Gallia Narbonensis*.

La relació artística entre la part sud-oriental de França i el nord-est de la península Ibèrica en el període que ens ocupa ha estat posada ja en evidència per les similituds existents entre produccions de la ciutat d'Arle i Barcelona; similituds que han portat a proposar, fins i tot, la realització per un mateix taller de productes d'ambdues ciutats.

828. ROTH, 1983, pàg. 111, fig. 13 i 22.

829. ROTH, 1983, pàg. 125-130, fig. 15.

830. RECASENS, 1979, núm. 18, làm. 16.

831. Vegeu, per exemple, els capitells del teatre d'Arle (ROTH, 1983).

832. BELTRÁN, 1990, pàg. 195 i 200, làm. 14a-b i f.g.

833. RECASENS, 1979, núm. 16, làm. 14; HESBERG, 1990, pàg. 346.

834. AMY i GROS, 1979, pàg. 137.

835. STRONG i WARD-PERKINS, 1962, pàg. 15-16, fig. 3.12, làm. x.

No podem oblidar, d'altra banda, la manca de capitells hispànics dels quals puguem precisar amb detall la data de la seva execució. Al nord dels Pirineus, la situació és força diversa; afortunadament, una sèrie de construccions relativament ben datades permeten d'analitzar el procés evolutiu de les modes en l'elaboració de capitells i, fins i tot, la presència de tallers especialitzats en un tipus o altre d'edificis. Volem insistir sobre el paper que la Gàl·lia desenvolupa en el pas de corrents i estils artístics des d'Itàlia fins a les províncies occidentals.

Des del punt de vista de la cronologia relativa, queda ben clara la relació existent entre les produccions procedents del teatre de Tarragona i els capitells de l'arc de Berà; malgrat els nombrosos paral·lelismes ja posats en relleu, els primers precedeixen en el temps als segons. Per aquest motiu, atès que els del teatre són els únics capitells corintis tarragonins, d'aquesta època, que es poden associar clarament amb un edifici conegut, ens interessa conèixer la cronologia d'aquest edifici públic.⁸³⁶ Dels resultats de les excavacions realitzades els anys setanta i vuitanta,⁸³⁷ es desprèn la construcció d'aquest monument en època augustiana, sense més precisions. Les restes de la inscripció dedicatòria de l'edifici permeten d'atribuir-ne la construcció a August, sense que quedi clar si el seu rol fou el d'autor o el de receptor.⁸³⁸ Els primers exemplars de la sèrie escultòrica de propaganda dinàstica apareguda al teatre corresponen al principi del regne de Tiberi.⁸³⁹ Creiem que ens trobem davant de dades suficients per a poder acceptar tranquil·lament una datació en època augustiana, lleugerament anterior al canvi d'era, per a la construcció d'aquest edifici, construcció que s'ha associat a les reformes que, en època d'August, es varen portar a terme al fòrum de la colònia, urbanísticament vinculat al teatre. La cronologia dels capitells del teatre —30-10 aC— ens portaria, doncs, a situar els de l'arc de Berà en un moment lleugerament posterior.

En conseqüència, vistes les característiques globals dels diversos elements que componen els capitells, vista la cronologia que té al sud de França la substitució de la talla simètrica per la asimètrica, situada en els anys 20-10 aC,⁸⁴⁰ i d'acord amb la relació amb els exemplars del teatre de Tarragona, creiem que els capitells de l'arc de Berà, des del punt de vista tipològic, s'han de situar en una banda cronològica que ocupi els últims quinze anys del segle I aC i, més probablement, el darrer decenni anterior al canvi d'era.

6.2. EL MONUMENT

Analitzades les característiques d'un dels elements arquitectònics de l'arc, el capitell, en relació amb manufactures similars d'altres monuments, passem a estudiar la resta dels trets definitoris de l'edifici que ens ocupa. El tipus de material i la tècnica utilitzada per a la construcció ens ofereixen indicacions significatives, com ho fan els diversos elements composatius. En el context de l'arquitectura romana del final de la república i del principat, s'observa, en el disseny dels arcs honorífics, un procés evolutiu que marcarà els criteris generals que regiran la construcció d'aquest tipus de monuments al llarg de tot l'Imperi. Assistim, progressivament, a l'aparició de nous motius o esquemes i a la substitució d'altres que es veuen superats; els qui projectaren l'arc de Berà no eren aliens a aquestes mutacions i, per tant, cal que situem la seva obra en el seu just context arquitectònic.

836. Els capitells corintis del teatre han estat datats, recentment, en el període 30-10 aC (HESBERG, 1990, pàg. 346).

837. Les primeres, sota la direcció de P. M. Berges (BERGES, 1982), i les últimes, dirigides per M. Roca. Mentre n'esperem la publicació definitiva, vegeu ROCA, 1983.

838. RIT 101; GROS, 1990, pàg. 387-388, especialment la nota 49.

839. KOPPEL, 1985, pàg. 13-32.

840. La cronologia proposada per Hesberg per als capitells del teatre de Tarragona (30-10 aC), on apareix conjuntament l'ús de la talla simètrica i asimètrica, es troba en plena consonància amb les cronologies proposades per al país veí (HESBERG, 1990, pàg. 346).

6.2.1. Tècnica constructiva i materials

Construït amb carreus de pedra calcària local, l'arc de Berà s'emmarca en un conjunt de monuments similars que utilitzaren, quasi exclusivament, els materials més propers als punts on foren erigits, els de les pedreres locals, i foren realitzats mitjançant l'ús de l'*opus quadratum*. Característiques constructives que trobem, per exemple, en els arcs d'Aquino,⁸⁴¹ Aosta,⁸⁴² Aix-les-Bains,⁸⁴³ Saint-Chamas,⁸⁴⁴ Cavaillon,⁸⁴⁵ Carpentras,⁸⁴⁶ Pola,⁸⁴⁷ *Glanum*,⁸⁴⁸ Orange,⁸⁴⁹ Verona⁸⁵⁰ i, a la Península, a Cabanes,⁸⁵¹ a Tarragona⁸⁵² i a Medinaceli.⁸⁵³ Edificis construïts amb la mateixa tècnica però utilitzant materials de més qualitat són l'arc de Rimini,⁸⁵⁴ fet amb travertí, probablement com el seu bessó del Ponte Milvio de Roma,⁸⁵⁵ i, ja en marbre, els dos arcs del fòrum de Roma, el dedicat a Octavi per la victòria d'Actium⁸⁵⁶ i l'anomenat arc Pàrtic d'August,⁸⁵⁷ i l'arc de Susa.⁸⁵⁸ Aquests tres darrers monuments són els precedents, juntament amb l'arc de Philippi,⁸⁵⁹ de l'ús del marbre, que tanta acceptació tindrà, des d'aquest moment, en la construcció d'arcs honorífics i que, a la capital, esdevé exclusiu des d'August fins a Domicià.⁸⁶⁰ En alguns casos, però, els paraments en *opus quadratum* estan folrant un nucli interior en *opus caementicium*, tècnica que trobem documentada, al nostre país, als arcs de Martorell⁸⁶¹ i al *tetrapylon* de Cáparra.⁸⁶² A partir del regne de Tiberi es documenta ja la construcció d'arcs en *opus latericium*, amb un nucli central de morter i folrats amb decoració marmòria.⁸⁶³

Un element constructiu interessant, com ha estat ja destacat anteriorment,⁸⁶⁴ és el sistema de talla dels blocs de les bases de les lesenes (fig. 59); la base es troba esculpida en un únic carreu que cobreix frontalment, en part, la superfície del bloc immediat. El motiu d'aquesta acció respon a l'interès de respectar l'estructura del parament sense haver de tallar en dos blocs diferents la base de la lesena. Un bon exemple, no en coneixem d'altre, de l'ús d'aquesta pràctica, en el forneixen les semicolumnes de l'arc alpi d'Aosta; en els casos (quatre) en què el diàmetre màxim de les bases de l'ordre aplicat (semicolumnes i columnes de 3/4 als angles) no

841. DE MARIA, 1988, núm. 4, pàg. 231; BRANDS, 1991, pàg. 561-609.

842. En aquest cas, amb fonamentacions en *opus caementicium*, DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

843. KLEINER, 1985a, pàg. 41-42.

844. ROTH, 1982; KLEINER, 1985a, pàg. 42-43.

845. KLEINER, 1985a, pàg. 43-44.

846. KLEINER, 1985a, pàg. 44-45.

847. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

848. ROLLAND, 1977, pàg. 13.

849. AMY *et alii*, 1962, pàg. 52-53 i 63-73. Si bé la data de construcció d'aquest arc ha estat, tradicionalment, situada en els anys 20-26 dC, un recent estudi proposa, amb arguments força convincents però no definitius, que l'arc d'Orange fou erigit per Septimi Sever al voltant dels anys 207/208-211 dC i lleugerament reformat, fonamentalment la inscripció del fris, l'any 212 per Caracal·la (ANDERSON, 1987, pàg. 159-192).

850. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.

851. ARASA i ABAD, 1989, pàg. 34 i s.

852. L'arc del fòrum de *Tarraco* fou construït també amb carreus de pedra calcària, però no sabem, donats els pocs elements conservats, si tenia un nucli de morter (KOPPEL, 1990).

853. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23.

854. DE MARIA 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

855. DE MARIA, 1988, núm. 58, pàg. 269.

856. DE MARIA, 1988, núm. 56, pàg. 267-268.

857. DE MARIA, 1988, núm. 59, pàg. 269-272.

858. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

859. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

860. DE MARIA, 1988, pàg. 57.

861. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 181.

862. GARCÍA BELLIDO, 1972-1974, pàg. 45-90.

863. DE MARIA, 1988, pàg. 58.

864. Vegeu l'apartat 4.2.1.

coincideixen amb les juntes verticals —alineades amb els fusts de les columnes— dels blocs en què estan tallades, les bases es superposen a la superfície vista dels carreus immediats.⁸⁶⁵

6.2.2. *Arquitectura* (lâm. XXIII)

Un dels elements que caracteritzen el nostre monument és la presència, a la base dels pilars, d'un podi alt, amb sòcol i coronat per una motllura. Aquest podi envolta les quatre cares de cadascun dels pilars i dóna una certa sensació de solidesa a la base de l'edifici. Contribueix a aquest fet, sens dubte, la planta quadrangular del podi, que no presenta cap tipus d'articulació que en fragmenti l'horitzontalitat. Aquest és un element patent en diversos monuments similars, però presenta una sèrie de variacions significatives, ja que, molt sovint, aquest podi es troba només en alguna de les parts dels pilars (a Susa,⁸⁶⁶ a l'arc de Titus de Roma)⁸⁶⁷ i, en altres casos, és més baix (arc de Rimini)⁸⁶⁸ o, fins i tot, inexistent (arcs de Philippi⁸⁶⁹ i de Spoleto).⁸⁷⁰ Una sèrie d'arcs altoimperials mostren els pilars aixecats sobre podis, amb motlures més elaborades, articulats i, per tant, aparentment més lleugers: *Glanum*,⁸⁷¹ Verona,⁸⁷² l'arc de Neró a Roma,⁸⁷³ Benevento,⁸⁷⁴ Ancona⁸⁷⁵ i, a la península Ibèrica, Cáparra.⁸⁷⁶ El monument que presenta un podi més proper al del nostre arc és el d'Aosta (25 aC),⁸⁷⁷ un podi elevat, que envolta les quatre cares dels pilars, i que dóna a l'edifici un aire de solidesa; cal destacar, però, que a Aosta hi ha unes senzilles motlures que decoren el podi.⁸⁷⁸ Sense decorar és el de l'arc dels *Sergii* a Pola, tardoaugustà o lleugerament posterior, que presenta un coronament de secció quadrangular, similar al de Berà, però de menors dimensions. La planta dels basaments dels pilars de l'arc de Pola té, als angles interns, una espècie de dent.⁸⁷⁹

A *Hispania* tenim ben documentats una sèrie d'arcs amb podis força prominents, el més espectacular dels quals és el de l'arc de Sádaba, que coneixem per mitjà d'un dibuix del principi del segle XVII.⁸⁸⁰ Un altre podi força elevat és el de l'arc valencià de Cabanes⁸⁸¹ i, finalment, el més proper —geogràficament i formalment— al del monument que ens ocupa és el de l'arc del pont de Martorell (16/13-8 aC).⁸⁸² De l'anàlisi de les poques restes conservades de l'arc que formava part del pont sobre el riu *Rubricatus* (l'actual Llobregat), es desprèn que els pilars del monument recolzaven

865. PRIEUR, 1982, pàg. 448, especialment la fig. 3.

866. El podi serveix de base de les columnes d'angle i ocupa els laterals externs del monument (DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330).

867. El podi envolta els pilars, a excepció de la cara interna (PFANNER, 1983; DE MARIA, 1988, núm. 74, pàg. 287-289).

868. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

869. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

870. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.

871. ROLLAND, 1977.

872. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.

873. KLEINER, 1985a, pàg. 67-93.

874. DE MARIA, 1988, núm. 5, pàg. 232-235.

875. DE MARIA, 1988, núm. 1, pàg. 227-228.

876. GARCÍA BELLIDO, 1972-1974, pàg. 45-90.

877. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

878. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

879. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

880. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 23-24.

881. En aquest cas, però, l'arc pròpiament dit neix directament de la part superior d'aquest podi (ARASA i ABAD, 1989).

882. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 181; per a la cronologia vegeu FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 284.

sobre un podi. L'estructura d'aquest podi té moltes similituds amb la de l'arc tarragoní perquè presenta un sòcol motllurat, un cos central format per dues filades i un coronament esculpit en la filada immediatament superior. La diferència fonamental entre els podis dels dos edificis consisteix en les característiques de les motlures, més elaborades a Martorell.⁸⁸³

Aquest podi alt, no articulat, que envolta completament els pilars de l'edifici i que fa de base a l'ordre aplicat és una característica que trobem, doncs, en els arcs d'època augustiana; a partir d'aquesta data, s'observa un procés d'alleugeriment d'aquesta estructura.⁸⁸⁴

Les lesenes corínties de l'ordre aplicat que decora el cos central de l'arc de Berà es caracteritzen pel fet que les seves bases àtiques no tenen plint i, en conseqüència, recolzen directament sobre el coronament del podi dels pilars de l'edifici; podríem dir, doncs, que el coronament del podi és, en certa manera, un plint corregut. L'absència de plint està documentada en l'ordre corinti de diversos edificis d'època augustiana antiga de Roma, com el temple d'Apol·lo *in circo*,⁸⁸⁵ el teatre de Marcel o el mateix temple d'August de Barcelona,⁸⁸⁶ com ha destacat Pierre Gros, es tracta d'una característica d'un moment anterior a la sistematització del corinti romà que tingué lloc en els darrers anys del segle I aC.⁸⁸⁷ L'absència de plint per a l'ordre aplicat és evident en els arcs d'Aquino,⁸⁸⁸ de Rimini⁸⁸⁹ i de Saint-Chamas;⁸⁹⁰ l'exemple més tardà a Itàlia ens el forneix l'arc dels *Gavii* de Verona, tiberià,⁸⁹¹ i, al nostre país, el de Cáparra, d'època flàvia.⁸⁹² Els primers exemples amb plint els trobem en els arcs de Philippi,⁸⁹³ poc posterior al 31 aC, i al d'Aosta, del 25 aC.⁸⁹⁴ Al marge dels dos exemples citats de segle I dC, la presència del plint esdevé, a partir del final del segle I aC, un element constant. Un cas significatiu és l'arc de *Glanum*, que presenta un plint corregut i articulat, una espècie de solució intermèdia.⁸⁹⁵

L'ordre aplicat que estructura verticalment el cos central de l'arc de Berà està format per una sèrie de lesenes corínties amb fusts acanalats. A cada una de les façanes principals del monument hi ha, doncs, quatre lesenes, dues a cada banda de l'obertura central, en què coincideixen les exteriors amb els angles de l'edifici. Poc són els arcs que presenten en l'ordre aplicat principal l'ús de lesenes, ja que, generalment, ens trobem amb semicolumnes i, als angles, columnes de 3/4. Dels pocs exemples en què es documenta la presència de lesenes en el cos central del monument, podem distingir un primer grup que es caracteritza per l'ús de lesenes llises (arc de Philippi,⁸⁹⁶ arc de Spoleto⁸⁹⁷ i l'arc de Gal·liè de Roma),⁸⁹⁸ mentre que les lesenes acanalades, les trobem, només, en els arcs del pont de Saint-Chamas⁸⁹⁹ i en els arcs geminats de Saintes⁹⁰⁰ i

883. RODÀ, 1992, pàg. 69-70.

884. ANDERSON, 1987, pàg. 171, nota 45.

885. STRONG i WARD-PERKINS, 1962.

886. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 41-46.

887. GROS, 1976, pàg. 227, nota 266.

888. BRANDS, 1991, pàg. 561-609.

889. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

890. ROTH, 1982.

891. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.

892. GARCÍA BELLIDO, 1972-1974, pàg. 45-90.

893. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

894. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

895. ROLLAND, 1977.

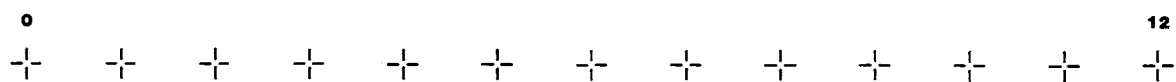
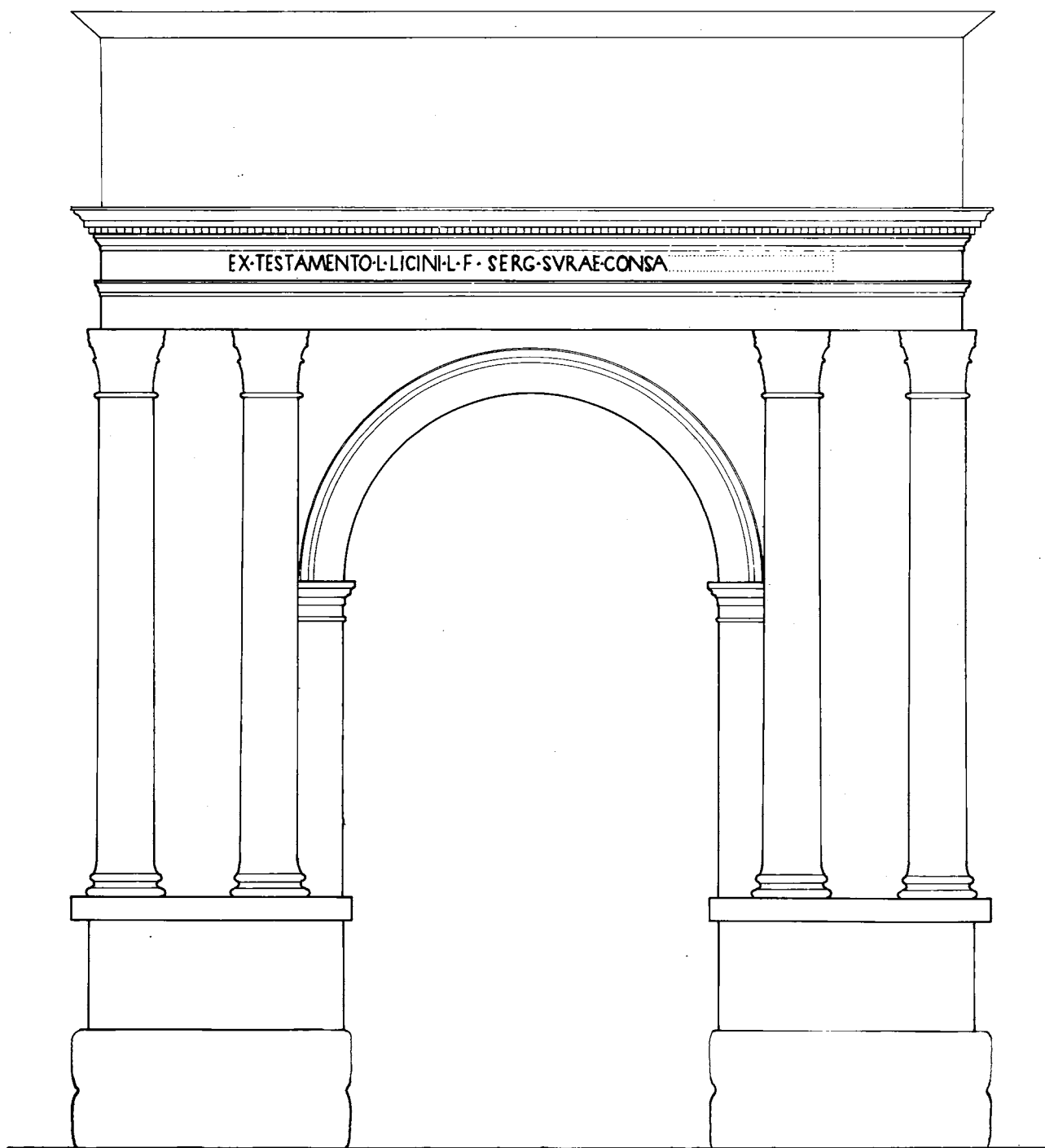
896. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

897. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.

898. DE MARIA, 1988, núm. 93, pàg. 311-312.

899. ROTH, 1982.

900. Dedicat el 18/19 dC a Tiberi, Germànic i Drus (MAURIN, 1978, pàg. 71-81; KLEINER, 1985a, pàg. 54; DE MARIA, 1988, pàg. 63). Inscripció, CIL, XIII, 1036.

LÀMINA XXIII. Arc de Berà. Proposta de reconstrucció d'una de les façanes principals del monument (en traç més fi, les parts reconstruïdes i, en color, les parts actualment enterrades).

Langres.⁹⁰¹ Menció especial mereixen, per la seva situació i la seva poca alçària, les lesenes de l'arc de Medinaceli⁹⁰² i, ja molt més tard, les que, en els arcs de Septimi Sever i de Constantí de Roma, fan parella amb les columnes exemptes que decoren les façanes principals d'aquests monuments.⁹⁰³ De gran interès resulta, doncs, observar que l'ús de lesenes corínties estriades en l'ordre aplicat principal dels arcs honoraris es documenta, només, a les províncies gal·liques, i que, per tant, es pot considerar un element característic de l'arquitectura d'aquesta zona concreta. Dels tres exemples francesos citats, en l'arc de Saint-Chamas (*Gallia Narbonensis*) trobem unes lesenes força curioses perquè, mentre que a les façanes laterals tenen poc relleu, als costats principals semblen més aviat mitjos pilars de base quadrangular. Els dobles arcs de Saintes (*Gallia Aquitania*) i de Langres (*Gallia Lugdunensis*), alguns decennis posteriors, utilitzen aquestes lesenes de forma estructuralment similar, per marcar la verticalitat de la composició, però amb certes variacions. Mentre que a Saintes tant els pilars laterals com el central incorporen dues lesenes, a Langres el pilar central té només una única lesena que marca l'eix de simetria del monument.

La presència, al nostre monument, de lesenes corínties estriades és, doncs, un element més per a relacionar la seva arquitectura amb la que es realitzava al país veí a cavall del canvi d'era.

La volta de l'arc de Berà recolza directament sobre una imposta motllurada que ocupa tota la part interna dels pilars i es fa visible en els angles, a la base de l'arquivolta, fins a tocar els fusts de les lesenes de l'ordre aplicat immediates, és a dir, les lesenes internes de cadascuna de les façanes principals del monument. Aquest és un altre element arquitectònic que ens permet de fer paral·lelismes amb altres construccions similars (fig. 75-77). Un grup d'arcs tenen les voltes recolzades sobre impostes contínues superposades a lesenes d'angle (Aquino,⁹⁰⁴ Càparra⁹⁰⁵ i Sádaba),⁹⁰⁶ algunes d'aquestes lesenes no presenten capitells, i estan només indicades per un fust llis i de poc relleu (Saint-Chamas⁹⁰⁷ i *Glanum*).⁹⁰⁸ A Aosta l'imposta recolza sobre tres lesenes —una de central i dues d'angle— i assoleix, a les façanes, l'ordre aplicat.⁹⁰⁹ Una altra sèrie de monuments presenten impostes contínues però sense cap tipus d'ordre inferior; es pot distingir entre els arcs en què, a les façanes, la motllura de la imposta toca l'ordre aplicat (Pola,⁹¹⁰ *arc du Rhône* a Arle⁹¹¹ i el *cosidetto* arc de Gal·liè de Roma)⁹¹² i aquells en què aquests dos elements es troben separats (Rimini⁹¹³ i Susa).⁹¹⁴ L'ús de motllures d'imposta, sense lesenes inferiors, que als extrems s'entreguen als fusts de les semicolumnes de les façanes és freqüent al llarg de tot l'Imperi (p. e., l'arc de Titus i el de Septimi Sever a Roma, i de Trajà a Benevento i a Ancona).⁹¹⁵ Altres variants es caracteritzen per l'absència d'impostes, en què l'arquivolta descansa directament sobre capitells de lesena (Spoleto),⁹¹⁶ o pel fet que les motllures de la imposta s'estenen als quatre costats dels pilars (Medinaceli).⁹¹⁷

901. Tradicionalment datat al final del segle II dC, basant-nos en noves anàlisis i en els seus capitells corintis, la data de la seva construcció s'ha de situar en els primers decennis del segle I dC (KÄHLER, 1939a, pàg. 16; MANSUELLI, 1954, pàg. 129-130, fig. 25; DE MARIA, 1988, pàg. 63, nota 35).

902. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23.

903. DE MARIA, 1988, núm. 89 i 98, pàg. 305-307 i 316-319.

904. DE MARIA, 1988, núm. 4, pàg. 231; BRANDS, 1991, pàg. 561-609.

905. GARCÍA BELLIDO, 1972-1974, pàg. 45-90.

906. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 23-24.

907. ROTH, 1982.

908. ROLLAND, 1977; KLEINER, 1985a, pàg. 45-47.

909. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

910. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

911. GLADISS, 1972, pàg. 17-87.

912. DE MARIA, 1988, núm. 93, pàg. 311-312.

913. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

914. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

915. PFANNER, 1983; DE MARIA, 1988, núm. 1, 5, 74 i 89, pàg. 227-228, 232-235, 287-289 i 305-307.

916. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.

917. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23.

L'estructura dels extrems de la volta del monument en estudi, és a dir, els arcs visibles a les dues façanes, es caracteritza perquè està formada per dovelles extradossades; en conseqüència, podem dir que l'arc és extradossat (lâm. v-vi). Els únics elements discordants són la clau de l'arc, amb la part superior completament plana i en contacte directe amb els blocs de l'arquitrau, i els salmers, de forma pentagonal. Arcs extradossats apareixen en la majoria dels monuments honoraris d'època augustiana i anteriors (p. e., els arcs de Philippi,⁹¹⁸ Aquino,⁹¹⁹ Aosta,⁹²⁰ Susa,⁹²¹ Spoleto,⁹²² quasi tots els de la *Narbonensis*,⁹²³ o la porta augustiana de Fano);⁹²⁴ en canvi, després de l'època d'August, els arcs estan elaborats amb dovelles que, en la part superior, assoleixen la base de l'arquitrau i amb dovelles de forma pentagonal; s'observa, doncs, una major integració real de l'arc en l'estructura mural de l'edifici, la qual cosa ajuda a donar coherència estàtica a la globalitat del monument. El procés de transformació —documentat també en els arcs de les portes urbanes—, el pas de l'arc extradossat a una nova solució tècnica, ens l'il·lustren perfectament una sèrie de monuments en els quals s'observa una tendència de les dovelles de la part superior a arribar fins a l'arquitrau (tres blocs a Saint-Chamas,⁹²⁵ set a l'arc d'August per la recuperació de les ensenyes militars en poder dels Parts),⁹²⁶ sense que hi hagi encara dovelles pentagonals; la integració total de les dovelles en l'estructura del mur, la trobem ben documentada ja en monuments del principi del segle I dC (Pola, arcs dits de Gal·liè i de Drus a Roma),⁹²⁷ moment a partir del qual es convertirà en una tècnica pràcticament exclusiva.⁹²⁸

Un exemple interessant és l'arc augustià de Rimini,⁹²⁹ en el qual les dovelles de la part superior assoleixen l'arquitrau i les de la part inferior, els carreus laterals immediats; les dovelles del sector intermedi, els ronyons de l'arc, però, són extradossades. Aquesta variació respon probablement a la presència de decoració escultòrica als carcanyols de l'arc.

Un dels trets més definidors de l'arc de Berà és la seva sobrietat, fruit d'una total inexistència de decoració figurada; podríem dir que aquest monument és pura arquitectura, ja que els únics elements no arquitectònics eren la inscripció o les inscripcions; la decoració es limita a les senzilles motllures de les impostes i de l'arquivolta i a una cornisa que, malgrat que la coneguem indirectament, sabem que era d'una gran austeritat. Aquest buit decoratiu ens forneix també una sèrie de dades que ens ajuden, però, a l'hora de col·locar el nostre monument dins d'un context arquitectònic.

Tant l'arquivolta, amb una sòbria motllura (fig. 74), com la superfície interna de la volta, aquesta última completament llisa, contrasten fortament amb elements similars d'altres arcs; ens referim a monuments amb arquivoltes amb decoració vegetal i voltes amb cassetons ricament adornats. A una primera sèrie d'arcs amb arquivoltes senzilles (Philippi,⁹³⁰ els dos arcs d'August al fòrum de Roma,⁹³¹ Rimini),⁹³² al marge d'aquells arcs

918. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

919. DE MARIA, 1988, núm. 4, pàg. 231; BRANDS, 1991, pàg. 561-609.

920. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

921. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.

922. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.

923. KLEINER, 1985a, pàg. 40-50.

924. L'arc central d'aquesta porta urbana presenta fortes similituds amb l'arc de Berà, pel que fa a l'arquivolta, l'imposta i l'arc extradossat. En l'exemple italià, la clau de l'arc està decorada amb un relleu (DE MARIA, 1988, núm. 21, pàg. 242-243).

925. ROTH, 1982.

926. A partir de la reconstrucció de R. Gamberini Mongenet (DE MARIA, 1988, núm. 59, pàg. 269-272, lâm. 47.1).

927. DE MARIA, 1988, núm. 33, 91 i 93, pàg. 251-252 i 309-312.

928. A la Península, per exemple, als arcs de Medinaceli i Cáparra (GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 8-16 i 22-23).

929. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

930. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

931. DE MARIA, 1988, núm. 56 i 59, pàg. 267-272.

932. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

sense arquivolta (Aquino⁹³³ i Cabanes),⁹³⁴ segueix un nou grup, també auster, però que es caracteritza per presentar arquivoltes estructurades en tres faixes (Susa,⁹³⁵ Spoleto,⁹³⁶ Verona⁹³⁷ i Pola).⁹³⁸ Un cas especial és l'arc d'Aosta,⁹³⁹ per la seva doble arquivolta; la inferior recolza sobre les impostes i la superior assoleix directament el fust dels elements de l'ordre aplicat. La rica decoració vegetal podríem dir que, en època antiga, és característica del arcs de la *Narbonensis* (*arc du Rhône*,⁹⁴⁰ Carpentras,⁹⁴¹ *Glanum*,⁹⁴² Orange),⁹⁴³ tot i que els monuments de Cavaillon⁹⁴⁴ i Saint-Chamas⁹⁴⁵ tinguin només motllures senzilles a l'arquivolta. També en un primer moment hi ha exemples en què les claus dels arcs mostren decoració figurada (*arc du Rhône*,⁹⁴⁶ arc de Spoleto⁹⁴⁷ i porta de Fano),⁹⁴⁸ però, en realitat, les claus decorades al centre d'arquivoltes amb tres faixes es convertirà en un element característic dels arcs construïts a partir d'època flàvia.⁹⁴⁹

Les voltes amb cassetons, en època augustiana típiques dels arcs gàl·lics, i documentades a Itàlia ja al principi del segle I dC (arc dels *Sergii* a Pola),⁹⁵⁰ esdevindran, més tard, d'ús freqüent a tots els territoris de l'Imperi.

L'entaulament del nostre monument, la part menys conservada, presenta una morfologia plenament concordant amb els criteris utilitzats en la construcció de la resta de l'edifici; ens referim concretament, a l'austeritat en la decoració i en el disseny. L'entaulament de l'arc de Berà és de planta rectangular, i segueix la mateixa regularitat de línies que s'observa en el disseny global del monument. Com veure'm més endavant, aquest és un tret característic dels arcs més antics, que ràpidament es transforma amb l'aparició de monuments molt articulats, des de la base fins a l'àtic. Aquesta articulació de l'estructura dels arcs honoraris es troba sempre en relació amb la disposició, en el conjunt de l'edifici, de les diverses lesenes, columnes, semicolumnes o columnes de tres quarts que decoren les façanes del monument.

L'arquitrau de l'arc de Berà (fig. 78) és un arquitrau llis coronat per una motllura senzilla, de característiques similars als dels arcs del pont de Saint-Chamas⁹⁵¹ o al del mateix temple d'August de Barcelona,⁹⁵² ambdós monuments de finals del segle I aC. Al marge de certes excepcions —vegeu els casos d'Aosta,⁹⁵³ de *Glanum*⁹⁵⁴ o de l'*arc du Rhône* d'Arle—,⁹⁵⁵ el tipus d'arquitrau més freqüent és el que apareix dividit en tres faixes i coronat per una motllura, més o menys ricament decorada. Es tracta d'un

-
933. BRANDS, 1991, pàg. 561-609.
 934. ARASA i ABAD, 1990.
 935. DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330.
 936. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.
 937. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.
 938. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.
 939. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.
 940. GLADISS, 1972.
 941. KLEINER, 1985a, pàg. 44-45.
 942. ROLLAND, 1977.
 943. AMY *et alii*, 1962; ANDERSON, 1987, pàg. 159-192.
 944. KLEINER, 1985a, pàg. 43-44.
 945. ROTH, 1982.
 946. GLADISS, 1972.
 947. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.
 948. DE MARIA, 1988, núm. 21, pàg. 242-243.
 949. Vegeu, per exemple, els arcs de Titus i de Septimi Sever a Roma o els de Trajà, a Ancona i a Benevento (PFANNER, 1983; DE MARIA, 1988, núm. 1, 5, 74 i 89, pàg. 227-228, 232-235, 287-289 i 305-307).
 950. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.
 951. ROTH, 1982.
 952. PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909, pàg. 41-46.
 953. Amb un entaulament dòric, DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.
 954. Amb un arquitrau completament llis, ROLLAND, 1977.
 955. En aquest arc, l'arquitrau ha estat substituït per un fris dòric, damunt del qual hi ha un segon fris amb decoració vegetal (GLADISS, 1972).

arquitrau poc canònic, que, com hem vist, s'associa a produccions d'època augustiana anteriors al canvi d'era.⁹⁵⁶

El fris de l'arc de Berà és un fris llis (fig. 79), coronat per una motllura austera, i que, aproximadament en un 80 % de la llargària dels dos costats principals, estava ocupat per la inscripció. Cal dir que no disposem de dades, perquè no s'ha conservat, per a afirmar que la resta del fris, aquella sense text, no estigués decorada. Si tenim en compte, però, la simplicitat decorativa del nostre monument, hem d'inclinar-nos per descartar aquesta possibilitat. Dos són els elements a valorar en estudiar el fris de l'arc de Berà: la mancança de decoració i la presència de l'epígraf.

Els frisos llisos, sense cap tipus de decoració, els trobem ben documentats en monuments com l'arc de Philippi,⁹⁵⁷ l'arc Pàrtic d'August al fòrum de Roma,⁹⁵⁸ l'arc de Spoleto,⁹⁵⁹ el dels *Gavii* de Verona⁹⁶⁰ o les portes de Fano⁹⁶¹ i Esquilina de Roma, anomenada *arc de Gal·liè*⁹⁶² i, també, en altres arcs més moderns (els de Neró, Septimi Sever i Constantí a Roma i el de Trajà a Ancona).⁹⁶³ L'arc d'Orange és l'únic exemple amb fris llis a la *Narbonensis*,⁹⁶⁴ al nostre país, un fris sense decorar, el trobem documentat a l'arc de Medinaceli.⁹⁶⁵ Al marge del fris dòric de l'arc d'Aosta,⁹⁶⁶ una part dels arcs d'època augustiana presenten una rica decoració, vegetal, figurada o mixta, en els seus frisos, tant en edificis de caire oficial (Susa,⁹⁶⁷ *arc du Rhône*)⁹⁶⁸ com en aquells promoguts per la iniciativa privada (Saint-Chamas,⁹⁶⁹ Pola);⁹⁷⁰ decoració que apareix també més tard en els arcs de Titus a Roma i en l'erigit per Trajà a Benevento.⁹⁷¹

Alguns dels arcs citats incorporen als seus frisos inscripcions relatives a la seva construcció. Epígrafs en frisos no decorats, els trobem, per exemple, a la porta de Fano⁹⁷² i al *cosidetto* arc de Gal·liè i Salonina de Roma.⁹⁷³ En el primer cas, la inscripció principal dedicada a August es trobava en el fris i, l'any 339 dC, es varen col·locar dues noves inscripcions: una a l'extrem superior de l'estructura, dedicada a Constantí, i l'altra, relativa al *praefectus Urbi* que tingué cura de l'obra, en lletres més petites, a l'arquitrau.⁹⁷⁴ L'anomenat *arc de Gal·liè i Salonina* —en l'origen, la porta Esquilina (tardoaugustiana o julioclàudia) de les muralles servianes de Roma— presenta signes evidents de la supressió d'una inscripció en el seu fris; probablement aquest fet tingué lloc en ocasió de la conversió d'aquesta porta en arc dedicat a Gal·liè i a la seva dona, fet documentat per una nova inscripció col·locada a l'arquitrau.⁹⁷⁵

Disposem també d'exemples en els quals frisos decorats presenten un espai reservat per a una inscripció. Els arcs del pont de Saint-Chamas incorporen en la part

956. GROS, 1981, pàg. 143-144.

957. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

958. DE MARIA, 1988, núm. 59, pàg. 269-272.

959. DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329.

960. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.

961. DE MARIA, 1988, núm. 21, pàg. 242-243.

962. DE MARIA, 1988, núm. 93, pàg. 311-312.

963. KLEINER, 1985a, pàg. 69-95; DE MARIA, 1988, núm. 1, 89 i 98, pàg. 227-228, 305-307 i 316-319.

964. AMY *et alii*, 1962; ANDERSON, 1987, pàg. 159-192.

965. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23.

966. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

967. Representant escenes de sacrifici i, també, del pacte establert entre els romans i *M. Iulius Cottius* (DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330).

968. Fris de volutes d'acant, GLADISS, 1972.

969. Fris de volutes d'acant que, en coincidència amb els capitells de les lesenes, presenta unes àligues amb les ales obertes, ROTH, 1982, pàg. 26-28.

970. La rica decoració del fris d'aquest monument està composta d'escenes de temàtica variada: relleu d'armes, frisos de garlandes amb bucranis i *putti*, bigues. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

971. PFANNER, 1983; DE MARIA, 1988, núm. 5, pàg. 232-235.

972. DE MARIA, 1988, núm. 21, pàg. 242-243.

973. DE MARIA, 1988, núm. 93, pàg. 311-312.

974. CIL, xi, 6218-6219.

975. CIL, vi, 1106.

central dels frisos que miren a l'exterior del pont, un epígraf en què figura la construcció dels arcs per disposició testamentària de *L. Donnius Flavos*, un *flamen Romae et Augusti*, probablement de la veïna ciutat d'Arle.⁹⁷⁶ Un altre paral·lel, lleugerament més modern, ens el forneix l'arc dels *Sergii* de Pola (actual Croàcia).⁹⁷⁷ Al centre del fris figurat del monument, la inscripció de qui el va fer construir, *Salvia Postuma*; la resta dels membres de la família, que abasten dues generacions, apareixen en altres epígrafs situats en les diverses parts de l'àtic de l'edifici.⁹⁷⁸

Per a conèixer l'aspecte formal de la cornisa de l'arc de Berà, ens hem de limitar, com hem vist anteriorment, a les poques dades que ens proporciona la documentació anterior a la restauració de l'any 1840.⁹⁷⁹ Sembla, doncs, que es tractava d'una cornisa denticulada, molt senzilla, i que les motllures no tenien cap tipus d'element decoratiu (fig. 80). Cornises del mateix tipus, les trobem, per exemple, en els arcs de Philippi,⁹⁸⁰ del pont de Saint-Chamas⁹⁸¹ i també al de Medinaceli.⁹⁸² Evidentment, no són gaires les variacions que es poden introduir en la decoració d'aquest tipus d'element arquitectònic però sí que hi ha un detall interessant que convé destacar.⁹⁸³ Ens referim, per exemple, a la presència de permòdols, característics de les cornises corínties, que trobem àmpliament documentats en la gran majoria d'arcs d'aquest ordre arquitectònic i, especialment, en els d'època d'August o una mica posteriors.⁹⁸⁴ L'exemplar més antic, amb cornisa de permòdols, és l'arc de Rimini, construït l'any 27 aC per commemorar la reparació i millora de la *Via Flaminia*.⁹⁸⁵

Un últim aspecte que hem de tractar és el relatiu al possible àtic de coronament de l'edifici. Els arguments per a la restitució d'aquest element arquitectònic es fonamenten en el que quedava de la part superior del monument, abans de la restauració de 1840,⁹⁸⁶ i també en l'estudi de la modulació i en una comparació amb altres arcs honoraris. Per la seva situació a la part més alta dels edificis, aquest és l'element més degradat, del qual, en molts casos, no queda cap resta arquitectònica *in situ*. Això no obstant, l'àtic és una de les parts inherents a l'arc honorari, que, a més de servir de punt privilegiat per a la col·locació de les inscripcions dedicatòries, era la base sobre la qual es situaven els grups escultòrics que, en la majoria dels casos, coronaven els arcs. Hi ha, però, casos evidents en els quals l'àtic no fou mai projectat ni construït, com per exemple els arcs del pont de Saint-Chamas⁹⁸⁷ o l'arc del pont d'Alcántara.⁹⁸⁸ Sembla que l'absència d'àtic és una de les característiques dels arcs construïts en relació amb ponts; de fet, si analitzem les restes del nucli en *opus caementicium* de l'arc del pont de Martorell,⁹⁸⁹ veurem que aquest monument tampoc no estava dotat d'un àtic.

976. CIL, XII, 647; ROTH, 1982, pàg. 14-15; LAFRAN i ROTH, 1989, pàg. 13-20.

977. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

978. CIL, V, 50.

979. Vegeu l'apartat 4.3.8.

980. KLEINER, 1985a, pàg. 20.

981. ROTH, 1982.

982. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23.

983. Cal tenir present que, de molts arcs conservats (p. e., Aosta, *Glanum*, etc.), desconexem les característiques de la cornisa que s'ha perdut o degradat, a causa de la seva situació en l'estructura del monument.

984. *Arc du Rhône* d'Arle (GLADISS, 1972), arc pàrtic d'August al fòrum de Roma i arcs de Susa, Spoleto, Pola i Verona (DE MARIA, 1988, núm. 33, 59, 109, 110 i 113). Sobre l'ús d'aquest element, vegeu GROS, 1976, pàg. 210 i GROS, 1981, pàg. 138.

985. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-261.

986. Vegeu l'apartat 4.3.9.

987. ROTH, 1982.

988. BLANCO, 1977; LIZ, 1988.

989. FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 282-288, làm. 31-32; RODÀ, 1992, pàg. 70. Es pot observar clarament que el nucli de morter assoleix només l'altura del fris, per sobre del qual una última filada de blocs devia formar la cornisa i devia folrar la part superior del morter. L'existència d'un àtic comportaria que el morter arribés a cotes més elevades i, d'altra banda, no sembla que hagi estat repicat en èpoques recents.

6.2.3. *Esquema compositiu* (lâm. xxiii)

La distribució dels diversos cossos que integren l'arc de Berà i el disseny de la seva estructura formal tenen un caràcter ben definit que determina la imatge del monument. La primera qüestió a ressaltar, no per evident menys significativa, és que estem parlant d'un arc honorari d'una sola obertura. Ha estat demostrat ja que no es pot parlar d'una evolució cronològica dels arcs segons que siguin d'un, dos, tres arcs o quadrifronts.⁹⁹⁰

Pel que fa a la estructura de les façanes principals, sistematitzada per Kähler en el seu important article per la *Real Encyclopädie*,⁹⁹¹ ha estat també argumentada la no-validesa d'aquesta tipologia des del punt de vista cronològic,⁹⁹² en la qual l'arc de Berà correspondria al tipus número 10. Això no obstant, resulta interessant d'analitzar la relació existent entre la disposició dels diversos elements que configuren l'arc de Berà amb la d'altres monuments similars.

El nostre arc respon a una tipologia formal ben precisa: un cos principal recolzat sobre dos podis, amb una única obertura central, coronat per un entaulament i, probablement, un àtic sense cap tipus d'articulació. Pel que fa a la planta, tots els cossos de l'arc de Berà són quadrangulars. Els costats principals del cos central del monument estan organitzats per mitjà de lesenes corínties que, dues a cada banda, emmarquen l'obertura central.

Arcs d'aquestes característiques, amb una obertura emmarcada per un doble ordre aplicat que recolza directament sobre el podi, són els d'Aosta,⁹⁹³ *Glanum*,⁹⁹⁴ Pola,⁹⁹⁵ Verona,⁹⁹⁶ Langres⁹⁹⁷ i Saintes.⁹⁹⁸ En els quatre primers casos s'utilitzen semicolumnes i columnes de 3/4 als angles i, en els dos últims, lesenes. Convé destacar, però, que a Aosta l'entaulament està articulat en diversos volums i, potser, també ho estava l'àtic; Pola i Verona presenten articulació en l'entaulament, l'àtic i el podi; *Glanum* només presenta articulació en el podi, però desconeixem la part superior del monument, que també podia presentar diversos volums. Pel que fa als arcs de Saintes i Langres, el primer presenta dobles lesenes als tres pilars, però el segon només als pilars laterals; en ambdós casos, només els podis estan articulats. Dobles columnes que emmarquen l'obertura central, les trobem també, posteriorment, als arcs Britànic⁹⁹⁹ i de Titus¹⁰⁰⁰ de Roma i al de Trajà de Benevento,¹⁰⁰¹ en tots els casos amb entaulaments i àtics articulats.

L'arc de Berà constitueix, doncs, l'únic exemple d'arc, amb aquest esquema compositiu de la façana dels seus costats principals, en el qual cap dels seus cossos no està articulat. Creiem que aquesta és una qüestió interessant, que ens porta a analitzar aquest últim aspecte.

Com hem destacat anteriorment, els diversos elements que donen forma a l'arc de Berà (podi, cos central, entaulament i àtic) són de planta quadrangular, sense que es pugui constatar la presència de cap variació que permeti parlar d'articulació d'aquests diversos cossos. Generalment, aquest tipus de variacions es troben en coincidència amb l'ordre aplicat i serveixen per alleugerir visualment la rigidesa de l'estructura construïda. Molt pocs són els arcs honoraris que es puguin considerar de planta no articulada, és a dir que, com el de Berà, no presentin aquesta característica en cap de

990. DE MARIA, 1988, pàg. 58-65.

991. KÄHLER, 1939b, especialment, col. 485-486.

992. MANSUELLI, 1975, pàg. 98; DE MARIA, 1988, pàg. 58.

993. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

994. ROLLAND, 1977.

995. DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251-252.

996. DE MARIA, 1988, núm. 113, pàg. 331-333.

997. MANSUELLI, 1954, pàg. 129-130, fig. 25.

998. MAURIN, 1978, pàg. 71-81, fig. 18-56; KLEINER, 1985a, pàg. 54; DE MARIA, 1988, pàg. 63.

999. DE MARIA, 1988, núm. 69, pàg. 280-282.

1000. PFANNER, 1983.

1001. DE MARIA, 1988, núm. 5, pàg. 232-235.

les seves parts: els arcs d'Aquino,¹⁰⁰² de Philippi,¹⁰⁰³ d'Octavi al fòrum de Roma,¹⁰⁰⁴ de Susa,¹⁰⁰⁵ de Siracusa¹⁰⁰⁶ i el de Spoleto.¹⁰⁰⁷ Un grup força homogeni que, cronològicament, no supera els darrers anys del primer quart del segle I dC; si tenim en compte les poques dades disponibles sobre els primers arcs republicans,¹⁰⁰⁸ sense gaires dificultats veurem que la manca d'articulació és una característica dels arcs republicans i augustians, tot i que perduri en època de Tiberi (Spoleto). A aquest mateix grup podria afegir-se l'arc hispànic de Sádaba, si ens fiem del dibuix de Juan Bautista Labaña.¹⁰⁰⁹ A *Hispania*, però, disposem de dos arcs de planta unitària tradicionalment considerats més moderns: l'arc del pont d'Alcántara¹⁰¹⁰ i el de Medinaceli.¹⁰¹¹

Els més antics exemplars d'arc amb articulació dels seus elements són el de Rimini (27 aC),¹⁰¹² que manté un àtic uniforme, però que presenta, entre altres innovacions, un entaulament articulat, i el d'Aosta (25 aC)¹⁰¹³ que té l'entaulament articulat, però no s'ha conservat l'àtic. Podem dir, doncs, que en el decurs dels cinquanta anys compresos en el darrer quart del segle I aC i el primer quart del segle següent, es produeix un fenomen d'evolució que porta a la desaparició, des de l'última data, dels arcs amb planta uniforme, no articulada. A aquest període de transició corresponen molts dels monuments coneguts, fruit d'una evolució en el disseny arquitectònic que intentà, progressivament, fragmentar veticalment les, fins aleshores, rígides unitats estructurals que componien l'arc honorari.

Hem de tenir present, també, que la manca d'eixos de verticalitat, limitats a l'ordre aplicat, posa en relleu la presència dels eixos horitzontals. La divisió arquitectònica del monument està, doncs, ressaltada horitzontalment pel sòcol del podi, per la motllura de coronament d'aquest, per l'entaulament i, probablement, pel coronament de l'àtic.

6.2.4. Conclusió

L'anàlisi comparativa del conjunt de l'edifici que ens ocupa ens porta a observar que l'arc de Berà ha d'ésser situat, arquitectònicament, en el context dels arcs construïts a les províncies occidentals de l'Imperi en època augustiana. És evident que molts dels trets característics del nostre monument es documenten també en edificis construïts posteriorment, però si tenim en compte el conjunt de l'arc, veiem que és un bon exemple de l'arquitectura d'un moment determinat.

Pel que fa al disseny de l'edifici, és altament reveladora la seva sobrietat, la senzillesa de la seva composició i aquesta rigidesa en l'estructura, que contrasta amb l'articulació dels diversos cossos dels arcs, que, com hem vist, esdevé exclusiva a partir d'August. Si fem atenció als diversos elements compostius del monument, observem que la solidesa del podi, la falta de plint en les lesenes o la senzillesa de les motllures d'imposta, de l'arquivolta i de l'entaulament són factors que contribueixen a aquesta

1002. Datat al voltant del 40 aC (DE MARIA, 1988, núm. 4, pàg. 231; BRANDS, 1991, pàg. 561-609).

1003. Poc posterior al 31 aC (KLEINER, 1985a, pàg. 20).

1004. Dedicat a Octavi l'any 29 aC per la victòria d'Actium. No articulats en la reconstrucció de Gamberini Mongenet (DE MARIA, 1988, núm. 56, pàgs. 267-268, fig. 41).

1005. Del 9/8 aC (DE MARIA, 1988, núm. 110, pàg. 329-330).

1006. Datat al final del segle I aC. Pel que fa a la part superior, cal basar-se en la reconstrucció de Gentili (DE MARIA, 1988, núm. 108, pàg. 327-328, fig. 72).

1007. Dedicat a Germànic i a Drus Menor, al voltant de l'any 23 dC (DE MARIA, 1988, núm. 109, pàg. 328-329).

1008. KLEINER, 1985a, pàg. 14-19; DE MARIA, 1988, pàg. 45-51.

1009. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 23-24, fig. 16.

1010. BLANCO, 1977; LIZ, 1988.

1011. GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 22-23, fig. 15.

1012. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

1013. DE MARIA, 1988, núm. 3, pàg. 229-230.

cronologia. De fet, les característiques formals de l'arquitrau, com les del fris i de la cornisa, no fan més que contribuir a situar l'arc de Berà en un moment en què encara s'està experimentant l'ús de l'ordre corinti.

Dues qüestions, de caràcter tècnic, volem ressaltar també: el sistema de talla de les bases de les lesenes, comparable només amb l'arc d'Aosta (25 aC), i la tipologia de les dovelles de l'arc. Ambdós elements vénen a confirmar el context cronològic indicat i, pel fet d'ésser de caràcter tècnic, no poden ésser fruit d'una, massa sovint utilitzada, «tendència a l'arcaisme».

Sense cap mena de dubte, sorprèn en l'arc de Berà la manca de decoració, fet que, evidentment, contrasta amb les produccions coetànies de la veïna *Gallia Narbonensis*. Es podria argumentar, a favor d'aquesta diversitat, el caràcter privat del nostre monument; de fet, com hem vist, existeixen grans paral·lelismes entre l'arc de Berà i els del pont de Saint-Chamas, construïts també per la disposició testamentària d'un privat. Els monuments de l'anomenat *Pont Flavien* són més austers dels que es construïren en aquella zona, però presenten una decoració vegetal i figurada, impensable a Berà.

La relació de l'arc de Berà amb els monuments del país veí no es limita a l'edifici citat; l'ús de lesenes corínties estriades —l'ordre aplicat escollit per al monument en estudi— es troba exclusivament documentat, pel que fa als arcs, en edificis de les províncies gàl·liques. No hem d'oblidar, d'altra banda, que l'existència de forts lligams entre l'arquitectura del nord-est peninsular i la del sud de la *Gallia* és un fet demostrat, del qual, com hem vist, en són també un bon exemple els capitells del nostre monument.

Per les raons esmentades, considerem que, de l'anàlisi comparativa de l'edifici en estudi amb la resta d'arcs coneguts, es desprèn que l'arc de Berà és un edifici construït en època d'August, probablement en el decurs dels dos darrers decennis del segle I aC; cronologia que, d'altra banda, no està en contradicció amb la que hem proposat per als capitells corintis d'aquest mateix monument.

6.3. LA INSCRIPCIÓ

6.3.1. *Anàlisi paleogràfica* (fig. 81-84)

Malgrat que l'estat de conservació de la inscripció llatina que formava part del fris de l'edifici romà sigui força deficient, el valor documental d'aquest epígraf fa que sigui necessari analitzar-ne les característiques fins al màxim. La morfologia dels diversos signes que componen aquest document, comparada amb la d'altres epígrafs, ens pot aportar dades substancials amb vista a l'atribució a un context cronològic concret.

De l'anàlisi del conjunt de vint-i-nou lletres que actualment es conserven,¹⁰¹⁴ es desprèn que hi ha una total manca de peus, de nexes, d'*apices* i de bisells;¹⁰¹⁵ els traços dels signes són de secció convexa. Elements característics de la forma de cadascuna de les lletres són, per exemple, la poca longitud dels traços horitzontals de *E*, *F* i *L*, la presència d'una *C* força oberta, la lleugera divergència dels traços laterals de la *M*,¹⁰¹⁶ el caràcter oblong de la *O*, la cua rectilínia de la *R* i la poca amplària de la *S*. Un altre element destacable és la condensació que s'observa en el signes que configuren el *nomen*, *Licini*.

Pel que fa als signes de puntuació, només han arribat fins a nosaltres sis punts, relativament ben conservats, i un altre de força degradat; podem afirmar, però, que els

1014. Indiquem a continuació cadascun dels signes, seguit del nombre d'unitats conservades: *A*, 3, una de les quals deteriorada; *C*, 2; *E*, 3; *F*, 1; *G*, 1; *I*, 3; *L*, 3; *M*, 1; *N*, 3; *O*, 2; *R*, 2, una de les quals parcial; *S*, 3; *T*, 1, i *V*, 1.

1015. Els nexes posats en relleu per alguns dels autors que s'han ocupat anteriorment d'aquesta inscripció són pures fantasies (vegeu l'apèndix A).

1016. Aquesta lletra té, a la base, una amplària de 0,19 m i, a la part superior, de 0,17 m.

signes de puntuació estaven formats per triangles, amb un vèrtex cap amunt, col·locats a mitja alçària de les lletres. Observant amb detall aquests signes, es pot apreciar que foren executats amb tres cops cadascun i que el costat inferior del triangle no és, en tots els casos, horitzontal. Hi destaca el fet que el primer punt conservat no es troba col·locat a una distància equidistant de la *O* i la *L*, més aviat està desplaçat cap al traç vertical de la *L*.¹⁰¹⁷

Les connotacions cronològiques de la forma de les lletres utilitzades en la inscripció que ens ocupa no són fàcils d'esbrinar. D'una banda, una sèrie de trets ens porten a pensar en una cronologia antiga; ens referim a la presència de punts triangulars, a la falta de reforços, al fet que els traços horitzontals siguin curts (a les lletres *E* i *F* tots els traços plans tenen la mateixa amplària), a la presència d'una *R* de cua rectilínia i a la condensació dels signes d'una part de l'epígraf. D'altra banda, però, hi ha també elements que permetrien argumentar una cronologia més baixa: fonamentalment, la poca divergència dels traços de la *M* i la forma quasi quadrada de la *N*.¹⁰¹⁸

El problema cronològic resideix en un fet ben concret: l'associació de la inscripció al moment constructiu de l'edifici, època augustiana, o al moment immediatament posterior a la mort del senador *Lucius Licinius Sura*, el 108 dC.

Una anàlisi de les inscripcions romanes trobades a Catalunya i, especialment, d'aquelles en què apareixen membres de la gens *Licinia* i el mateix senador hispànic ens hi aporta una mica de llum. Els exemplars més antics procedeixen de Terrassa i de Barcelona; en un epígraf procedent de la primera ciutat, datat al final de l'època tardorepublicana o augustiana, els caràcters arcaics de les lletres que formen el nom d'un *Marcus Licinius* estan evidenciats per *S* i *N* de traços rectilinis i inclinats.¹⁰¹⁹ De Barcelona procedeixen dues inscripcions, la famosa exedra trobada a Montjuïc en la qual apareix un *L(ucius) Licinius*¹⁰²⁰ i un fragment de fris en pedra local amb el text *L(ucius) Licinius*.¹⁰²¹ Els caràcters de l'exedra són, segons Balil, d'època republicana, mentre que la manca d'una cronologia precisa per a la segona inscripció no ens permet fer-ne un estudi comparatiu.

La gran majoria de les inscripcions amb membres de la família que ens ocupa corresponen al segle II dC¹⁰²² i, en un cas, al final del segle I dC.¹⁰²³ Aquests epígrafs es caracteritzen per la presència de lletres amb bisells de secció triangular, amb peus, nexes i també, en molts casos, *apices*. A grans trets, podem dir que els caràcters paleogràfics de totes aquestes inscripcions són els que corresponen al moment en què es daten i són ben diversos dels que trobem en l'arc de Berà. Especialment interessant és el grup de pedestals per a estàtues de *Lucius Licinius Secundus*, en els quals apareix *Lucius Licinius Sura*,¹⁰²⁴ datats els anys 107-110 dC; les característiques dels signes alfabètics d'aquest grup d'inscripcions són similars a les anteriorment citades. En els exemplars en què s'ha conservat el nom del senador hispànic, aquest apareix sota la forma de *L(ucio) Licinio Surae*¹⁰²⁵ o *L(ucio) Licin(io) Surae*,¹⁰²⁶ en el primer cas només

1017. GORDON, 1957, pàg. 183-185 i 216.

1018. GORDON, 1957.

1019. IRC, I, 73.

1020. IRB, 71; BALIL, 1955-1956, pàg. 273-276; BALIL, 1964, pàg. 45-46, fig. 9. La cronologia augustiana proposada per Balil ha estat acceptada pels investigadors posteriors (BONNEVILLE, 1978, pàg. 59). Aquesta inscripció presenta alguns trets paleogràfics similars a la de l'arc de Berà: la poca amplària de les *L* i *S*, i també la *C* oberta.

1021. CIL, II, 4535; IRB, 81; sense data i tradicionalment associada amb un altre fragment, tampoc datat, CIL, II, supl., 6179-d i IRB, 258. S'han posat en relació aquests dos epígrafs, pensant en un edifici públic erigit per disposició testamentària de *Lucius Licinius Sura*; les lletres del primer tenen una alçària de 0,25 m i les del segon, 0,11 m. No hi ha, però, cap argument de pes, publicat, que en justifiqui la relació.

1022. RIT, 171, 462, 678; IRC, I, 23, 125, 138, 139; IRC, II, 2, 13, 27-29; IRB, 82-100.

1023. IRC, I, 62.

1024. IRB, 82-100; IRC, I, 125.

1025. IRB, 87, 90, 91, 94, parcialment a 86 i 89.

1026. IRB, 82, 83, 85, 88, 93, 99, parcialment a 96 i 100.

s'ha abreuïat el *praenomen* i en el segon el *praenomen* i part del gentilici, la mateixa fórmula, la primera, que apareix en l'arc de Berà.¹⁰²⁷ En cap cas no apareix la filiació ni la tribu d'aquest personatge, elements que tampoc no figuren en cap de les seves inscripcions existents en altres punts de l'Imperi.

La fórmula «*Ex testamento*» la trobem en una inscripció d'un membre de la mateixa gens de Prats de Rei, també del segle II dC,¹⁰²⁸ i, a Tarragona, en un epígraf d'època d'Adrià.¹⁰²⁹ En ambdós casos ens trobem davant de lletres ben diverses de les de l'arc i, en el darrer cas, amb la presència d'un nexa *NT* i peus en totes les lletres, bisellades.

Un nou element de comparació, ens el proporciona la inscripció dedicatòria dels arcs honoraris del pont provençal de Saint-Chamas.¹⁰³⁰ Com indica l'epígraf, col·locat també al fris, els monuments foren erigits per disposició testamentària d'un «*flamen Romae et Augusti*», «*Lucius Donnius Flavos*»; en aquest text, on apareixen també els executors del testament, la fórmula utilitzada és «*testamento fieri iussit*». La paleografia d'aquesta inscripció, datada —com els arcs— entre els anys 10 i 5 aC,¹⁰³¹ presenta una sèrie de paral·lelismes amb la de l'arc de Berà. Els traços horitzontals de les lletres són significativament curts i ben evidents en lletres com *E*, *F*, *L* i *T*. Les *R* presenten una cua recta, les *C* són altes i estretes i les *N* força quadrades. D'altra banda, els signes de puntuació, que a Saint-Chamas estan formats per punts, no presenten, com a Berà, una disposició equidistant respecte de les lletres immediates. Signes de tipologia diversa dels de l'arc de Berà són les *M*, de traços clarament inclinats, i les *A*, en les quals el traç horitzontal presenta una lleugera inclinació. En definitiva, però, els caràcters paleogràfics de la inscripció provençal presenten més similituds que divergències en relació amb els de l'epígraf que analitzem. Aquest document adquireix una especial significació si tenim en compte la relació existent, des del punt de vista arquitectònic, entre els arcs de Saint-Chamas i el de Berà.¹⁰³² La hipotètica intervenció d'un taller provençal en la construcció de l'arc de Berà significaria que, amb molta probabilitat, la inscripció hagués estat efectuada per gravadors d'aquella zona —membres del mateix taller— i que, en conseqüència, els caràcters de l'epígraf responguessin més a criteris de la *Gallia Narbonensis* que de la *Hispania citerior*.

Com hem vist anteriorment, la paleografia de la inscripció de l'arc de Berà presenta una sèrie de detalls que inviten a pensar en un moment antic per a la seva realització, tot i que, és cert, hi hagi també alguns —pocs— elements que no es trobin plenament d'acord amb això. El que és completament inqüestionable és que la tipologia de les lletres de la inscripció que ens ocupa no té cap similitud amb inscripcions de principis del segle II dC. Sembla força estrany que, si en totes les inscripcions en què apareix el conegut membre de la classe senatorial es varen seguir els criteris imperants en l'època, fos precisament a l'arc de Berà, molt més espectacular i significatiu que uns pedestals per a estàtues, on no es respectessin aquestes normes d'escriptura. No hem d'oblidar, d'altra banda, que si la inscripció del monument tarragoní hagués estat efectuada per disposició testamentària del personatge que havia estat tres vegades cònsol, en l'execució hauria participat, directament o indirectament, *Lucius Licinius Secundus*, el mateix personatge al qual foren dedicades les estàtues que coronaven els pedestals esmentats. Per tant, ens trobaríem davant d'inscripcions que formarien part d'un mateix context cultural, social i, fins i tot, familiar.

Per les diverses raons esmentades, fruit de l'anàlisi paleogràfica, ens inclinem a pensar que la inscripció que ocupava la part central del fris de l'arc de Berà no fou executada al principi del segle II dC, i que, per tant, no pot associar-se a la figura de *Lucius Licinius Sura*, l'important senador romà d'origen hispànic, mort el 108 dC. En

1027. Als pedestals de *Barcino*, en datiu, i a l'arc, en genitiu.

1028. IRC, I, 23.

1029. RIT, 23.

1030. CIL, XII, 647; ROTH, 1982, pàg. 14-15, fig. 2.

1031. ROTH, 1982, pàg. 29.

1032. Vegeu els apartats 6.1 i 6.2.

conseqüència, descartada aquesta hipòtesi, tan arrelada en la historiografia precedent, i tenint presents els resultats fruit de la comparació dels caràcters epigràfics, creiem que la citada inscripció fou executada simultàniament a la construcció de l'edifici, al final del segle I aC.

6.3.2. *Lucius Licinius Sura*

Com ja hem destacat anteriorment, en la inscripció de l'arc de Berà apareix el nom complet d'un personatge, *Lucius Licinius Sura*, del qual sabem que era fill de *Lucius* i que la seva tribu era la *Sergia*. Aquests elements, la presència dels tres noms, la filiació i la seva pertinença a una tribu, ens permeten afirmar que aquest personatge era un ciutadà romà.

Tradicionalment, des del segle XVI,¹⁰³³ s'ha identificat aquest personatge de l'arc de Berà amb el senador hispànic *Lucius Licinius Sura*, individu de gran importància que fou cònsol els anys 93 o 97,¹⁰³⁴ 102 i 107 dC. A partir d'aquesta identificació, es va establir que la construcció de l'arc de Berà corresponia al moment de la mort d'aquest important senador, 108 dC. Fa uns quants anys, arran del nostre estudi dels capitells del monument,¹⁰³⁵ estudi que ens va portar a datar-ne la construcció en el darrer quart del segle I aC, vàrem proposar una nova hipòtesi. L'arc de Berà, segons la nostra proposta, hauria estat restaurat pel cònsol *Lucius Licinius Sura*, fet que seria commemorat per la inscripció.

A més dels problemes que la identificació tradicional i, també la nostra, plantegen, vistos els resultats de les diverses anàlisis comparatives que hem efectuat fins al moment, creiem que, des d'un punt de vista metodològic, és necessari fer un repàs de les dades disponibles per tal d'esbrinar qui era, realment, l'individu que en les seves últimes voluntats va disposar una activitat tal que motivà que el seu nom figurés en un epígraf col·locat a la part superior de l'arc de Berà.

Sobre això, volem fer constar dues qüestions: en primer lloc, l'extraordinària quantitat de casos d'homonímia coneguts per a l'època romana,¹⁰³⁶ en segon lloc, la tendència a associar evidències materials amb personatges o fets històrics d'especial significació.¹⁰³⁷

6.3.2.1. *El senador hispànic*

La responsabilitat de la identificació de qui disposà la construcció de l'arc de Berà amb el senador hispànic *Lucius Licinius Sura*¹⁰³⁸ recau en l'arquebisbe Antoni Agustí. Aquest important personatge del Renaixement peninsular ens diu clarament: «[...] parece que fue hecho a un Lucio Licinio Sura, en honra del qual o de un liberto suyo hai muchas inscripciones en Barcelona: fue en tiempo de Traiano y tres vezes Consul, cosa rara en aquellos tiempos a los que no eran Emperadores».¹⁰³⁹ Des d'aquella remota

1033. AGUSTÍ, 1587, pàg. 142-143.

1034. Sobre aquesta qüestió i les diverses opinions que s'hi ha formulat, vegeu CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 186-187.

1035. DUPRÉ, 1986; en el mateix sentit, DUPRÉ, 1988.

1036. A tall d'exemple, volem citar només un cas d'homonímia ben patent. En una inscripció llatina de l'illa d'Eivissa (CIL, II, 3663) apareixen sis personatges de la *gens Cornelia* amb els *tria nomina* corresponents. Dels sis individus, dos es diuen *Lucius Cornelius Longus* i, altres dos, *Marcus Cornelius Avitus*. Pel que fa a casos d'homonímia en membres de la pròpia *gens Licinia*, a Catalunya, vegeu IRC, I, pàg. 61-62, nota 56, i núm. 41, nota 137.

1037. Dels molts exemples citables, hem escollit les paraules de F. S. Kleiner, en relació amb el mausoleu dels *Iulii* de *Glanum*: «Many who have speculated upon the identity of the monument's patrons have yielded to the attraction of associating the structure with famous personages», KLEINER, 1977, pàg. 663.

1038. El nostre candidat A.

1039. AGUSTÍ, 1587, pàg. 142-143 (Vegeu l'apartat 2.1).

data, l'associació entre inscripció de l'arc i el cònsol hispànic ha restat inqüestionada per quasi tots els autors. Aquesta identificació ha comportat, també, la datació del monument al principi del segle II dC.

La figura del cònsol *Lucius Licinius Sura* és relativament ben coneguda gràcies a les mencions que en fan alguns dels seus contemporanis, especialment Marcial i Plini, i a diversos documents epigràfics. Aquestes dades permeten seguir algun dels aspectes de la vida d'aquest personatge, però no són suficientment explícites com per a il·lustrar-nos altres qüestions no menys importants.¹⁰⁴⁰ En els darrers anys, s'ha renunciat a associar aquest personatge amb alguns dels documents epigràfics que originàriament li havien estat atribuïts¹⁰⁴¹ i, recentment, Alicia Canto ha proposat d'identificar-lo amb l'autor del testament conegut per *Dasumii*.¹⁰⁴²

Un fet a destacar és que la filiació i la tribu del personatge que estem analitzant, es coneixen exclusivament per mitjà de la inscripció de l'arc de Berà.¹⁰⁴³ En conseqüència, posar en qüestió l'associació entre el «*Licinius*» de l'arc de Berà i el senador hispanoromà implica que queda *sub iudice* la identificació del *praenomen* del pare d'aquest últim i, també, de la tribu a la qual estava adscrit el senador. L'únic argument irrefutable és que l'homonímia entre ambdós personatges es limita, a falta de noves dades, als seus *tria nomina*.

La primera menció a la seva activitat la trobem en Marcial (1, 49), i fa referència a fets de l'any 83 dC, moment en què Licini Sura era ja un personatge conegut a Roma. Aquest mateix autor ens informa d'una greu malaltia que patí el senador l'any 92 dC (Marcial, 7, 47). El seu primer consolat no ha pogut ésser fixat amb seguretat, però les dates més probables són els anys 93 o 97 dC;¹⁰⁴⁴ posteriorment a aquest càrrec, probablement els anys 97/98 dC, Sura fou governador de *Germania*.¹⁰⁴⁵ Prosseguí la seva ascendent carrera política esdevenint *pontifex* o *flamen* el 101/102 dC¹⁰⁴⁶ i cònsol ordinari el mateix 102 dC, juntament amb un altre hispànic: *Lucius Iulius Ursus Servianus*.¹⁰⁴⁷ *Lucius Licinius Sura* va acompanyar Trajà en la primera guerra de Dàcia (101/102 dC) (Cassi Dió, 68, 9, 2), i, probablement, també ho va fer en la segona guerra contra els mateixos dacis (105/106 dC).¹⁰⁴⁸ De poc després d'aquesta segona campanya, 107 dC, és el seu tercer i últim *Cos. III ord.*, en aquesta ocasió tenint com a col·lega un altre senador de probable origen hispànic: *Quintus Sossius Senecio*.¹⁰⁴⁹

La mort de Licini Sura es va produir l'any 108,¹⁰⁵⁰ després que fos ell mateix qui comunicués a Adrià que havia estat adoptat per Trajà (*SHA, Vita. Hadr.* 3, 10-11).

La rellevància de la figura del senador ibèric, al marge del que significa ja el poc

1040. Vegeu, fonamentalment, RE, XIII-1, col. 471-485, núm. 167 (Groag); PIR1, II, pàg. 285, núm. 174; PIR2, V-1, pàg. 60-61, núm. 253 (L. Petersen); LTL, VI, pàg. 123 (G. Perin); un estat de la qüestió amb recull bibliogràfic exhaustiu a CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 183-193 (vegeu també CANTO, 1991).

1041. Una inscripció de Barcelona, CIL, II, 4508; una inscripció de Roma, CIL, VI, 1444 = ILS 1022, la proposta de dissociació de la qual, a càrrec de Ronald Syme (SYME, 1958, pàg. 646), ha estat àmpliament acceptada (CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 185); pel que fa a la identificació de *Lucius Licinius Sura* amb un dels tres personatges dels horòscops d'Hefestió de Tebes, vegeu BARNES, 1976, pàg. 76-79; en contra, CABALLOS, 1986, pàg. 121-128, i CANTO, 1991, pàg. 296-300.

1042. CIL, VI, 10229; CANTO, 1991; en contra de la proposta d'aquesta autora, CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 189.

1043. CIL, II, 4282 = RIT 930 (vegeu PIR2, V-1, pàg. 60).

1044. A favor de l'any 93, SYME, 1985, pàg. 272 i s.; Eck, 1985, pàg. 155 i s.; partidari de l'any 97, en canvi, ZEVI, 1979, pàg. 193 i s.; partidària d'una data anterior, els anys 85/86, DI VITA, 1987, pàg. 323-327. Vegeu també CANTO, 1991, pàg. 300.

1045. SYME, 1985, pàg. 272 i s.; Eck, 1985, pàg. 155 i s.

1046. Vegeu, sobre això, CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 187, nota 50.

1047. CIL, VI, 32445.

1048. ALFÖLDY, 1967, núm. 26, pàg. 16-20.

1049. CIL, III, 7006, 7021-7022; AE, 1984, 848.

1050. S'han proposat també els anys 110/111, però hi ha un cert acord amb la data més antiga (PIR2, V-1, pàg. 61; SYME, 1958; JONES, 1970, pàg. 104; ZEVI, 1979, pàg. 193 i s.; CANTO, 1991, pàg. 292 i 303).

que sabem del seu *cursus honorum*, queda ben documentada, des del punt de vista econòmic,¹⁰⁵¹ pel fet que va pagar la construcció d'unes termes a la mateixa capital de l'Imperi,¹⁰⁵² i des de la òptica del seu poder real i la seva influència política, pel que ens diuen els textos clàssics. D'una banda, sabem que fou ell qui influí decisivament en Nerva per a l'adopció de Trajà (*Epitome de Caesaribus*, 13, 6) amb el qual l'unia una gran amistat;¹⁰⁵³ d'altra, Cassi Dió (68, 15-16) ens explica que, a la mort de Sura, l'emperador li dedicà unes exèquies públiques i una estàtua. De fet, *Lucius Licinius Sura* fou considerat per Groag el segon personatge en importància de l'Imperi, en època de Trajà, i aquesta afirmació no ha estat mai posada en dubte.¹⁰⁵⁴

Pel que fa a la personalitat del nostre senador, sabem que exercí l'advocacia (Marcial 1, 49, 40) i que era un individu culte i amb interessos de tipus intel·lectual. Una de les qüestions menys conegudes és la relativa a la data¹⁰⁵⁵ i al lloc del seu naixement, i també la dels seus antecedents familiars. Aquest tema, el de l'origen, és precisament un dels que ha estat més discutit pels diversos investigadors.¹⁰⁵⁶

Tradicionalment, s'havia pensat en *Tarraco* o *Barcino* com a ciutats d'origen del senador hispànic, basant-se en les inscripcions del seu llibert *Lucius Licinius Secundus* i en el mateix arc de Berà. A favor d'una pàtria a la *Baetica*, en canvi, s'havien manifestat altres investigadors,¹⁰⁵⁷ argumentant l'amistat amb Trajà, Adrià i Servià i l'existència del que Robert Étienne defineix com «clan espanyol».¹⁰⁵⁸ En aquest panorama, cobrà una especial significació la proposta de Syme, segons la qual la ciutat natal del consular hispànic degué ésser una ciutat de la vall de l'Ebre, en concret, la *Colonia Victrix Iulia Celsa*.¹⁰⁵⁹ Actualment, a partir de noves aportacions,¹⁰⁶⁰ la tesi més acceptada és la d'un origen familiar a *Celsa*, sense que es pugui precisar la ciutat natal del senador, però es pensa en un nucli urbà del nord-est peninsular.¹⁰⁶¹

La relació entre el nostre personatge i *Tarraco* ha estat establerta a partir de l'existència de l'arc de Berà i del fet que el seu llibert fou «*sevir Augustalis*» a la capital provincial. A partir d'aquestes dades, s'ha formulat la hipòtesi de l'existència d'un *fundus* del senador al voltant de *Tarraco*, concretament a la zona en què fou construït l'arc.¹⁰⁶²

6.3.2.2. Altres candidats

Parlar de noves hipòtesis d'identificació del personatge que disposà l'execució de la inscripció de l'arc de Berà vol dir buscar altres ciutadans romans, la documentació

1051. A propòsit de la riquesa de *Lucius Licinius Sura*, vegeu CANTO, 1991, pàg. 293.

1052. Aquestes termes es degueren construir, probablement, prop de la residència de Licini Sura a l'Aventí (Cassi Dió, 68, 15; *Epitome de Caesaribus* 13, 6; Aure li Víctor, *Caes.* 13, 8). Aquests dos últims autors diuen que, en realitat, el conjunt termal fou construït per Trajà en honor i en el nom del senador hispànic. Ha estat proposada la identificació de la casa de Sura a Roma amb una *domus* conservada, en part, sota l'església de Santa Prisca a l'Aventí, COARELLI, 1974, pàg. 298-301.

1053. BALIL, 1960, pàg. 222-224.

1054. RE, XIII-1, col. 471-485, núm. 167.

1055. Probablement al voltant dels anys 55/56 dC (CANTO, 1991, pàg. 293).

1056. M. Alicia Canto, partint de la seva proposta d'identificació del nostre personatge amb el testament *Dasumii*, ha argumentat que la família materna de *Lucius Licinius Sura* devia ésser la *gens Dasumia*; segons aquesta autora, el pare del senador era d'origen tarraconense (CANTO, 1991, pàg. 303).

1057. ALFÖLDY, 1967, núm. 26, pàg. 12-16; ÉTIENNE, 1965, pàg. 55 i s.

1058. A favor d'un origen a *Italica*, d'acord amb la seva identificació amb el testament *Dasumii*, vegeu CANTO, 1991, pàg. 303.

1059. SYME, 1958, pàg. 791, nota 5. Vegeu també la discussió a ÉTIENNE, 1965, pàg. 82.

1060. Fonamentalment, la proposta d'un trasllat de la família des de *Celsa* a *Tarraco*, en un moment indeterminat del segle I dC (LE ROUX, 1982b, pàg. 445-446).

1061. JONES, 1970, pàg. 98, nota 3; CANTO, 1991, pàg. 301-302. Amb algunes reticències, CABALLOS, 1991, I.1, pàg. 188.

1062. ALFÖLDY, 1977, pàg. 295; hipòtesi ja plantejada per FLÓREZ, 1769, pàg. 235 i LABORDE, 1806, pàg. 24-25. Es tracta d'un tema present en bona part de la historiografia posterior a aquests autors.

de l'existència dels quals hagi arribat fins a nosaltres, dels quals coneguem el nom, que haurà de coincidir amb el documentat en el text epigràfic.¹⁰⁶³

El primer personatge, per proximitat geogràfica i cronològica, és un *L(ucius) Licinius*,¹⁰⁶⁴ documentat epigràficament a *Barcino* en l'època d'August.¹⁰⁶⁵ El *praenomen*, abreujat i el gentilici d'aquest individu es troben en un dels quatre blocs de la coneguda exedra, trobada al vessant sud de Montjuïc al principi del segle i publicada per Balil.¹⁰⁶⁶ Simultàniament, al mateix indret es va recuperar un altre important document epigràfic,¹⁰⁶⁷ tres blocs d'una cornisa, un fust de columna i una base. Manca un estudi global d'aquests elements i, potser, una més detallada anàlisi epigràfica dels blocs de l'exedra.

De la proposta de reconstrucció efectuada per Balil, es desprèn que ens trobem davant d'una inscripció amb quatre personatges, dos dels quals conserven els *tria nomina*, i els altres dos sense *cognomina*. No sabem, doncs, quin seria el *cognomen* de *Lucius Licinius*, però sí que sabem, sempre segons Balil, que ocupava el càrrec d'*aedilis*.¹⁰⁶⁸ Aquest ha estat un dels arguments utilitzats en la datació d'aquesta inscripció, ja que la presència de magistrats locals comporta l'existència d'una ciutat amb un estatut municipal o colonial. Per tant, la data de l'exedra no pot ésser anterior a la fundació de la *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, l'any 8 aC.¹⁰⁶⁹

Ens trobem, doncs, davant d'un *L(ucius) Licinius*, el *cognomen* del qual podria ésser o no *Sura*, que ocupà una magistratura local a la ciutat de Barcelona els primers anys de vida de la colònia, i que, per tant, visqué en la segona meitat del segle i aC. El càrrec d'edil comportava la pertinença a l'*ordo*, un estatut determinat i un cert nivell econòmic, que, d'altra banda, queda també documentat per la construcció de l'exedra, tot i que en desconeguem les característiques i la importància.

Un segon *L(ucius) Licinius*,¹⁰⁷⁰ del qual tampoc no s'ha conservat el *cognomen*, el trobem documentat en una altra inscripció barcelonina sense datar.¹⁰⁷¹ El *praenomen* i el *nomen* d'aquest personatge apareixen, en nominatiu, en lletres capitals quadrades, de bona factura, en un element arquitectònic elaborat en pedra sorrenca polida. Per les característiques d'aquest element, ha estat plantejada la possibilitat que correspongués a un edifici públic i, associant-lo amb un altre fragment epigràfic,¹⁰⁷² que aquesta construcció hagués estat erigida per disposició testamentària de *Lucius Licinius Sura*. S'ha parlat també de la possibilitat que ambdós fragments corresponguessin a un arc relacionat amb el de Berà.¹⁰⁷³ Com hem destacat anteriorment, no creiem que la relació entre els dos epígrafs estigui demostrada. El que sí que és cert és que, tot i no conèixer la cronologia de l'element arquitectònic, podem pensar en una construcció important —les lletres tenen una alçària de 0,255 m— erigida per un *Licinius*, ja que aquest personatge apareix en nominatiu.

Del nostre candidat C, del qual tampoc no coneixem el *cognomen*, podem entreveure la seva relació amb *Barcino* i deduir un estatut social elevat i un patrimoni que justifiquen la seva presència en un epígraf de qualitat, de dimensions considerables i gravat en un element arquitectònic d'un edifici, probablement monumental. Lamentablement, però, no disposem de dades cronològiques.

1063. No creiem que pugui incloure's com a candidat un *L(ucius) Licinius, praefectus* de *Tucci*, ciutat adscrita a la tribu *Sergia*, present en un epígraf sense data (CIL, II, 1683; CURCHIN, 1990, núm. 257).

1064. Candidat B.

1065. IRB, 71.

1066. Sobre les característiques de la troballa i la bibliografia anterior, vegeu, BALIL, 1955-1956; posteriorment, IRB, 71; BONNEVILLE, 1978, pàg. 39 i 60, notes 11 i 164.

1067. La del *duumvir quinquennalis, Caius Coelius*, IRB, 51.

1068. A favor de la lectura «*Aediles*», BONNEVILLE, 1978, pàg. 60, n. 164. Veg. també RODÀ, 1970, pàg. 169-170.

1069. PALLARÈS, 1973; RODÀ, 1976, pàg. 225-232; BONNEVILLE, 1978, pàg. 66-68; FABRE, MAYER i RODÀ, 1984; GUITART, 1987, pàg. 125-127.

1070. Candidat C.

1071. IRB, 81.

1072. IRB, 258. Amb les lletres NTO, interpretades com la part final d'«*Ex testamento*».

1073. RODÀ, 1970, pàg. 170.

Una nova doble possibilitat, geogràficament més distant, ens la forneixen diverses monedes de *Celsa*, en les quals apareix un magistrat, sota la fórmula «*L.Sura*». La primera de les sèries que ens interessa, datada l'any 39 aC, presenta a l'anvers la llegenda «*Col.Vic.Iul.Lep.*» i, al revers, «*Pr.Ilvir.L.Nep.L.Sura.*», i correspon a les emissions de la primera fase de la colònia romana fundada per *M. Aemilius Lepidus*.¹⁰⁷⁴ A les emissions d'època augustiana, de la *Colonia Victrix Iulia Celsa*, correspon una nova sèrie d'asos, dels anys 15/14-12 aC, amb la llegenda «*Augustus Divi f.*» i, al revers, «*C.V.I.Cel.Ilvir.L.Sura-L.Bucco*».¹⁰⁷⁵

Analitzant els noms dels magistrats documentats en les diverses sèries d'emissions de *Lepida* i *Celsa*, contemporànies de les que ens interessin, veiem que el «*Sex.Nig.*» d'una emissió correspon al «*Sex.Pomp.Nigro*» d'una de diferent,¹⁰⁷⁶ i que el magistrat «*L.Bucco*» documentat en uns asos és el mateix «*L.Pompe.Bucco*» d'una altra sèrie.¹⁰⁷⁷ De la qual cosa es desprèn que, pel que fa a les monedes d'aquest període de la colònia, s'indicava els *tria nomina* dels magistrats o el *praenomen* i el *cognomen*, i s'eliminava el gentilici;¹⁰⁷⁸ ús documentat en la nomenclatura de diversos magistrats hispànics.¹⁰⁷⁹ La presència de la *gens Licinia* a la zona i a la ciutat està plenament documentada¹⁰⁸⁰ i ha estat relacionada amb el cònsol del 151 aC, *Lucius Licinius Lucullus*.¹⁰⁸¹ Podem, doncs, tal com proposà Patrick Le Roux,¹⁰⁸² restituir el nom complet dels magistrats de les monedes de *Celsa* de la manera següent: *L(ucius Licinius) Sura*.¹⁰⁸³ Els *trianomina* dels nostres candidats *D* i *E* presenten, doncs, una coincidència plena amb els del personatge de la inscripció de l'arc de Berà i amb els del senador hispànic de l'època de Trajà.

Si bé en un principi s'havia pensat que els personatges de les dues sèries de monedes eren la mateixa persona, els més de vint anys de distància que separen les dues magistratures han fet pensar que es tracta de dos individus de la mateixa família, pare (*D*) i fill (*E*).¹⁰⁸⁴

Aquests asos de bronze són les úniques dades disponibles per a una petita aproximació a la figura d'aquests membres de la *gens Licinia*, i, per tant, val la pena que les analitzem detalladament. El primer element a destacar són els càrrecs de *praefectus* i de *duumvir*. La presència de «*Pr.*» i «*Ilvir*», en la primera sèrie de monedes ens indica que el primer personatge exercí de *praefectus* d'un *duumvir*, l'any 39 aC, en substitució d'un magistrat que ocupava aquest darrer càrrec de manera honorària, en un primer moment de la vida de la *Colonia Victrix Iulia Lepida*, fundada l'any 44 aC.¹⁰⁸⁵

1074. GIL, 1966, pàg. 248 i 267, núm. 1055; GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 324, lám. 30, núm. 270; VILLARONGA, 1979, pàg. 243-244, fig. 894; GUADÁN, 1980, pàg. 113, núm. 432; RPC, núm. 263, pàg. 111, lám. 19; Un detallat i interessant estudi a BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 13-20, sèrie II.

1075. GIL, 1966, pàg. 250 i 268, núm. 1067; GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 325, lám. 30, núm. 272; VILLARONGA, 1979, pàg. 260, fig. 56; GUADÁN, 1980, pàg. 115, núm. 439 i 443; BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 20-25, sèrie III; RPC, núm. 271, pàg. 112, lám. 20.

1076. Potser un fill del primer (BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 24).

1077. GIL, 1966, pàg. 248-250 i 267-268, núm. 1055, 1060, 1062, 1067 i 1072; BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 24. Aquests darrers autors pensen que la no-menció del gentilici *Pompeius* podia respondre a qüestions d'oportunitat política.

1078. En aquest sentit, vegeu GUADÁN, 1969, pàg. 54.

1079. CURCHIN, 1990, pàg. 89-99, fig. 1-4.

1080. A la mateixa *Celsa*, *Licinia Materna* (CIL, II, 3018), *Lucius Licinius At* [?], propietari d'una *domus*, i el *Likinete* que va fer construir una casa a Caminreal (BELTRÁN, 1990, pàg. 191 i 202).

1081. LE ROUX, 1982b, pàg. 445.

1082. LE ROUX, 1982b, pàg. 445. Amb algunes inexactituds pel que fa a la lectura de les llegendes de les monedes, on diu «*Caesar Divi f.*», cal llegir «*Augustus Divi f.*»; on diu «*L. Bucca*», ha de dir «*L. Bucco*». Com ha destacat aquest autor, el mèrit d'una primera associació de les monedes de *Celsa* amb els orígens familiars del senador hispànic correspon al malaguanyat investigador Jean-Noël Bonneville, l'interessant tesi del qual ha restat inèdita.

1083. En el mateix sentit, BELTRÁN, 1990, pàg. 191, nota 69.

1084. Hipòtesi basada en els 24-27 anys que separen les dues encunyacions (BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 24); aquest argument ha estat reprès també per Curchin, però d'una manera menys convincent perquè, segons la cronologia que atribueix a les monedes, les dues sèries estarien separades per un període de 10-14 anys (CURCHIN, 1990, pàg. 198-199, núm. 609 i 622).

1085. LE ROUX, 1982b, pàg. 445; RODDAZ, 1980, pàg. 329; BELTRÁN, 1990, pàg. 188.

Els *duoviri* honoraris de *Lepida* de l'any 44 aC, han estat identificats amb Cèsar i Lèpid, i els dels anys 39-37, amb Lèpid i Octavi;¹⁰⁸⁶ un d'aquests dos últims personatges fou, doncs, substituït de fet en la seva magistratura pel nostre candidat *D*.

Aquesta prefectura, que es situa en l'any 39 aC, ens aporta una dada interessant respecte a la data de naixement d'aquest personatge; l'accés a una magistratura era possible, només, a partir dels vint-i-cinc anys.¹⁰⁸⁷ Sabem però, gràcies al capítol 25 de diverses còpies conservades de la Llei municipal de l'època flàvia,¹⁰⁸⁸ que l'*aetas* mínima per a exercir com a *praefectus* d'un magistrat era de trenta-cinc anys, i això ens permet d'afirmar que el *Lucius Licinius Sura* (*D*) va néixer abans de l'any 74 aC.

Sobre la importància d'aquest personatge, al marge dels seus càrrecs, cal destacar la hipòtesi plantejada darrerament, segons la qual el propietari d'una de les *domus* de *Celsa*, el comerciant *Lucius Licinius At*?, seria un llibert del *praefectus*.¹⁰⁸⁹ És evident, de l'anàlisi dels magistrats presents en les diverses emissions, que hi havia una concentració del poder polític i econòmic de la colònia en una sèrie de famílies, els membres de les quals, es varen anar succeint en els càrrecs de *duumvir*: els *Pompeii*, els *Cornelii*, els *Bucconii*, els *Licinii*.¹⁰⁹⁰ D'altra banda, s'observa en moltes comunitats urbanes hispàniques una certa tendència hereditària en la composició dels membres de l'*ordo decurionum*.¹⁰⁹¹

La sèrie numismàtica posterior ens indica una magistratura de *Lucius Licinius Sura* (*E*), fill del *praefectus*, en aquest cas exercint de *duumvir*. Aquestes noves monedes corresponen a la segona sèrie (15/14-12 aC) de les emissions de la *Colonia Victrix Iulia Celsa*, que s'inicien en el període 36-31 aC i perduren durant tota l'època augustiana.¹⁰⁹² Partint d'aquesta data, podem establir també que el naixement d'aquest darrer magistrat es degué produir, com a mínim, al voltant dels anys 50-34 aC.¹⁰⁹³

Un altre element que cal considerar és l'exercici de magistratures en les dues diverses fases de la colònia romana; és evident, doncs, que els *Licinii* de *Lepida/Celsa* foren membres de l'*ordo* i no es varen veure afectats pels esdeveniments polítics que comportaren la nova fundació de la ciutat, i que el seu paper socialment rellevant es va mantenir, aparentment, intacte. No hem d'oblidar, tampoc, que la persona que havia de substituir un *duumvir* honorari absent, un *praefectus*, era designat pel mateix magistrat i escollit entre els membres de l'aristocràcia local.¹⁰⁹⁴ Els *duoviri* de *Lepida* dels anys 39-37 aC han estat identificats amb Lèpid i Octavi;¹⁰⁹⁵ conseqüentment, un d'aquest dos importants personatges designà *Lucius Licinius Sura* com a substitut seu. Vist que el col·lega en la prefectura de l'any 39 aC era *L(ucius) Nepo* i que ni el seu nom ni el de cap membre de la seva família no apareix en cap de les emissions d'època augustiana, podríem pensar que aquest darrer *praefectus* hagués estat el designat per Lèpid, i que Octavi, en canvi, designés *Lucius Licinius Sura*.¹⁰⁹⁶ Això explicaria la desaparició del

1086. BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 20.

1087. Sobre aquest problema, ja que no queda clar si eren els vint-i-cinc, els trenta o els trenta-cinc anys, vegeu CURCHIN, 1990, pàg. 32-33. Altres autors estableixen el límit d'edat entre els vint-i-dos i els trenta anys (ALFÖLDY, 1991, pàg. 64).

1088. A propòsit de la *Lex municipii Imitani*, GONZÁLEZ, 1986, pàg. 147-243. Vegeu també, sobre aquesta qüestió, CURCHIN, 1990, pàg. 32-33.

1089. Propietari de la Casa de los Delfines (BELTRÁN, 1990, pàg. 191, nota 69). Documentat en un segell d'alabastre per a la fabricació de *dolia*, sota la fórmula *L(ucius) Lici(nius) At*?. Agraïm a Miguel Beltrán aquesta informació, encara inèdita.

1090. BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 25.

1091. CURCHIN, 1990, pàg. 76-77.

1092. BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 20-28.

1093. La poca precisió en aquesta data està en funció de la data de les monedes, 15/14-12 aC i de l'edat mínima per a exercir de magistrat, que pot ésser vint-i-dos, vint-i-cinc, trenta o trenta-cinc anys. Es coneixen també alguns casos de *duoviri* més joves (CURCHIN, 1990, pàg. 32-33).

1094. CURCHIN, 1990, pàg. 34-35.

1095. BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 20.

1096. Amb el ben entès que això no implica una intervenció personal d'Octavi.

primer i el manteniment de la família del segon, després de l'exili de Lèpid i l'afirmació del poder del *princeps*.¹⁰⁹⁷

Les figures del *praefectus* de *Lepida* i del *duumvir* de *Celsa* han estat recuperades recentment pels investigadors, que els han atribuït el paper d'antecedent familiar del *Lucius Licinius Sura* que exercí tres vegades l'honor del consolat.¹⁰⁹⁸ Unes certes reticències sobre això ha manifestat algun autor, argumentant que es coneixen altres magistrats de *cognomen Sura* en diverses ciutats hispàniques.¹⁰⁹⁹ Certament, però, la presència de *duoviri* amb aquest *cognomen* a *Ercavica* i a *Saguntum*, en la primera meitat del segle I dC,¹¹⁰⁰ no constitueix cap argument en contra d'un origen d'aquesta família, a la ciutat de l'Ebre, en època tardorepublicana.

A partir d'aquestes dades cal pensar, però, en un desplaçament de la família, la qual cosa ha portat Patrick Le Roux a dir que «Il faudrait donc envisager une migration de la famille entre l'époque d'Auguste et les Flaviens en direction de Tarraco où, à n'en pas douter, se forgeaient les "amitiés" décisives pour des chevaliers ambitieux».¹¹⁰¹ En les causes de l'emigració cal tenir present també les conseqüències que, per a *Celsa*, va tenir la fundació de *Caesaraugusta*.¹¹⁰² El desplaçament dels membres d'aquesta *gens*, des de *Celsa* a *Tarraco*, devia formar part d'un procés ben documentat a *Hispania*,¹¹⁰³ pel qual alguns magistrats deixen les seves ciutats d'origen per seguir el seu *cursus honorum* en altres comunitats, especialment, com és el cas, si es tracta de la capital provincial, on hi ha moltes més possibilitats de desenvolupar una carrera important.

Els *Lucius Licinius Sura* de *Lepida/Celsa* foren, doncs, uns importants personatges d'aquella ciutat, abans i durant el regnat d'August, amb un estatut social i una situació política que els permeté l'exercici de dues magistratures: una al pare, en qualitat de *praefectus*, i una altra al fill, com a *duumvir*. La seva situació econòmicament privilegiada, imprescindible per a membres de l'*ordo decurionum* i en l'exercici de magistratures, es veuria reafirmada si, com planteja Miguel Beltrán, el ric comerciant propietari de la Casa de los Delfines, *Lucius Licinius At* [?], fos un seu llibert.

6.3.2.3. Conclusió

Vistes les diverses possibilitats existents per a identificar el personatge present en la inscripció de l'arc de Berà amb algun dels individus homònims coneguts, creiem que no és fa gaire difícil plantejar una hipòtesi concreta. El primer candidat, el membre de la classe senatorial que fou tres vegades cònsol i que arribà als nivells més alts de la política imperial a cavall dels segles I-II dC, ha de descartar-se, malgrat el pes de la historiografia i de la tradició, perquè la seva mort es va produir l'any 108 dC. En

1097. A favor que tots els *praefecti* fossin escollits per *M. Aemilius Lepidus*, BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 20.

1098. En principi, considerant que es tracta del mateix personatge, Patrick Le Roux, que segueix Bonneville, LE ROUX, 1982b, pàg. 445; també BELTRÁN, 1990, pàg. 191, nota 69; CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 188-189. La relació paternofilial entre els dos individus a BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984, pàg. 24, i CURCHIN, 1990, núm. 622, pàg. 199.

1099. CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 188-189. Aquest autor identifica, erròniament, la presència de tres diverses sèries de monedes de *Lepida/Celsa*, amb magistrats de nom *L. Sura*.

1100. A *Ercavica*, *C. Terentius Sura*, el 38 dC.; a *Saguntum*, *L. Valerius Sura*, en època de Tiberi (GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 332 i 356; CURCHIN, 1990, núm. 730 i 854, pàg. 207 i 220).

1101. LE ROUX, 1982b, pàg. 446.

1102. Malgrat que s'ha considerat que la fundació d'aquesta nova ciutat va marcar l'inici de la decadència de *Celsa*, també és cert que l'arqueologia demostra una intensa activitat en el període augustià d'aquesta colònia, i que l'abandó definitiu d'aquesta no tingué lloc fins a l'època de Neró (BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1986, pàg. 60). Sobre la fundació de *Caesaraugusta*, vegeu ARCE, 1979, pàg. 27-34 i BELTRÁN, 1984, pàg. 35.

1103. En vuit casos s'exerceixen magistratures locals en ciutats diverses, dotze individus ocuparen càrrecs locals en ciutats de les quals no eren nadius i catorze magistrats tenien interessos en dues comunitats diverses (CURCHIN, 1990, pàg. 100-101).

conseqüència, no podem pensar que construís un monument les característiques formals del qual porten a datar-ne la construcció en el darrer quart del segle I aC.¹¹⁰⁴ Respecte a la possibilitat que la participació d'aquest senador hagués consistit en la restauració del monument, possibilitat que nosaltres mateixos havíem defensat fa uns anys,¹¹⁰⁵ hi ha en contra d'aquesta una sèrie d'elements. En primer lloc, la morfologia dels caràcters de la inscripció, que, com hem vist, no permet una datació al principi del segle II dC i indica l'època augustiana. Un segon argument, no negligible, és la dificultat que es troba en intentar imaginar el segon personatge de l'Imperi,¹¹⁰⁶ en aquells moments, disposant en el seu testament una restauració de la qual, d'altra banda, no ha quedat cap evidència. Si es va fer una restauració de l'arc de Berà en època de Trajà, aquesta només va poder consistir en una renovació de l'estucat de l'edifici i, potser, en la col·locació d'un element escultòric que coronés el monument. Actuacions massa modestes per a aparèixer en el testament d'un personatge de la importància de *Lucius Licinius Sura*, que, com a mínim, hauria disposat que la inscripció s'hagués gravat sobre marbre. Per quins motius concrets hauria encomanat Sura aquesta actuació?

No hem d'oblidar, tampoc, que la coincidència entre el personatge de l'arc de Berà i el cònsol es limita als *tria nomina*, ja que tant la filiació com la tribu del senador hispanoromà no apareixen en cap més de les inscripcions que se li atribueixen, i, per tant, es basen en l'epígraf de l'arc. D'altra banda, la hipòtesi d'una relació directa de *Lucius Licinius Sura*, cònsol, amb *Tarraco* es basa únicament i exclusivament en la seva identificació amb el personatge de l'arc de Berà.

Per les raons esmentades, considerem que el nostre candidat A, *Lucius Licinius Sura*, Cos. III, no pot ésser identificat amb el personatge homònim documentat en la inscripció existent al fris de l'arc de Berà. Ni en qualitat de constructor de l'edifici ni, tampoc, de restaurador d'aquest.

El segon personatge, el candidat B, presenta més possibilitats per la coincidència cronològica, per la proximitat geogràfica i perquè el seu càrrec i l'exedra impliquen un estatut adient amb una persona que, en morir, disposés la construcció d'un arc honorari. No hem d'oblidar, però, que desconeixem el seu *cognomen*, que podia ésser *Sura*, però també un altre de diferent. Descartem, de moment, aquest candidat, del qual tornarem a parlar més endavant.

Més fàcil de deixar en suspens és el candidat C, ja que la manca de datació precisa per a l'epígraf en el qual es documenta i el desconeixement del *cognomen* no permeten d'insistir més sobre la qüestió.

El darrer candidat, el *duumvir* de *Celsa*, presenta una dificultat de tipus cronològic. La seva presència a la ciutat de l'Ebre, la tenim documentada en els anys 15/14-12 aC, un moment molt proper a la data de construcció de l'arc de Berà. D'altra banda, quan l'arc fou construït, la seva edat estava entre trenta i quaranta anys. Es fa difícil pensar que un individu amb un càrrec a *Celsa* en la data esmentada, en morir molt pocs anys després, disposés la construcció d'un arc honorari a poca distància de *Tarraco*.

En el camp de les hipòtesis, no pot ésser descartada la possibilitat que el *L(ucius) Licinius* de l'exedra de Barcelona (candidat B),¹¹⁰⁷ fos el mateix personatge de l'època d'August del qual estem parlant (candidat E). Com ja hem indicat anteriorment, desconeixem el *cognomen* d'aquell ciutadà. Sabem, però, que ocupà un càrrec important en els primers anys de vida de la colònia *Barcino*, ja que ha estat plantejat que els quatre personatges que devien figurar en els blocs de l'esmentada exedra eren els *quattuorviri* que col·laboraren amb el *duumvir quinquennalis*, *C(aius) Coelius*, present en la famosa inscripció barcelonina trobada en el mateix indret.¹¹⁰⁸ La identificació del *L(ucius) Licinius* de Barcelona amb el *duumvir* de *Celsa*, explicaria els futurs interessos de la família a la

1104. Vegeu els apartats 6.1 i 6.2.

1105. DUPRÉ, 1986, pàg. 312-313.

1106. RE, XIII-1, núm. 167, col. 471-485.

1107. IRB, 71.

1108. IRB, 51; RODÀ, 1970, pàg. 169-170.

ciutat de *Barcino* i zones adjacents, documentats al principi del segle II dC, mitjançant les inscripcions dels pedestals de *Lucius Licinius Secundus*, que documenten el sevirat augustal d'aquest llibert, també a la ciutat de *Barcino*.¹¹⁰⁹

En la nostra opinió, l'individu amb més possibilitats per a ésser identificat amb el ciutadà romà que disposà de la construcció de l'arc de Berà és *Lucius Licinius Sura* de la *Colonia Victrix Iulia Lepida*, que exercí el càrrec de *praefectus* l'any 39 aC, en substitució de Lèpid o, més probablement, d'Octavi.

Reforça la nostra hipòtesi la presència de la tribu *Sergia*, tribu que ha estat identificada com la d'aquella colònia, tot i que no hi hagi documents concrets que ho acreditin.¹¹¹⁰ Malgrat aquesta manca de documentació precisa sobre la tribu de *Celsa*, ha estat generalment acceptat, a proposta de Ronald Syme, que la tribu que probablement regia en aquesta ciutat i a la veïna *Osca* era la *Sergia*.¹¹¹¹

D'altra banda, el *praenomen* *Lucius*, que era el del personatge que manà erigir l'arc de Berà i, també, el del seu pare, es troba perfectament documentat a *Celsa*¹¹¹² i en diversos personatges d'aquesta mateixa *gens*.¹¹¹³

El magistrat de la ciutat de l'Ebre fou un home important, un membre de l'elit local, que, malgrat les transformacions polítiques del període, va mantenir la situació privilegiada de la seva família. Sabem, gràcies a les monedes, que la seva presència a *Celsa* està documentada fins a l'any 39 aC i, per tant, a partir d'aquella data podria haver-se transferit a *Tarraco*. Si la seva data de naixement ha estat establerta, com a més moderna, l'any 74 aC, no hi hauria cap problema per pensar que hagués mort al final del segle I aC, quan es va construir l'arc per disposició testamentària; en el moment del traspàs, l'edat del difunt hauria estat, com a mínim, d'uns seixanta o setanta anys i, potser, segons l'edat amb què hagués accedit a la seva primera magistratura, superior.

Hem de tenir en compte també que l'únic exemple d'un altre *cognomen* *Sura* a Tarragona, ens l'ofereix una inscripció funerària d'època tardorepublicana,¹¹¹⁴ i que la presència de la *gens* *Licinia* a les ciutats de l'actual Catalunya, abundant, es documenta a partir del principi de l'època imperial.¹¹¹⁵ A *Tarraco*, concretament, el primer membre d'aquesta família documentat epigràficament és el cònsol ordinari de l'any 14 aC, *Marcus Licinius Crassus Frugi*, governador de la *Hispania Citerior* (13-10 aC), documentat indirectament per l'epitafi d'un *servus* seu;¹¹¹⁶ la resta, un total de catorze, es reparteixen entre els segles I-III dC.¹¹¹⁷

El trasllat del nostre personatge des de la seva ciutat natal fins a *Tarraco* s'hauria de situar, doncs, a partir del 39 aC, moment en què la seva presència està documentada a *Lepida*, i abans de la darrera dècada del segle. El fet que el fill del *praefectus*

1109. El pedestal trobat a Sant Andreu de Llavaneres ha portat a pensar en l'existència d'un *fundus* d'aquesta família a la zona del Maresme (RODÀ, 1970, pàg. 182; IRC, I, 125). Com ha demostrat Isabel Rodà, el sevirat augustal de *Secundus* a Tarragona fou anterior al que ocupà a Barcelona (RODÀ, 1970, pàg. 175).

1110. A *Hispania* la tribu *Sergia* es troba documentada en diverses ciutats, predominantment a la *Baetica* i la *Lusitania*. A la província *Tarraconensis* només correspon amb seguretat a les ciutats de *Carthago Nova* i *Salaria* (WIEGELS, 1985, pàg. 167-168).

1111. Vegeu en aquest sentit, la intervenció de Ronald Syme: «C'est pourquoi je me suis demandé si Licinius Sura [...] ne serait pas à l'origine un citoyen de Celsa, fondation du triumvir Lepidus, puisqu'il y a pas mal de Licinii et de Liciniani en Tarraconaise», en la discussió a ÉTIENNE, 1965, pàg. 82; ALFÖLDY, 1977, pàg. 295; LE ROUX, 1982b, pàg. 445-446; CABALLOS, 1990, I.1., pàg. 188-189; CANTO, 1991a, pàg. 300 i 303; CHASTAGNOL, 1992, pàg. 161.

1112. Del conjunt de magistrats que figuren en les monedes citades d'aquesta ciutat, deu, més del 50 % del total, porten el *praenomen* *Lucius*.

1113. El del magistrat i el del cònsol del 151 aC, com ha destacat LE ROUX, 1982b, pàg. 445; i el de *Lucius Licinius At* [?].

1114. RIT, 15.

1115. «Les *Licinii* sont fréquemment attestés dans la zone de Catalogne, dès le débuts de l'Empire», IRC I, pàg. 105. Documentats a *Tarraco*, *Barcino*, *Aeso*, *Ilerda*, *Baetulo*, *Sigarra*, *Egara*, etc.

1116. RIT, 131; SYME, 1960, pàg. 12-20; ALFÖLDY, 1991, pàg. 55.

1117. RIT, 141, 171, 192, 208, 288, 289, 320, 412, 462, 486, 613, 678 i 919;

mantingués la seva residència a *Celsa*, com ho demostra la seva magistratura en plena època augustiana, no presenta cap inconvenient. De fet, cal pensar que la família mantenia, almenys en un primer moment, els seus interessos i propietats a la ciutat d'origen, la cura dels quals podria haver quedat a càrrec d'aquest membre de la *gens*. Diversos exemples hispànics il·lustren casos similars, en els quals el desplaçament d'un membre d'una família a una nova ciutat no implica el trasllat de tots els membres d'aquesta.¹¹¹⁸

A favor d'un trasllat de *Lucius Licinius Sura*, de *Celsa* a *Tarraco*, en època d'August hi hauria una sèrie de factors, tals com la presència a la ciutat del mateix August, els anys 26/25 i 15/14 aC, i la intensa activitat que la capital, des d'aleshores, de la província¹¹¹⁹ va tenir en el moment d'una important reforma administrativa que va transformar el panorama de les províncies hispàniques. Les causes que justifiquen desplaçaments d'aquest tipus, ben documentats a la *Hispania* romana,¹¹²⁰ responen, generalment, a un interès de seguir el *cursus honorum* en una ciutat més important,¹¹²¹ o bé al fet de tenir-hi interessos comercials¹¹²² o a l'adquisició de propietats en la ciutat de destinació.¹¹²³

No res podem dir del paper que el nostre personatge va tenir a Tarragona en el darrer terç del segle I aC, però és possible que exercís algun càrrec en la, que era per a ell, nova ciutat.¹¹²⁴ Un exemple de les possibilitats de carrera que oferia *Tarraco* als nou vinguts, el trobem en un individu d'origen africà que, instal·lat a la citada ciutat, s'integrà en l'*ordo* i, fins i tot, exercí d'*aedilis* i de *duumvir*.¹¹²⁵ Sembla, però, que, a *Tarraco*, no estigui documentat cap cas en què un membre procedent d'una altra ciutat i admès en l'*ordo* de *Tarraco*, hagi continuat una carrera política superior i hagi entrat a formar part de l'ordre eqüestre.¹¹²⁶ A més de l'arc, l'única prova que documenta una certa vinculació de la família que ens ocupa a Tarragona, ens la proporciona el fet que *Lucius Licinius Secundus*, llibert del senador i *accensus* en els seus tres consolats, fou *Sevir Augustalis* a *Tarraco*.

És probable que la instal·lació del ric magistrat a Tarragona comportés l'adquisició d'una sèrie de propietats a l'altura de la seva posició en la societat de l'època.¹¹²⁷ Podria trobar-se en aquestes l'origen de la vinculació de la família a la capital de la província, de la qual acabem de parlar. No hem d'oblidar, d'altra banda, la teoria que des de temps antic ha relacionat l'arc de Berà amb un proper *fundus* del senador d'època de Trajà; aquest mateix argument podria també utilitzar-se en relació amb el *Lucius Licinius Sura* augustià.

Sabem també que els magistrats estaven obligats a una sèrie de despeses en favor de les comunitats en les quals exercien els seus càrrecs, i contribuïen d'aquesta manera a una millora de les ciutats. Fonamentalment, aquests actes d'evergetisme consistien en la construcció d'obres públiques, en el finançament d'espectacles, en la dedicació

1118. CURCHIN, 1990, pàg. 40-43.

1119. Probablement capital de la *Hispania Citerior*, des del 27 aC (ALFÖLDY, 1991, pàg. 55). A favor de la capitalitat provincial des de l'època republicana, RUIZ, 1992.

1120. Sobre la immigració a Tarragona en època romana, vegeu ÉTIENNE i FABRE, 1979, pàg. 95-115.

1121. La relativa quantitat de membres de la classe senatorial amb càrrecs a *Tarraco* o originaris d'aquesta és una bona prova de les possibilitats d'ascensió econòmica, social i política que oferia aquesta ciutat (ALFÖLDY, 1991, pàg. 73).

1122. Una possible pista sobre interessos comercials del nostre personatge, ens la podria donar la proposta d'identificació del comerciant de *Celsa*, *Lucius Licinius At* [?], com a llibert del nostre *praefectus* (BELTRÁN, 1990, pàg. 191, nota 69).

1123. CURCHIN, 1990, pàg. 100-101.

1124. En l'administració de la ciutat o en la relativa a la capitalitat provincial tot just instaurada.

1125. RIT, 339; FABRE, MAYER i RODÀ, 1990, pàg. 529; amb altres exemples; ALFÖLDY, 1991, pàg. 64 i 71-72.

1126. ALFÖLDY, 1991, pàg. 64.

1127. Tal com va fer *C. Valerius Avitus*, que, natiu d'*Augustobriga*, exercí de *duumvir* a *Tarraco*; sembla que era el ric propietari de la vil·la dels Munts (Altafulla), a mitjan segle II dC (ALFÖLDY, 1991, pàg. 64, nota 372).

d'estàtues i, fins i tot, en donacions directes, *sportulae*.¹¹²⁸ Aquestes activitats, que contribuïen a augmentar el prestigi personal dels donants, es troben ben documentades al nostre país i, fins i tot, la construcció d'arcs.¹¹²⁹ Algunes d'aquestes donacions es varen fer també per disposició testamentària, com és el cas de l'erecció d'una estàtua i la distribució de diners als seus companys de l'*ordo* d'*Axati*, disposada per *Lucius Lucretius Severus*, decurió d'aquella ciutat.¹¹³⁰

El capítol 77 de la Llei d'*Urso*, il·lustra clarament que la realització, tant de noves construccions com de reparacions d'altres edificis, estava autoritzada als magistrats, però sempre amb l'aprovació prèvia del senat local, aprovació que venia expressada sota la coneguda fórmula «*ex decreto decurionum*».¹¹³¹ No sabem si *Lucius Licinius Sura* fou membre de l'*ordo* de la capital ni si va exercir alguna magistratura a la ciutat de *Tarraco*; però, en qualsevol cas, és lògic pensar que la construcció de l'arc necessités, tant si era magistrat com si no, l'aprovació prèvia dels decurions de la ciutat, i que, potser, aquesta autorització hagués de figurar en la inscripció del monument.

Per totes les raons esmentades, proposem que el *Lucius Licinius Sura* que apareix en la inscripció de l'arc de Berà s'ha d'identificar amb el *L(ucius Licinius) Sura, praefectus de duumvir*, present en una sèrie de monedes de *Lepida*, datada l'any 39 aC, any que ens marcaria el *terminus post quem* per a un trasllat d'aquest personatge a la capital de la *Hispania citerior*.

6.3.3. La integració de la part final de l'epígraf

Resta, però, obert el problema de la part final de la inscripció, és a dir, la part que estava gravada en els blocs situats en les posicions 7 i 8 del fris. Un es va conservar fins al 1840 i l'altre sabem que havia desaparegut ja el 1563,¹¹³² motiu pel qual aquest últim no ha estat mai llegit per cap dels autors que s'han ocupat de l'arc després d'aquella data.¹¹³³ Si tenim en compte la longitud teòrica calculada per a l'epígraf, a aquests darrers carreus correspondrien uns tretze o catorze signes.¹¹³⁴

Vistes les característiques de la part conservada o coneguda de la inscripció, sembla que a aquest darrer segment podria correspondre la part final del pretèrit perfecte del verb «*consecro*», sota la forma «*consacravit*» o «*consacraverunt*». En la primera de les hipòtesis, atès que es conserva el text «*consa*», la part final del verb constaria de sis signes «*[cravit]*», i, per tant, encara caldria afegir un text amb set o vuit signes més.¹¹³⁵ Si acceptéssim la segona variant, la part final del verb tindria nou signes «*[craverunt]*» i, en conseqüència, encara caldria afegir a l'epígraf quatre o cinc lletres més.¹¹³⁶ Dins del camp de les hipòtesis, tant si s'accepta que el verb estigués en singular com en plural, creiem que els signes de la part final de l'epígraf podrien fer menció a l'autorització, de l'*ordo* de *Tarraco*, per a la construcció de l'arc, ja que aquest es trobava en una via pública.¹¹³⁷

1128. CURCHIN, 1990, pàg. 108.

1129. Donació per a la construcció d'un arc i una *porticus* feta per un *duumvir* i *pontifex* d'*Italica*, probablement en època augustiana (AE, 1983, 522; CURCHIN, 1990, núm. 139 i pàg. 109, taula 5).

1130. CIL, II, 1055; CURCHIN, 1990, núm. 24.

1131. *Lex coloniae Genetivae Iuliae sive Ursonensis* (ILS, 6087; CURCHIN, 1990, pàg. 108).

1132. Dibuix d'Anton Van den Wyngaerde (apèndix B, núm. 2, fig. 3).

1133. Si tenim en compte la lectura donada per Mariangelo Accursio, sembla probable pensar que aquesta part de l'epígraf ja no es conservava el 1525 (apèndix A, núm. 1).

1134. Vegeu l'apartat 4.3.10.

1135. Basant-nos en aquesta hipòtesi la integració de la part final seria «*consa[cravit]*[7/8 vv.].».

1136. En aquest cas, la part final s'integraria «*consa[craverunt]*[4/5 vv.].».

1137. Podríem pensar en la fórmula «*Ex D(ecreto) D(ecurionum)*» que, si el verb estigués en plural, encaixaria perfectament amb les dimensions globals proposades per a la inscripció. Agraïm al Prof. Silvio Panciera el haver discutit amb nosaltres aquesta qüestió.

Hi ha una sèrie de qüestions, relatives a la inscripció, que ens sembla convenient especificar. No s'explicita a qui fou consagrat l'edifici, ja que l'epígraf comença amb la fórmula «*Ex testamento*». La posició inicial d'aquesta fórmula, fonamentalment present en inscripcions de caràcter funerari, és anormal, ja que, en general, es troba a la part central de l'epígraf¹¹³⁸ o bé al final.¹¹³⁹ Ja hem plantejat anteriorment¹¹⁴⁰ que a l'àtic de l'edifici hi devia haver un primer epígraf, en el qual pensem que es devia indicar a qui estava dedicat el monument. Per tant, la fórmula «*ex testamento*» no es devia trobar a l'inici del text, sinó que devia ésser la continuació de la part inicial, la de l'àtic, en la qual, d'una manera destacada, devia aparèixer l'objecte de la dedicatòria.¹¹⁴¹ A aquesta primera part del text epigràfic devia figurar, també, el o els dedicants del monument, el subjecte o els subjectes de l'acció expressada pel verb *consecrare*.¹¹⁴²

Ens trobem, doncs, davant un epígraf que ens explica que l'arc fou consagrat per disposició testamentària de *Lucius Licinius Sura*, fill de *Lucius* i adscrit a la tribu *Sergia*. A partir d'aquí s'obren una sèrie d'interrogants: les causes de la seva situació, la identitat de qui fou objecte de la dedicatòria, la de qui fou el subjecte que la va materialitzar i el motiu que la justificà, que intentarem respondre en els capítols següents.

1138. Vegeu, per exemple, IRB, V, o AE 1983, 594. Seguit d'un genitiu, per exemple, «[...] *ex testamento eius* [...]», a AE, 1979, 328, o «[...] *e(x) t(estamento) e(ius)* [...]», a AE, 1984, 769.

1139. Les fórmules més freqüents són: «*ex testamento fieri iussit*», «*ex testamento poni iussit*», «*ex testamento fecerunt*», «*heres ex testamento*», etc. Vegeu l'índex xv (*Compendia scripturae litterae singulares notabiliores*) d'ILS.

1140. Vegeu l'apartat 4.3.9., el capítol 5 i l'apartat 6.2.3.

1141. Un cas similar, el trobem en l'arc de Saintes. A l'àtic apareixen tres inscripcions amb els noms i títols de Tiberi, Germànic i Drus; al fris, repetida als dos costats, hi ha una segona inscripció en la qual figura el dedicant, els seus orígens familiars, i el seu *cursus honorum* i que finalitza amb el verb «*d(at)*», CIL, XIII, 1036. Com ha destacat Maurin, des del punt de vista sintàctic, les quatre inscripcions són una unitat (MAURIN, 1978, pàg. 79).

1142. La presència del verb *consecrare*, diferent de *dedicare*, implica un acte de consagració i, per tant, la intervenció de la categoria dels *flamines* o dels *sacerdotes*.

7. LA SITUACIÓ

7.1. L'ARC DE BERÀ

L'arc de Berà es troba situat a l'extrem oriental de la comarca natural del Camp de Tarragona, en un punt determinat de la *Via Augusta*, en el tram que comunicava la capital de la província amb el nord-est peninsular i amb la veïna ciutat de *Barcino*, a una distància d'uns vint quilòmetres al nord-est de l'antiga ciutat de *Tarraco* (fig. 43).

Un dels elements fonamentals per a una correcta comprensió del caràcter i de la funció d'aquest monument honorífic és poder establir les causes o els factors que en determinaren la construcció en aquest punt concret i no en un altre de diferent.

Com hem vist anteriorment, aquest ha estat un dels temes objecte de l'atenció dels diversos estudiosos i investigadors que, al llarg dels anys, s'han ocupat de l'arc de Berà. Les hipòtesis avançades ocupen un ampli ventall de possibilitats que van, des d'ésser el punt on fou ajusticiat el traïdor Bara¹¹⁴³ fins a determinar el límit entre laietans i cessetans,¹¹⁴⁴ o el límit del *territorium* de la colònia.¹¹⁴⁵ S'ha parlat també que en la zona on es troba el monument hi havia una propietat rural del senador *Lucius Licinius Sura*.¹¹⁴⁶

Algunes de les hipòtesis plantejades són indefensables perquè es basen en fets erronis (la figura de Bara) o perquè són històricament contradictòries (commemorar en època romana límits de tribus indígenes);¹¹⁴⁷ altres, però, mereixen una atenció més gran, ens referim, evidentment, a la possibilitat que l'arc de Berà tingués un caràcter territorial i monumentalitzés un límit jurídic, i també, que es trobés en el punt en què la via romana travessava una propietat de qui en disposà l'erecció.

7.1.1. Aspectes geogràfics (fig. 90-91)

La historiografia més moderna no ha centrat la seva atenció suficientment sobre un tema concret: les característiques geogràfiques del punt on s'aixeca l'arc de Berà.¹¹⁴⁸ L'única autora que ha insistit sobre aquesta qüestió cometé l'error de situar l'arc de Berà a poca distància del riu Gaià; a partir d'aquí va plantejar tota una teoria segons la qual l'arc estaria associat a un riu i, per tant, formaria part de l'ampli ventall de monuments honoraris la construcció dels quals es troba associada directament a un pont o a la rogalia d'un curs fluvial.¹¹⁴⁹ La distància que separa l'arc de Berà del curs del riu Gaià, aproximadament deu quilòmetres, permet, al nostre entendre, descartar completament aquesta hipòtesi, fruit d'un desconeixement del relleu del Camp de Tarragona.

Creiem, doncs, que les característiques geogràfiques del punt en què es troba l'arc de Berà mereixen que els dediquem la nostra atenció. La comarca natural del Camp de Tarragona, una unitat geogràfica, ara i també en època romana, és una plana litoral

1143. BEUTER, 1538, llibre I, cap. 9, f. 40, col. 1; BEUTER, 1546, llibre I, cap. xx, f. LXV. (vegeu l'apartat 2.1).

1144. FERNÁNDEZ, 1870.

1145. «It may well mark the boundary of the colony of Tarraco» (FROTHINGHAM, 1915, pàg. 173).

1146. FLÓREZ, 1769; RIT, 930; ALFÖLDY, 1991, pàg. 51-52.

1147. Com ha destacat NIERHAUS, 1964, pàg. 207.

1148. Tot i que, al principi del segle, Frothingham ja hagués destacat que «[...] stands at the natural boundary of a stream», FROTHINGHAM, 1915, pàg. 173.

1149. HOLLAND, 1961, pàg. 295; en contra, NIERHAUS, 1964, pàg. 206-211.

de forma quadrangular i amb un relleu moderat, delimitada per una sèrie de muntanyes que en algun cas superen els 1.000 metres d'altitud. Les terres del camp de Tarragona mostren un pendent suau vers el mar, des d'una cota mitjana d'uns dos-cents metres d'altura, a la base de les serralades perimetrals. De característiques similars, però amb evidents diferències, és la plana presidida per Barcelona (les actuals comarques del Baix Llobregat, el Barcelonès i el Maresme). L'estructura geogràfica de l'àrea que separa aquestes dues planes és la característica de la costa del nord-est peninsular, és a dir, una plana litoral, llarga i estreta, delimitada a l'interior per la Serralada Litoral i, encara més a l'interior, per la Depressió Prelitoral.

La *Via Augusta*, en el tram comprès entre aquestes dues planes presidides per *Barcino* i *Tarraco*, seguia un recorregut que, partint de Barcelona, vorejava el Llobregat fins a Martorell, on, mitjançant un pont, sortia del pla per continuar cap al sud-oest, i s'endinsava en la Depressió Prelitoral. Des de Martorell (*Ad Fines*) l'antiga via romana travessava tota la Depressió Prelitoral fins al punt en què aquesta s'uneix amb la plana litoral i que coincideix amb l'inici del Camp de Tarragona.

L'arc de Berà es troba, doncs, en el punt concret en què la *Via Augusta*, procedent del nord-est, deixa d'ésser una via interna, arriba a la proximitat del mar i s'endinsa en el Camp de Tarragona, comarca natural que travessa a poca distància de la costa, al centre de la qual es troba *Tarraco*.

Per al viatger procedent de *Barcino* o del nord-est, l'arc de Berà es trobava en un punt significatiu, perquè era aquell en què, per primera vegada, després de moltes milles, recuperava la visió del mar i, especialment, perquè li marcava l'inici de la plana litoral, al centre de la qual es trobava la capital provincial. No ens sembla arriscat afirmar que l'arc de Berà complia la funció de porta de l'*ager tarraconensis*.

No es tracta d'un arc associat a un curs d'aigua, sinó que ens trobem davant d'un arc relacionat amb el relleu, que funciona com a porta d'un àmbit geogràfic concret. Resulta de gran interès observar que, en certa manera, aquesta funció, la realitza també l'arc de Martorell. En aquest darrer cas, ens trobem davant d'un típic exemple d'arc/pont i, per tant, a cavall d'un curs fluvial. Però, això no obstant, cal també tenir present que l'arc de Martorell es troba en un punt que té una doble significació. En primer lloc, ens marca la fi de la unitat geogràfica formada, de nord a sud, pel Maresme, el Barcelonès i el Baix Llobregat; una plana costanera, fèrtil, en la qual en època augustiana es funda una ciutat, *Barcino*, que té el paper d'aglutinant administratiu i polític d'aquest territori.¹¹⁵⁰ En segon lloc, el pont de Martorell és una intersecció de camins; és el punt en què coincideix el tram interior de la *Via Augusta*, continuació d'una via anterior, i el nou ramal costaner que, travessant la plana litoral esmentada, connecta la nova ciutat de *Barcino* a la xarxa viària peninsular.¹¹⁵¹

L'arc i el pont de Martorell es troben en un indret, la *mansio Ad Fines*, que és un clar límit geogràfic, en aquest cas en coincidència amb el congost del Llobregat, i una cruïlla de la xarxa viària romana. Evidentment, no podem oblidar el que representa la construcció del pont i de l'arc de Martorell, la reforma viària empresa per August i la fundació de la ciutat de *Barcino*, esdeveniments que es desenvolupen en un període molt concret de la fi del segle I aC, moment en què també es construeix l'arc de Berà.

Pel que fa a l'arc de Berà com a cruïlla de camins, poc és el que podem dir. És evident l'existència d'una via, al sud del massís del Garraf, que seguia la línia de la costa i que, ja al Baix Penedès, conflua amb el traçat de la *Via Augusta*. Desconeixem, però, les característiques d'aquest vial secundari i, també, el punt en el qual es devia trobar la connexió entre els dos eixos viaris.

1150. GUITART, 1987, pàg. 125-127.

1151. PALLÍ, 1985.

7.1.2. El territori de Tarraco (fig. 90)

Una de les hipòtesis plantejades ha estat considerar que l'arc de Berà era un típic arc territorial i que la seva presència indicava el límit est/nord-est del *territorium* de la *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. La proposta de Frothingham,¹¹⁵² seguida per Kähler,¹¹⁵³ ha estat àmpliament argumentada per Nierhaus,¹¹⁵⁴ aquesta hipòtesi presenta, però, una sèrie de problemes, ja destacats per Géza Alföldy,¹¹⁵⁵ que cal considerar amb atenció.

El primer argument esgrimit per Nierhaus és la manca de singularitat del paisatge en què es troba el monument. La importància geogràfica de l'indret, que hem demostrat anteriorment, i que ens porta a considerar que és la porta d'accés a la plana litoral presidida per *Tarraco*, invalida aquella hipòtesi.¹¹⁵⁶

Continua l'argumentació de l'autor citat considerant que l'arc de Berà havia de coincidir amb un límit de tipus territorial; descartant, per òbvies raons, un límit provincial o de *conventus*, planteja la possibilitat d'un límit de *pomerium* (impensable el de *Tarraco* i, també, el d'una altra hipotètica i desconeguda ciutat). Nierhaus compara les catorze milles de distància que separen l'arc de *Tarraco* amb els límits d'altres colònies hispàniques, fonamentalment *Emerita Augusta* i *Barcino*, amb distàncies en alguns casos similars. Finalment, arriba a la conclusió que no hi ha cap mena de dubte a interpretar l'arc de Berà com el símbol que marcava la frontera est/nord-est del *territorium* de *Tarraco*.¹¹⁵⁷

En contra d'aquesta proposta, s'ha definit Géza Alföldy, que ha argumentat una sèrie de qüestions no negligibles.¹¹⁵⁸ En primer lloc, la dificultat que comporta saber amb quin territori limitava a l'est el de *Tarraco*, ja que Nierhaus situa a Martorell el límit occidental del *territorium* de *Barcino*. No tenim notícies relatives a cap nucli urbà d'època romana en aquesta zona. En segon lloc, l'epigrafia ens forneix dades interessants: dues persones documentades en epígrafs de Vilafranca del Penedès i Vilanova,¹¹⁵⁹ en la zona compresa entre *Barcino* i *Tarraco*, apareixen també en inscripcions de *Tarraco*;¹¹⁶⁰ els habitants de *Subur*,¹¹⁶¹ els *Suburitani*, varen dedicar una inscripció a un ciutadà de *Tarraco*.¹¹⁶² Aquest nucli, al nord-est de *Tarraco*, és mencionat per Ptolemeu (II, 6, 17) com una ciutat dels cessetans,¹¹⁶³ per tant més vinculada al sud-oest que al nord-est. Finalment, cal recordar que membres de la *gens Antistia*, relacionada amb la *mansio Antistianiana* —situada al Penedès— apareixen també en l'epigrafia tarragonina.¹¹⁶⁴

A les observacions, que compartim, d'aquest gran epigrafista, creiem que s'hi poden afegir algunes altres consideracions.

Si bé la majoria dels autors han estimat la distància que separa l'arc de Berà de la ciutat de *Tarraco* en vint-i-un quilòmetres, i per tant, en catorze milles romanes; la

1152. FROTHINGHAM, 1915, pàg. 173.

1153. KÄHLER, 1939b, núm. IV.3, col. 424.

1154. NIERHAUS, 1964, pàg. 203-211. Nosaltres mateixos havíem defensat, en un primer moment, aquesta hipòtesi (DUPRÉ, 1986).

1155. RIT, 930; ALFÖLDY, 1991, pàg. 50-51.

1156. NIERHAUS, 1964, pàg. 209.

1157. NIERHAUS, 1964, pàg. 209-211.

1158. RIT, 930; ALFÖLDY, 1991, pàg. 50-51.

1159. Vilafranca del Penedès, *Iunia Euthycia* (RIT, 933); Vilanova i la Geltrú, *C. Clodius Aemilianus* (RIT, 932).

1160. RIT, 534 i 542.

1161. Situada en la zona de la costa al sud del Garraf, potser l'actual Sitges, RE, IV-A, col. 509 (A. Schulten).

1162. RIT, 930; ALFÖLDY, 1991, pàg. 50-51.

1163. SYME, 1988, pàg. 85.

1164. RIT, 507; ALFÖLDY, 1991, pàg. 51. Sobre la mansió, vegeu PALLÍ, 1985, pàg. 155-156; PONS, 1985.

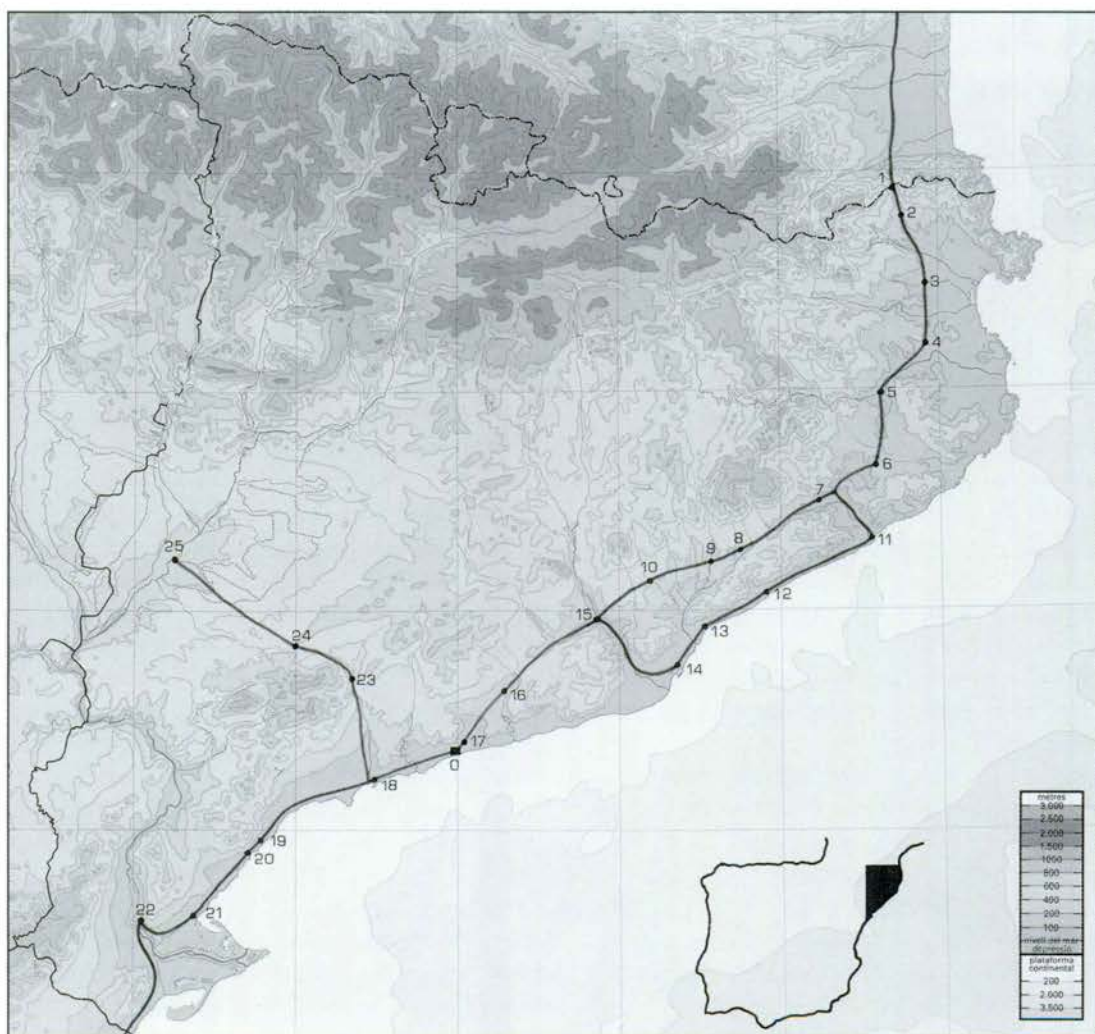

FIGURA 90. L'arc de Berà en el context de les principals vies romanes de comunicació del nord-est de la *Hispania citerior*: 0. arc de Berà, 1) *Summum Pyreneum*, 2) *Deciana*, 3) *Iuncaria*, 4) *Cinniana*, 5) *Gerunda*, 6) *Aquis Voconis*, 7) *Seterrae*, 8) *Praetorio*, 9) *Semproniana*, 10) *Arrago*, 11) *Blandae*, 12) *Iluro*, 13) *Baetulo*, 14) *Barcino*, 15) *Ad Fines*, 16) *Antistiana*, 17) *Palfuriana*, 18) *Tarraco*, 19) *Oleastrum*, 20) *Sub Salu*, 21) *Tria Capita*, 22) *Dertosa*, 23) *Ad Septimum Decimum*, 24) *Ad Novas*, 25) *Ilerda*.

distància real que separa els dos punts és lleugerament inferior. L'arc de Berà es troba en el quilòmetre 1183 de la carretera N-340 i el nucli de l'actual ciutat de Tarragona està travessat per un tram d'aquesta carretera comprès entre els quilòmetres 1161 i 1164. Per tal de calcular correctament la distància entre ciutat i arc, hem de tenir en compte dues qüestions: en primer lloc, que la carretera nacional segueix aproximadament el recorregut de la antiga *Via Augusta*, cosa evident en alguns punts concrets,¹¹⁶⁵ però que no disposem de dades suficients per a afirmar que la relació via/carretera sigui total;¹¹⁶⁶ en segon lloc, que el més lògic sembla calcular la distància a partir de la part central del tram de la *Via Augusta* que, des d'època augustiana,¹¹⁶⁷ travessava el nucli romà, no el nucli actual.

1165. Ben visible al marge de la carretera nacional, al nord-est de la torre dels Escipions, entre els quilòmetres 1169 i 1170.

1166. Més aviat ens inclinem a pensar que la via romana tenia un traçat més directe que la carretera actual.

1167. TED'A, 1988-1989, pàg. 123-134.

FIGURA 91. L'arc de Berà en el context geogràfic de l'actual província de Tarragona (*Mapa Provincial* [1:200.000], full de Tarragona, Direcció General del Institut Geogràfic Nacional, 1988).

En conseqüència, situant el centre del tram urbà de la via romana al voltant del punt quilomètric 1163, la distància entre *Tarraco* i l'arc de Berà és, aproximadament, de vint quilòmetres ($1183 - 1163 = 20 \text{ Km}$), per la qual cosa podem deduir que l'arc de Berà fou construït a unes 13,5 milles romanes de la ciutat; la poca precisió de les dades aconsella, però, parlar de 13-14 milles.

Un altra qüestió que no hem d'oblidar és que la importància i la riquesa d'una ciutat romana era proporcional a la població i a la extensió del seu territori. Al marge de possibles recursos d'altres tipus (miners, comercials, etc.), la principal font de riquesa d'un territori en època romana era la seva agricultura. Els habitants d'aquest territori pagaven els impostos a la ciutat de la qual depenien i d'aquí la importància que tenien per a la ciutat les terres que l'envoltaven.¹¹⁶⁸ La ciutat era el punt en el que es consumia la riquesa originada per l'explotació de la terra.¹¹⁶⁹

1168. CORBIER, 1991, pàg. 638.

1169. FÉVRIER i LEVEAU, 1982, pàg. 9.

No es pot, de cap manera, oblidar la relació existent entre la política fiscal i l'interès de l'Administració romana en la delimitació de les propietats i dels territoris, fossin els d'una petita explotació privada, els d'una ciutat o els d'una província.¹¹⁷⁰ Fou precisament en època d'August quan l'Estat veié la necessitat de conèixer i calcular els seus recursos i instaurà l'elaboració d'un *census*. Aquest era un cens de la població i de les propietats, i es feia província per província i ciutat per ciutat, incloent-hi —evidentment— el seu *territorium*.¹¹⁷¹

Al voltant de *Tarraco* és evident que l'agricultura era la principal o una de les principals activitats productives.¹¹⁷² En conseqüència, per les característiques de la mateixa ciutat, amb un important paper ja des de l'època republicana,¹¹⁷³ i per l'existència de nombroses vil·les en el seu *hinterland*, ja des de mitjan segle II aC,¹¹⁷⁴ sembla absurd pensar que el límit del seu *territorium* estigués, a orient, a només 13-14 milles de distància del nucli urbà. Una tal situació estaria només justificada per la presència d'un altre nucli veí que, d'altra banda, desconeixem.

Podríem pensar, per exemple, que aquest límit s'hagués establert en època d'August i en relació amb la reforma administrativa de les províncies hispàniques, empresa en aquest període. Sembla, però, completament mancat de sentit pensar en la limitació o reducció del territori d'una ciutat, precisament en el moment en què aquesta esdevé la capital d'una província¹¹⁷⁵ afectada per la reforma, la més gran província de l'Imperi¹¹⁷⁶ i la capital d'un dels *conventus* en què es divideix aquesta. Com han destacat alguns autors, el paper privilegiat que varen assumir algunes ciutats en el decurs d'aquesta reorganització es va reflectir clarament en els seus *hinterlands*.¹¹⁷⁷

Hi ha, però, un element decisiu que demostra la impossibilitat que l'arc de Berà marqués la frontera oriental del *territorium* o *pertica* de *Tarraco*. En els itineraris conservats en els vasos de Vicarello, en els quatre exemplars, apareix la *mansio Ad Fines*, entre les *mansiones Arragone* i *Antistiana*. Aquesta *mansio* ha estat identificada amb Martorell i, precisament pel seu nom (*Fines* 'límits'), s'ha considerat que marcava el límit occidental del *territorium* de *Barcino*.¹¹⁷⁸ Si acceptem la cronologia proposada per Heurgon per als citats vasos, tres dels quals són del principi de l'època augustiana, ens trobem davant de la impossibilitat d'acceptar que el nom de la mansió es refereixi al límit de *Barcino*, perquè aquesta ciutat encara no existia. En conseqüència, sembla molt més apropiat pensar que el terme *Fines*, es referia al límit nord-oriental del *territorium* de la capital provincial, és a dir, *Tarraco*. Pocs anys després de la data dels vasos, en fundar-se la ciutat de *Barcino*, aquest punt passaria a marcar el límit entre els *territoria* de les dues ciutats.¹¹⁷⁹ Hem de tenir també present que ha estat qüestionada la datació dels vasos de Vicarello, i s'ha plantejat la hipòtesi que els vasos més antics commemorassin la reforma de la via, empresa per August.¹¹⁸⁰ Aquesta

1170. Un exemple de la importància d'aquesta qüestió en el món romà és l'existència d'un deu *Terminus* (DILKE, 1971, especialment la pàg. 98).

1171. CORBIER, 1991, pàg. 630.

1172. ALFÖLDY, 1991, pàg. 32 i 76.

1173. AQUILUÉ i DUPRÉ, 1986.

1174. Vegeu els interessants estudis sobre el poblament romà de l'*ager tarraconensis* (KEAY, CARRETÉ i MILLET, 1989, pàg. 121-129; MILLET, 1990, pàg. 169-189).

1175. Probablement, l'any 27 aC, August disposà que *Tarraco* fos la nova capital de la *Provincia Hispania Citerior* o *Tarraconensis*; a partir d'aquest moment residí a la nostra ciutat el *legatus Augusti pro praetore provinciae Hispaniae citerioris*, i tots els càrrecs a ell subordinats que formaven el seu equip. El primer governador amb seu a *Tarraco* de què tenim constància és *M. Licinius Crassus Frugi*, que ocupà aquest càrrec, probablement, els anys 13-10 aC (ALFÖLDY, 1991, pàg. 38 i 55-58).

1176. ALFÖLDY, 1991, pàg. 55.

1177. FÉVRIER i LEVEAU, 1982, pàg. 15.

1178. NIERHAUS, 1964, pàg. 210.

1179. Com han defensat RIT, 930; FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 282-288; ALFÖLDY, 1991, pàg. 50-51;

1180. FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 285.

possibilitat no ens sembla defensable, perquè, com han ja destacat els qui la proposaren, resulta força estrany que, si els vasos havien tingut aquesta finalitat commemorativa, no hi consti la desviació marítima —la que passava per *Barcino*— i que fou part fonamental d'aquesta reforma augustiana.

El límit oriental del *territorium* de la capital de la província *Tarraconensis* es devia trobar, per tant, a unes 46 milles romanes (68 Km.) de distància del nucli urbà. El límit sud-occidental, en canvi, caldria situar-lo en contacte amb el *territorium* de *Dertosa* (Tortosa); el punt de contacte entre els territoris de les dues ciutats devia coincidir amb l'extrem sud-occidental del Camp de Tarragona, prop de l'actual Hospitalet de l'Infant, a uns 30-35 km. de *Tarraco*. Pel que fa a la part septentrional del *territorium* de *Tarraco*, probablement devia estar limitada per les muntanyes que separen la comarca natural de les terres de l'interior, on caldria situar, al nord-oest, el territori d'*Ilerda* (Lleida)¹¹⁸¹ i, una mica més a l'orient, els de *Iesso* (Guissona) i *Sigarra* (Prats de Rei).¹¹⁸²

Un instrument de gran utilitat per a poder definir el *territorium* de *Tarraco* seria l'estudi de possibles restes de la *centuriatio* mitjançant la qual fou estructurat. Lamentablement, molt poc és el que fins al moment s'ha fet sobre això, com a mínim amb resultats.¹¹⁸³ Aquest buit es troba en consonància amb una relativa manca d'estudis sobre els *territoria* de les ciutats romanes hispàniques, especialment pel que fa a la *Hispania Citerior*.¹¹⁸⁴

Queda, al nostre entendre, plenament demostrat que el *territorium* de la ciutat de *Tarraco* s'estenia, cap a l'est, fins al de la veïna ciutat de *Barcino* i que la *mansio Ad Fines* marcava, abans de la reforma viària d'August, el seu límit nord-oriental. Amb la fundació de *Barcino*, aquesta *mansio* i, especialment, el pont i l'arc de Martorell passaren a indicar el punt en què la *Via Augusta* travessava el límit entre ambdós territoris. En conseqüència, considerem que pot descartar-se la funció territorial de l'arc de Berà, que no es troba en el límit del *pomerium* ni del *territorium* de *Tarraco* ni, encara menys, en el del *conventus* o en el provincial.

7.1.3. *Un fundus dels Licinii*

L'associació entre arc de Berà i el senador hispànic *Lucius Licinius Sura* ha portat a pensar en la possibilitat que el monument en estudi hagués estat construït en un punt en què la *Via Augusta* travessés una propietat rural de Licini Sura. Aquesta hipòtesi, plantejada ja al final del segle XVIII,¹¹⁸⁵ ha trobat una forta acceptació en els investigadors que els darrers anys s'han ocupat del tema, perquè la presència de l'arc implicava una evident vinculació de la família amb *Tarraco*,¹¹⁸⁶ i era impensable que aquesta vinculació no passés per unes propietats rurals a la rodalia de la capital. Sembla plenament lògic que, a partir d'aquestes premisses, s'hagi identificat el punt on s'erigí el monument amb un *fundus* del qui fou senador i tres vegades cònsol.¹¹⁸⁷

La nova cronologia proposada per a l'edifici i la hipòtesi d'identificació del *praefectus* de *Lepida* amb l'autor del testament en el qual es decidí la construcció de l'arc de Berà porten a plantejar la qüestió des d'una nova òptica.

Una part de les premisses anteriorment descrites mantenen la seva validesa; és a

1181. Ciutat que esdevé *municipium* en època d'August, al voltant dels anys 15-14 aC (PÉREZ, 1991, pàg. 69-73 i 84-91).

1182. En ambdós casos, probablement, municipis d'època augustiana (PONS, 1980, pàg. 39 i s.). Sobre els límits del *territorium* de *Tarraco*, vegeu SYME, 1988, pàg. 84-85, i ALFÖLDY, 1991, pàg. 50-51.

1183. Sembla que es pot parlar de signes d'un parcel·lari ortogonal, amb una orientació NO-SE, sense que es pugui afirmar que sigui d'època romana (GURT i MARQUÈS, 1988, pàg. 51).

1184. «La recherche des centuriations en Espagne relève d'une préoccupation recente» (GORGES, 1982, pàg. 101).

1185. FLÓREZ, 1769.

1186. Sense oblidar el sevirat augustal a *Tarraco* de *Lucius Licinius Secundus*.

1187. RIT, 930, pàg. 407; ALFÖLDY, 1991, pàg. 51-52.

dir, el desplaçament del *praefectus* fins a *Tarraco* i el seu estatut social es troben plenament d'acord amb la possessió d'unes propietats rurals a poca distància de la seva nova ciutat; la seva identificació amb el «*Licinius*» de l'epígraf del monument permet també de pensar en la zona al nord-est de la ciutat com a àrea en la qual s'ha de situar aquesta possible propietat.

Quines són, però, les dades que ens poden aportar una mica de llum per a intentar resoldre aquest problema? En realitat, molt poques. El fet que a una certa distància de l'arc hi hagi algunes vil·les romanes documentades és tan feble que qualsevol associació entre els propietaris *ignoti* d'aquestes i el nostre personatge seria una mera elucubració. L'única dada aprofitable es troba en relació amb les *mansiones* de la *Via Augusta*.

En el tram de la via comprès entre *Barcino* i *Tarraco* coneixem l'existència de quatre *mansiones*: *Ad Fines*, *Antistiana*, *Stabulo Novo* i *Palfuriana*.¹¹⁸⁸ Pel que fa a la primera, sembla que no hi ha dubtes per identificar-la amb Martorell, mentre que les altres tres s'han situat en diversos punts. Les hipòtesis més raonables semblen aquelles que situen la *mansio Antistiana* a la Ràpita (Alt Penedès);¹¹⁸⁹ *Stabulo Novo*, prop de l'Arboç del Penedès,¹¹⁹⁰ i *Palfuriana*, al voltant del Vendrell (Baix Penedès) (fig. 90).¹¹⁹¹

La última d'aquestes *mansiones* es trobava a 16 milles de distància de *Tarraco*, és a dir, a 23,656 Km al nord-est de la capital.¹¹⁹² *Palfuriana* apareix documentada en l'*Itinerarium Antonini*,¹¹⁹³ en l'anònim de Ravenna,¹¹⁹⁴ a la Geografia de Guido¹¹⁹⁵ i als quatre vasos de Vicarello.¹¹⁹⁶ El nom d'aquesta *mansio* ha estat considerat com un indicador del fet que es trobava en les propietats d'un *Palfurius* i que d'aquest derivaria el topònim *Palfuriana*.¹¹⁹⁷

L'existència d'aquesta *mansio* ha estat posada en relació amb un membre de la classe senatorial, *Marcus Palfurius Sura*;¹¹⁹⁸ a favor d'aquesta hipòtesi, repropoada per Ronald Syme,¹¹⁹⁹ s'han manifestat diversos autors.¹²⁰⁰

El poc freqüent gentilici *Palfurius*,¹²⁰¹ l'origen del qual ha estat situat en terres itàliques i, concretament, a la zona de la Campània,¹²⁰² el trobem documentat en molt pocs casos. Coneixem, en primer lloc, dos membres d'estatut senatorial: *P. Palfurius*, cònsol *suffectus* de l'any 56 dC¹²⁰³ i el seu fill, *Marcus Palfurius Sura*.¹²⁰⁴ D'aquest últim sabem que fou expulsat del Senat per Vespasià i que aleshores passà a l'oposició, encapçalada pels estoics, i es dedicà a la retòrica i a la poesia. Sota el regnat de Domicià realitzà una activa tasca de delació, la qual cosa, a la mort de l'emperador, li

1188. PALLÍ, 1985, pàg. 155-157.

1189. Relacionada amb *C. Antistius Vetus, pro praetor Hispania Ulterioris* del 69-68 aC i amb el fill homònim, cònsol *suffectus* del 30 aC (RE, 1, col. 2545 (E. Hübner); ROLDÁN, 1975, pàg. 213).

1190. Aquesta *mansio* apareix només en un dels itineraris de l'*Itinerarium Antonini* (PALLÍ, 1985, pàg. 156).

1191. PALLÍ, 1985, pàg. 156-157.

1192. 1 milla romana equival a 1.478,5 metres (LUGLI, 1957, pàg. 189).

1193. WESSELING, 1735, 398, 7, *Palfuriana*.

1194. Llibre IV, cap. 42, 303, 12, *Palturia*; llibre V, 1-3, 342, 4, *Palturiana*. Evidentment, es tracta d'errors de transcripció.

1195. 81, 19, *Palturiana*.

1196. CIL, XI, 3281-3284.

1197. CORTÉS, 1836, III, pàg. 271; RE, XVIII-3, col. 97 (Adolf Schulten); PALLÍ, 1985, pàg. 156-157; PONS, 1985, pàg. 130.

1198. CORTÉS, 1836, III, pàg. 271.

1199. SYME, 1988, pàg. 88, nota 76.

1200. PALLÍ, 1985, pàg. 157; PONS, 1985, pàg. 134.

1201. «The name is portently rare», SYME, 1988, pàg. 88, nota 76.

1202. BERTOLDI, 1952, pàg. 37 i s. A favor d'aquest origen, el *Palfurius* documentat a *Amitemum* (CIL, IX, 4583).

1203. STECH, 1912, pàg. 37 i 56, núm. 247 i 540.

1204. El seu nom apareix en una àmfora trobada a *Tergeste (Gallia Cisalpina)*, CIL, V, 8112; citat per Juvenal (*Satira*, IV, 53) i per Suetoni (*De vita duodecim Caesarum*, llibre VIII-c, *Domitianus*, 13). Vegeu també PIR1, III, pàg. 7, núm. 46; RE, XVIII-3, col. 97-98 (Rudolf Hanslick); STECH, 1912, pàg. 31, núm. 196.

valgué la seva pròpia condemna a la pena capital. Ha estat proposada la seva identificació amb un *Sura* de no gaires bons costums, citat pel filòsof estoic Epictet (*Dissertationes ab Arriano Digestae*, III, 17, 4).¹²⁰⁵

Coneixem també un *M. Palphurius Lainus* i el seu fill, *M. Palfurius Lain*, documentats en una inscripció funerària procedent de Talavera de la Reyna,¹²⁰⁶ i un nou *Palfurius Sura*, tardà, que escrigué la vida de l'emperador Gal·liè.¹²⁰⁷

La identificació de la *mansio Palfuriana* amb el senador *M. Palfurius Sura* ha portat a Jordi Pons a plantejar una relació de parentiu entre la senatorial *gens Palfuria* i el també senatorial i tres vegades cònsol *Lucius Licinius Sura*. La base d'aquesta proposta resideix, primer, en la coincidència geogràfica entre l'arc de Berà i un *praedium* dels *Palfurii*; segon, en la coincidència en els *cognomina* dels dos senadors.¹²⁰⁸ Aquest autor considera probable que *Lucius Licinius Sura* hagués heretat el *fundus* dels *Palfurii*, després de la mort de *M. Palfurius Sura*, que, com sabem, fou disposada per Nerva (96-98 dC).¹²⁰⁹

Un fet altament interessant, ja destacat per Pons, és que els vasos de Vicarello permeten afirmar que, al començament del regnat d'August,¹²¹⁰ hi havia ja una *mansio Palfuriana*, i que, per tant, aquesta és la data en què, com a mínim, podem ja parlar d'un *praedium* o d'un *fundus* de la *gens Palfuria*, a uns 23,5 Km al nord-est de Tarraco, al voltant del Vendrell actual.

La proximitat entre la *mansio*, sens dubte que formava part o limitava amb la propietat, i l'arc de Berà és quelcom molt significatiu, perquè la distància que devia separar l'un de l'altre devia ésser, aproximadament, de 2-3 milles. Si tenim en compte el caràcter senatorial dels *Palfurii* i que l'extensió d'una propietat rural d'aquesta família havia d'estar en relació amb la riquesa que corresponia a un senador, podem fàcilment deduir que, probablement, l'arc de Berà fos erigit en terres que eren o havien estat de la *gens Palfuria*. Podríem, en conseqüència, pensar en l'adquisició, parcial o total, d'aquesta propietat per part del *praefectus* de *Lepida*, en ocasió de la seva immigració a Tarraco.

Hi ha elements per a pensar, no solament en una compra-venda, sinó en algun tipus de lligam de parentiu. A favor d'aquesta hipòtesi hi hauria la coincidència del *cognomen Sura*, documentat en dos membres de la *gens Palfuria* i en tres de la *gens Licinia*.¹²¹¹ Un *cognomen* que, d'altra banda, no és gaire freqüent¹²¹² i que a Hispània trobem només documentat en poques ocasions.¹²¹³ Mentre que el primer *Palfurius* amb *cognomen Sura* del qual tenim coneixement visqué en la segona meitat del segle I dC, sabem que els membres de la *gens Licinia* feien ús d'aquest *cognomen*, com a mínim, a partir del segon quart del segle I aC.¹²¹⁴ Poques són les dades cronològiques dels altres *Surae* documentats a la nostra Península: una dona d'època tardorepublicana a Tarraco,¹²¹⁵ un magistrat de *Saguntum* —*L. Valerius Sura*— d'època de Tiberi,¹²¹⁶ un altre magistrat d'Ercavica —*C. Terentius Sura*— del 38 dC¹²¹⁷ i un possible senador —*Q. Marcius Barea Sura*— de mitjan

1205. CABALLOS, 1990, I.1, pàg. 184-185.

1206. CIL, II, 934 = ILER 4582, segons Hübner els *cognomina* serien *Iasus*, el pare, i *Lamenus*, el fill.

1207. PIR1, III, pàg. 7, núm. 47.

1208. PONS, 1985, pàg. 134.

1209. PONS, 1985, pàg. 136.

1210. Sobre la seva cronologia, HEURGON, 1952, pàg. 39-50.

1211. *L(ucius) Licinius Sura*, *praefectus* de *Lepida*; *L(ucius) Licinius Sura*, *duumvir* de *Celsa* i *Lucius Licinius Sura*, tres vegades cònsol i membre del Senat.

1212. ITL, VI-1, s. *Sura*, pàg. 656.

1213. CIL, II, 1788 (*Gades*), 4031 (*Almazora*), 6257-189 (*Empúries*) i 6309 (*Orgaz*); RIT, 15; dos magistrats d'Ercavica i *Saguntum* (GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 332 i 36; CURCHIN, 1990, núm. 730 i 854, pàg. 207 i 220); i un *senator incertus*, *Q. Marcius Barea Sura*, fill del cònsol *suffectus* del 34 dC i germà del cònsol ordinari del 52 dC (CABALLOS, 1991, I.2, I-41-C, pàg. 408-409).

1214. Recordeu que la data de naixement del *praefectus* de *Lepida*, l'hem fixada, com a més moderna, al voltant de l'any 74 aC (vegeu l'apartat 6.3).

1215. RIT, 15.

1216. GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 332; CURCHIN, 1990, núm. 730, pàg. 207.

1217. GUADÁN, 1969, pàg. 68, núm. 356; CURCHIN, 1990, núm. 854, pàg. 220.

segle I dC.¹²¹⁸ És evident, per tant, que l'origen del *cognomen Sura* a la Península s'ha de situar a *Lepida/Celsa*, des d'on, al final del segle I aC, va passar a *Tarraco*; a partir dels primers anys del segle I dC se'n documenta la seva difusió.¹²¹⁹

El possible lligam de parentiu entre la *gens Licinia* i la *gens Palfuria*, evidenciat pel *cognomen Sura*, hauria de situar-se en un moment indeterminat entre el final del segle I aC i mitjan segle I dC. A favor de la primera meitat del segle I dC hi hauria el fet que el cònsol *suffectus* del 56 dC fos *P. Palfurius*, mentre que el seu fill fos ja *M. Palfurius Sura*.¹²²⁰

Considerem, doncs, possible, basant-nos en el que hem exposat, pensar en l'existència d'un *fundus* de propietat de *Lucius Licinius Sura*, en terres del qual, a la seva mort, aquest personatge hauria disposat que fos construït un arc honorari. La identificació d'aquesta propietat amb el *praedium Palfurianum*, que donà nom a la *mansio Palfuriana*, resta plantejada, però sense que, en la nostra opinió, existeixin dades suficients per a acceptar-la o rebutjar-la. Un possible lligam familiar entre les *gentes Licinia* i *Palfuria* ens sembla força probable; però, en qualsevol cas, no permet d'ésser utilitzat com argument per a afirmar que la propietat dels *Palfurii* passés a mans dels *Licinii*. Restant oberta, també, la possibilitat que fossin dues propietats confrontants, situades en el punt en què la Depressió Prelitoral s'obre al Camp de Tarragona.

7.2. ELS ARCS D'ÈPOCA AUGUSTIANA

Una breu anàlisi de la situació dels arcs construïts amb una certa simultaneïtat a l'erecció de l'arc de Berà, permet de contextualitzar l'elecció de l'indret en què es troba el nostre monument. D'acord amb la seva relació física amb un nucli urbà, els arcs honorífics han estat classificats d'urbans, els que es troben a l'interior del recinte emmurallat de la ciutat, fins i tot aquells que constitueixen una de les portes d'aquest recinte, i de suburbans o extraurbans, aquells situats a poca distància a l'exterior de les muralles, que molt sovint indiquen la línia del *pomerium*. A aquests cal afegir-hi els arcs semi-urbans, més allunyats del nucli urbà i, generalment, associats a les vies de comunicació i, finalment, els arcs territorials, construïts per a monumentalitzar el punt en què una via travessava el límit del *territorium* d'una ciutat o de tota una província, i, per tant, relacionats amb fronteres de caràcter jurídic.

En l'època d'August, els arcs urbans coneguts es concentren a la capital de l'Imperi (l'arc del Palatí, dedicat a Octavi, pare natural d'August, i els tres del fòrum —per *Actium*, l'anomenat Pàrtic i el de *Gaius et Lucius Caesares*—)¹²²¹ i a ciutats de la península Italiana com Pisa, probablement al fòrum;¹²²² Pavia, porta urbana,¹²²³ i Rimini, en aquest darrer cas també la porta de la ciutat, però associat a l'arc del Ponte Milvio.¹²²⁴ A aquesta categoria correspondria l'arc del fòrum de *Tarraco*, del qual no es coneix la situació precisa, tot i que, sense cap mena de dubte, fou erigit en el fòrum de la colònia.¹²²⁵ També seria d'aquest mateix grup l'Arco de Trajano de Mèrida, possible accés a un dels *fora* de la colònia, si s'accepta la proposta de datar-lo en època augustiana.¹²²⁶

Contrasta, amb aquesta concentració itàlica, la diversitat geogràfica dels arcs que

1218. CABALLOS, 1990, I.2, I-41-C, pàg. 408-409.

1219. El significat d'aquest *cognomen* (*sura*, -ae 'cama, tou de la cama, peu, tibia') fa que no es pugui pensar en una relació real entre els qui el porten o en un únic origen (KAJANTO, 1965, pàg. 63 i 226).

1220. També es podria pensar que el *cognomen* del pare fos el mateix i que no n'hagi quedat constància documental.

1221. DE MARIA, 1988, núm. 56, 57, 59 i 61, pàg. 267-275.

1222. DE MARIA, 1988, núm. 32, pàg. 250-251.

1223. DE MARIA, 1988, núm. 31, pàg. 249-250.

1224. DE MARIA, 1988, núm. 48 i 58, pàg. 260-262 i 269.

1225. KOPPEL, 1990, pàg. 327-332. Sobre la cronologia d'aquest monument, vegeu l'apartat 8.1.1.

1226. ARCE, 1987, pàg. 82.

foren construïts en el punt en què es produïa la intersecció de les vies amb els *pomeria*, en un indret en el qual, per al viatger que arribava a la ciutat, l'arc indicava l'inici d'aquesta i, per al que sortia, marcava el començament de les extenses àrees de necròpolis que vorejaven la via. Ha estat posada en relleu la fortuna que aquest tipus de monuments varen trobar a la *Gallia Narbonensis*, tot i que la seva presència no sigui exclusiva de les ciutats d'aquesta província occidental.¹²²⁷ A aquesta categoria d'arcs, sovint associats als cursos fluvials,¹²²⁸ corresponen els exemplars itàlics d'Aquino, Aosta i Susa¹²²⁹ i els narbonesos de Cavaillon, Carpentras, *Glanum*, Vienne i els dos arcs d'Arle (l'*arc du Rhône* i l'*arc Admirable*).¹²³⁰ El caràcter privat i funerari dels arcs de Pola i Verona¹²³¹ no permet pensar en arcs que indiquessin el *pomerium*, però sí en imitacions privades de l'arquitectura oficial, que, en aquest cas, devien marcar l'accés a les zones de necròpolis.¹²³²

A la categoria dels arcs territorials corresponen en realitat aquells monuments que indiquen el límit del territori d'una ciutat —el més antic dels quals seria l'arc oriental de Philippi—,¹²³³ de la qual és un bon exemple l'arc del pont de Martorell.¹²³⁴ A aquest mateix grup corresponen els arcs erigits en el límit entre dues províncies, l'arc hispànic de Mengibar, entre la *Baetica* i la *Tarraconensis*,¹²³⁵ i un arc conegut gràcies a Estrabó (VIII, 7, 4), que indicava el punt en el qual la *Via Egnatia* travessava el límit entre les províncies d'*Illiria* i *Macedonia*.¹²³⁶ La construcció de l'únic exemple itàlic d'arc territorial, un possible arc dedicat a Lúvia, sembla que ha d'ésser considerada amb molta desconfiança.¹²³⁷

Especialment interessants, pel que fa al nostre monument, són els arcs que s'han qualificat de semiurbans, representats, als afores de Roma, per l'arc del Pont Milvio i l'arc de Drus Major, a la *Via Appia*.¹²³⁸ Lamentablement es tracta de dos monuments que no s'han conservat, i en el segon cas ni tan sols se'n sap amb precisió la situació. L'arc del Pont Milvio es trobava en el límit natural de Roma, és a dir, el Tíber. Aquest és un fet interessant, perquè, com ha ja estat posat en relleu, aquest tipus d'arcs es troben en estreta relació amb elements de caràcter geogràfic.¹²³⁹ Característica present també, a la *Gallia Narbonensis*, en els arcs del pont de Saint-Chamas, construïts en relació amb un curs d'aigua i, com en el monument de Berà, per disposició testamentària d'un *flamen Romae et Augusti* de la veïna ciutat d'Arle.¹²⁴⁰ A la província d'*Aquitania*, ja en l'època de Tiberi, l'arc geminat de Saintes sembla que pot considerar-se també com un arc semiurbà, associat a un riu.¹²⁴¹

L'arc de Berà, per la seva situació a unes 13-14 milles de la ciutat, pel fet d'estar orgànicament relacionat amb la *Via Augusta* i, concretament, erigit en un punt geogràficament important,¹²⁴² reuneix, al nostre entendre, totes les característiques necessàries per a ésser considerat un arc honorari del tipus denominat semiurbà.

1227. SCAGLIARINI, 1979, pàg. 56-57.

1228. Perquè moltes ciutats foren construïdes a la vora d'un riu o d'un torrent.

1229. DE MARIA, 1988, núm. 3, 4 i 110, pàg. 229-231 i 329-330.

1230. KLEINER, 1985a, pàg. 40-50.

1231. DE MARIA, 1988, núm. 33 i 113, pàg. 251-252 i 331-333.

1232. SCAGLIARINI, 1979, pàg. 63.

1233. A dos quilòmetres del nucli urbà, en coincidència amb un riu, devia indicar la *pertica* de la *colonia Augusta Iulia Philippensis* (SCAGLIARINI, 1979, pàg. 67; KLEINER, 1985a, pàg. 20).

1234. Entès no tant com a monumentalització del límit del *territorium* de *Barcino*, sinó, especialment, del de *Tarraco*.

1235. SILLIÈRES, 1981; ARCE, 1987, pàg. 74 i 79. Ha estat també avançada la hipòtesi que l'arc de Medinaceli, la cronologia del qual resta encara incerta, estigués en el límit entre el *conventus Caesaraugustanus* i el *Cluniensis* (BLANCO, 1981, pàg. 84-87).

1236. SCAGLIARINI, 1979, pàg. 67.

1237. SCAGLIARINI, 1979, pàg. 67; amb dubtes sobre l'existència del monument, DE MARIA, 1988, núm. 1, pàg. 356.

1238. DE MARIA, 1988, núm. 58 i 60, pàg. 269 i 272-274.

1239. SCAGLIARINI, 1979, pàg. 66.

1240. ROTH, 1982.

1241. MAURIN, 1978, pàg. 71-81; KLEINER, 1985a, pàg. 54 i 64.

1242. No un curs fluvial, però sí el límit d'una unitat geogràfica marcat per una línia altimètrica. Sobre això, vegeu SCAGLIARINI, 1979, pàg. 56.

8. ELS MOTIUS I L'OBJECTE DE L'ERECCIÓ DE L'ARC

En els capítols precedents hem anat analitzant diversos aspectes de l'arc de Berà; aquesta tasca és la que ens permet, arribats en aquest punt, d'avançar una hipòtesi que doni sentit a dues qüestions fonamentals: quines són les causes que justificaren la construcció d'aquest monument commemoratiu i en honor de qui o de quin fet fou erigit. Determinada amb una certa precisió la data de construcció de l'arc de Berà, cal que fem un breu repàs al context històric i arqueològic d'aquest moment, el regnat d'August, camí ineludible per tal d'aproximar-nos als arguments que ens poden donar la resposta més versemblant a les preguntes plantejades.

La reforma administrativa de l'Imperi empresa per August tingué a la península Ibèrica unes clares conseqüències, la divisió de les dues províncies republicanes, *Hispania Citerior* i *Hispania Ulterior*, en tres de noves: *Hispania Ulterior Baetica*, *Hispania Ulterior Lusitania* i *Hispania Citerior* o *Tarraconensis*. Sembla que aquesta reorganització s'ha de situar immediatament després de l'accés d'August al principat i, seguint a Cassi Dió (LIII, 12, 5), ha estat suggerida la data de l'any 27 aC.¹²⁴³

Aquesta reorganització de les províncies hispàniques,¹²⁴⁴ les guerres que enfrontaren a Roma amb càntabres i asturs (29-19 aC), la política de fundació de noves ciutats que es va portar a terme com a conseqüència de les deduccions de veterans, fruit de la pacificació del país, i l'establiment d'una sòlida xarxa de vies de comunicació, són els factors fonamentals que marquen la història de la Hispània romana al llarg del darrer quart del segle I aC i que sentaran les bases del que serà la península Ibèrica durant els dos segles següents.¹²⁴⁵

Aquests esdeveniments tingueren unes clares conseqüències per a la ciutat de *Tarraco*, no ja com una de les principals ciutats romanes d'*Hispania* en aquell moment, sinó pel fet que les citades transformacions l'afectaren d'una manera molt directa.

La reorganització de les províncies va significar per a *Tarraco* convertir-se en la capital de la *provincia Hispania Citerior*, a la qual estava adscrit un territori que podríem qualificar d'immens.¹²⁴⁶ La capitalitat va comportar també la necessitat de dotar la ciutat dels mitjans materials i humans necessaris per què fos possible l'administració d'aquest vast territori,¹²⁴⁷ sense oblidar el paper que assolí també com a capital d'una circumscripció jurídica, el *conventus Tarraconensis*.¹²⁴⁸

Paral·lelament a aquest procés, *Tarraco* es convertí, en dues ocasions, en la residència d'August. La primera estada de l'emperador a la ciutat tingué lloc els anys 26-25 aC, quan aquest, des del nord-oest peninsular, s'hi hagué de desplaçar per problemes de salut, que l'obligaren a abandonar el camp dels esdeveniments bèl·lics.¹²⁴⁹

1243. ALBERTINI, 1923, pàg. 25; ALFÖLDY, 1991, pàg. 38.; a favor que la divisió d'*Hispania* en tres províncies es realitzés uns anys més tard, 16-13 aC, RODDAZ, 1990, pàg. 75-76.

1244. Modificada posteriorment en favor de la *Tarraconensis*, amb una lleugera reducció de la superfície de la *Baetica* i de la *Lusitania*. Aquestes modificacions han estat datades en els anys 7-2 aC (ALBERTINI, 1923, pàg. 34-35).

1245. HERMP, II.1, pàg. 169-200.

1246. ALFÖLDY, 1991, pàg. 35.

1247. A propòsit de l'equip del *legatus Augusti pro praetore provinciae Hispaniae citerioris*, vegeu ALFÖLDY, 1991, pàg. 55-59.

1248. Al qual cal associar la construcció de la basílica, de la qual es conserven les restes en el fòrum de la colònia (MAR i RUIZ, 1988, pàg. 31-44).

1249. Seneca, *Contr.* 10, *praef.* 14; Floro, 2, 51; Suetoni, *Aug.*, 26, 3; Cassi Dió, LIII, 25, 7; Orosi, VI, 21, 19; ÉTIENNE, 1958, pàg. 362-377; ALFÖLDY, 1991, pàg. 38.

La segona estada d'August a la capital de la *Citerior* fou més curta, i tingué lloc en el marc de la seva visita a les províncies occidentals, els anys 16-13 aC.¹²⁵⁰

La presència del *princeps* a terres tarragonines tingué indubtables conseqüències per a la ciutat, que, per uns breus períodes de temps, es convertí en el segon vèrtex polític de l'Imperi,¹²⁵¹ després de Roma. Això fou el resultat d'ésser la residència de l'emperador i del fet que aquest continués des de *Tarraco* exercint la seva alta responsabilitat de govern. Una bona mostra del que hem dit és que durant la seva estada, en la qual inicià els seus consolats vuitè i novè, va rebre una delegació enviada pel rei dels parts, una ambaixada de l'Índia, la de la ciutat de Mitilene, a la província d'*Asia* i, possiblement, unes quantes més.¹²⁵²

L'any 19 aC, August va enviar a *Hispania* el seu *adjutor imperii*, *Marcus Agrippa*, que posà fi a les guerres contra els indígenes del nord-oest. Agrippa va realitzar una intensa labor en la consolidació del programa d'assentaments urbans i d'ampliació i millora de la xarxa de comunicacions.¹²⁵³ Ha estat posada en relleu, també, la seva actuació com a propagador de l'exaltació de la imatge del nou ordre representat per August.¹²⁵⁴

La personal vinculació d'August a *Tarraco* fou, sens dubte, la causa que en aquesta ciutat es manifestessin els primers testimonis d'un naixent culte imperial,¹²⁵⁵ els orígens del qual no poden desvincular-se de la capital de la *Tarraconensis*.¹²⁵⁶

8.1. Els motius

La primera qüestió a analitzar és per què *Lucius Licinius Sura* va decidir que, a la seva mort, es destinés una quantitat substancial del seu patrimoni a la construcció d'un arc, i no un altre tipus de monument.

L'arc commemoratiu, en qualsevol de les seves aplicacions, és un monument típicament romà, que, amb antecedents ja en l'època republicana,¹²⁵⁷ es difon i pren una importància especial precisament en l'època d'August. La vinculació del primer emperador amb aquest tipus de monument es troba plenament demostrada per la gran quantitat d'arcs que s'erigeixen en honor seu, tant en ocasió de les seves victòries com pel seus actes d'evergetisme, i en honor dels membres de la seva família, aquests últims clarament vinculats a la consolidació de la dinastia.¹²⁵⁸ Ell mateix, en un primer moment (36-28 aC), va fer construir al Palatí un arc en honor d'Octavi, el seu pare natural.¹²⁵⁹

L'arc honorífic assoleix, en l'època d'August, el paper de transmissor dels conceptes fonamentals de la nova ideologia imperial, i pot ésser considerat com un monument emblemàtic de la presència de Roma. És precisament en aquest moment (29-27 aC) que, per primera vegada, es representa un arc honorífic en les monedes, el valor propagandístic de les quals és ben conegut.¹²⁶⁰ Aquest missatge és ràpidament recollit per les províncies occidentals, que imiten, fins i tot des de la iniciativa privada, els models oficials.

1250. HERMP, II.1, pàg. 189-190.

1251. «Pendant quelques mois, Tarragone devient le centre du monde romain» (ÉTIENNE, 1958, pàg. 363).

1252. ÉTIENNE, 1958, pàg. 362-367; ALFÖLDY, 1991, pàg. 38.

1253. «Il [Agrippa] est le concepteur et l'organisateur, celui qui, sur le terrain, a préparé les décisions et la réorganisation administrative, même si les décisions sont finalement prises par Auguste» (RODDAZ, 1990, pàg. 78).

1254. RODDAZ, 1990, pàg. 59.

1255. ÉTIENNE, 1958, pàg. 362.

1256. Vegeu més avall.

1257. DE MARIA, 1988, pàg. 31-51.

1258. DE MARIA, 1988, pàg. 90-109.

1259. DE MARIA, 1988, núm. 57, pàg. 268-269.

1260. BMCRR, II, núm. 4348; PENSA, 1979, pàg. 22-23; DE MARIA, 1988, núm. 55-56, pàg. 266-268.

Aquesta vinculació de l'arc, com a model arquitectònic, a la persona que era el cap de l'Imperi i, per tant, a Roma, es reflectí en les províncies hispàniques amb la construcció, per primera vegada, de diversos arcs honorífics. A *Hispania*, l'arc honorífic romà fou introduït en època augustiana i és lògic, per tant, que fos associat també pels habitants d'aquestes províncies al nou ordre institucional que representava August.

8.1.1. Els arcs hispànics en l'època d'August

A la península Ibèrica diverses són les fonts documentals que permeten parlar de l'existència d'arcs en l'època augustiana. La primera notícia ens la forneixen una llarga sèrie de mil·liaris, ben coneguts i explícits («*a Baete et Iano Augusto*»¹²⁶¹ i «*ab Iano Augusto qui est ad Baetem*»)¹²⁶² que ens parlen d'un arc en la *Via Augusta*, en el punt on aquesta travessava el límit dels territoris de la províncies *Ulterior Baetica* i *Citerior*.¹²⁶³ El nom de *Via Augusta* no apareix documentat en els mil·liaris més antics, del 2 aC,¹²⁶⁴ però sí que hi és en altres de l'època flàvia.¹²⁶⁵ La situació precisa del nomenat *Ianus Augustus*, lamentablement perdut, s'ha de situar a Mengíbar, on es conserva, a uns quatre quilòmetres d'Espelúy, el topònim *Venta del Arco*.¹²⁶⁶ La gran quantitat de mil·liaris que fan referència a aquest arc s'explica pel fet que funcionava com a *caput viae*, per tant, tots els mil·liaris de la zona especifiquen les milles que separen el punt en què es troben del *Ianus Augustus*. L'arc estaria associat a un pont sobre el *Baetis* i, probablement, devia incloure una dedicatòria a August i, fins i tot, devia estar coronat per algun grup escultòric amb la representació d'aquest.¹²⁶⁷

Ha estat plantejada recentment la possibilitat que aquest monument tingués una significació cultural. La denominació de *Ianus Augustus* ha portat Pierre Sillières a pensar que l'arc estava dedicat a aquesta divinitat¹²⁶⁸ i que hi havia un culte a aquest «dieu du passage et du commencement». L'arc devia tenir, d'acord amb aquesta hipòtesi, un doble valor de límit territorial i religiós, i devia contribuir a la promoció del culte imperial.¹²⁶⁹

Altament interessant és que alguns dels mil·liaris indiquen que la via portava fins a l'Atlàntic («*a Baete et Iano Augusto ad Oceanum*»¹²⁷⁰ «*ab Iano Augusto qui est ad Baetem usque ad Oceanum*»¹²⁷¹ «*Viam Augustam ab Iano ad Oceanum*»);¹²⁷² important perquè la pacificació dels territoris atlàntics, des de *Gades* fins a l'Elba, es troba també destacada en les pròpies *Res Gestae*.¹²⁷³ El monument es va conservar, com a mínim, fins a la segona meitat del segle IV, data en la qual apareix en un mil·liari de Valentinià I.¹²⁷⁴

Ens trobem, doncs, davant d'un arc territorial, posterior a la creació de la província *Baetica* però anterior al 2 aC, associat a un pont i a un riu. La relació d'aquest

1261. CIL, II, 4701, 4703, 4716.

1262. CIL, II, 4712, 4715.

1263. «*Ab arcu unde incipit Baetica*» (CIL, II, 4271).

1264. CIL, II, 4701 i 4703.

1265. CIL, II, 4697 i 4721; SILLIÈRES, 1981, pàg. 255-271.

1266. SILLIÈRES, 1976, pàg. 29-30; SILLIÈRES, 1981, pàg. 255-271; SILLIÈRES, 1990b, pàg. 300.

1267. ALBERTINI, 1923, pàg. 34-35; SILLIÈRES, 1976, pàg. 29-30; ARCE, 1987, pàg. 79.

1268. El culte a *Ianus Augustus* es troba documentat, a part dels temples erigits a Roma a aquesta divinitat, en diverses inscripcions: «*Iano Aug(usto) sacrum* [...]» (CIL, III, 2969); «*Iano Patri Aug(usto) sacrum* [...]» (CIL, III, 3158); «*Iano Patri Aug(usto) sac(rum)*» (CIL, VIII, 4575); «*I(ano) P(atri) Aug(usto)*» (CIL, VIII, 11797).

1269. SILLIÈRES, 1990b, pàg. 795-798; sobre aquesta qüestió, vegeu també GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 16-17; HOLLAND, 1961.

1270. CIL, II, 4701, 4703, 4716.

1271. CIL, II, 4712 i 4715.

1272. CIL, II, 4697.

1273. «*Gallias et Hispanias provincias, item Germaniam, qua includit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis pacavi*» (*Res gestae divi Augusti*, 26, 2).

1274. CIL, II, 4733; ARCE, 1987, pàg. 79.

monument amb la reforma de la via és evident, i, per tant, és lògic associar-lo amb els arcs documentats per la numismàtica.¹²⁷⁵

En relació amb la *Via Augusta*, es troba també, com hem vist anteriorment, el conjunt format per l'arc i el pont de Martorell. Aquest monument, parcialment conservat, presenta una sèrie de marques de picapedrer que permeten identificar que en la seva construcció intervingueren les legions *IV Macedonica*, *VI Victrix* i *X Gemina*, unitats militars que participaren en les campanyes augustees del nord-oest peninsular i, també, en la fundació de la ciutat de *Caesaraugusta*. En conseqüència, la construcció del pont i de l'arc ha estat encertadament datada en un breu període de temps limitat pels anys 16-13 aC, la segona estada d'August a *Hispania*, i l'any 8 aC, data de fundació de *Barcino*.¹²⁷⁶

Ha estat també destacada la importància estratègica del punt en el qual la via travessava el Llobregat, indret identificat amb la *mansio Ad Fines* o *Fines*, que, com hem vist, és anterior a la construcció del pont.¹²⁷⁷ En aquest punt conflueixen la *Via Augusta*, que des del Pirineu, passant per *Tarraco*, anava cap a *Gades*, i la desviació marítima d'aquesta que venia de *Barcino*. Probablement, però, des d'aquí sortia també una via secundària que connectava directament amb *Ilerda*, sense passar per la capital de la província.¹²⁷⁸

Tot i que desconeguem si el pont estava coronat per un o dos arcs, pensem que aquest monument honorari marcava el punt en què la via superava el límit dels territoris o de les *perticae* de *Tarraco* i *Barcino* i que el seu caràcter territorial és inqüestionable.¹²⁷⁹ D'aquí neixen una sèrie de paral·lelismes evidents amb el conjunt pont-arc de Mengibar. Es tracta, en ambdós casos, d'arcs associats a ponts, construïts a la *Via Augusta*, quasi simultàniament i amb un mateix caràcter de monumentalització d'un límit jurídic en coincidència amb un curs fluvial (*Baetis/Rubricatus*). Pel que fa a Martorell, la documentació epigràfica ens permet assegurar que es tracta d'una obra fruit de la iniciativa de l'Estat; quasi segurament, també ho fou el pont de Mengibar i el *Ianus Augustus*.¹²⁸⁰

Les dades fornides pels mil·liaris que ens parlen del *Ianus Augustus* permeten associar, sense cap mena de dubte, la seva construcció a la sistematització de les vies del sud peninsular empresa per August. De l'estudi del pont de Martorell es desprèn, al marge de la relació amb la xarxa viària, una clara participació en la seva construcció de les legions aleshores presents a *Hispania*, que tingueren una actuació fonamental en la política de fundacions augustianes. És clar, doncs, que la construcció d'aquests monuments forma part de l'ampli pla de reforma de les províncies hispàniques, en el qual, a part de la política d'assentaments urbans, hi ha una clara voluntat de dotar la Península d'una xarxa viària que faciliti les comunicacions i potencii el progrés econòmic.¹²⁸¹

Finalment, a tall d'hipòtesi, pensem que l'arc de Sádaba també podria ésser posat en relació amb aquest context. Malgrat l'evident limitació que significa el fet que només coneguem aquest monument per un dibuix del principi del segle XVII, hi ha una sèrie de dades que poden ésser extretes de l'anàlisi d'aquest arc.¹²⁸² Les característiques formals de l'arc representat per Labaña permeten relacionar la seva arquitectura amb la del pont de Martorell i amb la de diversos arcs honoraris d'època augustiana. La seva situació podria associar-se a una possible relació d'aquest arc amb la xarxa viària

1275. ARCE, 1987, pàg. 79, nota 26 (vegeu més avall).

1276. FABRE, MAYER i RODÀ, 1984; IRC, I, 1.

1277. Vegeu l'apartat 7.1.2.

1278. FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 282-283.

1279. FABRE, MAYER i RODÀ, 1984, pàg. 284.

1280. Recordeu, sobre aquesta qüestió, el pont i els dos arcs de Saint-Chamas, datats els anys 10-5 aC, construïts en la *Via Domitia*, però per disposició testamentària d'un privat (ROTH, 1982; LAFRAN I ROTH, 1989).

1281. BENDALA, 1990b, pàg. 36-40.

1282. MENÉNDEZ, 1970, pàg. 91; GARCÍA BELLIDO, 1974, pàg. 23-24.

aragonesa, potenciada i reformada en relació amb la fundació de *Caesaraugusta*, ciutat que, en aquest moment, esdevé punt neuràlgic de la vall de l'Ebre.

La construcció d'arcs honoraris per a commemorar la millora de la xarxa viària es troba perfectament il·lustrada a la península Itàlica, per primera vegada, l'any 27 aC. A aquest any correspon la construcció dels arcs del Ponte Milvio i de Rimini, dedicats a August pel Senat, per tal de celebrar la seva reforma de les vies itàliques i, especialment, de la *Via Flaminia*.¹²⁸³ Els arcs esmentats foren construïts, doncs, als dos extrems de la citada via; el primer, al Ponte Milvio, allí on superava el límit natural de la capital, el Tíber; el segon, a Rimini, que es convertí en la nova porta per la qual la via accedia a la ciutat. Un valor similar, el de senyalar els extrems d'un recorregut, es podria donar també als arcs construïts pocs anys abans, en ocasió del triomf en la batalla d'*Actium*. Un arc al fòrum de Roma i l'altre a Brindisi, punt en què Octavi es va embarcar poc abans d'enfrontar-se amb el seu enemic Marc Antoni.¹²⁸⁴

A la mateixa capital de la *Citerior*, la ciutat de *Tarraco*, es va construir un arc del qual queden molt poques restes i del qual desconeixem la situació precisa.¹²⁸⁵ Un estudi recent d'Eva Koppel¹²⁸⁶ dels pocs elements conservats d'aquest monument ha permès documentar-ne, sense cap mena de dubte, l'existència. L'evidència d'aquest edifici es limita a quatre blocs de pedra calcària local —sis en el moment del descobriment— amb diversos elements escultòrics que, des de la seva exhumació per Serra Vilaró¹²⁸⁷ fins als nostres dies, han sofert un greu procés de degradació. Les restes escultòriques representen diverses parts del cos d'unes figures masculines i femenines que, per la seva indumentària, han d'ésser identificades com a bàrbars captius i, també, una bipenne.

D'aquest interessant treball, que compara els relleus de *Tarraco* amb els dels arcs de *Glanum*, Carpentras i Orange,¹²⁸⁸ es desprèn que es tractava d'un arc amb representacions de captius i armes, i que, per tant, podem pensar en un monument erigit per a commemorar una victòria militar. A partir de l'estudi estilístic de les restes escultòriques conservades, ha estat proposada, per a la construcció d'aquest una data de «comienzos de la época imperial», i s'ha destacat la possible presència a *Tarraco* d'un taller de la *Narbonensis*.¹²⁸⁹ Les característiques dels relleus fan pensar en un arc de triomf, i, per tant, creiem que la construcció d'aquest arc ha d'estar relacionada amb les guerres contra càntabres i asturs, la qual cosa portaria a situar la data de la seva erecció entre els anys 29-19 aC i, més probablement, l'any 25 aC en el qual August, a *Tarraco*, donà per acabada aquella guerra.¹²⁹⁰ L'estudi citat prova, al nostre entendre, la construcció en època augustiana antiga, al fòrum de la *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*,¹²⁹¹ d'un arc en ocasió de commemorar una victòria militar sobre les poblacions del nord-oest peninsular. El del fòrum de *Tarraco* seria, doncs, l'exemple d'arc hispànic més antic del qual s'han conservat evidències materials.¹²⁹²

La possibilitat d'assimilar la imatge de l'arc com a monument vinculat a August no és limitada però a la visió directa dels edificis d'aquest tipus construïts en el període que

1283. DE MARIA, 1988, núm. 48 i 58, pàg. 260-262 i 269.

1284. DE MARIA, 1988, núm. 8 i 56, pàg. 236 i 267-268.

1285. A propòsit d'un arc de Galba a *Tarraco*, vegeu KLEINER, 1989b.

1286. KOPPEL, 1990, pàg. 327-332. Vegeu també BALIL, 1985, núm. 154-156, pàg. 216 i s.

1287. SERRA, 1932, pàg. 63, làm. 12-13.

1288. AMY *et alii*, 1962; ROLLAND, 1977; KLEINER, 1985a, pàg. 44-45.

1289. KOPPEL, 1990, pàg. 331.

1290. En el mateix sentit, vegeu també RUIZ, 1990, pàg. 129.

1291. La construcció del fòrum municipal, a més d'una poc coneguda fase republicana, ha estat datada entre els anys 26/25 i 12/6 aC (RUIZ, 1990, pàg. 137).

1292. A propòsit d'una datació en època augustiana de l'exemplar de Mèrida, conegut per Arco de Trajano (ARCE, 1987, pàg. 85); la construcció d'un arc i d'una *porticus* a *Italica*, probablement en època augustiana, es troba documentada per una inscripció d'un magistrat i *pontifex* del *municipium*. No es pot afirmar, però, que es tracti d'un arc exempt. «*L(ucius) Herius L(ucii) f(ilius). Ilvir iter(um), Ilvirali / potest(ate) decr(eto) decur(ionum) tert(ium), pont(ifex) / creatus Augusto primus, / municipio pollicitus ex / [p]atrim(onio) suo ? arc(hus) porticu(s) / ... de sua pecunia [dedit idem]que dedicavit*» (AE, 1983, 522; CURCHIN, 1990, núm. 139, pàg. 151).

ens ocupa. La difusió d'aquest model arquitectònic es va realitzar també mitjançant diverses sèries de monedes que incorporaven en els seus reversos representacions d'arcs de diversa tipologia.¹²⁹³ A la penúltima dècada del segle i aC corresponen una sèrie d'emissions de Roma i, també, d'una seca probablement hispànica amb representacions d'arcs.

Del 16 aC és una moneda en la qual es representa un arc de tres *fornices*,¹²⁹⁴ que s'ha volgut identificar amb el que es va construir al fòrum de Roma el 19 aC, en ocasió d'haver recuperat les ensenyes romanes en possessió dels parts.¹²⁹⁵ A aquest mateix monument s'associa una altra sèrie d'*aurei* i *denarii*,¹²⁹⁶ probablement de seca hispànica (*Colonia Patricia?*), dels anys 18/17 aC, amb un arc de les mateixes característiques i explícita llegenda. En aquest darrer cas, es podria pensar també en un arc erigit en aquesta ocasió, però no precisament el de Roma.

Coetànies, dels anys 18-16 aC, són diverses encunyacions atribuïdes a una seca hispànica, probablement *Colonia Patricia*, en els reversos de les quals apareixen diversos tipus d'arcs amb la llegenda «*Quod Viae Mun(ita)e Sunt*».¹²⁹⁷ La tipologia dels arcs reproduïts (dos arcs d'una sola obertura als extrems d'un pont, amb una estàtua eqüestre i un trofeu a sobre de l'àtic; un arc de dues obertures al centre d'un pont amb una quadriga amb August coronat per una Victòria i *rostra* de vaixells als costats de l'arc; un tipus semblant a l'anterior però sense els *rostra* i substituint la quadriga per una biga amb elefants i un darrer tipus amb un arc d'un sol *fornix* inserit en un pòrtic a sobre del qual hi ha una biga amb elefant i August coronat per la Victòria) ha portat a associar el primer tipus, el dels dos arcs a banda i banda d'un pont, amb l'arc del Ponte Milvio, tenint en compte el motiu de la seva erecció.¹²⁹⁸ El desconeixement de les característiques formals d'aquest pont i l'atribució de les monedes a una seca hispànica ha portat a plantejar la possibilitat que el monument representat fos hispànic,¹²⁹⁹ la qual cosa ens adreçaria cap a Mengíbar i Martorell, construïts en aquesta època i plenament vinculats a la reforma de les vies hispàniques. En qualsevol cas, pel que fa als diversos arcs reproduïts, no es pot excloure que siguin monuments construïts tant a les províncies hispàniques com a la *Gallia Narbonensis*, si tenim en compte la renovació de la xarxa viària que es va fer a tots aquests territoris, aproximadament en el període en què s'encunyaren les monedes.

És evident, doncs, que *Lucius Licinius Sura* tingué diversos mitjans per a conèixer el valor que August conferí a l'arc honorari com a instrument de propaganda de la seva nova ideologia: bé per mitjà de la visió directa d'algun d'aquests monuments, indubtablement el del fòrum municipal de la mateixa ciutat de *Tarraco* i, potser, també el del pont de Martorell; bé gràcies a les representacions d'una variada tipologia d'arcs existents en les monedes que es trobaven aleshores en plena circulació.

8.1.2. La reforma de la Via Augusta a Tarraco

Podem pensar, però, en la necessitat de trobar una vinculació més directa entre l'arc com a monument arquitectònic i la seva elecció per *Lucius Licinius Sura* com a mostra material del seu probable acte d'evergetisme. L'arc de Berà s'aixeca, com és sabut de tothom, sobre la *Via Augusta* a unes 13-14 milles romanes al nord-est de

1293. La primera de les quals, datada els anys 29-27, incorpora un arc que s'ha identificat tradicionalment amb el que commemora la victòria d'*Actium* (BMCRR, II, núm. 4348; DE MARIA, 1988, núm. 56, pàg. 267-268, i també, núm. 55, pàg. 266).

1294. BMCRR, II, núm. 4453; BMCRE, I, núm. 427; PENSA, 1979, pàg. 23.

1295. DE MARIA, 1988, núm. 58, pàg. 269-272. Una nova hipòtesi de reconstrucció i de situació d'aquest arc a COARELLI, 1985, pàg. 261-308, fig. 81-83.

1296. RIC 1, núm. 311-313; DE MARIA, 1988, pàg. 99.

1297. BMCRE, I, núm. 432-436; RIC 1, núm. 315-318; RIC 2, núm. 140-145.

1298. DE MARIA, 1988, núm. 58, pàg. 269.

1299. PENSA, 1979, pàg. 25, nota 28; DE MARIA, 1988, núm. 58, pàg. 269.

Tarraco. Com hem vist anteriorment, els arcs hispànics de Martorell i Mengíbar es troben també en el recorregut de la mateixa via, i tot fa pensar que la seva construcció respongué a una iniciativa oficial; res d'estrany, d'altra banda, si pensem en els arcs del Ponte Milvio i de Rimini, construïts per commemorar la reforma de les vies itàliques, especialment la *Via Flaminia*, promoguda per August. La relació existent entre la construcció d'arcs commemoratius i la reforma o millora de la xarxa viària és inqüestionable, i es veu, d'altra banda, plenament reforçada per la numismàtica, i són extremament clares les monedes que incorporen representacions d'arcs acompanyades de la llegenda «*Quod viae munitae sunt*».¹³⁰⁰

La construcció d'arcs honorífics, fruit de la iniciativa privada, en relació amb la construcció o reparació de vies ha estat també plantejada per diversos autors, que han pres com a exemple els arcs de Saint-Chamas, que ha estat associat a la millora de la *Via Domitia*,¹³⁰¹ el de Saintes, que ha estat vinculat a la reforma de la via provinent de Lió,¹³⁰² i el de Parma, en aquest cas per raó de la pavimentació d'un carrer.¹³⁰³

La reforma de la xarxa viària hispànica empresa per August va significar per a la ciutat de *Tarraco*, una transformació fonamental, perquè aquesta intervenció no es va limitar a una millora de la via republicana, sinó que va comportar un significatiu canvi de traçat. Estudis realitzats en els darrers anys¹³⁰⁴ permeten afirmar que al final del segle I aC es va modificar el recorregut de la via que, des de l'època republicana, vorejava la ciutat per la banda de ponent, seguint un traçat similar al de l'actual autovia de circumval·lació. L'únic accés plenament documentat en l'època republicana és la «porta dels Socors»,¹³⁰⁵ que s'obre en el parament nord-oriental de l'ampliació de la muralla, de la segona meitat del segle II aC.

Al final del segle I aC es va procedir a variar el traçat de la via, que, des d'aquell moment, accedí a la ciutat per l'est mitjançant una porta, les restes de la qual, un brançal amb una lesena llisa, han estat identificades a la base de la torre de les Monges (segle XIV), a l'angle oriental de la façana del circ construït en l'època flàvia.¹³⁰⁶ La proliferació, a partir del final del segle I aC, d'una zona de necròpolis al voltant del traçat de la carretera de Barcelona ha estat posada en relació amb aquestes modificacions.¹³⁰⁷

Pel que fa al tram de via que deixava la ciutat per occident fins a arribar al pont que permetia travessar el Francolí, les dades són menys eloqüents. L'element més important el constitueix el mil·liari trobat al final del segle passat en ocasió de la construcció de la plaça de toros, datat entre els anys 12 i 6 aC, que correspon, sens dubte, a les transformacions citades.¹³⁰⁸

Desconeixem quina fou l'activitat desenvolupada per *Lucius Licinius Sura* a *Tarraco*, si fou membre o no de l'*ordo* o si ocupà algun altre tipus de càrrec, però això no ens impedeix de plantejar-nos, evidentment només com a hipòtesi, la possibilitat que hagués tingut algun tipus de vinculació personal amb la reforma de la via a la capital provincial. La hipòtesi més suggerent és que el responsable de la construcció de l'arc hagués finançat, en vida, el cost total o parcial d'aquesta reforma. No disposem, des d'una òptica científica, de dades suficients per a defensar o rebutjar aquesta possibilitat. Això no obstant, no seria gens estrany que un personatge del nivell

1300. Vegeu més amunt.

1301. LAFRAN I ROTH, 1989, pàg. 10-11.

1302. MAURIN, 1978, pàg. 71-81.

1303. DE MARIA, 1988, núm. 30, pàg. 248-249.

1304. TED'A, 1988-1989. Pel que fa a la cronologia dels mil·liaris de la tarraconensis, vegeu LOSTAL, 1992.

1305. HAUSCHILD, 1973-1974.

1306. CIRC, 1988, pàg. 45-47, fig. 14-15. La falta d'evidències materials no permet excloure l'existència d'altres accessos similars a aquest sector de la ciutat.

1307. TED'A, 1987, pàg. 183-186.

1308. RIT, 934; PALLÍ, 1985, pàg. 108-110; TED'A, 1988-1989, pàg. 129; una nova datació, més precisa (8-7 aC), a LOSTAL, 1992, núm. 9, fig. 8, lám. VII.

econòmic del nostre, riquesa demostrada pel fet que disposà la construcció de l'arc de Berà,¹³⁰⁹ financés una obra d'aquest tipus, com ho feren altres ciutadans romans benestants en altres zones de l'Imperi. Un bon exemple del que diem és Q. (?) *Munatius Apsyrtus*, que fou *sexvir et Augustalis*, i que erigí un arc a la ciutat italiana de Parma en ocasió d'haver costejat la pavimentació d'un tram de carrer «a foro ad portam»,¹³¹⁰ en conseqüència, un tram del *cardo* o del *decumanus*.¹³¹¹ Un altre exemple d'evergetisme relacionat amb la reforma d'una via de comunicació, ens l'ofereix el pont coronat per dos arcs que fou construït per disposició testamentària d'un *flamen Romae et Augusti*, *Lucius Donnius Flavos*, a l'actual Saint-Chamas, prop d'*Arelate* (Arle).¹³¹² La construcció del pont i dels arcs, datats els anys 10-5 aC, es troba en relació amb la reforma de la xarxa viària de la *Gallia Narbonensis*, promoguda per August i organitzada per Agrippa.¹³¹³ Amb la millora de la via que, des de *Lugdunum* portava fins a *Mediolanum Santorum* (Saintes), s'ha relacionat, també, l'erecció de l'arc de dos fornics dedicat per *Caius Iulius Rufus*, que fou *sacerdos Romae et Augusti*, a Tiberi, Germànic i Drus, el 18-19 dC.¹³¹⁴

8.1.3. Altres motivacions

No podem descartar *a priori* que la decisió de *Lucius Licinius Sura* de disposar en el seu testament la construcció d'un arc no tingués cap relació concreta amb esdeveniments del tipus de la reforma de la via. Podria ésser factible, també, que s'hagués limitat a donar a la ciutat en què residia un monument que embellís i monumentalitzés el límit nord-oriental de la plana que envoltava la capital, l'*ager tarraconensis*. Es troba àmpliament documentada la forma amb la qual els membres més benestants de la societat romana contribuïen a la millora, l'embelliment i la dotació de les seves ciutats.¹³¹⁵ El desconeixement de l'estatut concret de què *Lucius Licinius Sura* va gaudir a *Tarraco*, no ens impedeix de recordar les obligacions que tenien els magistrats i altres membres de les classes més elevades envers la col·lectivitat.¹³¹⁶

Tampoc no podem excloure la possibilitat que el nostre personatge es limités a emular la iniciativa oficial i disposés, per aquest motiu, com a mostra de la seva riquesa, la construcció d'un monument que, aleshores, estava plenament associat a la figura d'August.¹³¹⁷

El caràcter funerari de l'arc de Berà és una nova hipòtesi a plantejar. És evident que la presència en la inscripció de la fórmula «*ex testamento*» ens indica clarament que la decisió de *Lucius Licinius Sura* de construir el monument, la va prendre en vida,

1309. El cost per la construcció d'un arc a les províncies nord-africanes, en els segles II-III dC, oscil·lava entre 3.000 i 250.000 *sestertii*, segons la seva riquesa ornamental; un arc normal podia costar entre 30.000 i 70.000 *sestertii* (DUNCAN-JONES, 1982, pàg. 91). A la mateixa *Tarraconensis*, en un moment posterior a mitjan segle II dC, coneixem el preu de dos arcs. Un arc amb estàtues d'uns 40.000 *sestertii* (CIL, II, 3997) i un altre del mateix tipus, amb dubtes sobre la veracitat de l'epígraf, de 24.000-29.000 *sestertii* (ABAD, 1984, especialment la pàg. 199).

1310. «[N]u[m]ini Augusti sacrum / Q. Munatius Apsyrtus / sexvir et Augustalis / via[m] lapide turbinat[o] / a foro ad portam / stravit crepidine[s] / et castellam posuit portam / marmoribus statueis / fistuleis et salientibus / ornavit d. p. s.» (CIL, XI, 1062).

1311. DE MARIA, 1988, núm. 30, pàg. 248-249.

1312. «[L]ucius Donnius C(aii) filius Flavos flamen Romae et Augusti / testamento fieri iussit arbitratu / C(ai) Donnei Venae et C(ai) Attei Rufi» (CIL, XII, 647; ROTH, 1982; LAFRAN i ROTH, 1989).

1313. LAFRAN i ROTH, 1989, pàg. 10-11.

1314. MAURIN, 1978, pàg. 71-81.

1315. Recordeu, per exemple, la construcció d'un arc i d'una *porticus*, potser en època augustiana, per un *duumvir* i *pontifex creatus Augusto primus* del municipi d'*Italica* (AE, 1983, 522; CURCHIN, 1990, núm. 139, pàg. 151).

1316. CURCHIN, 1990, pàg. 108-111; ALFÖLDY, 1987, pàg. 158-181.

1317. «[...] la sfera privata tende sempre, nella cultura romana, ad appropriarsi e a riprodurre, nei limiti del possibile e del lecito, le forme celebrative di quella pubblica e ufficiale» (DE MARIA, 1988, pàg. 87).

però no fou executada fins després del seu traspàs. Això no és, però, un argument suficient per a considerar que ens trobem davant d'un monument funerari.¹³¹⁸ Al nostre entendre, un monument funerari és aquell en el qual reposen les despulles d'un o diversos individus, una tomba, o aquell erigit en honor d'un o més difunts que han estat enterrats en un altre lloc, un cenotafi. L'arc de Berà no és una tomba ni, d'altra banda, podem pensar, a partir de les dades disponibles,¹³¹⁹ que estigués dedicat a un difunt.

Un valor funerari ha estat hipotèticament atribuït als arcs augustians de Saint-Chamas, d'acord amb el caràcter dels elements que configuren la decoració del fris i la coronació de l'entaulament (fris vegetal, àligues i lleons). Els arcs es trobarien en relació amb un mausoleu del qual, ara per ara, no s'ha trobat cap evidència material.¹³²⁰ A l'arc de Berà no hi ha cap tipus de decoració que pugui associar-se al món funerari i tampoc no hi ha notícies de la troballa de restes que permetin pensar en l'existència d'un mausoleu.

Els arcs honorífics de caràcter funerari no són anteriors a l'època tardoaugustiana. Als primers decennis del segle I dC corresponen els primers exemples d'arcs d'aquest tipus, tant a la península Italiana com en l'àmbit provincial (arc dels *Sergii* a Pola, dels *Gavii* a Verona i de *Lucius Pompeius Campanus* a Aix-les-Bains);¹³²¹ aquests monuments s'han d'entendre com una imitació, per part de les aristocràcies locals, de models consolidats en l'època d'August i, concretament, dels arcs oficials de marcat caràcter dinàstic.¹³²²

Sembla, per tant, més raonable, d'acord amb les dades disponibles, descartar aquest possible caràcter funerari del monument en estudi.

8.2. L'OBJECTE

La construcció d'un monument com l'arc de Berà, vistes totes les seves característiques, respongué a l'intent, per part de *Lucius Licinius Sura*, de retre homenatge a un objecte —no a un objecte material sinó a l'objecte receptor— de la seva acció. La restitució arquitectònica de l'edifici, amb un àtic a la part superior, invita a pensar en l'existència d'un altre epígraf, col·locat en l'àtic citat, que il·lustrava aquesta important qüestió.¹³²³

8.2.1. La inscripció

Les poques dades que ens permeten avançar en aquest sentit, ens les forneixen les restes de la inscripció que, fins al 1840, es conservava en el fris del costat meridional del monument. La presència, a la part final conservada de l'epígraf, de les lletres «*consa*» permet, contradient una tradició que es remunta al segle XVI,¹³²⁴ atribuir-les a l'inici d'una forma del verb *consecro*, probablement la tercera persona, singular o plural, del pretèrit perfecte («*consacravit*» o «*consacraverunt*»).

El verb *consecro*, que indica fonamentalment l'acció de consagrar,¹³²⁵ es troba en

1318. No totes les accions que es deriven d'un testament (estàtues, *sportulae*, etc.) són de caràcter funerari; vegeu, per exemple, ILS, 1730.

1319. Dificilment un monument construït per un privat en honor d'un altre personatge privat inclouria el verb «*consecrare*».

1320. LAFRAN i ROTH, 1989, pàg. 14-15.

1321. DE MARIA, 1988, pàg. 168-173; núm. 33 i 113, pàg. 251-252 i 331-333; KLEINER, 1985a, pàg. 41-42.

1322. DE MARIA, 1988, pàg. 168-173.

1323. El camp epigràfic de l'àtic, basant-nos en la nostra reconstrucció hipotètica del mateix, seria de 11,2 x 2,2 m. Vegeu les lám. XXII-XXIII.

1324. Apèndix A, núm. 9 i 9 bis.

1325. TLL, IV, col. 379-384; LTL, I, pàg. 798-799. A propòsit de la *consecratio*, BICKERMAN, 1973, pàg. 3-25.

estreta relació amb el verb *dedico* ('dedicar'), i per tant ambdós plenament vinculats amb accions relatives al món de les divinitats. En el seu ús s'observa, però, un matis important: es dedica als déus tot allò que els és propi (*aedes*, *templa* o *arae*), però se'ls consagren les coses (territoris, edificis, estàtues, persones, animals, sacrificis)¹³²⁶ que no es troben intrínsecament vinculades a la divinitat.¹³²⁷

Sembla lògic pensar, doncs, que la presència del verb *consecro* en la inscripció del fris de l'arc de Berà ens indica clarament que el monument fou consagrat a una divinitat. El tipus d'edifici explica per què no es va utilitzar el verb *dedico*. La inscripció del fris, ni en el seu estat actual fragmentari ni, probablement, en la seva forma original, no indicava en honor de quina divinitat havia decidit *Lucius Licinius Sura* d'aixecar aquell monument. Si tenim en compte la restitució que hem efectuat de l'edifici i pensem que els instruments més importants d'un arc, pel que fa a la difusió d'un missatge concret, eren la seva decoració figurada i les inscripcions,¹³²⁸ veurem ràpidament que, per tal com és inqüestionable la sobrietat i l'absència decorativa del nostre monument, una inscripció en l'àtic de l'edifici era l'únic instrument possible perquè l'arc complís totes les funcions per a les quals fou erigit.

Si fem un repàs dels edificis similars que incorporen diverses inscripcions, amb situacions jerarquitzades,¹³²⁹ veurem que és plenament lògic pensar que en l'àtic de l'arc de Berà, quan es va construir, hi havia una inscripció que indicava quina divinitat fou l'objecte de la consagració del monument disposada, en morir, pel nostre personatge. La inscripció de *Lucius Licinius Sura* adquiriria, doncs, una posició secundària respecte de l'altre epígraf, i això explicaria que s'hagués esculpit en els blocs del fris de l'arc.

L'ús del verb «*consecrare*» ens permet pensar, com hem dit, en una relació concreta del monument amb una divinitat. Cal veure, però, quina és —si existeix— la relació entre els arcs honorífics d'època augustiana i el món superior.

No es coneix, en el període que ens ocupa, cap arc consagrat a una divinitat del panteó romà; l'associació entre el món supranatural i els arcs honorífics és sempre indirecta i es limita a pocs exemples ben concrets: fonamentalment, l'arc erigit per August en honor del seu pare natural, Octavi, al Palatí i l'arc de Rimini.¹³³⁰

En el primer cas, es tracta d'un arc conegut exclusivament per la menció que en fa Plini (*Nat. hist.*, xxxvi, 36), el qual especifica que estava coronat per una *aedicula columnis adornata*, a l'interior de la qual hi havia un grup escultòric que representava a Apol·lo i Diana en una quadriga. L'arc fou construït entre els anys 36 i 28 aC, i es considera que en relació, pel que fa a la seva situació precisa, amb el *temenos* d'Apol·lo Palatí.¹³³¹

L'arc de Rimini, erigit a August l'any 27 aC pel Senat, incorpora en la seva decoració figurada quatre *clipei*, col·locats als carcanyols de l'arc, amb representacions de quatre divinitats: Júpiter, Apol·lo, Neptú i Roma. Probablement, la decoració escultòrica es completava amb una estàtua d'August, però aquesta no s'ha conservat.

Com ha estat destacat per Sandro De Maria, el valor religiós d'aquestes *imagines clipeatae* difon un missatge de protecció de divinitats plenament vinculades al nou ordre representat per August i, també, a la seva pròpia persona. És possible que algunes d'aquestes fossin les divinitats protectores de la ciutat d'*Ariminium*.¹³³²

Partint d'aquestes dades, semblaria força estrany que l'arc de Berà hagués estat dedicat a un déu, amb la qual cosa es convertiria en un exemple únic d'arc amb un marcat caràcter religiós. Al final del segle I aC, exclosa la relació amb els membres del

1326. TLL, iv, col. 379-381.

1327. LTL, ii, pàg. 405. Es poden consagrar també temples i ares, TLL, iv, col. 380-381.

1328. DE MARIA, 1988, pàg. 88-89.

1329. Per exemple, l'arc de Saintes (CIL, xiii, 1036; MAURIN, 1978, pàg. 71-81).

1330. Altres possibles exemples a DE MARIA, 1979, pàg. 89-90; vegeu també la hipòtesi plantejada per a l'arc de Mengibar (SILLIÈRES, 1990b, pàg. 797-798).

1331. DE MARIA, 1988, núm. 57, pàg. 268-269.

1332. DE MARIA, 1988, núm. 48, pàg. 260-262.

panteó romà, l'única persona a la qual es podia consagrar un arc era al mateix August, la divinitat del qual, en vida, és tan inqüestionable com ambigua.¹³³³

8.2.2. La consagració a August

Si analitzem el conjunt dels arcs construïts en època augustiana, observem com la gran majoria d'aquests monuments foren erigits en honor d'August i, predominantment, pel *Senatus Populusque Romanus* (tres abans de la concessió del títol d'August —per tant, a Octavi— i tres més després);¹³³⁴ altres commemoren a membres de la família imperial,¹³³⁵ i una bona part no se sap amb certesa en honor de qui foren aixecats. Completa el conjunt l'arc ofert pel mateix Octavi al seu pare¹³³⁶ i els arcs privats de caràcter funerari en homenatge a la *gens* a què pertanyien els qui en disposaren la construcció (Aix-le-Bains, Pola).¹³³⁷ No sembla gaire arriscat pensar que alguns d'aquests monuments dels quals desconexim a qui honoraven i que eren de promoció pública, com per exemple l'arc de Mengíbar (a *Ianus Augustus* [?])¹³³⁸ i el de Martorell, associats a la *Via Augusta*, o el del fòrum municipal de *Tarraco* i els representats en les monedes anteriorment citades¹³³⁹ fossin erigits també en honor d'August.

Si prescindíssim del verb «*consecrare*» podríem proposar, amb força arguments favorables, que l'arc de Berà hagués estat construït en honor del *princeps*, la vinculació del qual amb *Tarraco* ha estat anteriorment exposada. El fet que l'arc fos consagrat ens obliga a analitzar més a fons el problema per tal de veure si August, en vida, podia ésser l'objecte de la *consecratio* d'un arc honorífic.

Malgrat l'oposició del mateix August a ésser divinitzat en vida i, per tant, a assolir el rang de *divus*, que fins aleshores només havia assolit el seu pare adoptiu, la seva aproximació a l'esfera divina és progressiva.¹³⁴⁰ L'atorgament de la categoria de *divi filius*¹³⁴¹ culminarà a la seva mort, amb l'accés al panteó com a *Divus Augustus/Deus Augustus*.¹³⁴² Aquest procés, de límits poc definits,¹³⁴³ corre paral·lel a la instauració del culte imperial municipal, culte a l'emperador viu, que, anys més tard, es complementarà amb el culte imperial provincial, dedicat als emperadors divinitzats.

Les províncies hispàniques foren pioneres en el culte imperial, en el municipal primer i, més tard, també en el provincial; l'existència d'un culte a la figura del primer emperador, August, es troba plenament documentada, des dels primers anys del darrer quart del segle i aC. El culte, en el qual *Tarraco* constitueix un punt de partença, era, a la citada ciutat, responsabilitat del *flamen Romae et Augusti*, el primer dels quals, probablement d'època augustiana, el coneixem gràcies a una inscripció de la mateixa capital.¹³⁴⁴ A aquest culte a la figura del primer emperador han estat associats, a les províncies hispàniques, l'altar de *Tarraco*,¹³⁴⁵ el d'*Augusta Emerita*,¹³⁴⁶ les *arae*

1333. FISHWICK, 1987.

1334. DE MARIA, 1988, núm. 8, 48, 55–56, 58–59, 110, pàg. 236, 260–262, 266–268, 269–272, 329–330.

1335. DE MARIA, 1988, núm. 31–32, 60–61, pàg. 249–251, 272–275.

1336. DE MARIA, 1988, núm. 57, pàg. 268–269.

1337. KLEINER, 1985a, pàg. 41–42; DE MARIA, 1988, núm. 33, pàg. 251–252.

1338. SILLIÈRES, 1990b, pàg. 797–798.

1339. Vegeu més amunt.

1340. ÉTIENNE, 1958, pàg. 401–403.

1341. Documentada epigràficament en el darrer decenni del segle i aC (CIL, II, 2707, 3524, 3555, 5182; ÉTIENNE, 1958, pàg. 389).

1342. El 17 de setembre del 14 dC. ÉTIENNE, 1958, pàg. 405.

1343. «De *filis de divin* à *divin* la distance n'est pas grande; bien des Espagnols l'ont franchie sans aucun doute» (ÉTIENNE, 1958, pàg. 389); «Following the principle established by Augustus, and observed until the end of the Roman religion, the provinces were free to worship a living emperor» (BICKERMAN, 1973, pàg. 9–10).

1344. «*Flamen [Romae?] et Augusti*» (CIL, II, 6097); vegeu també, pel que fa a la fórmula, RIT, 160, 165, 166, 168, 171, 173, 356, 922, i ALFÖLDY, 1991, pàg. 81.

1345. ÉTIENNE, 1958, pàg. 367–378; FISHWICK, 1982; FISHWICK, 1987, pàg. 171–179.

1346. ÉTIENNE, 1958, pàg. 378–379; FISHWICK, 1987, pàg. 180–183.

*Sestianae*¹³⁴⁷ i altres exemples menys coneguts,¹³⁴⁸ un dels quals, el d'*Aquae Flaviae*, consagrat a August vivent per un particular.¹³⁴⁹ Al mateix culte han estat atribuïdes diverses estàtues i retrats,¹³⁵⁰ entre les quals cal destacar els cinc pedestals amb la inscripció «*Aug(usto) Sacr(um)*» del teatre d'*Augusta Emerita*,¹³⁵¹ que, com ha estat recentment posat de relleu, són una prova més de la relació dels teatres amb el culte imperial des dels primers temps del principat.¹³⁵²

Probablement per la pròpia presència, en dues ocasions, d'August a *Tarraco*, aquesta ciutat disposa de nombrosos elements que permeten parlar d'aquest culte imperial municipal. La famosa anècdota que ens descriu Quintilià (*Inst. Orat.*, vi, 3, 77), relativa a la resposta donada per August als *tarraconenses* que l'informaren que havia crescut una palma en l'*ara* a ell dedicada, és una bona prova de l'existència d'aquest altar (documentat gràficament més tard per monedes d'època de Tiberi),¹³⁵³ que s'hi feien sacrificis i que, per tant, hi havia un culte a l'emperador vivent. S'ha proposat, per a aquest monument, una cronologia de 26-25 aC, i s'ha associat a la primera estada d'August a la ciutat, però també podria ésser lleugerament posterior; en qualsevol cas, és un dels exemples més antics d'altar en què es feien sacrificis en honor de l'emperador vivent.¹³⁵⁴

Altres dades a tenir en compte, ens les forneixen una inscripció del fòrum de la colònia, amb una dedicatòria a la *Victoria Augusta*¹³⁵⁵ i l'*ara* al *numini August(i)* del teatre,¹³⁵⁶ edifici amb una clara vinculació amb el primer emperador, tot i que no es pugui precisar, a hores d'ara, si fou dedicat per August o, contràriament, ell fou l'objecte de la dedicatòria.¹³⁵⁷

Un primer aspecte que cal tenir present és que, en l'àmbit provincial, es podien donar situacions impensables a Roma, ja que aquest culte a la màxima autoritat política de l'Imperi no era «universal», sinó que adquiria un caràcter i manifestacions diverses a cada ciutat.¹³⁵⁸ D'altra banda, la *pietas* dels privats es podia permetre iniciatives que, a nivell oficial, no eren acceptables; iniciatives que —molt sovint— es convertien en els antecedents del que, anys més tard, s'oficialitzaria.¹³⁵⁹ Un excel·lent exemple és la dedicatòria a *Augusto Deo*, feta per uns privats de Tunísia, abans de la mort i divinització d'August.¹³⁶⁰

Un primer exemple d'arc honorífic, promogut per la iniciativa privada i dedicat als membres de la família imperial, és la coneguda porta sud-est de l'àgora d'Efes. Construït l'any 4-3 aC per disposició de dos lliberts, *Mazaeus* i *Mithridates*, està dedicat a August, Livia, Agrippa i Júlia.¹³⁶¹ Aquest arc, cronològicament molt proper al de Berà, és el primer d'una llarga sèrie d'arcs dedicats als membres de la família imperial per personatges privats, sèrie a la qual corresponen els arcs de Saintes (dedicat a Tiberi,

1347. ÉTIENNE, 1958, pàg. 379-384; FISHWICK, 1987, pàg. 141-144.

1348. ÉTIENNE, 1958, pàg. 384-386.

1349. EE, ix, 269; ÉTIENNE, 1958, pàg. 386.

1350. ÉTIENNE, 1958, pàg. 389-392.

1351. Edifici dels anys 16-12 aC (ALVAREZ, 1982, pàg. 310).

1352. GROS, 1990, especialment pàg. 386-387. Ha estat proposada la possible atribució d'aquests pedestals a un *sacrarium Larum et imaginum* de l'època de Trajà (TRILLMICH, 1989-1990, pàg. 98-100).

1353. Amb les llegendes «*Divus Augustus Pater*» i «*Deo Augusto*» (ÉTIENNE, 1958, pàg. 368).

1354. ÉTIENNE, 1958, pàg. 367-378; FISHWICK, 1982; FISHWICK, 1987, pàg. 171-179. Sobre la possible influència de l'ambaixada de Mitilene en la dedicatòria d'aquesta ara (ÉTIENNE, 1958, pàg. 367).

1355. «*[Victoriae Augustae [colonia] Triumphalis Tarraco]*» (RIT, 58). Datada al voltant dels anys 16-14 aC pels caràcters paleogràfics, similars a la RIT, 66.

1356. Probablement, de l'època d'August (RIT, 48).

1357. RIT, 101; DI STEFANO, 1987, pàg. 61, nota 61, fig. 18; GROS, 1990, pàg. 387, nota 49.

1358. BICKERMAN, 1973, pàg. 8-10.

1359. BICKERMAN, 1973, pàg. 7-8.

1360. «*Augusto deo / cives Romani / qui Thinissut / negotiantur / curatore L(ucio) Fabricio*» (ILS, 9495; BICKERMAN, 1973, pàg. 8).

1361. WILBERG, 1923, pàg. 98; ALZINGER, 1974, pàg. 9-16, lám. 1-3.

Germànic i Drus Menor),¹³⁶² i, ja en el segle II, els de *Zama Maior* i *Capsa* (dedicats a Adrià), el de *Cuicul* (en honor d'Antoní Pius) i el de Trípoli (dedicat a Marc Aureli i Luci Ver).¹³⁶³

Una consulta feta per Plini a Trajà, recollida en les cartes del primer (Plini, *Epistolae*, x, 75), és de gran utilitat per veure el costum que tenien els membres de les aristocràcies provincials de dedicar construccions als emperadors vivents. Malgrat la distància en el temps que separa la carta de Plini de la construcció de l'arc de Berà, resulta de gran interès veure com *Iulius Largus* deixà disposat en el seu testament que es destinés una quantitat de diners per a la construcció d'edificis públics en honor de l'emperador.

Les dades que ens permeten establir un possible nexa entre la construcció d'arcs honoraris i el culte imperial municipal són poques, però no per això menys significatives. El primer exemple és el conegut pont de Saint-Chamas, amb dos arcs, construït per disposició testamentària d'un *flamen Romae et Augusti*, probablement de la veïna ciutat d'Arle; la construcció d'aquest monument data dels anys 10-5 aC.¹³⁶⁴ A la *Baetica*, concretament a *Italica*, una inscripció atribuïble a l'època augustiana ens il·lustra la construcció d'un arc i d'un pòrtic per part d'un *pontifex*.¹³⁶⁵ L'exemple itàlic de Parma, de l'època augustiana o del principi de la dinastia julioclaudia, confirma la dedicatòria al *Numini Augusti Sacrum* d'un arc, en aquest cas a càrrec d'un *sexvir augustalis*.¹³⁶⁶ Del 18-19 dC és l'arc de Saintes, dedicat a Tiberi, Germànic i Drus Menor, per un *sacerdos Romae et Augusti* a l'altar de *Lugdunum*, del 12 aC (Livi, *Per.*, 139).¹³⁶⁷ Curiosament, aquest ric personatge fou el mateix que finançà, l'any 19 dC, la construcció de l'amfiteatre d'aquesta capital provincial.¹³⁶⁸ Hi ha, per tant, una sèrie d'arcs honorífics, fruit de la iniciativa privada de personatges amb càrrecs de tipus religiosos.¹³⁶⁹ Podríem pensar que *Lucius Licinius Sura* hagués ocupat un flaminat? No disposem de dades suficients per a aclarir aquesta qüestió, que, per tant, s'ha de quedar en l'esfera de les hipòtesis.

D'acord amb tot el que hem exposat fins aquí, creiem que no hi ha cap inconvenient per a poder pensar que l'arc de Berà fou consagrat a August en vida; resta, evidentment, el problema de saber si el monument fou consagrat a August, a August i altres membres de la família imperial, al *numen Augusti* o a qualsevol altra de les virtuts de l'emperador —*virtus, clementia, iustitia, pietas*.¹³⁷⁰ Aquesta és, sense cap mena de dubte, la qüestió que il·lustrava una part de l'epígraf que degué presidir l'àtic del monument.

Una possible dedicatòria de l'arc al *numen Augusti*, es trobaria abonada per la inscripció de l'arc de Parma, al *Numen Augusti Sacrum*,¹³⁷¹ contemporani o lleugerament posterior al de Berà¹³⁷² i, també, per l'existència a la mateixa *Tarraco* al

1362. MAURIN, 1978, pàg. 71-81 i 181-204, fig. 18-56.

1363. DE MARIA, 1988, pàg. 167-168.

1364. ROTH, 1982; LAFRAN i ROTH, 1989.

1365. AE, 1983, 522; CURCHIN, 1990, núm. 139, pàg. 151; relacioneu-ho amb la inscripció del teatre de la mateixa ciutat, en la qual apareixen dos *pontifices* *primi i cœati Augusto* (LUZÓN, 1982, pàg. 186-187).

1366. DE MARIA, 1988, núm. 30, pàg. 248-249.

1367. A l'àtic de l'edifici, tres inscripcions amb la dedicatòria als tres membres de la família imperial; al fris la part final de la inscripció: «*C(aius) Iulius C(ai) Iuli Otavianeuni f(ilius) Rufus, C(ai) Iuli Gedomonis nepos, Ep(iscop)orovidi pron(epos) / sacerdos Romae et Augusti ad aram, quae est ad Confluentem, praefectus fabrum d(at)*» (CIL, XIII, 1036; MAURIN, 1978, pàg. 71-81 i 181-204, fig. 18-56).

1368. GOLVIN, 1988, núm. 85, pàg. 117-118.

1369. Aquest fet també es dona en els arcs africans dedicats a diversos emperadors del segle II dC. Com ha estat ja posat de relleu (DE MARIA, 1988, pàg. 167, nota 13) els promotors d'aquestes construccions eren alts funcionaris de l'administració provincial o persones que ocupaven càrrecs sacerdotals. L'arc d'Antoní Pius a *Cuicul* (Djemila) fou dedicat per un *flamen sacerdotalis provinciae Africae*.

1370. FISHWICK, 1982, pàg. 225-226.

1371. CIL, XI, 1062.

1372. DE MARIA, 1988, núm. 30, pàg. 117-118 i 248-249.

final del segle I aC d'un culte al *numen* d'August, culte documentat per l'ara del teatre de Tarragona.¹³⁷³ D'altra banda, la dedicatòria de diversos tipus d'edificis al *numen* dels emperadors, està epigràficament documentada a Nantes (en un cas, amb l'ús del participi passat de *consecro*, sota la forma «*consacratam*») i a Narbona, en èpoques posteriors.¹³⁷⁴ Ja en el segle III dC, dos arcs honoraris de Roma i un de *Eburacum* (York) presenten clares referències al *numen* de la família imperial: l'arc dels *Argentarii*, construït en honor de Septimi Sever i la seva família («[...] *devoti numini eorum*»),¹³⁷⁵ l'antiga porta Esquilina, rededicada per un privat a Gal·liè i Salonina («[...] *dicatissimus numini maiestatique eorum*»)¹³⁷⁶ i el monument de la ciutat britànica de York.¹³⁷⁷ Cal destacar el fet que tots aquests monuments estan dedicats per persones privades.

La senzillesa decorativa de l'arc de Berà, àmpliament destacada, no creiem que sigui un inconvenient per a pensar, seguint altres autors,¹³⁷⁸ en l'existència d'un grup escultòric al vèrtex de l'edifici, sobre l'àtic. Aquest seria el lloc idoni, donada l'austeritat del monument, per a la situació d'un element escultòric que, amb imatges, completés el missatge expressat per la inscripció (àtic + fris). Per tant, una consagració de l'arc a August o, més probablement, al seu *numen* invitaria a pensar en la representació icònica de l'emperador, bé com a figura aïllada, bé com a part integrant d'un grup escultòric.

Si s'acceptés com a vàlida la hipòtesi d'una dedicatòria de l'arc de Berà al *numen* d'August, la construcció d'aquest monument adquiriria un doble valor. D'una banda, podria considerar-se el resultat d'una actuació evergètica, en tant que monumentalització d'un espai públic, promoguda per *Lucius Licinius Sura*; al mateix temps, però, un bon exemple de la *pietas* d'aquest, que, en morir, hauria disposat la consagració d'un monument honorari a una faceta *sacra*, ja venerada, de la personalitat del *princeps*.

8.3. EL DEDICANT

La proposta d'identificació de les lletres de la part final conservada de l'epígraf («*consa*») com la part inicial d'una forma verbal de *consecro*, probablement «*consacravit*» o «*consacraverunt*», comporta l'existència d'un o més individus que executaren aquesta acció i que, lògicament, no podien deixar d'ésser mencionats en el text epigràfic. Vistes les característiques formals i sintàctiques de la inscripció del fris del monument, el o els subjectes del verb *consecro*¹³⁷⁹ es trobaven, probablement, en la inscripció de l'àtic de l'arc. Així doncs, des d'un punt de vista hipotètic, podem pensar que aquesta primera inscripció —la més important segons la seva situació en el conjunt del monument— tenia un primer nivell en el qual s'especificava a qui estava consagrat i un segon nivell en el qual constava qui era el dedicant —qui l'havia consagrat.¹³⁸⁰

La presència del verb *consecro* comporta, també, la participació d'un *flamen* o d'un *sacerdos* en l'acte de *consecratio* del monument. Aquesta és una qüestió

1373. RIT, 48.

1374. A Nantes, «*numinib(us) Augustor(um) [...] tribunal cum locis ex stipe conlata posuerunt*» (CIL, XIII, 3106 = ILS 7051); «[...] *porticum cum campo consacratam*» (CIL, XIII, 3107); a Narbona, «[...] *i Aug(usti) / [et nu]minib(us) / Augustorum / sacrum, / adiecto tetrasty / llo et aeramentis / omnibus, / Iulia Natalis / d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendum) c(uravit) idemque (sic) / [d]edicav(it) I(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*» (CIL, XII, 4332 = ILS 5424).

1375. CIL, VI, 1035; DE MARIA, 1988, núm. 90, pàg. 307-309.

1376. CIL, VI, 1106; DE MARIA, 1988, núm. 93, pàg. 311-312.

1377. «*[Neptuno ?] et Genio loci / et [numinib(us) Aug]g(ustorum duorum) [...]*» (AE, 1983, 643).

1378. En primer lloc, el pare Enrique Flórez (FLÓREZ, 1769, pàg. 235).

1379. Un o més en funció de que la tercera persona del pretèrit perfecte estigués en singular o plural.

1380. Les dimensions proposades per al camp epigràfic de l'àtic (11,2 x 2,2 m) permetrien donar cabuda a totes aquestes informacions.

interessant si tenim en compte la ja anteriorment destacada existència d'una quantitat significativa de *flamines* i *sacerdotes* relacionats amb la construcció d'arcs honorífics (Saint-Chamas, Saintes, Parma, etc).¹³⁸¹ Sembla lògic pensar, doncs, que qui va executar la disposició testamentària de *Lucius Licinius Sura* consagrant l'arc de Berà, ocupà un càrrec de tipus religiós —els únics càrrecs que facultaven per a realitzar aquesta acció de tipus sacre—, evidentment, a *Tarraco*. Basant-nos en el que acabem de dir i pensant que raonaments lògics indueixen a suposar que fos el mateix fill homònim qui s'encarregués d'executar les últimes voluntats de Licini Sura, resulta força probable que *Lucius Licinius Sura*, *duumvir* de *Celsa* i fill del *praefectus*, estigués investit, en el moment que es construï l'arc de Berà, d'algun càrrec de tipus sacerdotal.

1381. Vegeu l'apartat 8.2.2.

9. CONCLUSIONS FINALS

L'extensió i la varietat dels diversos aspectes de l'arc de Berà analitzats en el present estudi ens han aconsellat de presentar, com a colofó d'aquest, una síntesi de les conclusions a què hem pogut arribar al final de la nostra recerca.

A la primera menció escrita de l'arc de Berà, la de Mariangelo Accursio (1525), segueix una extensa sèrie de manuscrits i publicacions que, molt sovint acompanyades d'il·lustracions, ens ha permès d'aproximar-nos a dues qüestions fonamentals: el procés que, des del segle XVI, ha seguit l'estudi del monument i l'evolució formal de l'edifici fins al moment actual. L'interès que quasi tots els autors han mostrat per la inscripció que adornava el fris del monument ens ha facilitat la identificació de la seva situació original i la comprensió del text epigràfic. L'arc de Berà és, doncs, un monument amb una llarga bibliografia, i ha estat objecte de nombroses representacions, de caràcter i qualitat diverses.

L'arc de Berà es trobava ja força malmès l'any 1563, quan fou pintat per Anton Van den Wyngaerde, i continuà el seu lent procés de degradació al llarg dels segles XVII i XVIII. Al final d'aquesta darrera centúria (1788) fou objecte d'una acurada i parcial restauració, a la qual seguí, l'any 1840, una nova intervenció –en aquest cas, lamentable. Aquesta actuació va malmetre la quasi totalitat de les restes de l'entaulament de l'edifici original que encara es conservaven i va fer desaparèixer dos blocs de la inscripció llatina que decorava el fris de la façana que mira a Tarragona. Els quatre blocs restants foren col·locats a l'arquitrau del costat contrari. Un segle més tard, el 1936, l'arc de Berà patí els efectes d'un atemptat que va posar en perill la seva estabilitat; la immediata actuació dels serveis tècnics corresponents i la consegüent restauració dels desperfectes evità l'ensulsiada de l'edifici. L'aspecte actual de l'arc de Berà és, fonamentalment, ben divers de l'original: només quatre dels capitells de lesena avui visibles són d'època romana i bona part dels blocs dels paraments del monument són fruit de les tres restauracions citades. La documentació d'arxiu i l'anàlisi de l'estat actual de l'edifici permeten identificar cadascuna d'aquestes actuacions.

L'arc de Berà es troba situat en un indret geogràficament destacat, en la línia que separa les actuals comarques del Baix Penedès i el Tarragonès, el límit nord-oriental de la comarca natural del Camp de Tarragona, el que en l'època romana era l'*ager tarraconensis*. La seva situació en aquell punt precís no pot estar completament desvinculada dels aspectes geogràfics citats.

L'edifici romà fou construït completament amb blocs de pedra calcària local, procedent de la propera pedrera de n'Elies, al costat del nucli urbà de l'actual Roda de Berà. Els blocs del sòcol del podi són de més consistència i de coloració diversa. No podem excloure, per desconeixement directe, que les fonamentacions de l'arc fossin construïdes amb una altra tècnica o amb un altre material diferent.

De l'anàlisi i de l'estudi comparatiu dels diversos elements i del conjunt de l'arc de Berà, es desprèn que aquest és un clar exponent de l'arquitectura realitzada a les províncies occidentals de l'Imperi al final del segle I aC. La tècnica constructiva, l'estructura global de l'edifici, la disposició dels seus elements i la morfologia dels capitells són els arguments fonamentals que permeten afirmar que l'arc de Berà fou construït en un moment indeterminat dels dos darrers decennis del segle I aC, al voltant dels anys 15-5 aC. S'observa, també, una clara relació amb l'arquitectura coetània de la veïna província *Gallia Narbonensis*.

En el disseny de l'arc de Berà es va utilitzar, com a unitat de mesura, el peu romà

de 0,296 m, i es varen establir dos mòduls bàsics de 2 1/2 i 5 1/2 peus romans. L'estudi de la modulació de l'edifici permet proposar el procés seguit en la gestació del projecte i determinar que l'arc tenia, originalment, un àtic a la part superior; àtic del qual es poden observar les restes en alguns dibuixos antics i del qual parlen també els arquitectes que, al final del segle XVIII, s'ocuparen de la restauració.

Els quatre blocs amb restes de la inscripció llatina que actualment es troben a l'arquitrav del costat que mira al Vendrell, es conservaren, fins al 1840, en la seva posició original al fris del costat oposat. La col·locació teòrica d'aquests quatre blocs en la seva precisa posició original permet afirmar que l'epígraf mesurava 7,86 m de longitud i ocupava el set blocs centrals dels nou que constituïen el fris, i que, seguint diversos autors dels segles XVI i XVII, estava repetida a ambdues façanes. Fins al 1840, es conservaren sis carreus inscrits, però actualment només en queden quatre.

L'estudi dels caràcters paleogràfics de les lletres de l'epígraf facilita l'establiment de la data d'aquest en l'època d'August, en perfecta correspondència amb la cronologia de l'arc; en conseqüència, la inscripció fou executada en ocasió de la construcció del monument. L'anàlisi detallada de les restes de la inscripció i de les lectures que en varen fer els autors anteriors a mitjan segle XIX permet de donar una nova lectura de l'epígraf:

Ex testamento I(uci) Licini I(uci) f(ili) Serg(ia tribu) Surae consa[13/14 vv.]

L'arc de Berà, per tant, fou consagrat per disposició testamentària de Luci Licini Sura, fill de Luci, adscrit a la tribu Sèrgia. L'espai final de l'epígraf devia estar reservat, probablement, a completar la tercera persona (del singular o del plural) del pretèrit perfecte del verb *consecro* i a alguna breu fórmula que, ara per ara, no podem precisar.

Qui decidí la construcció de l'arc de Berà, *Lucius Licinius Sura*, fou un ciutadà romà que va morir probablement a *Tarraco* al final del segle I aC, i que, per tant, visqué durant la segona meitat d'aquell segle. La seva pertinença a la tribu *Sergia* ens indica que no era originari de la capital de la *Hispania Citerior*, a la qual corresponia la tribu *Galeria*. No coneixem cap altra dada de la vida d'aquest personatge, però el fet que a la seva mort disposés la construcció d'un arc, un acte d'evergetisme, ens indica que era un individu benestant i que, per tant, probablement tingué una participació activa en la vida de la ciutat. Només a tall d'hipòtesi, podem pensar en la seva pertinença a l'*ordo decurionum*, a altres càrrecs de la magistratura o, fins i tot, de l'administració provincial.

Qui disposà la construcció de l'arc de Berà pot ésser identificat –aquesta és la hipòtesi que nosaltres plantejem– amb *I(ucius) Licinius) Sura*, *praefectus* de la *Colonia Victrix Iulia Lepida*, documentat en una emissió de monedes del 39 aC. Tant la pertinença del constructor de l'arc a la tribu *Sergia*, com la cronologia del *praefectus* –nascut, com a mínim, als voltants de l'any 74 aC–, i també la mateixa magistratura a *Lepida*, serien factors que recolzarien aquesta proposta. Un possible desplaçament del *praefectus* de *Lepida* a *Tarraco*, en un moment posterior a l'any 39 aC, seria perfectament lògic si tenim en compte la importància que *Tarraco* adquireix en el darrer quart del segle I aC, per l'accés a la capitalitat provincial i del *conventus*, i també per les dues estades que hi féu August. *Tarraco* necessitava dotar els nous càrrecs que comportava l'administració provincial; un personatge com el *praefectus* de *Lepida*, com molts altres, podia estar plenament interessat a continuar la seva carrera política a la capital de la *Citerior*.

L'arc de Berà fou erigit en el punt en què la *Via Augusta* travessava el límit de l'*ager tarraconensis*, a 13-14 milles al nord-est de la ciutat de *Tarraco*. Aquest és un punt geogràficament important, però sense cap tipus de relació amb un límit jurídic de l'administració romana. La situació de l'arc no correspon al límit nord-oriental del *territorium* de *Tarraco*, que considerem que es troba a l'arc de Martorell (= *mansio Ad*

Fines), i encara menys amb el del *conventus* o de la *provincia*. Per tant, l'arc de Berà no és un arc territorial, sinó un arc del tipus que ha estat denominat semiurbà. La situació de l'arc es podria posar en relació amb una possible propietat de qui en decidí la construcció, un *fundus* dels *Licinii*, a la zona.

La construcció de l'arc de Berà tingué lloc en el moment en què aquest tipus de monument fou introduït a les províncies occidentals de l'Imperi. A les províncies hispàniques, corresponen al principat d'August el *Ianus* del pont de Mengíbar, l'arc del fòrum colonial de *Tarraco* i l'arc del pont de Martorell. La indiscutible relació de dos d'aquests monuments (Mengíbar i Martorell) amb la *Via Augusta*, concretament la reforma augustiana d'aquesta, i el fet que aquesta reforma comportés un significatiu canvi de traçat de la via al seu pas per *Tarraco*, entre els anys 12 i 6 aC, ens ha portat a plantejar la possibilitat que l'erecció de l'arc de Berà estigués relacionada amb la reforma de la xarxa viària. A tall d'hipòtesi, pensant en altres situacions similar, cal preguntar-se si *Lucius Licinius Sura* no tingué alguna relació personal concreta amb aquesta reforma de la infraestructura viària, potser des d'un punt de vista local.

La presència del verb *consecro* ens indica clarament que l'arc de Berà fou consagrat a un ésser de categoria divina. Descartada la consagració del monument a un déu del panteó romà, per falta de paral·lels, l'objecte d'aquesta acció disposada per *Lucius Licinius Sura* només podia ésser el mateix emperador, August. L'ambigüetat del caràcter diví del *princeps* en vida no impedí que fos objecte d'un culte a la seva persona, el culte imperial municipal, que, a les províncies occidentals de l'Imperi, concretament a *Tarraco*, tingué les primeres manifestacions en el darrer quart del segle I aC. Diverses *virtutes* i aspectes de la personalitat d'August foren també objecte de culte en aquest mateix període. D'altra banda, la gran majoria dels arcs honoraris romans erigits en època augustiana, ho foren en honor de la primera figura de l'Estat, sense oblidar el paper que l'arc honorari d'època augustiana va tenir com a símbol de la nova concepció política de Roma, representada per August. Considerem, per tant, que existeixen arguments suficients per a pensar que l'arc de Berà fou consagrat a August, a August i altres membres de la família imperial (recordeu Efes i Saintes) o, potser, al *numen Augusti*. La proposada consagració del monument al *numen* d'August, una mostra de la *pietas* de *Lucius Licinius Sura*, podria suggerir un possible flaminat d'aquest.

L'objecte de la dedicatòria de l'arc degué ésser el tema il·lustrat per una part de la inscripció, queensem era l'element principal de l'àtic de l'edifici. En aquest primer epígraf, també hi devia constar el dedicant, el o els qui consagraren el monument. Amb la mateixa prudència, creiem perfectament possible pensar en la presència d'un grup escultòric que coronés la globalitat del monument.

La cronologia augustiana de la inscripció de l'arc de Berà descarta definitivament la identificació tradicional del constructor del mateix amb *Lucius Licinius Sura*, el membre de la classe senatorial que fou tres vegades cònsol i que assolí una situació preeminent sota l'imperi de Trajà. Les conseqüències que el resultat del nostre estudi comporta per al coneixement de la figura del senador hispànic tenen un significat especial. La filiació i la tribu de *Lucius Licinius Sura* només es trobaven documentades en l'epígraf de l'arc; en conseqüència, desconexim quin era el *praenomen* del seu pare i, encara més important, la tribu a la qual pertanyia el senador. La ciutat d'origen del qui fou tres vegades cònsol ha estat un tema de discussió constant; en la situació actual, el desconexim de la tribu del senador permet reobrir aquest debat, sota premisses ben diverses. No es pot, *a priori*, excloure que fos originari de *Tarraco*, però tampoc que fos d'una altra ciutat, com per exemple *Italica*. El que és evident és que els orígens familiars d'aquest senador es troben vinculats a la capital de la *Hispania Citerior*, en l'època d'August, com demostra la construcció de l'arc de Berà per un homònim, que hem de pensar que era un seu avantpassat. Si s'accepta la nostra hipòtesi d'identificació del qui disposà la construcció de l'arc amb el *praefectus* de

Lepida, l'origen primer de la família del cònsol es trobaria a la *Colonia Victrix Iulia Lepida*. En qualsevol cas, el que queda clar és que el senador hispànic ja no és, com fins ara, un personatge que, procedent d'una família *ignota*, arribà als nivells més alts o quasi més alts de l'Imperi. Sabem que, aproximadament uns cinquanta anys abans del seu naixement, un membre de la seva família, que es deia com ell, gaudí d'una posició social i econòmica que li va permetre de disposar en el seu testament la construcció d'un arc honorari i la consagració d'aquest al primer personatge de l'època, al símbol del nou ordre institucional, al polític que fou objecte de culte en vida i, en morir, seria divinitzat.

10. RESUMEN

El arco de Berà se halla a 20 km (13-14 millas) al nordeste de la ciudad de Tarragona, en el término de Roda de Berà, concretamente en el centro de una plazoleta existente en el recorrido de la actual carretera nacional 340, eje de comunicación que coincide, en varios tramos, con el trazado de la antigua *Via Augusta*. La ubicación del arco en una carretera de primer orden es una de las causas de que sea éste un monumento muy conocido; su popularidad contrastaba, no obstante, con el desconocimiento que a nivel científico se tenía del mismo. Si bien es cierto que los primeros documentos relativos al arco se remontan a la primera mitad del siglo XVI y que han sido muchos los autores que a lo largo de cinco siglos se han ocupado de él, también es cierto que no existía ningún estudio detallado del monumento y que la casi totalidad de los autores se habían limitado a repetir una serie de tópicos al respecto.

La tesis tradicional se basaba en la existencia en el monumento de una inscripción según la cual Lucio Licinio Sura, senador hispánico fallecido en época de Trajano, habría erigido el arco por disposición testamentaria; partiendo de dichos datos, el arco se había considerado siempre de principios del siglo II dC, a pesar de que su aspecto indujese a fecharlo en época anterior. Ante dicha disyuntiva, algunos autores recurrieron a hablar de un cierto “estilo arcaizante”.

A la primera mención escrita del arco de Berà, la de Mariangelo Accursio (1525), sigue una extensa serie de manuscritos y publicaciones que, frecuentemente acompañados de ilustraciones, permiten aproximarnos a dos cuestiones fundamentales: el proceso que, desde el siglo XVI, ha seguido el estudio del monumento y su evolución formal hasta nuestros días. El interés que la mayoría de autores han mostrado por la inscripción que adornaba el friso del monumento nos ha facilitado la identificación de su situación original y la comprensión del texto epigráfico. El arco de Berà es, pues, un monumento que cuenta con una larga bibliografía y ha sido objeto de numerosas representaciones de carácter y calidad diversos.

El arco de Berà se hallaba ya bastante deteriorado el año 1563, cuando fue dibujado por Anton Van den Wyngaerde, y continuó un lento proceso de degradación a lo largo de los siglos XVII y XVIII. A finales de este último siglo (1788) fue objeto de una cuidadosa y parcial restauración, a la que siguió, en 1840, una nueva intervención —en este caso, lamentable. Esta actuación destruyó buena parte de los restos del entablamento original del edificio que todavía se conservaban e hizo desaparecer dos bloques de la inscripción latina que decoraba el friso de la fachada del lado de Tarragona. Los cuatro bloques restantes fueron colocados en el arquitrabe del lado opuesto. Un siglo más tarde, en julio de 1936, el arco sufrió los efectos de un atentado que puso en peligro su estabilidad; la inmediata actuación de los servicios técnicos correspondientes y la consiguiente restauración de los desperfectos evitó el hundimiento del monumento. El aspecto actual del arco de Berà es, fundamentalmente, bien distinto del original: sólo cuatro de los capiteles de lesena todavía conservados son de época romana, y buena parte de los bloques de los paramentos del monumento son el fruto de las tres restauraciones citadas. La documentación de archivo y el análisis del estado actual del edificio permiten identificar cada una de estas actuaciones.

El arco de Berà se halla situado en un punto geográficamente destacado, en la línea que separa las actuales comarcas de Baix Penedès y Tarragonès, el límite nordeste de la comarca natural del Camp de Tarragona, lo que en época romana era el *ager tarraconensis*. Su situación en este punto preciso no puede hallarse completamente desvinculada de estos aspectos geográficos.

El edificio fue construido completamente con sillares de piedra calcárea local, procedente de la cercana cantera «de n'Elies», junto al núcleo urbano actual de Roda de Berà. Los bloques del zócalo del podio están tallados en una piedra de mayor consistencia y de coloración diversa. No podemos excluir, por desconocimiento directo, que las cimentaciones del arco se construyeran con otra técnica o con materiales diversos.

Del análisis y del estudio comparativo de los diversos elementos y del conjunto del arco, se desprende que éste es un claro exponente de la arquitectura realizada en las provincias occidentales del Imperio a finales del siglo I aC. La técnica constructiva, la estructura global del edificio, la disposición de sus elementos y la morfología de sus capiteles son los argumentos fundamentales que permiten afirmar que el arco de Berà se construyó en un momento indeterminado de los dos últimos decenios del siglo I aC, entorno a los años 15-5 aC. Resulta evidente, también, una clara relación con la arquitectura coetánea de la vecina provincia *Gallia Narbonensis*.

En el diseño del arco de Berà se utilizó, como unidad de medición, el pie romano de 0,296 m, y se establecieron dos módulos básicos de 2 1/2 y 5 1/2 pies romanos. El estudio de la modulación del edificio permite proponer el proceso seguido en la gestación del proyecto y determinar que el arco, originalmente, tenía un ático en la parte superior; ático cuyos restos pueden observarse en algunos dibujos antiguos y del que hablan también los arquitectos que, a finales del siglo XVIII, se ocuparon de la restauración del monumento.

Los cuatro sillares con los restos de la inscripción latina, que actualmente se conservan en el arquivado de la fachada que mira a El Vendrell, se conservaban, hasta 1840, en su posición original, en el friso de la fachada opuesta. La colocación teórica de estos cuatro bloques en su posición original permite afirmar que el epígrafe tenía una longitud de 7,86 m y ocupaba los siete sillares centrales de los nueve que constituían el friso, y que, basándonos en los testimonios de diversos autores de los siglos XVI y XVII, se hallaba repetido a ambos lados del edificio. Hasta el año 1840 se conservaron seis sillares inscritos, de los que, actualmente, sólo quedan cuatro.

El estudio de los caracteres paleográficos de las letras del epígrafe permite fecharlo en época augustea, en perfecta correspondencia con la cronología atribuida al arco; en consecuencia, la inscripción se esculpió en ocasión de la erección de este último. El análisis detallado de los restos de la inscripción y de las lecturas efectuadas por los diversos autores anteriores a mediados del siglo XIX permite dar una nueva lectura del epígrafe:

Ex testamento L(uci) Licini L(uci) f(ili) Serg(ia tribu) Surae consa[13/14 vv.]

El arco de Berà, por lo tanto, fue consagrado por disposición testamentaria de Lucio Licinio Sura, hijo de Lucio, adscrito a la tribu Sergia. El espacio final del epígrafe estaría reservado a completar el verbo *consecrare* y, probablemente, a alguna fórmula que, por ahora, no podemos precisar.

Quien decidió la construcción del arco de Berà, *Lucius Licinius Sura*, fue un ciudadano romano que murió probablemente en *Tarraco* a finales del siglo I aC, y que, por lo tanto, vivió en la segunda mitad de aquel siglo. Su adscripción a la tribu *Sergia* nos indica que no era originario de la capital de la *Hispania Citerior*, a la que correspondía la tribu *Galeria*. No tenemos más datos sobre la vida de este personaje, pero el hecho de que a su muerte dispusiera la construcción de un arco, un acto de

evergetismo, nos indica que era un individuo acomodado y que, por lo tanto, probablemente tuvo una participación activa en la vida de la ciudad. Tan sólo a nivel hipotético se puede pensar que perteneciera al *ordo decurionum*, a otras magistraturas o, incluso, a la administración provincial.

Quien dispuso la construcción del arco de Berà puede ser identificado –ésta es la hipótesis aquí planteada– con *L(ucius Licinius) Sura*, *praefectus* de la *Colonia Victrix Iulia Lepida*, documentado en una emisión de monedas del año 39 aC. El hecho de que el constructor del arco perteneciese a la tribu *Sergia*, la cronología de las monedas en que aparece el *praefectus* –nacido, como mínimo, alrededor del año 74 aC– y la propia magistratura en *Lepida* serían factores que apoyarían esta propuesta. Un posible traslado del *praefectus* de *Lepida* a *Tarraco*, en un momento posterior al año 39 aC, sería perfectamente lógico si tenemos en cuenta la importancia que *Tarraco* adquiere en el último cuarto del siglo I aC, debido al acceso a la capitalidad provincial y del *conventus*, y también por las dos estancias de Augusto. *Tarraco* necesitaba dotar los nuevos cargos que conllevaba la administración provincial; un personaje como el *praefectus* de *Lepida*, como muchos otros, podía estar plenamente interesado en continuar su carrera política en la capital de la *Citerior*.

El arco de Berà se erigió en el punto en el que la *Via Augusta* atravesaba el límite del *ager tarraconensis*, a 13-14 millas al nordeste de la ciudad de *Tarraco*. Se trata de un punto geográficamente importante, pero sin ninguna relación con un límite jurídico de la administración romana. La situación del arco no corresponde con el límite nordeste del *territorium* de *Tarraco*, indicado por el arco de Martorell (= *mansio Ad Fines*), ni mucho menos con el del *conventus* o el de la *provincia*. En consecuencia, el arco de Berà no es un arco territorial, sino un arco del tipo que ha dado en llamarse “semiurbano”. La situación del arco podría ponerse en relación con una posible propiedad en la zona de quien decidió su construcción, un *fundus* de los *Licinii*.

El arco de Berà se construyó en el momento en que este tipo de monumento se introdujo en las provincias occidentales del Imperio. En las provincias hispánicas, corresponden al principado de Augusto el *Ianus* del puente de Mengíbar, el arco del foro de *Tarraco* y el arco del puente de Martorell. La relación de dos de dichos monumentos (Mengíbar y Martorell) con la *Via Augusta*, concretamente con la reforma de la misma en época augustea, y el hecho de que dicha reforma conllevase un cambio importante de la vía a su paso por *Tarraco*, en los años 12-6 aC, nos ha llevado a plantear la posibilidad que la erección del arco de Berà estuviese en relación con la reforma de la red viaria. A nivel de hipótesis, teniendo en cuenta otros casos similares, cabe preguntarse si *Lucius Licinius Sura* tuvo alguna relación personal directa con esta reforma de la infraestructura viaria, quizás solamente a nivel local.

La presencia del verbo *consecro* nos indica claramente que el arco de Berà fue consagrado a una divinidad. Descartada, ante la inexistencia de paralelos, la consagración del monumento a un dios del panteón romano, el objeto de esta acción dispuesta por *Lucio Licinio Sura* sólo pudo ser el propio emperador, Augusto. La ambigüedad del carácter divino del *princeps* en vida no impidió que fuese objeto de un bien documentado culto, el culto imperial municipal, que, en las provincias occidentales del Imperio –concretamente en *Tarraco*–, tuvo sus primeras manifestaciones en el último cuarto del siglo I aC. En este mismo período, el culto a Augusto se halla ya documentado bajo diversas formas (*numen*, *pietas*, *genius*, etc.). Por otro lado, la gran mayoría de los arcos honoríficos romanos erigidos en época augustea, lo fueron en honor de la primera figura del Estado, sin que olvidemos el papel que en este momento el arco honorífico jugó como símbolo de la nueva concepción política de Roma, encarnada en Augusto. Consideramos, por lo tanto, que existen argumentos suficientes para pensar que el arco de Berà fue consagrado a Augusto, a Augusto y a otros miembros de la familia imperial (baste recordar Efeso y

Saintes) o, quizás, al *numen Augusti*. Una posible consagración del monumento al *numen* de Augusto, una muestra de la *pietas* de *Lucius Licinius Sura*, podría sugerir el acceso de éste a un flaminado.

El objeto de la dedicatoria del arco debió ser el tema ilustrado por una parte de la inscripción que, pensamos, ocupaba la parte central del ático del edificio. En este primer epígrafe debía aparecer también el dedicante, el o los que consagraron el monumento. Con la misma prudencia, consideramos perfectamente posible pensar en la presencia de un grupo escultórico coronando la totalidad del edificio.

La cronología augustea de la inscripción del arco de Berà descarta definitivamente la identificación tradicional del constructor del mismo con *Lucius Licinius Sura*, el miembro de la clase senatorial que fue tres veces cónsul y que alcanzó una posición preeminente bajo el imperio de Trajano. Las consecuencias que el resultado de nuestro trabajo conlleva para el conocimiento de la figura del senador hispánico tienen un significado especial. La filiación y la tribu de *Lucius Licinius Sura* tan sólo se conocían a través de la inscripción del arco; en consecuencia, desconocemos cuál era el *praenomen* de su padre y, más importante, la tribu a la que se hallaba adscrito el senador. La ciudad de origen del que fue tres veces cónsul ha sido un tema de debate constante; ahora, este debate puede retomarse bajo nuevas premisas. No puede *a priori* excluirse que fuera originario de *Tarraco*, pero tampoco que procediera de otra ciudad como, por ejemplo, *Italica*. Lo que resulta evidente es que los orígenes familiares del senador se hallan relacionados, en época de Augusto, con la capital de la *Hispania Citerior*, como demuestra la construcción por un homónimo suyo –lógicamente un antepasado– del arco de Berà. Si se acepta nuestra propuesta de identificar a quien dispuso la construcción del arco con el *praefectus* de *Lepida*, los orígenes de la familia del cónsul se hallarían en la *Colonia Victrix Iulia Lepida*. En cualquier caso, resulta evidente que el senador hispánico ya no es, como hasta hace poco, un personaje que, procedente de una familia *ignota*, llegó a los niveles más altos o casi más altos del imperio. Sabemos que, aproximadamente unos cincuenta años antes de su nacimiento, un miembro de su familia, que se llamaba como él, disfrutó de una posición social y económica que le permitieron disponer en su testamento la construcción de un arco honorífico y la consagración del mismo al primer personaje de la época, al símbolo del nuevo orden institucional, al político que fue objeto de culto en vida y, al morir, fue divinizado.

11. ABSTRACT

The Arch of Berà is found 20 kilometres (thirteen to fourteen miles) to the northeast of the city of Tarragona. It is located within the municipal boundaries of Roda de Berà, specifically at the centre of a small square in the middle of the N-340 national highway. The N-340 is a major present-day thoroughfare that coincides in several places with the route of the ancient *Via Augusta*. The fact that the arch is located on a main road is one reason it is so well known. Its popularity, however, has contrasted with a severe lack of scientific knowledge about it. The first known documents relating to the arch date back to the first half of the XVI century and many authors have written about it over the following five centuries. A detailed study of the monument was, however, never made and most of these writers limited themselves to repeating a series of clichés about it.

The traditional thesis was based on an inscription found on the monument stating that Lucio Licinio Sura, a Hispanic senator who died during the Trajan period, had provided for the construction of the arch in his will. Based on this, the arch was dated to the beginning of the II century AD, despite the fact that in appearance it seemed to date from an earlier period. Faced with this dilemma, some writers resorted to speaking of a certain “archaistic style.”

The first written mention of the Arch of Berà was by Mariangelo Accursio (1525). There followed an extensive series of manuscripts and publications, many with illustrations, that provide us with knowledge of two fundamental questions: the progression of the study of the monument since the XVI century and its formal evolution up to the present day. Thanks to the interest shown by the majority of writers in the inscription that decorated the frieze, we can identify its original position and also decipher its epigraphical significance. The Arch of Berà is a monument with an extensive bibliography and the subject of numerous portrayals of varying type and quality.

By the year 1563, when it was sketched by Anton Van den Wyngaerde, the Arch of Berà was already in poor condition. Its slow deterioration continued throughout the XVII and XVIII centuries. Towards the end of the latter century, in 1788, it was the object of a meticulous partial restoration. This was followed in 1840 by another, highly unfortunate, restoration attempt during which a large part of what remained of the original entablatures was destroyed and two blocks of the Latin inscription, which decorated the frieze on the Tarragona side of the monument, were lost. The four remaining blocks were placed on the architrave on the opposite side. A century later, in 1936, an attempt to blow up the arch severely affected its stability. Only the quick action of the relevant technical services, and the subsequent repair of the damage, saved the monument from collapse. Today, the appearance of the arch is fundamentally quite different from that of the original: only four of the preserved lesena capitals are of Roman origin and a large part of the parament blocks are from the three aforementioned restorations. By using archive documents and analysing the current state of the structure, we can identify each of these interventions.

The Arch of Berà is in an exceptional geographical location, on the line that separates the counties of Baix Penedès and Tarragonès. It is also on the natural northwestern boundary of the “Camp” of Tarragona, the *ager tarraconensis* of Roman times. Its location on this precise spot cannot be unrelated to these geographical aspects.

The structure was built completely out of local calcareous stone ashlar from the nearby “de n’Elies” quarry, near the present-day town of Roda de Berà. The blocks that make up the basement of the podium are cut from a stone of a higher density and diverse colouration. We cannot rule out the possibility that the foundations of the arch may have been built with some other technique or with different materials.

The analysis and comparative study of the various elements that make up the arch lead us to the conclusion that it is a clear example of the type architecture practised in the western provinces of the Empire towards the end of the I century BC. The building technique, the overall construction of the monument, the disposition of its elements and the morphology of its capitals provide us with fundamental evidence to affirm that the Arch of Berà was built at an undetermined date during the last two decades of the I century BC, probably around the years 15 to 5 BC. There is also a clear relationship to the contemporary architecture of the neighbouring province of *Gallia Narbonensis*.

The unit of measurement used in the design of the Arch of Berà was the Roman foot of 0.296 millimetres, with two basic modules of 2 1/2 and 5 1/2 Roman feet. The study of the building’s modulation allows us to follow the process of the project’s gestation and to determine that, originally, the arch had an attic on its upper section. The remains of this attic can be observed in some of the old drawings. It is also referred to by the architects who undertook the restoration work at the end of the XVIII century.

The four ashlar containing the Latin inscription, now preserved in the architrave on the facade facing El Vendrell, were, until 1840, still in their original position on the frieze of the opposite facade. Theoretically, if we place these blocks in their original position, we can show that the epigraph was 7.86 metres long and that it covered the seven central ashlar of the nine that made up the frieze. We also know from the testimony of various authors of the XVI and XVII centuries that the inscription was repeated on both sides of the arch. Until the year 1840, six of the inscribed ashlar had been preserved. Today only four remain.

The study of the palaeographic characters of the inscription’s letters dates it to the Augustan period, in precise agreement with the chronology attributed to the arch. In other words, the inscription was carved at the time the arch was built. A detailed analysis of the remains of the inscription, and a study of the readings recorded by various writers during the mid- XIX century, provide us with a new interpretation of the epigraph:

Ex testamento L(uci) Licini L(uci) f(ili) Serg(ia tribu) Surae consa[13/14 vv.]

The Arch of Berà was, therefore, consecrated according to the will and testament of *Lucius Licinius Sura*, son of *Lucius*, attached to the *Sergia* tribe. The final space in the epigraph would have been occupied by the rest of the verb *consecrare* and probably by a formula that we have so far been unable to determine.

The man who took the decision to build the Arch of Berà, *Lucius Licinius Sura*, was a Roman citizen who probably died in *Tarraco* at the end of the I century BC and who therefore lived during the second half of that century. His attachment to the *Sergia* tribe suggests that he was not originally from the capital of *Hispania Citerior*, which corresponded to the *Galeria* tribe. We have no other information about his life, but the fact that an arch was built when he died indicates that he was a well-off individual who probably played an active role in the life of the city. On a hypothetical level we can theorise that he belonged to the *ordo decurionum* or other magistratures, or even to the provincial government.

Here we put forward the hypothesis that the person who ordered the construction of the Arch of Berà was *L(ucius Licinius) Sura*, *praefectus of the Colonia Victrix Iulia Lepida* and documented in an issue of coin in the year 39 BC. Factors which support

this theory are the fact that the builder of the arch belonged to the *Sergia* tribe, the chronology of the coins which show the *praefectus*, who would have been born at least around the year 74 BC, and the magistrature in *Lepida* itself. A possible transfer of the *praefectus* of *Lepida* to *Tarraco*, some time after the year 39 BC, would be perfectly logical if we consider the growth in *Tarraco*'s importance during the final quarter of the I century BC. This was due to its position as the capital of the province and of the *conventus* and also to the periods spent in the city by Augustus. *Tarraco* would have needed to fill the new posts that came with the administration of the province. A person such as the *praefectus* of *Lepida*, like many others, could have been very interested in furthering his political career in the capital of *Citerior*.

The Arch of Berà was built at the point where the *Via Augusta* crossed the boundary of the *ager tarraconensis*, between 13 and 14 miles to the northeast of the city of *Tarraco*. Although this is a geographically important site, it bears no relation to the judicial boundaries of the Roman administration. The location of the arch does not correspond to the northeastern limit of the *territorium* of *Tarraco*, marked by the arch of Martorell (= *mansio Ad Fines*), and even less to the boundaries of the *conventus* or the *provincia*. The Arch of Berà, therefore, is not a territorial arch but a type of arch that has become known as semi-urban. The location of the arch may be related to possible landholdings in the area of the person who ordered its construction, in other words, a *fundus* belonging to the *Licinii*.

The Arch of Berà was built at a time when this type of arch was being introduced into the western provinces of the Empire. In the Hispanic provinces the *Ianus* of the Mengíbar, the arch of the *Tarraco* forum and the arch of the bridge at Martorell correspond to the principality of Augustus. The relationship of two of these monuments (Mengíbar and Martorell) with the *Via Augusta*, particularly with its improvement during the Augustan era, and the fact that such work would have brought about an important change to the *via* on its passage through *Tarraco* in the years 12 to 6 BC, leads us to raise the possibility that the building of the Arch of Berà could have been connected to the improvements in the road network. On a hypothetical level, and taking into account other similar cases, we may ask ourselves if *Lucius Licinius Sura* was personally directly involved in this road infrastructure improvement programme, even if only at a local level.

The presence of the verb *consecro* clearly shows that the Arch of Berà was consecrated to a divinity. As there is no analogous evidence to indicate that it may have been dedicated to one of the gods in the Roman pantheon, the subject of the consecration ordered by *Lucio Licinio Sura* could only have been the Emperor Augustus himself. The ambiguity of the divine character of the *princeps* in life did not prevent him from being the subject of a well-documented cult. This imperial municipal cult first manifested itself in the Empire's western provinces, specifically in *Tarraco*, during the last quarter of the I century BC. During this same period the cult of Augustus was already documented in various forms (*numen*, *pietas*, *genius*, etc.). On the other hand, the great majority of Roman honorific arches built during the Augustan epoch were in honour of the head of state, although we should not forget the honorific arch's role at this time as a symbol of Rome's new political conception, as personified by Augustus. We believe, therefore, that there is sufficient evidence to assume that the Arch of Berà was consecrated to Augustus and to other members of the Imperial family (we only have to recall Ephesus and Saintes), or perhaps to the *numen Augusti*. A possible consecration of the monument to the *numen* of Augustus, as a display of *Lucius Licinius Sura*'s *pietas*, could suggest his succession to the post of *flamen*.

The subject of the dedication was probably described by a part of the inscription believed to have occupied the central section of the monument's attic. In this first epigraph the name of the dedicator, or the persons who consecrated the monument,

would also have appeared. It is also perfectly possible to theorise that a group of sculptures crowned the edifice.

The dating of the Arch of Berà's inscription to the Augustan period definitely rules out the traditional theory that its builder was *Lucius Licinius Sura*, a member of the senatorial class and three times consul, who reached a preeminent position in the Trajan Empire. The implications of the results of our study to what we know of the figure of the Hispanic senator have a special significance. The affiliation and tribe of *Lucius Licinius Sura* were only known through the inscription on the arch. Consequently, we do not know his father's *praenomen*, or, more importantly, the tribe to which the senator was attached. The city of origin, of which he was three times a consul, has been the subject of constant debate. This debate can now be renewed under new premises. We cannot *a priori* rule out the possibility that he came from *Tarraco* itself, nor that he was from another city, for example, *Italica*. What is obvious is that the family origins of the senator are related during the Augustan period with the capital of *Hispania Citerior*. This is shown in the construction of the Arch of Berà by his namesake, logically an ancestor. If one accepts our proposal of identifying the builder of the arch with the *praefectus* of *Lepida*, the origins of the consul's family would be found in the *Colonia Victrix Iulia Lepida*. In any case, it is obvious that the Hispanic senator is no longer, as was believed until recently, a person from an *ignota* family who rose to the highest, or almost the highest, levels of the Empire. We know that approximately fifty years before his birth, a member of his family with the same name enjoyed a social and economical position that allowed him to provide in his will for the construction of an honorific arch, and for its consecration to the most important figure of the period, to the symbol of the new institutional order, to the politician who was the object of a cult during his life and who was deified on his death.

En el decurs del procés de publicació d'aquest llibre hem tingut coneixement de l'existència d'una edició dels *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades* de l'arquebisbe Antoni Agustí, publicada a Roma el 1592, que ens era desconeguda. La importància que, com veurem, aquesta obra té per a la comprensió del procés dels estudis relatius a l'arc de Berà ens ha portat a incloure aquesta breu nota final en el nostre treball.¹³⁸²

A les tres traduccions italianes del llibre d'Agustí, publicades l'any 1592,¹³⁸³ cal afegir-hi una nova edició, també del mateix any, publicada a Roma: Antoni Agustí, *Dialoghi di Don Antonio Agostini arcivescovo di Tarragona. Intorno alle Medaglie, Inscrittioni et altre Antichità. Tradotti di Lingua Spagnuola in Italiana da Dionigi Ottaviano Sada e dal medesimo accresciuti con diverse annotationi, et illustrati con disegni di molte Medaglie e d'altre figure*, G. Faccioto, Roma, 1592.¹³⁸⁴

La importància d'aquesta edició a cura de G. Faccioto resideix en el fet que, tot i ésser una nova edició de la traducció italiana de Dionisio Octaviano Sada,¹³⁸⁵ incorpora una sèrie de noves il·lustracions, entre les quals, a la pàgina 128, un alçat i una planta de l'arc de Berà. En realitat, no es tracta de noves representacions inèdites del monument en estudi, perquè aquesta edició és idèntica a la publicada per Andrea Fei el 1625.¹³⁸⁶ L'alçat reconstructiu de l'arc de Berà i la planta del monument que apareixen en la pàgina 128 de la nova edició de 1592 són idèntics als existents en la mateixa pàgina de l'edició de 1625 (fig. 7; apèndix B, núm. 6). Aparentment, doncs, es tractaria només de corregir la data d'aquesta representació de l'arc i de la lectura de la inscripció (apèndix A, núm. 15), que ja no serien de 1625 sinó de 1592. Això no obstant, avançar de trenta-tres anys la data de publicació d'aquestes il·lustracions té una sèrie de conseqüències que passem a exposar seguidament.

El gravat publicat l'any 1609 per Geroni Pujades (fig. 5; apèndix B, núm. 4; apèndix A, núm. 12) que pensàvem que estava inspirat en el dibuix que aquest autor va fer de l'arc de Berà el 1600¹³⁸⁷ i que consideràvem el model que havia copiat l'editor italià d'Antoni Agustí de 1625,¹³⁸⁸ és en realitat un gravat inspirat en el publicat en l'edició dels *Diálogos* de 1592. En conseqüència, quan Pujades feia una sèrie d'afirmacions sobre el dibuix de l'arc i la lectura de la inscripció que havia fet l'arquebisbe, no es tractava de fantasies de Pujades, tal com havíem pensat,¹³⁸⁹ sinó que s'estava referint a l'edició de 1592, a cura de G. Faccioto, que, tal com hem vist, incloïa realment una representació del monument amb el text de la inscripció llatina en el fris.

El fet que Pujades copiés el gravat de l'edició italiana de 1592 explica també la diferència que hi ha entre les lectures de la inscripció que ell dona en el text de la seva

1382. Agraïm aquesta informació a l'amic Jaume Massó. Vegeu J. MASSÓ I CARBALLIDO, "Tàrraco: Una aproximació a través dels gravats (segles XVI-XIX)", a *Felix Tarraco*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1993, p. 4-12.

1383. AGUSTÍ, 1592a; 1592b i 1592c.

1384. Dos exemplars d'aquesta edició es conserven a la Biblioteca-hemeroteca Municipal de Tarragona i formen part dels fons del Llegat Gramunt.

1385. AGUSTÍ, 1592c.

1386. AGUSTÍ, 1625.

1387. Vegeu l'apartat 2.1.

1388. AGUSTÍ, 1625.

1389. Vegeu la pàg. 48.

obra (apèndix A, núm. 11) i la que incorpora el gravat amb què Pujades il·lustra el seu llibre (fig. 7; apèndix A, núm. 12).

La traducció llatina dels *Diálogos* de l'arquebisbe, a cura d'Andrea Schott i publicada a Ambers el 1617,¹³⁹⁰ incorpora una transcripció de l'epígraf llatí de l'arc de Berà (apèndix A, núm. 4) idèntica a la de l'edició italiana de G. Faccioto. Per tant, contràriament al que pensàvem, fou Schott qui copià la lectura de la inscripció donada per l'edició italiana de 1592.¹³⁹¹

A partir d'aquestes noves dades es plantegen una sèrie de problemes, tals com saber qui fou l'autor del dibuix que s'utilitzà per a l'elaboració del gravat publicat el 1592 (Dionisio Octaviano Sada?) i a través de qui o per quins mitjans va arribar a mans de l'editor italià. L'elaboració d'aquest gravat a Roma, a mans d'algú que no tenia un coneixement directe del monument, explica per què la representació de l'arc té una sèrie de defectes que han estat copiats per tots els que s'inspiraren en aquesta imatge.¹³⁹²

1390. AGUSTÍ, 1617. Vegeu l'apèndix A, núm. 14.

1391. En conseqüència, tant la representació del monument (fig. 7: apèndix B, núm. 6) com la lectura de la inscripció (apèndix A, núm. 15) s'han de datar el 1592.

1392. Vegeu l'apartat 2.1 i l'apèndix B, núm. 4, 15 i 20.

I. ABREVIACIONS

AE	<i>L'Année Épigraphique</i> , París.
BMCRE	Harold Mattingly <i>et alii</i> , <i>Coins of the Roman Empire in the British Museum</i> , i-vi, Londres, 1923 (reimpressió, 1976).
BMCRR	A. H. Grüber, <i>Coins of the Roman Republic in the British Museum</i> , i-iii, Londres, 1910 (reimpressió, 1970).
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> .
DCVB	A. Alcover, F. Moll, M. Sanchis i A. Moll, <i>Diccionari català-valencià-balear</i> , Palma de Mallorca, 1927-1961.
EAA	<i>Enciclopedia dell'Arte antica, classica e orientale</i> . Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma.
EE	<i>Ephemeris epigraphica</i> , Berlín, 1872-1903.
GEC	<i>Gran enciclopèdia catalana</i> , Barcelona.
HERMP	<i>Historia de España</i> , dirigida per Ramón Menéndez Pidal, 2a edició, Ed. Espasa-Calpe, Madrid (vol. ii, 1986).
ILER	José Vives, <i>Inscripciones Latinas de la España Romana</i> , Barcelona, 1971.
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlín, 1892 (reedició facsímil, Chicago, 1979-1980).
IRB	Sebastián Mariner, <i>Inscripciones romanas de Barcelona</i> , Barcelona, 1973.
IRC	George Fabre, Marc Mayer i Isabel Rodà, <i>Inscriptions romaines de Catalogne</i> , I. <i>Barcelona (sauf Barcino)</i> , París, 1984; II. <i>Lérida</i> , París, 1985; III. <i>Gerona</i> , París, 1991.
LTL	Egidio Forcellini <i>et alii</i> , <i>Lexicon Totius Latinitatis</i> , Padova.
PECS	<i>The Princeton Encyclopedia of Classical Sites</i> , Princeton, 1976.
PIR1	<i>Prosopographia imperii Romani, saec. I, II, III</i> , 1a edició a cura d'E. Klebs, H. Dessau i P. von Rohden, Berlín, 1897-1898, 3 vol.
PIR2	<i>Prosopographia imperii Romani, saec. I, II, III</i> , 2a edició a cura d'E. Groag, A. Stein i L. Petersen, Berlín, des de 1970.
RE	<i>Pauly-Wissowa Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft</i> , Munic.
RIC	Harold Mattingly, <i>The Roman Imperial Coinage</i> , Londres, des de 1923.
RIC2	C. H. V. Southern, <i>The Roman Imperial Coinage. I. 31 BC - AD 69</i> , Londres, 1984.
RIT	Géza Alföldy, <i>Die römischen Inschriften von Tarraco</i> (2 vol.), «Madrider Forschungen», 10, Berlín, 1975.
RPC	A. Burnett, M. Amandry i P. P. Ripollès, <i>Roman Provincial Coinage</i> , i (2 vol.), British Museum Press-Bibliothèque Nationale, Londres-París, 1992.
TLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i> , Leipzig, des de 1900.

II. BIBLIOGRAFIA

- ABAD, 1984
Lorenzo ABAD, «Arcos romanos en el país Valenciano: los testimonios epigráficos», a *Lucentum*, 3, 1984, pàg. 193-200.
- ABAD i ARASA, 1988
Lorenzo ABAD i Ferran ARASA, «El arco romano de Cabanes (Castellón)», a *Archivo Español de Arqueología*, 61, Madrid, 1988, pàg. 81-117.
- ABELLÓ, 1977
J. ABELLÓ, «Un viatger anglès a Reus el 1775», a *Revista del Centre de Lectura*, iv època, núm. 297-298, Reus, agost-set. de 1977, pàg. 106-108.
- ADAM, 1984
Jean Pierre ADAM, *La construction romaine. Matériaux et techniques*, París, 1984.
- AGUILÓ, 1927
Marià AGUILÓ i FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana. Impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1927.

AGUSTÍ, 1587

Antoni AGUSTÍ, *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, Felipe Mey, Tarragona, 1587.

AGUSTÍ, 1592a

Antoni AGUSTÍ, *I discorsi del S. Don Antonio Agostini sopra le medaglie et altre anticaglie. Divisi in XI dialoghi tradotti dallo spagnolo nell'Italiano con l'aggiunta d'alcune annotationi e molti ritratti di belle e rare medaglie*, València, 1592.

AGUSTÍ, 1592b

Antoni AGUSTÍ, *Discorsi del S. Don Antonio Agostini sopra le medaglie et altre anticaglie divisi in XI dialoghi. Tradotti dalla lingua Spagnuola nell'Italiana con l'aggiunta di molti ritratti di belle e rare medaglie*, Ascanio et Girolamo Donangeli, Roma, 1592.

AGUSTÍ, 1592c

Antoni AGUSTÍ, *Dialoghi di D. Antonio Agostini [...] in torno alle medaglie, inscriptioni et altre antichità*, Dionisio Octaviano Sada, Roma, 1592.

AGUSTÍ, 1617

Antoni AGUSTÍ, *Antonii Augustini Archiepiscopo Tarracon. Antiquitatum Romanorum Hispanarumque in Nummis veterum. Dialogi XI. Latine redditi ab Andrea Schoto Societ. Jesu: cujus accessit Duodecimus De prisca religione, Diisque Gentium. Seorsim editae, Munismatum icones a Jacobo Biaeo aeri graphice incisae, Henricum Aertssium, Ambers, 1617.*

AGUSTÍ, 1625

Antoni AGUSTÍ, *Dialoghi di D. Antonio Agostini arcivescovo di Tarragona. Intorno alle Medaglie, Inscrittoni & altre Antichità. Tradotti di Lingua Spagnola in Italiano da Dionigi Ottaviano Sada e di nuovo accresciuti con diverse annotationi, et illustrati con disegni di molte Medaglie, e d'altre figure*, Andrea Fei, Roma, 1625.

AGUSTÍ, 1987

Antoni AGUSTÍ, *Dialogos de Medallas, inscripciones y otras antigüedades*, Ed. Jano, Madrid, 1987 (edició facsimil de la 1a edició).

ALBERTINI, 1923

Eugène ALBERTINI, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, París, 1923.

ALBINYANA i BOFARULL, 1849

J. F. ALBIÑANA i Antoni de BOFARULL, *Tarragona Monumental, ó sea, descripción histórica y artística de todas sus antigüedades y monumentos*, Imprenta de Arís y Jurnet, Tarragona, 1849.

ALFÖLDY, 1967

Géza ALFÖLDY, *Die Legionslegaten der römischen Rheinarmeen*, Colònia-Graz, 1967.

ALFÖLDY, 1977

Géza ALFÖLDY, «L'Onomastique de Tarragone», a *L'onomastique latine*, (París, 1975), París, 1977, pàg. 293-295.

ALFÖLDY, 1978

Géza ALFÖLDY, s. *Tarraco*, a RE, supl. 15, Munic, 1978, col. 570-644.

ALFÖLDY, 1987

Géza ALFÖLDY, *Historia social de Roma*, a «Alianza Universidad», núm. 482, Madrid, 1987.

ALFÖLDY, 1991

Géza ALFÖLDY, *Tarraco*, a «Forum», núm. 8, Tarragona 1991.

ÁLVAREZ, 1982

José ÁLVAREZ SÁENZ DE BURUAGA, «Observaciones sobre el teatro romano de Mérida», a *Actas del Simposio "El teatro en la Hispania romana"*, (Mèrida, 1980), Badajoz, 1982, pàg. 303-316.

ÁLVAREZ i BRU, 1984

Aureli ÁLVAREZ i Eduard de BRU, «Les pedreres de l'aqüeducte romà de Tarragona», a *Informació Arqueològica*, 42, Barcelona, gener-juny de 1984, pàg. 42-50.

- ALZINGER, 1974
Wilhelm ALZINGER, *Augusteische Architektur in Ephesos*, a «Sonderschriften», xvi (2 vol.), Viena, 1974.
- AMELOTTI, 1966
M. AMELOTTI, *Il testamento romano attraverso la prassi documentale. I. Le forme classiche di testamento*, Florència, 1966.
- AMY *et alii*, 1962
Roger AMY, P.-M. DUVAL, J. FORMIGÉ, J. J. HATT, A. PIGANOL, Ch. PICARD i G.-Ch. PICARD, *L'Arc d'Orange*, a «Gallia. Suppléments», 15, 2 vol., París, 1962.
- AMY i GROS, 1979
Roger AMY i Pierre GROS, *La Maison-Carrée de Nîmes*, a «Gallia. Suppléments», 38, París, 1979.
- ANDERSON, 1987
James C. ANDERSON Jr., «The Date of the Arch at Orange», a *Bonner Jahrbücher*, 187, 1987, pàg. 159-192.
- ANDREAE, 1957
B. ANDREAE, «Archäologische Funde im Bereich der Soprintendenzen von Rom 1949-1956/57», a *Archäologischer Anzeiger*, 72, 1957, col. 149-154.
- ANTOLÍN, 1916
G. ANTOLÍN, *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, Madrid (vol. iv, 1916).
- ANTONIO, 1934
José ANTONIO i GUARDIA, *Tarragona. Guía del turista*, Tarragona, 1934.
- ANTONIO, 1935
José ANTONIO GUARDIAS, *Tarragona. Itinerario turístico*, Tarragona, 1955.
- AQUILUÉ, 1984
Xavier AQUILUÉ, «Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular», a *Arqueología Espacial*, 5, Terol, 1984, pàg. 95-113.
- AQUILUÉ i DUPRÉ, 1986
Xavier AQUILUÉ i Xavier DUPRÉ, *Reflexions entorn de Tàrraco en època tardo-republicana*, a «Fòrum», 1, Tarragona, 1986.
- ARASA, 1990
Ferran ARASA, «L'Arc de Berà», nom de l'Arc romà de Cabanes (La Plana Alta, Castelló) durant els segles XVI-XVIII», a *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, xli, Barcelona (setembre 1990), pàg. 33-36.
- ARASA, en premsa
Ferran ARASA, «Els mil·liaris del País valencià», a *Fonaments*, 8, (en premsa).
- ARASA i ABAD, 1989
Ferran ARASA i Lorenzo ABAD, *L'arc romà de Cabanes*, Diputació de Castelló, Castelló, 1989.
- ARCE, 1979
Javier ARCE MARTÍNEZ, *Caesaraugusta, ciudad romana*, Saragossa, 1979.
- ARCE, 1982
Javier ARCE MARTÍNEZ, «Un relieve triunfal de Maximiano Hercúleo en Augusta Emerita y el P. Argent. inv. 480», a *Madridier Mitteilungen*, 23, 1982, pàg. 359 i s.
- ARCE, 1987
Javier ARCE MARTÍNEZ, «Arcos romanos en Hispania: una revisión», a *Archivo Español de Arqueología*, 60, Madrid, 1987, pàg. 73-88.
- ARCO, 1894
Luis del ARCO, *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona, con la clasificación hecha en 1878 por D. Buenaventura Hernández Sanahuja*, Tarragona, 1894.

- ARCO, 1906
Luis del ARCO, *Guía artística de Tarragona y su provincia*, Tarragona, 1906.
- ARCO, 1912
Luis del ARCO, *Guía de Tarragona y su provincia*, Tarragona, 1912.
- ARCO, 1915
Ángel del ARCO Y MOLINERO, «Micer Juan de Sessé, precursor de los arqueólogos e historiadores tarraconenses», a *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 67, Madrid, 1915, pàg. 263-280.
- ARCO, 1916
Ángel del ARCO Y MOLINERO, *La imprenta en Tarragona*, Tarragona, 1916.
- ARCO, 1921
Ángel del ARCO Y MOLINERO, «Micer Juan de Sessé, precursor de los arqueólogos e historiadores tarraconenses», a *Bulletí Arqueològic*, èp. III, núm. 1 (març-abril 1921), pàg. 5-8; núm. 2 (maig-juny 1921), pàg. 31-32, i núm. 3 (juliol-agost 1921), pàg. 51-53.
- El Arco..., 1951
El Arco de Barà, il·lustrat per Emili Puig i Olivella, 1951.
- AURIGEMMA, 1938
S. AURIGEMMA, «La porta augustea di Rimini», a *Ariminum*, 1938, pàg. 31-44.
- AZCÁRATE, 1954
José M. de AZCÁRATE, *Monumentos españoles*, III, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1954.
- BALIL, 1955-1956
Alberto BALIL, «La exedra romana de Montjuich (Barcelona)», a *Ampurias*, 17-18, Barcelona, 1955-1956, pàg. 273-276.
- BALIL, 1961
Alberto BALIL, «Materiales para un "corpus" de escultura romana del conventus tarraconensis (I)», a *Archivo Español de Arqueología*, 34, 1961, pàg. 177-188.
- BALIL, 1964
Alberto BALIL, *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*, a «Bibliotheca Archaeologica», 4, CSIC, Madrid, 1964.
- BALIL, 1965
Alberto BALIL, «Sobre los miembros hispánicos del Senado romano durante el imperio de Nerva», a *Zephyrus*, II (1960), pàg. 215-224.
- BALIL, 1967
Alberto BALIL, «Los senadores hispanorromanos desde Trajano a Commodus», a *Saitabi*, XVII (1967), pàg. 3-24.
- BALIL, 1985
Alberto BALIL, «Esculturas romanas de la península Ibérica (VII)», a *Boletín de los Seminarios de Arte y Arqueología*, 51, Valladolid, 1985, pàg. 187-230.
- BARNES, 1976
T. D. BARNES, «The Horoscope of Licinius Sura?», a *Phoenix*, 30, 1976, pàg. 76 i s.
- BAROCELLI, 1929
P. BAROCELLI, «Restauro di monumenti romani di Aosta», a *Atti del Congresso Nazionale di Studi Romani*, I, 1929, I.

- BAROCELLI, 1948
P. BAROCELLI, *Forma Italiae. Regio XI Transpadana, I: Augusta Praetoria*, Roma, 1948, pàg. 176-181.
- BAROCELLI, 1970
P. BAROCELLI, «Augusta Praetoria Salassorum (Aosta). Note storico-archeologiche», a *Rivista di Studi Liguri*, 36, 1970, pàg. 11-12.
- BAROCELLI, 1982
P. BAROCELLI, «L'Arco di Augusto ad Aosta: I restauri del 1912-1913», a *Rivista di Studi Liguri*, 41-42, 1982, pàg. 351-352.
- BARRERA, 1984
José Luís de la BARRERA, *Los capiteles romanos de Mérida*, a «Monografías Emeritenses», 2, Badajoz, 1984.
- BATLLE, 1942
Pedro BATLLE HUGUET, *Los monumentos arqueológicos y tesoro artístico de Tarragona y su provincia durante los años 1936-1939*, Poblet, 1942.
- BAUER, 1969
Heinrich BAUER, «Das Kapitell des Apollo Palatinus-Tempels», a *Römischen Mitteilungen*, 76, 1969, pàg. 183-204.
- BEJARANO, 1987
Virgilio BEJARANO, «Tarragona en la literatura latina», a *Butlletí Arqueològic*, època v, núms. 4-5 (1982-83), Tarragona, 1987, pàg. 281-287.
- BELTRÁN, 1984
Miguel BELTRÁN, *Los orígenes de Zaragoza y la época augustea*, Saragossa, 1984.
- BELTRÁN, 1990
Miguel BELTRÁN, «El valle medio del Ebro y su monumentalización en época republicana y augustea (antecedentes, *Lepida-Celsa* y *Caesaraugusta*)», a *Stadtbild und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Suplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 179-206.
- BELTRÁN i LASHERAS, 1986
Miguel BELTRÁN i J. A. LASHERAS, «La colonia Celsa», a *Arqueología Espacial*, 10, Terol, 1986, pàg. 57-76.
- BELTRÁN, MOSTALAC i LASHERAS, 1984
Miguel BELTRÁN, Antonio MOSTALAC i J. Antonio LASHERAS, *Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza) 1. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"*, Museo de Zaragoza, «Monografías», 1, Saragossa, 1984.
- BENDALA, 1990a
Manuel BENDALA, *La antigüedad de la prehistoria a los visigodos*, a «Introducción al Arte Español», Ed. Sílex, Madrid, 1990.
- BENDALA, 1990b
Manuel BENDALA, «El plan urbanístico de Augusto en Hispania: precedentes y pautas macroterritoriales», a *Stadtbild und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Suplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 25-42.
- BERGES, 1982
Pedro Manuel BERGES, «Teatro romano de Tarragona», a *Actas del Simposio "El teatro en la Hispania romana"* (Mèrida, 1980), Badajoz, 1982, pàg. 115-137.
- BERTOLDI, 1952
V. BERTOLDI, «Episodi dialettali nella storia del latino della Campania e dell'Iberia. Fortuna d'alcuni nomi di coloni italici in -urius nel latino d'Iberia», a *Estudios dedicados a R. Menéndez Pidal*, III, Madrid, 1952, pàg. 37 i s.
- BEUTER, 1538
Pere Anton BEUTER, *Primera part de la crònica general del regne de València*, València, 1538.

- BEUTER, 1546
Pere Anton BEUTER, *Primera parte de la crónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*, València, 1546.
- BICKERMAN, 1973
Elias BICKERMAN, «Consecratio», a *Le culte des souverains dans l'Empire romain*, a «Entretiens de la Fondation Hardt.», 19, Ginebra, 1973, pàg. 3-25 (debat, pàg. 26-37).
- BLAKE, 1947
M. E. BLAKE, *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus*, Washington, 1947.
- BLANCO, 1977
Antonio BLANCO FREIJEIRO, *El puente de Alcántara en su contexto histórico*, Madrid, 1977.
- BLANCO, 1981
Antonio BLANCO FREIJEIRO, *La Antigüedad*, a «Historia del arte hispánico», Vol. I-2, Ed. Alhambra, Madrid, 1981.
- BLANCO, 1982
Antonio BLANCO FREIJEIRO, «Arquitectura» a HERMP, II.2, Madrid, 1982, pàg. 561-648.
- BLANCO, 1983
Antonio BLANCO FREIJEIRO, a *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 180, Madrid, 1983, pàg. 13-15.
- BOFARULL, 1876
Antoni de BOFARULL, *Historia crítica de Cataluña*, Barcelona, 1876.
- BONNEVILLE, 1978
Jean-Noël BONNEVILLE, «Aux origines de Barcino romaine (Barcelone)», a *Revue des Études Anciennes*, LXXX, Bordeus, 1978, pàg. 37-71.
- BORGHESI, 1869
Bartolomeo BORGHESI, *Oeuvres Completes*, vol. v, *Oeuvres épigraphiques III*, Imprimerie Impériale, París, 1869.
- BOSCH, 1927
Pere BOSCH GIMPERA, «Sota l'arc de Berà», a *Revista de Catalunya*, 38, agost de 1927, pàg. 151-155.
- BOURGOING, 1952
Jean-François de BOURGOING, «Un paseo por España», a *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Editorial Aguilar, Madrid, 1952, vol. 3.
- BRANDS, 1991
Gunnar BRANDS, «Der Bogen von Aquinum», a *Archäologischer Anzeiger*, Heft 4, Berlín, 1991, pàg. 561-609 (inclou un apèndix amb l'estudi dels capitells, a cura de H. Heinrich, pàg. 600-606).
- CABALLOS, 1986
Antonio CABALLOS RUFINO, «Los horóscopos de la apotelesmática de Hefestión de Tebas y los senadores hispanorromanos», a *Memorias de Historia Antigua*, 7, 1986, pàg. 121-128.
- CABALLOS, 1990
Antonio CABALLOS RUFINO, *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I. *Prosopografía*, 2 vol., Écija, 1990.
- CAMPANA, 1960
Augusto CAMPANA, s. *Accursio, Mariangelo*, a *Dizionario biografico degli italiani*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 1960, vol. I, pàg. 126-132.
- CANTO, 1991
Alicia M. CANTO, «CIL VI 10229: ¿El testamento de Licinio Sura?», a *Chiron*, 21, Munic, 1991, pàg. 277-324.

- CARBONELL, 1546
Pere Miquel CARBONELL, *Chroniques de Espanya fins aci no divulgades*, Imp. de Carles Amoros, Barcelona, 1546.
- CARBONELL GIMENO i VARGAS, 1992
Joan CARBONELL, Helena GIMENO i Graciela VARGAS, «Las inscripciones de los *Adversaria* de Antonio Agustín del Ms. 5781 (=a 87) de la Biblioteca Nacional de Madrid», a *Epigraphica*, LIV, 1992, pàg. 167-190.
- CARDUCCI, 1968
C. CARDUCCI, *Arte romana in Piemonte*, Torí, 1968.
- CARETTONI, 1960
G. CARETTONI, «Excavations and Discoveries in the Forum Romanum and on the Palatine during the Last Fifty Years», a *Journal of Roman Studies*, 50, 1960, pàg. 192-203.
- CARRERAS i GARRIGA, 1991
J. CARRERAS i E. GARRIGA, *El Mèdol*, Tarragona, 1991.
- CASANOVAS, 1931
Ignasi CASANOVAS, *Josep Finestres*, co l. «Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes», sèrie II, vol. VII, Barcelona, 1931.
- CASANOVAS, 1933
Ignasi CASANOVAS, *Josep Finestres. Epistolari*, co l. «Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes», sèrie II, vol. VIII, Barcelona, 1933.
- CASAS-HOMS, 1975-76
Josep M. CASAS-HOMS (editor), *Dietari de Jeroni Pujades*, 2 vol., Barcelona, 1975-1976.
- CASTAGNOLI, 1942
Ferdinando CASTAGNOLI, «Due archi trionfali della via Flaminia presso piazza Sciarra», a *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 70, 1942, pàg. 57-82.
- CASTILLO, 1871
Rafael del CASTILLO, *Historia de España, ó sea colección de litografías...*, Barcelona, 1871.
- CASTILLO, 1966
C. CASTILLO GARCÍA, *Prosopographia Baetica*, Pamplona, 1966.
- CASTILLO, 1982
C. CASTILLO GARCÍA, «Los senadores béticos. Relaciones familiares y sociales», a *Epigrafía e ordine senatorio* (Roma, 1981), II, Roma, 1982, pàg. 465-519.
- CATALANO, 1978
P. CATALANO, «Aspetti spaziali del sistema giuridico-religioso romano. Mundus, templum, urbs, ager, Latium, Italia», a *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 16.1, 1978, pàg. 479-491.
- CAVALIERI, 1978
G. CAVALIERI MANASSE, *La decorazione architettonica romana di Aquileia, Trieste, Pola*, Padova, 1978.
- CAVARGNA, 1970
A. M. CAVARGNA, «Il fregio dell'arco di Susa», a *Segusium*, 7, 1970, pàg. 5-23.
- CEAN, 1832
Juan Agustín CEAN BERMÚDEZ, *Sumario de las Antigüedades Romanas que hay en España, en especial las pertenecientes a las Bellas Artes por...*, Imprenta de D. Miguel de Burgos, Madrid, 1832.
- CERRILLO, FERNÁNDEZ i HERRERA, 1990
Enrique CERRILLO, J. M. FERNÁNDEZ i G. HERRERA, «Ciudades, territorios y vías de comunicación en la lusitania meridional española», a *Les villes de Lusitanie romaine*, París, 1990, pàg. 11-20.
- Ceruti, 1978
Inventario Ceruti dei Manoscritti della Biblioteca Ambrosiana, vol. IV, Editrice Etimar, Milà, 1978.

- CHASTAGNOL, 1992
A. CHASTAGNOL, *Le senat romain à l'époque imperiale*, Les Belles Lettres, Paris, 1992.
- CHEVALLIER, 1974
Raymond CHEVALLIER, «Cité et territoire. Solutions romaines aux problèmes de l'organisation de l'espace. Problèmes et solutions: 1948-1973», a *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, 1, Berlin-Nova York, 1974, pàg. 649-788.
- CHEVALLIER, 1993
Raymond CHEVALLIER, «L'archéologie espagnole vué par Alexandre-Louis-Joseph Comte de Laborde», a *Les archéologues et l'archéologie*, (Bourg-en-Bresse, 25-27.IX.1992), Centre de Recherches A. Piganiol, Tours, 1993, pàg. 20-29.
- CHINER, 1990
Paloma CHINER MARTORELL, *La decoración arquitectónica en Saguntum*, Generalitat Valenciana, València, 1990.
- Circ, 1988
Xavier DUPRÉ, M. Jaume MASSÓ, M. Lluïsa PALANQUES i Patrizia VERDUCHI, *El circ romà de Tarragona. I. Les voltes de Sant Ermenegild*, a «Excavacions Arqueològiques a Catalunya», 8, Barcelona, 1988.
- CIRLOT
Juan Eduardo CIRLOT, *Tarragona, Poblet y Santas Creus*, a «Los monumentos cardinales de España», XIX, Madrid, sense data.
- CLIMENT, 1942
Luís CLIMENT, *Rojos en Tarragona y su provincia*, Talleres Tipográficos Suc. de Torres & Virgili, Tarragona, 1942.
- COARELLI, 1974
Filippo COARELLI, *Guida Archeologica di Roma*, Ed. Mondadori, Roma, 1974.
- COARELLI, 1980
Filippo COARELLI, *Roma*, a «Guide Archeologique Laterza», 6, Bari, 1980.
- COARELLI, 1985
Filippo COARELLI, *Il Foro Romano. II. Periodo repubblicano e Augusteo*, Ed. Quasar, Roma, 1985.
- COARELLI, 1988
Filippo COARELLI, *Il Foro Boario. Dalle origini alla fine della Repubblica*, Ed. Quasar, Roma, 1988.
- COLLART, 1937
P. COLLART, *Philippe, ville de Macédonie*, Paris, 1937.
- CONSENCI, 1987
CONSENCI, *Correspondència amb Sant Agustí*, vol. I (edició de J. AMENGUAL), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1987.
- CORBERA, 1678
Esteban de CORBERA, *Cataluña Illustrada*, Antonio Gramiñani, Nàpols, 1678.
- CORBIER, 1991
Mireille CORBIER, «Cité, territoire et fiscalité», a *Epigrafia. Actes du Colloque en Mémoire de Attilio Degrassi* (Roma, 17-18 maig 1988), «Collection de l'École Française de Rome», 143, Roma, 1991, pàg. 629-665.
- COROMINES, 1952
J. COROMINES, a *Mélanges de Linguistique et Littérature Romaniques offerts à Mario Roques*, IV, Paris, 1952, pàg. 25-72.
- COROMINES, 1965
J. COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I, Barcelona, 1965.

- CORTADA, 1841
Juan CORTADA, *Historia de España desde los tiempos más remotos hasta 1839*, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 1841.
- CORTÉS, 1836
M. CORTÉS LÓPEZ, *Diccionario geográfico, histórico de la España Antigua Tarraconense, Bética y Lusitania*, 3 vol., Madrid, 1836.
- COSTA, 1976
Jaume COSTA, «El Arco de Bará», a *Diario Español*, 1 d'octubre de 1976, Tarragona.
- CREMA, 1959
Luigi CREMA, *L'architettura romana*, a «Enciclopedia Classica», III, 12, I, Torí, 1959.
- CURCHIN, 1983
Leonard A. CURCHIN, «Personal Wealth in Roman Spain», a *Historia*, xxxii-2, Wiesbaden, 1983, pàg. 227-244.
- CURCHIN, 1990
Leonard A. CURCHIN, *The Local Magistrates of Roman Spain*, University of Toronto Press, Toronto/Buffalo/Londres, 1990.
- CURTIS, 1908
C. D. CURTIS, *Roman Monumental Arches*, a «Suplem. Papers of the American School of Classical Studies in Rome», II, Roma, 1908.
- DE MARIA, 1973
Sandro DE MARIA, «Metodologia per una rilettura dei forni di Roma antica», a *Parametro*, 20, ottobre de 1973, pàg. 36-41 i 45-46.
- DE MARIA, 1977
Sandro DE MARIA, «Apparato figurativo nell'arco onorario di Susa. Revisione critica del problema», a *Rivista di Archeologia*, I, 1977, pàg. 44-52.
- DE MARIA, 1979
Sandro DE MARIA, «La porta augustea di Rimini nel quadro degli archi commemorativi coevi. Dati strutturali», a *Studi sull'arco onorario romano*, «Studia Archaeologica», 21, Roma, 1979, pàg. 19-27.
- DE MARIA, 1981
Sandro DE MARIA, «Il problema del corinzio-italico in Italia settentrionale», a *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité*, 93-2, 1981, pàg. 565-616.
- DE MARIA, 1985
Sandro DE MARIA, «In margine a una pittura di paesaggio della villa romana della Farnesina», a *Latomus*, 44, 1985, pàg. 521-545.
- DE MARIA, 1988
Sandro DE MARIA, *Gli Archi Onorari di Roma e dell'Italia romana*, a «Bibliotheca Archaeologica», 7, Roma, 1988.
- DE RUGGIERO, 1913
E. DE RUGGIERO, *Il Foro romano*, Roma, 1913.
- DEGRASSI, 1947
Attilio DEGRASSI, *Fasti et Elogia*, a «Inscriptiones Italiae», 13, Roma, 1947.
- DEGRASSI, 1955
Attilio DEGRASSI, *Fasti Capitolini*, Torí, 1955.
- DEGRASSI, 1944-1945
Attilio DEGRASSI, «L'edificio dei Fasti Capitolini», a *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, 21, 1944-1945, pàg. 57-104.

- DEGRASSI, 1966-1967
N. Degrassi, «La dimora di Augusto sul Palatino», a *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, 39, 1966-1967, pàg. 77-116.
- DEL AMO, 1981
Maria Dolors DEL AMO, «Aportación al estudio de las canteras romanas de la zona arqueológica de Els Munts», a *Estudis Altafullencs*, 5, Altafulla, 1981, pàg. 5-25.
- DI STEFANO, 1987
Ivan DI STEFANO MANZELLA, *Mestiere di epigrafista. Guida alla schedatura del materiale epigrafico lapideo*, a «Vetera», 1, Roma, 1987.
- DI VITA, 1987
Ginette DI VITA EURARD, «Des Calvisii Rusones à Licinius Sura», a *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité*, 99, 1987, pàg. 281-338.
- DIAGO, 1603
Francesc DIAGO, *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona*, Sebastián de Comellas, Barcelona, 1603.
- DIAGO, 1613
Francesc DIAGO, *Anales de Valencia*, València, 1613.
- DÍAZ, 1985
Arturo DÍAZ MARTOS, *Capiteles corintios romanos de Hispania. Estudio-Catálogo*, Madrid, 1985.
- DILKE, 1971
O. A. W. DILKE, *The Roman land surveyors. An Introduction to the Agrimensores*, Newton Abbot, 1971.
- DRERUP, 1972-74
Heinrich DRERUP, «Zwei Kapitelle aus Italica», a *Archivo Español de Arqueología*, 45-47, 1972-74, pàg. 91-102.
- DUNCAN-JONES, 1982
R. DUNCAN-JONES, *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*, 2a ed., Cambridge, 1982.
- DUNCAN-JONES, 1990
R. DUNCAN-JONES, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, 1990.
- DUPRÉ, 1973
Nicole DUPRÉ, «La place de la vallée de l'Ebre dans l'Espagne romaine», a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, IX, Madrid, 1973, pàg. 133-175.
- DUPRÉ, 1986
Xavier DUPRÉ I RAVENTÓS, «Els capitells corintis de l'arc de Berà (Roda de Berà, Tarragonès)», a *Empúries*, 45-46, Barcelona, 1983-84 (1986), pàg. 308-315. Publicat també a «Fòrum», 6, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1986.
- DUPRÉ, 1988
Xavier DUPRÉ I RAVENTÓS, «Eine neue datierung des bogens von Berà (Tarragona, Spanien)», a *Akten des XIII Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie (Berlin 1988)*, Mainz, 1990, pàg. 339.
- DUPRÉ, 1992
Xavier DUPRÉ I RAVENTÓS, «Mariangelo Accursio. Un humanista italià a la Catalunya de principis del segle XVI» a *Miscel.lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 1992, pàg. 45-56.
- DUPRÉ i RAFEL, 1991
Xavier DUPRÉ I RAVENTÓS i Núria RAFEL I FONTANALS, «La política arqueològica de la Generalitat de Catalunya durante la República», a les actes del congrés *Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (siglos XVIII-XX)*, CSIC (Madrid, 1988), Ministerio de Cultura, Madrid, 1991, pàg. 173-176.

- DURAN, 1984
Eulàlia DURAN, *Lluís Ponç d'Icart i el «Llibre de les grandeses de Tarragona»*, col·l. «Biblioteca Torres Amat», 2, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1984.
- DURAN, 1988
Eulàlia DURAN, «Antoni Agustí i els cercles humanístics catalans», a *Jornades d'Història «Antoni Agustí i el seu temps (1517-1586)»* (Tarragona, 1986), Barcelona, 1988, pàg. 261-274.
- ECK, 1970
W. ECK, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, Munic, 1970.
- ECK, 1985
W. ECK, *Die Statthalter der germanischen Provinzen vom 1.-3. Jahrhundert*, Colònia/Bonn, 1985.
- Effigies tarraconenses*, 1990
Effigies tarraconenses, catàleg de l'exposició organitzada per el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1990.
- Enciclopedia Espasa*
Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana, Hijos de J. Espasa Ed., Barcelona, iniciada el 1905.
- ESCOLANO, 1611
Gaspar ESCOLANO, *Segunda parte de la década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, Pedro Patricio Mey, València, 1611.
- ESPÉRANDIEU, 1907
E. ESPÉRANDIEU, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romane*, París, 1907.
- ÉTIENNE, 1958
Robert ÉTIENNE, *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, a «Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome», 191, París, 1958.
- ÉTIENNE, 1965
Robert ÉTIENNE, «Les sénateurs espagnols sous Trajan et Hadrien», a *Les Empereurs romains d'Espagne*, París, 1965, pàg. 55-82.
- ÉTIENNE i FABRE, 1979
Robert ÉTIENNE i Georges FABRE, «L'immigration à Tarragone, capitale d'une province romaine d'Occident», a *Revista de la Universidad Complutense*, xxviii, fasc. 118, Madrid, 1979 («Homenaje a García Bellido», iv), pàg. 95-115.
- FABRE, 1984
Georges FABRE, «Accursius, Hübner et l'épigraphie de Conimbriga», a *Epigraphie Hispanique. Problèmes de Méthode et d'Édition*, París, 1984, pàg. 61-67, 5 làm.
- FABRE, MAYER i RODÀ, 1984
Georges FABRE, Marc MAYER i Isabel RODÀ, «A propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée a l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste», a *Epigraphie Hispanique. Problèmes de Méthode et d'Édition*, París, 1984, pàg. 282-288.
- FABRE, MAYER i RODÀ, 1986
Georges FABRE, Marc MAYER i Isabel RODÀ, «Las inscripciones romanas de la provincia de Barcelona», a *Caesaraugusta*, 63, 1986, pàg. 87-101.
- FABRE, MAYER i RODÀ, 1990
Georges FABRE, Marc MAYER i Isabel RODÀ, «Recrutement et promotion des «Élites Municipales» dans le Nord-est de l'*Hispania Citerior* sous le Haut-Empire», a *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité*, 102, 1990, pàg. 525-539.
- FARINELLI, 1921
Arturo FARINELLI, *Viajes por España y Portugal. Desde la Edad Media hasta el siglo XX*, Centro de Estudios Históricos, Madrid, 1921.

- FARINELLI, 1930
Arturo FARINELLI, *Viajes por España y Portugal. Suplemento*, Centro de Estudios Históricos, Madrid, 1930.
- FELIU, 1709
Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación Catalana, de sus Santos, Reliquia, Conventos [...] Divididos en tres tomos. Tomo I. Contiene los sucesos desde la primera población de España, hasta el año de 1163*, Joseph Llopis, Barcelona, 1709.
- FELLETTI, 1960-1961
B. M. FELLETTI MAJ, «Il fregio commemorativo dell'arco di Susa», a *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, 33, 1960-1961, pàg. 129-153.
- FELLETTI, 1966
B. M. FELLETTI MAJ, s. *Susa, arco*, a EAA, 7, 1966, pàg. 572-573.
- FERCHIOU, 1989
Naïdé FERCHIOU, *L'Evolution du décor architectonique en Afrique Proconsulaire des derniers temps de Carthage aux Antonins*, 1989, 2 vol. (No hi figura el lloc d'edició i el títol de la coberta és diferent)
- FERNÁNDEZ, 1870
Aurelià FERNÁNDEZ GUERRA, «El arco de Bará, los pueblos ilergetes y los cossetanos en la provincia de Tarragona», a *La Ilustración Española y Americana*, xiv, 1870, pàg. 306-308, 320, 326-327 i 339-341.
- FERNÁNDEZ, 1973
Carlos FERNÁNDEZ CASADO, *Puentes romanos en España*, Madrid, 1973.
- FERNÁNDEZ, 1989
José M. FERNÁNDEZ CORRALES, «El territorio de Augusta Emerita y los límites entre la Betica y Lusitania», a *XIX Congreso Nacional de Arqueología*, (Castelló de la Plana, 1987) Saragossa, 1989, pàg. 889-898.
- FERRERO, 1901
E. FERRERO, *L'arc d'Auguste à Suse*, Torí, 1901.
- FERRERO, 1902
E. FERRERO, «Di una recente pubblicazione sui bassirilievi dell'arco di Susa», a *Atti della Società Piemontese di Archeologia e Belle Arti*, 7, 1902, pàg. 280-293.
- FÉVRIER i LEVEAU, 1982
Paul Albert FÉVRIER i Philippe LEVEAU, «Introduction», a *Villes et Campagnes dans l'Empire romain* (Aix-en-Provence, 1980), Aix-en-Provence, 1982, pàg. 9-18.
- FINESTRES, 1762
Josep FINESTRES I DE MONSALVO, *Sylloge inscriptionum romanarum, quae in principatu Catalauniae vel exstant, vel aliquando exstiterunt, notis, et observationibus illustratarum*, Antonia Ibarra, Cervera, 1762.
- FISHWICK, 1982
Duncan FISHWICK, «The altar of Augustus and the Municipal Cult of Tarraco», a *Madriider Mitteilungen*, 23, 1982, pàg. 222-233.
- FISHWICK, 1987
Duncan FISHWICK, *The Imperial Cult in the Latin West: studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman Empire*, 2 vol., E. J. Brill, Leiden-Nova York-Copenague-Colònia, 1987-1992.
- FITA, 1876
Fidel FITA, «Lápidas romanas recién halladas en Barcelona», a *Revista histórica Latina*, Barcelona, 1876, pàg. 130.
- FITA, 1883
Fidel FITA, «Antigüedades romanas de Valencia», a *Boletín de la Real Academia de la Historia*, III, Madrid, 1883, pàg. 54.

- Fitxa*, 1982
Arc de Berà, Fitxer de Museus i Monuments, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 1982.
- FLORES, 1979
 Cándido FLORES SELLÉS, «Escritos inéditos de Antonio Agustín», a *Bulletin of Medieval Canon Law*, N. S., 9 (1979), pàg. 84-88.
- FLÓREZ, 1769
 Enrique FLÓREZ, *España Sagrada*, tom XXIV, *Antigüedades tarraconenses*, Antonio Marín, Madrid, 1769.
- FORNI, 1977
 Giovanni FORNI, «Il ruolo della menzione della tribù nell'onomastica romana», a *L'onomastique latine*, (París, 1975), París, 1977, pàg. 73-101.
- FRANCHI, 1959
 P. FRANCHI DEI CAVALIERI, «Las Actas de San Fructuoso de Tarragona», *Boletín Arqueológico*, fasc. 65-68, Tarragona 1959, pàg. 3-70.
- FRENZ, 1989
 Hans G. FRENZ, «The honorary arch at Mainz-Kastel», a *Journal of Roman Archaeology*, 2, Michigan, 1989, pàg. 120-125 i 416.
- FROTHINGHAM, 1904
 Arthur L. FROTHINGHAM, «A revised list of Roman Memorial and Triunfal Arches», a *American Journal of Archaeology*, VIII, 1904, pàg. 1-34.
- FROTHINGHAM, 1905
 Artur L. FROTHINGHAM, «De la véritable signification des monuments romains qu'on appelle "arcs de triomphe"», a *Revue Archéologique*, 1905, II, pàg. 216-230.
- FROTHINGHAM, 1915
 Arthur L. FROTHINGHAM, «The Roman Territorial Arch», a *American Journal of Archaeology*, XIX, 1915, pàg. 155-174.
- FULLANA, 1984
 Miquel FULLANA, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Mallorca, 1984.
- GABBA, 1990
 Emilio GABBA, «L'arco augusteo di Pavia», a *Athenaeum*, 68, Pavia, 1990, pàg. 515-517.
- GALSTERER, 1971
 H. GALSTERER, *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin, 1971.
- GARCÍA, 1928
 Alberto y Arturo GARCÍA CARRAFA, *Enciclopedia heráldica y genealógica hispano-americana*, tom XXXII, Madrid, 1928.
- GARCÍA BELLIDO, 1949
 Antonio GARCÍA Y BELLIDO, *Esculturas romanas de España y Portugal*, Madrid, 1949.
- GARCÍA BELLIDO, 1972-74
 Antonio GARCÍA Y BELLIDO, «El tetrapylon de Capera (Cáparra, Cáceres)», a *Archivo Español de Arqueología*, 45-47, Madrid, 1972-1974, pàg. 45-90.
- GARCÍA BELLIDO, 1974
 Antonio GARCÍA Y BELLIDO, «Arcos Honoríficos Romanos en Hispania», a *Hispania Romana* (Roma 1972), Accademia Nazionale dei Lincei, quadern núm. 200, Roma, 1974, pàg. 7-27.
- GATTI, 1944-1945
 G. GATTI, «La ricostruzione dell'arco di Augusto al Foro Romano», a *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, 21, 1944-1945, pàg. 105-122.

- GIL, 1966
Octavio GIL FARRÉS, *La moneda hispánica en la edad antigua*, Madrid, 1966.
- GIMENO, 1991
Javier GIMENO PASCUAL, *Estudios de arquitectura y urbanismo en las ciudades romanas del nordeste de Hispania*, 2 vol., Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1991.
- GIULIANI, 1990
Cairolì F. GIULIANI, *L'edilizia nell'antichità*, Ed. La nuova Italia Scientifica, Roma, 1990.
- GLADISS, 1972
Almut von GLADISS, «Der "Arc du Rhône" von Arles», a *Römischen Mitteilungen*, 79, 1972, pàg. 17-87, lám. 26-52.
- GOLVIN, 1988
Jean Claude GOLVIN, *L'Amphitéâtre romain. Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions*, a «Publications du Centre Pierre Paris», 18, 2 vol., París, 1988.
- GONZÁLEZ, 1986
Julián GONZÁLEZ, «The Lex Irnitana: A New Copy of the Flavian Municipal Law», a *Journal of Roman Studies*, 76, 1986, pàg. 147-243.
- GONZÁLEZ i ARCE, 1988
Julián GONZÁLEZ i Javier ARCE (ed.), *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, a «Anejos de Archivo Español de Arqueología», ix, Madrid, 1988.
- GORDON, 1957
Arthur E. GORDON, *Contributions to the Palaeography of latin Inscriptions*, Los Angeles, 1957.
- GORDON, 1983
Arthur E. GORDON, *Illustrated introduction to Latin Epigraphy*, Univ. of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londres, 1983.
- GORGES, 1982
J. O. GORGES, «Centuriation et organisation du territoire: notes préliminaires sur l'exemple de Merida», a *Villes et Campagnes dans l'Empire romain* (Aix-en-Provence, 1980) Aix-en-Provence, 1982, pàg. 101-110.
- GRAEF, 1888
Paul Graef, «Triumph und Ehrenbögen» a A. Baumeister (ed.), *Denkmäler des Klassischen Altertums*, tom III, Munic/Leipzig, 1888.
- GRAMUNT, 1936
J. GRAMUNT, «L'Arc de Barà a l'estampa», a *Papyrus*, 2, Barcelona, 1936, pàg. 79-85.
- GROS, 1976
Pierre GROS, *Aurea Templi. Recherches sur l'architecture religieuse de Rome à l'époque d'Auguste*, a «Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome», 231, Roma, 1976.
- GROS, 1979
Pierre GROS, «Pour une chronologie des arcs de triomphe de Gaule Narbonnaise (à propos de l'arc de *Glanum*)», a *Gallia*, 37, fasc. 1, 1979, pàg. 55-83.
- GROS, 1981
Pierre GROS, «Les temples Géminés de *Glanum*. Etude préliminaire», a *Revue Archéologique de Narbonnaise*, xiv, 1981, pàg. 125-158.
- GROS, 1990
Pierre GROS, «Théâtre et culte impérial en Gaule Narbonnaise et dans la Péninsule Ibérique», a *Stadtbild und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Suplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 381-390.
- GUADÁN, 1969
Antonio M. de GUADÁN, *Numismática ibérica e ibero-romana*, «Bibliotheca Archaeologica», vi, CSIC, Madrid, 1969.

- GUADÁN, 1980
Antonio M. de GUADÁN, *La moneda ibérica*, Ed. Cuadernos de Numismática, Madrid, 1980.
- GUALANDI, 1979
Giorgio GUALANDI, «L'apparato figurativo negli archi augustei», a *Studi sull'arco onorario romano*, «Studia Archaeologica», 21, Roma, 1979, pàg. 93-141.
- Guia, 1991
Xavier AQUILUÉ, Xavier DUPRÉ. M. Jaume MASSÓ i Joaquín RUIZ DE ARBULO, *Tarraco. Guia arqueològica*, Tarragona, 1991.
- GUITART, 1987
Josep GUITART, «Quelques reflexions sur les caractéristiques de l'Enceinte Augustéenne de Barcino (Barcelone)», a *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain* (Nîmes, 1985), Nîmes, 1987, pàg. 125-127.
- GURT i MARQUÈS, 1988
Josep M. GURT i Anna MARQUÈS, «La conquesta cadastral de l'espai. Les emprentes de la història en el paisatge del Camp de Tarragona», a *Espais*, 12, Barcelona, juliol-agost de 1988, pàg. 46-51.
- GUTIÉRREZ, 1981
M. Ángeles GUTIÉRREZ BEHEMERID, «Cinco capiteles romanos del Museo Numantino de Soria», a *Celtiberia*, 62, Sòria, 1981, pàg. 301-308.
- GUTIÉRREZ, 1982
M. Ángeles GUTIÉRREZ BEHEMERID, «Sobre la sistematización del capitel corintio en la Península Ibérica», a *Boletín de los Seminarios de Arte y Arqueología*, XLVIII, Valladolid, 1982, pàg. 25-44.
- GUTIÉRREZ, 1986a
M. Ángeles GUTIÉRREZ BEHEMERID, *Capiteles romanos de la Península Ibérica*, a «Studia Archaeologica», 77, Valladolid, 1986.
- GUTIÉRREZ, 1986b
M. Ángeles GUTIÉRREZ BEHEMERID, *Capiteles de Barcino en los museos de Barcelona*, a «Faventia. Monografies», 5, Bellaterra, 1986.
- HAGEN, 1922
J. HAGEN, «Unveröffentlichte Inschriften aus dem Brohltal», a *Germania*, 6, 1922, pàg. 78-81.
- HALEY, 1986
E. W. HALEY, *Foreigners in Roman Imperial Spain. Investigations of Geographical Mobility in the Spanish Provinces 30 BC-AD 284*, Columbia University, Nova York, 1986, pàg. 96 i s.
- HASSEL, 1966
F. J. HASSEL, *Der Trajansbogen in Benevent*, Mainz, 1966.
- HAUSCHILD, 1973-1974
Theodor HAUSCHILD, «La puerta romana de la muralla de Tarragona», a *Boletín Arqueológico*, èp. iv, fasc. 121-128, Tarragona, 1973-1974, pàg. 23-33.
- HAUSCHILD, 1983
Theodor HAUSCHILD, *Arquitectura romana de Tarragona*, Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 1983.
- HAUSCHILD, 1984
Theodor HAUSCHILD, *Monumentos romanos de Tarragona a la luz de los grabados antiguos*, Tarragona, 1984.
- HAUSCHILD, MARINER i NIEMEYER, 1966
Theodor HAUSCHILD, Sebastián MARINER i Hans Georg NIEMEYER, «Torre de los Escipiones. Ein römischer Grabturm bei Tarragona», a *Madridrer Mitteilungen*, 7, 1966, pàg. 162-188.
- HEILMEYER, 1970
W. D. HEILMEYER, *Korintische Normalkapitelle. Studien zur geschichte der Römischen Architekturdecoration*, a «Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung», supl. 16, Heidelberg, 1970.

- HEINRICH, 1991
Hayo HEINRICH, «Die Kapitelle des Bogens von Aquino», a *Archäologischer Anzeiger*, fasc. 4, Berlín, 1991, pàg. 600-606.
- HERNÁNDEZ i MORERA, 1892
Buenaventura HERNÁNDEZ SANAHUJA i Emilio MORERA LLAURADÓ, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, I, Tarragona, 1892.
- HERNÁNDEZ i TORRES, 1867
Buenaventura HERNÁNDEZ SANAHUJA i José M. TORRES SEDÓ, *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designación de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona, 1867.
- HERRERA, 1978
Javier HERRERA, «Documentos relativos al arquitecto tarraconense Joan Antoni Rovira conservados en el Archivo Histórico Provincial de Tarragona», a *Boletín Arqueológico*, èp. iv, fasc. 141-144, Tarragona, 1978, pàg. 103-113.
- HESBERG, 1981
Henner von HESBERG, «Lo sviluppo dell'ordine corinzio in età tardo-repubblicana», a *L'Art Decoratif à Rome à la fin de la République et au début du Principat*, Roma, 1981, pàg. 19-53; debat, pàg. 54-60.
- HESBERG, 1990
Henner von HESBERG, «Bauornament als Kulturelle Leitform», a *Stadtbild und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Suplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 341-366.
- HESBERG, 1992
Henner von HESBERG, «Bogenmonumente der frühen Kaiserzeit und des 2. Jahrhunderts n. Chr. Vom Ehrenbogen zum Festtor», a *Die Römische Stadt im 2. Jahrhundert n. Chr.*, (Xanten, 2-4.V.1990), «Xantener Berichte», II, Rheinland-Verlag, Colònia, 1992, pàg. 277-299.
- HEURGON, 1952
J. HEURGON, «La date des gobelets de Vicarello», a *Revue des Etudes Anciennes*, LIV, 1952, pàg. 39-50.
- HEUZEY i DAUMET, 1864
L. HEUZEY i H. DAUMET, *Mission archéologique en Macédonie*, París, 1864.
- HILL, 1931
G. F. HILL, *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, Nova York, 1931.
- HOLLAND, 1946
L. B. HOLLAND, «The Triple Arch of Augustus», a *American Journal of Archaeology*, 50, 1946, pàg. 52-59.
- HOLLAND, 1953
L. B. HOLLAND, «The Foundations of the Arch of Augustus», a *American Journal of Archaeology*, 57, 1953, pàg. 1-4.
- HOLLAND, 1961
Louise Adams HOLLAND, *Janus and the Bridge*, «Papers and Monographies of the American Academy in Rome», 21, Roma, 1961.
- HOYOS, 1971
B. D. HOYOS, *The romanisation of Spain: a study of Settlement and Administration to A. D. 14*, Dept. of Philology Thesis, Oxford, 1971.
- HÜBNER, 1888
Emile HÜBNER, *La arqueología de España*, Barcelona, 1888.

- IGLÉSIES, 1966
Josep IGLÉSIES, *La realitat comarcal a Catalunya (Assaig sobre el concepte de comarca)*, Barcelona, 1966.
- JIMÉNEZ, 1975
Alfonso JIMÉNEZ, «De Vitruvio a Vignola: Autoridad de la tradición», a *Habis*, 6, 1975, pàg. 253-294.
- JIMÉNEZ, 1977
Alfonso JIMÉNEZ, «Impresiones de un viaje a la tarraconense», a *Bellas Artes*, 58, Madrid, 1977, pàg. 29-34.
- JIMÉNEZ, 1989
José Luis JIMÉNEZ SALVADOR, «El monumento funerario de los Sergii en Sagunto», a *Homenatge A. Chabret 1888-1988*, València, 1989, pàg. 207-220.
- JONES, 1970
C. P. JONES, «Sura and Senecio», a *Journal of Roman Studies*, 60, 1970, pàg. 98-104.
- JONES, 1989
Mark Wilson JONES, «Designing the Roman Corinthian order», a *Journal of Roman Archaeology*, 2, Michigan, 1989, pàg. 35-69.
- JOUFFROY, 1986
H. JOUFFROY, *La construction publique en Italie et dans l'Afrique romaine*, Estrasburg, 1986.
- KAGAN, 1986
Richard L. KAGAN (ed.), *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Ed. El Viso, Madrid, 1986.
- KÄHLER, 1939a
Heinz KÄHLER, *Die Römischen Kapitelte des Rheingebietes*, «Römisch-Germanische Forschungen», 13, Berlín, 1939.
- KÄHLER, 1939b
Heinz KÄHLER, s. *Triumphbogen (Ehrenbogen)*, a *RE*, VII, A, 1, 1939, col. 303-493.
- KÄHLER, 1960
Heinz KÄHLER, *Rom und seine Welt*, Munic, 1960.
- KAJANTO, 1965
I. KAJANTO, *The Latin Cognomina*, a «Commentationis Humanarum Litterarum», xxxvi-2, Hèlsinki, 1965.
- KEAY, CARRETÉ i MILLET, 1989
Simon KEAY, Josep M. CARRETÉ i Martin MILLET, «Ciutat i camp en el món rural: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis», a *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, Barcelona, 1989, pàg. 121-129.
- KLEINER, 1973
Fred S. KLEINER, «Gallia Graeca Gallia Romana. An Introduction of Classical Sculpture in Gaul», a *American Journal of Archaeology*, 77, 1983, pàg. 379-390.
- KLEINER, 1977
Fred S. KLEINER, «Artist in the Roman World. An itinerant workshop in Augustan Gaul», a *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité*, 89-2, Roma, 1977, pàg. 661-696.
- KLEINER, 1985a
Fred S. KLEINER, *The Arc of Nero in Rome. A Study of the Roman Honorary Arch before and under Nero*, Roma, 1985.
- KLEINER, 1985b
Fred S. KLEINER, «The Arch of Gaius Caesar at Pisa (CIL, xi, 1421)», a *Latomus*, 44, 1985, pàg. 156-164.
- KLEINER, 1989a
Fred S. KLEINER, «The study of Roman triumphal and honorary arches 50 years after Kähler», a *Journal of Roman Archaeology*, 2, Michigan, 1989, pàg. 195-206.

- KLEINER, 1989b
Fred S. KLEINER, «The Arch of Galba at Tarragona and dynastic portraiture on Roman Arches», a *Madriider Mitteilungen*, 30, Mainz, 1989, pàg. 239-252, làm. 18.
- KLEINER, 1990
Fred S. KLEINER, «An extraordinary posthumous honor for Livia», a *Athenaeum*, 68, Pavia, 1990, pàg. 508-514.
- KOPPEL, 1982
Eva María KOPPEL, «Escultura del Teatro romano de Tarragona», a *Actas del Simposio «El teatro en la Hispania Romana»* (Mèrida, 1980), Badajoz, 1982, pàg. 139-152.
- KOPPEL, 1983
Eva María KOPPEL, «El foro municipal de Tarraco y su decoración escultórica», a *xvii Congreso Nacional de Arqueología* (Logronyo, 1983), Saragossa, 1985, pàg. 841-854.
- KOPPEL, 1985
Eva María KOPPEL, *Die Römischen Sculpturen von Tarraco*, a «Madriider Forschungen», 15, Berlín, 1985.
- KOPPEL, 1990
Eva María KOPPEL, «Relieves arquitectónicos de Tarragona», a *Stadtbild und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Suplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 327-340.
- KRISTELLER, 1963
Paul Oskar KRISTELLER, *Iter Italicum. A finding list of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the renaissance in italian and other libraries*, vol. 1, Londres/Leiden, 1963.
- KÜTHMANN i OVERBECK, 1973
H. KÜTHMANN i B. OVERBECK, *Bauten Roms auf Münzen und Medaillen*, Munic, 1973.
- LABORDE, 1806
Alexandre de LABORDE, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, París, 1806.
- LABORDE, 1974
Alexandre de LABORDE, *Viatge pintoresc i històric. El Principat*, Barcelona, 1974.
- LABORDE, 1975
Alexandre de LABORDE, *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears*, Barcelona, 1975.
- LAFRAN i ROTH, 1989
Paul LAFRAN i Anne ROTH CONGES, *Le pont-flavien de Saint-Chamas*, Marsella, 1989.
- La Mosaïque*, 1839
La Mosaïque. Nouveau Magasin Pittoresque Universel, Imp. d'Adolphe Everat et Compagnie, París, 1839.
- LANCIANI, 1888
Rodolfo LANCIANI, *Ancient Rome in the Light of Recent Discoveries*, Boston/Nova York, 1888.
- LANCIANI, 1903
Rodolfo LANCIANI, *Storia degli Scavi di Roma*, II, 1903.
- LAUTER, 1972
Heide LAUTER-BUFE, «Zur Kapitellfabrikation in Spätrepublikanischer Zeit», a *Römischen Mitteilungen*, 79, Roma, 1972, pàg. 323-329, làm. 134-137.
- LAZARIDES, 1973
D. LAZARIDES, *Philippoi, Romaïke apoikia*, Atenes, 1973.
- LAZARIDES, 1976
D. LAZARIDES, s. *Philippi*, a PECS.

- LE ROUX, 1982a
Patrick LE ROUX, *L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 409*, París, 1982.
- LE ROUX, 1982b
Patrick LE ROUX, «Les sénateurs originaires de la province romaine d'Hispania Citerior», a *Epigrafia e ordine senatorio* (Roma, 1981), Roma, 1982, pàg. 439-464.
- LEHMANN, 1934
K. LEHMANN-HARTLEBEN, «L'Arco di Tito», a *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 62, Roma, 1934, pàg. 89-112.
- LEVEAU, 1984
Philippe LEVEAU, *Caesarea de Maurétanie: une ville romaine et ses campagnes*, «Collection de l'École Française de Rome», 70, París/Roma, 1984.
- LIZ, 1988
J. LIZ GUIRAL, *El puente de Alcántara. Arqueología e historia*, Madrid, 1988.
- LOCKER, 1824
Edmund Hanke LOCKER, *Wiews in Spain*, Londres, 1824 (hi ha una edició facsímil, amb traducció al castellà, de José Antonio Zabalbeascoa, d'Ediciones El Museo Universal, Madrid, 1984).
- LÓPEZ, 1984
D. LÓPEZ BONILLO, *Geografía del Camp de Tarragona*, «El Balcó», núm. 3, Tarragona, 1984.
- LOSTAL, 1992
Joaquín LOSTAL PROS, *Los miliarios de la provincia Tarraconense*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1992.
- LÖWY, 1928
E. LÖWY, «Die Anfänge des Triumphbogens», a *Jarbbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, Neue Folge*, 2, 1928.
- LUGLI, 1946
Giuseppe LUGLI, *Roma antica. Il centro monumentale*, Roma, 1946.
- LUGLI, 1947
Giuseppe LUGLI, *Monumenti minori del Foro Romano*, Roma, 1947.
- LUGLI, 1957
Giuseppe LUGLI, *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957, 2 vol.
- LUGLI, 1970
Giuseppe LUGLI, *Itinerario di Roma antica*, Milà, 1970.
- LUZÓN, 1982
José M. LUZÓN, «El teatro romano de Itálica», a *Actas del Simposio «El teatro en la Hispania romana»* (Mèrida, 1980), Badajoz, 1982, pàg. 183-202.
- MACKIE, 1983
Nicola MACKIE, *Local Administration in Roman Spain A. D. 14-212*, a «BAR International Series», 172, Oxford, 1983.
- MACKIE, 1990
Nicola MACKIE, «Urban munificence and the growth of Urban consciousness in Roman Spain», a *The Early roman Empire in the West*, (Blagg i Millet, ed.), Oxford, 1990, pàg. 179-192.
- MADOZ, 1849
Pascual MADOZ, *Diccionario geográfico-histórico de España y sus provincias de Ultramar*, vol. vi, Madrid, 1849.
- MADURELL, 1975
José M. MADURELL, «Mas sobre Pedro Serra Postius», a *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVI (1973), Barcelona, 1975.

- MANGAS, 1971
Julio MANGAS, «Un capítulo de los gastos en el municipio romano de Hispania a través de las informaciones de la epigrafía latina», a *Hispania Antiqua*, 1, Vitòria, 1971, pàg. 105-146.
- MANSUELLI, 1944
Guido Achille MANSUELLI, «L'Arco di Augusto in Rimini», a *Emilia Romana*, 2, 1944, pàg. 109-196.
- MANSUELLI, 1948
Guido Achille MANSUELLI, «Arcus», a *Aevum*, 22, 1948, pàg. 75-84.
- MANSUELLI, 1954
Guido Achille MANSUELLI, «El arco honorífico en el desarrollo de la arquitectura romana», a *Archivo Español de Arqueología*, 27, 1954, pàg. 93-178.
- MANSUELLI, 1959-1960
Guido Achille MANSUELLI, «Il monumento augusteo del 27 a. C. Nuove ricerche sull'arco di Rimini», a *Arte Antica e Moderna*, 8, 1959, pàg. 363-391, i 9, 1960, pàg. 16-39.
- MANSUELLI, 1970
Guido Achille MANSUELLI, «Aedicula columnis adornata. Nuove osservazioni sugli archi romani italici e provenzali», a *Rivista di Studi Liguri*, 36, 1970, pàg. 103-109.
- MANSUELLI, 1971
Guido Achille MANSUELLI, *Urbanistica e architettura della Cisalpina romana*, a «Latomus», III, Bruxelles, 1971.
- MANSUELLI, 1979
Guido Achille MANSUELLI, «Fornix e arcus. Note di terminologia», a *Studi sull'arco onorario romano*, «Studia Archaeologica», 21, Roma, 1979, pàg. 15-17.
- MARCI RUIZ, 1988
Ricardo MARCI JAQUÍN RUIZ DE ARBULO, «La Basílica de la Colonia Tarraco. Una nueva interpretación del llamado Foro Bajo de Tarragona», a *Los foros romanos de las provincias occidentales* (Valencia, 1986), Madrid, 1988, pàg. 31-44.
- MARCA, 1688
Pere de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus. Hoc est geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis & circumjacentium populorum*, París, 1688.
- MARCOS, 1982-1983
Alejandro MARCOS, «Ménsula de posible arco romano en Córdoba», a *Corduba archaeologica*, 13, 1982-1983, pàg. 45-66.
- MARTINELL, 1945
Cèsar MARTINELL, «Nombramiento de académico del Arquitecto José Prat, autor de la Capilla de Santa Tecla», a *Boletín Arqueológico*, èp. IV, any XLV (1945), fasc. 1-2 (gener-juny), pàg. 58-62.
- MARTÍNEZ, 1987
José MARTÍNEZ GÁZQUEZ, «Tarragona y los inicios de la romanización en Hispania», *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 4-5 (1982-1983), Tarragona, 1987, pàg. 73-86.
- MARTORELL, 1990
Josep M. MARTORELL, «La denominació Berà és del tot correcta: cap problema!», a *Nou Diari*, Tarragona, 6 de novembre de 1990.
- MASDEU, 1782-1787
Juan Francisco de MASDEU, *Storia Critica di Spagna*, vol. 1, Foligno, 1782; vol. 2, Florència, 1787.
- MASDEU, 1789
Juan Francisco de MASDEU, *Historia crítica de España, y de la cultura española en todo género, escrita en italiano por [...], traducida al idioma español por N. N.*, tom VI, *España Romana*, Madrid, 1789.

- MASDEU, 1800
 Juan Francisco de MASDEU, *Historia crítica de España, y de la cultura española en todo género, escrita en italiano por [...]*, tom XIX, *Suplementos*, Madrid, 1800.
- MASSÓ, 1883
 Antoni MASSÓ, «Excursió a Roda de Barà i Creixell», a *Memòries de l'Associació Catalànista d'Excursions Científiques*, VII, Barcelona, 1883, pàg. 44-51.
- MASSÓ, 1982
 Manuel Jaume MASSÓ i CARBALLIDO, *Dos inscripciones y un relieve del Museo Municipal de Reus. Historia de una investigación arqueológica*, tesi de llicenciatura, inèdita, presentada a la Univ. de Barcelona el febrer de 1982.
- MASSÓ, 1986
 Manuel Jaume MASSÓ i CARBALLIDO, «Notes per a una biografia de Lluís Pons d'Icart (1518/20-1578)», a *Treballs Canongins 1985*, Tarragona, 1986, pàg. 63-102.
- MASSÓ, 1989
 Manuel Jaume MASSÓ i CARBALLIDO, «Notes sobre escultures i inscripcions romanes a la Tarragona dels segles XVI, XVIII i XIX», a *Faventia*, 11-1, Bellaterra, 1989, pàg. 83-108.
- MAURIN, 1978
 L. MAURIN, *Saintes antique des origines à la fin du VI siècle ap. J. Ch.*, Saintes, 1978.
- MAYANS, 1732
 Gregori MAYANS i SISCAR, *Gregorii Majansii Generosi et antecessoris valentini Epistolarum libri sex*, València, 1732.
- MAYER, 1977
 Marc MAYER, «Notas sobre epigrafía romana barcelonesa», a *Actas del XIV Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 1977, pàg. 890-891.
- MAYER, 1980
 Marc MAYER, «La crònica de Pujades i l'epigrafia de Mataró», a *Faventia*, 2/2, Bellaterra, 1980, pàg. 101 i s.
- MAYER, 1984
 Marc MAYER, «Epigrafia hispànica y transmisión literaria con especial atención a la manuscrita», a *Epigraphie Hispanique. Problèmes de Méthode et d'Édition*, París, 1984, pàg. 35-57.
- MÉLIDA, 1925a
 José Ramón MÉLIDA, *Monumentos romanos de España*, Madrid, 1925.
- MÉLIDA, 1925b
 José Ramón MÉLIDA, «Informe acerca de declaración de Monumento Nacional a favor del Arco de Bará, Torre de los Escipiones y del Pretorio de Augusto, conocido por Castillo de Pilatos, en Tarragona», a *Butlletí Arqueològic*, èp. III, Tarragona, 1925, pàg. 69.
- MÉLIDA, 1927
 José Ramón MÉLIDA, «Arco de Bará: Torre de los Escipiones: Pretorio de Augusto (Tarragona)», a *Boletín de la Real Academia de la Historia*, xc, Madrid, 1927, pàg. 8-16.
- MÉLIDA, 1929
 José Ramón MÉLIDA, *Arqueología Española*, Barcelona, 1929.
- MÉLIDA, 1935
 José Ramón MÉLIDA, «El arte en España durante la época romana», a *Historia de España*, Ed. Espasa Calpe, Madrid, 1935, tom II, pàg. 643-644.
- MÉNDEZ, 1990
 Abraham MÉNDEZ, «Berà o Barà, aquesta és la qüestió», a *Nou Diari*, Tarragona, 1 de novembre de 1990.

- MENÉNDEZ, 1970
 JOSÉ MENÉNDEZ PIDAL, «El Mausoleo de los Atilios», a *Archivo Español de Arqueología*, 43, 1970, pàg. 89-112.
- MILÀ, 1868
 Manuel MILÀ Y FONTANALS, «Apunts històrics sobre Olèrdola», a *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II, Barcelona, 1868, pàg. 505-528.
- MILLAR, 1983
 Fergus MILLAR, «Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status», a *Journal of Roman Studies*, 83, 1983, pàg. 76-96.
- MILLET, 1990
 Martin MILLET, «Roman towns and their territories: an archaeological perspective», a *City and Country in the Ancient World*, (J. Rich i A. Wallace-Hadrill, ed.), London/Nova York, 1990, pàg. 169-189.
- MIQUEL, 1958
 FRANCISCO MIQUEL ROSELL, *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, II, Madrid, 1958.
- MIQUEL, 1969
 FRANCISCO MIQUEL ROSELL, *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, IV, Madrid, 1969.
- MONTEVECCHI, 1939
 Liana MONTEVECCHI, «Catalogo dei codici epigrafici delle biblioteche milanesi», a *Epigraphica. Rivista Italiana di Epigrafia*, I, 1939, pàg. 53-75.
- MORANT, 1986
 Jordi MORANT I CLANXET, *L'Arc de Berà*, co l. «Pau de les Postals», 5, Tarragona, 1986.
- MOREL, 1892
 Alfred MOREL-FATIO, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, Bibliothèque Nationale, París, Imprimerie Nationale, 1892.
- MORERA, 1894
 Emilio MORERA LLAURADÓ, *Tarragona antigua y moderna. descripción histórico-arqueológica de todos sus monumentos y edificios públicos, civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita, examen e inspección*, Tarragona, 1894.
- MORERA, 1910
 Emili MORERA LLAURADÓ, *Provincia de Tarragona*, vol. IV de la *Geografía general de Catalunya*, dirigida per F. Carreras Candi, Barcelona, c. 1910.
- MOREU, 1982
 E. MOREU REY, *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca, 1982.
- Mostra augustea*, 1938
Mostra augustea della romanità, catàleg de l'exposició, Roma (1a edició, 1938). Hem consultat la 4a edició, Roma, 1943.
- NASH, 1968
 E. NASH, *Pictorial Dictionary of Ancient Rome*, 2a ed., Nova York, 1968.
- NIERHAUS, 1964
 R. NIERHAUS, «Baedro. Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena», a *Madrider Mitteilungen*, 5, Heidelberg, 1964, pàg. 185-212.
- NILSSON, 1935
 M. P. NILSSON, «The Triumphal Arch and Town Planning», a *Opuscula Archeologica*, I, 1935, pàg. 120-128.
- NOACK, 1928
 F. NOACK, «Triumph und Triumphbogen», a *Vorträge der Bibliothek Warburg*, 5, 1925-1926 (1928), pàg. 147-201.

- NÜNNERICH, 1993
Annette NÜNNERICH ASMUS, «Strassen, Brücken und Bögen als Zeichen römischen Herrschaftsanspruch», a *Hispania Antiqua. Denkmäler der Römerzeit*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1993, pàg. 121-157.
- Obra, 1867
Obra pública en España, Madrid, c. 1867.
- OLIVA, 1936
Cosme OLIVA I TODA, «L'Arc de Barà» a *Diari de Tarragona*, 30 d'octubre de 1936, pàg. 1-4.
- ORELLIUS, 1828
Iohannes Caspar ORELLIUS, *Inscriptionum amplissima collectione*, 2 vol. Turicci, 1828.
- PALLARÈS, 1973
Francesca PALLARÈS, «La topografia e le origini della Barcelona romana», a *Rivista di Studi Liguri*, 36, Bordighera, 1973, pàg. 63-102.
- PALLÍ, 1985
Federico PALLÍ, *La Via Augusta en Catalunya*, «Faventia Monografías», 3, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1985.
- PALLOTTINO, 1958
Massimo PALLOTTINO, s. *Arco onorario e trionfale*, a EAA, I, Roma, 1958, pàg. 588-599.
- Panorama universal*, 1845
Panorama universal. Historia y descripción de todos los pueblos, vol. 33, *España*, Imprenta del Imperial, Barcelona, 1845.
- PENSA, 1979
Marina PENSA, «Genesi e sviluppo dell'arco onorario nella documentazione numismatica», a *Studi sull'arco onorario romano*, «Studia Archaeologica», 21, Roma, 1979, pàg. 19-27.
- PENSABENE, 1973
Patrizio PENSABENE, *I Capitelli*, a «Scavi di Ostia», 7, Roma, 1973.
- PENSABENE, 1984
Patrizio PENSABENE, *Tempio di Saturno, architettura e decorazione*, «Lavori e Studi di Archeologia», 5, Roma, 1984.
- PÉREZ, 1991
Arturo PÉREZ, *Lleida Romana*, Lleida, 1991.
- PERROT, 1860
G. PERROT, «Daton, Néopolis, les ruines de Philippes», a *Revue Archéologique*, II, París, 1860, pàg. 45-52 i 67-77.
- PETERS, 1986
R. PETERS, *Dekorative Reliefs an Römischen Ehrenbogen in Südgallien*, 1986.
- PETERSEN, 1900
E. PETERSEN, «Zum Augustus-Bogen von Rimini», a *Römischen Mitteilungen*, 15, 1900, pàg. 169-171.
- PFANNER, 1983
Michael PFANNER, *Der Titusbogen*, Mainz, 1983.
- PFANNER, 1990
Michael PFANNER, «Modelle Römischer Stadtentwicklung am Beispiel Hispaniens und der Westlichen Provinzen», a *Stadt und Ideologie*, (Madrid, 19-23.X.1987), «Bayerische Akademie der Wissenschaften», Supplements, Nova sèrie, núm. 103, Munic, 1990, pàg. 59-116.
- PICARD, 1957
Gilbert Charles PICARD, *Les trophées romains*, a «Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome», núm. 187, París, 1957.

- PICARD, 1963
Gilbert Charles PICARD, «Glanum et les origines de l'art romano-provençal. I: l'architecture», a *Gallia*, 21-1, pàg. 111-124.
- PIFERRER, 1839
Pablo PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc.*, Imprenta de J. Verdaguer, Barcelona, 1839.
- PIFERRER i PI, 1884
Pablo PIFERRER i Francisco PI i MARGALL, *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, tom II, *Cataluña*, Barcelona, 1884.
- PLATNER i ASHBY, 1929
S. B. PLATNER i T. ASHBY, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Londres, 1929.
- PONS, 1980
Jordi PONS, «Notes històriques sobre el municipium Sigarrensis», a *Recerques Lleidenques*, II-3, Tàrraga, 1980, pàg. 39 i s.
- PONS, 1985
Jordi PONS, «Propietats agràries d'itàlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix -ana-», a *Pyrenae*, 21, Barcelona, 1985, pàg. 129-139.
- PONS, 1572
Lluís PONS D'ICART, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, Lleida, 1572 (+ portada i full d'errates, 1573).
- PONS, 1883
Lluís PONS D'ICART, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, (amb pròleg de J. Pleyán de Porta) Lleida, 1883.
- PONS, 1981
Lluís PONS D'ICART, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, (amb pròleg de Pere Batlle Huguet), Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 1981.
- PONZ, 1785
Antonio PONZ, *Viage de España en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella*, Joachin Ibarra, Madrid, 1772-1794. Vol. XIII de 1785.
- PONZ, 1947
Antonio PONZ, *Viaje de España. Seguido de los dos tomos del Viaje fuera de España*, edició de Casto María del Rivero, Editorial Aguilar, Madrid, 1947.
- POTTER, 1988
T. W. POTTER, «City and territory in Roman Algeria: the case of Iol Caesarea», a *Journal of Roman Archaeology*, 1, Michigan, 1988, pàg. 190-196.
- PRIEUR, 1968
J. PRIEUR, *La province romaine des Alpes Cottienues*, Lió, 1968.
- PRIEUR, 1982
J. PRIEUR, «Les arcs monumentaux dans les Alpes occidentales», a *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 12.1, 1982, pàg. 445-451.
- PROMIS, 1862
C. PROMIS, *Le antichità di Aosta, Augusta Praetoria Salassorum, misurate, diseguate, illustrate*, Torí, 1862, pàg. 174-192.
- PUIG, 1965
Flocelo PUIG VILA, *Bará. Notas históricas*, Vilanova i la Geltrú, 1965.
- PUIG, FALGUERA i GODAY, 1909
Josep PUIG i CADAFAELCH, Antoni FALGUERA i Josep GODAY, *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1909.

- PUIG, FALGUERA i GODAY, 1934
Josep PUIG i CADAFALECH, Antoni FALGUERA i Josep GODAY, *L'Arquitectura Romana a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1934.
- PUJADES, 1609
Jeroni PUJADES, *Crónica universal del Principat de Catalunya*, Jeroni Margarit, Barcelona, 1609.
- PUJADES, 1777
Jeroni PUJADES, *Cronica general del Principado de Cataluña*, traducció castellana de Pedro Ángel Tarazona, publicada en el *Semanario Histórico Erudito*, Barcelona, 1777.
- PUJADES, 1831
Jeroni PUJADES, *Crónica universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII por Gerónimo Pujades*, (traducció i edició a càrrec de Torres Amat i altres) Imprenta Josep Torner, Barcelona, 1829-1832, tom tercer de 1831.
- RAFEL i DUPRÉ, 1989
Núria RAFEL i FONTANALS i Xavier DUPRÉ i RAVENTÓS, «L'Arqueologia i les Institucions de govern de Catalunya (1907-1939)», a *Revista de Catalunya*, 28, Barcelona, 1989, pàg. 105-123.
- RÀFOLS
Josep F. RÀFOLS i FONTANALS, *Itinerari artístic. Catalunya*, Barcelona, sense data.
- RAKOB, 1969
F. RAKOB, «Zum rundtempel auf dem Forum Boarium in Rom», a *Archäologischer Anzeiger*, 84, 1969, pàg. 275-284.
- RAMON, 1894
Jaume RAMON VIDALES, «L'Arch de Barà» a *Co lección de Lectura Popular*, vol. VIII, pàg. 515-534, Barcelona, 1894 (publicat també com a monografia per la Diputació de Tarragona, el Vendrell, 1894).
- RECASENS, 1966
Josep M. RECASENS i COMES, *La ciutat de Tarragona*, Ed. Barcino, 1r vol., Barcelona, 1966.
- RECASENS, 1979
Montserrat RECASENS, «Los capiteles romanos del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona», a *Bulletí Arqueològic*, èp. v, 1 (1979), Tarragona, 1982, pàg. 43-143.
- RECASENS, 1985
Montserrat RECASENS, «Tarraco y el comercio del mármol en época romana, a través del estudio de sus capiteles», a *Pyrene*, 21, Barcelona 1985, pàg. 123-128.
- REVENTÓS i RUBIÓ, 1931
R. REVENTÓS i Nicolau Maria RUBIÓ, *L'arc de Berà. Gràfics i mides*, Barcelona, 1931.
- RICCIONI, 1978
G. RICCONI, «Il tondo apollineo dell'arco di Augusto e il culto di Apollo ad Ariminum», a *Hommages à Maarten J. Vermaseren*, Leiden, 1978.
- RICHMOND, 1933
I. A. RICHMOND, «Commemorative Arches and City Gates in the Augustan Age», a *Journal of Roman Studies*, 23, 1933, pàg. 149-174.
- RICHTER, 1889
O. RICHTER, «Die Augustusbauten auf dem Forum Romanum», a *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 4, 1889, pàg. 151-158.
- ROCA, 1983
Mercè ROCA, «Teatre romà de Tarragona: treballs arqueològics 1982-1983», a *Tribuna d'Arqueologia 1982-1983*, Barcelona, 1983, pàg. 97-101.
- RODÀ, 1970
Isabel RODÀ, «Lucius Licinius Secundus, Liberto de Lucius Licinius Sura», a *Pyrenae*, 6, Barcelona, 1970, pàg. 167-183.

- RODÀ, 1976
Isabel RODÀ, «Barcino, su fundación y títulos honoríficos», a *Symposium de Ciudades Augusteas*, II, Saragossa, 1976, pàg. 225-232.
- RODÀ, 1992
Isabel RODÀ, «L'economia i les vies de comunicació», a catàleg de l'exposició *Roma a Catalunya*, Barcelona, 1992, pàg. 68-90.
- RODDAZ, 1986
J. M. RODDAZ, «Guerres civiles et romanisation de la vallée de l'Ebre», a *Révue des Études Anciennes*, 88, Bordeaux, 1986, pàg. 317-338.
- RODDAZ, 1990
J. M. RODDAZ, «Agrippa et la Péninsule ibérique», a *Il bimillenario di Agrippa*, Università di Genova, Gènova, 1990, pàg. 57-81.
- ROLDÁN, 1975
José Manuel ROLDÁN HERVÁS, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, «Anejos de Hispania Antiqua», 7, Valladolid, 1975.
- ROLLAND, 1977
Henri ROLLAND, *L'Arc de Glanum*, a «Gallia. Suppléments», 31, París, 1977.
- ROSSINI, 1836
Luigi ROSSINI, *Gli archi trionfali, onorari e funebri degli antichi romani sparsi per tutta l'Italia*, Roma, 1836.
- ROTH, 1982
Anne ROTH-CONGES, *Le Pont-Flavien de Saint-Chamas*, Marsella, 1982.
- ROTH, 1983
Anne ROTH-CONGES, «L'acanthé dans le décor architectonique protoaugustéen en Provence», a *Révue Archéologique du Narbonnaise*, xvi, 1983, pàg. 103-134.
- ROVIRA, 1922
Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya*, tom II, Barcelona, 1922.
- ROVIRA, 1933
Rosalino ROVIRA I OLIVER, *El arco de Bará*, Succ. de Torres i Virgili, Tarragona, 1933.
- RUART, 1993
Jaume RUART I GÜIXENS, «Algunes notes històriques sobre l'Arc de Berà», a *Misce lània Penedesenca* 1992, xvii, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurn d'Anoia, 1993, pàg. 163-174.
- RUIZ, 1914
Joan RUIZ I PORTA, «Els canonges Foguet y González de Posada, arqueòlegs de Tarragona», *Bulletí Arqueològic*, època II, núm. 3-4 (1914), pàg. 93-112.
- RUIZ, 1930
Joan RUIZ I PORTA, *Tarragona*, Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros, Barcelona, 1930.
- RUIZ, 1990
Joaquín RUIZ DE ARBULO, «El foro de Tarraco», a *Cypsela*, viii, Girona, 1990, pàg. 119-138.
- RUIZ, 1992
Joaquín RUIZ DE ARBULO, «Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior republicana», a *Misce lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 1992, pàg. 115-130.
- RYBERG, 1955
I. S. RYBERG, *Rites of the State Religion in Roman Art*, Roma, 1955.
- SALVANY, 1992
Josep Salvany i Blanch. Fotografies 1910/1926., Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 1992.

- SÁNCHEZ REAL, 1950
 José SÁNCHEZ REAL, «El sarcófago de Hippólytus y la “razzia” de Lord Stanhope», a *Archivo Español de Arqueología*, 23, Madrid, 1950, pàg. 336-344.
- SÁNCHEZ REAL, 1954
 José SÁNCHEZ REAL, *El Archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*, Tarragona, 1954.
- SÁNCHEZ REAL, 1972
 José SÁNCHEZ REAL, *La Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona*, Tarragona, 1972.
- SCAGLIARINI, 1979
 Daniela SCAGLIARINI, «La situazione urbanistica degli archi onorari nella prima età imperiale», a *Studi sull'arco onorario romano*, «Studia Archaeologica», 21, Roma, 1979, pàg. 29-72.
- SCHULTEN, 1921
 Adolf SCHULTEN, *Tarragona*, Tarragona, 1921.
- SCHULTEN, 1932
 Adolf SCHULTEN, s. *Tarraco*, a RE, tom VIII, Stuttgart, 1932, col. 2398-2403.
- SCHULTEN, 1948
 Adolf SCHULTEN, *Tarraco*, Ed. Bosch, Barcelona, 1948.
- SCRINARI, 1952
 V. SCRINARI, *I capitelli romani di Aquileia*, Pàdua, 1952.
- SERRA, 1932
 Joan SERRA VILARÓ, *Excavaciones en Tarragona*, a «Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades», 116, Madrid, 1932.
- SERRA, 1936
 Joan SERRA VILARÓ, *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona, 1936.
- SERRALLACH, 1886
 Leandre SERRALLACH I MAS, *Monumentos romanos de Tarragona*, Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 1886.
- SILLIÈRES, 1976
 Pierre SILLIÈRES, «La Via Augusta de Cordoue a Cadix», a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XII, 1976, pàg. 26-76.
- SILLIÈRES, 1981
 Pierre SILLIÈRES, «A propos d'un nouveau milliaire de la Via Augusta», a *Revue des Études Anciennes*, 83, 1981, pàg. 255-271.
- SILLIÈRES, 1982
 Pierre SILLIÈRES, «Centuriation et voie romaine au sud de Merida», a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XVIII-1, 1982, pàg. 437-448.
- SILLIÈRES, 1990a
 Pierre SILLIÈRES, «Voies romaines et limites de provinces et de cités en Lusitanie», a *Les villes de Lusitanie romaine. Hiérarchies et territoires (Talence 1988)*, CNRS, París, 1990, pàg. 73-88.
- SILLIÈRES, 1990b
 Pierre SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, a «Publications du Centre Pierre Paris», 20, París, 1990.
- SOLÉ, 1981
 Lluís SOLÉ I SABARÍS, *Tarragona. Memoria explicativa*, a «Mapa geològic de Espanya E. 1:200.000. Síntesis de la cartografía existente», núm. 42, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid, 1981.
- SPANO, 1913
 G. SPANO, «L'origine degli archi onorari e trionfali romani», a *Neapolis*, I, 1913.

- STECH, 1912
B. STECH, *Senatores romani qui fuerint inde Vespasiano usque ad Traianiexitum*, a «Klio Beiheft», 10, Leipzig, 1912.
- STRONG, 1963
D. E. STRONG, «Some observations on early roman corinthian», a *Journal of Roman Studies*, 53, Londres, 1963, pàg. 73-84, làm. v-viii.
- STRONG i WARD-PERKINS, 1962
D. E. STRONG i J. B. WARD-PERKINS, «The temple of Castor in the Forum Romanum», a *Papers of the British School at Rome*, xxx, Roma, 1962, pàg. 1-30.
- STUCCHI, 1958
S. STUCCHI, *I monumenti della parte meridionale del Foro Romano*, Roma, 1958.
- STUDNICZKA, 1903
F. STUDNICZKA, «Ueber den Augustusbogen in Susa», a *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 18, 1903, pàg. 1-24.
- SWINBURNE, 1779
Henry SWINBURNE, *Travels through Spain, in the years 1775 and 1776. In wich several monuments or roman and moorish architecture are illustrated by accurate drawings taken on the spot by [...]*, Londres, 1779.
- SYME, 1958
Ronald SYME, *Tacitus*, 2 vol., Oxford, 1958.
- SYME, 1960
Ronald SYME, «Piso Frugi and Crassus Frugi», a *Journal of Roman Studies*, 50, 1960, pàg. 12-20.
- SYME, 1985
Ronald SYME, «Courtailed Tenures of Consular Legates», a *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 59, 1985, pàg. 265 i s.
- SYME, 1988
Ronald SYME, «Rival Cities, Notably Tarraco and Barcino», a *Roman Papers*, iv, Oxford, 1988, pàg. 74-93 (originalment publicat a *Klèma*, vi, 1981, pàg. 271-285).
- TAMARO, 1879
Eduard TAMARO, «L'Arch de Licini Sura, dit de Barà», a *Album pintoresch monumental de Catalunya*, segona co leció, publicat per l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, Barcelona, 1879.
- TARACENA, 1947
Blas TARACENA, «Arte Romano», a *Ars Hispaniae. Historia Universal delArte Hispánico*, Editorial Plus Ultra, Madrid, 1947, tom ii.
- TARRADELL, 1976
Miquel TARRADELL, «Las ciudades romanas en el este de Hispania», a *Simposion de Ciudades Augusteas*, i, Saragossa, 1976, pàg. 289-313, i ii, Saragossa, 1976, pàg. 269-273.
- TARRADELL, 1978
Miquel TARRADELL, *Les ciutats romanes dels Països Catalans*, Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona, 1978.
- TAYLOR, 1832
J. TAYLOR, *Voyage Pittoresque en Espagne, en Portugal et sur la Cote d'Afrique, de Tanger à Tetuan*, Librairie de Gide Fils, París, 1832.
- TAYLOR, 1950
L. R. TAYLOR, «Degrassi's Edition of the Consular and Triumphal Fasti», a *Classical Philology*, 45, 1950, pàg. 84-95.
- TED'A, 1987
TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, a «Memòries d'Excavació», núm. 1, Tarragona, 1987.

- TED'A, 1988-1989
TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA, «El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco», a *Butlletí Arqueològic*, èp. v, 10-11, Tarragona, 1988-1989, pàg. 123-134.
- TED'A, 1990
TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA, *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*, «Memòries d'Excavació», núm. 3, Tarragona, 1990.
- TOMIC, 1495
Pere TOMIC, *Histories e Conquestas de Cathalunya*, Imp. de Johan Rosembach Alamany, Barcelona, 1495.
- TORRES, 1936
L. TORRES BALBÁS, «Los modillones de lóbulos. Ensayo de análisis de la evolución de una forma arquitectónica a través de diez y seis siglos», a *Archivo Español de Arte y Arqueología*, xii, 1936, pàg. 1-113.
- TOSI, 1979
Giovanna TOSI, «Considerazioni sull'arco dei Gavi a Verona», a *Archeologia Veneta*, 2, 1979, pàg. 99-121.
- TRAPOTE, 1964
M. del Carmen TRAPOTE, «Los capiteles de Clunia. Hallazgos hasta 1964», a *Boletín de los Seminarios de Arte y Arqueología*, XXX, 1964, pàg. 171-184.
- TRILLMICH, 1989-1990
Walter TRILLMICH, «Un *sacrarium* del culto imperial en el teatro de Mérida», a *Anas*, 2-3, 1989-1990, pàg. 87-101.
- L'Univers*, 1844
L'Univers. Histoire et descriptions de tous les peuples: Religion, coutume, industrie, vol. xxx, *Espagne*, a càrrec de J. Lavallée i A. Guérault, Didot Frères, París, 1844.
- UTRILLA
Pilar UTRILLA, «Gentes en el convento jurídico caesaraugustano según la epigrafía y la numismática», a *Cuadernos de Investigación. Historia*, 2, Logronyo, pàg. 95-134.
- VAN DEMAN, 1923
E. B. VAN DEMAN, «The Neronian Sacra Via», a *American Journal of Archaeology*, 27, 1923, pàg. 383-424.
- VAN DEMAN, 1925
E. B. VAN DEMAN, «The Sacra Via of Nero», a *Memoirs of the American Academy at Rome*, 5, 1925, pàg. 115-125.
- VERMEULE, 1968
C. C. VERMEULE, *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*, Cambridge, Mass., 1968.
- VERZAR, 1983
Monika VERZAR, «Contrivuto alla storia sociale di Aquileia repubblicana: la documentazione archeologica», a *Les "Bourgeoisies" municipales italiennes aux II et I siècles av. J-C*, 1983, pàg. 205-215, lām. XIII-XXII.
- VILLARONGA, 1979
Leandre VILLARONGA, *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona, 1979.
- VILLARONGA, 1984
Leandre VILLARONGA, «Els numismàtics estimem els llibres», a *Revista de Llibreria Antiquària*, 7, Barcelona, abril de 1984, pàg. 24-28.
- VIRGILI, 1984
A. VIRGILI, «La qüestió de Tarragona abans de la conquesta catalana», a *Quaderns d'Història Tarraconense*, iv, pàg. 7-36, Tarragona, 1984.

- VIVES, 1946
J. VIVES, *Oracional visigòtic*, Barcelona, 1936.
- WARD-PERKINS, 1967
J. B. WARD-PERKINS, «An Early Augustean Capital in the Forum Romanum», a *Papers of the British School at Rome*, 35, Roma, 1967, pàg. 23-28.
- WESSELING, 1735
P. WESSELING, *Vetera romanorum Itineraria*, Amsterdam, 1735.
- WIEGELS, 1976
R. WIEGELS, «Zum territorium der Augusteischen Kolonie Emerita», a *Madri der Mitteilungen*, 17, 1976, pàg. 258-284.
- WIEGELS, 1985
R. WIEGELS, *Die Tribusinschriften des römischen Hispanien*, «Madri der Forschungen», 13, Berlín, 1985.
- WILBERG, 1923
Wilhelm WILBERG, *Forschungen in Ephesus, III. Die Agora*, Viena, 1923.
- ZANKER, 1972
Paul ZANKER, *Forum Romanum. Die Neugestaltung durch Augustus*, Tübingen, 1972.
- ZANKER, 1992
Paul ZANKER, *Augusto y el poder de las imágenes*, a «Alianza Forma», 113, Madrid, 1992.
- ZEVÌ, 1973
Fausto ZEVÌ, «I consoli del 97 d. Cr. in due frammenti già editi dei Fasti Ostienses», a *Listy Filologické*, 96, 1973, pàg. 125 i s.

III. MANUSCRITS CONSULTATS

- Mariangelo ACCURSIO
Marii Angeli Accursti Itinerarium et Collectio Inscriptionum Veterum, ms. 0 148 Sup. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà (Hem consultat còpia microfilmada de la University of Notre Dame, EU).
- Antoni AGUSTÍ
Diálogos de Medallas, ms. 12167 de la Biblioteca Nacional de Madrid.
- Antoni AGUSTÍ
Adversaria, ms. 5781 de la Biblioteca Nacional de Madrid.
- Antoni AGUSTÍ
Miscellanea, ms. 12639 de la Biblioteca Nacional de Madrid.
- Antoni AGUSTÍ
Inscriptiones in laudem antiquorum Imperatorum et aliorum virorum illustrium, ms. 858 de la Biblioteca Universitària de Barcelona. (No consultat personalment, fotocòpia de microfilm.)
- Joan ARMENGOL
Inscriptiones Tarraconensium monumentorum ex ipsis saxis ab Iohanne Hermangolio Tarraconensi, Còdex Vaticà, núm. 6039, f. 438-443v, Biblioteca Apostòlica Vaticana de Roma (còpia de Iohannes Metellus).

Alessandro BASSIANO

Còdex Vaticà, núm. 5237, f. 202-223, Biblioteca Apostòlica Vaticana de Roma (recopilació d'inscripcions sense títol).

Josep BOY

Recopilacion sussinta de las antigüedades romanas se allan del tiempo de los emperadores romanos en la ciudad de Tarragona y sus cercanías copiadas y escritas de las mismas antigüedades por Joseph Boy Ingeniero en dicha ciudad año 1713, ms. R. 508 IV-16 de la Biblioteca del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Juan GRÜL

Colección de transcripciones de lápidas romanas y dibujos de monumentos romanos de Tarragona, ms. 742 de la Biblioteca de Catalunya de Barcelona.

Luís de LUCENA

Inscriptiones aliquot Hispaniae, collectae ex ipsis saxis a[b] Ludovico Lucena Hispan Medico: ex quo descripsi, Codex Vaticà, núm. 6039, f. 436-437, Biblioteca Apostòlica Vaticana de Roma (còpia de Iohannes Metellus).

Lluís PONS D'ICART

Epigrammata antiquae Urbis Tarraconensis, ms. 20.11 Aug. de la Herzog-August Bibliothek de Wolfenbüttel. Hem consultat la còpia microfilmada de la Biblioteca de Catalunya de Barcelona (inv. 752, rotlle C 254. Signatura: ms. 1779).

Lluís PONS D'ICART

Epigrammata Antiqua] Urbis [Tarraconen., non] absq. [sine labore magno perquisita et prout jacent de verbo ad verbum transcripta, et aggregata per me Ludovicum Pontium de Yacr domicellum, iurisconsultumq. eiusdem Urbis, ms. 1779 de la Biblioteca de Catalunya de Barcelona.

Antonio POVILLÓN

Antiqua vetera Monumenta ab Antonio Povillonio, Joa. Filio, Tarracone collecta. Anno MDLXXXV, seu potius Antiquae Urbis Tarraconae Epigrammata, ms. 3821 de la Bibliothèque Royale de Bruxelles. Hem consultat la còpia microfilmada de la Biblioteca de Catalunya de Barcelona (inv. 741, microfilm rotlle C-217).

Jeroni PUJADES

Papeles varios, ms. 2029 de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

Jeroni PUJADES

Coronica universal de Cataluña, «Mss. Espagnols», 117-120 de la Bibliothèque National de Paris (consultades diapositives de l'original).

•

Acords municipals de 1840 a 1861, Arxiu Municipal del Vendrell.

Libro de actas de la Comisión de Monumentos de Tarragona, Arxiu Històric de Tarragona.

Libro de acuerdos municipales 1786, Arxiu Històric de Tarragona.

Libro de acuerdos municipales 1787, Arxiu Històric de Tarragona.

Libro de acuerdos municipales 1788, Arxiu Històric de Tarragona.

Llibre d'ordes del Ajuntament de la vila del Vendrell comensant en 1768, Arxiu Històric Comarcal del Baix Penedès.

Resoluciones de la Junta de Propios y Arbitrios (1770-1781), Arxiu Històric de Tarragona, vol. 230.

IV. ÍNDEX DE LES IL·LUSTRACIONS

FIGURA 1.	Pàg. 27	FIGURA 58.	Pàg. 155
FIGURA 2.	Pàg. 27	FIGURA 59.	Pàg. 155
FIGURA 3.	Pàg. 27	FIGURA 60.	Pàg. 155
FIGURA 4.	Pàg. 29	FIGURA 61.	Pàg. 157
FIGURA 5.	Pàg. 29	FIGURA 62.	Pàg. 159
FIGURA 6.	Pàg. 47	FIGURA 63.	Pàg. 160
FIGURA 7.	Pàg. 47	FIGURA 64.	Pàg. 161
FIGURA 8.	Pàg. 47	FIGURA 65.	Pàg. 161
FIGURA 9.	Pàg. 55	FIGURA 66.	Pàg. 161
FIGURA 10.	Pàg. 55	FIGURA 67.	Pàg. 163
FIGURA 11.	Pàg. 55	FIGURA 68.	Pàg. 163
FIGURA 12.	Pàg. 57	FIGURA 69.	Pàg. 164
FIGURA 13.	Pàg. 57	FIGURA 70.	Pàg. 164
FIGURA 14.	Pàg. 57	FIGURA 71.	Pàg. 165
FIGURA 15.	Pàg. 57	FIGURA 72.	Pàg. 165
FIGURA 16.	Pàg. 63	FIGURA 73.	Pàg. 167
FIGURA 17.	Pàg. 65	FIGURA 74.	Pàg. 167
FIGURA 18.	Pàg. 65	FIGURA 75.	Pàg. 167
FIGURA 19.	Pàg. 69	FIGURA 76.	Pàg. 168
FIGURA 20.	Pàg. 69	FIGURA 77.	Pàg. 168
FIGURA 21.	Pàg. 69	FIGURA 78.	Pàg. 171
FIGURA 22.	Pàg. 71	FIGURA 79.	Pàg. 171
FIGURA 23.	Pàg. 73	FIGURA 80.	Pàg. 171
FIGURA 24.	Pàg. 73	FIGURA 81.	Pàg. 175
FIGURA 25.	Pàg. 73	FIGURA 82.	Pàg. 174
FIGURA 26.	Pàg. 73	FIGURA 83.	Pàg. 174
FIGURA 27.	Pàg. 75	FIGURA 84.	Pàg. 174
FIGURA 28.	Pàg. 75	FIGURA 85.	Pàg. 177
FIGURA 29.	Pàg. 75	FIGURA 86.	Pàg. 183
FIGURA 30.	Pàg. 75	FIGURA 87.	Pàg. 183
FIGURA 31.	Pàg. 79	FIGURA 88.	Pàg. 190
FIGURA 32.	Pàg. 80	FIGURA 89.	Pàg. 204
FIGURA 33.	Pàg. 83	FIGURA 90.	Pàg. 250
FIGURA 34.	Pàg. 83	FIGURA 91.	Pàg. 251
FIGURA 35.	Pàg. 85	LÀMINA I	Pàg. 143
FIGURA 36.	Pàg. 85	LÀMINA II	Pàg. 144
FIGURA 37.	Pàg. 87	LÀMINA III	Pàg. 145
FIGURA 38.	Pàg. 87	LÀMINA IV	Pàg. 146
FIGURA 39.	Pàg. 88	LÀMINA V	Pàg. 147
FIGURA 40.	Pàg. 88	LÀMINA VI	Pàg. 149
FIGURA 41.	Pàg. 89	LÀMINA VII	Pàg. 151
FIGURA 42.	Pàg. 89	LÀMINA VIII	Pàg. 153
FIGURA 43.	Pàg. 90	LÀMINA IX	Pàg. 184
FIGURA 44.	Pàg. 90	LÀMINA X	Pàg. 185
FIGURA 45.	Pàg. 90	LÀMINA XI	Pàg. 187
FIGURA 46.	Pàg. 90	LÀMINA XII	Pàg. 188
FIGURA 47.	Pàg. 91	LÀMINA XIII	Pàg. 192
FIGURA 48.	Pàg. 91	LÀMINA XIV	Pàg. 193
FIGURA 49.	Pàg. 91	LÀMINA XV	Pàg. 194
FIGURA 50.	Pàg. 93	LÀMINA XVI	Pàg. 195
FIGURA 51.	Pàg. 93	LÀMINA XVII	Pàg. 196
FIGURA 52.	Pàg. 93	LÀMINA XVIII	Pàg. 197
FIGURA 53.	Pàg. 96	LÀMINA XIX	Pàg. 199
FIGURA 54.	Pàg. 96	LÀMINA XX	Pàg. 200
FIGURA 55.	Pàg. 138	LÀMINA XXI	Pàg. 201
FIGURA 56.	Pàg. 139	LÀMINA XXII	Pàg. 205
FIGURA 57.	Pàg. 143	LÀMINA XXIII	Pàg. 223

